

ગુજરાત વિદ્યાલય સંચાલિત શેઠ લોખાલાઈ જેશિંગલાઈ અધ્યયન-સંશોધન વિદ્યાલયનમાં અધ્યાપન કાર્ય સાથેસાથ સંશોધન-કાર્ય પણ થયે જાય છે અત્યાર મુઘીમાં વિભિન્ન વિષયોના મહત્વના સંશોધન-અથવા પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે. એ ઉપરથી દિનપેદિન વિકસતી જતી સંશોધન-પ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ આવશે આવા સંશોધન કાર્યમાં એક મહત્વના અંગનો “ગુજરાતી પર અરબી ફારસીની અસર” એ અંગના પ્રકાશિત થતા ભાગ ૧થી ઉમેરો થાય છે આ અંગ વિદ્યાલયનમાં ફારસી ભાષાનું અધ્યાપન સંશોધન કરનારા એક અધ્યાપક ડૉ. છોટુભાઈ ર નાયકને હાથે લખાયે છે સ્વરૂપાશે જ ખેડાયેલા આ વિષયને સુવ્યવસ્થિત અને ગવેષણાપૂર્વક રીતે આ અંગના વિદ્વાન લેખકે વિસ્તારથી ખેડ્યો છે ગુજરાતી શબ્દકોશ, વ્યાકરણ અને સાહિત્ય ઉપર પણ અરબીને સાથે લઈને રાજભાષા દરજ્જે મુખ્યત્વે ફારસી ભાષાએ કેવો મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે એ આ અંગમાં બતાવવાનો વિદ્વાન લેખકે યથાશક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે ગુજરાતી ભાષાનાં અધ્યયન-અધ્યાપનના ત્રિગામ્યોને-વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો-અધ્યાપકોને પણ આ અંગ ઉપયોગી નીવડશે જ, એ અહીં આ અંગનું પ્રકાશન કરવામાં આનું છે

અમદાવાદ,
તા ૫-૮-૫૪

}

રસિકલાલ છો. પરીખ
અધ્યક્ષ, લો જે વિદ્યાલયન

“ વનામે શૌં કેહ ઝૂ નામી ન દારદ,

થ દર નામી કેદ યાની સર વર ધારવ । ”

[જેનું કોઈ નામ નથી અને જે કોઈપણ નામે યોગાવતાં માથું
પેંચું કરે છે તેના નામથી (અર્થાત્ નામ વિનાના પણ ગમે તે નામે
પાછાવો તો પણ તે સાંભળે છે એવા ઈશ્વરના નામથી) હું શરૂ કરું છું.]

[અનાખ્યેય છતાં જે જે નિર્દોષ પ્રાર્થના કરું,
તે તે દ્વારા નિહાળે જે, સ્મરી તેને હું આદરું.]

[પદ્યરચના અન્યા કે. જી. શાસ્ત્રી]

પ્રસ્તાવના

મુશહૂર ઉર્દૂ શાયર અહુનાફ હુસૈન દાવી (ઈ. સ. ૧૮૩૭-૧૯૧૪)
એ કવું છે :—

વહ દીને^૧ દિશાચી વા ચેવાઠરે વેદા,
નિશાં મિલ્લત બકવામે આલમ^૨ મે પરુષા ।
ન જૈહૂં^૩ મે લટવા ન મુલ્કુન^૪ મે કાશ્કા,
મુકાવિલ હુઆ લોઈ ચત્તરદ ન જિલ્લા ।
વિચે પે સિપર જિલ્લે છાતો સમન્દર,
વહ દૂબા રહાને^૫ મે ગંગા કે બાવર ।

હજ્યામે તરવાગના જોરથી સાતે સમુદ્ર ઉપર વિજયનો ડોકો
ચલાડ્યો, પરંતુ એ હજ્યામનો કાફલો ગંગાના મુખમાં સમાઈ ગયો.
જે જે દેશમાં હજ્યામની તરવારે પ્રવેશ કર્યો તેના ઉપર એ
ધર્મની ઊંડી છાપ પડી. અરબ, ઈરાન, અફઘાનિસ્તાન, તુર્કી, ચીન,
મિસર, ચીન વગેરે દેશોમાં આ ગીતે એનો પ્રચાર થયો, પરંતુ
ભારતમાં આન્યા પછી હજ્યામ આગળ પ્રગતિ કરી શક્યો નહિ.
અવનત અડોં એણે લખ્યું કવું. મૂળ હજ્યામ અરબજ્ઞાનથી નીકળ્યો.
તેની ભાષા અગ્નીએ ઈરાનમાં આવી ત્યાંની સ્થાનિક ભાષા પહેલવી

૧ ગીતે દિશાચી-(દીન=ધર્મ; દિશાચ=મકા, મદીના વગેરે જે ભાગમાં
આગ્રા છે તે ભાગ) અર્થાત્ ‘હજ્યામ’

૨ નીડર

૩ ફનિયાના જુદા જુદા ભાગો

૪ એન્ડસરા નદી

૫ રાતો સમુદ્ર

૬ એ

ઉપર એટલી તો અસર કરી કે તેનું જાતે અપસિદ્ધિ જ થઈ ગયું એ પરિણિત થોડી જ વાનું નામ ધર્મનની નૈર્ઘર્ય પૂણામાં અતિના ફાર્સ પ્રાપ્ત ઉપરથી ' ફાર્સી ' પણ એ ફાર્સી ભાષા મોતની પ્રગતી નુભિમાથી મુખ્યમાનો લાગતમાં આન્યા અને ગાજમત્તા હાથમાં લીધી પરિણામે જોઈએ તો અને જાહોની પ્રાપ્તિ લાપાઓ ઉપર એઓની ફાર્સી જાણનો પ્રમાણ પડ્યો જ્યાં જ્યાં મ્યાનિક વાચીઓનો મુખ્યમાનો આવે વિષય સપર્ષ ત્યાં ત્યાં વિશેષ પ્રમાણમાં ફાર્સી અને અબી શબ્દોએ પ્રવેશ કર્યો, જિલ્લિંગ ગભ્ય લાગતમાંથી નહીં થઈને આગ્રહી પ્રાપ્ત થઈ તે અગાઉ પગલ અને સિંધમાં હિંદુ જતા મુસનમાનો વિશેષ હતા, તેથી પગલની અત સિંધી ભાષામાં અગ્રી-ફાર્સી શબ્દોનું પ્રમાણ વધુ વધારે છે ગંગા મુનાના હોઆમમાં મુસનમાનોની સખ્યા પગલની જેમ હિંદુઓ કરતા ઘણી નહિ જતા મોગી સખ્યાની હોવાથી તથા ત્યાં મુસનમાની જાન્ય વવાગ દેવાથી ત્યાંની જાણમાં પણ અગ્રી ફાર્સી શબ્દોનું પ્રમાણ ધ્યાન ખેંચે એવું છે બગાળા અને જોગિસામાં હિંદુઓ વિશેષ હતા તેની બગાળી અને ઉત્તરી જાણમાં મગ જાણના શબ્દોનું પ્રમાણ વધારે છે જતા જ સુનીતિમાગ એટલું કહે છે કે પચીસ મો જેટલા અગ્રી-ફાર્સી શબ્દો બગાળી જાણમાં છે જે ૩૬ થઈ ગયા છે

મગધી અને મુજગનીમાં શબ્દ પ્રમાણની ગિચિતિ નગભગ હિંદી જેવી છે મુજગતમાં ફાર્સીનો આ પ્રમાણ મ્યાનિક લાપા ઉપર પડ્યો છે તે પણ મુખ્યમાનો તથા મધ્ય અગ્રી પાર્સીઓ સાથેના સપર્ષને થઈને જ જો કે એઓના આગમન અગાઉ અરમો અને ધર્મનીઓ વેપાર અર્થે મુજગતના ડિનાગ ઉપર આન્યાના દષ્ટાતો મોજૂદ છે પરંતુ તેઓની સખ્યા પ્રમાણમાં જૂદા હતા તેઓની સાથેના અદરના જાણના લોભો સપર્ષ પણ નહિ જેવો જ હતો, કાણુ કે તેઓ

ગ્રહેતા પણ કિનારા ઉપર જ તેથી અદરની ગ્ધાનિક ભાષા ઉપર અસર થાય એ સંભવે નહિ

આ તો શબ્દપ્રમાણની વાત ચર્ચા તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષા તથા સાહિત્યના દેહમાં અગ્ની-ફાગસીની ખીજ અસર પણ પ્રવેશવા પામી છે. ગુજરાતી ભાષાના શાસ્ત્રીય અભ્યાસ અંગે સમૂહ પ્રાકૃત અને દેશીય શબ્દોની શોધખોળ સાગ્ર પ્રમાણમાં આપણા સાહિત્યમાં થયેલી છે, પણ અગ્ની, ફાગસી અને તુકાઈ વગેરે ખીજ મધ્ય એશિયાઈ ભાષાઓના શબ્દો અંગે તેમજ તે તે ભાષાની ખીજ અસરો અંગે જોઈએ તેટલું સંશોધન થયું નથી. વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિવાળો દરેક સંશોધક એ સ્વીકારશે કે ગુજરાતી ભાષા ઉપરની આ અસરોના અભ્યાસ વિના ગુજરાતી ભાષાના ધાતરનો, વાગ્તવિક ખ્યાલ આની સડે નહિ, આ કાગલુથી આ વિષય ઉપર યથાશક્તિ સંશોધન કરવાની મારી કેટલાક સમયથી ઉમેદ હતી તે કામનો મે આજ કર્યો અને હવે એ વિષયને જે રીતનો આકાર આપવો હજી અને આવશ્યક લાગ્યો તે આ પુસ્તક કેપે જાહેર થાય છે.

ઈરાનની પ્રગ્નો પુરાણા જમાનાથી ભાગત તથા ખાગ દરિયા ગુજરાત સાથેનો સંબંધ દર્શાવતા ઈરાનનો ગજજીય અને સાહિત્યિક ઇતિહાસ કદાચ અંગે લખાઈ ગયો છે, પરંતુ એનાથી વિષયને પકડવામાં વાચકને વિશેષ સળંગતા આની મળશે એમ નુ માનું છું, તદુપરાંત કેટલીક ખામતો વિશે ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકોમાં માહિતી ન મળતી હોય એમ જ્યાં જ્યાં લાગ્યું ત્યાં ત્યાં હકીકતો વિગતવાર આપવાનું મે ઉચિત માન્યું છે.

મારા લેખનની હસ્તપ્રતના ચોતપોતાને ગમ્યા વિભાગ અમારી સંસ્થાના અધ્યક્ષ શ્રી ગણિકનાથ પંડિત, અધ્યા ગમનાગયાણ પાંડે, અધ્યા પ્રેશવગમ કા શાસ્ત્રી, જન્મજ પ્રો માતાના અગ્રુ ઝડું નદવી, ગાર્ડ કોનેજ (નવસારી)ના અવરના-પહેવનીના અધ્યા ડો સેશ્મજી

દિવાન મિર્જા અને અખ્યા ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીએ વાંચી મને જે કીમતી સ્થનો દર્શા છે તે બદલ એ વિદ્વાનોનો હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

વળા જે જે-વિદ્વાનોનાં પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે તેઓ પ્રતિ પશુ હું કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરું છું.

જેઓને મારે આ પુસ્તક લખાયું છે તેઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી નીવડશે તે મારી મહેનત સાર્થક સમજીશ. વિશેષમાં આ વિષયમાં સંગ્રાધન કરતા વિદ્વાનો આમાં ગહેલી જુલજુલે જતાવી તથા તે અંગે માહિતી આપી આભારી કરું એવી આશા એવું છું.

૫-૮-'૫૪

છાહુભાઈ રણછોડજી નાયક

સંકેતાક્ષર

અ.	અગમી	પ્ર.	પ્રત્યય
એ. ૫	એક વચન	દા	દાત્તી
કા	કાગી	બ. ૫	મહુ વચન
ગુ.	ગુજરાતી	મૃ.	મૃત્યુ
જ	જન્મ	લા	લાક્ષણિક
ણ	ણી	વિ	વિશેષ્ય
ની. ૫	નીચે પુરુષ	સ.	સંકૃત
ના.	નામ		

વિષય-સૂચી

અકરણ

૧ હું

ઈરાનના ઇતિહાસની રૂપરેખા

પૃષ્ઠ

૧-૭૦

ઈરાનના પુરાણા મન્વસો — કયાની વસ — અધોસ્ત્રનો સમય — ઇતિહાસમા ગુચવાડો — મન્વર સમય દરમ્યાન ભારતમાં આવેલા ઈરાનીઓ — વિખસા રાજ્ય — હખામની વંશ — સિકદ્દની ચરાઈ — સિકદ્દરનુ અવસાન અને તેના સામ્રાજ્યની હાલત — ઓકોનો ભારતમાં પગપેસારો — યવન સામ્રાજ્યના કુકડા — રાકો — પાર્થવ અને બાકટ્રી રાજ્યો છૂતવા ઓક સમ્રાટના પ્રયત્નો — ઓક સમ્રાટ અતિયોગ ત્રીજો ભારતમાં — બાકટ્રીયાનો પાદશાહ ભારતમાં — સીરિયાનું ઓક સામ્રાજ્ય છિન્નભિન્ન — પાર્થિવાનું જોર અને ઓક રાજાને તિલાંજલિ — જગતી ટોળીઓએ મુઘાવેલી અભ્યવચ્ચા — રાકો ભારતમાં — યુસીમાંથી હુપાલુ — અરાકાની (યા પાર્થવ) રાજ્ય — સાસાની વસ સત્તા પર — સાસાની વગની પડતી અને અરબોની છૂત — હમધ્યા અને અબ્બાસી વસોની ચડતી પડતી — ઈરાનીઓની હાલત — તુર્કોની સત્તા — સહ્યૂક વસાની સ્થાપના — બજનવી વસના ઉલ્લા બાહસાદો — ગોદી વસ — મોંજલો — દિલ્લીમાં શુધામ વંશ — દિલ્લીમાં ખુલ્લ વસ — ઈરાનમાં નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો — નૈમૂર વસ — દિલ્લીમાં તખલક વસ — સફવી યુગ અને તે પછી — દિલ્લીમાં રાજકીય હાલત — ઈરાનમાં રાજકીય પરિસ્થિતિ — હદ વસ — કાચાર યુગ અને પદેલવી યુગ

૨ જુલ

ઈરાનનાં બાપા લિપિ અને સાહિત્ય

૭૧-૧૧૪

વિશે દૂકમાં પરિચય

ભારત - યુરોપીય હજ — સેમિટિક કુળ — ઈરાનની ઓથી પુરાણ બાપા — પુરાણ ફારસી — લિપિ — પદેલવી થા અખ્મડાડીન ફારસી — પદેલવી લિપિ — પાઝહ — અગ્ની બાપા — અર્વાચીન ફારસીનો ઉદય — તે સમયના ઈરાનીઓની બાપાનું સ્વરૂપ — અરબી

ઓપધ સંબંધી — ખેતીવાડી — છવજીતુ અને પશુપદ્ધતીઓ —
 આન દના — ઉત્સવો — શિકાર — રમત — સંગીત — કેળવણી —
 વહાણપદ્ધતિ — મુસલમાનોનો વસવાટ — ધર્મદારી લોકો — રમ
 — વેપારધર્મો — સ્વચર્યાનું અને ધરના સામાનને લગતા રાખ્દો —
 સંધવાનાં તેમજ અન્ય વાસણો અને તેની જરૂરિયાતની ચીજોને
 લગતા રાખ્દો — શરીરના વાગો અને તેને લગતી અન્ય બાબતો —
 મનુષ્યનાં પ્રકૃતિ, ગુણ, લાગણી, સ્વભાવ તેમજ શરીરની અવસ્થા —
 મનુષ્યજાત અને તેના સંબંધસૂચક રાખ્દો — ઝવેરાત અને
 આભૂષણને લગતા રાખ્દો — જગત અને તેમાંના ભૌગોલિક વગેરે
 વિષયને લગતા રાખ્દો — સમય અને ઋતુઓ — પૌરાણિક અને
 પહેરવા યોગ્યવાના કપડાં સંબંધી — ખાવપદાર્થો અને ખાણી-
 પીણી — દુગ્ધપ્રજા — મહેમાનગીરી — ધર્મબાવના — ધાર્મિક
 રીતરિવાજ સંબંધી — મુસલમાનોનો દફનક્રિયા — સિનેમા —
 ઇતિહાસનું પરિચય

૫ મું ગુજરાતી ભાષા પર ફારસીની અસર ૪૦૫-૪૩૮

ફારસી અને સંસ્કૃત રાખ્દોમાં સામ્ય — સમાર્થવાચક રાખ્દો —
 કુદરતી બાબતોને લગતા રાખ્દો — કેટલીક છવત વસ્તુઓનાં
 નામો — સંખ્યા — કેટલાંક સામાન્ય ક્રિયાપદો — ફારસી અને
 સંસ્કૃત રાખ્દોના બિન્ન ઉચ્ચારોનું સમીકરણ — ભાષામાં પરિવર્તન
 — ઉચ્ચારણભેદ — ઉચ્ચારણ — લોપ — સ્વરવિકાર — વર્ણોની
 સ્થાનગદ્દલી — સ્વરોની સ્થાનગદ્દલી — ઉચ્ચારણોમાં અન્ય ફેરફારો
 — વ્યાકરણ — નામ વિચાર — સર્વનામ વિચાર — લિંગવિચાર
 — વચનવિચાર — વિભક્તિ અને વાક્યાંશવિચાર — ક્રિયાપદ-
 વિચાર — રૂઢિપ્રયોગો — કર્તૃવાચક નામો — ક્રિયામૂલક એટલે કે
 ક્રિયા ઉપરથી બનેલા રાખ્દો — અરબી નામો — અભ્યયવિચાર
 — નકારવાચક અભ્યય — ઉભયસાન્વયી અભ્યય — કેવળપ્રયોગી
 અભ્યય — પૂર્વગો અને પ્રત્યયો — ગુજરાતી પૂર્વગો — ગુજરાતી
 પ્રત્યયો — રાખ્દોમાં અર્થભેદ અને અન્ય પરિવર્તન — કહેવનો

ગુજરાતી પર અરબી ફારસીની અસર

પ્રકરણ ૧૬

ઈરાનના ઇતિહાસની રૂપરેખા

ઈરાન દેશના ઇતિહાસ તથા ત્યાંના લગભગ અત્યંત શાહિત્યનું દ્રેકું અવલોકન કરતાં કગ્તા, તેનો લાગત સાથે અને લાનમાં ખાસ કરીને ગુજરાત સાથે કયા કયા સંબંધોમાં ડેવો અબધ બધાયો અને આપુ રહ્યો તે તપાસીશું કે જોઈ કરીને પ્રખુત વિષયની જમિકા નગર આગળ ખુલ્લો થતી રહે.

હાલના સગોધકોની શોધખોળના પરિણામે એ નક્કી થતું જાય છે કે હિંદના આર્યોના પૂર્વજો, ઈગિનીઓના પૂર્વજો તેમજ યુરોપની ઘણી પ્રજાના પૂર્વજો મૂળ એક પ્રજા હતી. આ મૂળ પ્રજાની વસાહતના મૂળ રચાનને વિશે તેમજ તેના પરિજમણના માર્ગ વિશે વિદ્વાનોના અનેક મતો પ્રવર્તે છે તે અર્થમાં અત્રે ન પડતાં એટલું જ કહેવું બસ થશે કે ઈરાન અને લાગત આર્ય સંસ્કૃતિની પ્રાચીન વસાહતો છે અને અવગ્યા તથા વેદને લાગત-યુગેપીઘ શાહિત્યના પુગણા નમનાઓ લેખી શકાય. અતિ પ્રાચીનકાળના લાગત-ઈરાની ધર્મની એ સાખાઓ ઝરથોસ્ત્ર અને વેદિઠ ધર્મને નામે અલ્પાપિ હસ્તી ધરાવે છે.

ઈરાનના પુરાણા રાજવંશો

ઈગિનનો ઇતિહાસ તપાસના જણાય છે કે અતિ પુરાણા જમાનામાં ગત્ય કરી ગયેલા વગોમાં ખ્યાતિ મોટાઈ અને પવિત્રતામાં સૌથી

પ્રથમ મદાગારી (મદન-બાબરી) વગ ચલિયતો હતો એ વચ મનના શિનો તાજ હતો, પરંતુ તે બુધાર્થ ગયો^૧ અને તે પછી થયેલા પાંચ વગે પુગખા ઇતિહાસમાં મુખ્યત્વે મજુરીમાં આવે છે. (૧) પેશગારી, (૨) ક્યાની, (૩) દખામની [દખામનિશી]^૨, (૪) અમકાની (પાર્થિવ) અને (૫) સાસાની. આમાંના પ્રથમ એ વંશો પૌગણિક ઇતિહાસના વગે દલી શકાય. એ માટે આપણી પાસે પાન્સીઓના ધર્મપુસ્તક અવન્તાનો આધાર છે, પરંતુ તેમાં આપણને દલીમદ્વ દનિદામ વખી સખીએ એવા પુનરા મળતા નથી ઇગિન દેનના ઇતિહાસના એ એ વગેને પુગલોક્ત ઇતિહાસના વર્ગમાં મનાવતું એક કાગળ તે વગેના પાદશાહોના ગાન્ત્યસમયના અનિશ્ચ મોટા આક્રમ્મો છે દાખલા તરીકે પેશગારી વસના જમગેદનુ રાન્ત્ય ૭૦૦ વગસનુ, એહાદ નું ૧૦૦૦ વગમન, અને ફરીદનનુ ૫૦૦ વગસનું જણાવવામાં આવ્યું છે^૩ એ બામનમાં સમોધન કુવાયી એવા અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે કે તેઓના ગાન્ત્યવરમો તે તેઓના વગેના ગાન્ત્યવરમો છે અને તે વગાના ધ્યાપન નિદગીના બનાવોને તે વગેના સમાપ્તિ લાવનારા પુરુષોની નિદગીના મનાવો સાથે બેડી નાખવામાં આવ્યા છે.

પરંતુ એ પુરાણોક્ત ઇતિહાસમાં ટ્રેવાક બનાવો ઇતિહાસની હદના નિશાનો જેવા હાય છે તેથી તે બાની લઈને ખરી દલીલ સમજવાની જરૂર રહે છે

પેગદાદી વંશો

ઉપર જણાવ્યા મુજબ આર્યો એક યજ્ઞે પ્રથમ ગ્લા હતા ત્યાં

૧ એ વસાની વિગત ધાણવા ફરસી સપ્તિત્તમાં મળે છે, અવસ્થા અને પદેલવીમાં મળતી નથી

૨ Achaemenian

૩ ફિરદોસ્તી-શાહનામક. 'તબીએ તબરી (ફારસી)માં ફરીદનનો રાન્ત્યસમય ૭૦૦ વગસનો છે.

વસ્તી વધી પગથાથી ટોળાએ હળવે હળવે જુદી જુદી દિશાએ પોતાનો માર્ગ લેવા માંડ્યો એ ટોળાઓ એક વગની સત્તા હેઠળ એક કુટુંબ માફક ગહેવા લાગી તેઓમાં જે સૌથી વિરોધ બજારાન તે વગારે વિસ્તારવાળા ગભ્ય ઉપર સત્તા ધરાવતી આવી રીતે બનેયુ એક બગવાન ટોળુ પેશદાદી નામનુ હતુ એ વશના ગમગીઓએ ફટકા વરસ અને કમાથી તે કયા મુઘી રાજ્ય કર્યુ હતુ તે નક્કીપણે કહી શકાયું નથી

•

એનો આપક ગયોમર્મ (અવગતા ગયમરેન ઉપરથી) ન્યાયી અને ઇન્સાફી હતો તેણે મનુષ્યોને જગતી હાનનમાથી મુક્તિ આપી હતી. એના પછી થયેના અન્ય પાદશાહોએ પણ એવા જ સત્કાર્યો આપ્યા હતા એ વશનું નામ પેશદાદ (અવગતા પગદાત ઉપરથી) હતુ ગયોમર્મનું પાપનશ્ત બદ્ધ હતુ તમામ મુસનમાન ઇતિહાસગ્રાંથ એને ઇરાનનો પ્રથમ પાદશાહ ગણે છે.

આ ટોળીએ જનામા જનુ પ્રથમ વસવાટ ન્યાં તેનું નામ 'અર્ધનવએને' ૨ (અર્ધાત્ર મીનશ્ચિ) હતુ અર્ધનવએને ઉપરથી ઇરાન નામ પડેલુ છે એ ન્યાં કયા હતુ તે હજુ મુઘી ચોક્કસ રીતે

૧ મેઠલે ૨ પ્રાચીન રૂઝતિમાન નયવા કથિદા વડનારા

૨ મૂળ અવસ્થામાં 'અર્ધન' ૩ જે ઉપરથી 'ઈરાન' સમજાવવામાં છે એ ગાંઠ અવસ્થામાં અર્ધ (પનિર) ઉપરથી છે વડીદાશ્વમાં જે પ્રદેશ મટિ મોવતા તેને 'અર્ધન વગ્ગ' કહ્યું છે એ સમજમાં 'વગ્ગ' કહ્યું પહેલુમાં 'સિજ' (સરગતમાં ગોવ) અને પાછળથી મરગીમાં 'ખાખ' બન્યો ૪, 'અર્ધન વગ્ગ' કહ્યું માધી પહેલુમાં 'અગ્રાન વેન' અને પછી ફારસીમાં 'ઈરાનવેન' સમજાવવામાં આવેલો અર્ધ ઇરાનીનાની મીનશ્ચિ અર્થમાં વગ્ગમશ્ચિ ૫ ને મો મૂળ પ્રદેશ થાય છે પાછળથી 'મએન' ૬ તેમજ 'વેન' વગર જે પ્રદેશ 'અર્ધન' નયવા 'અર્ધાન' અને તેનાથી 'ઈરાન' વરીકે બોલાવા લાગ્યા.

જણાયું નથી પરંતુ કેટલાં વિદ્વાનો માને છે કે સોગ્દિયાનાના^૧ ઈશાન પૃથ્વામા આમૂર દિગ્યા (ઓક્સસ નદી) અને સીર દરિયાએ (જક્સાર્ટેસ નદી) વચ્ચે આવના પહાડી પ્રદેશમાં પેશાલી વસના સમયનું ઈગિનવેજ (ઈગિન) હતું.

પાદશાહ ગયોમર્સનો પૌત્ર હોશગ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે તેણે ઈગિનમાં સૌથી પ્રથમ પાણીની નહેર બધાની હતી તેના સમયમાં પથ્થરોને ધમીને આગ રે. કાનાની શોધ થઈ હતી અમુનફઝનના કહેવા પ્રમાણે એ ભારતનાર્માં આવના પ્રથમ ઈગિની હતો.^૪

મશહૂ જમશેદ એ જ વસનો ચોથો પાદશાહ હતો તેના સમયમાં અરફનુ શેક વિનાશ પૂર આવ્યું હતું પરંતુ એની કથા છે કે તે વિની આગાહી તેને આગળથી ખુદા તરફથી મળી ગઈ હતી તેથી તેણે લોકોને આસ્તમાથી ઉગારી લીધા હતા આ જમશેદ અવગતાનો યિમ છે એને ઈગિની અમૂતિનો પિના કહી રાખાય, કા જુ કે તેને ખગોગવિદ્યા તરફ લોકો નક્ક દોલું હતું મહાન શહેરો તેણે બધાન્યા હતા તેના સમયમાં વિવિધ હથિયારો શોધાયા હતા વહાણો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા અને મનુષ્યજાતિનું ધ્યાન ખેતીવાડી ઉપર તેણે લગાવ્યું હતું તે ઉપરાંત તે લોકોને ચા બગોમાં વહેચી નાખ્યા હતા (૧) ધર્મચુરુઓ, (૨) પા શાહો અને વૈવા (૩) ખેડૂતો અને (૪) કારીગરો અને મજૂરો સૌર વર્ષની સરખાત પણ તેણે જ કરી હતી એ વાસનો પ્રાસિં દિનમ^૫ 'નવગેઝ ઈગિનીઓ અઘાપિ તહેવાર' તરીકે જાણે છે.

૧ એનુ જનુ નામ મુચ્છુ યા સુ ૧ હતું ગ્રીક અને સોગ્દિયાના કહેતા

૨ એનુ ભારતીય નામ 'વજુ ઓક્સસ ઉપરથી રૂપાવર છે એને નૈફન પણ કહે છે

૩ એનુ સંસ્કૃત નામ 'રયા યા 'રહા' હતું એને સૈન પણ કહે છે

૪ શેખ અમુવઝઝ-આલિ અકમરી ભા ૨ પૃ ૧૮૮ (કવક્તા ગ્રેસ ફારસી)

૫ એ દિવસે જમશેદ ગાદી ને બેઠો હતો એ દિવસે (૨૧ મી માર્ચ) રાત અને દિવસ સરખા હોય છે એની ઉજવણીને રિવાજ અકબરે

ચરામની ગોધ^૧ તેના જ અમયમા થઈ હતી તદુપર્ગત 'જન્મે જન્મ'^૨ નામે ઓળખાતો મશહૂર પ્યાલો તેની પામે હતો જેમાંથી દુનિયામા જનની બામતો તે નિહાળી શકતો હતો, એમ કહેવાય છે

આખરે તેના ઉપર જ્યારે આકૃત ગતરી તેની બુદ્ધિને અવગુ સ્પર્શ્યુ દરેક બાબતને સમૂર્ણતાના ગિખરે પાંચેપાંચા વિગે તેનામાં એટલે તો અદકાર આવી ગયો કે પોતાને દેવના તરીકે ગણાવવા લાગ્યો પોતાના શરીરના વાટની મર્મિ તૈયા કરાવી તેને પૂજવાની લોકોને ફગ્ગ પાડી આનુ પગિણાગ તેને ભોગવવુ પડ્યુ લોકોને તેના પ્રત્યે તિગ્ગાર થવા મડ્યો દેટરાફે યમન (અગમજ્ઞાનમા) ના બાદશાહ

દિદુસ્તાનમા દાખલ કર્યો હતો અને ગૌરવઝેમે જ બધ કર્યો હતો. ધરાનીગો, અફઝનો અને દિદુસ્તાનના પારસીઓ અગાધિ ન દિવસ ઉત્સાહ અને આનંદના તહેવાર કરીને ઠીકે છે

૧ કહેવાય છે કે જમશેદ દ્રાક્ષનો અતિ રોષીન હતો એક વખત એવુ થાન્યુ કે એક બત્લીમા તેણે બવિખના ઉપચામ માટે થોડી દ્રાક્ષ બરાવી રાખી હતી તે પછી થોડા દિવસ બાદ બરણી ખોરામા આવી ત્યારે તેમા ઉપર ફૂગ થઈ ગઈ હતી પાદશાહે તેને ઝેર માની લઈ તે ઉપર તે મુજબતુ સ્થળ કરાવ્યુ અને તે અલગ મૂકવાનો હુકમ કર્યો જન્યુ મેવુ કે એક દિવસ તેના મહેલમા એક દાસી માયાના દર્દની લાખી બીમારીથી કઠાણી ગઈ હતી, તેથી આપમાવ કરતા તેમાથી થોડુ ખીડુ આપી તેને કેક ચકયા અને તે જીંધમા પડી ઠીક ત્યારે તેને બાશમ થઈ ગયેને જણાયો તેમાથી તેણે તે ખાજી એકલુ લો લેવા માગ્યુ કે બધુ ખતન થઈ ગયુ પાદશાહ આગળ આ વાત ગઈ ફરીથી તેજ પ્રમાણે કરવામા આવ્યુ, જમશેદ તેમજ તેના દરબારીઓ તે પીધુ અને તેની અસર અનુભવી તે ઉપરથી તેમને ખતરી થઈ અને તેવુ નામ “ઝુરિ યુરા (ફારસીમા અર્થાત્ માફક ઝેર) આપ્યુ આજ પર્વત એ ત્યા આરી રીતે વપરાય છે

૨ અર્થાત્ જમશેદનો પ્યાલો કહેવાય છે કે તેના ઉપર સાત લીંગ હતી. દરેક લીંગ દુનિયામા તે વખતે ગણ્યતા સાત જાતોમાનો એક દર્શાવતી તેમા બેનારને દુનિયામા બનતી બામતો નજરે પડતી

ઝોઢાકને પોતાના ઉપર ગભ્ય કરવા નિમંત્રણ આપ્યું^૧ તેથી તેણે એ રાત્રી ઉપર ચાલ કરી. પોતાને દેવના તર્કિક ઓળખાવતો જમશેદ નાસબાગ કરી હાનના મિસ્તાનમાં થઈ ભારતમાં આવ્યો. પછી તે ખગાળના રમ્તે ચીન તરફ નીકળી ગયો. ઝોઢાકનાં માણસોએ પૂંઠ પકડી આખરે તેને મારી નાખ્યો.^૨

તે પછી ઝોઢાક રાત્રી કરવા લાગ્યો. તેનાં જુદાં અને ઘાતકી કાર્યોએ માત્રા મૂકી. પરંતુ પાપોની સગા માટે ખુદાએ તેના ખબા ઉપર બે જખમ મૂક્યા હતા. ફરકમાંથી અંકેક ભય કર સાપ નીકળી આવ્યો હતો. તેમની જુખ માત્ર આદમીઓના 'બેન'થી મટતી હતી આ કમકમાળી બરેલા ખોગક માટે ઝોઢાકની રૂપતમાંથી દરરોજ બે માણસ કાપવામાં આવતાં હતા.^૪ તેમા આખરે અસ્ફાન^૫ સહેરના કાવા

૧ ફિરદોસી-શાહનામદ, ભા. ૧; પૃ. ૪૦.

ફટલાક ઇતિહાસકારો કહે છે તે એસીરિયાનો પાદશાહ હતો અને ફટલાક કહે છે કે તે અરબ હતો. ઓક ઇતિહાસોમા માટે ભાગે એને એસીરિયાનો જણાવવામાં આવ્યો છે સબબ છે કે તે સમયે એસીરિયાનો ભાગ નેના તામામાં હોય.

૨ અગવક્ષુન-આઈને અકબરી, ભા. ૨, પૃ. ૧૯૪-૯૫.

૩ આમાન્ય રીતે જન્મસમયે બાળક રહતુ બહાર આવે છે, પરંતુ ઝોઢાક તેની માતાના ઉદરમાંથી નીકળ્યો ત્યારે હસતો હતો. તેથી 'ઝડક' એટલે હસવું ઉપરથી તેનું નામ ઝડકાક (અરબી) પડ્યું હતું એવી કથા છે.

૪ આ વાત કથા કહાણી જેવી છે અને સાંપની વાતમા કદક બેદ લાગે છે. ખરાબ કૃત્યોના માર્ગ પરિણામો વિશેનો ચિંતાર આપવા સારું એ કથા જોડી કાઢેલી હોય એમ લાગે છે. ફિરદોસી કહે છે કે પ્રથમ તો સેતાને ઝોઢાકને તેના બલા પિતા મરદાસને મારી નાખવા ઉવટપાવટ સુમનબંધી અને તે પછી ગોરા ખાવાની લાવચ દેખાડી, જે તે સમયે એક મહાન પાપ લેખાઇ હતું. આ મોજબજા ઝોઢાકને પોતે બતાવી તેના બદલામાં સેતાને તેના ખબા ઉપર નૂંદીએ ચેવા દેવાની ખરવાનગી માગી. જેવી જ ચૂમીઓ લીધી

નામના હુદાદના જે છોકરાઓનો વારો આવ્યો. તે કાયર રૂઢી એમ તે એમ પોતાના જીવ જેવા વહાલા દીકરાઓને સાપોના લક્ષ્ય માટે મોપે એવો ન હતો. રાજમાં ને રાજમાં તેણે એક મહાન લશ્કર બેળું કરી વતનની શહેનશાહતને જાણિમના હાથમાંથી છિડાવી પેશાદા વરાના એક કરીદન નામના છોકરાને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. એ ધણો ડાલ્યો અને ભલો પાદશાહ હતો.^૧ એના સમયમાં રાજ્ય આખાદ હતું.^૨

મળકૂર ઝોહાક ભારતમાં ધણી વાર આવ્યો હતો કે કરીદનને ૨૦૮-

કે તુરત ઝોહાકના દરેક ખજા ઉપર એકેક સાપ નીકળી આવ્યા. એ સાપથી નેનું તરત જ મરણ થયું એવી ખબર રાજવામાં આવી હતી, પણ રોતાને હકીમનો વેરા લઈ એ પાદશાહને એવી ખાતરી આપી કે જો ૧ માસુઓનાં બેભાઓના ખોરાક એ સાપોને આપશે તો તારે મારે કદ ખામતી નહીં. (ફિરોઝી-શાહનામહ, ભા. ૧; પૃ. ૩૮-૩૯)

એમ પણ કહેવાય છે કે ઝોહાક સર્પપૂત્રમાં ગાનતો અને માણુઓની કુરખાની આપતો હતો, તેથી સાપવાળી વાત તેને મઠિ ઉપજળવી કાઢવામાં આવી હોય એમ સભવે છે.

૫ અસ્પદાન ઉપરથી છે. કેટલાક કહે છે કે એ ફારસી સિપાહનું બહુવચન સિપાહાન ઉપરથી છે અને કેટલાક કહે છે કે એ બચ્ચન બહુવચન અસ્પદા ઉપરથી છે. પરંતુ એ બાબતની જગ્યા હતી તેથી તે અ એમાથી કોઈ પણ નવ ઉપરથી એ પણ છે એ વાત સત્ય છે.

૧ સાદીએ એના વિશે પોતાના પુસ્તક ‘શુલિસ્તાન’માં કહ્યું છે કે—

કરીદને કર્ફુલ કરિસ્તહ નવૂદ, જે મુદ્દા જ અમ્મર સગિસ્તહ નવૂદ ॥

વદારો દિહિસ યાક્ત ખાં નીકૂમી, તુ વદારો દિહિસ ફુલ કરીદન તુમી ॥

[યુદ્ધારક કરીદન કઈ ફરિનો ન હતો, તે અજર અને હસ્ટીનો બનેલો ન હતો. ન્યાય અને ધન્યાઈ વટે તેણે લવાઈ મેળવી. તુ પણ ન્યાય અને ધન્યાઈથી વર્તે તો તુ પણ કરીદન છે.]

૨ હાથી ઉપર બેસનાર એ પ્રથમ પાદશાહ હતો નેનજ હાથીને રણસ આગમી વાપરનાર પણ એ પ્રથમ હતો.

૩ અબલ્દુલ્-આઈને અકબરી, ભા. ૧; પૃ. ૧૯૫.

માની મળી ત્યાં ત ઇમિનમાથી દાઝ ખાઈ નાચી છડી જેવી વાગ અડી આવ્યો હતો.

ફરીદૂનના પિતા આગતીનને ઓહાકે મારી નાખ્યો^૧ ત્યારે ફરીદૂન ચમત્કાન્તિક રીતે બચી જવા પામ્યો હતો. મન્યુ એણે કે ઓહાકે નવખું નેચુરે તેનો અર્થ એવો નીકળ્યો કે આગતીનનો એક પુત્ર ફરીદૂન થશે તે બંને તેની મા ફરશનક, પુગમાયા^૩ નામની ગાયના દૂધ ઉપર મહુગા આ જ ફરીદૂન મોટો થઈને ઓહાકને મારી નાખશે, આથી ઓહાકે આગતીનને મારી નાખ્યો અને જે મર્ષ ક્યાતી વરસેના માણસ જેવામા આવેનો તેને મળીને રાજ્ય કાવતો આગતીનની કતન પછી તેની સગર્ભા સ્ત્રી દનાશ ન થતા જાન બચાવવા નાસી છૂગી અને અશ્વુર્ત પદામા સત્તાઈ મર્ષ ત્યાં કેઈ ગામમા રહેવા લાગી બાળકનો જન્મ થયો તેનું નામ ફરીદૂન તેણે આપ્યું. દુખતી મગમીએ દૂધ સુકાવું એટલે ખુદાની મહેરથી પુગમાયા નામની એક ગાય આવી મળી. દુરમન આવ્યા વિગેની જમ પડી ત્યારે તે સ્ત્રી પુત્રને જઈ ત્યાંથી નારી છૂગી દુરમને ગાયને મારી નાખી આખરે એ ફરીદૂનને કાવાએ શોધી કાઢી તખ્તનગીન કર્યો,

૧ ફિરદોગી કહે છે કે એની માને પુત્રને બચાવવા હિંદુસ્તાનમા જવા ઇચ્છા કરી હતી તેણે કહ્યું કે —

ચેવરમ વય બજા લોકે જાહસ્તાન, શવમ્ યા વિષર સૂચે હિંદુસ્તાન ।

(આ બદ્ બુમિમાથી હયાના બરુ અને દીક્ત સાથે હિંદુસ્તાન તરફ ગમન કરું) [ફિરદોસી સાહનનામહ, ભા ૧ પૃ ૪૩]

૨ મોહમ્મેદ હુસૈન આઝાદ (ગુબનદાને ફાર્સ, પૃ ૧૭૫) કહે છે કે ત્યાં હમેશા નાચ્યાનો રહેતા હતા અને તે જોતિવ જોયા કરતા હતા તેમણે ઓહાકને આ વાત કરી હતી.

૩ જુદી જુદી આગતિઓમા જુદા જુદા નામો છે બરમાયૂન, માયહ, માયૂન વગેરે ‘સાહનનામહ’ની નવલકિશોર આગતિમા ‘બરમાયા’ છે, ભા ૧, પૃ.

તે પત્રી ભાગતમાં આવનાર પેશદાદી વનનો છેલો પાદશાહ
જિશામ્પ હતો ?

કયાની વગ

પેશદાદી વગ પત્રી કયાની વગ અપાયો એ વગના નામ
ઉપન્યા એના પાદશાહોના નામો આગળ 'કય' (સમ્રાટ) મુકાય છે
એ વગમાં એક પાદશાહ કયગુસ્તામ્પ અથવા કયવિસ્તામ્પ નામનો
થઈ ગયો તેના સમયમાં પાર્સીઓના પેગમ્બર ઝરથોસ્ત્ર થયા

ઝરથોસ્ત્રનો જન્મ આઝરબાયજાનમાં થયો હતો ૨ તેમણે ૨૦
વરસની ઉંમરે અમાગત્યામ કર્યો હતો અને ભગ્યવાનીનો ઉત્તમ
ભાગ તપશ્ચર્યામાં મેળવ્યો હતો ત્રીજા વરસની વયે પહોંચતા પોતાના
ધર્મ અને માન્યતાઓની તેમણે જાડગાત કરી હતી અને લોકોને
પોતાનો ધર્મ સ્વીકારવા કહ્યું હતું ધર્મપ્રચારની તરફથી તેમણે
પોતાના વતનમાં કરી હતી, પરંતુ ત્યાં કઈ સહાય ન મળવાથી ન છૂટક
વતન ઠાળ્યું અને આખર (ગ્રીકોના આક્રમણ) તરફ ગયા ૩ ત્યાં

૧ અમૂલદરૂન આઈને અકબરી, ભા ૨ પૃ ૧૮૫

૨ મીરુઝા જલાલુદ્દીન અસ્રહાની તારીખે અફગિયાતે ઈરાન ભા ૧ પૃ ૨૫
(ફાર્સી)

અર્વાચીન યુગના કેટલાક વિદ્વાનો એમને પૂર્વના મેહ ભાગના માને
છે, તારણ અવસ્તામાં ઈરાનની પૂર્વમાં આવેલા સિસ્તાનના ધાતા નામો મળે
છે તે ઉપરાંત વેદની નજીક અવસ્તા, હોવાથી એ બાબતને સમર્થન મળે
છે ઈરાનનો ઉત્તર ભાગ, હજાર વર્ષ પહેલાં તે સ્થળથી દૂર પગ નય છે
(મહેકુશ્તુચરના જહાજ-ગુપ્તક રાજાસી ભા ૧, પૃ ૧૪)

વળી આ મત પ્રવર્તવાને બ કારણ છે કે પૂર્વના ભાગમાં પ્રચાર કરવા
તે ગયા હતા

૩ મીરુઝા જલાલુદ્દીન-તારીખે અફગિયાતે ઈરાન, ભા ૧ પૃ ૨૫

પરતુ મારકમ (History of Persia Vol I p 53) જણાવે છે
કે આઝરબાયજાનમાં પ્રચારકાર્થ કર્યા બાદ આક્રમણ ગયા હતા

મજૂર પાદશાહ ગુસ્તામે તેમનો સત્કાર કર્યો અને તેમનો ધર્મ સ્વીકાર્યો તેમણે પોતાના ગન્યમા પપુ એ ધર્મના પ્રચારને ઘણો ટેકો આપ્યો એમ કહેવાય છે કે ગુસ્તામના સમયમાં બાગતમાથી વ્યાસ મુનિ ત્યાં ગયા હતા^૧ અને તેમની સાથે ગુસ્તામે જઘ્યોત્ત્રની મુનાકાત કરાવી હતી ગુસ્તામનો પુત્ર અરુદિયાર તેના પિતાના કુમારથી જઘ્યોત્ત્રી ધર્મના પ્રચારર્થે બાન્તમા આન્યો હતો^૨

જઘ્યોત્ત્રનો સમય

ગાથા^૩ અને વદની બાંસીઓના આમ્ય ઉપરથી તેમા આવતા ફેવો, ફિગિનાએ અને ફિયાઓની સરખામણી ઉપરથી તેમજ જરથોસ્ત્રના કેટલાક સમગ્રાનીનોનાં નામો વેન્માથી મળી આવે છે તે ઉપરથી પેગમ્મ જઘ્યોત્ત્ર વદમળના અતભાગમાં થઈ ગયા હોય એમ માનવા કાગળ મળે છે જઘ્યોત્ત્ર વેદના અમુક મિષ્ઠો સામે વિરાધ ઉઠાવી એમ જુદો જ ધર્મ વ્યાખ્યા તે અમાઉ ખાસ કરીને ધર્મન અને બાગના આયોના પૂર્વજોનો ધર્મ એ જ હતો જે કાઈ માહિતી મળે છે તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે ઈ. પૂ. ૧૩૫૦ ની આસપાસ તો તેઓ એક જ હતા

કેટલાક જરથોસ્ત્રનો જન્મ ઈ. સ. પૂ. ૮૦૦૦ ર્ષ ઉપર મૂકે છે કેટલાક માન ઈ. પૂ. ૭૦૦ ર્ષ સુધી તે થઈ શકે એમ માને

૧ ફજિસ્તાને મજાહિજ (ફારસી, ગુજક પ્રેસ, હિલ્લી-૧૭૬૪, પૃ. ૮૧) જે જ પુસ્તકમાં તેમ પણ જણાવવાના આવ્યું છે કે અગિયવ વ્યાસ મુનિએ ત્યાંથી લાવી બારાના પ્રથમ દાખન કરી હતી પરંતુ આ આસ ક્યા હશે તે અક પ્રશ્ન છે

૨ ફિરોસી-શાકનામહ, ભા. ૩ પૃ-૧૮

૩ અવસ્તાને સુધી પુગતો સામ અમા પેગમ્મ જરથોત્ત્રના વચનો અને બોલો છે

છે^૧ બુ. વિદ્વાનોએ માન્ય કયા મુજબ એમનો સમય ઈ સ પૂ.
૧૦૦૦ અને ૮૦૦ દરમ્યાન આવતો હોયે ગણાય છે

ઈતિહાસમાં ગૃચવાડો

ઈશાનના ઇતિહાસમાં ગુસ્તામ્પના-રાન્ય પત્રી ફિંગોસીના શાહ-
નામામાં અને પેરેની પુસ્તકોમાં ઘણો ગૃચવાડો છે તે પછી એક
લાના સમયની હમીદત ગૂમ છે

હેંગોલતરે તથા તેના પત્રીના અન્ય ગ્રીક તથા રોમન અધ્યક્ષો
ને ફિંગોસીના પહેના વણા સમય આગાધિ થઈ ગયેના તેમના
લખાણ ઉપરથી જણાય છે કે મહાન દમત્તના ભરેલી શહેનશાહત
ઈશાનની મુમિ ઉપર ઈ સ પૂ. આશરે ૭૦૦ થી ઈ સ પૂ. ૩૩૮

૧ ને કે જો તે જી વિવિધમ્સ લેક્સન (નવખિયા યુનિવર્સિટી) ક્રાંદાસ
વિશેનો પોતાનો તિર્થિ એવો જણાવ છે કે પર્સોસ હ મ પૂ. માતની
સહીના મુખ્ય ભાગમાં થયા એ સમય માફ થા મિદી પોકો (મે)ની રાતા
અને હખામની વચની સત્તાના ઉદ્ભવ આગળનો હતો તેમજ અવમાન હ
સ. પૂ. ૫૮૩ માં ૭૭ વર્ષની ઉંમરે થયું ૮૭

[E G Browne-A Literary History of Persia, Vol I p 30]

મીરજા જલાલુદીન (તરીખે અફગિસ્તાન ઈતિહાસ, લા ૧, પૂ. ૨૫
ફાઈ) માં પણ ૧૦૪ પ્રમાણે જણાવ છે

મહેશ્વરપુત્રા જલાલ (મુ-તા-રા, અગ્રિય ૧૮૫૧)નો અભિપ્રાય થા
એ જ છે (સુમુક સનામો ૧ ૧૪, ફાઈ)

૨ પ્રચલિત હમ્માર હેરોડોટસ (Herodotus ઉપ થી) અને જન્મ ઈ સ.
પૂ. ૪૪૪ માં થયો હતો [Sir John Malcom-The History of
Persia Pt I p 191 ના નોંધ]

‘ઈશાન જમ્બુદે માસાનિયાન [અનુવાદક ડા. મોહમ્મદ હકમાવ (ઉર્દૂ)] માં
પૂ. ૮ ની નોંધમાં દેત્રોલનો સનય ઈ સ. પૂ. ૪૮૪ થી ૪૨૮ દરમ્યાન
જણાવવામાં આવે છે

ગ્રીક નામોમાં હેરોડોટસ પ્રથમનો અકવનનો પ્રત્યય છે, તેથી ઉપર
‘હેરોડોટસ હમ્માર લખ્યો છે

દરમ્યાન થઈ ગઈ હતી ફિરદોસીએ પોતાનો અથ અવગતા તથા પહેલની ખુસ્તકો ઉપરથી રચ્યો છે તેમા તેણે યુસ્તારપ સુધીનો જે હેરાન આપ્યો છે તે પછીનો હેરાનતનો હેરાન તેના 'શાહનામહ' સાથે બાગીકાઈથી સરખાવનાં ગૂંચવાડો માલુમ પડે છે જે હેરાદોત સાચો દરે તો ફિરદોસી ખોટો દરે અને ફિરદોસીને સાચો ગણીએ તો હેરાદોતની હકીકત વગૂદ વગરની સમજાય તે પછી ખીનારોડી નિપિની રોધ થઈ તે ઉપરથી હેરાદોત સાચો ઠગો ગયો, દાગ્લ કે તેણે જણાવેના તમામ નામો મેસિપૂન પહાડના દારયૂશ (દાગ મા દાગસ દિગ્તારપ) ૨ ના લેખે ઉપરથી ઉલ્લેખમાં આપ્યા હવે એ સાબિત થઈ ગયું છે કે ફિરદોસીનો યુસ્તારપ સુધીનો મ્યાની પાદશાહોનો હેરાન તદ્દન જુદા જ વચને નાગ પડે છે જે સાથે હેરાદોતે જણાવેના હખામની વચના પાદશાહો સાયરસ,^૩ દારયૂશ, તથા ખૂષનાશગિ^૪ કેઈ નાગતુ વળગતું નથી કયાની અખુસરો^૫ તે હખામનીનો સાયરસ નથી ને કયાની યુસ્તારપ તે હખામની દારયૂશ (દાગ) નથી નામો જરા એકસગૂંબા પણ વ્યક્તિઓ તદ્દન જુદી જ ॥

કઈ પણ હો, આ સરોધક કવિ સમ્રાટ ફિરદોસી સમય

૧ તેને ફેટલીક બાળતો અધૂરી મળી હતી પરંતુ પોતાની શક્તિથી કહીએ શકે તેમને બધેજેસની બનાવી લીધી હતી એમ જણાય ॥

૨ Darab Hystaspes

૩ ડેરિન બાપાનો એ શબ્દ છે દેસની નામ 'દર' છે હખામ ની શિલા મેખામા એ જ નામ મળે છે

૪ Xerxes

૫ અવસ્તા 'દુસવ ઉપરથી' ખુસરા છે તે ઉપરથી અરબીમા ઉચ્ચાર કિસ્તા અરબોએ કર્યા દુસવ નો અર્થ 'મવિખ્યાત થાય છે તે ઉપરથી પાછળથી 'પાદશાહ' 'શહેરશાહ' ના અર્થમાં એ વપરાયા લા ગે એ શબ્દ ઉપરથી અચર, અર સીઅર વગર શબ્દો નીખ્યા છે

ઝોળગવામા મૂલ્યવાદ પડ્યો હતો એ વાત સત્ય જ હોય તે તેની કંપનાના ઘોડાએ આ વાળી છનગ મારનામા ચમત્કાર કર્યો એમ કહેવાય

એ વાત પણ રસમય છે ફિદોસી કહે છે કે ગુસ્તાપ પછી તેનો પૌત્ર બદ્મન ગાદીએ આવ્યો અને બદ્મન પછી તેની પુત્રી હુમાય તખ્તનશીન થઈ તે સમયે તે તેના બાપથી અગર્જા હતી ? શરમને લઈને તેણે આ વાત છુપાવી રાખી અને જે છોકરો અવતર્યો તેને માગી નાખવા તેણે એક આવાને સોંપ્યો. આવાએ તેમ ન કરતાં એક ટોપનીમા તે બાળકને મૂકી નદીમા પવગરી દીધો. એ ટોપની એક ઘોળીએ ઊંચકી લીધી તેણે છોકરોને ઉઠેરી મોટા કર્યો તે બીચારાએ પોતાની રક અવધામા તેને સાધાગળુ કેળવણી આપી હતી, પગ શાહી લોહીએ જાડી પોત પ્રકાશ્યુ અને તે એ સફળ સરદાર થયો તે પછી તે તુરન જ ઝોળખાઈ ગયો. હુમાયને જાણ થતા તેને તાજ સોંપ્યો અને પોતે એકાનવાસ અખત્યા કર્યો તે 'દાગમ પ્રથમ' નામે ઝોળખાયો જેને સિકંદરે હાથ આપી હતી તે દાગ ફિદોસીના 'શાહનામહ' મુજબ આ દાગમનો પુત્ર હતો.

મજદૂન સમય દરમિયાન ભાગતમાં આવેલા કરાનીએ

ફિદોસીના કહેવા પ્રમાણે, આગળ ઉત્તેખો આવી ગયા તે ઉપરાત, મશહૂ પહેનવાન નરીમાન, તેનો પુત્ર સામ, સામનો પુત્ર ખાવ અને પહેનવાન રુસ્તમનો પુત્ર ફગમુર્જ (મુજગતીમા પ્રચલિત ઉચ્ચાર-ફગમગેન) અને અન્કદિયાનો પુત્ર બદ્મન પણ ભાગતમા આવ્યા હતા.^૩ કહેવાય છે કે નજૂમીઓએ નરીમાનના બાપને જાણાવ્યું

૧ ફિદોસી-શાહનામહ, ભા ૩, પૃ. ૯૪

૨ ફિદોસી-શાહનામહ, ભા ૩, પૃ. ૧૮.

૩ આડિને અકબરી-ભા ૨, પૃ. ૧૮૫

ઝાળગવામાં ગૂંચવાઈ પડ્યો હતો એ વાત સાચી જ હોય તો તેની કલ્પનાના ઘોડાએ આ નાખી છવંગ માગવામાં ચમત્કાર થયો એમ કહેવાય

એ વાત પણ ચ્ચમચ છે ફિરદોસી કહે છે કે ગુસ્તાવ પછી તેનો પૌત્ર બહ્મન ગાદીએ આવ્યો અને બહ્મન પછી તેની પુત્રી હુમાય તખ્તનસીન થઈ તે સમયે તે તેના બાપથી સગર્ભા હતી ? શરમને લઈને તેણે આ વાત છુપારી રાખી અને જે છોકરો અવતર્યો તેને મારી નાખવા તેણે એક આયાને સોંપ્યો આપાએ તેમ ન કરતા એક ટોપનીમાં તે બાગકને મૂળી નદીમાં પવગરી દીધો એ ટોપની એક ધોળીએ જાચી લીધી તેણે છોકરને ઉઠરી મોટો કર્યો તે ખીચાગએ પોતાની ઠક અવસ્થામાં તેને સાવાગણ કેગવગી આપી હતી, પરંતુ શાહી સોહીએ જાતી પોત પ્રકાશ્યુ અને તે એક સફળ સગદાર થયો તે પછી તે તુર્ક જ ઝાળખાઈ ગયો હુમાયને જાણ થતાં તેને તાજ સોંપ્યો અને પોતે એકાન્તવાસ અખત્યાગ થયો તે 'દાગન પ્રથમ' નામે ઝાળખાયો જેને ચિઠ્ઠે દાર આપી હતી તે દાર ફિરદોસીના 'શાહનામહ' મુજબ આ દાગનનો પુત્ર હતો

મજકૂર સમય દરમ્યાન હાગતમાં આવેલા કગનીઓ

ફિરદોસીના કહેવા પ્રમાણે, આગળ ઉત્તરેથી આવી ગયા તે ઉપરાત, મશહૂર પહેલવાન નરીમાન, તેનો પુત્ર સામ, સામનો પુત્ર ખાલ અને પહેલવાન રુસ્તમનો પુત્ર ફગમુર્ક (ગુજરાતીમાં પ્રચલિત ઉચ્ચાર—ફરામરોજ) અને અસ્ફદિયાનો પુત્ર મહ્મન પણ હાગતમાં આવ્યા હતા ૩ કહેવાય છે કે નગૂમીઓએ નરીમાનના બાપને જણાવ્યું

૧ ફિરદોસી-શાહનામહ, બા ૩, પ ૯૪

૨ ફિરદોસી-શાહનામહ, બા ૩, પ ૧૦.

૩ આડિને અકબરી—બા ૨, પ ૧૦૫

હવે કે તાગ વશની પત્ની થને માણુલિખ્તાન ખે નમેતાન થમે,
 રુસ્તમના વશમેને મારી નાખવામાં આવમે અને તેના પુત્રોનાં શમે
 ખોળી માનવામાં આવમે એ સાબળી નરીમાનના બાપે તેના પુત્રોને,
 તેને તથા તમામ વશમેને ભારતમાં ક્રોજ (૧)^૧ મા દનાવસા મૂચના
 ઠગી હતી આથી મગનારના પુત્રોએ મજદૂર શાસોને ક્રોજમાં
 દાદવા હતી

આમ પુગણા અમયથી ભાગત તરફ ઇગિપ્તીઓનું નક્ક્ય ગયું છે

નિભક્ત મન્ય

અધિકારથી દુખારેના એ સમય ગમ્યાન ઇગિપ્ત અખ્ય એ-
 પાલ્સાદના કાઝૂનીએ મેમ્નિત ગ્યુ હોય એમ લાગતુ નથી પરંતુ
 પાર્થિયા મિલિયા અને પાર્થવાળા ભાગોમાં તે જુદી જુદી ટોળીઓમાં
 વહેવારેલુ ગ્યુ હોય એમ જણાય છે એ જ મગ્યુને લઈને ક્યાની વશ
 પડી અધવારેના એસીગિયાનાર જેના પગદેશી ગત્ય સામે એ સમુક્ત મોગ્યો
 રચી શમ્યુ ન હતુ એને જ પગિણામે એ પગદેશી હુમલત ઇગિપ્તમાં
 અધવાઈ હતી પરંતુ એ સમય દ્રેકો હતો, કાગ્યુ કે તુગત જ પાછો
 ઇગિપ્તી શાસેનો અમય ચાનતો જણાય છે

ઈ સ. પૂ. ૮૦૦ મા આર્યોની ભાગત-ઇગિપ્ત ટોળીઓ અફર
 અફર પ્રમગ્નાની ચમનગી શ્રી તેમાં માફ યા મિદી લોકો (પ્રચલિત

૧ આ સ્થળ ક્યુ હરો, આપણુ કાન્યકુબ્જ હરો કે ખીજુ તે કદો સમ્મત નથી

૨ ઈ. મ. પૂ. ૨૩૦૦ ના ગુમારે સુદેશીસ અને દાહમીસ નદીઓના પ્રદેશમાં
 બેબિલોનિયાનું મહારાજ્ય થઈ ગયું તેની રાજધાની બેબિલોન સુદેશીસને
 કિના હતી અત્યાર તે ભાગ છરાકને નામે ઓળખાય છે બેબિલોનિયાનું
 સામ્રાજ્ય નવમું પચ્ચુ ત્યાર તે િ પડોગમાં આવેલા એસીરિયાઈ
 ટોળાનું સામ્રાજ્ય જમાવ્યુ હતુ તે એક વિસ્તૃત ભાગ વપર પધરાયેલુ
 હતુ તેનું પાવતખત નીચેલા દાહમીસને કિનારે હતુ

મિડો)ની^૧ ટોળીએ પ્રથમ પહેલ કરી હતી. એ ટોળીએ આગળ વધી પશ્ચિમમાં વસવાટ કર્યો. એના એ રથળાનુ નામ ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ માદ રાખ્યું હતું.^૨ તેની રાજધાની ન્ય^૩ હતી. એમ પારસી ધર્મપુસ્તકોમાં છે. એ ટોળીના લોકો દીનની દસ્તૂરી અને મુશ્કની પાદશાહી ચલાવના હતા. એ રાજ્ય દિન, પ્રતિદિન બળવાન બનતું ગયું હતું અને ઈ. સ. પૂ. ૭૧૦ માં એસીરિયાથી સ્વતંત્ર થયું હતું. આ અગાઉ શુદ્ધ ઈરાનીઓનાં કેટલાંક ટોળાને બીજાં વસવાટ પૂર્વ અને દક્ષિણ ભાગોમાં થઈ ચૂક્યો હતો અને તેમનું એક ટોળું સિંધુ નદીના પ્રદેશમાં રહેતું હતું, જે પરથી તેઓ પાછળથી હિંદુઓ તરીકે ઓળખાયા (કારણ કે અવસ્થાનો હ સસ્કૃતમાં જ છે).

૧ મિદી નામ ગ્રીક લોકોએ આપેલું છે. દરી બોક્ષીમાં એનું નામ 'માય' અને 'માહ' છે.

(આખા મોદઅમ તરી બહાર-મુબુક રાનાસી, બા. ૧.)

૨ પરંતુ હર્મોસ્ટેડર કહે છે કે તેમની રાજધાની એકબાતાના (હાલનું હમદાન) હતી. માદ (મિડિયા) નો પ્રાંત જે ભાગોમાં પહેલાંયેલો હતો. તેમાનો એક અત્યારે 'હરાટે અજમ' નામે ઓળખાય છે તે ભાગ હતો અને બીજો આઝરબાયજાનવાળો ભાગ હતો. તેનું મુખ્ય શહેર રય હતું.

કોલંબિયા યુનિવર્સિટીના એ. વી. વિલિયમ્સ એફસનના મત મુજબ હર્મોસ્ટ મિદી લોકોમાં થઈ ગયા. (Prof E. G. Browne—A Literary History of Persia, Vol. I; p. 30.)

પશ્ચિમના ઇતિહાસકારો મિદી લોકો અને દીનનીઓ વચ્ચે ઝાઝા ફેર સમજતા નથી, કારણ કે મિદીઓ આર્યો હતા, અનિપૂર્ણ હતા, તેમનો

૩ ધર્મ પણ ઝરથોસ્ત્રી કથક ફેરફાર સાથે હતો અને તેમનાં પોરાક અને રીતસાત પણ દીનનીઓને મળતાં હતાં.

૪ મલેકશાહઅરા બહાર ('મુબુક રાનાસી'માં) જણાવે છે કે પુરાણ એકબાતાના (હાલનું હમદાન) મિદીઓનું પાયતખ્ત હતું. (પૃ. ૪).

હુખામની વંશ

ઉપર જણાવેલા શુદ્ધ ઇરાનીઓનો મુખ્ય મુદ્દક પાર્સ^૧ હતો જે હાલના ઇરાનના નૈર્ઝત્ય ખૂણામાં આવેલો છે એ ઇરાની રાજ્યનો ભાગ મિદી લોકો (મિડો) એ ધીમે ધીમે બહુ મંડાવી નાખ્યો હતો, તે

૧ એ પ્રાંતના નામ ઉપરથી દેરાનું નામ પાર્સ પડ્યું. ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ એ માટે 'પર્સી' શબ્દ વાપર્યો છે. એનું લેટિન રૂપ 'પર્સિયા' છે અને અંગ્રેજોએ પણ 'પર્સિયા' શબ્દ જ વાપરે છે. પાછળથી અરબોએ આ દેશ માટે 'પાર્સ' ને બદલે 'ફાર્સ' શબ્દ વાપર્યો, કારણ કે અરબી ભાષામાં 'પ' ની જગ્યાએ 'ફ' વપરાય છે. તે પછી એ ફાર્સ ઉપરથી ત્યાંની ભાષાનું નામ 'ફારસી' પડ્યું છે. અસલ 'પાર્સ' ઉપરથી એ દેશના લોકો 'પારસી' કહેવાય છે. ભારતમાં તેઓ એ જ નામથી ઓળખાય છે.

ફાર્સ પ્રાંતની આબાદી, મહત્તા, ખૂબસૂરતી તેમજ ત્યાંથી બહાર પડેલા શહેનશાહોને લઈને તથા તેણે દુનિયાને આપેલી સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના કારણે પુરાણા જમાનાથી આજ પર્વત એ મસદૂર છે. પર્સી/પાવીના મહેલોનાં ખરિદારો એની મોટાઈની સાક્ષીરૂપ છે. વળી પેગમ્બર મોહમ્મદે કહ્યું હતું કે 'ખુદા તા'લાએ પેદા કરેલા ઇન્સાનોમાં ફરૈસ તથા ઈરાનના ફાર્સના લોકોને હું વિશેષ પસંદગી આપું છું.'

પાર્સ નામ પડવા માટે પણ ઘણા વર્કવિતર્કો છે. —

કેટલાક માને છે કે પેશાવારી વંશના સ્થાપક ઝયીમર્સનેા પુત્ર સિયામક (જેને કેટલાક શીસ પેગમ્બર એ જ હતો એમ કહે છે—મોહમ્મદ દુસ્તન આઝાદ—સુખનદાને ફાર્સ પૃ. ૭) ધણે પ્રાર્થિક, ન્યાયી, નીતિવાન અને વિદ્વાન હતા. તેનો ખિતાબ 'પાર્સી' (પવિત્ર) હતો. એ જ કારણથી તેણે મળદર ભાગનું નામ 'પાર્સ' રાખ્યું હતું.

કેટલાક કહે છે કે ફરીદૂનને ત્રણ પુત્રો હતા. તેણે રાજ્યના ત્રણ ભાગો પારી-એક એક ત્રણેને વહેંચી આપ્યા હતા. પૂર્વનો ભાગ તુસ્ને આપ્યો હતો, જેને ઈરાનીઓ તુરાન નામે ઓળખતા. એ અરબીમાં માવગડનનદર (નરીની પેટ્ટે પારનો મુલક) કહેવાય છે. પશ્ચિમનો ભાગ સલમને અને મધ્યનો ઈરાનને આપ્યો હતો. ઈરાનના ભાગ ઈરાન નામે ઓળખાયો (તારીએ તખરી-ફારસી).

કેટલાક ઇતિહાસકારો કહે છે કે ફરીદૂન ઈરાનને ધણું આદતો હતો અને

એટલે સુધી કે મજદૂર પાર્સમાં આવેલું ફક્ત નાનું શહેર પાર્સાગર્દ^૧ એક ઈરાની રાજાના તાબામાં રહી ગયું હતું, જેનું નામ હખામની (સગભગ ઈ. સ. પૂ. ૬૫૦) હતું. તેના પંચજ સાધરસે ઈ. સ. પૂ. ૫૫૦ માં ત્યાં એક બળવાન રાજ્ય સ્થાપ્યું જે તેના પૂર્વજના નામ ઉપરથી 'હખામની સામ્રાજ્ય' કહેવાયું. વિગત એવી છે કે આ દિગ્વિજયી પાદશાહે મિડોનાં છેલ્લા રાજા ઈસ્તવેય (એસ્તાઇઇરે ગાદીએ ઈ. સ. પૂ. ૫૮૪)ને ઈ. સ. પૂ. ૫૫૬ ની સાલમાં હરાવી ૧૫૧ વરસની મિદી શહેનશાહતને ખતમ કરી તેનું વિશાળ રાજ્ય છતી લીધું. તે પછી તેણે પશ્ચિમનાં એસીરિયા અને બેબિલોનિયા વગેરે રાજ્યો (ઈ. સ. પૂ. ૫૩૯)^૨ બેગવી લીધાં. તેણે પૂર્વમાં વસતી (સીર નદીના કંઠિની) સીયિયન પ્રજા ઉપર પણ વિજય

બિના લાગમાં સમર્પિતોષ્ણ આગ્રહવાનો. આ ફળદ્રુપ પ્રદેશ આવેલો જોઈ તેણે એનું નામ 'પાર્સ' (પવિત્ર બ્રહ્મ) આપ્યું હતું.

દરેક પ્રજા પોતાના દેશમાં પવિત્ર જગ્યા તરીકે કોઈ એક જાગને જાળખાવી તેને મહત્ત્વ આપે છે; જેમકે યહૂદીઓ જેરુસાલેમને. મુસલમાનો મકાને, હિંદુઓ કાશીને વગેરે. એ મુજબ ઈરાનીઓએ એ સ્થળ પવિત્ર ઠરાવ્યું તેથી એનું નામ 'પાર્સ' પડ્યું હતું એવો પણ એક તર્ક છે.

મલેકુરાશુબારા બહાર કહે છે કે કદાચ મૂળ એ શબ્દ 'પાર્સાકર્ત' હતો એટલે કે 'પાર્સ' શહેર અથવા તો 'પાર્સીએ બનાવેલ' શહેર, કારણ કે 'કર્ત' એ પાછળથી 'કર્દ' થયો છે તે માણસોના નામિના પૂરક પ્રત્યય છે; જેમકે બુસોકર્ત, ચરુદકર્ત વગેરે. 'ક'નો પાછળથી 'ગ' થયો એટલે 'પાર્સાકર્ત'નું 'પાર્સાગર્દ' થયું (સુલુક રાનાસી પૃ. ૩૧, સા. ૧ નોંધ). એ આજના શીરાઝની પૂર્વ દિશામાં આવેલું હતું હવે ત્યાં ખંડિયર છે.

Astyages.

ઈ. સ. પૂ. ૧૧૦૦ પછી બેબિલોન અને તેની પૂર્વે આવેલા નીનેવા વચ્ચે સત્તાએ ઝોડાં ખાધાં હતાં. તેમાં ઈ. સ. પૂ. ૭૪૫ માં એસીરિયાના લોકોએ બેબિલોન છતી લીધું હતું. તે પછી ખાલિફાના લોકોએ મિદી અને ઈરાની

ગેળચો, વળી કંદહાર (ગધાર) પર્યંતનો પ્રદેશ તેના રાજ્યમાં સમાઈ જતાં ભારતથી માંડી શ્રમધ્ય મુધીના વિશાળ પ્રદેશ પર તે એક અખંડ સામ્રાજ્ય ઝેલું કરતો હતો ત્યારથી ઇસ્લામનો આધારભૂત ઇતિહાસ રહે શાય છે.

સાધરસનો વિજય વિશ્વના ઇતિહાસમાં એક નવીન યુગની શરૂઆતનું સૂચન છે. આ ઈ. સ. પૂ. ૭૬૧ શતાબ્દીનો સ્થમ્ભ માનવ ઇતિહાસમાં એક યુગાન્તરનો સમય માનવામાં આવે છે. મહાન સાધરસ (ઈ. સ. પૂ. ૫૫૬-૫૨૯) નું હખામની રાજ્ય^૧ પાર્સ પ્રાંતમાં શરૂ થઈ આખા દેશમાં ફેલાયું અને આખા દેશનું નામ 'પાર્સ' પડ્યું. હખામની વંશનો જાણીતો પાદશાહ મહાન દારયસર (દરાયસ હોસ્નાગે કે પ્રથમ દારા—ઈ. સ. પૂ. ૫૨૧-૪૮૫) પાર્સના મુલક ઉપરથી પોતાને પાર્સનો પાદશાહ કહે છે. પોતાની સક્તનતના મુલકોમાં તે પ્રથમ નામ પાર્સનું દે છે. પોતાનાં પ્રજાગનો માટે પણ તે 'પાર્મ' શબ્દ વાપરે છે. એના સક્તનતની રાજધાની પર્સીપોલી (તખ્તે જમશેદ) હતી.

એ મહાન દારયસરે હર્ફે મહાન દારા હખામની સામ્રાજ્યનો શ્રીંગે પાદશાહ હતો.

લોકો સાથે મળી તે ઉપર ચર્ચા કરી હતી અને ઈ. સ. પૂ. ૧૦૬ માં નીનેવા છતી લીધું હતું.

(H. G. Wells—Outline of History, p. 97).

૧ આ વરાના ઇતિહાસના મૂળ આધારો ઓક લોકોના દાથે લખાયેલા ઇતિહાસો તેમજ નકરો રુસ્તમ, પર્સીપોલી અને બેરિનનના પદારો વગેરે સ્થળોના ખીલારોથી લેખો છે.

૨ Select Inscriptions—Vol. I. (ed. D. C. Sircar) p. 4.

તેણે પોતાને 'માટે નકરો રુસ્તમની તખ્તીમાં લખાવ્યું છે:—“વિશ્વાસ્થનો બેરા, હખામની, પાર્સી આર્થ.”

અમેજમા બેજળી શુદી રીને લખવામાં આવે છે, પરંતુ એનાં મૂળ ઉચ્ચારો ફારસીમાં વધારે જળવાઈ દેવાથી એવા કેટલાંક નામો આ પુસ્તકમાં ફારસી બેજળી અનુસાર લેવામાં આવ્યાં છે.

એ વસંતી પૂરેપૂરી જાહેજલાની આ સમ્રાટના રાજ્યમાં હતી દાખૂળે ઈ સ. પૂ. ૫૧૨ માં સિધ^૧ જીતી લીધું^૨ ગધાર (કદહાર) પણ તેની સત્તા નીચે હતી ઈ સ. પૂ. ૪૯૦ માં મેરથોનની લડાઈમાં ગ્રીસ દેશમાં એનું લશ્કર હારી ગયું હતું એમ જાહેનામાં આવે છે કે તેમાં હિંદી લશ્કરે પણ ઈરાનીઓની સગદારી નીચે ઈરાની રાજ્ય તાં તરફથી લડ્યા હતા^૩

એના રાજ્યનો વિસ્તાર મિસરથી ટ્રાંસક્સ પર્વત અને દાન્યુબથી સિધુ નદી સુધી ફેલાયેલો હતો દરેક જિતાયેના પ્રાત ઉપર પોતાના તરફથી રાજ્ય ચલાવવા સારુ વિધાસુ ક્ષત્રપો^૪ (દાખો) તે નીમતો હતો તેનું આખું રાજ્ય બધા મળી નીચ^૫ ક્ષત્રપોમાં વહેંચાયેલું હતું

૧ જિતાયેનાએ જાળેના એક સ્વતંત્ર પ્રાત બનાવવામાં આવ્યો હતો મહારાજ્યનો ત્રે વીસમો પ્રાત સૌથી સમૃદ્ધ અને સૌથી વિશેષ વસ્તીવાળો ગણાતો હતો એ હિંદી પ્રાતની ચોક્કસ મર્યાદા નક્કી કરી શકાય એમ નથી પણ એટલું તો જાણી શકાય કે તે પાર્થિયા (અટરે & હેરાત), એરેગઝિયા (અટરે કે કદહાર) અને ગડગિયા (એટરે & વાયગ્ય પાળખ) હતા જુદો પ્રાત હતો

૨ દારૂપૂરાના મશ્હ પછી લશ્કરખાંડની હદના રાજ્યો પાછા સ્વતંત્ર મળી ગયા હતા

૩ Rawlinson's Herodotus Vol IV, pp 63 247, 298

૪ 'ક્ષત્રપ' શબ્દનો મરુતમાં સ્વીકાર થયો હોય એમ લાગે છે પુરાણી ઈરાની ભાષામાં Khshathrapavan શબ્દ છે તેમાં Khshathraનો અર્થ 'રાજ્ય' અને Pavanનો અર્થ રક્ષણ કરનાર થાય છે તેથી એ આખા મરુતનો અર્થ 'રાજ્યનો રક્ષણ કરનાર થાય છે તે ઉપરથી અંગ્રેજી Satrapનો અર્થ હામ (Viceroy Governor) થાય છે

૫ Darmesteter-Persia and Parsis ed by G K Nariman p 4

પાંચ એ સમ્યા જુદે જુદે સમયે ૨૦ થી ૨૫ પર્ષ તની વધતી યટતી રતી હતી એમ લાગે છે Sykes—A History of Persia Vol I p.162

ડૉ. વિલિયમ સ્મિથના કહેવા પ્રમાણે સિક્કાઓ પડાવવામાં દારૂશ સૌથી પ્રથમ ઈરાની પાદશાહ હતો.^૧ તેના નામ ઉપરથી એના સોના માંદીના સિક્કા 'દાગિક' કહેવાતા પોતાના સિક્કાઓ માટે તે ઉચ્ચ પ્રકારનું સોનું વાપરતો.

સિકંદરની અડાઈ

સાઠરસે સ્થાપેલા આ રાજવંશના પ્રથમવાર્ષિક પાદશાહ (ઈ. સ. પૂ. ૪૮૫-૪૬૬) પછી ઈરાની સામ્રાજ્યની પડતીના પડધા પડવા લાગ્યા અને પછીથી થયેલા સમ્રાટોની નમળાઈ આ પડતીના ચિહ્નોને દિવસે દિવસે સ્પષ્ટ કરવા લાગી. ઈ. સ. પૂ. ૩૩૬ માં દાગ (દારૂશ ત્રીજો) તખ્તનશીન થયો. તેના સમયમાં સૌથી આગેવાન ગ્રીસ દેશના માસેડોન પ્રાંતના ફિલિપના નામચીન પુત્ર સાહસિક સિકંદરને ઈરાને આક્રમ્યો. તેણે ચઢાઈ કરી દારાને બે વાર હાર આપી; તેમ છતાં દિ મત ન દારતા એસીરિયામાં આવેલા મોસલ અને બંગદાદની વચ્ચે અગ્નેશાન મેદાનમાં ઈ. સ. પૂ. ૩૩૧ માં ફરીથી સિકંદરની સામે તેણે મોરચે માઢ્યો. આમાં પણ શિક્ષ્મ મળના દારા રણસમ્રામમાંથી નાદો. એમુડ નામના એક માતકી ક્ષત્ર્યેષ દારાને ખજા હુલાવી દેવાનું આ રીતે હખામતી વંશનો ઝળકતો સિતારો ખરી પડ્યો.

- ૧ Dr. William Smith—History of Greece. સિક્કાઓ પાડવાનું કામ દારૂશ લીડિયા (દાક્ષિણ એશિયા માધ્યે)ના પ્રાંતમાંથી શીખ્યો હતો. કહેવાય છે કે સૌથી પ્રથમ સિક્કા લીડિયામાં જ પડ્યા હતા, શામુલ ઉલ્લામ સ્પેર ડૉ. ખાતા (Zoroastrian Civilization) નજીકે છે કે તે વખતે ઇનિયામાં આ સિક્કાઓ સિવાય બીજા સોનાના સિક્કાઓ હસ્તી ધગવતા નહિ. સાઈક્સ (A History of Persia, Vol. I; p. 130) કહે છે કે સિક્કા બનાવવાની ચોખ મટિ ઇનિયા લીડિયાને જાણી છે.

૨ Xerxes

૩ Bessus.

૪ એ બાહ્દિયાનો ક્ષત્ર્ય હતો.

Sir Percy Sykes—A History of Persia, Vol. I; p. 262.

સિકંદરે પાપતખ્ત પસીપોલીનો નામ કર્યો; સુંદર ઇમારતો, કિલ્લાઓ, આતશખાનાં, મહેલો અને પુસ્તકાલયોને બાળીને ખાક કર્યા; તોપણ જીતતો તેનો લોભ પૂરે ચયો નહિ તેથી જીતેલા મુલકોમાં રસ્તાઓનાં નાકાં ઉપર કિલ્લા બનાવતો અને ડાવણી નાખતો તે પોતાની સેના સાથે ઈ. સ. પૂ. ૩૩૦ ના અંતમાં ભારતવર્ષની સીમા પર આવેલા શકસ્થાન (સીસ્ત્રાન) માં પહોંચ્યો. ત્યાંથી ઈ. સ. પૂ. ૩૨૮માં બાખ્તર (બાક્ટ્રિયા) નજીક આગળ વધી સોર નદી પર્યંતનો સોગ્ડિયાનાનો પ્રદેશ પોતાના તાબામાં લીધો. તે પછી તેની સેનાનો પ્રવાહ (ઈ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં) ભારત તરફ વહ્યો. પંજાબ તથા સિંધમાં સ્થાનિક રાજાઓનાં રાજ્યો હતાં. સિકંદરની મેનામાં ગ્રીક ઉપરાંત શક અને ઈરાની વગેરે સિપાઈઓ પણ હતા. તે જોલમ નદી પર્યંત પહોંચ્યો. ત્યાં પંજાબના રાજા પૂરુ (પોરસ) ને તેણે હાર આપી. આવી રીતે ભારતના વાયવ્ય ખૂણામાં તે વાવાઝોડાની માફક આવી ત્યાંથી વડોળિયાની જેમ ચાલી ગયો, પરંતુ પોતાનો અધિકાર એ ખૂણાના કેટલાક ભાગો અને સિંધ ઉપર સ્થાપતો ગયો.^૧ પંજાબ છોડતી વખતે સિકંદરે તે પ્રાંતમાં ગ્રીક દુકડીઓ મૂકી ન હતી, પરંતુ ત્યાં પોતાનો લાભ મળવવાનું કામ તેણે વસ્તુતઃ લગભગ અનંત જેવા પૂરુ રાજાને સોંપ્યું હતું. પૂરુ જોડે મળી કામ કરવાની સત્તા તેણે તક્ષશિલાના આર્થ રાજા આંબિને આપી હતી. તે એવી રીતે બીજા જિતાયેલા ભાગોની પણ વ્યવસ્થા કરતો ગયો હતો.

૧ આ પ્રકરણમાં આવતા વિદેશી રાજાઓના વિરોધ નામે અંગ્રેજીમાં ૬૬૬ જુદી રીતે લખવામાં આવે છે, પરંતુ આ પુસ્તકમાં એ નામોનાં મૂળ ઉચ્ચાર અનુસાર જણાતી જોડણી આપવાને પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તે માટે જયચંદ્ર વિવાલકાસ્ના ગાસ્તીય ઇતિહાસકર્તા રૂપરેખા જિન્ડ ૧ અને ૨ તેમજ દિનેશચંદ્ર સરકાર સંપાદિત Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization Vol. I માં આપેલા બંને ઉદાહરણો આધાર લેવામાં આવ્યો છે.

મિકદનુ અવસાન અને તેના સામ્રાજ્યની હાલત

ઈ સ પૂ ૩૨૬ મા બારતમાથી સિન્દ પાછો ફર્યો વનનમા જતાં મેસિયોનમા તેનું અવસાન ઈ સ પૂ ૩૨૨ મા થયું તે પછી તેના વિશાળ સામ્રાજ્યને એક છત્ર નીચે ગણનાગ કાઈ શક્તિ ન હતી ગાંધીમાં અધાધુધી શક થઈ પગિણામે તેના મેનાપતિઓમા એ સામાન્ય વહેચાઈ ગયું જે જે મૂળાઓમાં તેઓ ક્ષત્રપ તરીકે કામ કરતા હતા તે તે મૂળાઓમાં તેઓ સ્વતંત્ર રીતે હકૂમત કરવા લાગ્યા હરે બાગનર્વામાં પગિચ્છિનિ બદનાઈ ગઈ મિકદનુના મગલુ (ઈ સ પૂ ૩૨૦) પછી થયેની અવ્યવસ્થાને વીધે અદ્રગુપ્ત મૌર્યને પોતાની ખતા જમાવવાની સારી તક મળી પરદેશીએ ની સામે સ્વદેશી ગજઓએ કરેના બળવાની તેણે મદદગી લીધી અને ઘણીખરી ઝીક પનગણોનો તેણે નાશ કર્યો જુવાનીના પૂજ્યહાન્માં આવેનો આ મગવાન ગમ ઉત્તર બાગતનો મિનહરીફ આખી બન્યો બાગતના આ પ્રથમ સમ્રાટ સાર્વભૌમ અદ્રગુપ્તનું રાજ્ય બગાળાના ઉપમાગથી અગ્રી સમુદ્ર સુધી પ્રસરેલું હતું

મેસિયોન અને સીરિયામાં મેનેકિક (Seleukus) ગ્લો ક્ષગભગ સમગ્ર પશ્ચિમ એશિયા ઉપર તેનું પ્રભુત્વ હતું જેમાં સાગ ઇરાનનો સમાવેશ થતો હતો તેની ગજવાની સીરિયામાં હતી તેથી તેને સીરિયાનો સમ્રાટ કહેવામાં આવે છે તમામ ઝીક રાજ્યઓમાં વિગેય શક્તિનાગી એ હતો અને તેથી તે 'નિકાતોર' (નિજેતા) કહેવાતો હતો

ઝીકોનો ભાગમાં પગપેસારો

પશ્ચિમ અને પૂર્વ ઇરાનના કમગ્નની જમાવટના ઈ સ પૂ ૩૧૨ થી ૩૦૫ સુધીમાં કરી ભારતવર્ષના ગ્રમાવેના પ્રતો ફરીથી વન રાજ્યમાં મેગવના સેનેકિક ૧૩૪ ગણતો હતો, તેથી તે એક મહાન ૧ આકા મીર્ઝા જશાહુદીન તારીએ અદખિયાતે ઉત્તર, બા ૧, ૫ ૧૬૨, નોધ ૨

સેના લઈ હિંદુસ્તાન છૂટવા સિંધુ નદી ઝાળગી^૧ લગભગ ઈ સ. પૂ. ૩૦૫ માં આ તરફ આવી પહોંચ્યો તેનો પ્રતિબંધી^૨ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય (ઈ. અ. પૂ. ૩૨૫-૨૯૮)^૩ પણ આવધાન અને જાગૃત હતો પ્રથમ તો હુમલો કરવાની તૈયારી હોવા છતાં જોખમ લાગવાથી મેનેઉકે નામોશી લાગેલી નહિ કરી તે અનુસાર પોતાના સામ્રાજ્યના ચાર મોટા પ્રાંતો એટલે કે હેગલ, લાસમેના અને કનાત,^૩ કે હદાગ અને કાશુનનો પ્રદેશ મૌર્ય સમ્રાટને મળ્યા તે ઉપરાંત કેમ્બોજ દેશ (મદ્રાસ અને પામી) પણ મૌર્યની સત્તા નીચે આવ્યો.

તે પછી આ બંને સમ્રાટો વચ્ચે ગાંઠો સમઘ અને મૈત્રી રહ્યા, એટલું જ નહિ પરંતુ નગનમબલ બાધી શ્યામ પૂરી કરી સેનેઉકે પોતાની પુત્રી ચદ્રગુપ્તને આપી અને ચદ્રગુપ્તે પોતાના સસરાને ભેટ તરીકે ૫૦૦ હાથી આપ્યા વિશેષમાં મેનેઉકે પોતાના દૂત પ્રસિદ્ધ મેગેસ્થિનિસને ચદ્રગુપ્તના દરબારમાં વાગવા મોકલ્યો તેણે ભારત વિશે જે કંઈ લખેલું તે ભાગતના ઇતિહાસ માટે એક મહત્વની સાધન મામત્રી છે.

ચવન સામ્રાજ્યના દુકંડા

સેનેઉકે ઈ સ. પૂ. ૨૮૦ માં ખૂન થયું તે પછી તેના પુત્ર અનિયોસ મોટો (Antiochus Soter ઈ સ. પૂ. ૨૮૦-૨૬૨/૧) ભારત જોડેની પિતાની નીતિ આગળ ગંખી તેના પછી તેનો પુત્ર

૧ સિંધુ નદી તે વખતે ઈગન અને લા તના રાજ્ય વચ્ચે ચરહદ ગણાતી હતી

૨ Chronology of Asokan Inscriptions by H. C. Seth, M. A. Ph. D. (Journal of Indic Hist. Vol. XVII Pt. III pp. 279-292)

૩ ગ્રીક લેખો ક્ષાત્ર અને લાસમેલાવાળા બામને 'અદરાસિયા' કહે છે

અંતિઓક થેઓ^૧ (Antiochus Theos ઈ. સ. પૂ. ૨૬૧-૨૪૭) રાજ્ય અધાવતો રહ્યો. તેના સમય દરમિયાન ઈરાનની વાયવ્ય તરફ આવેલા સીરિયાનું યવન સામ્રાજ્ય ટુકડા થવા માંડ્યું હતું. એ સમયે હિંદુકુશની બરાબર ઉત્તરે આવેલા બાક્ટ્રિયા (બાખ્તર-રાજધાની બદખ્શ), મર્વ અને સોગ્દિયાના (બાખારા, સમગ્રકંદ વાગેલા ભાગ)માં સમ્રાટ તરફથી એકેક શ્રીક ક્ષત્રપ રાજ્ય કરતો હતો. ઈ. સ. પૂ. ૨૫૬^૨ માં બાક્ટ્રિયાના યવન ક્ષત્રપ ડિઓદોતે (Diodotus)^૩ બળાવો કરી પોતાને સીરિયા સામ્રાજ્યથી અલગ બનાવી એક નવા રાજ્યનો પાયો નાખ્યો.

શકે:

આજનું ફાર્સી (એટલે કે પૂર્વ) વુર્કસ્લાન તૂર કે વુગાન નામે ઓળખાતો પ્રદેશ હતો. ત્યાં બટકતી જાતિઓ રહેતી હતી. તેઓ નિર્વાહના સાધનની ગોઠવણા જુદી જુદી આમોહવાવાળા પ્રદેશોમાં પશ્ચિમ તરફ ખસી અને એ મુખ્ય પ્રવાહોમાં વહેવાઈ ગઈ હતી. તેમના એક પ્રવાહ ઓક્સ નદીની અને બીજો વોગા નદીની ખીણ તરફ વળ્યો હતો. તે પછીથી તેમની વસતી ચીનની પડોશના પ્રદેશથી માંડી ગ્રીસ પર્યંત ફેલાયેલી હતી. પ્રાચીન ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ એ જાતિને સીથિયન જાતિ નામ આપ્યું છે અને એ ભાગને સીથિયાનો દેશ ગણાવ્યો છે.^૪ ઇગિની લોકો ભાગતના લોકોની જેમ તેમને સકે (શક)ના

૧ એ ફાર્સિયા અને ૨૫૮ હતો છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ કે તેની નિહની દરમિયાન 'થેઓ' એટલે 'દેવ' તરીકે જ તે પૂજાતો રહ્યો.

(V. A. Smith—The Early History of India.)

૨ Sykes—A History of Persia Pt. I, p. 298.

૩ ફેરુસ ઇતિહાસોમા થેઓદોત (Theodotus) છે.

, The Cambridge History, Vol. I; p. 435.

૪ Herodotus—S. K. Hodiwala—Persia of Ancient India, p. 124 ના આધારે.

નામથી ઓળખે છે એમની વત્તી ઈ. સ પૂ આઠમી સદીથી વિદ્યમાન હતી. એ લોકો રખડેલા હતા, ગોવાળ હતા અને ભટકતુ જીવન ગાળતા હતા.

બાક્ટ્રિયામાં યવન દાત્રપે સ્વતંત્ર રાજ્ય ગ્રાપ્તું ત્યારે તે ભાગની પશ્ચિમે કાસ્પિયન સમુદ્રના અગ્નિ ખૂણામાં પાર્થિવ^૧ (અર્વાચીન 'પુગસાન')માં શક લોકોનો વસવાટ હતો. તેઓ કંઈક સમ્યક્તા પણ શીખ્યા હતા અને તેમણે ભટકવાનું છોડી એતીવાડીનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો. બાક્ટ્રિયાની સ્વતંત્રતાની સ્થાપના પછી તેમણે એ બાઈઓના નેતૃત્વ નીચે પાર્થવ^૨ લોકોના પ્રદેશમાં યવન સામ્રાજ્ય સામે બળવો કર્યો. તેઓ લગભગ ઈ. સ પૂ ૨૪૮ માં ગ્રીક હાકિમનું ખૂન કરી સ્વતંત્ર થયા અને તેમણે પોતાની રાજધાની ગ્ય હગવી. એ બાઈઓમાંના મોટાનું નામ અગક કે અસક (ગ્રીક Arsaces)^૩ હતું.^૪ પાછું કરીને તેનું જ નામ તિરિદાટ (Tiridates) પ્રથમ

૧ એ બાગમાં અસ્ફહાન, રય, હમદાન, નેહાવંદ અને આગરબાયનનના એક ભાગનો સમાવેશ થતો હતો પાર્થિયાનું પાયતખ્ત હેકટમ્પીલ (Hecatompylos) હતું, એ શબ્દનો અર્થ 'સો દરવાજાનું શહેર' થાય છે. એ પાર્થિયા પ્રાંતની ખરાબર વચમાં હતું. કહેવાય છે કે એ સિકંદરે વસાવ્યું હતું અને તે પછી સેલેયુકે તેને વિસ્તૃત કર્યું હતું.

(ડૉ. સર મોહમ્મદ ઇકબાને અનુવાદ કરેલા 'ઈરાન બઅહ્દે સાસા નિયાન,' પૃ. ૧૦).

૨ જોનો અર્થ કદાચ 'શાળ શક' હશે એ પદ નથી પણ નામ છે. એના સ્થાપેલા વસાનું નામ 'અસાકાની' હતું.

૩ અસાકે લોકોને બળવા મટે તૈયાર કરતી વખતે કહ્યું કે "દારા હાર્યો અને માર્યો ગયો ત્યારે મારા કાકાએ ફરફરો કાવિયાની (ઈરાની ઝડે) બચાવીને સંતાડી રાખ્યા હતા તે મારી પાસે છે." આ રીતે પ્રભુ તરફથી તેને મારી મદદ મળી હતી.

(Malcom—The History of Persia, Pt. I, p 83)

હતુ. તેની સુત્તાનો સમય વગલગ ઈ સ પૂ ૨૪૫ થી ૨૧૧ ગણાય છે અને તેના પછી અસક ખીજે ગળ્યકર્તા નરીકે લગભગ ઈ સ પૂ ૨૧૧ થી ૧૬૦ પધંત ગ્લો,^૧ પરતુ આઈક્સ કહે છે કે પાર્થવ (યા અશકાની) આત્રાજ્યનો સાચો આપક તિગિદાન હતો અને એ જ અગમક ખીજે હતો.^૨

એ એ ભાઈઓના વરોએ સાગ પાર્થ દેશને પોતાના રાજ્યમાં નેમી લીધો હતો.

પાર્થવ અને બાક્ટ્રી ગળ્યો છતાં શ્રીક સમ્રાટોના પ્રયત્નો.

પાર્થવ અને બાક્ટ્રી ગળ્યેને ફગીથી છતી લેવા સીગિયાના એનેકક વશી સમ્રાટોએ ધણી કોશિશો કરી તેમાં પાર્થવ માટે આખરી અને જાણીતો પ્રયત્ન મહાન અંતિયોક નીજ (Antiochus III લગભગ ઈ સ પૂ ૨૨૩-૧૮૭)નો હતો મોગી લગઈ લગ્યા પછી તેને અસક સાથે ઈ સ પૂ ૨૦૬ માં સધિ કરી પડી હતી તે પછી બાક્ટ્રી રાજ્યને દમાવના તે ઈ સ પૂ ૨૦૮માં આગળ વધ્યો ત્યાંને રાજા એથિદેમ (Euthydemus માદીએ ઈ સ પૂ આશરે ૨૩૦-૨૦૦) ગળ્ય ફગી મલો હતો એથિદેમ જાજ ગળધાનીના મિનામાં ધેગઈ ગ્લો આખરે લગઈ કરી ફગીને મને પક્ષો યાક્યા એથિદેમે પોતાના પુત્ર દેમેન (Demetrius)ને સધિની વાતચીત માટે સીગિયાના રાજા અતિયોક પાસે મોકલ્યો અતિયોક નવજુમાન દેમેનથી ધણો પ્રજાવિન થયો અને તેની સાથે પોતાની પુત્રી પગલ્યાધી.

શ્રીક સમ્રાટ અંતિયોક ત્રીજે ભાગતમાં

ઈ સ પૂ ૨૦૬ માં મીગિયાનો અતિયોક ત્રીજે મિકેદરની જેમ હિંદુકશ ઝોળગી ભાગનમાં આગ્યો અશેખના વચ્ચે સુભાગ-

૧ Seton Lloyd—Twin Rivers, p 103

૨ Sykes—A History of Persia Pt I, p 309

સેને^૧ નામના કાણુજનાં રાજાને હાથીઓ અને સરંજમ આપવાની તેણે ફરજ પાડી. તે પછી તે કંદહાર અને સીસ્તાનના રસ્તે પાછો ગયો.

બાક્ટ્રિયાનો પાદશાહ ભારતમાં

અંતિયોકેના આક્રમણનું સફળતાપૂર્વક પરિણામ આવવાથી બાક્ટ્રિયાનો યવન રાજા ખૂબ ચમકી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો રવનંત્ર રાજા તરીકે સ્વીકાર થઈ ચૂક્યો હતો. સાઈક્સ^૨ જણાવે છે કે ઈ. સ. પૂ. ૨૦૫ થી ૧૭૦ સુધીમાં આ રાજ્યની હદ દક્ષિણમાં હિંદુકુશ અને ઉત્તરે એક્સ (આમુ દરિયા) નદી પર્યંત હતી. યવનો એલ્થીદેમ અને તેના શક્તિશાળી પુત્ર દેમેત્ર (ઈ. સ. પૂ. ૨૦૦-૧૭૦) ની હકૂમત દરમિયાન ભારતવર્ષમાં આવ્યા હતા^૩ અને કેટલીએ ચડાઈઓ કરી હતી જેને પરિણામે કાણુજ, પંજાબ તથા સિંધ સાથે ઉત્તર ભારતનો ધણો મોટો ભાગ તેમણે છતી લીધો હતો. આવી રીતે સસરાનું અનુકરણ જમાઈએ કર્યું હતું.

દેમેત્ર આ બાજુ ભારતમાં આવ્યા અને તે બાજુ એઉક્રાતિદ (Eukratides ઈ. સ. પૂ. ૧૭૫-૧૫૩) નામના એક હરીફ બાક્ટ્રી રાજાનીએ ઈ. સ. પૂ. ૧૭૫ માં બાક્ટ્રિયાના પશ્ચિમનો ભાગ કબજે કરી લીધો અને કાણુજ અને કંદહાર પણ લઈ લીધાં.

૧ સાઈક્સ (A History of Persia, Pt. I; p. 313) જણાવે છે કે અશોકેના વશજ હતો. તેણે હાથીઓ તેમજ અન્ય વસ્તુઓની ક્રીમતી બેઠા વડે વિજેતાને વશ કરી લીધો હતો. તેણે રાજાનું નામ આપ્યું નથી, પરંતુ મોટા ભાગના ઇતિહાસોમાં હવર મુજબ છે.

૨ Sykes—A History of Persia, Pt. I; p. 322.

૩ યવનો દેમેત્રની સરકારી નીચે ભારતમાં આવ્યા તે સમય વિશે મતભેદ છે. કેટલાક ઈ. સ. પૂ. ૧૭૫ જણાવે અને કેટલાકના કહેવા મુજબ ઈ. સ. પૂ. ૧૮૮ કે ૧૮૫ હતો.

૪ જયચન્દ્ર વિશલંકાર-ભારતિય ઇતીહાસની સ્પરેશા, વોલ્યુમ ૨, પૃ. ૭૨૨.

૫ V. A. Smith—The Early History of India, p. 223.

એનાથી પણ સંતોષ ન થતાં એકિકલિટ દેમેત્ર અને તેના ઉત્તરાધિકારી-
ઓનો ભારતમાં પણ પીઝ પકડ્યો અને પોતાની સત્તા નીચેનાં
કાબુજ અને પંગમ માટે કાબુજમાં રાજધાની રાખી તે સિકંદરનાં
પરાક્રમોની બરાબરી કરવાની મહત્વાકાંક્ષાથી ભારતના અંદરના ભાગમાં
ઈ. સ. પૂ. ૧૫૫ માં પણ આવ્યો હતો. સિંધુનો દોઆબ, પશ્ચિમ કિનારા
પર સૌરાષ્ટ્રનો દીપકલ્પ અને ખીજા કેટલાક ભાગો તેણે ખાલસા કર્યા
અને મથુરા નગરી કબજે કરી ઘણું જીતવાની ઇચ્છા કરી; પરંતુ
ધોર યુદ્ધ પછી તેની ચડાઈને પાછી દેલવામાં આવી એને પરિણામે તેને
ઈ. સ. પૂ. ૧૫૩ માં પાછા ફરવાની ફરજ પડી. રસ્તામાં તેના જ
પુત્ર એપોલોદોતે (Apollodotus) તેને મારી નાખ્યો, તેના કુટુંબમાં
એક મેનદ્ર થઈ ગયો જે પણ અતિ ખહાડુર હતો.

સીરિયાનું થીક સામ્રાજ્ય ઇતિહાસ

સીરિયાના સામ્રાજ્યની ગાદી ઉપર સમ્રાટ અંતિયોક ત્રીજા પછી
અનુક્રમે સેલેકક ચોથો (ઈ. સ. પૂ. ૧૮૭-૧૭૬) અને તેનો પુત્ર
અંતિયોક ચોથો (ઈ. સ. પૂ. ૧૭૬-૧૬૪) આવ્યા; પણ બંને અતિ
અશક્ત નીવડ્યા.

એ સમય દરમિયાન આ બાજુ પાર્થિવોની ગાદી ઉપર મેથ્રેટાદ
'હોઈ' મિથ્રાદાત પહેલો (Mithradates I ઈ. સ. પૂ. ૧૭૦-૧૩૮)^૧,
રાજ્ય કરતો હતો. અંતિયોકને આર્મેનિયા અને પાર્સ ઉપર ચડાઈઓ
કરવી પડી. પાર્સમાં લડતાં લડતાં ગડિ થઈ તે મરણ પામ્યો. તે પછી
સીરિયા સામ્રાજ્ય જીતી થઈ દુટવા માંડ્યું. અંતિયોક ચોથો (ઈ. સ.
પૂ. ૧૭૬-૬૪) પછી અંતિયોક પાંચમો (ઈ. સ. પૂ. ૧૬૪-૧૬૨)
અને પછી સેલેકક ચોથાનો પુત્ર દેમેત્ર (Demetrius ઈ. સ. પૂ.
૧૬૨-૧૫૦) ગાદીએ આવ્યો. ઈ. સ. પૂ. ૧૫૦ માં તે ગૃહદંડામાં

^૧ એના અગાઉ ઈ. સ. પૂ. ૧૬૦-૭૫માં પ્રિઆપાટ (Priapatus) અને
ઈ. સ. પૂ. ૧૭૫-૭૦માં ફ્રાટાસ પ્રથમ (Phraates I) રાજ્ય કરી ગયા.

ફાર્સ પાઠવાથી આર્મેનિયા તેના સામ્રાજ્યમાંથી નીકળી ગયું અને તે પોતે પણ તે જ વરસે ઘરમથુ ઝઘડામાં માર્યો ગયો. તેના ઉત્તરાધિકારીઓમાં દેમેત્રી બીજા (ઈ. સ. પૂ. ૧૪૫-૩૮) ને પાર્થવ મિથ્રદાતે ઈ. સ. પૂ. ૧૩૮માં એક યુદ્ધમાં ક્રેદ પકડ્યો અને યુદ્ધેટીસ (હેરાત) ની પશ્ચિમે સીરિયાના સામ્રાજ્યના જે ભાગો હતા તે પણ તેના પછી આર્મેનિયા વગેરે પડોશી રાજ્યોએ છીનવી લીધા. એ ઉપરાંતનો ધણો મોટો ભાગ પાર્થવોએ લઈ લીધો.

પાર્થવોનું જોર અને શ્રીક સત્તાને તિલાંજલિ

આ બાજુ બાહ્દ્રિયાના રાજ્યકર્તા એલિક્ઝાન્ડરના સમકાલીન પાર્થવ સમ્રાટ મિથ્રદાત પહેલાએ માદ (મિડિયા) અને પાર્સ જીતી લીધા અને પાર્થવ સામ્રાજ્યની સીમા વધારી પશ્ચિમમાં ક્રેદ યુદ્ધેટીસ 'પર્થ' પહોંચાડી દીધી. અર્વાચીન હેરાત અને કંદહાર પ્રદેશોના ભાગો જે ૪૦ વરસ અગાઉ બાહ્દ્રિયાના યવન શાસક એલિથીદેમે ભારતીય રાજ્ય પાસેથી જીતી લીધા હતા તે પણ ઈ. સ. પૂ. ૧૫૫ માં પોતાના રાજ્યમાં તેણે જોડી દીધા. પૂર્વમાં બાહ્દ્રિયાના પાદશાહનું બક્ષ્ય હિંદુકુશની આ પાર તરફ હતું, તેનો લાભ લઈ તે માંતો પણ લઈ લીધા અને એલિક્ઝાન્ડરે તેની પરવા ઊઠવી પડી. આ રીતે ઉત્તરમાં કાસ્પિયનથી માંડી દક્ષિણે ઈરાની અખાત સુધી અને પશ્ચિમે યુદ્ધેટીસથી માંડી પૂર્વમાં હેરાત અને કંદહાર પર્થ પાર્થવોનું એકજન સામ્રાજ્ય ઈ. સ. પૂ. ૧૪૦ માં ઘઈ ગયું. હવે આખો દેશ ત્યાંના પાર્થવ અનુશાસનને લઈને 'પાર્થિયા' કહેવાવા લાગ્યો.

મિથ્રદાતે તદ્દાસિધાનું રાજ્ય પણ પોતાના રાજ્યમાં લગભગ ઈ. સ. પૂ. ૧૩૮ માં જોડી દીધું. તેના અવસાન પછી એટલે કે ઈ. સ. પૂ. ૧૩૬ની લગભગમાં બહારના ભાગો ઉપરથી પાર્થવ સત્તા ઓછી યઈ.

એનો ભારતમાં અંત ક્યારે આવ્યો તે વિશે ચોક્કસ સમય મળતો

નથી; પરંતુ લગભગ ઈ.સ. ૪૫ અને ૬૪ ની વચ્ચે હોય એમ સંભવે છે.^૧

જંગલી ટાળીઓએ મચાવેલી અવ્યવસ્થા

ચીનના સમ્રાટ શી-હુઆંગ-તી (Shi-Huang-Tai, ઈ. સ. પૂ. ૨૪૬-૨૧૦) એ સારા ચીનનું એક રાજ્ય રચાવ્યું તે વખતે પ્રથમ વાર ચીને દુનિયામાં મહાન યજ્ઞિત પ્રાપ્ત કરી હતી. એ સમયે ચીનમાં હજુ લોકોના હુમલા ચોકવા ચીનની ઉત્તર સીમા પર સમુદ્ર-તટથી ચીનની વાયવ્યમાં આવેલા કાંસુ (Kansuh) પ્રાંત પર્વત એક મહાન દીવાલ ચીનના રાજ્ય તરફથી બંધાવવામાં આવી. પરિણામે હજુ લોકો પશ્ચિમ તરફ ધકેલાઈ ગયા. એમણે વસવાટ કરેલા નવા રચળની નીચેના ભાગમાં યુચી (Yueh-chi) જાતિ રહેતી હતી. ઈ. સ. પૂ. ૧૬૫ માં હજુએ યુચીએ ઉપર હુમલો કર્યો. આથી યુચીએ પશ્ચિમ તરફ ખસ્યા. તે પછી યુચીઓને એ ત્રણ વાર હરાવી ભગાડવામાં આવ્યા. આખરે યુચીઓ મીર (જર્સાર્ડેસ) નદીની દક્ષિણમાં પહોંચ્યા. પરિણામે ત્યાં વસવાટ કરતી શક (સીચિયન) જાતિના લોકોને ત્યાંથી ખસવું પડ્યું. તેઓ હાર ખાઈ વેરવિખેર થઈ ગયા અને કપિશ દેશ (બદ્દક્ષા અને પામીરના ભાગ)માં રહ્યા. ત્યાં પણ યુચી લોકોએ તેમને હરાવી દીધા નહિ તેથી લગભગ ઈ.સ. પૂ. ૧૬૩ માં તેઓ બાક્ટ્રિયામાં પહોંચ્યા. ઈ. સ. પૂ. ૧૪૦ અને ૧૩૦ ની વચ્ચે યુચી લોકોએ બાક્ટ્રિયા ઉપર ધસારો કર્યો તેથી શક લોકોના ક્રેટચાંક ટોળાં હેમખંદ

૧ The Cambridge History of India, Pt. I; p. 564.

૨ Turchanyi—Hist. of Hun Peoples, Pt. I, p. 86 (Dr. Modi Memorial Volume, p. 518 ના આધારે) મુજબ ન્યૂચી (યુચી કે અચી) લોકો શુદ્ધ ફૂલુ લોહીવાળા હતા.

૩ હિન્દીઓ એને શક (શક) કહેતા અને ગ્રીકો સીચિયન કહેતા. (E. G. Rapson's 'Ancient India', 144-147.)

નદી^૧ની ખીણમાં આવી ત્યાં રહેતી પુગણી વસ્તીમાં લળી ગયાં તેમના નામ ઉપરથી એ ભાગ સકિસ્તાન, સગિસ્તાન, સજિસ્તાન^૨ અને હવે સીસ્તાન નામથી ઓળખાયો. એ સમયે એ ભાગ પાર્થવ રાજ્યમાં સમાયેલો હતો. પાર્થવ રાજ્ય કાવન ખીણ (Phraates II ઈ. સ. પૂ. ૧૩૮-૧૨૭)એ નવા શકોનો પ્રવાહ અટકાવવા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા, પરંતુ ઈ. સ. પૂ. ૧૦૮ માં તે તેમની સાથે લડનાં માર્યો ગયો. તેનો અનુગામી આર્તાબાન પહેલો (Artabanus I ઈ. સ. પૂ. ૧૨૭-૧૨૪) પણ એ કાર્યમાં સફળ થયો નહિ તે પછી પાર્થવ રાજ્ય મિથ્રાત ખીણ (Mithradates II)ના સમય(ઈ. સ. પૂ. ૧૨૪-૮૮)માં આ નવા શકો ઉપર પૂરેપૂરી રીતે દમન થઈ કવવામાં આવ્યું. તે એક પ્રમુખ શાસક હતો. હખામની ગળઓની^૩ પદવી ઉપરથી ‘ગળઓના ગળ’, ‘ગળધિગળ’ પદવી ધાણ્ય કનાર તે પ્રથમ પાર્થવ ગળ હતો.^૪

ભાગતર્ધના શક શામકો પોતાને ‘ગળધિગળ’ કહેવડાવના હતા તે ઉપરથી સાબિત થાય છે કે તેઓ મિથ્રાત ખીણ પછીથી જ પોતાને એ પદવીથી ઓળખાવતા હતા, કાગળ કે ત્યાંથી જ તેની શરૂઆત થઈ હતી.

મિથ્રાત ખીણની મરના પાછલા ભાગમાં પાર્થવ સામ્રાજ્ય શિથિલ થયું.

૧ એ નદી અફઘાનિસ્તાનમાં છે એ કહે બાબ પહાડમાંથી નીકળી નૈર્ઋત્યમાં સીસ્તાનમાંથી વહે છે એવસ્તામાં એ હૈતમન્ત કહેવાય છે.

૨ એને સંસ્કૃતી પણ કહેવામાં આવતું તે કપરથી પણ એ સખ્દ બન્યો હોય એ સંભવિત છે. એમ પણ કહેવાય છે કે એનું નામ સજિસ્તાન હતું તે ઉપરથી બાલાતા બદલાતા સીસ્તાન થયું ‘સજ’નો અર્થ ફારસીમાં ‘પરચ’ થાય છે અને ‘સજિસ્તાન’ એટલે ‘પરચવાળો જગ્યા’ થાય છે.

૩ જયચન્દ્ર વિદ્યાલકાર-માતૃતીય ઇતિહાસકી રૂપરેક્ષા, જિલ્દ. ૨, પૃ. ૭૫૭

૪ ફારસીમાં ‘શાદનશાહ’ અને પુરાણી ફારસીમાં ‘ખ્શાયધિય ખ્શાયધિયાના’ (Khshāyādhīya Khshāyādhīyanam). એ સખ્દ હખામની પાદ-શાહોના સિવાયેબમાં છે એનો અર્થ ‘રાજાઓનો રાજા’ થાય છે.

શકો ભારતમાં

ઈ. સ. પૂર્વેની પહેલી સદીથી શકો સીસ્તાનમાંથી ભારતમાં આવી સિંધના નીચલા પ્રદેશમાં વસ્યા હતા. ભારતીય પાર્શ્વે રાજ્યોમાં સૌથી પહેલો મૌર્ય (Maues) થયેલો હોય એમ જાણાય છે. ઈ. સ. પૂ. ૬૫ માં પશ્ચિમ પંજાબમાં પ્રજા સત્તા જમાવી તેણે 'રાજધિરાજ' પદ ધારણ કર્યું હતું. તે પછી અઝ (Azes ઈ. સ. પૂ. ૪૦) નથા ગુંદુફર (Gondopharnes ઈ. સ. ૨૦ થી ૬૦ મુખ્ય થયા, તેમની સત્તાની વૃદ્ધિને લઈને નિર્જળ થયેલું મીક રાજ્ય હમેશ માટે નષ્ટ થઈ ગયું.

યૂચીમાંથી કુપાણુ

શક લોકોને જગાડી યૂચી લોકોએ તેમના વસવાટનો ભાગ કબજે કર્યો. તે પછી કબ્જોજ (બદ્શાં અને પામીર) દેશમાં રહી એક વિશાળ ભાગ ઉપર પોતાની સત્તા તેમણે રચાવી. તેઓએ યહૂદેશ અને હસબા વસાવ્યા અને તેઓ સમ્યક્ના પણ શીખ્યા. આવી રીતે વ્યવસ્થિત પ્રજા થઈ ત્યારે તેમણે પાંચ ટુકડી બનાવી રિયાસતોમાં વહેંચી નાખી. તે પછીનાં મો વગસ પર્વત એ લોકો વિગે કંઈ પણ માહિતી મળતી નથી. હિન્દી પ્રથમ સદીની શરૂઆતમાં (અગસ્ટ ઈ. સ. પૂ. ૨૫ માં) યૂચી કોમના વડા સરદાર કુપાણુ કુળના કુન્દુસ દદરિસે (Kujul Kadphises) પોતાની નાની નાની ટોળીઓને એકઠી કરી તેના મંડા નીચે રહેવા સોમંદવિધિ કરાવી. તે પછી હિંદુકુશના ધારો ઝાળગી તેણે કાશ્મિરિસ્તાન, કાશ્મીર, કંદહાર અને હારમીર જતી લીધા અને આફઘાનિયા ઉપર પણ પોતાનો ખજ હરકાવ્યો. કુન્દુસનો ઉત્તરાધિકારી તેનો પુત્ર વીમ દદરિસ (Wima Kadphises) લગભગ ઈ. સ. ૩૫-૪૫) થયો. તેણે કુપાણુ જતેના ભાગોમાં પંજાબ અને પશ્ચિમ મધ્યદેશ મેળવ્યા અને તદ્દશિવાને પોતાની રાજધાની કરાવી. કુપાણુનો આ વિજય પાર્શ્વિના ભાગે હતો.

કુષાણ વશના ગભ્યકર્તાઓમાં કનિષ્ક (ઈ સ ૧૨૦-૬૦) નામનો એક પ્રતાપી અને વિદ્વાન મહાગણ થઈ ગયો તેની રાજધાની પુરુષપુર (પિશાવર) હતી ઉત્તરમાં કાશ્મીરથી દક્ષિણમાં નર્મદા સુધીનો સમગ્ર પ્રદેશ તેણે પોતાની સત્તા નીચે આણ્યો હતો તેના પછી વાસિષ્ઠ, હુવિષ્ક અને વાસુદેવ જેવા ગભ્યો થઈ ગયા તે પછીથી કનિષ્કનું મહાનગર પડી ભાંગ્યું એ વશના સરદારોએ નાનાં નાનાં રાજ્યો ગ્રાપ્યાં જે ઝાઝો સમય ટકી શક્યા નહિ ઈ સ ના પાંચમા સૈકામાં દુષ્યુ નામની પ્રજાએ બાગ્ત ઉપર ચડાઈ કરી અને કુષાણ ગભ્યનો ખ્વસ કર્યો ત્યાં સુધી કાણ્વમા કુષાણ ગભ્યોનું પ્રાનમ્ય હતું, એ વાત તો નિર્વિવાદ છે એવા સૈકાની શરૂઆતમાં તેમના એક ઈરાનના સાસાની વશના રાજા ખીજા હોર્મુઝ (ઈ સ ૩૦૨-૩૦૯) વેરે પોતાની દીકરી પગલાવી હતી

અશકાની (યા પાર્થવ) રાજ્ય

પાર્થવોએ લગભગ પોણી પાંચસો વરસ એક મજબૂત આધીન રાજ્ય મનાવી ગળ્યું હતું તે સમયે મારો પાર્થ દેશ પાર્થવ ઉપરથી પાર્થિયા કહેવાતો પાર્થવો મળી સીયિયન એટલે કે શક હોવાથી એ ગભ્યવંશના શાસનપ્રમુખ, સેનાસુગત, ગહેણીકણી વગેરેમાં શકોની અસન દેવો અમળી ઉઠતી હતી^૨ તો છતાં ધીમે ધીમે તેઓ પાર્થવ યા પદ્મવ થઈ ગયા હતા અને પ્રાય સર્વ વ્યાપ્તતામાં તેમણે ઈગિપ્તી અભ્યતા અપનાવી લીધી હતી, જે કે ઘણી બાબતોમાં ઈગિપ્તી સભ્યતાનો પૂરો વિકાસ તેમના શાસનમાં થઈ શક્યો ન હતો ગ્રીક ગગ તેમની રીતિનીતિમાં હમેશાં ચડેનો રહેતો હતો ચવન (ગ્રીક) શાસન દર્મિયાન ઈગિપ્તના સિદ્ધા પર ગ્રીક ભાષા લખાવા લાગી હતી પાર્થવોના સમયમાં પણ એ જ ગિવાજ ચાલુ રહ્યો હતો આથી પાર્થવ ગભ્યોના

^૨ અશ્વવિદ્યા અને ધનુષના ઉપયોગમાં બાહુદ્રિયાના લોકો સિવાય એની કોઈ બતાવરી કંઈ શક્ય ન હતું

સિકા પા ૩૯૧ ગ્રીક લખાણ મળે છે^૧ એનું કારણ એ પણ હોઈ શકે કે પાર્સ અને પશ્ચિમના દેશો વચ્ચેના વ્યવહારની ભાષા એ હતી સાસાની વંશ સત્તા પર.

બીજા મિત્રદાતના સમયના પાછાના ભાગથી પાર્થવ અત્તા શિથિલ થતી ગઈ હતી સમય જતાં રોમનો સાથે લડાઈઓ લડી ગઈને અદુ ખાતેથી પાર્થિવાનું જો મિત્રકુલ તૂટી ગયું હતું તેનો લાભ લઈ તેના સમ્રાટ અર્દશાન સામે અર્દશિર માગમનની^૨ મગ્ફરી નીચે દહિયાર ગ્રામકી શુદ્ધ હોઈ ધર્મપનાદા ઝગ્યેશ્વરીઓએ પોતાની હાઈ ગયેથી સ્વનતતા ઈ. પૂ. ૨૨૬ માં પાછી પ્રાપ્ત કરી. આવી રીતે ઈરાનમાં ઈ. પૂ. ૩૩૧ થી ઈ. સ. ૨૨૬ ના ગાળા એટલે કે લગભગ સાડી પચિસો વરસ પછી પાછા અસન ઝગ્યેશ્વરીઓના એક મોટા વંશની ન્યાપના થઈ એ સાસાની વંશ કહેવાય છે એનું એ નામ પડવાનું કારણ પણ નોંધપાત્ર છે પાર્સ (ફાર્સ) પ્રાંતમાં બામક નામનો હાકેમ ગણ્ય કુતો હતો મજદૂર અર્દશિર એની દીકરીનો દીકરો થતો હતો તે તેની માતા મહના નામ ઉપગ્રથી અર્દશિર બામકાન નામથી ઓળખાયો વાત એમ હતી કે હખામની વંશના જેના સમ્રાટ દાગનો એક પુત્ર સાસાન નામે હતો^૩ તે ભારતમાં નાસી આવ્યો હતો અહીં તેના વંશ વારસો ચાર પેઢી પર્યંત સાસાનનું નામ ગંખીને ભગવાડનો ધ્વજ કરતા રહ્યા હતા એથી સાસાન ભારતથી ઈરાનમાં આવેના પાર્સ પ્રાંત ખાતે ગયો તે વખતે

૧ Dr Modi Memorial Volume p 532—William Erskine's "Dissertation of the Religion, Usages and Morals of the Parsis"

૨ શીરાઝ નજ્ક આવેલા 'નફ્સે રુસ્તમ' નામે ઓળખાતા શિરખી કાતરખમે માના એકમા અર્દશિરને પાર્થિવાના છેલ્લા સમ્રાટ અર્દશાનને પગ તળે કચડતો અને એક બીજા ઘોડેસવાર થયેથી આકતિ પાડેથી એક ચક્ર સ્વીકારતો ખતાવવામાં આવ્યો છે એ ચક્ર પાદશાહના ચિહ્નના અર્થમાં ગણવામાં આવે છે

૩ મીરઝા જહાંગીર તારીખે અફઘાને ઈરાન, પૃ ૬, ભા ૨ (ફારસી)

ત્યા મળ્યું બામક અગી નક્કી કરતો હતો બામકનું કામ કરતાં કરતાં આ મામાન લગ્નાડોનો વડો થયો એમ વખત એનું બન્યું કે અગી બામકે એને નજી વખત આપનામા લેયો, તદુપરાંત લોકો તરફથી તેને અતિ માન મળતું તેણે જાણ્યું, તેથી તે (બામકે) તેને મોનાવીને તેના ટુગ વિશે પૂછપૂછ કરી પાદશાહ દ્વારા તરમ્થી ઊતરી આવેનો બનગી પોતાના મન્યમા તેને મોગે આપ્યો આપ્યો અને તેને પોતાની પુત્રી વેરે પગલાયો એ મનેને પેટે પેલ થયેનું ફરજદ તે હાલ હાલો અર્થે હતો. એ જ વિજેતા મદદા હતો જેણે પોતાના પિતા અને પડીનોના નામ ઉપરથી પોતે ગયાપેા પ્રસિદ્ધ રાજવંશનું નામ 'સાસાની' ગણ્યું હતું.

અર્ધશીરે (ઈ સ. ૨૦૬-૪૧) તખ્ત ગલાગતાની સાથે જ અયોન્થી ધર્મનો યુગાયેનો દીપક ફરીથી પ્રમાસિત કર્યો આનશખાના ફરીથી બધાઆ પાર્થિવાવાળાઓના મેષ્ટો વગસેના જામેના ગગને દાદી પોતાના ધર્મ પ્રમાણે જૂની ત્રિધિતિ ફરી સ્થાપિત કરી, અને સિન્દર જે ખરિગેના લગ્નગણો ખડકયા હતા તે સાફ કરી ત્યાં નર્સ મમનો જીભા કર્યા.

માસાની વશ દરમિયાન પણ ઈરાનના શાહોનો સબધ ભાગતમાં ચાલુ જ રહ્યો હતો એવી માબિનીઓ મગે છે.

બહેરામ બીજે (ઈ સ. ૨૭૧-૨૮૨) સીમ્તાન આપ્યો અને ત્યાના લોકોને વશ થઈ તે પડી એ ત્યાંથી ભારત સુધી ચાલ્યાં સા થો, પગલું કેઈ પગિણામ આવે તે અગાઉ એને રામનો માથેની અગાધિમ રોકાવું પડ્યું એના પડી થયેના શાહ નરસી (ઈ સ.

૧ B P Desai—History of the Sassanides, P 145

હિનતુલતવારીખમા જણાવવામા આવ્યું છે કે એ બદમનના દીકના માસાનનો દીકરો હતો પરંતુ એ અત્યંતી વેગલું છે કારણ કે એમા સમયની બાબત તપાસતા ન બધણેસનું આવડતું નથી.

૨૯૩-૩૦૧)ના હુકમથી પૈકુલીમાં એક મહેલ બાંધવામાં આવ્યો હતો જેમાંનો પહેલવી ભાષામાં લખાયેલો લેખ ગ્રે. ઐન્દ્રયાસ અને ગ્રે. હટઝ્ઝેહેડે ઉકેલ્યો છે. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે જે ખંડિયા રાજ્યો નરસોના રાજ્યોરોહણની ક્રિયા વખતે હાજર હતા તેઓમાં ભારતમાંથી પણ કેટલાક હતા.

શાપૂર ખીજ (ઈ. સ. ૩૦૬-૩૭૬)ના સમયમાં કાશ્મિરન સમુદ્રની પૂર્વ બાજુએ ઈરાનના ઈરાન ખૂણામાં ગોરી ચામડી ને મુદર વાનવાળી એક જંગલ પ્રગ રહેતી હતી. તે લોકો બટકતું શવન શુભરનારા હતા. લુઝાર્ક દરવાનો અને લૂંટ ચલાવવાનો તેમનો મુખ્ય ધંધો હતો. ઈરાની લેખકો તેમને નાનારી, તુર્કી કે તુરાની એવાં નામથી ઓળખાવે છે. ફિરદોસીએ એ લોકોને ચીની લખ્યા છે અને કેટલીક જગ્યાએ 'હયનાલ' નામ આપ્યું છે. એ જ લોકોને 'સફેદ હણ' કહેવામાં આવે છે.

શાપૂરનાં જમાનામાં એ લોકોએ ઈરાન ઉપર ચડાઈ કરી હતી. તે વખતે આફસઝ નદી ઈરાનની ઉત્તર દિશાની સીમા હતી, પરંતુ માર્ઝિફરુન અને પાર્મિયા મુધી વારંવાર કોતરી આવીને એ લોકો લૂંટ ચલાવી જતા હતા. ઈ. સ. ૩૫૦ માં કહેલો તેમનો હુમલો ધણો મોટો હતો. એમની સાથે દેક ભારતની સરહદથી માંડી કાશ્મિરનની પૂર્વના ભાગ પર્પત શાપૂર લગાઈ લડ્યો હતો. તેમાં દરાવીને તેણે તેમને ઘરા કર્યા હતા. એ લગાઈ ઈ. સ. ૩૫૦ થી માંડી ૩૫૭ સુધી ચાલુ રહી હતી.^૨

મચ્હર ઈરાની ઇતિહાસકાર તંજરી મુજ્જ આ શાપૂર ખીજને સિંધમાં પણ ચડેશે વસાવ્ય હતાં.^૩

૧ ફિરદોસી-રાહનમદ, બા. ૪, પૃ. ૫૬.

૨ Sykes—A History of Persia, Vol. I, p. 415.

૩ S. K. Hodiwala—Parsis of Ancient India, p. ૨૨.

તે પછી જાગત સાથે ગાઢ સબંધ ધરાવનાર સામાની પાદશાહ બહેગમ ગોર (ઈ સ ૪૦૦-૪૦) હતો. ઇરાનના ઇતિહાસમાં એ બહેગમ પાંચમો નામથી મશહૂર થયો છે. ગોર'નો અર્થ 'જંગની ગધેડુ' થાય છે. ગોરખા નામના જનનનો મિત્ર એ પાદશાહને ધણો ગમતો તે ઉપરથી એનું એ નામ પડ્યું હતું.

બેશક, એ પાદશાહના અમય અગાઉ ઇરાનમાં ગરંધા તો હતો જ, પરંતુ જાણપરામાં આપે છે કે તેણે કેટલાં નેકાને ગાયન વગ નાચતા જોયા ત્યારે તેમ કંવાનું કારણ પૂછ્યું જવાનું મળ્યું. "અમોગે સરળી જગ્યાએ માણુમ ચોકની એક ગરંધાના એકસો એનેગી સિક્કા આપવા દયા તોએ મર્ધ મળ્યો નહિ" આથી પાદશાહે જાગતમાંથી ગરંધાઓને મોનાવ્યા અને તેમાં એકની બધી ઉતારના દર્શારી બાર દળા શબ્દો (નવ્યાઈને) તેના ગત્યમાં આવી પહોંચ્યા. તેના સમયમાં કિયત મોજમજામાં ગરંધા અને નાચગાનમાં મશહૂર હોવાની ખબર પડતાં એકસ નદીની ઉત્તરે ગહેલી ટાળીના ખાને પચીસ દળા માણુસોનું લશ્કર લઈ નદી ઓગળી આખું ખુગસાન તાગજ કરી નાખ્યું. પરિણામે સાગ ઇરાનમાં ગજાદ અને મકમની ફનાયા આ અધાધુધી દરમિયાન બહેગમ અદશ્ય થઈ ગયો કે જે વિશે થણા તમ્ વિતર્કો થયા પરંતુ તે પછી તે એક મહાન લશ્કર સાથે ઓગિતો દુશ્મનો ઉપર તૂટી પડ્યો અને તેના સમુદાયને મારી નાખી તમામ

૧ ફિરોસી શાહનામહ બા ૩ પૃ ૨૬૧

૨ રોઝટુસફા અને ઝીનતુત્તવારીખમાં બે લાખ પચાસ હજારની સંખ્યા છે

૩ તીરદાજમાં સીસ્તાન બહુચિસ્તાન વગેરે સ્થળોએ પહાડી પ્રદેશોમાં વસતી જંગની પ્રજા અતિ કુશળ હતી, તેથી તેમની મદદ માટે ભારતની સરહદે તે વખતે એ નીકળી આવ્યો હોય એમ સંભવ છે

જેમ્સ પ્રિન્સેપ^૧ કહે છે કે ગર્ધયા પૈસાની એક બાજુ ઉપર પાર્શ્વદશ્ય મુખની મુદ્રા અને બીજી બાજુ ઉપર સાસાની હોમપાત્રની મુદ્રા હોય છે અને એમ કહેવાય છે કે ગધાકપા (બહેગમ ગોર)નો પુન વિક્રમ ઉત્તરૈનની ગાદીએ ઈ સ ૪૪૧મા બેઠો હતો.

પંડિત ભગવાનલાલ ઈંદ્રજીની માન્યતા મુજબ જે દ્રમ્મ અત્યારે કૌશલ્યમાં મળે છે તે હવકા સાસાની, જનના સિક્કા છે એ ગર્ધયા પૈસા નામે ઓળખાય છે. એ રાજદ સમૂહ 'ગર્દભ' ઉપરથી છે તેનો સબધ ગર્દભિલ્લે વશ આવે છે.

બહેગમ ગોર અને ચન્દ્રદેવ પડાવેલા સિક્કાની એક બાજુએ પાદશાહ તાજ પહેરી, બેઠો છે જેની આગળ પાઠજનાં બને પાખડાં-ઓની વચ્ચે અર્ધો ચંદ્ર અને તેના ખાંચામા ગોળ ચક્ર પાડેલાં છે આ ચંદ્ર અને ચક્ર ચંદ્ર અને સૂર્યનું સ્થાન કરતાં હોય એમ જણાય છે એ સિક્કાની બીજી બાજુએ બે ચોકીદારો બેઠા છે અને પાદશાહનું માથું આનંદ તરફ નમતું હોય એમ પડેલું છે ^૨

૧ James Prinsep in his Essays—Indian Antiquities, Vol I, p 341-42

૨ B. P. Desai—History of the Sassanides 253.

અન્ડ્રુસહુસેન જોતા 'ઈરાન વ અહમિયતે ઈરાન' (ફારસી) નામના પુસ્તકમા જણાવે છે કે સાસાની પાદશાહોના અને તેમા ખાસ કરીને પીરોઝના સિક્કાઓમાં હોમપાત્ર, અર્ધચંદ્ર તેની જમણી બાજુએ અને તારો તેની ડાબી બાજુએ છે, પરંતુ કેઆદ પ્રથમના સિક્કાઓમા તારાને અર્ધચંદ્રમાં મૂકવામા આવ્યો છે અને તે છાપ તે પછીના સાસાની રાહેનશાહોના ધણા સિક્કામા ચાલુ રહી અને તે આખરે અરબોનું લક્ષણસૂચક ચિહ્ન બન્યું (પૃ ૧૪૬)

મિ. પી. પી. બલસામ (Ancient Iran—Its Contribution to Human Progress) જણાવે છે કે શક અને અર્ધચંદ્રનો સંયોગ સુબ શકન છે અને સારુ નસીબ સૂચવે છે, કાતલુ કે આગી સ્થિતિ બતાવે

પીરોઝ (ઈ. સ. ૪૫૭-૮૩)ના સમયમાં હણ લોકોએ ધણું તોફાન મચાવ્યું હતું અને તેને અતિ હેરાન કર્યો હતો.^૧ તેની સાથે વારં-વાર લડાઈ કરી આખરે તેમણે તેને હરાવ્યો. ઈ. સ. ૪૮૩માં તેમની સાથે લડતાં લડતાં તે માર્યો ગયો.

એ પીરોઝે ભારતમાં પોતાના નામ ઉપરથી રામપીરોઝ અને રાશનપીરોઝ નગરો વસાવ્યાં હતાં.^૨

પસાસ (ઈ. સ. ૪૮૩-૮૭), પીરોઝનો અનુગામી હતો. હજો સાથે ન છૂટકે તેને સુલેહ કરવી પડી પરિણામે તેણે એ વરસ સુધી હણ સમ્રાટને ખંડણી ભરવી પડી. તે પછી કોબાદ (ઈ. સ. ૪૮૭-૫૩૧) માદોએ આવ્યો. જેના નામ ઉપરથી 'ગુર્જર' નામ પડ્યું છે એમ કેટલાકનું માનવું છે તે ખરૂં લોકોની સાથે તેને ઈ. સ. ૪૮૭માં ધણું પડ્યું. એ લોકો વોહગા અને ડોન નદીની વચ્ચેના ભાગમાં ભટકતા રહેતા હતા. તેઓ દેખાવે વિકરાળ હતા અને લૂંટનો ધધો કરતા હતા. સાસાની પાદશાહોના સમયમાં તેઓએ ધણી વાર દેખાવો દીધો. તેમાં કોબાદ સાથેની લડાઈ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. કોબાદના આદમીરિયા, અજમાનિયા અને આર્મેનિયાના પ્રતિમાં ધસી આવી

પેશ થાય છે. કોબાદ પ્રથમે આ ચિહ્ન વાપરવાનું કારણ પણ તે તેના સમયે માદોએ આવ્યો હશે તે જ હતો. એમ પણ સંભવે છે કે અગાઉ તારો અને અર્ધચંદ્ર ગુદા રાખવામાં આવતા હશે, તેને બદલે કોઈ કારણ સિવાય એમણે સાથે મૂક્યા હશે, પરંતુ અર્ધચંદ્રની અંદર શૂંકનું ચિહ્ન સાસાની સમય દરમિયાન ચાલુ રહ્યું હતું અને આખરે અરબોએ પણ પોતાના લગ્નચૂરૂચ ચિહ્ન માટે એનો ઉપયોગ કર્યો. (pp. 112-113)

૧ એ વિશેની હકીકત 'શાહનામહ'માં આપવામાં આવી નથી, પરંતુ રોમન ઇતિહાસોમાં મળે છે.

૨ 'પ્રભાવિત્ર અને પારસી, ૨૮ ફેબ્રુઆરી; ૧૯૧૮.

S. K. Hodiwala Parsis of Ancient India, p. ૨૨.

એ સહેજે સરહદ ઉપર હશે એમ લાગે છે.

તેમણે લૂટ ચલાવી કાઢ્યાદ વસ્તુ લઈને તેમની આમે ગયો અને મોટી હાઠ આપી તેઓને હાંકી કાઢ્યા તે પછી ફણ લોકોની લગાઈ કામાદ સાથે ઈ. સ. ૫૦૩ થી ૫૧૩ પર્યંત ચાલુ રહી તેમાં કામાદે તેમને હાઠ આપી. તે પછી ઈગિપ્તમાં ફણોએ ટકી લગાઈ ફરી નહિ.

નાઈગેવાન પાદશાહ (ઈ. સ. ૫૩૧-૭૬) ન્યાય અને હન્સાફને માટે જગમશાહ છે એની સદાયથી તુર્કોએ ઓફમમ નદી ઉપરનું ફણોનું ગત્ય ઈ. સ. ૫૬૭ થી ૫૬૭ ની વચ્ચે કાંઈ સમયે તાગંજ ક્યું હતું અને ફણોની જડ ત્યાંથી કાઢી નાખી હતી.

એ પાદશાહ તથા તેનો પૌત્ર ખુસરો પરવીઝ (ઈ. સ. ૫૬૦-૬૨૮) દરિયા દિલ તેમજ સિધના ગત્યકર્તાઓ સાથે મોટો સંબંધ ગણના હતા. કીમની બેટોની આપ લે તેઓ વચ્ચે પ્રતંગોપાત્ત થતી હતી.

ફિઝોસી* કહે છે કે કોગજના ગત્યએ પોતાના એવચીઓ સાથે નાઈગેવાન ઉપર મોકલેલી ભારે બેટોમાં એક મેત્રજની બાજુનો સમાવેશ થતો હતો. તે સમયે ફિઝુગનન ઈગિપ્તને ખડખડી ભરતું હતું તેથી અહીંના ગત્યએ બાજુમાંના ફેક મોહમનુ નામ, તેનું ગ્યાન તથા માવ યજેરે બાગતોગો ખુસાનો માનો અને જામ્બાઝુ કે જે આ ગમતી રીત મોખી આપવામાં ઈગિપ્તનો શાહ નિઃકુળ રત્ય તો એનો અર્થ એ થાય કે દિલ્હીઓ ઈરાનીઓ ફરનાં હુદિમા વંડી રત્ય છે, તેથી ઈગિપ્તના શાહે ખડખડીની માગણી કરી ન નેઈએ અને તેણે ફિઝુગનનને ખડખડી ભરવી નેઈએ શાહે આ ગમતો ગ્યાર એવવામાં અનિચ્છા સીધો વડો એ ગમતો બે ગમત મોકલા નહિ, પરંતુ યા

૧ ઈરાન ૪ અનુચિતને આ-અનુજાઈન રવેન્ડા ૫. ૭

૨ ફિઝોસી-શાહનાનદ, બા. ૧, ૪. ૫૨-૫૩.

વજ્ર જુઝ્યુર્મહેરે (જુઝ્યુર્મહર, જુર્મહર, વા જુઝ્યુર્મહર)^૧ આખી આજ મોઢની આપી, મનગની જગ્યા બનાવી અને તેની ચાલ પણ ચલાવી^૨ આ ખુવાસા માથે નૌજેવાને તેના તગ્દી બીજ આજ મોઢની આપી. તેનું નામ કિન્દોસી નર્ આપે છે અને જણાવે છે કે તે જુઝ્યુર્મહેરે મોઢી કાઢીને તેની મનગથી ફક્ત બાદશાહને જ વાકેફ જોઈ હતો એના ખુવાસા માટે દિદના બાદશો સાન દિવમ પર્વત મથ્યા પણ કઈ કરી શક્યા નહિ, તેથી જુઝ્યુર્મહેરે ક્રોધના રાગને તે મમજની

એની વાત પીગપાઈની વાર્તાઓની ચોપડીની છે ફિરદોસી જણાવે છે કે બરૂઝ નામેકે ઈગ્ની હકીમે એક સ્વિસ નૌજેવાનને ક્યુ કે મરેયા માગુમે જવનાં થાય એવી અસગવાળો એક ઘાસપાંચો હિંદુસ્તાનમાં કાઈ એક પહાડ ઉપર થાય છે એમ દિદના^૩

૧ જુહો જુહો અર્થ કરી જુઝા જુઝા એવડામાં ના નામના જુહો જુહો ઉચ્ચારો મળે છે

૨ આવી રીતે બ રમત હિંદુસ્તાનથી ઈગ્ન અને ને પછી ઈરાનથી અરગમ્તાન અને અવજોની જગ પછી સ્થેન તરફ ગઈ

૩ Decline and Fall of the Roman Empire નામના ૩૫મા ગ્રીબન જણાવે છે કે મેત્રજની રમત અને પીગપાઈ (વિગ્રાપતિ)ની વાર્તાઓની ચોપડી ઈગ્નમાં લાવનાર જુઝ્યુર્મહેરે હતો, પરંતુ ફિરદોસી પ્રમાણે જુઝ્યુર્મહેરે અને બારઝ (બરૂજવીઆહ) એ અલગ વ્યક્તિઓ છે જુઝ્યુર્મહેરેને સબધ રોમજની રમત સાથે છે અને પુસ્તકનો સબધ બરૂ સાથે છે

સર એન માક્કમ (History of Persia) મુજબ પણ આ ઉપરની વાણતોમાં જુહી જુહી વ્યક્તિઓ છે. ફિરદોસીના રાહનામહમાં આ વાત લા ૪, પૃ. ૬૫ ઉપર છે.

૪ ધર્મ તથા નીતિના દૃષ્ટેશવાળી પાંચ પ્રકરણમાં કાવ્યનિક વાર્તાઓનો એ સંગ્રહ છે.

પુસ્તકમાં મેં વાંચ્યું છે. નૌશેરવાનને પ્રથમ તો એ વાતમાં કંઈ તથ્ય લાગ્યું નહિ, તેમ છતાં તેણે એક પત્ર આપી હિંદુસ્તાનના રાજા પાસે તે હકીમને મોકલ્યો. ગુજાએ પોતાના દરબારના વિદ્વાન બ્રાહ્મણો સાથે જડીબુટ્ટીઓના ગુણોની પરીક્ષા કરવા બર્મિંગ્હમ મોકલ્યો, પરંતુ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ ગયા. તે પછી એક વૃદ્ધ હિંદુએ કહ્યું કે “એ પાલો કાઠી જાડપાન નહિ પણ કેળવણી છે. બુદ્ધિ વગરનું માણસ મરેલા સમાન છે; પાલો તે કેળવણી છે, પદ્મા તે બુદ્ધિ છે અને સજીવન થવું તે બુદ્ધિમાન થયા બગબગ છે.” તેણે વધારામાં કહ્યું કે “મૂર્ખાઓને અક્ષયમંદ બનાવવા માટે વિદ્વાનોએ ‘કલીલા’ નામની એક ચોપડી બનાવી છે તે હિંદના રાજાના હાંદારમાં છે અને મરેલા માણસો મજીવન કરનાર પાલો એ જ છે.” આ પુસ્તક ગુજા પામ્યાથી લઈને બર્મિંગ્હમ નૌશેરવાન પાસે ગયો અને તે પાઠશાલે ત્યાંની પહેલવી બાપામાં તેનો અનુવાદ કરાવ્યો.^૨

૧ મૂળ સજીવનીનો એમાં નિર્દેશ હતો

૨ આ પુસ્તકની અસર નક્કી અને પહેલવી અનુવાદ ગ્રંથ યઈ ગયેલાં છે. અરબોની હિંદાન ઉપર છત્ર પછી અરબોને રાજબાપ બનાવવામાં આવી ત્યારે હથોડીઓનાં અમુક ખવિત્ર પુસ્તકો સિવાયનાં તમામ પહેલવી પુસ્તકોનો નાશ થયો હતો તેમાં એનો પણ સમાવેશ થયો હતો, પરંતુ અરબોને એ પુસ્તકની મદદતા અમારથી જાણી આવી હતી તેથી એનો અનુવાદ હથોડી મરી મુસલમાન થયેલા હબ્બુલમુકદ્દસને ઈ. સ. ૭૫૦માં કરી દીધો હતો. તે અરબી અનુવાદ ઉપરથી કારસી પ્રથમાં તે પુસ્તક ઉતારવાને નસ બિન અદમદ નામના સામાની પાઠશાલે (ઈ. સ. ૯૧૪-૯૪૩) તેના દરબારી સાધર ઈંગ્લીશના પિતા રૂફી (ઈ. સ. ૮૮૪-૯૪૧)ને ફરમાવ્યું. તે પછી તો કારસી ગ્રંથમાં થતા અનુવાદ થયા અને તે ઉપરથી દેવુ, ગુર્જા, મૂલાની વગેરે વિવિધ બાવાબામાં એ પુસ્તકનું આપાંતર થયું. દેવે તો અમેલ, દેવ, સંદિન, જર્મન નેમર હર્ફ વગેરેમાં પણ એ પુસ્તક મળે છે.

આ પુસ્તકમાં ખીલપાઈ યા બીદપાય નામે જ્ઞાતજ્યોતે ઉદ્ભવ્ય
આવે છે તે મૂળ વિદ્યાપતિનું જગદેશ્વ ૩૫ છે.^૧

ખુસ્રો પરવીઝ (ઈ. સ. ૧૬૦-૧૨૮)ના સમયમાં ચાતુક્ય
રાજા પુલકેશી જીજા (ઈ. સ. ૧૦૮-૧૪૨) તરફથી એક એલચી-
મંડળ ઈ. સ. ૧૨૨ની, લગભગમાં ઇગિન મયું હતું અને ત્યાંથી પણ
એક એલચીમંડળ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું હતું, અને તેનો સુંદર સત્કાર
થયો હતો.

અજંટાની ગુફામાં આવેલો ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે.^૨ ત્યાંની
આકૃતિમાં પહેરેલા પોશાક ઉપરથી તે સાસાની ઇરાનીઓ હોય એમ
અચૂક જણાઈ આવે છે.

સાસાની વંશની પડતી અને અરબોની છત

આ સાસાની અમલ દરમિયાન ઇરાનના રાષ્ટ્રીય જાગરણો

૧ હબુસમુકફુએ પોતાના અરબી બનુવાદની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે કે
સિકંદરે પારસને હજબ્યો અને તેના મુલકો છતી ત્યાં તે એક સરદારને
વહીવટ માટે મૂક્યો ગયો. તેના ગયા પછી ઘાટા જ વખતમાં પારસના
૪ રાજા હાખશમે (દેવશર્માએ) તેને ત્યાંથી નસાડ્યો અને રાજ્યવહીવટની
લગભગ પોતાના હાથમાં લીધી, પરંતુ એ રાજા કૂર અને ધાતકી નીકળ્યો.
કોઈની તેની સામે બોલવાની હિંમત ન હતી. વિદ્યાપતિ નામના એક
ફિલસૂફે (જે પુસ્તકમાં ખીલપાઈ કે બીદપાય નામે છે તેણે) એ જોખમ
જેટલું અને પરિણામે પોતે કરેલા બાપલુ માટે તેને જોલ બળી. એક જ
શત્રિ માટે તે ત્યાં રહ્યો. તે ત્યાં રહ્યો એટલામાં બન્યું એવું કે રાજા
તારામળ નિહાળી રહ્યો હતો ત્યારે કોઈ એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયા તેનું
નિરાકરણ તે પોતે કરી શક્યા નહિ તેથી તેણે વિદ્યાપતિને બોલાવી તે
પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેના જવાબથી તેને સતોષ થયો. પરિણામે તેને મુક્ત કરી
તેણે પોતાના પટ્ટર તરીકે નીમ્યો. તે પછી રાજ્યવહીવટની તેની કાબેલિયત
જોઈ એક પુસ્તક એ વિષયને લગત લખવાનું તેને તેણે કહ્યું જે આ છે.

At Agents (Kanaiyalal H. Vakil, B. A., L. L. B.) માં પૃષ્ઠ
૪૦ની સામેની પેઠટમાં એનું ચિત્ર છે.

ગૌરવયુગ હતો. ઘણાં વરમોની પરાધીનતા વેદવા બાદ એ યુગમાં પ્રગ્ન નવીન પ્રાણ શક્તિથી સતેજ બની, બહુમુખી પ્રતિભાનું મર્જન કરવા મંડી પડી હતી. આરોગ્ય, શક્તિ, શિષ્ય, વેપાર, કેળવણી, દૃકમાં દરેક બાબતમાં આ યુગ ઇગિનને સમૃદ્ધિની છેવટની ટોચે લઈ ગયો. અને પાર્થિવોની બધી ગૃહિણીને સાફ કરી નાખી. ઇરાનની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને ગ્રંથોત્તમો ધર્મ ઉત્કૃષ્ટતાના સિખર ઉપર પહોંચ્યા. -

પરંતુ હવે ઇરાનને માથે પનોતી બેઠી અને એ વંશની પડતીનાં ચિહ્નો પાળીના નબળા પાદશાહોના ગભ્ય અમથમાં વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતાં રહ્યાં.

એ બાબતની વિગત એમ છે કે ઇગિનમાં સાસાની વંશ આધુ હતો ત્યારે અગબજાનમાં એક નવીન મહાન ઘટના બની. ત્યાંના લોકોનાં એકઠો કુટુંબો અને વગીની જુદી જુદી સેકડો મર્તિઓનો ર અંત આણી તેમની જગ્યાએ મનુષ્ય માત્ર માટે એક નિગદાગ અલ્યાહની બક્તિ કરવાનો બોધ મોહમ્મદ પેગમ્બરે (જન્મ ઈ. સ ૫૭૦) કર્યો. તમામ અરબનિવાસીઓની એક મયુક્ત ક્રોમ બનાવવી, તેમના ધાર્મિક તથા સામાજિક અસુખ્ય દુરિવાતો અને નુકસાનકારક રિતિ-

૧ વૈદિક સંસ્કૃતમાં ઈર્વનૂનો અર્થ 'વેડો' થાય છે અને અરબસ્તાનના ઘોરા બહીતા છે, તેથી કેટલાક વિદ્વાનો ઈર્વનૂનો અરબ સાથે સમજાવે છે, જેમકે વૈદિક સપતિ-વણ્ણિત રણનન્દન શર્મા, પૃ. ૪૧૯માં છે.

૨ વર્ણ કવિ હાથી કહે છે-

કવીલે કવીલે કા લુત બિક લુદા થા,

કિસી કા હુબલ થા, કિસી કા સફા થા ।

યહ મુઝા પે વહ નાયલે પર ફિદા થા,

કિસી તવહ પર પર 'નવા બિક લુદા થા ।

એમાં 'દુખડ' 'સફા' 'હુબલ' અને 'નાયલા' મૂર્તિઓનાં નામો હતાં.

ઓને તોણે તેમનું ડવન પવિન અને ગ્રીસુ બનાવવું અને મૌ ક્રમતા વિગેરે તો માનવ માનવી સમાનનાનો અને બાનુભાવનો ઉપદેશ કરવો એ તેમના ધર્મનું મુખ્ય અર્થપ હતું એમના સિદ્ધાંતોનો પ્રભાવ, ધાર્મિક, સામાજિક અને નૈતિક ક્ષેત્રે ઉપર ગમાન જ હતો આ ઉપદેશોએ અગમ ગતિમા નવો પ્રાણ ફૂક્યો તેઓ ધાર્મિક તથા ગૃહીય દિવિગ્ન્ય ક્રવા પોતાના દેશમાંથી બહાર નીળી પડ્યા મોહમ્મદ પેગમ્બરના મૃત્યુ (ઈ સ ૬૩૨) પછી આસરે મો વરમના ગાગામાં અર્મોએ મુવત્તેરી દુનિયાના એક મોટા ભાગ ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવ્યું બન્યું એવું કે મોહમ્મદ પેગમ્બરની ઇલા રોનન અને ઇરાની રાજેનરાહતો જીવવાની હતી, તેથી તેમના પછી થયેના ખરીફાઓએ તેમની હયાત જરૂ નાવવાની તેમજ દેશને અજબૂત કરવાની કોશિશ રાફ કરી પેગમ્બર મેદ મદ પછી અમૂ મક (ઈ સ ૬૩૨-૩૪) ખનીંગ નિમાયો તેના મમયમાં ખાલિદ નામના અગમ અગ્રહાઈ ઇનનના માનાની વચના જે ના પાદલાહ મહમ્મદ (ઈ સ ૬૩૨-૫૨)ને મુસનમાન થવાનું હેણુ મોમ્મુ, પરંતુ તેની મણુના કરવામાં આવી નહિ અથ્થ મમ્મની જ રાએ ઉમર (ઈ સ ૬૩૪-૪૪) ખનાફિ થયો અને તેના મમયમાં અગમ લોકોએ બગદાદ પાસે આવેના કાદિસિયા નામની જ યાએ ઈ સ ૬૩૬માં મહમ્મદના લશ્કરને હાર આપી અને તેના વિનાની જાતો? કમળે લીધો

૧ અત્યારે જે મન પાશ્ચીઆનો ગાય છે તે આ મહ્મુદના મહમ્મદના ગાદીને બેઠો હતો તે દિવસથી રાફ મઈ હતી

૨ કાલા હુદાદે પેરાદાલી વરાના ફરીફૂનને ઝોહાક પાસેથી ગાદી મેજવી આપી હતી તેથી ફરીફૂને પ્રયત્ન તે હુદાલી ધમલાના વામદાના હુકમથી ઈની પાદગાદી ઝડો બનાવ્યો હતો ઝવેરાતો વડે અને કામલ્લી રીતે રાજગા વાના આવ્યો હતો અને તે પછી થયના પાદરાહો પાડ તેના ઉપર જવગત વધારતા ગયા એને નિકરો કાવિયાની (કાવિયાની ઝએ) કહેતા મુસનમા નોની આ ફતેહ મર્થ ત એ જ ઝડો ઈરાનમાં રાદી પ્રતીતી રહ્યો હતો

ખીજ હાર ઈરાનીઓને ઈ. સ. ૧૪૧માં અરબોને હાથે હમદાનની દક્ષિણે આવેલા નેહાવંદના મેદાનમાં મળી. પર્સિયોએ ઝરથોસ્ત્રીઓના લગભગ સત્રાચાર્યો વરસના અમલ પછી ઈરાનનું મહાન સામ્રાજ્ય અરબોના ચરણમાં પડ્યું. તે પછી પર્સિયન નાસતો ફરતો રહ્યો હતો. તેનું મોત આખરે ઈ. સ. ૧૫૨૧ માં એક દળનાગના હાથે થયું. છેલ્લી ટાણે પર્યંત આ ઈરાની શરવીર પાદશાહે દેશની સ્વતંત્રતા માટે લડાઈ કરી, પરંતુ ન ફાળ્યો તે નજર ફાળ્યો. એ કમુનસીય તાજ-ધારીએ નવ વરસ રાજ્ય કર્યું અને પછીનાં દસ વરસ તેને બમની અવસ્થામાં ગાળવાં પડ્યાં.૩

૧ આકા માર્શા જલાલુદ્દીન-તારીખે અલખિયાતે ઈરાન, ૫-૬.

૨ કેલલાક કહે છે કે એના હામતી પોરાકથી લલચાઈને એ દળનારે તેને મારી નાખ્યો (હીનગુનતવારીખ).

કેલલાક ઇતિહાસકારો કહે છે કે મર્વાના હાકેને તેની પાસે એક પૂત્ર કગાયુ હતો. ફિરદોસ્તી પણ આ જ પ્રમાણે કહે છે.

૩ ફિરદોસ્તી કહેતા હતાં આ અને અરબોના હાથમાં સત્તા ગયા વિશે કમકમાડી બેરેલી બાબાનાં કહે છે:—

જે હીરે છુત્તર સૂરનો સૂસમાર,

અરબ રા મજાવી રસીદસ્ત કાર.

કિ તસ્તે અજમ રા ફુનદ માર્જૂમી,

ફુફૂ વાદ મર શલે માર્દાન મુફૂમી.

[છેલ્લું ફૂધ પીને અને થોડાં ખાઈને અરબ લોકોને શું દહાડો હવે ફરી ગયો કે તેઓ ઈરાનીઓનું તખ્ત લેવાની ઇચ્છા કરે છે? અરે ફરવા આસમાન પર સાનન હોય (કે કયાનીઓનું આડ નહોતલવાથી બેરેનું મખ્ત ય કોને હાથે હવે બરબાદ કરાવે છે?)]

સાહનનાહ, ભાગ-૪, પૃ. ૨૨૨

પર્સિયનને પોતાની સ્થિતિ ઉપર રહતો, કવિ ફિરદોસ્તી નીચે પ્રમાણે બતાવે છે:—

કહેવાય છે કે એની ત્રીજી પુત્રી મહાત્માનું કેટલાક સિપાઈઓ
જોડે બારનમાં આવી રહી હતી અને એક રજપૂત રાજકુમાર જોડે
અમમ્થીથી જોડાઈ હતી, તેમાંથી સિમોદિવા રજપૂતોની ઉત્પત્તિ થઈ.

કિ ચારી ન સાગી મરા માદરન,

મગદત્તી મિપહૂરે વહેંદ અગ પરમ ।

ન રૂજે પુસુગોં, ન રૂજે નિયાગ,

નમાનદ દમી યર કષી યર દરાગ ।

જમાનદ જે મા નીસ્ત રૂં વેનિગરી,

નદારદ વણો બાલતે દાવરી ।

વે બારાય છામો વે વયમાય જામ,

જે તીમારે ગીતી મુવર હીષ નામ ।

અગર ચરુમે ગરુદાન કશદ લીને તુ,

ચરમન્જામ હિસ્ત અસ્ત ચાલીને તુ ।

[અરે ઓ મા તે મને જન્મ ન આપ્યો દેવ તો આ ઠીક
આકાશ મારી સામે રૂઠવ નહિ.

મોઠાઈ તેમ જ અડીબાઈના સ્વિચે કોઈ માણસ ઉપર લાભો
સમય રહેતા નથી.

જો તુ ધ્યાનપૂર્વક જુએ તો સમય આપણો નથી. કોઈ માણસ
આસે એ વિશે (સામે) ચર્ચા (ફરિયાદ) કરવાનું સાધન નથી.

(તેથી) તુ આ દુનિયામાં અમનઅમનથી રહે (આવા મેજ પિછાવ
અને શાગવ ખીનો રહે) અને દુનિયાની દુઝાનું નામ ચલુ ન લે.

ફરત આકાશ તારા ઘોડાનુ છત્ર કસે (તારો નોકર અને અને તને
મેટા કરે) તેપણુ અજરે તારે લકિયા છે છે.]

(શાહનામહ, ૫૪-૪ પૃ. ૨૧૬)

ઉમય્યા અને અબ્બાસી વંશોની અડતી પડતી

ચોથો ખર્બીફો હજ્રત અલી ઈ. સ. ૬૬૧માં શહીદ થયો ત્યારે અમરતાનના ઇન્દિાસમાં એક ફેરફાર થયો. પેગમ્બર મોહમ્મદના હાશિમ નામના એક દૂતના વડીનનો ઉમય્યા નામનો એક પિતૃગર્હ હતો તેના વશનો મુઆવિયા ને સામ(ખીરિયા)નો સૂગો હતો તેની ખટપટ ખિનાફત મેળવવા માટે અનીના સમયથી જ ચાલુ હતી અનીના પુત્ર હમનતુ 'હવ રાજ્ય કરતાં ધર્મ' પ્રતિ વિશેષ હતુ તેથી મુઆવિયાની ઇ-જા બગ આવી પગિણામે તે ખનીફો (ઈ સ ૬૬૧માં) થયો અને ઇમામત જુદી પડી તેમાં રજન એ હતી કે મુઆવિયા પછી ખિનાફત ઇમામને પાછી મળે, પરંતુ આખરે આ ઉમય્યા વશ (ઈ. સ. ૬૬૧-૭૫૦)ના હાથમાં જ તે ગઈ એ સમય દરમિયાન જિતાયેના દેગોની ચિરનૂતતા એક નમૂના રૂપ હતી તેની ગળધાની સામમાં આવેના દમરમાં હતી એ વક્ત્ર થયેના ખનીફોઓ ધાતખી હતા તેમના સમય દરમિયાન ઇગિન અને ઇગિનીઓને ધણુ વેંચુ પડ્યુ હતુ તે ઉપરાંત હજ્રત મોહમ્મદના કાકા અન્નામના વશને પણ ત્રાસી ગયા હતા. તેઓએ ઉમય્યા ખનીફો સામે મળવો કયોઈ ઇસિનીઓએ એ મળનામાં તેમને સહાય આપી છે'યો ઉમય્યા ખનીફો મગવાન બીન્ને ઈ સ ૭૫૦માં જાગૃતીની વડાઈમાં હાર્યો, પગિણામે અબ્બાસી ખિનાફત સત્તા ઉપર આવી

અબ્બાસી ખનીફોએ ઘડુઓ ઉપર વેગ લેવાનુ શરૂ કર્યુ ૨

- ૧ ઝાળ મેટી અને જાગ નાની નદીઓ દલ્લા (ટાઈગ્રીસ)ને મળે છે અહીંના સબધ જાગ મેટી સાથે છે
- ૨ ને અત્ર મુસ્લિમ (અબ્દુરરહમાન બિન મુસ્લિમ) નામના સેનાપતિને લઈને અબ્બાસીઓની છત થઈ હતી તેને અરબો પ્રત્યે એટલો તિરસ્કાર હતો કે તેણે શુગરાનમાં ફરમાન બહાર પાડ્યુ કે ને અરબીભાષી હોય તેની કતલ કરવી [Sir Percy Sykes—A History of Persia. Pt I p 558]

આ બાગવના ક્રિમ લાગે છે કે તમામ અરબોને મટિ

ઉમમ્યા વશના જે કોઈ નાના યા મોટા હાથ લાગના તેમને મોતના ઘાટ પર ઉતારી મૂકવામાં આવતા એક વખત તો મે વશના નેત્રુ આગેવાન સગદારોને પેચેન્ડાઈનમાં સુયેહનો દેખાવ કરી નિમત્રણ આપવામાં આવ્યું અને પકડી પકડીને ડાહ્યા અને લાઠીઓ વડે મારી નાખવામાં આવ્યાં. તેમની લાશો ઉપર દંતરખાન ગિજાની સલગા અબ્બાસી સગદારોએ ખાણુ લીધું.

અબ્બાસી ખનીઢાઓએ પોતાની મરતા જમાવવા ઇરાનીઓ તરફ સુદૃઢ વનજી દાખવ્યું તેમણે તેમની ધાર્મિક અને ગાંજીય ચળવળોનો નાજા ઉઠાવ્યો.

ઈ સ ૭૧૨માં ખીજા અબ્બાસી ખલીફા અબૂ જફર મન્સૂરે (ઈ સ ૭૫૪-૭૭૫) બગદાદ ખાંધી તેને પાયતખ્ત (ઈ સ ૭૪૪માં) રંગવ્યુ, એ શહેર નજી જ જન્મદી શાનોગોક્તમાં દમસ્ક કરતા અને છુદ્દિની આમોતામમાં ફૂફા અને બચગા જગતા પશુ ચડી ગયું. એની સરખામણી ફક્ત કુતુબુનિયા (કોન્સ્ટન્ટિનોપલ) કરી શકે એમ હતું.

તે પછીના ખનીફાઓમાં હાઝનરૂસીદ (૭૮૬-૮૦૯) તથા તેના પુત્ર મામૂન (ઈ સ ૮૧૩-૮૩૩)ના નામો અતિ પ્રચલિત છે.

ઈરાનીઓની હાલત

અબ્બાસી ખનીફાઓ ઇરાનીઓની મદદથી જ માદી ઉપર આ યા હુના તેથી ઉપકારને લઈને તેમને વધુ ને વધુ સત્તા આપતા ગયા હવે તેઓને આપણે નીનિત, મુતસદ્દી અને લદ્દૈયા તરીકે જોઈએ હીએ.

એકરમાન ન હોઈ મહે સબવિત છે એ ઉમમ્યા વશના તરફદારો મરિ એ હશે.

૧ Sykes—History, Pt. I, p 559

૨ તારીખે ફત્તહીએ હસ્વામ-હો મૈયદ આબિદ હુસૈન સાહેબ, પૃ. ૫

૩ ખાસ કરીને જુસસાનના લેખ (Sykes—History, Pt I, p 557)

સાસાની યુગમાં જેવી ગત્ય-વ્યવસ્થા હતી તેવી હવે ગ્યાવા માડી^૧ ઇગનીઓ (જે મુસનમાન થયેના તેમને) માટે એ મુવર્જીયુગ હતો. ઇગનમા સમગ્ર સહિષ્કૃતા અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનો યુગ મેલે અને સાહિત્ય, આધ્યાત્મિકતા અને તત્ત્વચિંતન ઉપર લોકોનું મન દોડ્યું. સર્વ બામતોમા ઇગનીકરણ થવા મોડ્યું અને ઊંડા ઇગનીઓએ વિજેતા અરબોને જીતી લીધા સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિમાં અરબોને નમવું પડ્યું. ગત્યકર્તાઓના ઇન્સાફ અને બક્ષિશોના દરવાગ્ન વિદ્વાનો માટે હમેશા ખુલ્લા હતા.

આ તમામ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચ્યું ત્યારે ઇગ્રી નવમી સીમા સત્તનતની મોટાઇને પણ ગ્રહણ લામ્ય કમીનાઓના જે ઝનઝ હતા તે આ સમય દરમિયાન દબાયેના ગયા હતા, પરંતુ ધાર્મિક અને ફિનસફીની બામતો વગેરેના ઝખા ચાલુ હતા આથી ખિના ફતની પત્તીનાં બીજે ધીમે ધીમે જક્સનુ સ્વરૂપ ધાગ્યું. કપુર દુર પૂર્વના પ્રાતોની સ્વતંત્રતા ધાર્મિક ફાટાઓના કાવતરાં વગેરેએ પડતીના કાગ્જોને પોપણ આપ્યું આખરે ખનાદા ધાર્મિક વડો મની ગયો વિગત એરી હતી કે જેમ જેમ ખિનાફતનુ જેર ઘટતું ગયું તેમ તેમ (મુસ્લિમ બનેના) ઇરાની ઉમગવ વશે પોતપોતાના પ્રાતોમાં સ્વતંત્ર બનના ગયા પ્રથમ અર્ધ સ્વતંત્ર રાજ્ય યુગસાનમા અરબ સમ્રાટ તાહિરે ઈ સ ૮૨૦માં ગ્યાપ્યુ^૨ જેને હાઝનરૂસ્લીદના પુત્ર મામૂનના

૧ અબ્બાસી ખલીફાઓએ સાસાનીઓની રીતે જે કપુર તેની વિગત માટે જુઓ —

Prof Browne-Lit History Vol I pp 255 260

૨ એ સ્વતંત્રતાને દાવો કરતો ન હતો, પરંતુ યુગસાનમા તેની સત્તા અને શક્તિ એટલા વધી ગયા કે સ્વતંત્રતાને મટિની તમામ આવશ્યક પ્રાપ્તો તૈયાર હતી

૩ તાહિરે હતો મૂળ ઈરાની નસ્રબનો પરંતુ માર્ડ શુલામના વંશમા જાતરી આવ્યો હતો

(Sir Percy Sykes-A History of Persia Pt II p 4)

સમયમાં ખુરાસાનના હકેમ ત્સિકે નીમવામાં આવ્યો હતો. તે વંશ ઈ. સ. ૮૭૨ થઈ ત્યાંથી. તેને સફ્ફારી વંશે (રાજધાની સીસ્તાન ઈ. સ. ૮૬૮-૯૦૩) ખસેડ્યો. બીજા સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં સામાની (રાજધાની બુખારા ઈ. સ. ૮૭૪-૯૯૯), ઝિયારી (તમરિસ્તાન ઈ. સ. ૯૨૮-૧૦૪૨) અને દેલ્લી યા અર્વિહ (ફાર્સ, ઇરાક અને રૂમમાં ઈ. સ. ૯૩૨-૧૦૫૫) વંશો મુખ્ય હતા.

તેઓ શુદ્ધ ઇરાની હતા. અંકુર રીતે તો તેઓ બગદાદના ખલીફાની સત્તા નીચે હતા અને તેના નામના ખુલ્લા પડતા, તેની પાસેથી ફરમાનો અને ખિતાબો મેળવતા, પરંતુ તેઓ મુસ્લિમ થયેલા ઇરાની હોવાથી સ્વદેશભક્તિથી પ્રેરાયેલા હતા.

તુર્કોની સત્તા

અવીફા મોતસિમ બિસ્લા(ઈ. સ. ૮૩૩-૪૨)એ ફાજમાં તુર્કોની ભરતી શરૂ કરી ત્યારથી ઇરાન અને મેસોપોટેમિયામાં ફાજ ખાતામાં તુર્કો જ તુર્કો થઈ ગયા હતા આ નવજુવાન સિપાઈઓ ખૂબ-મૂરત ફાંફા હતા. તેમનાં ચાલદાલ વાચા વક્તવ્ય વગેરેમાં સુંદર છટા હતી. વખત જતો ગયો તેમ તેમ તુર્ક નોકરો ઘેર ઘેર થઈ ગયા અને મજલિસોમાં તેમણે સામ્રાજીરી કરવા માંડી. ધીમે ધીમે તેમનું જોર વધતું ગયું અને તેમની શક્તિ અને મહત્તાનું તેમને જ્ઞાન થયું. બુખારાના સામાની બાદશાહો(ઈ. સ. ૮૭૪-૯૯૯)એ તુર્કોને હોદ્દા પણ આપ્યા. પરિણામે તેઓ ઇરાની પ્રાંતો ઉપર સત્તા

૧ Levy-History of Persian Literature, p 18
 ૨ આ પ્રંશ સ્વપાયો તે અગાઉ તમરિસ્તાન સામાની રાજ્યકર્તાના હાથમાં હતા. ઈ. સ. ૯૨૮માં મરદાવીજ બિન ઝિયારે તે જીતી લઈને નેની રાજ્યસત્તા જમાવી. એ વંશ વિદ્યા પ્રેમ મઠિ મરાહૂર હતો. એ વંશનો શમ્સુલ્લમઆલી કાગસ બિન વજમગીર, જિદ્દુલ અને હજિ, હુતો. નેમલ્લ જિદ્દાને, હુનેલ્લ, આરુસ્લેહ હુનો. મરાહૂર અલ્-ગીની તેના દરબારમાં લાંબો સમય રહ્યો હતો.

જમાવના ગણા એઓમા એક અવપ્તગીન નામનો તુર્ક હતો. ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરી તે આમાની બાદશાહ અબ્દુલ્મલિક બિન નહુ (ઈ સ. ૯૫૪-૯૬૧)ના ગભ્યમા ખુરાસાનના હાકેમ તરીકે નિમાયો હતો. એ બાદશાહના અવસાન બાદ તેનો ભાઈ મન્સૂર (ઈ સ ૯૬૧-૯૭૫) ગાદીએ આવ્યો. અવપ્તગીન મન્સૂરની તખ્તનશીનીનો કો વીરોદ્ધ કરતો હતો. તેથી ડરી જઈને તે ગઝના^૧ ગયો અને ત્યાં એક વ્યવસ્થિત ફોજ તૈયાર કરવા મડી પડ્યો. મન્સૂરને એ સમયે સંનનનના ગૂંચવારેના મામલામા એટલા બધા ગૂંચાઈ જતુ પડ્યુ કે અવપ્તગીનની હિલચાલ તરફ કંઈ પણ ધ્યાન તે આપી શક્યો નહિ. આવા સંજોગોમા અવપ્તગીને એક યવન અને મજબૂત ગભ્યની ન્યાપના ઈ સ ૯૬૨મા ત્યાં કરી દીધી. એ વશ હતિહાસમા ગઝનવી વશ નામે ઓળખાય છે. અવપ્તગીન પછી તેનો પુત્ર ઇબ્રાહિમ ગાદીએ આવ્યો જેનુ એક આવમા અવસાન થયુ તે બાદ એ અમીરો ગઝનામા ગભ્યકર્તા તથા તે પછી સિપાહબાદશ સુસુક્તગીનેર (મુ ઈ સ ૯૬૭) ઈ સ ૯૭૬મા ગભ્યની લગામ પોતાના હાથમા લીધી તેણે કાબુન અને પેશાવર બંન્ને ગભ્ય વિખીલ્યું કરવા માંડ્યુ. તે પછી તેણે ઈ સ ૯૮૬-૯૭ મા પગન હિપર ચડાઈ કરી, જીત મેળવી, અને ત્યાં દંડીક મરહૂમ બંધાની^૨ સુસુક્તગીનનો પુત્ર મહમૂદ ગઝનવી^૪ ઈગિનના બાદશાહેને હિપેડી તેમના ગભ્યો પોતાનામા જોડી આગ ઈગિનનો ધણી થયો. તેની સ્ફૂટનમા જે સિમ્લતના આવી તેવી

૧ અત્યારે તે કાબુલની સત્તા નીચે છે

૨ અવપ્તગીને જેની સમજ અને અક્ષમ જેઈ એક વેપારી પાત્રે અને શુવામ તરીકે ખરીદ કર્યો હતો.

તારીખે ફરિશ્તહ, ભા-૧, પૃ ૩૨

૩ અશી અકબરશાહી-૨જાનિને અદબિયે ઈગિન વ હિંદ, પૃ. ૨૩

૪ સુસુક્તગીન અવપ્તગીનની પુત્રી જેદે પત્ન્યા હતો. તેનાથી તેને ઇસ્માઈલ નામનો પુત્ર હતો અને કાબુલિસ્તાનની શ્રીયી તેનો પુત્ર મહમૂદ હતો.

ત્યા કદી ઇસ્લામની રાડઆતથી તે સમય પર્યંત ન હતી તેણે ઈ સ. ૧૦૦૦ અને ૧૦૨૬ દરમિયાન લાગત ઉપર લાગનાગટ સત્તર ચક્રાઈ એા કરી પગિયુગે મિંધ અને પગ્ગમ તેના તામાગા ગયા અને કાશ્મીર કનોજ અને દાલિજર વગેરે નાલ્યો તેને ખાણી ભરતા યયા સદગૂઠ વગની સ્થાપના (ઈ સ ૧૦૪૪)

મહમ્મદના અનુયાયીઓ નમગા નીકળ્યા તેથી તેના અવમાનની માથે જ એ વશની પડતી રાડ થઈ તેમના હાથમાંથી જિતાયેના મુકેા જવા મળ્યા ઇગિનમાં અગિયાગમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં તાતારી એટલે કે તુર્કોની ટોળીના સગૂઠ નામના ખાને ખુગમાનથી માત્રી સેદન મુધીનો લાગ હતી વીધા, જ્યા તેના નાગથી સગૂઠ વશની સ્થાપના ઈ સ ૧૦૪૪ મા થઈ તે પછી એણે અન્ય પ્રાંતો પણ હત્યા અને એ ગંત્ય ધાતુ મિતૃત થય

ગઝનવી વશના છેલા આંશાહો

ગઝનવીઓ સગૂઠ વશના ગંત્યમર્તઓ માથે સધિ કરી તેમના આશ્રયમાં ગલેવા લાગ્યા પાછળથી તો તેમની મત્તા રક્ત ભાગમાં જ ગી તેમની હકમત પગ્ગમ ઉપર લગભગ બસો વરસ કદી આતગિક દનહોતે થઈતે એ વશના બહેગમશાહ (ઈ સ ૧૧૧૭-૫૨), ખુસ્રો શાહ (ઈ સ ૧૧૫૨-૬૦) અને મનેઝ ખુસ્રો (ઈ સ ૧૧૬૦-૮૬)એ ગઝના ડોત્રી નાહોગમી નજમેય કેન્દ્ર બનાવ્યુ

ગોઝી વશ

કાષુનની હદમાં ગઝનાની પેની તમ આવેના એ પહાળ નામ ગોઝી છે શિદ્દાણુદીન ગોઝીનુ કુટુંબ લાના સમયથી ત્યા રહેતુ હતુ ગઝનવી ગંત્યમર્તાની નમગાઈનો વાલ લઈ આ વશના લોકોએ ગઝના છત્રી નીધુ અને ગિયાસુદીન બાદશાહ થયો શિદ્દાણુદીન ગોઝી તેનો

જાઘડી થતો હતો. તે ઘણો બહાદુર અને ચાનાક હતો. તેણે ઈ સ. ૧૧૭૫ થી ૧૧૯૫ સુધીમાં વારવાર ભાગત હિંમત ચકાઈઓ કરી અને મુવત્તાન, સિધ, લાહોર, દિલ્હી અને કનોજથી બનારસ સુધીનો ભાગ વગેરે જીતી ત્યાં પોતાનો કબજો જમાવ્યો અને ગંગાપૂતાની સર્વોપરિ સત્તા તોડી નાખી

સ્વદેશ પાછા જતી વખતે પોતાના પ્રથમ પુત્ર ગુનામ અને તે પછી જગાઈ થયેલા કુતુબનીન અધિક (૪ ઈ મ ૧૨૧૦)ને જીતેના ભાગેતો વહીવટ તે મેંપનો ગયો. તેણે પ્રથમ લાહોરને ગજધાની બનાવી અને પછી દિલ્હીમાં ફેરવી ત્યાં તેણે જે કુલ્ય મિનારનો ખાચો નાખ્યો હતો તે અઘાપિ મોજૂદ છે તેણે ગ્યાપેલો ગજવલ ઇતિહાસમાં ગુનામ વશ તરીકે જાણીતો થયો

મોંગલો

ઈગિનમાં બીજો પુર્ણ વશ સમજૂક વશ ઈ સ ૧૦૪૪ થી ૧૧૫૭ પર્યંત ગજ્ય હતો રહ્યો હતો. પુર્ણ વશના રાજ્યમ્તાઓ પોતાની પુર્ણ સમૃદ્ધિ જૂની ગયા હતા તેમણે ઈગિની મસ્જિદ અપનાવી હતી તે સમય પછી ટૂંકી ટૂંકી રાજ્યવ્યવસ્થા ઈગિનમાં ચાલુ હતી એટલામાં તેમની સદીમાં ઈ સ ૧૦૨૧ થી ચીનાઈ તાર્તગીના મોંગોના કુટુંબના ચંગીઝખાનની આગેવાની નીચે ત્રણ થયા તેને વિશે મનાય છે કે સારી કુનિયાના ઇતિહાસમાં બીજા કોઈ પણ વિનાશગ્રસ્ત મનાવ કળા તેણે માનવ જાતને વિશેષ રક્તખાન કળાશુ હતુ મોંગોની પાશવતાથી ઈરાનની વસ્તીના ચોથા ભાગનો વિનાશ થયો ૨ પુરાસાનથી

૧ ચંગીઝખાન ખિતાબહતો તેનું નામ તમજન હતુ 'ચંગીઝખાન' રાખ્દનો અર્થ 'મહાન બાદશાહ' થાય છે એ ખિતાબ એના ધર્મશુ વરદથી મળ્યો હતો (મુઆરિફ એકસ્ટોનર ૧૯૪૧, 'મુવલયા મોગલ' લેખ, શેખ હનાયતુલ્લાહે લખેલ ૪ ૨૯૮-૩૦૫

૨ Sir Arnold T Wilson Peria

તારીખે જહા ગુસા આતા મોકે જુરૈની (ઈ સ. ૧૨૧૦ ની કૃતિ

શામ પર્વત જાગે અંધકાર ફેલાયો. ચંગીજખાનના અનુગામીઓએ તેમના વડવા પાસે સીખેત્રી વિનાશક અને ત્રાસદાયક પદ્ધતિ ચાલુ રાખી. ઈ. સ. ૧૨૫૮માં ચંગીજખાનના પૌત્ર હલાફખાનની સરદારી નીચે મોંગોએ જાગૃત લૂંટખું અને હેઠ્ઠા અબ્યાસી ખસીદા અશ્-મુસ્તઅસિમ ગિલ્લાનું ખૂન કર્યું. ઇરાની અને તુર્કી ખાદશાહોના હાથમાં ઇરાની સત્તા રહી હતી તે દરમિયાન જાગૃતના ખસીદાને ખુશામનથી તેઓ ખુશ રાખના અને કેટલીક વાર અમુક કામ કરવાને તેને ફરજ પાડના. પાછળથી તો તેની સત્તા કંઈ ખાસ ગદી નહિ. તે ફક્ત ધાર્મિક વડો ગણાતો. હવે પાંચસો વરસ ખાદ ખિલાફતની સત્તાનો અંત આવ્યો.

હિંદુસ્તાનમાં યુક્તીમ વંશ

આ બાજુ હિંદુસ્તાનમાં હિમાચલથી વિખ્યાત અને સિંધના કિનારાથી લગ્નપુત્રા પર્વત ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આ યુક્તીમ વંશની સત્તા રહી. તેઓનાં મુખ્ય કાર્યોમાં નોંધવા યોગ્ય એ હતું કે તેમણે મોંગો અને તાતારી જંગલી લોકોને ભાગ્યમાં ધૂમવા દીધા નહિ. સુલતાન શમ્સુદ્દીન અલ્લામશ (ઈ. સ. ૧૨૧૦-૧૨૩૬)ના વખતમાં ઈ. સ. ૧૨૨૧માં ચંગીજખાન મોંગલ પશુ ત્રિપુ નની સુધી ગાળ્યો હતો આવી પહોંચ્યો, પરંતુ હિંદુસ્તાનની આગોદવા ઘણી ગંભ ભાગવાથી તે પાછો ગયો.

જેમાં ખાસ કરીને ચંગીજખાનના ગાળ્ય અમલનો ઇતિહાસ ફારસી ભાષામાં છે.) માં છે કે “મોંગો અબ્યા, તોટુ, ફોટુ, બાટુ, માર્ધા, કાપ્પા, ઉપાટુ અને રવાના થયા.”

રોડેલગજમ (ભા-૨, પૃ. ૧) માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે લગભગ ચાલીસ લાખ માણસોનું લોહી વહુ, સેકડો અને હલ્લેરા સહેરા ભરમીભલ થયા અને ત્રાહીમાં મળ્યાં. મદ્રેસા અને મહોલી છોટા ફેટ બેગી ચર્ક ગઈ. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ખબ્બનાનું એકે એક પાદકુ બી ગયું.

વિહીમાં ખજૂર વગ

ગુનામ વસનો છે નો બાદશાહ મુઘલુદ્દીન ટેમોલાદ (ઈ સ ૧૨૮૬-૧૨૮૮) બાવલો અને ગ્વઝદી હતો તેના અમીરોમાં ફીરોઝ શાહ ખજૂર પોનાની માહોસીયી મિપાદસાન અને વગ્ગપદ ઉપર આપ્યો. તુર્કિસ્તાનમાં આવેલા ખજૂર પ્રાતના લોકો લાગા સમયથી અફરાનિસ્તાનમાં આવી ગહેતા હતા પ્રથમ તેઓ સુનતાન મહમૂદ ગઝનવીની ટેન્માં મિપાઈઓ તરીકે કામ કરતા ગોરીઓના સમયમાં તેમણે ધણી પ્રગતિ મી અને મોટા મોટા હોદ્દાઓ મેળવ્યા ગુનામ વસના છેલ્લા પાદશાહ ટેમોલાદ સુનતાન ના ગળ્યમાં અધાધુધી અને સત્તા માટે ઝડપ મચેલા જોઈ ખજૂર લોકોમાંનો એક મજદૂર ફીરોઝશાહ ખજૂર જ્યાનુનીન ખિતામ ધાગણુ કરી તખ્તનશીન થઈ ગયો એનાથી આતુ થયેનો વગ ખજૂર વસનામે ઇતિહાસમાં પ્રચલિત છે એ વસના મીળ બાદશાહ અનાઉદ્દીન ખજૂરના સમય(ઈ સ ૧૩૬૬-૧૩૯૬)માં ગળ્યની હા બગાળાથી ગુજરાત અને પંજાબથી ફખખલુ પર્મત હતી એ રાજ્ય સમય (ઈ સ. ૧૨૮૮-૧૩૨૦) દરમિયાન ૫૫ મોગનોનાર કુમના વાગવાર દેલનામાં આપ્યા ,

૧ એ લોકો ખાવે મુદર હતા

૨ મોગલ લોકોનો પુરાણો સળધ અને પુરાણો ઇતિહાસ મોગલ લોકો સાથે મકાનપેનો છે સરોધકો 'મોગલ' અને 'મોગલ' શબ્દો બાબતમાં જુલુએ છે કે નૂળ શબ્દ મોગલ' થા મગલ' હતો જે બાબાનો એ શબ્દ હતો તેમાં એનો અર્થ 'જુલુન માલસ' થા 'જહાદૂર માલસ' થાય છે પોખાના રણ અને તેની ઉત્તમી સપાટ જમીનમાં તેઓ ગહેતા હતા જે કામને થીક ઇતિહાસકાર હેરોલ્ડ 'મિથિયન' નામ આપે છે તે એ જ મમ હતી તેમનો સળધ ફજુ લોમે સાથે હતો તેમને જ રોકવા માટે ચીનીઓને મશહૂર થીત ચણી હતી રોમન પોકોએ એમને ફજુ કલા અને ચીની લોકોએ એમને 'અન્જનુ' નામ દેઈપૂરેના મત

ઈન્દ્રનાં નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર ગાન્ધો

દવાદૂ વસનો છેલ્લો ગાન્ધર્વો ઈ મ. ૧૩૩૫ માં વાગસ વગર મન્થુ પામ્યો તેથી દેશ નાનાં નાનાં સ્વતંત્ર અને અર્ધસ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વહેચાઈ ગયો અને ઈ સ. ૧૩૩૫ થી ઈ મ. ૧૩૭૫ પર્વત ઈન્દ્ર તેજ દાનવમાં ગયું એમાં પાંચ મુખ્ય રાજ્યો જણાઈ (બગદાદ અને તમીઝ), મુઝફ્ફીર (ખુગમાન), સમદા (ગાઝવાઝ) બની કર્ત (હેગત) અને ચોમાનીર (આઝગમાઝન) દર્તા એમના રાજ્યકર્તાઓ સાત ગીતે રાજ્ય કરે એવા ન હતા તેઓ હમેશા માટે માહિ હડતા ગયા

તેમજ વગ

મન્દૂ બધા વગોનાં પતનનું કારણ ઈ સ. ૧૩૮૬માં અગીઝખાનના (કાઈ પુની તાફથી) વસજ તમ્બ લગના સાથે થયું મોગ લોના વિનાશનું બાકી ગ્હેનુ મમ તેલે પૂરું કર્યું તમ્બની મત્તા (ઈ સ. ૧૩૮૫-૧૪૦૫)ની શરૂઆતમાં તાતાગએ એ દેશના એક

મુજબ 'મોગલ' ને 'મોગલ' ની અરથી જોડણી છે (Mediaeval India પૃ ૧૯૬ નોંધ)

મોગલોના ઇતિહાસની શરૂઆત અગીઝખાન (મુ. ઈ સ. ૧૨૪૭) થી થાય છે અગાઉ આ લખાણે દર્શાવ્યો હતો ને કાઈ) જેવી કે ચીની, ડેવેનો સાગ આ તુર્કો વગરેની (મત્તા નીચે હતી અગીઝખાનના બાપ ચરુકાયે પોતાની) સત્તા નીચેની દર્શાવ્યો અને ચીનીઓની હકૂમતમાંથી આઝાદ થી તે અગીઝખાન મત્તા ઉપર આવ્યો હતો

[મુઆરિફ, ૧૮૪૧, એકગાબર શેખ હનાયતુલ્લાહનો લેખ, 'મુગલ આ મોગલ,' પૃષ્ઠ ૨૮૮-૩૦૫]

૧ શેખ હસન જાહરુ

૨ મુઝફ્ફરુ

૩ અગીઝ મોગલનું

છેડાથી બીજા છે. પર્યાં ત્રાસ વનારો અને એ રીતે મધ્ય એશિયામાં એક મહાન વિસ્તૃત સંતનત ગ્યાપવામાં તેને મુરકેલી પડી નહિ. શાહરુખ (ઈ સ ૧૪૦૪-૧૪૪૭) સિરાયના તેના અનુગામીઓ નવગાનીકબા તેથી ઈરાનની સંતનત કુગીથી તૂટી ગઈ શાહરુખ પછી છેલ્લા ગબ્લકર્તા સુલતાન હુસૈન મીર્ઝા પર્વત અર્ધો કબ્ર જોટલા ગાદી ઉપર મેઢા તેઓમાં ગાદી મેળવવા માટે ખૂનની ગમઝદ આવી પુત્રે પિતાને પણ છેડાયો નહિ. પગિલામે એ વશનો અત આ-યો દિલ્હીમાં તગલક વગ

અનાઉદ્દીનના સમયમાં આમાન્ય ત્રિપાર્ષી તરીકે ફોજમાં ભરતી થયેનો મનેક તગતક નામનો તુર્ક પોતાની કુદરતી સમિતી સગદી પ્રાપ્તના દક્ષિમ-પદ ઉપર પહોંચ્યો હતો તક જોઈ તે દિલ્હીની ગાદી પચાની પાડી, ત્રિપાર્ષીના પિતાન ધાગણ મરી ગાદીએ મેગ

એ વશના મોહમ્મદ તગતક (ઈ સ ૧૩૦૪-૧૩૫૧)ના

૧ એએ તૈમૂરના મરણ અગાઉથી ખુતસાનમાં રાજ્યવહીવટ સાર કર્યો હતો.
૨ ‘તગલક’ તુર્કી શબ્દ છે એનો અર્થ ‘નોકર થાય છે (હુગાન-મુઅયિદુલ કુલ્લા) હુગાતે સર્જીમાં એનો અર્થ ‘સરદાર આપ્યો છે મુઅયિદુલકુલ્લા (રચના ઈ. સ. ૧૮૯૬)માં ‘કત્વગ’નો અર્થ ‘ટાલો અને મહાન’ છે તે ઉપરથી હુગાતે સર્જી (રચના ઈ. સ. ૧૯૩૬)માં ‘તગતક’નો અર્થ ‘સરદાર’ કરવામાં આળ્યો હોય એમ સંભવે છે ‘તગતક’ શબ્દ વિગેહન બનૂતા કહે છે કે ‘મેળ તુકતુલીન કુરૈશી પાસેથી મે સામલ્યુ છે’ ‘તગલક’ તુર્કીમાંની ‘કરના’ ભવિનો હતો. જેનીસનો મસદર મુસદર માર્ગેપોલો (ઈ સ ૧૦૦૫) જાણવે છે કે “જેનો નામ જાતાગી અને મા દિરી (પદ કરીને બગ્યા) હોય તેને ‘કરના કહેવામાં આવે છે” (Mediaeval India-S Lane Poole, p 122)

એ પૂછ ઉપર લેહનપૂરે ‘તગલક’ વશનું નામ પણ ‘કરના વગ’ લખે છે

■ એ પછી વરની હતો તેથી હતિદાસમાં તેને ‘આગ’ની ઉપાધિ મળી છે તેના સ્વભાવમાં વિગેહી વલ્લોનુ અલળ ત્રિપ્રખ હવ. ને અતિ સખી રિલ

અમલ દરમિયાન પણ ઈ. સ. ૧૩૨૬ માં મેળસો હિંદ ઉપર ચડી આવ્યા પરંતુ તેઓને પાછા દાદવામાં આવ્યા ઈર્વિ ચૌદમી મદીના અંતક્રામમાં દિલ્હીની સત્તનત નામની જ રાજ્યકર્તા તરીકે રહી છેલ્લે બાદશાહ સુલતાન મહમૂદશાહ તગલક (ઈ. સ. ૧૩૯૮-૧૪૧૨) ગાળકર્તા તરીકે પણ નામનો જ હતો. ઇકબાલખાન નામના વજીરના હાથમાં તમામ સત્તા હતી. મુબત્તન, પંજાબ, જ્ઞેનપુર, દખ્ખણ, ગુજરાત, બંગાળ, એ તમામ સુબાઓના હાકેમો અત્રંચ થયા હતા. મહમૂદના કબજામાં હજા દિલ્હી અને તેની આસપાસનો ભાગ હતો. અમીરા પણ માઉમાહે સત્તા માટે લડતા હતા તંમૂર લગની તીરછી બજાર લાંબા સમયથી ભારત હમર હતી. છેવટે અધાધુંધીને ઘઈને મેદાન ખાલી જોનાં ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં વરોણિવાની જેમ ચડી આવ્યો અને દિલ્હી છૂટ્યું; જાણે વાદળ ચડી આવ્યું, વરસ્યું અને ચામ્યું મથ્યું.

તગલક વશનો દીપક ઈ. સ. ૧૪૧૪ માં જુઝાઈ મથો. તે પછી પંજાબના હાકેમ ખિઝરખાને દિલ્હી લીધું. તેના વશના બીજા ત્રણ સૈયદો^૧ એક પછી એક માલીએ આવ્યા, એ વસ ઈ. સ. ૧૪૫૧ પર્વત ચાલ્યો.

હતો. તેની યાદશક્તિ બળવાન હતી. તેને શાધરી પ્રત્યે દિલચસ્પી હતી. એકાતમાં હિંદુ જોગીઓની સોબત રાખતો. પરદેશીઓને તે ઉત્તેજન આપતો, પણ તે હિંદુસ્તાનનો પૈસો બહાર ન બચ તેની કાબજી રાખતો. જમના કિનારે એક નવી છાવણી નેણે બનાવી હતી તેનું નામ તેણે 'સ્વર્ગદાર' રાખ્યું હતું. દયાવની બચવસ્યા એના સમયના જેવી કરી અગાઉ ન હતી. કમ્પાસ, ઘોડેસવાર, બેટરવાન વથા પેદલ માણસોની દયાલ બચવસ્યા હતી. એ બચવસ્યાને લઈને ગયાનું તાબુ પાણી દરરોજ દોલતાબાદ (ન્યાં તેણે મનધાની ચોડા સમય માટે ખખેડી હતી ત્યાં) જઈ હતું. આ બધું હોવા છતાં તે અતિ નિર્દય પણ હતો. ગુના માટે કાલ સિવાય તે બીજી સજા કરતો નહિ.

૧ તેઓ ભારતના વતની હતા અને મોહમ્મદ પેગમ્બરનાં પુત્રી કાતિમાના વશજેમાંથી હોવાનો દાવો કરતા હતા તેથી તેઓ સૈયદો કહેવાયા.

દિહીની મુસલમાની સલ્તનત લાગી પડી હતી તેને અરબી બદી બાદ બદલોલ (ઈ સ ૧૪૫૧-૮૮) અને સિકદર લોદી (ઈ સ ૧૬૮૦-૧૫૧૮) એ પાછી સજીવન કરી બહોલપ શુદ્ધ પદાણુ લોડીનો ફાજી અમનદાર હતો અને ધીમે ધીમે પંજાબના હાકેમ પદ ઉપર પહોંચ્યો હતો તેણે સંવદ વશની નગણાઈનો લાભ લઈ દિહી ઉપર કબ્જો મેળવ્યો એ અફઘાન લોદી વગેરે ઈ સ ૧૪૫૦ થી ૧૫૨૧ પર્યંત હકુમત કરી એ સમયના અત ભાગમા રાજકીય ગિથિતિ ઊનઊન હતી ચગીઝખાન અને તેમના વશનુ મિશ્ર લોડી ધગવતો બામર બાગ વર્ગની વચે ફરમાના નામના નાના ગબ્બનો સુનતોન ઈ સ. ૧૪૬૫મા થયો તેણે સમગ્રકદ જીતી ઈ સ. ૧૫૦૩ માં દાણુન પણુ લીધુ તે પછી બે વગસ બાદ તેણે હિંદુસ્તાન ઉપર ચડાઈ કરવા માડી અને હકી અને છત્રી સવારી (ઈ સ. ૧૫૨૬)મા ઇલાહીમ લોડીને હકુમતી મેળવન વશની સ્થાપના કરી.

સફવી યુગ (ઈ સ ૧૫૦૨-૧૬૨૨) અને તે પછી

(બગલગ ૮૫૦ વર્ષ) ના ગાળા પછી ઈગિપ્તનો અધિકાર ફરીથી ફર થયો ઇસ્માઇલ સફવી (અવમાન ઈ સ. ૧૫૨૪) નામના ખુદ ઇરાનના વતનીએ ગુદ ઇરાની સફવી હકુમત સ્થાપી અને ઇરાનના હમેશા લોકનિવ રહેના ધીઆ પયનો રાજધર્મ તરફે જીનાગ કયો તેના સિલ્લતિનો મચાગ કેલ ઉત્તરે ગુર્ક લોકોમા પણુ થયો જુનમ અને ત્રાસ વર્તાવી સુતી પયને સફવી સાહેબે ત્યાથી મિટાવ્યો અને તેમ કરી ખતીફા ઉમર જે મુઅગે સંમઓ પહેલા તેમના ઉપર વાદી હતી તે ફેડી દીની હને ત્યાના ઇતિહાસનો સુવર્ણ યુગ ચાલુ થયો એ વશનો મહાન શાહ અન્નાસ (ઈ સ. ૧૫૮૭-૧૬૨૬) લાગતનો મહાન અન્ના, ગુર્કખાનનો મહાન સુવેમાન અને ઇસ્લામની મહાન ઇનિમા મેથનો સમગ્રનીન હતો તે મહાન વર્ગ્યો, મહાન ગબ્બકર્તા અને વિદ્યા અને કળાનો મહાન પોતક હતો તેના સમયમા ઈગિપ્તની સરકુતિ અને

અમ્યતા સપૂર્ણતાના સિખર પહોંચી એ વશનુ ગળ્ય ઈ સ ૧૭૨૨ માં
ખતમ થયું

દિલ્લીમાં ગઝનીય હાલત

૧૫૫૦ (ઈ સ ૧૫૩૦) પછી તેનો પુત્ર હુમાયુન
ગાઠીએ આવ્યો. તેની પામેથી ઈ સ ૧૫૪૦ માં જેખાન અફગાને
ગળ્ય ઝટરી વીધુ હુમાયુનને તેના ભાઈઓ તરફથી પણ મદદ ન મળતાં
તે જેખાતો ગઝનીતો તેના કુટુંબ સાથે ઈરાન ગયો અને જેખાન
અફગાને જેશાહ નામ ધાગણ કરી દિલ્હીના ગળ્યતો વડીવટ હત્યા
માણ્યો. તે ઈ સ ૧૫૪૫ માં મળણ પામ્યો તે પછી તેનો પુત્ર સલીમશાહ
અને તે પછી તેનો પુત્ર ફીરોઝ હુમન હત્યા ગયા ફીરોઝનો મામે
મુમાઝિખાન તેનું ખૂન કરી આફઝિશાહ નામ ધાગણ કરી દિલ્હીનો
પાદશાહ ઈ સ ૧૫૫૩ માં ગયો (પરંતુ ઈરાનમાં તે તે સમયમાં
આવના સલી વશના શાહ તહમાસ્પે (ઈ સ ૧૫૨૪-૭૬) તેઓ
બન્નેના વશનો પુત્રોએ મમલનાએ ની હુમાયુનને તખ્ત મેળવવા બરડગની
મદદ આપી, જેથી પોતાનું ગુમાવતું રાજ્ય ફરીથી હમગનમાં ગયા
ઈ સ ૧૫૫૫ માં તે શક્તિમાન થયો અને એ રીતે ફરીથી મોગન
હુમનનો સિસિયો શરૂ થયો

ઈરાનમાં રાજકીય પરિસ્થિતિ

ઈરાનમાં સમૂહી વશનો બાદશાહ શાહ હુમેન ગળ્ય ચલણી ગયો
હતો ત્યારે ઈ સ ૧૭૨૩ માં બાગે નામોશી સાથે એ દેશ અધ્યાતેના
હાથમાં જઈ પડ્યો અફઘાન સરદાર મહમૂદ ગળ્ય હત્યા બાગ્યો જેના
ઉપર કોઈ પણ જાતનો શક જાય તેને તુરંત જ મોતનો વાટ ઉતાવળો
એ રાજકીય ક્રોધ એણે મચી, પરંતુ નાસ્તિ કુવી નામના એક મરદારે

૧ એ રીતે તેણે મહમૂદો અમરિશ તથા તેના પુત્રોને મરાવી નાખ્યા તે ઉપરાંત
એમણે આખીસ શાહજાદાઓની હત્યા કરાવી.

ફરીથી પરદેશીઓની ઝૂસરી, જુવમ અને ત્રાસભાઈ સ્વદેશને છૂટા કર્યો અને ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં પડે નાદિરશાહ નામ ધારણ કરી તેણે સફવી વસતો. અત આણ્યો પોતાની છતથી કુલાઈ જઈ ઈ. સ. ૧૭૩૭-૩૯ નો સમય પોતાના પુત્રને રાજ્યની લગામ મોપી ભારત ઉપર ચડાઈ દરવામા તેણે ગાળ્યો ઈ. સ. ૧૭૩૯ માં તે દિલ્હીમાં દાખલ થયો જે માસ સુધી તેના લશ્કરે તે ગઢોની જનનાની કનય ફરી અને તેમના ઘરનાર લૂટ્યા, મોગલ પાદશાહ મોહમ્મદશાહ (ઈ. સ. ૧૭૧૯-૧૭૪૮)નો ખમતો અને બડાગ ખોળા અને કરોડો ગિરિયાની કીમતનાં રત્નો તથા 'તખ્તે તાહિસ' (મયગસન) લઈને તે ધગિન બેગો થઈ ગયો.^૧ ત્યાં જઈને પોતાના પુત્ર ઉપર જ એ પિતાને કાવતગની ચકા જતાં તેની આખો કાદી ન ખાધી તેને ગિમાચ્યો.^૨

Conder's 'Modern Traveller' translated into Urdu by Munshi Husaini pp 155-156

૧ લૂટના માગનો અદાજ વગરેમાં વધારે ૮૭, ૫૦૦, ૦૦૦ અને ઓઝામાં ચોછા ૩૦, ૦૦૦, ૦૦૦ પાઉંડ આક્રવામા આવે છે.

Sir Percy Sykes-A History of Persia, Vol II, p 261

૨ એ ઊકરો જેલુ નામ રેઝા કુલી ખાન હતુ, તેણે આ કૃત્ય બાદ તેના પિતાને કહ્યુ કે “તમે મારી આખ કાદી નાખી નથી, પરંતુ ઈરાનની આખ કાદી છે” આ શબ્દોએ નાદિરશાહના દિલ ઉપર ઘણી અસર કરી અને પોતાના નિર્દેશ કાર્ય માટે ખસ્તાવો પણ તેને એવો થયો કે તે પછી કદી તે પોતે આનંદમાં રહેતો નહિ અને કોઈ અન્યને પણ ખુરામિનજામાં લેવા આહુતો નહિ. જે પવાસ અમીરોની સામે મજદૂર હુકમનો અમલ થયો હતો તેમની તેજે કવન કરાવી, કાતલ કે તેમણે જે કાર્ય વિશે કોઈ પણ નવનો વિશેષ દર્શાવ્યો ન હતો.

Conder's 'Modern Traveller' translated into Urdu by Munshi Husaini, p 166

અંદ વંશ

ઈ. સ. ૧૭૪૭ માં નાદિરશાહનું ખૂન થયું અને દેશની હાલત ખરાબ બની. ખૂની સરદારોએ નાદિરશાહના ભત્રીજા અલી કુલીને તખ્તનશીન કર્યો. તે પછી તેા મામલો તદ્દન વિફરી ગયો. એક રાજ્યકર્તાને તખ્ત ઉપર બેસાડી ખીજને માદો આપવામાં આવતી. પાદશાહ તરીકે ઉપભોગ કરવાની વાત તેા દૂર, રહી પરંતુ કેટલાએ આધિપતિ થયા અને કેટલાએ મોતને ઘાટ જેનર્યા. આહું દસ વરસ ચાલ્યું. દેશમાં કેટલાએ નાનાં નાનાં રાજ્યો બન્યા અને ખરાબ થયા. આખરે કરીમખાન અંદ સત્તા ઉપર આવ્યો. એ વરસે ઈ. સ. ૧૭૪૭ થી ૧૭૬૬ પર્યંત રાજ્ય કર્યું. એમાં એ તથા હુસૈન અલીખાન ખજવાન અને શુદ્ધિશાળી ધર્મ ગયા.

૧. એ પછી નાદિરશાહના સિપાહસાચાર અબદાલી રાજાના ખાન, અહમદશાહે કદઢાર વગેરે પ્રાંતો કબજે કરી એક બળવાન રાજ્ય સ્થાપ્યું. પરિણામે અધ્યાનો ઉપરથી ઈરાનની પૂસરી નીકળી અડ. આ અહમદશાહે ભોગસ રાજ્યને નબળી સ્થિતિમાં જોઈ પબળ ઉપર ઈ. સ. ૧૭૪૮માં ચડાઈ કરી, પરંતુ તેને પાછો ઝડવાનાં આવ્યો. તે પછી ચિત્રદાજ અધ્યાન સુફારો વારંવાર ઉત્તર દિશા મેદાનમાં આવતા રહ્યા. ત્રીજા પેશ્વા બાલાજી બાજીશહે બચ્ચુ કે અધ્યાનોના આવવાથી ઉત્તર દિશામાં ચોથ ઉપરાવી રાહસે નહિ ત્યારે તેમને દેશમાંથી હાંડી કાઢવા જબરો મથતન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. અહમદશાહ પોતાની અગ્રણ્ય રાજધાનીમાં ગયા ત્યારે ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તેના બાર્ડ રજુનાથગવ લર્કે રાજેખાને પબળ તરફ મોકલ્યા. તેણે લાહોર લીધું. આ ખખર સાંભળી અહમદશાહ બળવાન સરકર લઈ પાછો આવ્યો. તેણે ઈ. સ. ૧૭૫૨માં રાજેખાને હાથી કાઢ્યો અને દિલ્લી તરફ ચૂંચ કરી. તે પછી પેશ્વાએ જુદા જુદા ભાગોમાંના પોતાના મરાઠા સરદારો તથા રજપૂતોની મદદથી મહાન લગ્ગર જોકડું કર્યું અને અધ્યાનોએ ઈ. સ. ૧૭૬૧માં પાણિપતના મેદાનમાં અહમદશાહ અબદાલીની સુફારી નીચે નેમની સામે લડાઈ કરી તેમાં તેમણે મરાઠા સરકરનો ઘાલુ. કાદી નાખ્યા. તે સમયે અહમદશાહ દિલ્લી પહોંચ્યો અને શાહઆલમ ખીજને બાદશાહ બનાવી પાછો અગ્રણ્ય ગયો.

કાચાગ યુગ (ઈ. સ ૧૯૬૬-૧૯૨૫) અને પહેલવી યુગ (ઈ સ ૧૯૩૬ પછી)

ઈ સ. ૧૭૯૬^૧માં તુર્ક કાચાર વસની સ્થાપના થઈ એ વસના આપક બાકા મોહમ્મદે જદ વસના હેઠળ ગવર્નર્મંત્રી ઉખેડી નાખ્યો.

કાચાગ શાહેએ દેશની ખગળી કંવામા સ્ત્રી ગળી નહિ ઈરાનની સમસીય અને ફળદ્રુપ ભૂમિ ગોરાઈ મઈ

ઈ સ ૧૮૪૪માં મિર્ઝા અલી મોહમ્મદે નાગના શીરાજના વતનીઓ આતુ કરેલા બાબીએ પથના અનુયાયીઓનુ બગ દિવમે દિવસે આ વસના અમલ દગમિયાન વધતું જતુ હતુ, પરંતુ તેઓ નિ'દગ નીનડયા પડી તા તેમની વણી અનામણી કંવામા આવી અને ઘણાને દેશનિકાન કંવામાં આ યા બાબીપથીઓની ભોગી મળ્યા મહાહિ'ના (૪ ઈ. સ ૧૮૯૨) એ આપેના મહાઈ પથમા ન્તેઈ બાબી પથના સ્થાપકને મોતની સજાનો અમન ઈ સ ૧૮૫૦ મા કંવામા આવ્યો

નાસિરુદ્દીન શાહ કાચાગ^૪ (ઈ સ ૧૮૪૯-૬૬) અને મુઝફ્ફરુદ્દીન શાહ કાચારે (ઈ સ ૧૮૯૬-૧૯૦૭) યુરોપની ઘણી સફર કરી હતી સફર દગમિયાન જે ખગળીના બી તેમણે વા'યા હતા તેના પગિણામે અત્યારે પણ ઈગનીઓ ભોગતી ગયા છે વગી

૧ એ ક જે વસનો આપક બાકા મોહમ્મખાન કાચાર ઈ સ. ૧૭૭૯ થી રાજ્ય કરી સ્થો હતો, પરંતુ શાહ તરીકે તેણે નિધિસરની નહેગત ઈ સ. ૧૭૮૬માં કરી

૨. એણે નહેરાત કરી કે જે બાગમા ઈમાન, મદદી બાગવથમા જ અદશ્ય થઈ ગયા હતા અને દર્શન આપનાર છે તે હુ પોતે હુ

૩ એ 'બાગ ઉપસથી છે જેનો અર્થ' 'ફરવાજો થાય છે, અર્થાત્ એ એક જ ફરવાજેથી 'સત્ય સાપડી શકાય એમ છે એના સિદ્ધાંતોને પાયો થોડે ઘણે અરો સૂફીવાદ ઉપર છે

૪. ઈરાનના શાહોમા યુરોપની મુસાફરી કરનાર એ પ્રથમ હતો

તેમની ગેઝાળરીમાં બુંધ્યા અને લાવિયા અંમનદારો પડે દેરામાં ગેરવ્યવસ્થા, બુદ્ધિ અને ગેરરીતિથી કોપજ કરી રૈયતને ત્રાસથી તગ કરના હતા, આખરે “તમ આયદ બજગ આયદ” (તમ ધર્મ જ ગે ચડે) એ ફાર્મી કથન અનુસાર ગળવાની આગ નીચેથી લગ્નકવા લાગી. ખસો વરસથી અનિશ્ચિતા અને અન્યસ્થતાના વાદળો ઘેગતાં રહ્યાં હતાં તે વધારે ઘેરાવા લાગ્યાં પાશ્ચાત્ય સત્તાનો ચાપડો વધારે મજબૂત થતો ગયો. રશિયા અને મેટ્રિયન પોતાનું પ્રભુત્વ સ્થાપિત કરવા પાશ્ચાત્ય મુલ્મદીગીગી લગાવી રહ્યા હતા એટલામા આ બાજુ લોકોમાં બળવૃત્તિ આવી ઈ. સ ૧૯૦૬ માં દાનિની મળવળ પૂર બેસથી આવી. ઈ સ ૧૯૨૧ માં સાગ ઇગિનમાં “ઈરાન ઇગિનીઓનું” એ પ્રચલિત સૂત્ર પોઠાગતું મ્હુ ત્યાગથી ઇગિનનું સુકાન ધીમે ધીમે રેઝાખાન નામના પ્રામાણિક રહેઠાણિમાની અને સ્વદેશભક્ત સૈનિકના હાથમાં જવા મહત્ત્વ તે સમય ઇમિયાન એ ઇગિનમાં બેતાજ પાદશાહ હતો. ઈ ૧૯૨૫ ના ડિસેમ્બરની તા ૧૬ મીએ કૃતજ અને હદગદાન ઇગિનીઓએ રેઝાખાનને તાજદાર રેઝાશાહ બનાવી તખ્તનશીન કર્યો. તે પછીના માત્ર વરસના ગાળામાં ઇગિનના પ્રાગબ્ધમાં ગુણો પકરો તેડે આપ્યો. બીજા નપથયા અને લમીગ્ધ મધનો પછી ઇગિનની પ્રગતિએ પુનઃ પૃથ્વીની મહાન પ્રગ્નઓમાં નામદાર રેઝાશાહ પાલેવનીના નેતૃત્વ નીચે પોતાનું ગ્હાન પ્રાપ્ત કર્યું આ વર્તમાન યુગ પહેલવી યુગ કહેવાય છે.

આ રેઝાશાહ એક આધારભૂત ઈનિક હતો, પરંતુ તેની નગમમાં મુદ્દ ઈગિની લોકો કરતુ હતુ તે ઇગિનનો બીજો માધરસ, બીજો અર્થગ એ તે બીજો દરખાઈવ મંડી હતો ખરેખર ઇનિકાસે કરીથી પુનરુક્તિ કરી શર્યાક પાદશાહોએ દુ ખના દિવસો કાદવાની જે રુજ લોકોને પાડી હતી તથા પાશ્ચાત્ય સત્તાનો જે પગપેમારો ધર્મ મ્હો હતો તેનો જત એ વાદલાહે આપ્યો, વજુ આખરે એ બહાદુર અને મુલ્મદી પુખ્તને આવી ગણ્ટોએ ગ્યાધી થવા દીધો નહિ.

અને તેને દેશનિકાવ કંચો, તે પગી બાખાં ગહેવાં સુકાયો તેના અનુગામી સુપુત્ર મોહમ્મદ રેઝા પહેલીએ ઈ સ ૧૬૪૪ ના જુલાઈની ૨૧ મી પગી ગરી ગળ્યા છે અને તેવમાથી આગ લખકી ગઈ છે

આમ ઈરાનનો ગાજીવી ઈન્દિયા છ-અખી નાદક સમાન છે પહેલો અક મહાન દાન્યમ (મહાન દાગ) ના સમયમાં ઈરાનીઓના વૈભવથી શરૂ થાય છે, ત્યારે ઈરાનનું આશ્રાન્ય મોટું અને વિખ્યાત હતું તેમની જાહેરાતોનો અન ગ્રીસના સિક્કાંરે એકદમ મધ્ય ઉપર જાહેર થઈ આપ્યો કળા અને સાહિત્યમાં તેમનું કરેલું તમામ કામ એક વૈરયના કડવાથી તેણે ધૂમમાં મેળવ્યું બીજો અક સાસાની વશના સ્થાપક અર્ગેર બાસ્કાન ગજશ્ચિ ઉપર દેખાવ દે છે ત્યારથી શરૂ થાય છે તેણે ઈરાની કળા સાહિત્ય અને ધર્મને પુનર્જીવન આપ્યું એ વશનું રાજ્ય ચાલુ હતું ત્યારે અગમે ઈરાનની જમિ ઉપર આવી પહોંચે છે જે કઈ ઈરાની છાપ ધરાવતું તે તેમણે જૂસી નાખ્યું તેમણે શાસિત પ્રજા ઉપર તેમના લાપા ધર્મ અને સરકુતિ દોષી બેસાડ્યાં નીચ અકની શરૂઆત અરબ સગકાર તૂટી અને ઈરાનીઓ સત્તા ઉપર આવ્યા ત્યારથી શરૂ થાય છે અને પછી તુર્કોની સત્તા જામી.

ચોથા અકમાં મોંગોલોના હુમલા અને સફવી રાજ્યનો ઉદય લખવાય છે શાહ અબ્બાસના અનુગામીઓ બાવલા નીકળ્યા તેથી એ વશનો અત કરજી રીતે આવ્યો પાચમો અક અફઘાનોની ચલાઈથી શરૂ થાય છે અફઘાનો ઈરાનની ખાનાખગબી કરી રહ્યા હતા એવામાં નાદિરશાહ રગજશ્ચિ ઉપર આવી પહોંચે છે અને તેમને તગેડી કાઢે છે

છઠ્ઠા અકની શરૂઆત કાચાર વશથી થાય છે એમાં શાહોનાં કુલોએ ઈન્દિનાબ નેતર્યો અને પહેલી વશની સ્થાપના થઈ જે અત્યારે રાજ્ય ઠગી ગયો છે

પ્રકરણ ૨ જી

ઈરાનનાં બાપા લિપિ અને સાહિત્ય (વશે દૂકમાં પરિચય)

ભારત-યુરોપીય કુળ

દુનિયાની બાપાઓના વર્ગીકરણમાં અત્યાગે પુનઃપ્રતિષ્ઠા વિષયને લાગેવળગે છે ત્યાસુધી ભારત-યુરોપીય કુળની શરૂઆત કરી પડે. એ કુળની બાપાઓ ભાગ્યદીન અને શાન્તિનિવાસ તથા યુરોપમાં મેનાય છે પુગણી ફારસી સમૃદ્ધ, ઓક, લેટિન વગેરે પ્રાચીન બાપાઓ આ કુળની છે એજ કુળમાં અગ્રેજ ફ્રેન્ચ, જર્મન નવી ફારસી, પર્સ હિંદી, મગદી, બંગાળી, ગુજરાતી વગેરે બાપાઓનો સમાવેશ થાય છે

એના શબ્દોમાં ગ્રંથેલુ સામ્ય દર્શાવવા નીચે દર્શાવેલ આપવામાં આવ્યું છે -

૧ માતૃ	પ્રાતૃ	(સમૃદ્ધ)
૨ માટર	પ્રાતેર	(યુનાની)
૩ મેટર	પ્રત્તર	(લેટિન)
૪ મઘર	વ્રઘર	(અગ્રેજ)
૫ માદર	વિરાદર	(ફારસી)
૬ માતા	માઘી, પ્રાતા	(હિંદી)
૭ માતા	ભાઈ, પ્રાતા	(ગુજરાતી)

મેમિટિક કુળ

નૈર્ઋત્ય એશિયાની પુરાણી ભાષાઓમાં સૌથી નૂતન ઇસ્લામી અરબી અને અમુક નાની મુની ભાષાઓ ન ગણીએ તો એને જ ફક્ત તેઓમા ઇવત ગણી શકાય. એ મધી મળીને એક ન્યનત્ર કુળ કહેવાય છે જેનું નામ મેમિટિક^૧ છે. તેમના રાખ્દેશ અને મ્યના તેમનું સર્વનું એક જ મૂળ દર્શાવે છે. એ કુળમા નીચેની ભાષાઓનો સમાવેશ થાય છે:—

અ. એથિયોપિયા અને એસીન્થિયાના ખીણારોટી લખાણોની ભાષા

બ. મીગિયા અને મેઓપોટેમિયાની પુરાણી ભાષાઓ.

(૧) ફિનીટી (ફોનેશિયાની) અને હેબ્રુ (ઇબ્રાની)

(૨) આગમીર જે કેટલી મઠીઓ પર્ષત પશ્ચિમ એશિયાની વડેવારની સિદ્ધ ભાષા હતી.

ક. અરમઆનની ભાષા

આ કુળમાથી પાંદી અને મુગવમાન લોકોના ધર્મને પોષણ

૧. ફિનીટી (ફોનીગિયાના) લોકો ઈ. સ. પૂ. ૧૨૦૦માં સીરિયા અને પેલેસ્ટાઇન તરફના કિનામના ભાગ કપર રહેતા હતા. એ લોકોને જ બાઈબલમાં 'આગમી' કવા છે. ફિનીટી લોકો ફુનિયામાં સૌથી પ્રથમ વેપારી પ્રભુ હતી અને એશિયાથી યુરોપ પર્ષત તેઓ વેપાર કરતા હતા. તેમણે યુરોપમાં સમયતા અને અસ્ફુતિની શરૂઆત પ્રથમ કરી હતી. એમાંના આરામી લોકો કહે છે કે તેઓ મૂળ બર્ડનથી ત્યા આયા હતા. તેઓ શાંત વેપારી કોમ હતા. દુનર, કળા અને સુરેષી પ્રભની મનારેલી નીતે પૂરી પાડનારા તેઓ જ હતા. તેમણે જ દંમનને લિપિ આપી હતી. (મિથદ સુલેમાન નદવી-ખર્જુલુગન, ભા. ૧, પૃ. ૧૧૩)

૨. દાવ જે સીગિયા કહેવાય કે તેનું અરબી નામ શાન છે. ત્યાના લોકો રોમાહટ (અમેલમાં) અને તે ત્રાયે સ મધ રાખનારો ભાષા મેમિટિક (અમેલમાં) કહેવાય છે.

૨૭૭] ઈરાનના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ૬૬ ક્રમાં પરિચય ૭૩

મળ્યું. યહૂદીઓની પ્રાચીન ભાષા હેબ્રુ (ઈશ્વાની) માં તેમનું ધર્મપુસ્તક બાઈબલ ન્યાય હતું અને મુગનમાનોના ધર્મપુસ્તક કુરાનની ભાષા અરબી છે. અગ્ની ભાષાનો પ્રચાર પેગમ્મઝ મોહમ્મદ પાછી એશિયા આફ્રિકા અને યુરોપમાં થયો.

ઈરાનની સૌથી પુરાણી ભાષા

બાખ્તર (બાહ્દિયા) માં ઝથોસ્ત્રીના સમયમાં જે ભાષા મેલાતી તેને ઐતિહાસિક સમયમાં ત્યાંની સૌથી પુરાણી ભાષા મણી શકાય તે ભાષા અને તેમાં નખાવેલા ઝથોસ્ત્રી ધર્મપુસ્તકો 'અવસ્તા' તે નામે ઓળખાય છે.^૧ ધર્મપુસ્તકોમાં સૌથી પુરાણો બામ ગાથાનો ગણાય છે.^૨

'અવસ્તા' શબ્દનો ધાતુ અને 'વેદ' શબ્દનો ધાતુ વિદ એક જ છે. વિદનો અર્થ 'જાણવું' થાય છે અને તે હિપરથી અવસ્તા - નો મૂળ અર્થ 'જે કંઈ જાણાયેલું એટલે કે 'જ્ઞાન' એવો વાય છે. આમ વેદ અને અવસ્તા શબ્દાર્થમાં એ જ છે કહેવાય છે કે મનમે કોમો થયો તે અગાઉ સ્વપ્નેનો અમુક ભાગ ઈગ્નમાં ન્યાયો હતો. સ્વપ્નની સ્વપ્નાઓના પદ્ધતિ જે નજીક મુખ્ય હોદો વિગળ પકિત અને નિર્દમ્-વપગયેના છે તે જ હોદો ગાથામાં પણ નજરે પડે છે. સ્વપ્નની સ્વપ્નાઓ વર્ણમેળ હોદોમાં ન્યાયેની છે અને અવસ્તા ભાષાના મનો પણ વર્ણમેળમાં જ લખાયેલા છે.

૧ વસ્તુતઃ ઝથોસ્ત્રી ધર્મપુસ્તકો કઈ ભાષામાં લખાયા હતા તે વિશે પુસ્તકોના કંઈ પણ જાણ નથી, તેથી અવસ્તાનું લખાણ જે ભાષામાં લખાયું તને પણ અવસ્તાને નામે ઓળખવામાં આવે છે.

૨ મહેકુરાશ્વચરા જહાર જહુવે છે કે જો ગાથાને, ઝરથોસ્ત્રની છે એમ માનીએ તો તેનો ધારવાનો સમય ઈ સ. પૂ. ૬૩૦નો ગણવો જોઈએ. એટલે કે તેમની ત્રીસ વયની કમર હતી ત્યાર અને ઈ સ. પૂ. ૫૮૩ પહેલાં યોગ સમય અગાઉ જેને તેમના અવસાનના અગાઉ (સુપુત્રાનાસી, ભા. ૧, પૂ. ૧૪)

માયા અને વૈદિક ભાષામાં એટલું સામ્ય છે કે એ બંનેને એક જ ભાષાના પ્રાદેશિક બેદ કહી શકાય; એટલે સુધી કે કેટલાક વર્ણુ પરિવર્તન સખધી નિયમો દ્વારા ગાથાઓની ભાષા વદિક સંસ્કૃતના રૂપમાં સહેલાઈથી પરિવર્તિત થઈ શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ ગાથાઓની ભાષામાં લખેલું એક વાંકય વૈદિક ભાષા જાણનાર સારી રીતે સમજી શકે છે. દૂંકમાં અવસ્તા અને વૈદિક સંસ્કૃત એક જ જનનીની બે પુત્રીઓ છે. એકને એક જ પ્રગતી બે કે તેથી વધારે ટોળીઓમાં જેમ બે ત્રણ જનની બોલીઓ બોલાતી હોય અને તે બોલીઓ જેમ એકેકને મળતી આવતી હોય તેમ જ એ બંને ભાષાનું છે.

સામ્ય દર્શાવવા દલાત માટે નીચે વેદ અને અવસ્તાના થોડા શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે:—

વેદમાં	અવસ્તામાં
(૧) “સ”	‘હ’
ભસ્	બહ્
ભમુર ^૧	બહુર ^૨
	હોલું
	મહાન

૧. શસ્ત્રાતમાં ત્યારે બને એક હતા ત્યારે મમુરને પ્રતાપી અને પવિત્ર ગણતા, પરંતુ વિખવાદ થયા પછી ભારતમાં અસ્વનારા આર્યાઓ અને રાક્ષસ મળ્યા અને દિશાનીઓ તેને મહુર કહી પૂજવા લાગ્યા.

ગ્રા. હોડીવાળાએ મુંદર રીને બતાવ્યું છે કે વેદમાને ભમુર-વહ્ય તે અવસ્તાનો બ્રહુરમચ્છદ છે. વહ્યની એક ઉપાધિ મહાહ જે મચ્છુમાં મચ્છને સમાનાર્થ છે. [Hodiwala-Indo-Iranian Religion pp. 25-26]

૨. એવે જ એક શબ્દ ‘દેવ’ છે. પ્રથમ તો બને એ શબ્દ પવિત્ર અર્થમાં વાપરતા હતા. દિશામાં રહેલા આર્યાઓ ભારતમાં આવનારા આર્યાનું વિરોધમાં ‘દેવ’ને મેતાન મળ્યા. ઝરથોસ્ત્ર પોતાના ધર્મના સ્વીકારવામાં નવદેર કરે છે કે “દુ” દેવાના પૂજક તરીકે મદી નહિ હું. તે દેવો કે દેવાને નિરમ્બરે છે. અને અદુગ્મચ્છને બાત બને છે.

૨૭૭] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂકમાં પરિચય ૭૫

	સપ્તસિધુ ^૧		હપ્તહિદુ		સપ્તસિધુ
	સેના		હેના		દેાજ
	સોમ		હોમ		હોમ વનગપતિ
(૨)	“હ”		“જ”		
	અહિ		મજિ		સપ્
	આહુતિ		આહુમિતિ		આહુતિ
	બાહુ		બાહુ		હાથ
	હસ્ત		અસ્ત		હાથા
(૩)	“જ”	=	“જ”		
	અજા		અજા		બકરી
	જાનુ		જાનુ		ધૂ ટણુ
(૪)	“દ”		“સ્”		
	અદ્ય		અસ્વ		થોડો
	વિદ્ય		વિસ્વ		સમમ
(૫)	“મ”	=	“ક”		
	શ્રમ		ગ્રિપ્ત		પદ્મવું

૧. મુસવમાનોએ એ પ્રદેશમાં પાચ નદીઓ લેલમ, ચિનામ, રાવી,^૧ બિયાસ અને સતલજ ગણી તેનું પલળ (પાચ નદીઓનો મુલક) નામ આપ્યું. ત્યાં શાલ નદીઓ છે. કાશ્યપ અને સિધુને તેમણે ગણી નહિ.

પણાખગ જમ્દો તો સખા જ છે —

ઉક્ષન્	ઉક્ષન્	બળદ
ગાઘર્વ	ગાઘર્વ	ગાનારો
દષ્ટિ	દષ્ટિ	દષ્ટિ
રથ	રથ	ગથ
વાયુ	વાયુ	વાયુ
વૈષ	વૈષ	વૈષ

એ ઉપનામ નીચેના શબ્દોમાં પણ થોડું નાણું આવ્યું છે —

હુદિત્	હુઘર
પશુ	પશુ
પિતૃ	પિતર
મ્નાતૃ	મ્નાતર
માતૃ	માતર

પુગણી ફારસી

અગ્રધોર, તેમના સમકાલીનો અને નજીબના અનુગામીઓ કઈ વિધિના અવસ્થા બાત બખી ગયા તે જાણના માટે કોઈ પણ માધન નથી, કાણુ કે મિલકતના હુમના દરમિયાન અગ્રધોરો ધર્મના સાદિખનો અદલત વિનાગ થયો હતો. એ યુગ અને જે યુગમાં અગ્રધોર થયા

૧. દારા (દશવસ હોસ્તાસ્કો-ઈ સ પ. ૫૨૧-૪૮૫) અને તેના પુત્ર ખુરાસાને (ઈ ■ પૂ ૪૮૫-૮૬૬) ઝીંઝ કપર ચગડ્યો કરી ત્યાં મૂર્તિપૂજનો નાશ કરવા ઝીંઝ દેર્યો તોણી પડ્યા હતા તેનું વેર લેવા યશ નામે એક એથેનિયન વેશ્યાએ એક દિવસ મિલકતને ઉરખી તેથી તેણે છાકરાપજામાં પગીપોલીનો મદદ બાગી નાખ્યા. ઈરાની પાદશાહોના ફીનની પુસ્તક અને કાવળિયા મહેલોના ખાલનામાં હતા તે

રબુ] ઇરાનના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ૬૬મા પરિચય ૭૭

તે કપાની મુર્મી વચ્ચે સંપ્રાપ્તો અનુ છે એ દ મિયાન હખામની વશ (ઈ સ પૂ ૫૫૦-૩૩૧) ઇગિનમા નાન્ય કરી ગયો હતો એ સમયમા જે ભાના પ્રચલિત હતી તેનુ નામ વિકાનોએ 'પુનાણી કામ્બી' રાખ્યુ છે એમા લખાયેલુ કાઈ પણ સાહિત્ય બચના પામ્યુ નથી? અને જે છે તે હખામની શાહોએ ખિનાગેકીર અદગેમા પોતાના પગક્રમોની યાદગીરી કાયમ ગમવાની અભિનાયાને લઈને પર્વતો ઉપર કાતનાવેના લેખો છે કે તેમા કુટુબ વિગેના ઉ નેમો, મુ કોનુ વર્ધુન, મુહિના દર્તાની પ્રશસા અને અમત્ય અને અપવિત્રના પ્રત્યે નિગમ્કાર વગેરે છે

ભસ્મીમત યથા ઇતિહાસકારોએ કહ્યુ છે કે સિદ્ધ હરે યથા મોખિરો અને અમીરોને એ વખત કાંપી નાખ્યા હતા તે આ ક્રામતી પુસ્તકોનુ શ્લોક કરનારા જ હોય એમ નાની રાકાય (B P Desai—History of the Sassanides, p ૪૭)

પેટલાં ઇતિહાસકારોનુ મહેલુ છે કે મિદ્દેકે ઇરાન ઉપર પોતાનો કામ મેળવે તે પછી ઇગિની સાહિત્યના જે પુસ્તકો તને પસંદ પડ્યા તેમનો શ્રીકે ભાષામા અનુવાદ કરવાનો તેો હુમ્મ કરી હતો

(આખા મીરઝા જવાનફરીન તારીખે અદગિયાતે ઇરાન ભા ૧, પૂ ૧૧૨)

૨ ખાસ પશ્ચ ઉપર મેલરના માર્ગે જ એ હતી તેથી તમા કોઈ પણ અક્ષર મરોડવાળો ન હતો, જ્યાં અક્ષર સીધા રાચ્યા આમરની આદિત્યોથી બનેલા હતા

૩ આવા લેખોમા હમદાન શહેરની પડોશમા આવ્યા બેમુનૂન પહાના ખુદકા ઉપર કાતવેના, દારા(ઈ સ પૂ ૫૨૧ ૪૮૫)ની જીત વિશેના સૌથી લાંબા મહત્વના ને મુગ્ધિત છે એમા લખમજ ૪૨૦ લીટી છે દરક લીટીમા લખમજ ૪૫ અક્ષરો છે (ડો રાફક-તારીખ અદગિયાતે ઇરાન, પૂ ૫) એમા મૂળ સખ્તો ચારસોથી વિશેષ મળતા નથી (E G Browne A Literary History of Persia Vol. I, p 7)

એ ૩૦૦ ફૂટની ઊંચાઈએ ખડક ઉપર છે તેના એક છેલ્લો ખીલ છેડા પર્યંત ૧૭૦૦ ફૂટ પહોળાઈ છે તેઓમા દારાએ પોતે ચાર્ય હોવાનો

૨૬૫] ઇરાનના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂ કમા પરિચય ૭-

તેના અનુગામી ખયયાર્શ (ઈ સ પૂ ૪૮૫-૪૬૫) અને આર્તાક્ષ
ખયારશ^૧ (ઈ સ. પૂ ૪૬૫-૪૨૫)ના ખીનારેડી લખાણુ ઇરાનના
ગણિત્ય સાહિત્યની ચોક્કસ શરૂઆતના ચિહ્ન છે અનન્તા ભાષા
અને આ ખીનારેડી ભાષામાં ઘણો નવાવન છે રેડી ૮ પેટી પાન્સી
ઓના પુસ્તકો મોટે રખાતા આવેના એટલે શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં પણ
ફેર પડ્યો હતો, પરંતુ તેનું વ્યાકરણ તથા એ ભાષાના શબ્દોના મૂળો
આર્ષ ભાષાના ઇરાની ટ્રાજાની ભાષાને મળતા જણુ યા છે ઇરાનીઓ
આસપાસના લોકો સાથે વાનવા સંપર્કમાં આ યા હતા તેથી તેમાં
જુદી જુદી ભાષાઓના શબ્દો ઉમેરાતા ગયા

લિપિ

એસીરિયાની સત્તા વખતે (નગજગ ઈ સ પૂ ૧૦૦૦-૭૦૦)
ફોનેશિયાના સેમિટિકભાષી આરામી લોકોના સંબંધમાં ઇરાનીઓ આપ્યા
હતા એ આરામી નોકો કારકુન અને હિસાબનવીસ તરીકે દીવાની તેમજ

પર્સિયાનીના ખેરાને 'તખ્તે જમશદ'નું વિચિત્ર અને જુલાવા
ખનગરના નામ આપવામાં આવ્યું છે આ મહેલો બાધનારા હખામની
પાદશાહો જ હતા ઇરાની ઇતિહાસોમાં એ શાહોનું તે જાણે કઈ જ નથી
અને જમશદ ઇરાની સંસ્કૃતિનો પિતા હોવાથી ખત્રુ જ તને લાણુ પાનવાનો
રિવાજ જાણે પડી ગયો હતો

હખામની શાહો શિયાળો સૂરમાં કાઢતા અને ઈનાજામાં એકબાતના
(હમદાન) જતા ત્રે ૨ તેઓની રાજધાની ઇસ્તાખ (મી ૧૩૫ પર્સી પોલી)
હતી એ શાહોમાં મહેલોમાં એક ખાસ ખૂબી તેમના ખજાનરે રત્નોવાળા
દીવાનખાનાઓમાં રહેવી હતી મિ પાવનજી દેસાઈ (સવારીએ હખામ
નિવાસ) મુજબ પર્સિયાલીમાં સદમિના (અ ૧ સો મિનારા)નાણુ
એક મહાન દીવાનખાનું હતું

૧ Artaxerxes ફારમી ઇતિહાસોમાં ખત્રુ નમ મહેલમ દરાહસ્ત
(દરાહ=લાગો અને દસ્ત=હાથ તર્થાત્ લાગા હાથવાળો) છે કાનણુ કે
એના હાથ રમાણુમાં વધારે લાગા હતા

દૃશ્ય વગેરે ખાનામાં સુદર કામ આપના હતા તેથી એમીગિયા અને મેમિલોનિયામાં તેઓને મોટા પ્રમાણમાં મોકવામાં આપ્યા હતા પરિણામે તેમની આરામી નિપિને પ્રચાર ત્યાં થઈ ગયો હતો એ લિપિ રાજકીય અને વ્યવહારના કાર્યોમાં વપરાતી, જ્યારે મેમિલોનિયાની ખીનારોની નિપિને ઉપયોગ ગિનાનેઓ માટે થતો હતો ?

હખામની પાદશાહોના વખતમાં ઈગનના રાજ્યનો પ્રભાવ વધેલો વધી ગયો હતો અને દૂર દૂરના દેશો તેની સત્તા નીચે આવ્યા હતા એ મમયે આગમી અને ખીનાગમી લિપિઓ ઈરાનમાં સાગી રીતે પ્રચાર પામી ગઈ હતી અને સેમિટિક તત્ત્વ પણ જાણમાં આવી મનુ એસીગિયા અને મેમિલોનિયામાં ચાલતી લિપિની નકલ કરીને મેગવેની નવી લિપિ એ દેશોની મુજ નિપિ કરતાં મગી હતી એન જણાય છે કે આ ખીનારોની નિપિ હખામનીઓએ પર્વત ઉપર લેખો કાઢવા પૂગતી જ વાપરી હોવી જોઈએ ?

૧ જે રજા સાહ સાફ પરા (તારીખે અફઝિયાને ઈરાન પૃ ૧૦) કહે છે કે ખીનારોની પદ્ધતિ ઉપર હખામી તે કાળમાં સામાન્ય ઉપયોગમાં બીજી લિપિ પણ વપરાતી હતી અને અવસ્તાનુ પુરાણ ધાર્મિક સાહિત્ય કથા તે જ લિપિમાં હતા

આરામી લિપિમાં લખાયેલા અનેક શિનારોએ મિસર અરબસ્તાન અને એશિયા માઈનોરમાં મળ્યા છે ઈરાનમાં તેદગન અને તમ્બુક વગેરે આવેલા એક સ્થળે પણ એક પ્રાપ્ત થયો છે (પ્રાચીન લિપિમાલા પૃ ૩૪ નોંધ)

મનેકુશનુઅરા બહાર સ્થળતાપૂર્વક કહે છે કે પહેલવી લિપિ મૂળ આરામી લિપિમાંથી આવી હતી (મુબુકશનાસી, ભા ૧, પૃ ૬૦)

૨ આ ઉપરથી એમ માનવ પડે છે કે દારાને સમ્યક્વ્યવસ્થા સ્થાપ્યા પછી પહેલાના અનુભવી આરામી રોમને નોકરીમાં લીધા હતા ને ત્યારે ઈગનના ઇત્થો એમને જાસ્તમાં બાળ્યા અને તે પછી એમની અસરથી વાલચ સા તના રોમને ખાસ કરીને વેપારી ને કારકુની વગના

૨૭૭] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૮૧

પહેલવી યા મધ્યકાલીન ફારસી

હખામની વંશની પહલી પછી થોડો સમય પુરાણી ફારસી ઉપર અધકાર ઢંકાયેલો રહ્યો આપણે એને ફરીથી જોઈએ છીએ ત્યારે તે પહેલવી^૧ સ્વરૂપમાં દેખા દે છે, એટલે કે મીકાની જીત (ઈ. સ. ૫૦

લોકોએ, આરામી લિપિ રીખવાનું સારું કારણ^૨ અને તેમાંથી ખરોખરીને જન્મ થયો.

આરામી લિપિમાં કેવળ ૨૨ અક્ષર હોવાથી તથા ફરોનેા અભાવ હોવાથી અહીંની ભાષાને માટે તે સર્વથી યોગ્ય ન હતી, તેમ છતાં રાજકીય લિપિ હોવાથી અહીં કોઈએ ઈ. સ. ૫૦ પાંચમી સદીની આસપાસ તેના અક્ષરોની સંખ્યા વધારી કેટલાક વર્ષોને આવરણકતા અનુસાર બદલી તથા ફરોની માત્રાઓની યોજના કરી. તે ઉપરથી બ્યવહાર માટે કાગવલાજ ખરોખી લિપિ બની હોય એમ સમજવું છે. એ લિપિનેા યોગ્ય થીની લોકોના લખ્યા મુજબ ખરોખ નામનો બાલક હતો જેના નામ ઉપરથી એ નામ પડ્યું.

તક્કસિલા જેવી કેઈ પ્રાચીન વિગ્રાપીકમાં એનો પ્રાકૃર્ભાવ થયો હોય એ પણ બનવા જોગ છે.

પવિત્ર ગૌરીશંકર હીરાચદ બોસ્લા-ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલા, પૃ. ૩૫

એ લિપિ જમણીથી ટાળી બાજુ તરફ લખાતી. ઈસ્વી ત્રીજી સદી પર્યંત એનેા પ્રચાર ભારતમાં પબળમાં રહ્યો હતો. તે પછી તેનું સ્થાન પહેલેથી આવી આવતી બાલીએ લીધું.

કેટલાક સ્ત્રોતોમાંના સ્ત્રોત શબ્દનો અર્થ સર+ઓછ એટલે 'ગંધેડાનો ઢોલ' કરે છે.

૧ E. G. Browne—A Literary History of Persia, Vol. I

અમારના શબ્દકોશો મુજબ 'પહેલવ' ઉપરથી 'પહેલવી' ભાષા છે. કેટલાક માને છે કે 'પહેલવ' એટલે શહેર છે અને કેટલાક એનો અર્થ ધાવણી કરે છે. એક અભિપ્રાય એવો પણ છે કે ફાર્સમાં પહેલવાનો જે બોલી બોલતા તે

૩૩૧) પંઝી અને પાર્થિવાના વહીવટ (લગભગ ઈ. સ. પૂ. ૨૪૮) અગાઉનો ભાગ એ બાબતમાં કોરુ પત્ર છે. એ સમય દરમિયાન ઈરાની ભાષામાં

પહેલવી કે પહ્લવા હતી એમના વસતીના પ્રદેશમાં અસ્ત્રહાન, રય (હાલમાં તહેરાન) અને નેહાવ દનો પણ સમાવેશ થતો હતો. એ સહેરો ફળદ્રુપ, મુધરેલા અને આમાદ હતા (મોહમ્મદ હુસૈન આઝાદ-સુખનદાને ફાર્મ, પૃ. ૩૬).

કેટલાક એમ પણ માને છે કે એ શબ્દ 'પહ્લવ' નામના પ્રાત ઉપગ્રથી નીકળ્યો છે જેને ગ્રીક ઇતિહાસકારો પાર્થિયા નામે બોલે છે. ત્યાંની ભાષા તેમના કહેવા મુજબ પહેલવી નામની હતી અને તેનો અર્થ તેઓ સહેરી ભાષા કરતા.

ફરૂર પુરાણીક પાવરી (Iranian Studies) ના મત મુજબ 'પાર્સવ' શબ્દ અવસ્તામાં નથી, પરંતુ પુરાણી ફારસીમાં લખાયેલા ખીલા-રોઝી લખાણોમાં છે. એ શબ્દ પાર્થિયા માટે હંમેશાં વપરાતો હતો. એ લોકો લડાયક હતા તેથી તેઓ પહ્લવ અથવા પહલવાન કહેવાતા. ગ્રીકમાં જતા 'પહલવાન' શબ્દ પાર્સવ માટે નહિ પરંતુ કોઈ પણ યુરવીર પુરુષના અર્થમાં વપરાવા લાગ્યો, જેમકે 'શાહનામહ'માં ડુસ્તમ વગેરે માટે 'પહલવાન' શબ્દ વારંવાર આવે છે.

મનુસ્મૃતિ (અધ્યાય ૧૦, શ્લોક ૪૩)માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક લોકો શાસ્ત્રો વિરુદ્ધ થઈ ગયા અને બ્રાહ્મણોથી વિરુદ્ધ બન્યા. તેઓમાં કમોજ, યવન, શક, પહલવ, ચીની વગેરે હતા. તેમાં પહલવ વિશે જણાવવામાં આવ્યું છે કે તેઓ ઈરાનમાં વસતા હતા અને તેમની ભાષા પહેલવી હતી.

'પહ્લવ' અને 'પારસિક' શબ્દો પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં શક, યવન, કમોજ વગેરે પ્રજાઓની સાથે વપરાય છે (The Pahlavas & Parasikas in Ancient Literature — Prof. P. V. Kane — Dr. J. J. Modi Memorial Volume, p 352) તેથી એ શબ્દો પુરાણી પારસી પ્રજાનો અર્થ ધરાવતા હશે એવા તર્કને સમર્થન મળે છે. બીજાપર્વમાં દિદની વાયવ્ય દિશાએ વસતી કેટલીક પ્રજાઓના નામે આપવામાં આવ્યાં છે અને તેમાં પારસિક અને પહલવો પણ છે, પરંતુ આખા દેશની પ્રતને માટે 'પાર્સ' શબ્દ હજામની વસના સદૃશ પછી વપરાવા લાગ્યો હતો તે અમારું એ એક પ્રાત પૂરતા મર્યાદિત બાબતુ નામ હવં.

રબુ] ઈરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૮૩

ધણે ફરફાર થયો. ઝરથોસ્ત્રી ધર્મ અને અવસ્તાએ ભાષાની ખાસિયત કાયમ રાખવામાં મદદ કરી. ગ્રીક સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાનનો પ્રચાર થયો. કેટલાક ઇતિહાસકારો કહે છે કે સિંકદર અને સેલેઉકે સીસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન અને બહુચિસ્તાન જેવા ભાગોમાં સિત્તેર શહેરો બાંધ્યા હતા અને તેમાં ગ્રીકોને વસાવ્યા હતા. ૧

પાર્થવોના વહીવટ વખતની સરકારી ભાષા (એટલે કે પહેલવી) ને પ્રો. ઇ. જી. હાઉને 'મધ્યકાલીન ફારસી' ભાષા એવું નામ આપ્યું છે. એ પાર્થવોના સમયમાં પ્રચાર પામી હતી; પરંતુ એની ખિસ્મત

ડૉ. શક્ક (તારીખે અફઘાનિયાતે ઈરાન, પૃ. ૧૩) જણાવે છે કે 'પહેલવી'નું મૂળ 'પરસવ' હશે. તે અરાકાની (પાર્થવ) કોમનું નામ હશે. 'ર'નો 'લ' થયો. પરિણામે એ શબ્દ 'પરસવ' થયો. તે પછી 'સ'નો 'હ' થઈને 'પહલવ' અને તે 'ઉપરથી' 'પહલવ' થયો. તેને સબધવાયક 'ઈ' લાગીને 'પહલવી' શબ્દ બન્યો. હવે એ શબ્દ અરાકાની અને સાસાની સમયની ભાષાને માટે વપરાય છે. એ લિપિ જમશ્પી બાજીથી કાળી બાજી વરફ લખાય છે.

મહેકુશ્તુઅસ બહાર (સુબુકશનાસી પૃ. ૧૫)નું મતબ્બ છે કે પહેલવી ભાષાને સબધ 'પરસવહ' સાથે છે. એ નામ એક મહાન કોમ તેમજ એક પ્રદેશ માટે વપરાયું હશે અને તે ભાગ આજના પુરાણનાવાળો હતો. ત્યાં લોકો ઈરાની (રાક) હતા. તેમણે સિક દરના અવસાન બાદ ગ્રીકોને ઈરાનમાંથી હાંકી કાઢી મહાન વિસ્તૃત સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, જે અરાકાની નામથી ઓળખાય છે. 'પહલવ' અને 'પહલવાન' (જે 'પરસવ'નું બહુવચન છે) શબ્દો જે 'બહાદુર' અર્થ ધરાવે છે તે આ બહાદુર કોમનો હતો. તેમની ભાષા 'પરસવી' કહેવાતી જેના વર્ણોચ્ચારમાં ફરફાર થતાં થતાં 'પહેલવી' શબ્દ બન્યો. તેમના સમય દરમિયાન એ લિપિ અને ભાષા ઈરાનમાં ચાલુ હતી.

અત્યારે 'પહેલવી' શબ્દ સાસાની વંશના રાજ્ય દરમિયાન જે રાજ્યભાષા લખવામાં વપરાતી તે તથા પુરાણો ઝરથોસ્ત્રી ધર્મશાસ્ત્રના અનુવદિત અને તે સમયના અન્ય હસ્તી ધરાવતાં લખાણોની ભાષા માટે વપરાય છે.

સાસાની મુગમાં થઈ હતી. સાસાનીઓના રાજ્ય દરમિયાન એના પુનર્જીવન ઉપરથી અટકળ કરી શકાય કે એ ઈગિપ્તના લોકોની ભાષા તરીકે બંધ થઈ ન હતી. પરદેશીઓની ખૂસરીને લઈને ભાષાનાં રચના અને વ્યાકરણમાં ફેર પડતો નથી, પરંતુ શબ્દકોશમાં વૃદ્ધિ સંભવે છે તે રીતે જોતાં ગ્રીકોના રાજ્યવહીવટ દરમિયાન તેમની ભાષામાંથી એણે છૂટથી પ્રહણ થાય એટલું કરી પ્રગતિ કરી અને નવા સંજોગોને અનુકૂળ થઈ.^૧

એ ભાષા આર્ષ-ઈરાની ભાષાનું કંઈક અશુદ્ધ રૂપ હતું. દખ્ખર ડૉ. ધાલાના કહેવા પ્રમાણે પહેલવીમાં રોજના ઉપયોગના શબ્દો ઘણા ભાગે આરામી હતા.^૨ પરંતુ તેમને ઈરાની પ્રત્યયો લગાડી પહેલવી બનાવી દેવામાં આવ્યા.

સાસાની પાદશાહોનાં સરક્ષણમાં પહેલવી સાહિત્યે ઘણી ઉમ્મનિ કરી. ધર્મ જુસાઈ ગયો હતો. તેનાં પુસ્તકોનો નાશ થયો હતો. લોકોનાં મોઝેથી તેમજ ફાર્સી તુરેલાં ન્યાં ન્યાં કામળિયા એ વિશેનાં મળ્યાં તે એકઠાં કરી ફરીથી ધર્મકેષી પુસ્તક અને તેમની મીમાંસા પહેલવીમાં મળતાં થયાં. એ સમયના શિવાલેખો, સાહિત્ય, સીલ, સિક્કા વગેરે ઉપર આ ભાષાનું લખાણ છે ફિયસદ્દીના ઓક અને સન્ફૂન પ્રયોમાંથી એ ભાષામાં અનુવાદ થયા અને જ્ઞાન અને વિદ્યામાં એ દેશ મહાન લેખાયો.

૧ મીર્ઝા જલાલુદ્દીન-તારિખે અફગિયાતે ઈરાન, પૃ. ૧૧૩

૨ એમ કહેવાય છે કે લગભગ હબર જેટલા એ શબ્દો પહેલવીમાં આવ્યા હતા (મીર્ઝા જલાલુદ્દીન-તારિખે અફગિયાતે ઈરાન, ભા. ૨, પૃ. ૨૭૫).

ડૉ. હોરમુઝદિયાર મિર્ઝા મુજબ આરામી મૂળના નામો, વિશેષણો, સર્વનામો અને ક્રિયાવિશેષણ, શબ્દયોગી અને અન્ય અભ્યયો પહેલવીમાં વપરાય છે.

રજુ] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશેષ્ટકમાં પરિચય ૮૫

પહેલવી લિપિ

આપણે જોયું કે એ આરામી લિપિમાંથી આવી હતી.

એ એટલી સુસ્કલ,^૧ અપૂર્ણ અને અટપટી હતી કે બહોળા પ્રમાણમાં સાહિત્ય એમાં ઉતારવું કઠણ થઈ પડતું.^૨ આસારુલ્-અન્નમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સાસાની સમયની પહેલવીમાં અક્ષર મૂળાક્ષરો હતા અને તેમાં પણ કોઈ સ્વર ન હતા. એના શબ્દોની વિભક્તિ કરવી પણ સુસ્કલ હતી અને એક અક્ષરના એકથી વિશેષ ઉચ્ચાર થતા. આકા પૂરે દાઉદેના કહેવા પ્રમાણે એક જ વર્ણમાંથી 'અ' 'ઓ' 'ન' 'ર' અને 'લ' જેવાં ઉચ્ચારણો થઈ શકતાં. આ રીતે જોતાં એક પહેલવી વાક્ય એકથી વધારે રીતે વચાઈ શકતું અને સમજવામાં ગૂંચવાડો ઉપરિચિત થતો. આથી વિચારો અને ભાવો પ્રદર્શિત કરવા માટે આ ભાષા એક યોગ્ય સાધન તરીકે વપરાય એમ ન હતું.

એમ કહેવાય છે કે ઇગિનીઓ પાસે લગભગ એક હજાર શબ્દો હતા જે તેઓ લખવામાં વાપરતા. એમાં લખેલા સેમિટિક શબ્દો વાચવામાં આવતા ન હતા પરંતુ તેમને દેકાણે તેમના ઇગિની સમાનાર્થક શબ્દો વચાના; લખવા તરીકે 'રોટવા' માટે તેઓ સેમિટિક 'લહૂમા' શબ્દ લખતા, પરંતુ તેનો ઉચ્ચાર 'નાન' કરતા તે જ પ્રમાણે માંસ માટે આગમી ભાષાનો 'વીસૂગ' શબ્દ લખતા, પરંતુ ઉચ્ચાર 'ગોસ્ત' કરતા. કર્નલ સાઈક્સ કહે છે કે સેમિટિક શબ્દ 'મલકાન મલકા' ^૪

૧ આકા મીરઝા જહાંગીર-તારીખે અદબિયાતે ઈરાન, ભા. ૧, પૃ. ૧૮૧

૨ 'Persian Poetry before the Arab Conquest' (Article by Sir Jahangir C. Coyaji—'Times of India,' 29th June, 1935)

૩ Āgā Pur-e-Daud—The Gāthās of Zarathustra

૪ Sykes—A History of Persia, Vol I, p. 467

લખાતો પણ વાચતી વખતે તે 'શાદાનશાહ' વચ્ચાતો, કાગળ કે તેના અર્થ એ થતો જેમ લેટિન 'PAZ' ને અગ્રેથ *namely* ના અર્થમાં લખવામાં આવે છે તેમ એ હતું દુકમાં આ પ્રશ્નનું લખાણ આરામી અને વાચન પહેલની હતું આ લેખન યૈની 'હુઝનારિય' નામથી પ્રચલિત છે

પૂર્વ સામાની સમય (ઈ સ ૨૨૬-૬૪૧) દરમિયાન પહેલની ગત્યભાષા રહી ર

ખાસક

પહેલની ભાષા ખુદ ઝરથોસ્ત્રીઓમાં પણ લોકપ્રિય ન હતી એમાનું પાગક સેમિટિક તત્વ દરમ દેશાભિમાની ઈરાનીને સાનતુ હતું આખરે એ તમામ પારસી હુઝનારિય તત્વોને દૂર કરી તેને બદલે શુદ્ધ ઈરાની શબ્દો મૂકવામાં આયા એ રીતે જે શુદ્ધ ભાષા જન્મી

૧ પહેલનીમાં આ શબ્દ 'હુઝનારિય' બદલા 'બઝવારિય' તથા ફારસીમાં 'ઝવારિય' અને ફાર્સીય 'હુઝવાર' બધાથી છે મનેકુશુઅગ બહાર મુજબ એ શબ્દ આરામી ભાષાનો છે (મુબુકશનાસી ભા ૧, પ ૮૦) પરંતુ આ પદ્ધતિ ધણી ઠીકે હુખામની સમય દરમિયાન શોધાઈ હતી અને તે પાર્થિયો સાસાની અને તે પછીના મુઘ (ઈસ્વી નવમી મીના અત) પર્યંત ઝરથોસ્ત્રીઓમાં ચાલુ હતી

૨ ૧૦ હાલ એ પહેલનીનો સમય ઈસ્વી ત્રીજી સદીથી સાતમી સદી સુધી મળે છે (B P Desai—History of the Sassanides, p 46).

ઈ સ ૬૮૨ના સિક્કા જે મુસલમાન રાજ્યની રાજઆતના મજબા છે તે ઉપર પહેલની લખાણ છે સાસાની વંશની રાજઆતથી અગિયારમી સદીની રાજઆત સુધીના પહેલની સિવાયેબો પાલ છે કેટલાક એનો સમય ઈ સ ૨૨૬ થી ૬૦૦ સુધીનો મળે છે પરંતુ સાસાની વંશની પા ૧૧, ૧૨ એનો ઉપયોગ સર્વસામાન્ય થયો ન હતો

રજુ] ઈરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ૬૬ ક્રમાં પરિચય ૮૭

તેનું નામ 'પાઝદ' (અથવા 'પઈતી આઝન્તી' = ખીજો ખુલાસો કે સમગ્રતી) હતું. આ પાઝદ ભાષાને લોકોએ ઘુરત અપનાવી તે અર્વાચીન ફારસીને જાણ મળતી આવે છે. પહેલવી ભાષામાં પારકા શબ્દોનું પ્રમાણુ વિશેષ હોવાના કારણે તેમાં પ્રાર્થનાઓ રચાતી ન હતી, પરંતુ પાઝદ એક સુદ્ધ ભાષા હોવાથી તેમાં પ્રાર્થનાઓ રચાઈ અને પુસ્તકો પણ લખાયાં. પાશ્ચાત્યો તરફથી એને ઉત્તેજન મળ્યું તે વધારે શુદ્ધ, સુદર અને મધુર લાગી જવાથી તેને 'ક્રમાને ફરી'ના નામે વાપરવા લાગ્યાં.

ડૉ. ફ્રાંકિંગ એનો સમય સાતમી સદીથી અગિયારમી સદી પર્યાંતનો ગણે છે. ઇતિહાસોમાં પહેલવી અને પાઝદ વચ્ચે ઝાઝો

૧ આ જ યાએ એક ખુલાસો કરી લેવા યોગ્ય છે કે કોઈ ભાષાનું નામ નથી, પરંતુ તે અવસ્થાની પહેલવીમાં ટીકા અથવા તેના ખુલાસાના પુસ્તકોનું નામ છે. 'ઝદ' શબ્દનો ધાતુ 'ઝન' (એટલે 'નિલસ') છે એમ કેટલાક વિદ્વાનો માને છે અને તે ઉપરથી તેનો અર્થ 'જ્ઞાન' અથવા 'વિદ્યા' કહે છે.

પ્રો. મેફસમૂલાર 'ઝદ'ને સંસ્કૃતમાં 'ઝદ' નો અપભ્રંશ ગણે છે અને કહે છે કે પુરાણો જમાનામાં વેદની ભાષાને 'ઝદસ્' કહેતા અને બિવાતી ભાષા સંસ્કૃત હતી.

અમે જે માન્યતા હોય પરંતુ 'ઝદ'નો અર્થ ટીકા તરીકે લેવામાં આવે છે. ડરથાસી ધર્મશાસ્ત્રોને 'ઝદ અવસ્તા' (યા ઝદે અવસ્તા) કહેવામાં આવે છે, એનો અર્થ ધર્મશાસ્ત્ર અવસ્તા ઉપરનો (પહેલવીમાં) ખુલાસો થાય છે.

તે પછી ફરી ભાષામાં થયેલો ખુલાસો 'પાઝદ' (મોહમ્મદ તકી બહાર-મુબુકશનાસી, ભા. ૧, પૃ. ૧-૭).

૨ Penny Cyclopaedia-Chapter 'Persia'

B. P. Desai-History of the Sassanides, p 47ના આધારે.

ફેર ન ગણીને પાઝદને બદલે પણ પહેલવી શબ્દ વપરાયો છે તેથી આ સમય ચોક્કસપણે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે

મીરઝા જલાલુદ્દીન જણાવે છે કે જે સાધનો અને સાબિતીઓ મળે છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે ઈર્બી અગિયારમી સદી સુધી ઝરથોસ્ત્રી ઇરાનીઓએ પહેલવીને લખાણમાં ચાલુ રાખી હતી એ સમય પર્યંત ઝરથોસ્ત્રીઓ ત્યાં આરી જેવી સખ્યામાં હતા અને ધીમે ધીમે પહેલવી છૂટતી ગઈ.

અરબી ભાષા

સાસાની વસના પતનથી પ્રાચીન ઈરાની યુગનો અત અગ્રાએ અને મુસ્લિમ યુગનો આગલ થયો સમય સંપૂર્ણ રીતે પલટાઈ ગયો. આ નવી પરિસ્થિતિએ રાજકીય, સામાજિક, નૈતિક અને ધાર્મિક ઇરાનીઓના વ્યવહારમાં ઘણી જ બદલાવ અનરથા ઉપરિચિત કરી લોકોને નવા મથ તરફ વાળવાની ફગ પડી ઇરાનીઓ પાસે ધર્મ હતો અને ભાષા પણ હતી, પરંતુ કુરાને શરીફ અને અરબી ભાષાને અભ્યાસ ફગજિયાત આપ્યા.

ઈરાનીઓને અરબી શીખ્યા વિના છટકો જ ન હતો, તે વિના સરકારી નોમરી મળતી નહિ આખરે જુઓ અને અપમાન વગેરે સહન થયાં નહિ અને તે સાથે આર્થિક લાભ જેઈ લાખોની સખ્યામાં ઇરાનીઓ ઝરથોસ્ત્રી મગી મુસનમાન થયા સ્વભાવે ઇરાનીઓ ચપગ, શાણા અને સમય આવે સાવધાન રહેનાગ હોઈ જે પરિસ્થિતિમાં મુખ્યા તે વિષમ હતી છતાં સહન કર્યા વગ છટકો ન હતો, તેથી તેમણે નવા ચલો શરૂ કર્યા તેમના ચપગ અને માલક, મુદ્દ અને તીન મનો બળને લઈને નરી કેળવણી તેમણે પ્રાપ્ત કરી અને તેના ઉપર પ્રભુત્વ મેળવ્યું તેમાં તેઓ અરબોને પણ ટપી જતા એ જોઈ અગ્રો દિગ

૨૭૭] ઇરાનના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂ કમા પરિચય ૮૯

થતા? ઇરાની લેખકોએ અરબીમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્કૃષ્ટ પુસ્તકો લખ્યાં અને અમર કીર્તિ મેળવી નવમી અને દસમી સદીમાં અગ્ની વ્યાકરણ શબ્દકોશ, તત્ત્વજ્ઞાન વૈષ્ણક વિદ્યા, ઇતિહાસ,^૨ ભૂગોળ, નજૂમી અને જીવનચરિત્ર વગેરે વિષયો ઉપર લખાણો લખાયા તેનો યશ આ ધર્મા તર પામે ॥ ઇરાનીઓને સગીન કાળે જાય છે

દૂ કમા ઇરાનીઓએ અરબી સાહિત્યની ખિનવણીમાં અને નવી સમૃદ્ધિના પ્રયાગમાં આગેવાની બંને સારો ભાગ ભજવ્યો એ જમાનો 'અગ્ની સંસ્કૃતિ' નો યુગ હતો એમ મનાય છે, પરંતુ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે ઇરાનીઓની આ કીર્તિ સ્વભાષાના ભોગે હતી

અર્વાચીન ઝારસીનો ઉદય

ઈ સ ૭૫૦ના ઇસ્લામ પછી ઇરાનીઓની શમશેરના બળે સત્તા ઉપર આવેલા અબ્બાસી વંશના ખલીફાઓની હકૂમત દરમિયાન ઇરાની સંસ્કૃતિનો ઉદય થવા મંડ્યો અને તેમની સામાજિક સ્થિતિમાં પણ સુધારો થતો ગયો

હાફ્તરુશીદે (ઈ સ ૭૮૬-૮૦૮) નવરોઝના ઇરાની તહેવારને પુનર્જીવન આપ્યું ત્યારે હન્વામનુ ફાગસીકરણ શિખરે પ્રહોલ્યું.

૧ મોરઝા જનાહદીન તારીખે અજબિયાતે ઈરાન, ભા ૨ પૃ ૨૭૬

૨ ઇરાનીઓ અરબો કરતા ઉત્તમ અરબી લખતા તેમણે અરબો માટે ફારસીને પ્રભુતા કરી તેની સમજૂતી દીધી સહિત આખી અરબી વ્યાકરણ પદ્ધતિ મંદુ ક્યું ગ્રીક ફિલોસોફી અને ગ્રીક વેબકના પુસ્તકોનો અગ્નીમાં અનુવાદ કર્યો વળી ઇતિહાસ અને ભૂગોળના પ્રથમ ગ્રંથ લખનાર તેઓ જ હતા

(Prof A M Moulet M A Modern Iran p 34)

૩ આ ભાષ્યતમા એક વાત જાણવા યોગ્ય એ છે કે ઈરાન મુસલમાન થયું હોવા છતાં ઇરાની સંસ્કૃતિ હસ્તાક્ષી જગત ઉપર સત્તા જમાવતી રહી હતી અને વિજેતાઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડતી રહી હતી બગદાદના ખલીફાનું ઈરાન ઉપર રાજ્ય હતું પરંતુ ઈરાનના દરબારમાં રીતરિવાજ અને પોષાક ઈરાની જ રહ્યા હતા

આગ હોવા છતાં પગાંજિત ઇગિનીઓને ચોનાની પરત્રના સાવ્યા કરતી હતી નવા વાતાવરણથી ટેવાઈ ગયા છતાં તેમનો દેશપ્રેમ વ્યથન હતો અને અરબો પ્રત્યેનાં વેર અને ક્રોધની જાળમાં દઈ ફરક પડ્યો ન હતો. ધર્મી વાર તેઓનો જુઓ જોડણી આવેલો આ જ કાગ્યથી તાદિરી, સફારી, આમાની વગેરે વરોના ખડિયા ગમ્મઓએ સ્વતંત્રતાનો મૂકેલો ત્યારે તેઓને નક આપડી. એ વગોના રામ્મઓમાં ધણાખરા તો ફાગ્મી બાપા અને આદિત્યની એવા કરવા અધીગ હતા, આથી તેઓએ લાજ ઉઠાવ્યો. ઇગિનીઓના ઇતિહાસનો પ્રવાહ હવે બદલાયો તેઓ 'સાદિત્ય અને ગર્જનતિક ક્ષેત્રમાં આગવી હકીકતમાં આવ્યા મજફૂર વગોના સમય દરમિયાન અન્યારે ગોશાની એટલે કે અર્વાચીન ફાગ્મી બાપા તેમજ આદિત્યની ઉત્પત્તિ થઈ.

એઓમાં તાદિરીઓ (ઈ. સ. ૮૦૦-૮૭૨) તો અરબ હતા તેથી ઇગિનીઓની ગાખૂલાવના તરફ તેમની મદ્દાનુચિતિ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. જો કે ઇરાનમાં સ્વતંત્રતાની શરૂઆત કરનાર તો તેઓ હતા પરંતુ પર્સિયા તરફ તેમનું આન કેન્દ્રિત હતું પર્સિયન ભાષા તરફ નહિ તેઓ પૂર્ણ સુસન્માન હતા તેમને માટે કુરાને શરીફ કાફી હતું. એ વશની સ્થાપનાની શરૂઆતના સમયનો એક દિવસે ૩ એક વખત ખુગસાનનાં હકિમ અબ્દુલ્લા બિન તાહિર (ઈ. સ. ૮૨૮-૪૪)ના દરબારમાં એક માણસ આવ્યો અને પહેલવીમાં લખાયેલા 'વામિક અને અઝગ'ના દિવસરૂપ પ્રેમકિસ્સાનું પુસ્તક આગળ ધર્મી^૧. તે, તરફ નજર કરી અમીરે કહ્યું : 'અમે તો કુરાન વાચનારા છીએ અને આવા પુસ્તક અમારે જોઈતા નથી વળી આ પુસ્તક તો મુગી (અરબોઓ) એ લખ્યું છે, તેથી હમારી દૃષ્ટિએ એ નિષ્ણ છે.' તે પછી અમીરે તેને પાણીમાં નાખવાનો હુકમ કર્યો અને ઘુરત જ ફરમાન બહાર પાડ્યું કે

૧ વિદ્વાનોએ એ પુસ્તક નૌસેરવાન પાઠસાહને અર્પણ કર્યું હતું

રજી] ધરિતના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂ ક્રમાં પરિચય ૯૧

‘ન્યા ન્યા આ રાન્યમા મુજે લખેયુ ધરિની ભાષાનું પુસ્તક હોય તેનો નાશ કરવો’^૧

આ તો ખુરાસાનમા અર્ધસ્વતંત્ર ગભ્ય હતુ ત્યારે બન્યુ હતુ, પરંતુ એ જ પ્રાતમા તે પછી અર્ધચીન ફારસી સાહિત્યનો પ્રારંભ થયો એ સાહિત્યક પ્રવૃત્તિઓનું મહાન કેન્દ્ર બન્યુ તેની આજુબાજુના પ્રદેશની ભાષા પહેલવી હતી એ ખનીફાની ગજધાનીથી ફર હોવાથી ત્યા અરબી શબ્દોનું મિશ્રણ વધારે થયુ ન હતુ વળી એ બાબત પણ ધ્યાન યોગ્ય છે કે અગમેના વિજય પછી પહેલવી ભાષા ધરિનમા સામાન્ય રીતે બોલાતી બધ યઈ હતી, પરંતુ ઝગ્યેલી ધર્મશુરુઓએ એ બે રાદી દુમિયાન તેનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો તેઓએ એ ભાષામા પુસ્તકો પણ લખ્યા હતા કેટલાક એટનો જ પાંચો હતો કે પહેલવી તેમજ પાઝદ અબી નિપિમા લખાવા લાગ્યા હતા આની રીતે ગણિત્ય ભાષા અને ગજધીય સ્વતંત્રતાનો ઉત્સાહ સૌથી પ્રથમ ખુરાસાનમા શરૂ થયો

એમ મનાય છે કે ધરિની લોહીમાથી ગેદા થયેલા યાફૂન લેસર

૧ દોલતશાહ—તત્કાલિનુરાશુઅરા ૫ ૧૨ (મુબાગ્ગ અબી—લાહોર આવૃત્તિ) મજ્મૂનુકુરાહામા પણ એની નોંધ છે

૨ એમ કહેવાય છે કે એનો બાળપુત્ર એક હબલ્લીના કિલસે અખરોદ વડે તેના સાથીઓ સાથે રમતો હતો ત્યારે તેણે થોડી અખરોદ ખાડામા નાખી, તેમાથી એક (જે બહાર નીકળી ગઈ હતી તે) ધીમે ધીમે ગબડતી ગબડતી ખાડા તરફ જતી હતી ત્યારે તાળી સાથે તેના મોમાથી આ લોહી નીકળી પડી—

गल्लेंतां गल्लेंतां हमों रवद ता रवे मौ ।

(ગબડતી ગબડતી ખાડાની ખિનાર તરફ જઈ રહી છે)

યાફૂન પણ તે વખતે ત્યા હાજર હતો, છેકજાના મોટેથી આ અનુપ્રાસવાળુ વાક્ય સાંભળી ખુશ થયો અને તેની સાથે ત્રણ ચરણ

સફારીના દખાગમાં લગભગ ૮૭૦ ની સાવથી ફારસી ભાષા પ્રથમ બોલાવા લાગી બીજી રીતે કહીએ તો અમોએ ઇગિન ઉપર વિજય મેળવ્યો ત્યાર પછી ઇગિન અહીં ફરીથી પ્રથમ વાર સ્વભાષા બોલતું થયું એ ભાષામાં અરબી શબ્દોની એટલી વિપુલતા હતી કે અર્ધી અરબી હોય એવું એવું સ્વરૂપ હતું

એ વગેરે ઈ સ ૮૬૮ થી ઈ સ ૯૦૩ પર્યંત રાજ્ય કયું એના ગણપદનાંઓએ ઇગિનમાં રાષ્ટ્રિય જીવનની પ્રવૃત્તિ ફેલાવી મજદૂર દેશબંધુ પાદુખ વેસે 'શાહનામહ'ના મૂળ સંગ્રામ 'ખુદાઈનામહ' નામના મહાન ઐતિહાસિક ગ્રંથ ઉપરથી ચાગ્રરથોત્તરી વિદ્વાનો પાસે એક ગદ્ય શાહનામુ ઈ સ. ૮૭૨ માં રચાયું પ્રથમ એ કેઈ ઝરથોત્તરીએ નૌશોવાનના સમયમાં લખ્યું હતું

પરંતુ ફારસી સાહિત્યની સાચી પ્રગતિ અને ઇશાનના પુનરુદ્ધારનો સામાન તો સામાની વશના સમય (ઈ સ. ૮૭૪-૯૯૯)માં તૈયાર થયો સામાની લોભ એક લગાવક પ્રભુ હતી તેઓ સામાની વશ દગ્ગિયાન થયેના બહેરામ ચોનીનના વશને હતા સામાનીઓએ મોવરાહનનહાઈમાં રાષ્ટ્રિય સન્તનતલુ કેન્દ્ર નક્કી કર્યું અમીર હુમાઈન સામાની (ઈ સ. ૯૦૭)એ તુર્કિસ્તાન, ખુગસ્તાન, અરફહાન, તમગિસ્તાન વગેરે ઉપર પોતાની હકૂમત ફેલાવી. અગમ હાકેમો રજા સ્વામુધી તો અગમી ઝમાને દેશી ભાષાને દગ્ગાવી ગઈ હતી, પરંતુ સામાની શાહોએ ગદ્ગિય સાહિત્યના ઉત્તેજનમાં પૂરો ગસ લીધો તેમને અગમી પ્રત્યે વધારે આકર્ષણ ન રહ્યું તેમજ તેમણે ન રાખ્યું ઈ સ ૯૫૩ માં તમામ દક્ષિણે ફારસી થયાં અને ઈ સ. ૯૬૧ માં તો સ્થિતિ

પાછળથી ભેટી દેવામાં આવ્યા જેથી ડુબાઈ બની આને કેટલાક ફારસી કાવ્યની રાજઆત તરીકે વણે છે આ બનાવ ઈ સ. ૮૬૫માં બન્યો હતો

દોવતરાહ-તઝકિગુરુશુઅરા, પૃ ૧૨ (મુબારક અલી-લાહોર આવૃત્તિ)

૧ જે ભાગ ઓફસસ નદીની પેલી પાર છે તે એટલે કે ટ્રાન્સોક્સિયાના.

રજુ] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૯૩

એવી થઈ કે મન્સુર બિન નહ સામાની (ઈ. સ. ૯૬૧-૯૭૫)ના બચ્તખી નામના વઝીરે તખરી (મૃ. ઈ. સ. ૯૬૩)ના ઇતિહાસનો અરબીમાંથી ફારસીમાં અનુવાદ કરાવ્યો.

એ વંશના દરેક પાદશાહનો સમગ્ર પ્રગતિ અને ઉન્નતિની અગાસી ઉપર પહોંચવાનું એક નવું પ્રયત્ન હતો.

અરબી હજી પણ રાજકીય કામો અને સંસ્કૃતિની બાબા નરીકે ચાલુ રહી, પરંતુ ફારસી પદ્ય અને થોડે અંશે ગદ્યનો પણ પ્રચાર થયો. ખુખારામાં તેમનો દરબાર ઉમદા સાહિત્યકારોથી દીપ્તિ રહેતો હતો. કસીદા અને ગઝલ લલકારાતાં હતાં, તે ઉપરાંત મરનવી, રુબાઈ વગેરે રૂપાંમાં ફારસી કવિતા લખાવા લાગી. ફારસી કવિનાનો પિતા ગણાતો શાયર રૂદકી (ઈ. સ. ૮૮૪-૯૪૧) જે જન્મથી જ અંધ હતો તે સામાની શાહ નસ્ર બિન અહમદ (ઈ. સ. ૯૧૪-૯૪૩) ના દરબારમાં થઈ ગયો. તેણે પાદશાહના કહેવાથી 'કલીલદ વદમનહ નો' ('પંચનન્રનો') અનુવાદ પદ્યમાં કર્યો નહ (ખીજો) બિન મન્સુર (ઈ. સ. ૯૭૫ થાદીએ) ના સમયમાં ફકીદી દરબારી કવિ થઈ ગયો. પાદશાહના હાથમાં ચાક્રબૈસ સફારીવાળું 'ખુદાઈનામહ' નામનું પુસ્તક આગ્યું તે તેણે ફકીદીને સોંપ્યું. તેણે ગયોમર્સથી યઝદગર્દના અવસાન પર્યંતના ઇરાનના શાહોનો ઇતિહાસ પદ્યમાં શરૂ કર્યો. એક હજાર સોરે તેણે લખીએ અને પોતાના (ફકીદીના) અકુદરતી હવસના દોષને કાગળે તેના જ મુદામે

૧ અગ્રેજ કવિતાનો ચોક્કસ તેમ ફારસી કવિતાનો રૂદકી છે.

૨ એના બદલામાં તેને ચાળીસ હજાર દરહમ મળ્યા હતા (શિરુઅનજમ, - શા. ૧, પૃ. ૨૮).

૩ એને હખુઅસર કુસનુઅનજમ (ઈરાનનું કુસન) કહે છે (શિરુઅનજમ શા. ૧, પૃ. ૪૩).

રજુ] ઇરાનના ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂ કમા પરિચય ૯૫

લાઝ્યા હતા જેમ પાગડુ આગમી તત્ત્વ હખામની અને પાર્થવોના સમયમા હતું તેમ અગ્રેની અત્તાના શરૂઆતના અક્રમાં ઇરાની ભાષાનું ભારે અધ પતન થયું હોવાથી ઉચ્ચ ભાવો અને તાત્ત્વિક વિચારો વ્યક્ત કરવાને ઇરાનીઓને સમાનાર્થ શબ્દો મળતા ન હતા પશ્ચિમમાં અગ્રેનું શાસન દીનું થયું અને ભાષાએ ફરીથી માથું ઊંચક્યું ત્યારે એવા જરૂરી શબ્દો અરબીમાંથી લેવા પડ્યા હતા આની રીતે અગ્રીથી ઓતપ્રોત થયેલી ઇરાની સકુલ ભાષા આનું થઈ

ધણખગ ઇરાનીઓ ધર્માત્મ પામેના છતાં દિનથી તેઓ ઝંથોત્તરી જ ગયા હતા અને પ્રાચીન ઇરાન પ્રતિ અત્યંત ગૌરવ અને લક્ષ્મીભાવથી જોતા હતા તેઓ ઝરથોસ્ત્રી દષ્ટિ અને આદર્શો મુજબ ઇશ્વારનો અર્થ ધટાવતા હતા તેઓનામા પાગપૂર્વથી કિતરી આવતા સન્નેગોને અનુકૂળ થવાના ગુણને લઈને મુસનમાનોની દમનનીતિનું પશ્ચિમ દલમાં આ યુ હતું

તેઓ પોતાનો ઇતિહાસ જુ-યા ન હતા ગામડે ગામડે લોકો ફરીફાત, રુસ્તમ, સોહરાબ, અકગસિયાન, ડાવા, અર્દશીર, નૌશીરવાન અને ખુશરોની વાતો કર્યા કરતા હતા

માસોનાં નામો, તહેવારોના નામો, વ્યક્તિઓનાં નામો એ યુગમા પણ ઇરાની કાયમ રહેતા અને પહેનવી ભાષા પણ જીવત રહેતી

અરબી લિપિ

વિજેતા અરબો પોતાની અરબી ભાષા ઇરાનની પ્રજા ઉપર કાયમની ટોકા મેસાલામા કામચાલ રહ્યા નહિ, પરંતુ તેઓ પોતાની સેમિટિક કુળની લિપિની ટોચ આર્થ ભાવની-ઇરાની કુળની ફારસીને ગમે ઓગની શક્યા ?

૧ વખત જતા સિંધમા સિંધી ભાષાની લિપિ તરીકે પણ એ આવી

તેની ક્ષતિ ઈ. સ. ૯૭૭માં કરી. એ ગેંગા કિંગ્ડમની 'શાહનામહ'ના પાયાનો પ્રથમ પથ્થર હતો. પ્રખ્યાત હકીમ જેમ અબૂ અલી^૧ સીના (મ. ઈ. સ. ૧૦૩૫) પણ હાંના સમય પર્વત નહ બિન મન્સુરના દરબારમાં રહ્યો હતો. તેણે ગણિત, જ્યોતિષ, વેદક, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે ઉપર ધણું પુસ્તકો લખ્યાં છે.

સામાની શાહોના લગભગ સમકાલીન ત્રિચારી વંશ (ઈ. સ. ૯૨૮-૧૦૪૨) અને દેલ્લી વંશ (ઈ. સ. ૯૩૨-૧૦૫૫) ના શાહો હતા તેઓએ પણ ફારસી ગદ્ય તેમજ પદ્ય લેખકોને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું. તેનાથી રાષ્ટ્રીય સાહિત્યની ખિયવણી થઈ અને વિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મ-વિજ્ઞાનો પ્રચાર થયો. તેઓ પડે પણ ફારસી શાપર હતા. તેમની સહાય અને ઉત્તેજનને લઈને ફારસી સાહિત્ય જુસ્સા, શુદ્ધતા, સરળતા અને ગળમાં એક જ સૈકામાં અરબી સાહિત્યની દરીદ્રાઈ કરતું થયું. ઇરાની ઇતિહાસમાં એ સમય નવયુગના આગળું ચિહ્ન ગણાયો.

તે સમયના ઇરાનીઓની સાપાત્ર^૨ સ્વરૂપ

ઇરાનીઓને મેંએ અરબી ભાષા અરબોના ઝંઝાવાત દરમિયાન એની ચડી ગઈ હતી કે તેઓ એક નવીન પ્રકારની પાઝંદ બોલવા

૧ ફિરોસી એ. વિરો કહે છે—

જવાનીશ રા હ્યે બદ ચાર વૂદ,

બવા બદ હમેસાહ મપયકાર વૂદ ।

ચકાયક બજૂ મસ્તિ વરમસ્તહ શુદ

બદસ્તે ચકી મન્દબાઝિ મસ્તહ શુદ ।

[કુટ્ટેવ સાથે તેની જવાનિ મિત્રાચારી હતી. તેને બદી સાથે હંમેશાં ઝઘડો હતો.

એકાગ્રિક નસીબે તેના તરફથી મોં મોડયુ અને એક શુભામના હાથે તે માર્યા ગયા.]

૨ જેને અવેલમાં Avicenna કહે છે.

[નું] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે દૂંકર્માં પરિચય ૯૯

(૪) જે શાહની મા જિયા કુળમાં જન્મેથી લદ્દમહિયા હોત
|| સોનું અને ચાંદી(નો દગલો) અને ઘૂટણ સુધી હોત.

(૫) શાહ મહમૂદમાં ડહાપણ જ નથી, કારણ કે તેની હથેળી
ને દાન કરવા દેતી હતી નેતો નથી.

(૬) જિયા કુળના શાહ મહમૂદની હથેળી નવે નવ (એકચાસી)
અને ત્રણ ચોક (બાર) બગમર છે.

(૭) જે શાહનું તોપખંડ જ એક ફરેશ (લિખારી)થી હતું તેની
'શાહનામહ'માં પ્રશસ્તા કરવી ન જોઈએ.

(૮) ગુમામનો જન્મેલો કામ લાગે નહિ, પછી બહેને તેના
ખાપ ગાદ હોય.

(૯) નાદ્રાપકોને જિએ અધાવવા અને તેઓ પાસેથી સારી
આશા ગમવી.

(૧૦) આપણી ગમીનો છેડો ગુમાવવા સમાન છે (અર્થાત્
આપ ખાવા જેવું છે) અને ગજવામાં સાપ પાળવા બરાબર છે.

(૧૧) એક ગ્રાહ જે કુદગતી કહ્યું હોય તેને જો સ્વર્ગના
પામમાં શોધો.

(૧૨) અને પાણી આપની વખતે સ્વર્ગની નદીમક્ષી તેના
જર્મમાં મધ અને ચોખ્ખું દૂધ રેડે.

(૧૩) (તોપણ) અતે તો તેની નમન પ્રમાણે બને છે અને
તેનું (અમન) કહ્યું ફળ જ તે હિપર આવશે.

(૧૪) નાપાકના જણેના પામે (ચારી) ઉમેદ રાખીશ નહિ,
કારણ કે સીદી નાદવા ધોવાથી અફેદ થતો નથી.]

[આગળી વહે સખ્યાનો આવ આપવાની એક પુસ્તકી રીત મુજબ ૯૩ નો
આકરો દેખાડવા માટે મૂઠી વાળી પડે છે. ફિઝોસીનો કહેવાનો ભાવાર્થ
જે છે કે મહમૂદની મૂઠી વગેવા છે એટલે કે તે કડ્ડા છે.

- (૬) કાફે શાહ મદમૂદે આલી તબાર,
નોહ અન્દર નોહ કામદ સે અન્દર ચહાર ।
- (૭) શહી વો નિઝાદશ જે દરવીશ વૂદ,
યશહનામહ અન્દર ન ચાયદ સિતૂદ ।
- (૮) પરતારખાવહ નયાયર બકાર,
અગર ચન્દ દારદ પિરર શહર્યાર ।
- (૯) સરે માસઝાયાં બર અફરાસ્તન,
યસ બીશાન બુનીદે યિહી દાસ્તન ।
- (૧૦) સરરિસ્તએ છીશ શુમ કર્દનસ્ત,
ધંજૈય અન્દરૂન માર પર્વરદનસ્ત ।
- (૧૧) દરહતી કે તરૂજસ્ત વય ॥ મિરિસ્ત,
ગરજ દર નિચાની યષાગે બિહિસ્ત ।
- (૧૨) વર અસ જૂયે તુલ્દશ યહેંગામે કાથ,
ય બીલ અગરીન રેઝી ઓ શીરે નાથ ।
- (૧૩) સરઝામ ગવ્હર બકાર આગરદ
હમાં મેકમે તરૂજ કાર આવરદ ।
- x x x x
- (૧૪) જે નાપાક કાદહ મશરીફ શુમીદ,
કે અન્ગી બશારતન મ ગર્દદ સપીદ ।

[(૧) જ્યાંમુધી દુનિયા છે ત્યાંમુધી પાદશાહો ખય રહેમે (તે) તાજદારોને માટે પેગામ છે—

(૨) કે ખવિન માખાખના ફિરોસી તૂરીએ આ શાહનામું મહમ્મદ મહનવીને નામે લખ્યું નથી.

(૩) જો શાહ મદમૂદનો પિતા શાહ ચાલ તો તે મારે શિરે મોનોતો તાજ મહન.

જી] ઇંગ્લેન્ડનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૧૦૧

૧૫૪ ફર્ડીનાઈ (મૂ. ઈ. સ. ૧૦૩૭), ઉન્ડુરી (મૂ. ઈ. સ. ૧૦૪૦
 ૧૧ ૫૦ સુધીમાં) વગેરે ચાગ્નોથી વિશેષ ગર્વ ઉપજાવે એવા જાણીતા
 વિદ્વાનો અને સાહિત્યકારો હતા. એ વંશના બીજા પાદશાહો પણ
 વેદાપાલક, કવિઓ અને સાહિત્યકારોના આશ્રયદાતા હતા. આ ગઝનવી
 ૧૩માં જ પ્રથમ મહી ફારસી કવિના લખનાર અબૂ સઈદ અબૂમુઝિ
 મૂ. ઈ. સ. ૧૦૪૯) થઈ ગયો.

એ યુગનું સાહિત્ય સાદું હતું. ભાષા અને વિચારોમાં પરિપક્વતા
 અને આભાવિકતા હતી, પણ ભાષામાં અરબી શબ્દો અને
 શબ્દસમૂહોનું પ્રમાણ વિશેષ હતું.

સલ્જૂક વંશ

બીજો તુર્કી વંશ સલ્જૂક વંશ થયો તેણે પણ ઇંગ્લી
 શબ્દવાદને પોષી તેના સાહિત્યને જાનતું પ્રોત્સાહન આપ્યું અમુક
 અર્સલાન સલ્જૂકી (ઈ. સ. ૧૦૬૩-૭૨) ગાદીએ આવ્યો કે તુરત
 જ તેણે ગાંધ્યભાષા ફારસી ગાંધ્યવાનુ ફરમાન બહાર પાડ્યું હવે ઇંગ્લી
 જમીને જોર પકડ્યું. તે પાદશાહના વઝીર અબ્દુલ્લમ્મેક અબ્દુનસ
 ફન્દરીએ ફરમારી ભાષા ફારસી માટે યોગ્યતા ઘડી ઇંગ્લી શાયરી
 મામતની વશ ફગમિયાન શરૂ થઈ હતી તે આ વશ ફગમિયાન પ્રગતિના
 શિખરે પહોંચી. મલ્લેખક નાસિર ખુસ્રો (મૂ. ઈ. સ. ૧૦૬૧),
 નિઝામુલ્મુલ્ક (મૂ. ઈ. સ. ૧૦૬૨), હમામ ગઝ્નાવી (મૂ. ઈ. સ. ૧૧૧૧),
 મશહુ હિમર ખખ્ખામ (મૂ. ઈ. સ. ૧૧૨૪), મઝનલી (મહાકાવ્ય) મા
 નંતિક અને મહી ભાવોનો આગ્રહ કરનાર સનાઈ (મૂ. ઈ. સ.
 ૧૧૫૦) નિઝામી અકસી (જીવન ઈ. સ. ૧૧૫૬-૫૭), અન્વરી
 (મૂ. ઈ. સ. ૧૧૮૯ અને ૧૧૯૧ ની લગભગ) વગેરે થઈ ગયા તે પછી
 અન્યવગ્ધાના જમાનામાં કદી ફારસી (મૂ. ઈ. સ. ૧૨૦૧), નિઝામી

ગજની (યુ. ઈ. સ. ૧૨૦૩) જેવા સાહિત્યકારો અને કવિઓએ ફારસી સાહિત્યનો પ્રદીપ પ્રગ્લવિત રાખી તેનું ગૌરવ વધાર્યું. તે સમયે અને પછી છૂટી ઇવાઈ વ્યક્તિઓ તુર્કી ભાષામાં લખતી, પરંતુ તેમની સખ્યા જૂજ હતી, તેમ છતાં તુર્કીના વસવાટની અસરને લઈને તુર્કી શબ્દો ફારસી ભાષામાં મજૂનરી વંદના સમવધી પ્રવેશના આરંભ આપ્યા હતા. વળી એ સમયે અરબી શબ્દો અને મહાવરાનું પ્રમાણ પણ ફારસી ભાષામાં વધી ગયું હતું.

આ યુગનું પદ્ય ઘણું મહત્વનું હતું સફીવાદનો રંગ એ ઉપર ચડવા લાગ્યો. એ સમય પર્યંત ફારસી ગદ્યમાં મિન-જરરી લંબાણ, વાગ્વિસ્તાર, સધિ વિનાનાં વાક્યો અને શબ્દોની પુનરુક્તિ હતાં, પરંતુ હવે કેટલાક વિચારવતગણ લેખકો પાક્યા તેમની ભાષા સીધી, મર્યાદાવાળી અને મંબીર હતી. આ યુગે ફારસી ગદ્ય તેમજ પ્રદ્ય સમૃદ્ધ થયું.

મોંગલ યુગ અને તૈમૂર યુગ

તે પછી ઈસ્લામના હતિહાસમાં મોંગલ યુગ અને તૈમૂર યુગ થયા. તાર્તરી મોંગલોના કબર કૂચોએ દેશનાં સહેંગની બરબાદી સાથે સાથે માનવ જિંદગીને પણ વેગન કરી દીધાં. લહેરી અને પ્રભાવશાળી બાદશાહોના ન્યાય અને ઇન્સાફ અને માનનાન અને નાથ મુજગની મેહફિસો રાતદિન દરબારોને બિદલનના નમૂના રૂપ બનાવી મૂકતી ત્યાં શુભશુભોને બદલે ધૂવડો ભાવનાં થયાં. આ કદરૂક વેશિકસ્તો આ માલકી નમાન્દ (અર્થાત્ તે પાલો તૂટ્યો અને તે આકરી પણ રહ્યો નહિ). પગિલુમે શાયરીનો રંગ બદલાયો. તેમાં અગાઉનાં ભાવના, લાગણી, રૂપકો અને ઉપમા ન રહ્યાં નવા વિજેતાઓ ઈગમની સંસ્કૃતિ અને સમાજરચના વાકેફ ન હતા. અરે! તેઓમાં તો અસ્કૂનિ અને સખ્યતા જ ન હતી આ મધુરી ભાવાનો અનુભવ પણ તેમને ક્યાંથી હોય! આથી તેમના

રણુ] ઈરાનનાં જાણા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૧૦૩

દગાશેમા કરીદા^૧ વલકારનાગ કવિઓની શી કીમત^૨ હદ અને બહિમ તો શાયરો ખામમા જોના હશે તે જ ગકતની નહી વહેવડાનના ચગીઝખાન અને તેના અનુભામીઓમાં કેની નીતિ અને કેવા આત્મા વિચાર !

ચગીઝખાન, હવાઝખાન અને તૈમૂરની સામાન્ય કૂટાએ તમામ પ્રજાને જુની લીધી મૂળ પર લીધું ન હો એવા નાદશાહોના તાજ અને તખ્ત ધૂગ ભેગા કરી દીધા ખુરાવાનથી ગામ (સીગિયા) પર્યંત આકાશ નીચે સનસનાતી ફેવાઈ ગઈ દુનિયાની માતા (ઉમ્મુદ્દુનિયા) તરીકે ઓગખાતા બગદાદની ઈટ ભેગી ઈટ મળી મઈ, મહાન મહાન નગરોમા ખડેરોમાથી ધૂગ ઊડતી ઘઈ બધા મળી ઓછામા ઓઠાં પચાસ સાઠ લાખ માણસો એ જ અપાટે ફના ઘઈ ગયા આ બનાવે નાશવત દુનિયાનો એવો તો ખ્યાલ આવ્યો કે તેનો ચિતાગ બાના સમય પર્યંત લોકોની નજર આગ કરતો રહ્યો

પગલું જાનાને તો બોનવાનો ચસકો લાગ્યો હતો તે ખામોશ હાથ જડીને ખેસી રહે એમ નહતી ગમગીન દિવ અને મજાઈ ગયેની લાગણીની અસર બીજી તરફ વળી મઝન આતંકિક ઉમગકા અને ફિનના જાવોની દર્ગક છે તેથી ફૂટેલા ફાગેલા જંગના ઘાની ક્રેદિત જમાન પર આવવા લાગી લોકો દુખમા પગવર્ધાગનુ સમગ્ર કુટે તેમ દરેક દિશા અને ખૂણામાં સફીવાદની ચર્ચા શરૂ ઘઈ અને સિનુ જોગ વધ્યું. આવા સમયમાં સ્વતંત્ર અને શાન રહી કામ કરનારા ફરીદુદ્દીન અત્તાગ (મૃ ઈ સ. ૧૨૩૦), મૌવાના રમી (મૃ ઈ સ. ૧૨૭૩), હગકી (મૃ ઈ સ. ૧૨૮૮), સાઈદી (મૃ ઈ સ. ૧૨૯૧), આદદી (મૃ ૧૨૯૧) અને ચમિગતરી (મૃ ૧૩૨૦) વગેરેની શાયરી સૂફીમનના સાહિત્યમાગોના ફળફૂલ છે

જો યુગનાં સાહિત્યની ખાસિયતોમાં સગળ અને રીવી શીરી, એકાગ્ર મૌલિક બળ અને વારતવિકા છે અને તમામ લખાણો ઉપર

મુસ્લીમ સત્તાના શિક્ષણની સર્વોત્તમ અસર છે. એ સમય દરમિયાન ગદ્યલેખકો અને ઇન્દ્રિયાસકારો યથા તેમાં તારીખે વસસાફનો કર્યા વસસાફ (જીવિન ઈ. સ. ૧૩૨૮) પણ હતો.

તૈમૂર યુગમાં ગદ્ય, સફીવાદ અને અસરકારક ગઝલો એમ ત્રણ જનનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું. ગઝલોમાં આત્માના ગૂઢ અનુભવો, આધ્યાત્મિક અને ભાષિક એમ બન્ને દૃષ્ટિએ દર્શાવવામાં આવે છે. અતિ આકર્ષકારિક ભાષામાં સતો ઇશ્વરી પ્રેમ હર્ષો-માદયી મોગલ યુગ અગાઉ ગાતા હતા તેનો આ યુગમાં મદિરા-ગીત અને પ્રેમગાયનો માટે ઉપયોગ થવા લાગ્યો. મશહૂર હાફિઝ (મુ. ઈ. સ. ૧૩૬૦) એજ યુગમાં થયો તેનો અશ્વત્થતા મુઝફ્ફરી વંશનો હતો.

એ યુગમાં પ્રસિદ્ધ લેખકોને સૌજન્ય અને ઉદારતાથી સહાય મળી. મંથકારોએ પણ આર્થિક ચિંતાથી મુક્ત રહી ઉત્તમ પુસ્તકો લખ્યાં. એ સમયના સુવનાન હુસૈન મીર્ઝા (મુ. ઈ. સ. ૧૫૦૬) તેમજ તેનો વજીર મીર અલી શેર નવાઈ (મુ. ઈ. સ. ૧૫૦૧) તુર્કી ભાષાના વિદ્વાન હતા. સુવનાન હુસૈને તુર્કી ગઝલો પણ લખી છે મીર અલી શેર તુર્કી તેમજ ફારસીમાં પુસ્તકો લખ્યાં છે અને તેની તુર્કી ગઝલો અને પાંચ મસ્નવીઓ (મહાકાવ્યો) આજ પર્વત તુર્કિસ્તાનમાં મશહૂર છે. એ સમયમાં થયેલા જામી (મુ. ઈ. સ. ૧૪૬૨) ને કટલાક ફારસી શિષ્ટ સાહિત્યનો છેલ્લો કવિ ગણે છે તે ઉપરાંત ઇતિહાસલેખક મીર ખોન્દ (મુ. ઈ. સ. ૧૪૬૮), તઝકિરુલ્લુગુઅગનો કર્તા મશહૂર દોસ્તશાહ (મુ. ઈ. સ. ૧૪૬૮) તેમજ અન્વારે સુદૈવી (અપ્સરતંત્ર) નો કર્તા હુસૈન વાઝ કાશિરી (મુ. ઈ. સ. ૧૫૦૫) પણ એજ સમય દરમિયાન યથા હતા. બીજા શાયરો અને મંથકારોની સખ્યા પણ ઘણી મોટી છે.

સફવી યુગ

એ સમય દરમિયાન મહાન કવિઓ ઇરાનમાં પેદા થયા નથી. અનેક પ્રકારોની ચિત્રકળા, હુન્નગકળા અને સંગીતની પ્રગતિ સુંદર રીતે થઈ હતી. એ વંશના જાદુશાહો ધાર્મિક જાજનોમાં બિલકૂલ

અસહનશીલ હતા જે સફી સતો અને શાયરો રાજ્યધર્મ શીખ્યા ન પાળતા તેમને પણ વેાવુ પડ્યું પરિણામે સફીવાદ અને મૂઠી શાયરીનો પણ દ્વાસ થયો. પદને ઉત્તેજન ન મળ્યું પણ મલમલ લખાણો સારા પ્રમાણમાં થયા એ સાહિત્ય આધ્યાત્મિક વિચો ઉપર શીખ્યા દૃષ્ટિ બિંદુથી લખાયું.

એ યુગ ઇમ્બિય ન ભાગતમાં સમ્રાટ અકબરનો ઇમાર બૈનમાલ અને હનામમાલ માટે અતિ મોટોગો હતો અને તેની દરિયાકિનારે લઈને ઇશાન તરફથી કવિ અને લેખકોની બરતીયે તેને બીજાગની દીધા. જહાંગીર તથા શાહજહા પણ સાહિત્ય તથા વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવામાં અકબરના જેટલો જ રસ લેતા અકબરના અમીરોનો ઇમાર પણ હમેશા વિદ્યાનોથી જામ્યો રહેતો. તે ઉપરાંત અહમદનગરના નિઝામશાહી બાદશાહો, ગોવંદકોશના જુલશાહી બાદશાહો, અને ખીજાપુરના આદિનશાહી બાદશાહો પણ વિદ્યાપાત્રક હતા.

૧ કવિ નઝીરીને જહાંગીરે ત્રીસ હજાર સોનાના મિઝા હનામમાં એકા વખતે આપ્યા હતા શાહજહાને અમ તાનિય કનીમ (રજાકર) અને અબ્દુલ હમીદ લાહોરી (ઇતિહાસકાર)નું સોનાથી વજન કરાવી તે મેાવું હનામમાં તેમને આપી દીધું હતું. વળી એ જ બાદશાહે કુફી કવિનું મેા સાત વખત ડવશતથી બગીને બધું તેને હનામમાં આપ્યું હતું.

હહેવાય છે કે અક વખત અબ્દુરરહીમખાનેખાનાન અમીરને નઝીરી નૈશાપૂરીને કહ્યું કે ‘જે લાખ રૂપિયાનો ટમ્બો કપામાં આવે તો તે કેટલો મોટો વાય ? મે કદી તે જોયા નથી તેથી તેણે તેની આગળ એક લાખ રૂપિયાનો ટમ્બો કસ્યો નઝીરી ખુશ થઈ ગયો અને અબ્દુરરહીમનો આભાર માન્યો. આપને લામિ એ મક લાખ રૂપિયા જોયા અમીર કહ્યું ‘જેવાથી શું ? અને તે પૈસા તેણે નઝીરીને ત્યાં મોકલી આપ્યા (નાનિ રુવકમત, બા ૧, પૃ ૭૭૮ ફારસી) અક કરીદા (મસસા કાન્થ) માટે એ જ અમીરે લફી કવિને એક લાખ રૂપિયા આપ્યા હતા (ખજાનએ આમિરહ) અમીર ખમરો ઇશાન પહોચતા અને ત્યાંથી નદીના જીવાળની જેમ કવિઓ અને સાહિત્યકારો આવતા રથા હતા.

૪ સ. ૧૫૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીના ઈર્શનના ફારસી સાહિત્યમાં કઈ નીતિના નથી ગઈ અને પછી પુસ્તકો શિષ્ટ સાહિત્યના યુગના ગઈ અને પછી ૧૧ અનુસરણમાં જ વખાના નહીં શાયરોમાં મૌનાના હાલિર (મુ. ઈ. સ. ૧૫૨૧), માર્શિર (મુ. ઈ. સ. ૧૬૭૭) તાલીર વહી (મુ. ઈ. સ. ૧૭૦૭), ગેશ અની હઝીનર (મુ. ઈ. સ. ૧૭૬૬) અને ગઈ લખકોમાં ખોન્દ મીરઝ (મુ. ઈ. ૧૫૩૫) અને હુમાર વગેરે થયા હતા. યુગ અને પહેલવી યુગ

હાથા યુગમાં આમ ફારસી પદોમાં મારો અને મારક અને પ્રશસા નો (મી. ૧) સંસ્કૃત થયા સાગ મજનમવિઓ પછી થયા ગઈ મહલુ મોફુ અને કુન્ની નાવના પદોત્તરના મારક ઓગણીસમી સીમા થયો અગ્ની શબ્દો પ્રમાણ ઓપુ થયા હાથુ હાથરસિક અને નાદમય પુસ્તકો પછી લખાયા માર્યા નાદ સાહિત્ય ત્યા ન હતું તે છે ઓગણીસમી સદીના અંતમાં આપુ ફારસી સાહિત્યમાં દેખી પાર્શ્વોતો લખા હતા પછી હવે પશ્ચિમની અસરથી નવન થાયો લખાવા મહી મુરોપીય સંસ્કૃતિ લીધે ત્યા ન

૧ સાદમ નાદાગીરના સંનયમાં ભારતમાં આગ્યો હતો શાકુન્દાએ દખ્ખામ હપર (ઈ. સ. ૧૬૦૬ મા) અઈ કરી ત્યારે તે તે ન સાથે હતો તે ફરીથી ઈર્શન ગયો ત્યારે શાહ અબ્બાસ બીજા (ઈ. સ. ૧૬૪૨ ૬૭) એ તેને રાજકવિ બનાવ્યો હતો

૨ તે પા. ભારતમાં આગ્યો હતો

૩ ઈ. સ. ૧૫૨૮માં તે ભારતમાં આગ્યો હતો અને તેની મુલાકાત આશામાં બાબર સાથે થઈ હતી તેની સાથે તે બાબા પા. ગયો હતો બાબરના મરણ પછી તે હુમાયૂં ની નોકરીમાં રહ્યો અને હુમાયૂંના મહ વગેરે પુસ્તકો લખ્યા

૪ શાહજહાન સૌથી નાના પુત્ર મુરાદ બહસના આશ્રયમાં તે ભારતમાં જ રહ્યો હતો તે જૂદા-સ્થાનુ નિરત જીવન કારમીરમાં આગ્યુ હતુ અને તેનુ અવસાન પછી ત્યા જ થયુ હતુ.

૨૯૭] ઈસ્લામના સાધા ત્રિપિ અને સાહિત્ય વિશે દ્ર કમા પરિચય ૧૦૭

જુદી જુદી જાનાઓના કેટલાંક પુસ્તકોનો ફારસી ભાસામાં અનુવાદ શરૂ થયો.

ઈ સ ૧૮૦૬ ની ક્રાંતિ પછી ઈસ્કી સાધરી જીડી ગઈ પુરાણી હમની કવિનાઓએ પૌરુષ અને સ્વતંત્રતાની જાનનાનાજા ન પોને ધ્યાન આપ્યું આધુનિક કવિના અનુભવ ઉપર ન્યાયેનો જવહારપર્ણ છે તેમાં નરીન જાગૃતિ એના અને નવુ દર્શનિદુ નજરે પડે છે અર્નાવીન સાધરીની સેની બદનાઈ મઈ છે કાલ્પનિક આશખનો પકડા અને માથ નો છણના તથા તેમના પ્રેમવિનોદને ધ્યાન નથી લોકોને જમાનાની ચાતુ પ્રગતિ સાથે રહવાનુ છે હવે વતન અને કામ તેમની માથક મની હવાઈ વાતોનો જમાનો ગયો પેટ જવાને ખોગક અને જીવનનિર્વાહ માટે માથાદટનો પ્રસંગ આપ્યો માથખને ખાતર તન, મન, ધન, તેમજ આઝાદીને નિનાજનિ આપનાની વાત મઈ કેમ અને વતનની આઝાદીનો પ્રભુપ્રિયથિત થયો દાન્યલોશી તેને તે જ મદી, પરંતુ અજનો શગલ હવે બતાયો છે અને એના નસાનો હમ નિગળે બન્યા છે દ્ર કમા ઈસ્લામના ગજકીય અને સામાજિક જીવનને વગતી બામતોનો પગો અર્નાવીન સાધરીમાં સજાયા છે કવિઓ માટે તો જાગ્રે નામાજિક તેમજ ખાનગી જીવન, કેમવણી, રાજદારી, આર્થિક, ધાર્મિક, ક્રિસ્ટી વગેરે દેશના પ્રગતિશીલ પ્રશ્નાની અર્ના માટે મોટા પાયા પર અર્થધ્યાન યોનનામાં આ નુ હોય એમ આજાસ થાય છે, છતાં આધુનિક કવિનામાં પ્રાચીન કવિનાની મહનનાની ઊણુપ છે

કાચાર વશનો બીજો શાહ ફત્હ અનીશાહ (ઈ સ

૧ એ ગ્રાહ ઈસ્લામનો એક અદ્વિતીય અને અજોડ નમૂનો છે એ અવગાન પામ્યો ત્યારે ૧૫૮ પત્નીઓ અને ૨૦૦૦ પુત્રો, પુત્રીઓ, પૌત્રો અને દૌહિરેના એક અતિ બહોળા કુટુંબને રોડ કક્કડ છેડા થયા હતો એના વિશે કહેવાય ■ કે એક દહાડો તેણે ઘેરી ચેરે સ્ત્રી અને રાન્યકવિને

૧૭૬૭-૧૮૩૪)ની સુદ્ધાંત સાગ કવિઓમાં ગણતરી થતી હતી તેનો પૌત્ર નાસિરુદ્દીન શાહ જે એ વસંતો પાંચમો પાદશાહ હતો તે પણ કવિ તેમજ ગદ્યનેખક હતો યુરોપની મુઆફરીનું નથુ બાગેમાં એનું લખાયેલું સૂરનામું અર્વાચન વચાપ છે

કાચાર યુગ દરમિયાન થઈ ગયેલા કવ્યાની (મ. ઈ સ ૧૮૫૩) ને કેટલાક શિષ્ટ સાહિત્યનો છેલ્લો શાવક ગણે છે અર્વાચીન સમય દરમિયાન થયેલા કવિઓની નામાવધીમાં મુખ્ય તરીકે નસાત (મ. ઈ સ. ૧૮૨૮), વિકાર (જ. ઈ સ ૧૮૧૭), ખુસરવી (જ. ઈ સ ૧૮૪૬), જલ્લુવહ (મ. ઈ સ. ૧૮૯૬), દેહખુદા (જ. ૧૮૭૬), બદીહિઝ્ઝમાન

તે તે વિશે અભિપ્રાય માગે તેણે કહ્યું 'જહાપનાહ, માગી નિંદગી આપના ઉપર હુરમાન હો, શો'દા નકામી છે ' આ સામળી માહ રેરે બરાઈ વફાઈ ઠાઠયો ' એ ગરેડો છે લઈ બને એને તમેવામા ' શબ્દોનું અક્ષરો પાનન કરવામાં આગું બીચારા કવિને ગરેડા સાથે વાસવાસ, પર મહેલ પડ્યું થોડા દિવસ પછી શાહે તેને ફરીથી તેડાવી, તેની આગળ બીજી શો'દા વાચી, અક પછ હરફે ઉચ્ચાર્યા વગર શાયર ચાપતો થયા શાહે ખૂબ પાન, પૂછ્યું ' ક્યા લખ છે ? ' સાથે કહ્યું ' ફરીથી તમેરે । '

- ૧ વિગત પોતાના બાઈ મહમૂદ સાથે બારતમાં આગ્યે હતો ઈ સ. ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૧ પર્યંત તે મુમઝમાં રહ્યો હતો ત્યાં તેની ધૂલી પ્રતિષ્ઠા હતી તે પછી તે નેહરાન પાઠે ગયો હતો (રેડા કુલીખાન-મજૂમદરકુસદા)
- ૨ જલ્લુવહ વિશેની વિગતો બહુવા જેવી છે તેનો જન્મ ઈ સ. ૧૮૨૨માં અમદાવાદમાં થયો હતો. વાલ જેવી બની હતી ૨ તેનો પિતા મિસ્ત્ર સૈદ મોહમ્મદ તખાવખાઈ (વખલ્લસ નજ્જર) વૈદ હતો અને ફત્તે અલી શાહ કાચારના રાજઅમલમાં તે દરમિયાન કવિ હતો તે સિધતા દૈદાગાદમાં આગે હતો અને ત્યાંથી ગુજરાતમાં આગે હતો જ્યાં અમદાવાદમાં જલ્લુવહે જન્મી તેના પિતાના ધરમાં જલ્લવે (કગડમાટ) કથા. તે પાન તેના પિતા સાથે તે ઈરાન ગયો તેણે આન્ધાત્મશાન પ્રાપ્ત કર્યું તે એક સામાન્ય ઓરડીમાં રહેનો હતો અને મદ્રેસામાં બહાવતો હતો પોતાનો ખચાર તે ગરીબોમાં વહેચી નાખતો અમીર ઉમરાવો એટલું જ નહિ પણ ખુદ શાહે પણ તેની નાની કાટીમાં તેને મળવા આવતા.

૨૭૭] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ અને સાહિત્ય વિશે ટૂંકમાં પરિચય ૧૦૬

(૪ ઈ ૧૯૦૦), અદીબુલ્લમાનિક (મુ. ઈ. સ. ૧૯૧૭), આગિફ
કઝીની (મુ. ઈ. સ. ૧૯૨૫), ઇરજ ગિર્ઝા (મુ. ઈ. સ. ૧૯૨૬),
અદીબ નૈશાપૂરી (મુ. ઈ. સ. ૧૯૨૬), અદીબ પેશાવરી^૧ (મુ. ઈ. સ.
૧૯૩૧), કવયિની પગીન છતિભામી (મુ. ઈ. સ. ૧૯૪૧), ગજલિ
બહા (મુ. ઈ. સ. ૧૯૫૧ ના એપ્રિલની ૨૧ મીએ) વગેરે મુખ્ય છે
પરભાષાના તત્ત્વો.

અર્વાચીન ઇરાન પોતાના રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસ સાથે રાષ્ટ્રીય ભાષા
અને રાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો પુનરુદ્ધાર કરી પાશ્ચાત્ય ગદ્યોની હરાળમા
ગહેવાની કાશિસા ઠગી રહ્યું છે.

આતુ જમાનામા ફારસી ભાષાને અધ્યક્ષાચીન ઇરાની પહેલરી
અને પાઝદ જેવી શુદ્ધ જ્વાના પ્રયત્નો માટે આદેશનો પૂરજોશમાં
સર ચર્ધ ગયાં હતા, કારણ કે ફિરદોસી પછી પણ અગ્નીનુ પ્રાધાન્ય
ઈ. સ. ૧૯ મીના અન સુધી રહ્યું હતું તે ઉપરાંત તુર્કી વગેરે અને
તુર્કી પ્રજાના વસનાટને વર્ધને થોડાક તુર્કી શબ્દો પણ પ્રચારમાં ગયા
વૈજ્ઞાનિક શોધો અને જમાનાની પ્રગતિને અનુકૂળ થવાને જે શબ્દોની
જરૂર પડે તે ન મળતા ઇરાનીઓએ નવા શબ્દો ન બનાવ્યા,
અંગ્રેજી, રશિયન તેમજ ફ્રેન્ચ ભાષામાંથી તેમણે ફારસી ભાષામાં
તેના તે શબ્દો લીધા. પાશ્ચાત્ય ભાષાઓ અને તેમાં ખાસ કરીને
ફ્રેન્ચના પુસ્તકોના નજૂરમાં ક્યાં તેમાં પરિભાષિક શબ્દો તેના તે ગયા
વળી સપર્શને લઈને આવે, વિચારો અને ભાષા ઉપર પણ તેમની
અસર થઈ.

આવા ફેરફારો થયા હોવા છતાં લગભગ હેલ્લી અગિયાર
સદીમાં ફારસી એટલી જોડી ફેગવાઈ છે કે ઇર્મી દમથી સદીની શૈરો
આજનો ફારસી વિદ્વાન સદે-સાઈથી સમજી શકે છે.

૧ અદીબ પેશાવરી, અદીબ નૈશાપૂરી અને જતુલ એ ત્રણે બક્ષચારી હતા.

ભૂમિ તેવી ભાષા

યુગેપના લોકોએ પારિસને ખૂબસૂતી અને શાલુગારને કારણે પશ્ચિમની મુંદરી ગણી તે જ પ્રમાણે દનિહાસકારોએ ઇંગ્લંડને પૂર્વની મુંદરી કહી છે. એ રમણીય ભૂમિની બાપા વિશે યુરોપના લેખકોએ પણ કબૂલ કર્યું છે કે એમાંની અમૂક ખૂબીઓને લઈને એ દુનિયાની તમામ ભાષાઓમાં ક્રિષ્ક છે.

એ અજબ વર્ણનશક્તિ, અવકારમય પ્રજ્ઞા, શાનદાર તાલ ઉપમાઓનો બંધાર, પ્રયત્ન છુટ્તો, રસીકી મધુરતા વગેરે ખાસિયતોથી ભરપૂર છે, બાપાનાં મૂર અને ખૂબીને લઈને સાંભળનાર તેમજ વાંચનાર તોત્ર અને માદક ઉદ્દાસ અનુભવે છે. એ સંગીતમય છે, એમાં રજુકાર છે. સાંભળનારના દિવમાં દીર્ઘ કાળ પર્વત એ ધૂમી રહે છે. ઈ. સ. ૧૯૪૭ ના એપ્રિલની સરખાનમાં નવી દિલ્હીમાં એશિયાઈ પગ્થિલ બરાઈલની તેમાં મહાત્મા ગાંધીજી પહોંચ્યા અગાઉ ઈરાનના એક પ્રતિનિધિએ પોતાનું વક્તવ્ય શરૂ કરી દીધું હતું તેથી સંગીતની નાયકુએ બાપલુકનને પોતાનું બાળજી ફરીથી શરૂ કરવાની વિનંતિ કરી હતી. તેમ કરવામાં રાષ્ટ્રપિતાને મીઠા અને મધુર રજુકદાર મર સંબળાવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ હતો.

વળી ફારસી બાપાની મીઠાસ અને લહેજત માટે ડો. સર મોહમ્મદ ઇકબાલે પોતાની મઝનવી (મહાકાવ્ય) ‘અન્નગરે ખુદી મારે કહ્યું છે

गरचे हिंदी दर लुझवत शहर अस्त,

तजें गुफ्तारे दरी दीरीतर अस्त ।

[એ કે હિંદી મીઠાશમાં સાકર જેવી છે, પરંતુ દરીરવિશેષ મધુર છે.]

મેસિયો નિકોલા નામનો તેલતાનમાંનો એક વખતનો ફ્રેચ ડોન્મન 'મુકામમએ ફાગ્સી' નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે ફાગ્સી તમામ ભાષાઓમાં મધુરી છે એનો ખગ્ગનો ઉમદા ઉપમા, રૂપક અને દ્વિત્રયોગોથી લાગેલો છે તે પોતાના સમ્રદ વડે દરેક પ્રકારના વિચારો અને ભાવો એવા તો ઢાળી શકે છે કે તે ચોખ્ખા અને આકર્ષક બની જાય છે શાયરી અને પદ્યવહારના કાર્ય માટે એ પૂર્વિય ભાષાઓમાં ઉત્તમ છે

ત્રિપક્ષને એની મીઠાશ વિશે કહ્યું છે કે 'અગ્ની જ્ઞાનની ભાષા છે, છકોં શૌર્ષની, હિદુગ્તાની નમક જેની મજેદાર, પરંતુ મધેડા બૂકે તે અવાજની અને ફાગ્સી (મીની) સાલ જેની છે'.

ભારત-ઈરાની ભાષાવર્ગ

આર્યોનું ભારત-ઈગિની કુળ સાથે ગુણ પછી બને વર્ગો જુદા પડ્યા ત્યાંથી ઇગિની અને સમૂહ ભાષાનો નિકાસ અનગ અને સ્વતન્ત્ર રીતે થયો એ એ ઉપરગોને ઇગિની ભાષાવર્ગ અને ભાગનીય ભાષાવર્ગ એવા નામો આપી શકાય

ઈગિની ભાષાવર્ગ

૧ દયાની યુગની ઝથોસ્ત્રીના અનુયાયીઓ તથા પાગ્સીઓના ધર્મ-પુસ્તક અગ્નતાની ભાષા જેને 'પ્રાચીન પૂર્વિય ઈરાની ભાષા' તથા 'પ્રાચીન માખ્નરી ભાષા' પણ કહી શકાય

એ ઈ સ પૂ ફટ્ટી સદી પર્વત

૨ હખામતી (હખામનિથી) યુગની ખીધાગદી અક્ષરોમાં લખાયેલી 'પુરાણી ફાગ્સી' જેને 'પ્રાચીન પશ્ચિમીય ઈગિની ભાષા' પણ કી શકાય

ઈ સ. પૂ ચોથી સદી પર્વત

૩ પાર્થવ યુગમાં જન્મેલી પહેલની અથવા મધ્યકાલીન ફાગ્સી જે સાગાની યુગમાં રાજ્યભાષા રહી

ઈ સ સાતમી સદી પર્વત

૪ સાસાની યુગમા પહેનવીનુ શુદ્ધીકરણ કરવાથી પેદા થયેની પાઝદ

ઈ સ નવમી સદી પર્વત

૫ અગમ આક્રમણ પછી અરબી લિપિમા મુસલમાનોની અસર નીચે લખાવેની પાઝદ

ઈ સ અગિયાન્મી સદી પર્વત

૬ અર્વાચીન

સાહિત્યિક તથા પ્રધાન ફારસી જેમા ફિરદોસીનુ શાહ નામુ છે

ઈ સ અગિયારમી સદીથી ચાનુ

૭ વીસમી સદીની ફારસી

આ રીતે પુષ્કળ પરિવર્તનોમાથી પસાર થયેની આજની ફારસી બાપા^૧ છે

ઈન્નમાં બેલીએ

એમ મહેવાય છે કે અગ્રેએ ઈન્ન ઉપર ચાઈ મરી તે અગાઉ ત્યાં સાત મોનીએ મુઝીર, જાલુરીઝ, સફ્રીઝ, દિરની^૪

૧ આવા જ વાના સિંધીના થયા છે જે મૂળ સંસ્કૃત બાસ ઉપરથી જિતગી આવેલી છે અગાઉ તે દેવનાગરી લિપિમા લખાતી મુસલમાન અમીરાત શાસન સિંધમા થયુ ત્યારથી તે અરબી લિપિમા લખાવા મઝી મુમનમાનોના સંપર્કને લઈને તેમા પુષ્કળ અરબી અને ફારસી શબ્દો દાખલ થયા ઉલ્લા ઇન્જિવાનમા એની દરજા અતિ ખગમ થઈ હવે એ કેટલું સ્વરૂપ લે છે તે હવે પછી જાણશે.

૨ સમરકંદની પંડેરામા ફગદુપ નામ ઉપર એક મસૂર સ્થળ હતુ તે ઇનામે ફુનિયાના ચાર બિહિસ્તોમાનુ અડ ગલાતો, તેની બાપા સુ દી કહેવાતી

૩ જાલુરી ક જાલુરી કદદાર ગઝના બોરે સ્થળોની બાપા હરો તેથી જ કવિઓએ મદમૂદ ગઝનવીને મદમૂદ જાલુરી શ્લ કહ્યો છે (મિહમદ દુરૈન આઝાદ-મુખનદાને ફાર્સ, ૫ ૩૮)

૪ સીસ્તાન પુરાણ જમાનામા સફ્રી કહેવાય તે વખતે એનો કેટલો વિસ્તાર હતો તે કહેવુ મુશ્કેલ છે

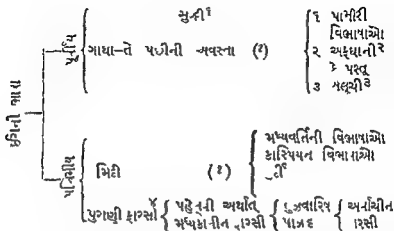
૫ દેરાત અને તે હવાકાનો હરો પુરાણ જમાનામા એ વિમૂત બાજ હતો

૨૯૭] ઇરાનનાં ભાષા લિપિ સાહિત્ય વિશે દ્રંકમાં પરિચય ૧૧૩

પાર્સી (ફારસી), દરી^૧ અને પહેલવી નામની હતી જેમને પ્રાકૃત ભાષાઓ કહી શકાય એમાંની પહેલવી ચાગ અગ્રેની ઇગિન ઉપરની ચદાર્થ અગાઉ વ્યવહાર અહાગ ચર્ચ ગઈ હતી ફારસી જીવત છે, દરી અને પહેલવી મરી ગયેલી જેવી ગણાય અમલતાને ખાતર આ ગ્રેવીઓના એ ભાગ પાડી શકાય એક પૂર્વીય એટલે કે બાખ્તર (બાહ્દિયા)ની બોલી અને બીજી પશ્ચિમીય જે મિઝિયા અને પાર્સ અને ટેકાણે એક જ બોલાતી હતી આ બીજી ઇગિનમાં આજે બોલાતી ભાષાની માત્ર છે તે અને પારસીઓના ધર્મ પુનકોની (બાહ્દિયાની) અવગતા ભાષા અને ભગિની સમાન હતી

૧ ફારસી શબ્દકોશોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કોઈ જ્ય નમાતામાં એ દરબારી ભાષા હતી તેથી જ દરી નામથી ઓળખાઈ છે શેષ અમુ અપી સીનાએ (જેને અમલના અસીસેના કહેવામાં આવે છે તેમ) પાતાની કૃતિ 'હિકમતે ફારસી'ના દીખાવામાં કહ્યું છે કે આ પુસ્તક હુ દરી ફારસીમાં લખ્યું છું, આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે એ દરમારની મળએલી મુહવશથી ભરેલી ભાષા હોવી જોઈએ

એ બોલીની પ્રિકાશ અને મુરુશ મારે કહેવાય છે કે મોહમ્મદ પેગમ્બરે એ વિરે કહ્યું હય > ' જે અલ્લાહનો હુકમ તબી ભવાઈ અને ફયાની ભહેદાત જવાનો હોય તો તે નક્કર મારે પ્રસિદ્ધ કરે અને તે હુ દરી ભાષામાં કરે ' વિશેષમાં તેમજે કહ્યું કે " દરી અને આગી એ જે જ ભાષા સ્વર્ગમાં બોલાય છે " (Sir John Malcom-History of Persia, Vol. I, p 203 નોંધ)

૧ મુન્દી ભાષાના ભાગે મળી આવ્યા હતા ફરી ભાષાની નજીબી એ ભાષા
■ એ ભાષાનો અભ્યાસ ૩ વામા આવે છે ફાર્મટ ગોષિએટ્ર એના
આમ હતું પ્રકાશન કયુ છે (I J S Tarporwala-Elements
of the Science of Language, p 164) અર્વાચીન પામીરી
બોલીમાં વિભાષાઓ અર્થોત્તરની આવી હોય તે સંબંધિત છે ૨
પ્રકાશન અને ટ્રાન્સક્રિપ્શનના ભાગેમા સંસારી વચના સમય દરમિયાન
માનવી ત વખતે રચ ફારસી, હમદાન અસ્તરહાન આમ આવતલન વગેરે
અયોના ગોકા પહેલુનીમા વાત કતા

૨ મલાક માન છે કે અફઘાની મા પસ્તૂ અવસ્થામાંથી ચીધી ઉતરી આવે નો છે
૩ કિતબી પુરાણી ભાષાઓમાંથી ઉતરી આવેલી બોલીઓમાં ખત્તી ચીધી
વિશેષ આદિ કાળની મનાય છે (Gray Indo Iranian Phonology,
p XII)

૪ ખત્ત અને મકાનો ઉપર પુરાણી ફારસીમા લખાયેલા ખીલારોકી તખ્તીમા
ધને ઉકાળે લેખે મળે છે એ વિરે વિમતવાર હેવાત આમળ આવી ગયા
છે એ ભાષા અવસ્થા સાથે એટલી ખપી અજાતી છે કે ફારસી રાખ્દોના પ્રાચીન
રૂપની સોધ કરત, કેટલીક વાર વિદ્વાનોએ ‘અવસ્થા’ રાખ્દ વાપરી છે
આનો અર્થ એ નથી થતો કે અવસ્થામાંથી પુરાણી ફારસી નીકળી
છે એ ખતે મનવિષ ભાષાઓ છે પરંતુ એકબીજામાંથી નીકળી નથી

પ્રકરણ ૩ ભું.

ઈગાન અને અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન

ભારત એક વિશાળ જમી છે અહીં અને- જનજોષથી વિવિધ લક્ષણોવાળી અનેક જાતિઓએ આની પોતાનો ભાગ ભજવ્યો છે. આમાન્ય રીતે ગાંધ્ય યુવાની જીતાઆથી સ્વાયત્તે આગર્થે ધર્મપ્રચાર, દેશને ધનવાન જાગી નેમાનો પેમે લી જવાને મૂળ વનતમા કોઈક પ્રકારનો ગાંધ્ય લખ લખન થરાથો અધના દેન હિપા 'ઈ દેનિઠ અધકૃપા કે કુદગતી અવલુ આની મઃવાથી પ્રજાઓ પોતાનું વતન છોડી પડેજોમા જઈ ત્યા વમનાટ પમદ કરે છે લાગનમા આગે દેકા રના, કાળી રગના અને વપટા નાન્વાળા અમન ગતિના વોકો જોવામા આવે છે ક્રીયા રના સફેદ રગના અને ચામા નાકવાળા આર્ય નમનના લોખંએ એને પોતાની જન્મભૂમિ

૧ શ્રી ચક્રવર્તિ સજ્જાગાચાર્ય । કે હાપુરની સજ્જાગ મેનેજના વાર્ષિક ગમતભ (ઈ સ ૧ ૪૪)ના પ્રચયનમા કહ્યું હવે ને દાકરા યોગ્ય છે ૨ 'પુરાણા જમાનાથી જ ભારતની હદારાની ગીમા નથી પડેજો લોકોને આપણા ભરોળા કિન્થી થાગી ફુનિયામા કોઈ દેો સર્ચ નથી. ભારત તો ભરે જુની જુદી ભવના મનુષ્યાનુ અક સમહમ્યાન છે આજની મમામા જ તો જુઓ કેવા વિવિધ પ્રકારના રગના ઢગના અને રોશામના યોમે હાજર ૪ આકૃ જોતા ભારા દિવના આનદનો હાળો આરે છે

બનારી છે, તે ઉપરાંત ટૂંકા કદના, સફેદ રંગના અને નાના નામ્વાળા મોગન લોખંડ પથ્થર દિદિગોચર થાય છે આમ આવી જુદી જુદી જ્વાલિઓના લોખંડો જે વજુમેય લોખંડો આવે છે, તે મજબૂત કાગ્લોમાંથી કોઈમ્ને વર્ધને તેઓ દેશ જેવી અહીં આવી વચવાટ કરી હસી પડ્યા તેનું પરિણામ છે

એ પ્રગ્લઓમાંની ટેટનીક પ્રગ્લ ઇમનમાંથી ઈનાદિ કાગ્લો લાગ્નમાં વાપર્ય ખૂંચેથી દાખન થતી ગઈ છે તેમાં આયો, ટ્રીકો, શેષ અને ધૂસી? વિરે આગળ ઉપર દહેરામાં આ યુ છે, તે ઉપરાંત ઈગિનના સામાની વચના પાંચાહોના ગલ્લ અમન (ઈ સ ૨૦૬-૬૫૧) ઈમિયાન પથ્થર લોખંડો વાગવા થયેના ઉપદ્રવ વિરે પનું કહનામાં આ યુ છે હવે એ પ્રગ્લઓનો ભારત અને તેમાં પથ્થર ખાસ મગિને ગુજરાત સાથે કેવો મનધ જ્યો હતો તે જોઈએ —

ગુજરાત ભાગનની પશ્ચિમ દિનારે આવેલો એક આકર્ષક ભાગ છે અહીં ધુધી ઉપર જાગ્રાવેલી જ્વાલિઓ ખેચાઈ આવી હતી તે ઉપરાંત તેઓ પડી પથ્થર ધણી પ્રગ્લઓએ અહીં વચવાટ કર્યો અને આજ પર્યંત તેમનામાંના કેટલાંના વચને હસી ધગવે છે વિચયને લાગેજળને ત્યાસુધી જે પ્રગ્લઓ અગ્ની અને ફાગ્સી બોનનારદ દેગ્લોમાંથી આવી તે ટેની રીતે, ખ્યારે અને ખ્યા સલેગોમાં અહીં ગઈ તેની વિગત આવશ્યક છે કે જેથી ફાગ્સી અને અગ્ની ભાગાઓની અસર ગુજરાતી ઉપર ક્યાંથી પના મગિ તેનો ખ્યાલ આવે. બાકદ્રી મસાલુ વહેણ ગુજરાત પર્યંત

પ્રગ્લ ૧ ના મા નામ્દ્રી લોકો વિરે ષોડીક વિગત આવી ગઈ છે ઈગિનમાંથી ભાગતમાં આવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ ગલ્લલોભ હતો તે આપણે જોયું તેમાં એકિતિદ (ઈ સ પૂ ૧૭૫-૧૫૩)નો પુત્ર એપોલોદોત ઈ સ પૂ ૧૪૦ થી ૧૦૦ ઈમિયાન ભાગનની

ઉચ્છ્ર] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૧૭

સમ્રાટમાં આપના મણા લાગેનો મારિ હતો. તેને નક્ષિયુ મિથ, સૌનાપૂર અને મચ્છ (આગરદ્વીપ) પર પણ પોતાની સત્તા ઝાપમ રાખી હતી મેનદ્ર (ઈ. સ. પૂ. ૧૧૫-૬૦) પણ એ લાગેમાં ગત્ય કર્યું હતું એમ મદ્રાગો નામનો પ્રાચીન ગ્રીક લેખક જણાવે છે

આઝર્બૈજાની અત્તા વધતા ઝાઝા પ્રમાણમાં લાગતમાં ઈ. સ. પૂ. ૨૫ પર્ષત મ્હી હતી પરંતુ ગુજરાતમાં તો ઈ. સ. પૂ. ૮૦ માં નષ્ટ વર્ષ ગઈ હતી

સિકાગામ્નર

મજાનું સમય ॥ મિક્રાઓ હિંદી પાળીના મળી આવે છે તેમની ઝાપમાં નગરો આનીસ જેટલા જુદા જુદા ગણઓના નામ આવના હોનાથી એમ જણાય ૭૩ એલિઝિન ના અવસાન પછી તેમજ પહોના ત્યાગની અંદાજે પ્રેશ નાના નાના ગ્રીક ગણઓમાં વહેવાઈ ગયો હતો જે એલિથીદેમ કે દેમેન અથવા તેના પ્રતિપર્ધિ એલિઝિન ના કુળના હોય તેમાં મેનદ્રન નામ આવી આગળ પડ્યું તરી આવે છે એના મિક્રા ઇજનથી મનુગ મુધીના વિસ્તૃત પ્રદેશમાંથી મળ્યા છે મ્હ. પતિન ભગવાનના ઈશ્ટને ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રના પ્રાચીન હિંદી—આઝર્બૈજાનમાં એલિઝિન એસોનોગન અને મેન ના મિક્રાઓ મળ્યા હતા

મોમે ગુજરાતમાં

ની નાના સમ્મનાન ભારી ગા. સિંવમાં આવ્યા ત્યાંપછી તેઓ ઈ. સ. પૂ. ૧૦૦-૧૧૫ ની નગરમાં યવનોના નાના મોટા ગાળોને સમાત્ત મ્હી દીધા પછિામે સિંધમાં તેમની અત્તા એવી તો

૧ Menandros. જા તીથ નાપામાં ને મિતિદા પણ મ્હે છે

૨ હિંદી માર્ચન હિંદી ક્ષેત્ર હયા હિંદી અઢાન વચ્ચે મોમે સેત અ શામ્ન વા. ર. ખી. રે પુરાના ડેવ નહિ.

ગ્રી ગર્ધ કે તે પછી પશ્ચિમના લોકો તે પ્રેશને ઈડી-ગ્રીથિના (હિંદી શકઁધાન) નામથી ઓળખના લાગ્યા^૧. હિંદી-શકઁધાનની ગળધાનીનું શહેર મીનનગર સિંધુ નદીને કિનાર આવેલું હતું તે પછી ભાગતના અન્ય પાંદાસી પ્રાંતોમાં થોડીની સત્તા પહોંચી ત્યાં ત્યાં તેમના શાસક દ્વિપ કે મહાદ્વિપ કહેવાતા^૨

સિંધવી લોકો પ્રથમ ગણતર ઈ સ પૂ ૧૧૦ થી ૧૦૫૭ સુધીમાં સૌગંધ પર્વત પહોંચ્યા હતા સૌગંધ અને દક્ષિણ ગુજરાતમાંથી ઉત્તરેન ઉપર તેમનો આક્રમ કરી હતી એ ભાગતવર્તની દત્તકથાઓમાં પ્રચલિત છે ત્યાં ઈ સ પૂ ૧૦૦ માં તેમનું મળ્યું સ્થાપિત થયું હતું ઉત્તરેનથી શક સત્તા મથુરા તરફ વધી અને મથુરાથી તે તક્ષશિના પર્વત પહોંચી હતી ઉપર જણાવનામાં આનું તેમ શરૂઆતમાં તેમના આધિપતિ તરફથી સત્તા નીચેના જિલ્લાઓમાં સિંદ્ધગી જેમ હાટિમ વા સામત નિમનામાં આનું હતા જે દ્વિપ કહેવાતા પરંતુ પાછળથી તેઓ સ્વનત્ર થઈ ગયા હતા પ્રદેશના ભેદ અનુસાર તેમના એ ભાગ પાડવામાં આવે છે 'ઉત્તર' ના એટલે કે તક્ષશિના, મથુરા વગેરેના અને 'પશ્ચિમ'ના એટલે કે માળવા, રજપુતાના, કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને મહાગંધના આ પશ્ચિમ ૧૧ દ્વિપોના મે વસ

૧ The Cambridge History of India, Vol I p 567

ચયચન્દ્ર વિશ્વલક્ષાર-મારતીય ઇતિહાસ કી સ્પરેશા, તિલ્ક ૧, પૃ ૭૫૭

૨ તેઓએ બહુધા પાર્થવ સમ્રાટ મિત્રદાત અને તેના અનુયાયીઓની સત્તાનો સ્વિકાર કરી હતો એમ નહિ હોત તો તેમને શુદ્ધ ઈની 'દ્વિપ' ખિતાબ ધાગલ કર્યો ન હોત આ મતલબ હિતિહાસકાર સ્મીથનું (V Smith Early History of India) એસ ૩ પૃષ્ઠના (Part ૧ of Ancient India p 123) નો ૫૧ એજ અભિપ્રાય છે

૩ ચયચન્દ્ર વિશ્વલક્ષાર-મારતીય ઇતિહાસ કી સ્પરેશા, તિલ્ક ૨, પૃ ૭૫૮

૩૭૫] ઇરિન-અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૧૯

મહા બળવાન હતા તેમાંના (૧) ક્ષત્રગન^૧ ક્ષત્રપોની ગજવાની બહુધા નાસિદ્ધમાં હતી તેમજો ઈર્વિ પ્રથમ સદીમાં ક્રોઈક મમયે મતા બનાવી હતી એ ગાત્ર્યમાં ગોગપ્ત, ગુજગન, ક્રોઈષ્ટ, પશ્ચિમ મહાગાપ્ત અને પશ્ચિમ માળવાનો સમાવેશ થતો હતો ઈ. સ. ૧૧૯ ની આસપાસ એ વચનો અત આજ્યો હતો. (૨) ચણનવચી ક્ષત્રપોના ગાત્ર્યની વ્યાપના ઈ. સ. ૧૧૦ ની આસપાસ થઈ હતી તેમની ગજવાની ઉત્તરૈનમાં હતી એ વચના રદમાં (લગભગ ઈ. સ. ૧૩૦-૧૫૫) ના ઇનેના મુલકોમાં ગુજગન અને સૌગપ્તનો સમાવેશ થતો હતો મોટે ભાગેના ઇતિહાસકારો સમન છે કે તે તથા તે પછી થયેના પશ્ચિમના ક્ષત્રપોએ ઈર્ગનની પાર્શ્વી અને પછી માસની બાજીનાં અધીન કર્યો હતો.

આ ક્ષત્રપોએ ગુદાઓ કાઢાવી હતી અને સિક્કા પડાવ્યા હતા પશ્ચિમના ક્ષત્રપોમાં જમક, નહપાન, અને ચણનના સિક્કા ૫૦ ખનારી બખાણુ હોય છે

સૌગપ્ત અને ગુજરાતને કિનારે, જમકના તાનાના સિક્કા, બાણુચક, વર્ણસિદ્ધ ધ્વજ અને ધર્મચક ચિહ્નોવાળા મળે છે

• આ શક ક્ષત્રપોએ જાના સમય પર્વત ગુજગત ઉપર ગાત્ર્ય કપ્પી હતું અને ગુપ્ત વચના સમુદ્રગુપ્ત (ઈ. સ. ૩૨૬-૩૭૫)ની સત્તા આગળ તેઓ ધીમા પડ્યા હતા તે પછી ચદ્રગુપ્ત બીજા (વિક્રમદિત્ય) (ઈ. સ. ૩૭૫-૪૧૩)એ ઈ. સ. ૪૬૦ની વચલગમાં તે ભાગો છૂટી લઈ તેમનો અન આપ્યો હતો

૧ એ વિષય માટે જુઓ Gazetteer of the Bombay Presidency, Vol I, Part I, pp. 20-56

૨ V. A. Smith—The Early History of India, P 227

વિસ્તેર સમીચ હો છે કે ક્ષત્રપોનો હોયો હલ્લેજ ઈ. સ. ૩૮૦માં આવે છે એટલે કે એ સાલ પછી ચોરાન સમયમાં ગુપ્ત સામ્રાજ્યમાં એ રાજ્યના ભાગો મેળવી દેવામાં આવ્યા હતા

ભારતમાં હુલો

હજી પ્રગ્ન ઈસ્વી પાંચમી સદીના ઉત્તરાર્ધ અને છઠીની શરૂઆતમાં ઈરાનના પહાડી પ્રદેશમાંથી અવાર નવાર નીકળી આવીને ભારતના મેદાન ઉપર વસી હતી. તેમનાં ટોળાંએ કાણુજના કુલાણુ રાજ્ય પર આક્રમણ કર્યું અને ત્યાંથી તેઓ ભારતમાં રેલાઈ આવ્યા. ઈ. સ. ૪૫૫માં રકંદગુપ્તે (ઈ. સ. ૪૫૫-૮૦) પાછો વાળેલો દુમલો પ્રમાણમાં કંઈક નબળી દૃઢડીએ કરેલો હતો તથા ભારત ઉપર થકી આવનાર હુલોની ટોળાંઓ પૈકાની આ આરંભની હતી એમ લાગે છે.

દસ વરસ બાદ એ બટકની ટોળીના લોકોએ વધારે મોટી સંખ્યામાં દેખા દીધી. ગધેાર (કંદહાર) તથા પેશાવરના રાજ્યોને તેમજ ઉચ્ચાચી નાખ્યાં તે પછી ગંગાની ખીણના પ્રદેશમાં તેઓ ઘૂસ્યા અને આખરે ગુપ્ત સામ્રાજ્યનો અંત આણ્યો. એ આક્રમણકારી ટોળાંઓનો નેના તોરમાણુ નામનો એક સરદાર હતો. તે ઈ. સ. ૫૦૦ની પૂર્વે મધ્ય ભારતમાં માળવાના રાજા તરિકિ જામ્યો હોય એમ જાણાય છે. ત્યાંના સ્થાનિક રાજાઓ તેના ખડિયા હશે. આશરે ઈ. સ. ૫૦૨માં તોરમાણુ મરી ગયો ત્યારે તેણે ભારતમાં સ્થાપેલું રાજ્ય તેના પુત્ર મિદિરગુપ્તને વારસામાં મળે એટલું સંગઠિત થયેલું હતું. મિદિરગુપ્તે પંચતળમાં સાકસ જે દાસ શિવાલોકાદ નામે જાણીતું છે તેને પોનાતું પાટનગર નક્કી કર્યું હતું. ભારતમાં મિદિરગુપ્તના પરાજ્ય પછી હજી રાજ્ય કાંઈ સમય ટક્યું નહિ. ઈ. સ. ૫૩૦ પછી તેમની સત્તા નબળી પડી ગઈ. સુરદદ પરથી હુલોના દુમલા તેા અવારનવાર છેક સાનમાં સદીના આરંભ સુધી ચાલુ રહેતા જાણાય છે, પરંતુ દેશની અંદર વસેલા હુલો નો મોટો ભાગે આર્ય લોકો સાથે જળી ગયા અને ખૌદ તથા દિંદુ પર્મ પાળવા લાગ્યા કેટલાક દનિદાસધારે માને છે કે જનક કોમ એમાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે.

૩૯૭] ઈરાન-અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૨૧

મેર, જેવા અને જાવા સૌગંધમાં રહે છે તે દ્રવ્ય ગતિના છે એમ જોએ એટલેય જણાવે છે ?

ગુર્જર લોકો

કહેવાય છે કે ઈરાનમાં કામ્પિયન અમુદ્રની આબુમાલુ રહેતી ટાળીઓ માની ખજર ટાળીએ ઈરાનના ઇન્દિઅ ઉપર એની તો અમન કરી હતી કે તે કામ્પિઅન અમુદ્ર ખજર સમુદ્ર નામે જોળખાવા લાગ્યો. ૨ એ ખજર રાજદ કાગસી લાવાનો છે 'અગનીમાં' 'જૂજર' મન પાલુ એ

૧ અથ ૧, ભા. ૧, પૃ ૧૪૬

૨ ઈરાનના રાજા નિઝામી જન્મવીના 'સિકન્નામહ'માં 'ખજર નો ઉલ્લેખ આવે છે. એ લોકો સિકન્ના દરગાહમાં આવ્યા અને લખાવ્યું - જ મળી જનવરો અમને દેશન દે છે અને અમારી ખેતીને નુકસાન ને છે તે પહોરો વચ્ચેની ખીણો ખધ કરવામાં આવે તો અમા આરામથી શી મરીએ

દરી પાસગાહ રહનહાયી કે હસ્ત

મિગારત કુનદ તા શવદ સન્ન થસ્ત ।

મગર જાફત ઝાં લયાલાનિયૌ,

જ રાહત રવદ કારે જસરાનિયૌ ।

વેપર્મૂદ લાહ તા ગુજરાહાય કોહ,

વન્દગ્દ મજરાનિયૌ હમ મિરોહ ।

[આ નુશ્કિત જગ્યાએ જ ખીણો છે તે (જાદરાહ) ખધારી કે નેથી એ લગા મનવ થાય

સહરિલ છે કે એ જ મળી જનવરોની તકવીઆથી ખજર લોકોને આરામ મળે.

ખાદરાહ હુકમ કર્યા કે જાદરાહનું લગ્ન અને ખજર લોકો પહોરો ખીલ ખધે રહે.]

આ હપરથી સાબિન થાય છે કે ખજર લોકોની ટોળા સિકન્ના સમયમાં ત્યા પસાર કરી રહી હતી

ટાળી માટ વપરાય છે, જે ફારસીમાં 'ગુઝર' શબ્દ છે તેનું અગ્નીક્રમણ છે એમ કહેવાય છે. ૧ મગધન સમુદ્ધાની પશ્ચિમે કાંકેસન પર્વતની નજીકમાં આવના ગુર્જિસ્તાન (ગ્જોર્જિયા)માં એ લોકોનો વસવાટ હતો તે ઉપરથી ગોનું એ નામ પડ્યું છે.

ખજર લોકોએ મામાની પાદશાહોના મમયમાં વણીરાગ દેખાવે દીધા હતા તેમા પહેલારહેનો દેખાવ કાબાદ (ઈ સ ૪૮૭-૫૩૧)ના સમયમાં હતો. તેમા તેણે તેમને હાકી કાઢ્યા હતા તે પછી આમ દિગિા (ઓક્સન નદી) ઉપરનું દુરોણ પુરાણ રાજ્ય વગભગ ઇ સ ૫૬૫ માં ઇગિનના બાદશાહ નૌગેશ્વાનની સહાયનાથી તુર્કોએ તાગજ મુર્દુ તેથી દુરો અને તેમના સમયથી ખજરો (ગુજરાત)નાં ધાન તીકાના ટોળાની જેમ ભાગતરફના ફગદુપ પ્રદેશ તરફ વળી આવ્યાં.

મામાન્ય ગીને ઇતિહાસકાગ માને છે કે ગુજરાત દેશ લોકો જોડે ભાગતમા પાટમી અને જડી મગમા આવ્યા હતા. ૨ આ કાગણુ તથા ઉપરની હકીકત ઉપરથી એમ લાગે છે કે તેઓ કયા તો વહેનામા વહેના ઇ સ ૪૮૭ માં કે કયા તો ઇ સ ૫૦૩-૫૧૩ કે મ્યા તો મોડામા મો. ૧ ઇ સ ૫૬૫ માં ભાગતમા આવ્યા હશે યા તો એ ત્રણે સમયે થો. ૧ થોડા આવ્યા હશે.

તેમનો વસવાટ વાયવ્ય પ્રાંતો અને પશ્ચિમમાં હતો તેમના ઉપરથી નામ ધરાવના ઉત્તર પશ્ચિમના ગુજરાતવાના અને ગુજરાતના જિલ્લા એ બામનનું અમર્યન કરે છે તે ઉપરાળ પૂર્વ રજપૂતાનાં

૧ B P Desai—History of the Sassanides p 275

૨ Gazetteer of the Bombay Presidency Vol I, Pt I પૃ ૨ માં ઇ. ૫ ૬૦૦ અને ૬૦૦ ■

M S Commissariat M A I & S ના—A History of Gujarat (Sketch of Early History of Gujarat, p ૧૧૧ VIII)માં ઉપર મુજબ ■

માગસ અને આણની સાયનમાં થોડા દૂર આવના જિલ્લામાં (૫ થીમાન) પર્શન તેમજ વધ્યા દત્તા જિલ્લામાં તેમજ ગાંધ્યાની ગાંધી હતી એ કુર્જ સત્તનત ઝી મીના નગરમાં મધ્ય ભાગમાં અધ્યાપાઈ હતી એમ મનાય છે તે પછી કુર્જશનું ગમ્લ્ય નર્મન સુધી ફેલાયું હતું અને સૌગાપૂરમાં પણ હતું ઇન્દી સાતમીની નવમી સદી સુધી જિલ્લામાંની આગ્રપાત્ર આવનો પ્રદેશ કુર્જ કહેવાતો ચીની મુસાફર યુએનસંગે લગભગ ઈ સ ૬૪૦-૪૧ માં આ પ્રદેશની મુલાકાત લીધી ત્યારે તેણે પણ આ પ્રદેશનું વર્ણન 'કુર્જ' નામથી કર્યું હતું.

નવમી અને સમી સદીમાં આવના અગમ મુસનમાનોના સમનામાંથી તથા અગમી પુસ્તકમાં 'જુર, જુરુ, મા જુરુ ઉચ્ચારનો એ શબ્દ મળે છે તે પ્રાચીન કુર્જ દેશનો મુચક છે તે મમરે મારનાના ઉત્તર ભાગની ગાંધી તટ દેશની ઉત્તર મીમાં સુધીનો ભાગ કુર્જશને પ્રદેશ કહેવાતો.

૧ જાપૂતાનાના જે ભાગમાં કુર્જશનો વસવાટ હતો તે ભાગને માટે મુલેગાન નામના અરબ નખારી(ઈ સ. ૮૫૧) એ જુરજ શબ્દ રાખી હતો હકીકતમાં જુરજ શબ્દનો અર્થ ગાંધી ભૂમિ થાય છે કે તેમાંથી પ્રકીર્ણ થાય થાય નહિ થાય નહિ હમ નહિ મદદે મા શબ્દ જાપૂતાનાના હમ્મા ભાગ નહિ થાય બધ મેસતો કહેવાય.

વળી અમ પણ સમાધાન થાય છે —

અરબીમાં બિદીની દેસ્ક થી શબ્દ તથા અર્થ મદદાય બધ છે તે ઉપરાંત જુર જુર અને ઘણની સહાયતા જે બનકમે જાણ અને ઘુની નાત્રા હોવાના કા. પ્રવક્તા અગમી શબ્દના ઉચ્ચારમાં ફેરવે છે નરીતે નેતા જુરુ જુરુ અન જુર્ન 'કુર્જ' શબ્દ ઉત્પત્તિ બની શકે સંસ્કૃતમાં પણ એ ભાગને મુવર દેશ કહેવામાં આવે છે અગમીમાં મનો ઉચ્ચાર નથી તેથી આ ગાંધી જ કહે છે તે મુલ્ય કુર્જ શબ્દનો જ બદલાઈ નવ બધા હોય એ સંભવિત છે એ જ અગમી સાથે મોનક કી નવ થાયી જ નો જ યસ હોય અને શબ્દના ઉચ્ચારમાં નરીતે ફેરવે થાયે દેશ ગામ મુલેગાને જુરુજ દેશ બધુ છે તે કુર્જ દેશ માટે જ બધુ એવે એમ મનાવ

‘ગુજરાત’^૧ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નવા એ નામ શા ઉપરથી પડ્યું તે વિશે વિદ્વાનોના અન્ય વિનિવ અભિપ્રાયો છે, પરંતુ એ ચર્ચા પુસ્તકના વિષય પુગ્તી મર્યાદાન ગણનામાં આવી છે^૨

એ વાત તો નક્કી જ છે કે ગુજરાત નામ ગુર્જરા ઉપરથી પડ્યું છે, પરંતુ ફારસી મંદ ગુચ્છ જેનો અર્થ (૧) ગતિ, (૨) પ્રવેશ, અને (૩) નિર્ણય થાય છે તેની સાથે એનો કંઈ પણ સંબંધ નથી

ગુર્જરાની ભાષા

ત્રે ગુર્જરા હિંદમાં આવા ત્યારે તેમની ભાષા સફ્રી (આજના મીસ્તાનની) અને હિરરી (હેગનની) હતી. ધીમે ધીમે તેમની ભાષા હિંદની તે સમયની ચાતુ ભાષા થઈ. ત્યાં ત્યાં ભાગતમાં ગુર્જરા કામો અમુદમાં ગહેની ત્યાં ત્યાં તેમની ગુર્જરી ભાષામાં તેઓ વરવાળ હતા અને સાથે સાથે આનિક લોકોની ભાષા સાથે તેમની ભાષા મિશ્ર થતી ગહેની અઘાપિ પશ્ચિમનાં કેટલાં ગામમાં એમાં તેમના વસવાટને લઈને ગુર્જરી ભાષા પ્રચલિત છે તે જ કાગળથી ગુર્જરી મુખનાતી વગેરે ભાષાઓ છે કે ગુર્જરોની ભાષા પણ ગુર્જરીને મળતી છે. મંમીંગના ગામમાં પહાડી ભાગમાં હજુ એ ભાષા છે

૧ ગુજરાત નામ અરબીનો બદલવનનો પ્રત્યય ‘ગાત’ (‘હસ્તાનાત થાય છે તેમ’) અથવા તો બાવવાન્ક પ્રત્યય ‘ત’ (‘વજાવત થાય છે તેમ’) લગાવનાથી બન્યા હોય એ અનુકૂળ (N. B. Divatia B. A. na Gujarati I language and Literature, p. 199-200 માં) નાપામાં આવી છે પરંતુ તે બિલકુલ યોગ્ય નથી

૨ શ્રી દર્શાગકર સામીઅ હા સ. ૧૩૩૩ના ઓરોનગ ટિમેમનના ‘સુધિ - પ્રકાશ માં અને હા સ. ૧૯૪૨ના લંબુ માગેના ‘મૈમુરી ના અંતિમે રેખા લખ્યા છે

૩ મૈમુરી નોદનનદ અનુદ્ભાવિક-માદાને ૧૯૪૨, પૃ. ૬

૩૯૫] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું શુભરાતમા આગમન ૧૭૫

વેપારી અરબો

અત્યાગ્રુની આક્રમણમગી પ્રજાઓ વિરોધી મિત્ર આવી હતી
વેપારી લોકોના વ્યવહાર વિરોધી છે

શુભરાતમાં અગ્ર મુસનમાનોતો રસનાટ સરૂ થયો તેનું પ્રથમ
કાગળુ વેપાર વણિજ્ય માટેની તેમની આરમ્ભ હતી એને કે તેઓ
શામ્બ નહિ પરંતુ શામિન થયા આ વા હતા તેમને આથે સાથે
ધર્મ પ્રચારનું કાર્ય પણ ધીમે ધીમે જાનુકુપુ ચાલુ ગયું હતું પરંતુ
સરઆનમા તે અગ્રોનું કામ્ય ધોય વેપારનું જ હતું

અગ્ર લોકોનો દુગ્ર અરબસ્તાન અને તેમનો વેપાર

વખત અને િનાગના અન્ય મુદ્દા બાદ ક્રમશઃ અગ્રમસ્તાનનો
મનક મુદ્દો છે આવા મુનકના ગ્રહેનાગઓને ફરજિયાત વેપાર કાવો
પડે આથી એ દેશના ઇનિદાસની સરઆનો પત્તો મળે છે ત્યાંથી
અગ્રોની વેપાર કુવાની કામેનિયત દેખીતી માલુમ પડે ૧ જેમકે
ઈ મ પૂ નગર દોર મે હજાર વરસ અગાઉ હજાર યુગુરને

૧ ને સીચિના જેમનર માફળના ગિયા મા પુન હતો માફળ તન પતિ
આહતો હતો તથી તેના સાવકા ભાઈના તની કપો ક તા હતા અક
દિવસ પિતાને ઉધા પાટા બહારી મનાને બહાર તવા યુગુરન જગરમા
હઈ ગયા અને ત્યા માી નાખવાના અલિપ્રાય ઉપર તેઓ જવા જ
સમત થયા પરંતુ યુગુરના સમા નાના ભાઈની દરમ્યાનગીરીથી તેન
મારી ન નાખતા કવામા નાખવામા આગા તેઓએ ઘેરે આવી પિતાન
કહું ૧ વરૂન યુગુરન કાઢી ખામે તેઓ બહારના માટે યુગુરના કપા
લોહીથી ખગાવના લાબ્યા હતા આથી માફળ પેતાના સૌથી વડાના
પુત્ર માટે કલપાત કરી જતું તે રોષે ૨ આખરે ત અથ યઈ થયા બન્યું
એવું કે યુગુરને તેના ભાઈ સાથે જો કવામા નાખ્યા હતા તેની બાજુઅથી અ
મેદામરના કાર્યો ખસાત મતો હતો યુગુરન બહાર કાઢી નાક તવાગાગો
તેન મિત્ર ના બજારમા નઈ ગયા મિસગના વડા પ્રધાનની પત્નીએ પેતાના
લ ન અગાઉ યુગુરને દરમ્યાનમા જોયા હતા ત્યા થી તેના ઉપર મોહિત
હતી તેથી તેના પતિ પાસેથી તો બીજા ધગમ થતા બમાણ દાન આપીને

જે વેપારી કાફલાએ મિસર પહોંચ્યાઓ હતો તે અગમ વેપારીઓનો જ હતો એટલે કે અરબો કોઈ વખત જ પુરાણ મળ્યથી દરિયાઈ તેમજ જમીન માર્ગે વેપાર કરતા હતા તેઓ જમીન માર્ગે ઉટાની હારાની કારણે વધે આસપાસના મુનકારમાં જતા આવતા હતા વહાણો મારફત અરબોનો વેપારી સંબંધ દૂર દૂરના દેશો સાથે હતો મુસનમાન બન્યા તે અગાઉથી તેઓ ભારતના મસર્ગમાં આવ્યા હતા એવી રીતે ઈસ્વી સનની રાક્ષાતથી જ સેન્ડો અગમ સોમગરો ભારતના પશ્ચિમ તથા પૂર્વના બંદરો ઉપર આવીને ઉતરતા હતા ખાસ કરીને પશ્ચિમમાં ચૌલ,^૧ કપાસ અને મોપાંગ માર્ગે પર અને મનમાર કિનારા ઉપર અનેક અરબો ગહેના હતા એવું ઇતિહાસોમાથી જાણવાનું મળે છે

ભારત અને ચીન વચ્ચે જે વેપાર ચાલતો હતો તેનો પણ સારો એવો હાથ અરબોના જ હાથમાં હતો આમ અરબો તો કુનિયાના મોટા મોટા મગરોના માલિક હતા અને તે માટેની મોગી માર્ગને દુગદુપ પ્રગતિશિન અને વેપારી ભાગતમાથી પહોંચી વળી શકાય એમ હતું.^૩

પણ તેને ખાલી ફક્ત ખાલી આખર સ તેઓ જવા જતા થયા કે યુમુર મિમગના વગે પ્રધાન થયા અને તેના પિતા ચાકુબને એ વાતની ખબર પડી ત્યારે ફીથી દેખતો થયા એવી એક કથા છે

૧ ચીન ના ઇસ્તખ્રીના કથા પ્રમાણે મલખુથી ખાચ દિવમની સફર જેટલું દૂર અને સંસ્કૃત (સીનાન)થી અભિયાં દિવસની સફર જેટલું દૂર છે [જિતામુન્નઅકાલીમ-ઇસ્તખ્રી I Ilhot—History of India Vol I p 10ના આધારે]

૨ Bombay Gazetteer Vol 9 Pt 2 p 1

૩ યુરોપવાસને ભારતની ચીત્રે મળે અરબો ન હોય તો તોફાની ગહેવાનું દુર નેવો અહિં આવવાના પ્રયત્નામાં પીરાળ નિરૂપ થયા હતા, પાંચ એક પ્રયત્નમ નમાની અવસ્થામાં અને તાજિદ નામના અગમ ખનાઓન પોર્તુગીઝમગાફર માર્ગે નામને દે સ. ૧૪૯૮માં ભારત પહોંચ્યા થો રૈયન મુદે તાન નદવી અમા ખે જહાઝાની, ૫ ૧૦૧)

૩૫] ઇરાન અરબસ્તાનની પ્રજાએનું ગુજગતમાં આગમન ૧૨૭

ભારત અને અરબસ્તાનના વેપાર સંબંધમાં ગુજગત કેન્દ્ર

ભારતનો અન્ય દેશ સાથેનો સંબંધ જળમાર્ગે હતો અને ગુજગત એ માર્ગોની ચાવી સમાન હતો આથી ભારત અને અરબસ્તાન વચ્ચેનો વેપાર તેમજ અન્ય સંબંધોની શરૂઆત ગુજગતની ભૂમિ ઉપર જ થઈ હતી અરબસ્તાનથી જે વિદ્વાનો ભારતમાં સમુદ્ર માર્ગે આવતા તે પ્રથમ અહિં જ ઉતરતા તક મળતી તો આગળ વળતા નહિ તો અહિંથી જ પાછા ફરતા ભારતમાંથી જે વિદ્વાનો અરબસ્તાન જતા તે અહીંથી જ જતા બીજા મુનકોમાંથી જે અજ્ઞાનની ભરેલી ચીજો આવતી તે પ્રથમ અહીં જ પહોંચતી હજીજ માટે હજીરો બોકો આજ માર્ગથી રવાના થતા

આ બધું ગુજગતના ભૌગોલિક ધ્યાનને આભારી હતું એના મુદ્દા દ્રશ્યી ધ્યાતે વેપાર માટે અરબોને પૂરતી મગવડ આપી હતી એ ભાગ ભાગતના પશ્ચિમ દિનાર આવેલો છે અગ્ની અને કાશ્મી બોધનારી પ્રજાના દેશો સાથે સંબંધ જોતા ગુજગતની સામે ઉમ્મીદ આવેલું છે જેની જમણી તરફ ઇરાનનો અખાત અને ડાબી તરફ યમન છે એટલે યમનનું પુગાણ બદલ હતું

વળી ગુજગત અખાત ભારતના અદરના વચલામ મોટા ભાગો સાથે સારી રીતે જોડાયેલો હતો કચ્છના ગણ મારફત સિંધનો ગરતો ખુલ્યો હતો એજ પ્રમાણે દક્ષિણમાં પણ સમુદ્ર તેમજ જમીન માર્ગે જવાતું હતું પૂર્વમાં માગવાડ, માળવા, ખાનદેશ તેમજ અદરના ભાગો સાથે પણ સાથે વેપાર સંબંધ ચાલુ હતો ત્યાંનો માવ ગુજગતના બદરોવી મદાર જતો અને ત્યાં આવતો

વળી એની ફળદ્રુપતાનું તો પૂછવું જ શું એની પેદાશ તો ગણે મોનું છે ઇતિહાસકારોએ એને ભારતનો મગીયો કહ્યો છે આગળેને કહ્યું છે કે ‘ગુજગત ભારતનું આબૂલુ છે’^૧ એની મુદરતા અને ખૂમીએ વેપારીઓ અને દરેક ગણકર્તાને

મોહિત કર્યા હતા. વેપારીઓ ગુજરાત તરફ દોડ્યા આપતા અને મન્યકર્તાઓ પોતાનો કામ જમાવવા કોશિશ કરતા. આજ કાગળથી વિવિધ પ્રગ્નઓની અસ્તિત્વ અને સમ્યક્તાના ચિહ્નો અડી મળે છે ગુજરાતનાં જાહેરો.

ગણદૂત વશ^૧ (ઈ સ ૭૪૩-૮૭૪)ના મળઓનું અસન પાટનગર નામિક હતું તે બદની પાછળથી માનખેડરે ગણ્યુ હતું એની સત્તા નીચેનું નેમર^૨ બદલ ઉત્તરના ગિખરે હતું સોનકી અને વાપેનાના સમરમાં ઘોઘા અને ખલાત બદરો ઘણી જ ખ્યાતિમાં હતા ખલાત સાગ બાગતનું સૌથી મોટું બદલ હતું દશમી સગથી સોગમી સદી પ્રયત્ન એની જલોજનાની વિશેષ ગદી બાખીના બદલોમાં ગધાગ લડ્ય,^૪ બાગબન યાજ્ઞા, દીન અને મૂગન મુખ્ય હતા ગુજરાતનું જ નહિ પરંતુ સાગ બાગતવર્તનું વેપન દામકાજ આ બદરોથી ચાલતું^૫ મોગન સમય દરમિયાન ઈ સ ૧૫૩૦ માં સૂત મોટું મદર બન્યુ હતું^૬ પરદેશ જવાનો

૧ એ વરના રાજ્યોના ઈલકાન વધ્વજગમ (અગ્રી બાહા) હતો.

૨ આ પુસ્તકમાં જુદી જુદી રીતે લખાયેલ મળે છે જેમ માનખેડ, માનક, માનગ, મોગી, મહાનગ, માનખેડ વગેરે.

૩ અરબી બાનામાં સોમર હાલ એ ચેત્તરતુ પદ મુખમાં ખાર અને સાતાકુટ પાની વચ્ચે છે.

૪ શ્રીક લેખક કહે છે કે પુણા જમાનામાં મિસર, અગ્નસ્તાન અને દીની અખાતના કિનારા બદરાએબન હિદી મહાસાગમાં જરૂરના વહાળો મુખના

૫ ગુજરાતનું વહાલવટ, ૪ ૫

૬ ઈ સ ૧૫૩૦માં રાષ્ટ્રન પોર્તુગીઝને પાચમાન કર્યું અને રા તને બાજ્ય તેની રખાથી સુતન પુનર્જવન થયું અને ધીમે ધીમે ગુજરાતના બદનામાં સૌથી બાગ ૫ ઉચ્ચાન તેને લીધું જલોજના સમયથી એ વેપાનું મુખ્ય બદર બન્યું.

મોગન મુખમાં ફરે અસિયના મમય (ઈ સ ૧૫૩૨-૧૭૧૯)

ઉભુ] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું શુજરાતમાં આગમન ૧૨૬

સપ્તો માન એ બદરે જતો તેથી ભાગતના દરેક ભાગનો માન અહિં આવતો એનો સવળા મોટા બદરો સાથે વહેના હતા ૮૮ બદરોથી વેપારને માટે વેપારીઓ આવ્યા, તેથી એ ચોરાસી બદરોનો વાવટો કહેવાય

વહાણો શુજરાતના બદરોથી નીચી બસગ, સૈગદ, બહુઈન, કતીફ, એડન, યમન, જહા વગેરે સદરોએ જતાં આ બદરો હોવાના કાગણે મિસર અને સીરિયાના સહેસેમાંથી નીકળી જમીનમાર્ગે ગતા સમુદ્રને કિનારે યમન પર્યંત વેપારીઓ પહોંચતા અને ત્યાંથી સફવાળા વિવિધ કદના જહાઓમાં ખેસી સમુદ્રને કિનારે કિનારે હજરમોત ઉમ્માન, બહુઈન અને ઇગકનો કિનારો વગીરી ઈરાનના અખાતમાં થઈ ઇરાનનો કિનારો પસાગ કરીને બાગુસ્તાનના બદરે ઉતરી પ તા અથવા તેા આગળ જઈ કાદિયાવાડ અને શુજરાતના માગરાળ, ખાલાત, માણા વગેરે બદરોએ આવના ?

જળમાર્ગે જે અરબો સમુદ્રમાં શુજરાત પર્યંત આવના, તે અર્ધ જ અટકી જતા એવું ન હય કેટલાક હિંદી મહાસાગરમાંથી પસાગ થઈ હિંમત અને ધીરજથી ચીનની પૂર્વ સીમા પર્યંત પોતાનો માન અસમાન લઈ પહોંચતા અને તેમાં વેપાર કરના લાયક માન શુજરાતમાંથી પણ લઈ જતા તે પછી પાછા વળતા ચીન તથા ભાગતનો બીજો માન ખરીદી યુરોપ તેમજ આફ્રિકામાં સુદાત પહોંચાડતા ચીન જતા કે આવતા ગંગામાં વેપાર, વેચાણ ખરીદી, સાધન સામગ્રી અને મીઠા પાણીને માટે તેમને શુજરાતના બદરે એમણે પડ્યું

પર્યંત સુરત સહેત્તી આબાદી ટાંચે હતી વેપાર માટે દેરાદેરાવર (ઈરાન, બમદાદ, બસરા, એમીસિનિઆ અને મિગ) ના લોપા સહેતમા આવતા અને રહેતા મક્કાની બના જેવાના સેકડો સુસરમાનના અહિં થઈને જતા અને તેથી એને બાગુત્તમકા (મક્કાના દરવાજો) તેમજ 'બદર મુમાગક' (પવિત્ર બદર) કહેતા

૧ સૈય સુલમાન નદ્વો-અગ્ગો હિંદ કે તઅહ્દકાત, પૃ ૭

મુસાફરોના સફરનામાઓમા ગુજરાત વિષેના ઉલ્લેખો

જે મુસનમાન વેપારીઓ વિદેશમા જતા આવતા તેમાના કટના અન્ય લોકો વિષેની જગતી અને નેચેની હમીયતોની નોંધ કરી હતી. વાનતનમાં તેમાંના ટેટાક પ્રથમ મુસાફર તરીકેનું મર્ન્ય પાનન મ્યુ હતું તેમની પાસેથી માહિતી મેળવી મુનમાન મમજોની હુબન હોદ્દા બગલાદી વગેરે અનેક લોકોએ મુસાફરી માટે કમગ જાવી હતી એટલે સુધી કે તેમણે પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ ફક્ત મુસાફરીમાં નિગત માવ્યો હતો તેમણે ફક્ત બ્રમણુ અર્થે જ મેપડો છો ઉપાન્યા હતા અને ઇતિહાસ ઓ બગોળ વિશેના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થી અનેક લોકોને નાબ આપ્યો હતો આમ મનુષ્ય જાતની મેના થી મદદ માટે તેઓ પોતાના નામો ઇતિહાસમા અમગ કરી ગયા.

ભારતવર્ષ વિશે જેવા ગ્રીક ચીની ફ્રેચ વગેરે મુસાફરોના વલુગો છે તેના જ આ મુસનમાન મુસાફરોનાં પણ છે તેઓમાં ઔથી પ્રાચીન મુનમાન સંગ્રહી (બમરી)^૧ નામનો એક અગ્ર વેપારી હતો જેનું સફરનામુ મગ છે તે ઘણી વાર વેપાર અર્થે ભારતમાં બ્રમણુ થી ચીન પર્યંત પહોંચ્યો હતો એમ ઠેમણે પોતાના સફરનામામારે તે નજે છે કે મે એમ માણસ (સાધુ)ને ફક્ત એકજ મુગયર્મ જ સૂર તમ મો થી રહેનો જેયો મોગ વર્ષ પછી હુ તે જ સ્થળે ફરીથી આવ્યો ત્યારે હુ જોઉં છુ કે તે માણસ તે જ રીતે ઉભો હતો આ ઉપગ્રી એમ જણાય છે કે જે કઈ તેણે નખ્યુ છે તે તમામ જોઈને સમજીને લખ્યુ છે

તે પોતાના સફરનામા(ગ્યનાઈ સ ૮૫૧-દિ સ ૨૩૭)માં

૧ તે અગ્ર ઈાનના નૈઋત્ય ખૂણામા આવેલા કાર્મ પ્રાતગા આવેલા છે. ફનો હતો જે મશહર ફ સા સી શાયરો સાદી અને હાકિફ શીરાઝીના રતન શીરાઝના અમિ ખૂણામા આવેલ છે પરંતુ પાઞજથી તેો બસ ના રમા વચવાટ કરી દીધો હતો.

૨ સિનસિનગતવારીખ, અર્વનમેન્ટ પ્રેસ પેરીસ (અગ્રી)

પોતાની સાબરોરી અને અનુભવોની શુદ્ધતા વિશેની હખીજ આપતા જણાવ છે કે હિંદ અને ચીનના લોકોનો જે જ મત છે કે દુનિયામાં ફક્ત આ બાદશાહો (મહાન જણાય) છે તેઓમાં પ્રથમ નમર અરબસ્તાનના બાદશાહ (ખરીફા)નો આવે છે જે બાદશાહોમાં તે સૌથી વધુ ધનાઢ્ય છે બીજો નમર ચીનના બાદશાહનો આવે છે, તે પછી રામનો અને તે પછી હિંદુસ્તાનના ગળ મનહાગ (વલ્લભાય)નો છે જેના કાન કાચેના છે વળી એમ પણ તે કહે છે કે હિંદુસ્તાનના તમામ બાદશાહોમાં વલ્લભાયનો^૧ નમર પ્રથમ છે બીજો નમર શુદ્ધ (શુદ્ધ દેશ)ના બાદશાહનો છે અને હિંદુસ્તાનમાં તેનાથી મોટા મુસનમાનોનો કોઈ દુશ્મન નથી^૨ આવી રીતનું તેણે શુદ્ધતા વિષે વાણ વખ્યું છે ચુર્માને નલ્લભાયની રણી પ્રશ્યા મ્મી છે તે જણાવે છે ' કે તેને તથા તેની કિયતને અગ્રે તથા મુમનમાના નમર રમભાવ છે તથા પોતાની એની માન્યતા છે કે હમાગ ગમ્મઓની હમર નાની થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓ અગ્રે સાથે મોહમ્મનથી વર્તે છે '

શુદ્ધી મિન શહિયા નામનો ઈરાની વેપારી ઈ. સ. ૯૧૨-૯૧૭ (હિ. ન. ૩૦૦)ની આસપાસ હાજરના મદગેથી વડાણુ લાવતો અને લઈ જતો તેણે અબ્બાસીનહિન્દ નામના અગ્રીમાં લખેના પુસ્તકમાં એને અને પોતાના સાથીઓએ જોયેની વ્યાખ્યાનો નોંધી છે તેમાં શુદ્ધતા વિષે પણ વધુ હકીકતો મળે છે તેણે ભારતના શહેરોના નામો આપ્યા છે તેમાં શુદ્ધતાના નામોના નામો પણ મળે છે, જેવા કે ચાણા,^૩ સુમાગ (મિયાગ) માનકે (મહાનગર યા મોગી) વગેરે.

૧ સિંગલિતપુસ્તકારીખ, પૃ. ૨૯-૩૦ ખાન મેન્ટ જેનુ પેરીંગ (અરબી)

૩ ટોલેમી (Ptolemy)ના હિંદના નકશામાં એ જોનારી અમ મેનીકીઝેરીસ (Melizjeris) નામમાં મળે છે એ સમ્બંધે કત્ત લાલ અગ્રી 'નઝીરુલ' અર્થાત્ 'ત્રીપ ન રૂપાત્' છે [મેડી-લ (થાણ) બા. ૧૩, પૃ. ૬૧, નોંધ ૧]

તે મોગીઁ થઈ ચીન તરફ નીકળી ગયો હતો તેણે તેને સોનાનું શહેર ગણ્યું છે^૧ તેણે વાણિયા લોકો વિષે ઘણી વાગ ઉલ્લેખ કર્યો છે કે એ લોકો યમનમાં પણ જતા અને વેપારનો લાલ ઉઘાવતા

તે વહાણો વાવતો તે સમયે આ તરફ સામાન્ય અગ્નિ મુસલમાનોની ઘણી વ્યતી હતી તેને એક હિંદુમાંથી મુસલમાન થયેલો વહાણુવગી પણ મળ્યો હતો જેણે પોતાના જહાઝો મારફત ઘણી દોલત મેળવી હતી તેમ જ હજાર પણ કરી હતી^૨ મોહમ્મદ બિન મુસ્લિમ નામના ઈરાકના એક વેપારી સાથે પણ તેને મુલાકાત થઈ હતી તે વીચ વગસ કરતા પણ વધારે સમયથી ચાણુમાં ગહેતો હતો અબુ હદ નામનો ફારસનો મુસલમાન પણ તેને ચેમર (સીમર) માં મળ્યો હતો^૩

અબુહુસન અની મસૂજીદી ઈ સ ૯૧૫ (હિ સ ૩૦૩)માં ખલાતમાં આવ્યો હતો તે સમયે ચેમર બહમાં દસ હજાર અગ્રો અને અરબમિશ્રિત પ્રજા હતી. એ જ પ્રમાણે ખલાતમાં પણ અરબોની વસતી હતી ભરૂચથી એ લોકો ગમી અને લાખ લઈ જતા હતા

પોતાનાં પુસ્તક(હિ. સ ૩૩૨-ઈ સ ૯૪૩)માં મસૂજીદી જણાવે છે કે સિંધ અને હિંદના તમામ ગગ્ગઓના ગળ્યોમાં વખબગાયના ગળ્યના જેટલી પ્રતિદા મુસલમાનોની સચવાતી નથી એ ગગ્ગઓના અમલ દરમિયાન હજ્યામ સુરક્ષિત અને આબરૂએ છે, તેમના મુલકમાં મગ્ગિદો અને જામે મગ્ગિદો બધાવવામાં આવી, તે દરેક રીતે આગાદ છે તેજે એમ પણ લખ્યું છે કે અહીંના ગગ્ગ ચાલિસ ચાલિસ પચાસ પચાસ વરસ ગળ્ય કરે છે અને માનવામાં આવે છે કે તેમનું

૧ અબુહુસનહિંદ, પૃ ૧૦૭

૨ સૈયદ સુલૈમાન નદવી-અગ્રો હિંદ ૬ તઅલ્લુકાત, પૃ. ૧૭

૩ સૈયદ સુલૈમાન નદવી- અગ્રો હિંદ ૭ તઅલ્લુકાત, પૃ. ૨૭

૨૩૫] ઇરાન-અરણસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૩૫

શુભાગવી સિંધ આવ્યો હતો ત્યાંથી તે ખલાત સુધી પહોંચ્યો હતો. દરૂદીન મોહમ્મદ ઓદી^૧ પોતાના જમેદિહિકાયાત નામના પુત્રકમાં જણાવે છે કે “એક વખત મને ખલાત જવાનો પ્રસંગ આવ્યો એ સમય દિનાર આવેતું એક શહેર છે ત્યાં સખ્યાબંધ મુસલમાનો ગહે છે. તેઓ ધર્મચુત અને ઉદાર દિવના છે એ સાબળ્યું છે કે એ શહેર ગુજરાનના ગણજનકર (જયસિદ્ધ મુહિ સ ૫૩૮-ઈ સ ૧૧૪૨)ના કબજામાં હતું તેનું પાલતખત અણુહિલવાડ (નહરવાળા) હતું તેના સમયમાં અહિં મુસલમાનો અને તેના વિરોધીઓની વસતી હતી મુસલમાનોની એક મસ્જિદ હતી તેને એક મિનારો પણ હતો તે ઉપર ઉભો નહીં બાગી બાગ પોકારતો હતો પાગીઓએ હિંદુઓને મુસલમાનો ઉપર હુમલો કરવાને ઉશ્કેર્યો. તેમણે તે મિનારો તોડી નાખ્યો, મસ્જિદ બાળી મૂકી અને ૮૦ મુસલમાનોને મારી નાખ્યા મસ્જિદના ખતીમનું નામ અલી હતું તે બચી જતા અણુહિલવાડ ગયો તેણે રાજના દરવાજાઓ આગળ તમામ પીડિતોની ફરિયાદ કરી કેાઈએ તે આત્મળી નહિ ઇમામે આ અનુભવ કરી યુક્તિ ગવી તેણે હિન્દી (અર્થાત્ હિન્દી એટલે કે ત્યાંની ગયાનીક) ભાષામાં આખા મનાવનું વર્ણન એક કસીદા (પ્રશસા કાવ્ય)માં લખ્યું અને ગજન શિકાર કરવા જાય ત્યારે મુનાદાન કરવા માટે તેની તાકમા ગ્લો શિકારના દિવસે ઇમામ (અલી) ગજના જવાના ગ્લા ઉપર એક જાડીમાં છુપાઈ ગ્લો ગજ ત્યાં પહોંચતા વેત અનીએ વિનંતિ કરી કે ‘આપ થોભી મારી ફગિયાદ સાબળી લો’ ગજએ હાથીને થોભાવ્યો ઇમામ ફગિયાદી બની ગજ સામે આની ઉભો ગ્લો અને તેનું પ્રશસા કાવ્ય સાબળી લેવા આજીજી કરી ગજએ તેની અજજ સાબળી ત્યારે તેના દિવ કેપર ધસી અગર ધઈ ગઈ. કાવ્ય તેના હાથમાંથી વઈતેલું એક અમલદારને આપી કહ્યું કે ‘કુરસદમાં હોહિ ત્યારે ફરીથી એ મને જનાવવું’ ગજન શિકારમાંથી

૧ અરમો હિંદ કે તજજુકાત, પૃ. ૨૪૩-૪૬
૨ ત્રિદરાજ જયસિદ્ધ (ઈ સ. ૧૦૮-૧૧૪૨)

પાછો ફર્યો ત્યારે પોતાના વજ્રને બોલાવીને કહ્યું કે 'માગ ગત્યનુ કામ તમારે સજાળવું, નવું દિવસ માટે તમામ કાર્યો છોડી મહેનમા રહીશ અને આગમ કરીશ એ સમય દરમિયાન ગત્યના કાળમાં માટે મને કોઈપણ રીતે હેલો નહિ' તે પછી તે જ ગત્રે ગત્ય એક સાંઠણી ઉપર બેસી થઈએથો જ ખબાત તરફ ઉપરનો અને ચાનીસ ફરમગન' અતઃ એક ગનદિનસમા કાપી મોદાગના વેગે સહેગમા દાખન થયો બગરો અને મનીચીકચીમા ફેરે ફરી અનીની ફરિયાદો વિરે તપાસ કરી તેમા રાગને જણાયું કે મુસનમાનો ઉપર અતિ જુનમ થયો છે અને તેઓની કનન કવામા આવી છે તે પછી સમુદ્રના પાણીથી એક ઘોંટા ભરી વઈ પાટણમા ત્યાંથી નાનગીને ત્રીજે દિવસે તે પાછો આવી પહોંચ્યો સવારે તેણે દુમાર બર્યો અને અનીને મોનારીને કહ્યું 'તમે સર્વ મનાવોનુ બ્યાન કરો' તેણે તમામ હકીકત કહી સજાળાવી દરબારના માણસોએ એ ફરિયાદ બોલી હોવાનું જણાયું ત્યારે ગત્યએ પાણીથી ભરેલો લોગે મગા પો દરેક શખસે તે પાણી ચાખ્યું અને જાણ્યું કે તે સમુદ્રનું પાણી ■ પછી ગત્યએ કહ્યું કે 'આ બામતમાં વિવિધ ધર્મોવાળાઓનો સખંધ હતો તેથી મેં કોઈ ઉપર વિશ્વાસ ન મૂક્યો અને પડે ખબાત પહોંચી તપાસ કરી, ત્યારે માલુમ પડ્યું કે ખરેખર મુસનમાનો ઉપર અતિ જુનમ થયો છે મારા ગત્યમા જે કોઈ માગ રક્ષણ હાજર છે તેના ઉપર એવો જુનમ ન થઈ શકે' તે પછી ખાત્રો અને પાગસીઓમાંથી બબ્બે માણસોને (મધુધા જેઓએ આ ફસાદમા આગેનાની બર્યો ભાગ ચીધો હતો તેમને) સજા કરવાનો અને એક લાખ "બાલનગ" (ચાદીના સિક્કા) આ મઝિદ અને મિનાગે તેવા કરવાના ખર્ચ માટે તેમની પામેથી અપાવવાનો હુકમ કર્યો અને ધમામને

૧ નવું માઈલનો એક ફરસખ (ફરસખ) હોય છે ૪૦૦૦ ચત્રનો એક માઈલ અને ચોવીસ આમળનો એક ચત્ર હોય છે (હુગાતે ફિરોરી) આ પ્રમાણે પાટણથી ખબાત ૧૨૦ માઈલ થાય તબ્બએ એક કવાકમા સરેરાશ પાત્ર માઈલની મુસાફરી કરી

૩૩૭] ઇરાન-અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૩૭

ખિત્રાન (ગાનનીય ઝખ્ખો) પણ અર્પણ કર્યો. આ ખિત્રાનના કપડા આજે (૧૪૪૫ દિ સ ૧૩૫) પર્વત રાખી મૂકનામા આવ્યા છે."

ઇબ્ન બતૂત્તા^૨ મોઝફ્ફીનો મચ્છર મુસાફર મુતતાન મોહમ્મદ તગવકના સમયમાં ઈ મ ૧૩૩૩ (દિ મ ૭૩૮)^૩ મા આવ્યો હતો તે પોતાના સફરનામામાં લખે છે કે 'દાવીથી નીમળી અમો મધ્યમ પહોંચ્યા હિંદુઓનું એ એમ મોટું શહેર સમુદ્ર કિનારે આવેલું છે ત્યાંના ગળનું નામ જયસી (જયસિંહ ગળપૂત) છે એ માદરાદ ઇસ્લામની સત્તાના દાય નીચે છે અને દરેક માન ખંડણી (દિન્દીમા) ભરે છે અમો મધ્યમ પહોંચ્યા ત્યારે તે અમારે આદમ-કાન કરાને મદાર આવ્યો તેણે અમારું અનિ સન્માન કર્યું તેણે અમાર મારે પોતાનો મહેલ ખાલી કરાવ્યો અમો તેમા ઉતર્યા મદાન મદાન મુસન્માન ઉમગવો તેના તરફથી સરકાર મારે આ-યા'

*ખલાત વિષે તે જણાવે છે કે 'મન્જિદો અને ખીન્દુ દમાગ્નો તેનાં એ ઉત્તમ શહેર છે એનું કાન્થુ એ છે કે ત્યાંનાં ધણા વનનીમો

૧ મોહમ્મદ આદી ઈ સ ૧૨૨૭ પર્વત સિંધમા નાસિરુદ્દીન કમાયા પારો રહ્યો અને તેના કહેવાથી 'નમોઝ્ઝહિદીયાત નો મથ તેણે રાક કર્યો હતો નાસિરુદ્દીન કળાવાના અવસાન પછી તે મુતતાન રામ્મુનીન બનમગની સેવામા ચા-લા આવ્યા અને કેટલોક વખત હિલ્લીમા રહ્યો નમોઝ્ઝહિદીયાતમા નટલાક ઉદનેમો ઉપરથી એમ જણાય છે કે બ પુસ્તક ઈ સ ૧૨૩૨ મુધીમા પૂરૂ થયું હતું. તેથી તે ખલાત ૨ ખામ્મુમા આ મો હોય તો ઈ સ. ૧૨૨૭ અને ઈ સ ૧૨૩૧ વચ્ચે હોઈ શકે પરંતુ સિદ્ધમજ જયસિંહનું અવસાન ઈ મ. ૧૧૮૨મા થયું હતું આ હિસાબોમોહમ્મદ ઓડી ઉપરના બનાવ પછી તગવક સો વરસ બાદ ગુજરાતમા આવ્યો હતો.

આમો હિંદ કે-તઅલ્લકાત (ઈ સ ૧૬૨૮-૨૯)મા દિ સ ૧૬૫ છે તે બૂલ છે તેને બદલે દિ સ. ૧૨૫ હોવી જોઈએ.

૨ ઈ મ ૧૩૬૮-૬૯મા ઇબ્ન બતૂતાનું અવસાન થયું હતું

૩ ઈ સ ૧૩૩૩ (દિ સ ૭૩૪)મા એ પાળખમા આવી પહોંચા હતો

૪ અનહુધુધુમસૂફા

પાઠ અર્થ આવેના પદોથી લોકો છ તેઓ ઉમ । મકાનો અને ખૂગમૂગ મજિદો ।નાવે છે તેમની બનાવટમાં એ બીજાથી વધારાની રીત છે આવીશા । ૧મા તોમા શરીફ સામરીનો મહેલ છે તેની બાજુમાં એ મહાન મજિદ છે વપારીઓના રાત્રી આવડતીનું પણ એ મો મહાન છે તેની પાસે એક મજિદ છે શમ્શુનીન કુલાદ્દમ વેપારીન મહાન પગુ વડુ મોટું છે મહેલમાં હાથ નામિગની ખાનમાલ છે બીજી ખાનમાલ ખાત્ર મહા ની છે જ્યા ફકીમને માટે ખાસાની જોગવાઈ છે ૧

આ પ્રાચીનાધાનો સાગર જે છે ૨ મુસલમાન અગ્રોનો ગુજાતમાં જાયુઓ વમરાટ મોગી મ મ્યામા થરા માલો હતો અને ઘણી મારી ન મ્યામાં પ્રિાગના બાગોમાં તેઓ હતા તેઓ ધાનિક લોકો સાથે મુનેલસપથી ગ્લીશખા અને અહિના ગજલોઓ સો ગગ સાથે ઉત્તમ મ ૧૫ ગખના હિદુ ગજલો તરફથી ૨૬ પણ દખન વગર તેઓ ખુલી ગીતે સતામી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરી શખા અને તેમની આનન્દવચ્ચા તેઓ પોને જ મગા એટલે કે મુસલમાનો ન્યાય મુસલમાન (૧૩૧) ૨ના હાથેજ થતો

૧ ૩૧ મો હિન્દ ૨ તઅલ્લુકાત પૃ ૨૮૬

૨ હુનરમન અ મહસી હુનરમદ (અર્થાત્ હાથક વાપકતવાળો શુદ્ધવાન) હપ થી હોય એમ લાગે છે અરબોએ એનો હપરાગ અને ખાસ અર્થમાં કર્યા હોય એમ સંભવ છે તેમના અર્થ મુજબ આ કાઝી થા મુસલમાન ન્યાયધીશ હતો જુઝર્વ જિન રાહરિવાર ને માટે લખે છે કે હિન્દમાં ચોરી ને મોઠામાં મોટો અને લયકર અપરાધ છે. ચાર જો હિદી કાય અને શુ જલિલો હોય તો તેને મોતની સજા કરવામાં આવે છે અને જો સારી સિતિવાળો હોય ના સજા તેની સુધારી મિત જખત ફરે છે અરસા તેને બાપ ૬ ની મજા કરે છે એટલે બારો ચોરી કરનારને મોતની સજા મળે છે પરંતુ મો જો મુસલમાન હોય તો તેને ન્યાય મુસલમાનો હુનરમન કહે છે અને તે ખાનના કાનનો મુજબ ચારે

પારસીઓ

ઈસ્લામની અમિમિયાથી ગુજરાતમાં જે ખ્રીષ્ટ દ્વંદ્વ આવી તે ઋથેન્સી લોડી ધગવની પાગમી લોકોની છે. ઇસ્લામીઓ અગાઉ તો સમુદ્રની મુગાફીથી ડગતા હતા પરંતુ પાર્શ્વવેના સમય દરમિયાન એ ડગ તેમનો જતો ગયો હતો. ઇસ્લામી અખાનથી માંડી બારતમાં યાત્રાના કિનારા પર ન તેઓ દરિયાર્ષ વેપાર કરતા હતા. સાસાની મળ્ય દરમિયાન પણ પાગમીઓનો હિદ સાથેનો વેપાર ચાલુ હતો પણ ઈસ્લામ ઉપરના અગ્રેના વિજય પછી એ વેપાર અરબોના હાથમાં જઈ પડ્યો અને પારસીઓને માનવશિ નફ મળત કુવા માટે ભોંય ભાડે થઈ ગઈ, તેથી તેઓ ભાગનવર્ષમાં જ ગઈ ગયા અને અવાગનવાગ અન્ય ઈસ્લામીઓની દિલગી ટોળાઓ છગનથી આવતી ગઈ પગિણાએ પારસીઓની વસની જાગતમાં વધવા માંડી.

ગુજરાતમાં એ પાગમી આથીતોનો મોઢા સમૂહ તે સમયે જે કહેણ મળેગોમાં આવ્યો હતો તેની થોડી વિગતો નીચે છે:-^૧

છ. દુન્નરમન મુસવમાન હક્રમતમાં કાઝીની પદવી ધરાવે છે. એની મુદ્રણી તેમનામાંથી જ થાય છે હસ્તાનના સરીઅવથી વાફ્ અલ્લિને જ દુન્નરમન તની નીચવામાં આવે છે. (અનુબુદ્ધિ—*March of India*, p. 137 ના અધર્ન).

૧ પુરાણ પ્રાતનો વપાર જમીન માર્ગે આવતો હતો.

૨ અગાઉ પણ ઈસ્લામીઓ અહિં રહેતા હતા એવા દશાતો મળે છે—

મૌર્ષ સમ્રા અરો- (ઈ. સ. પૂ. ૨૭૬-૨૩૭) ના જે મધિૂર્મ શિરનારના જાણાયમાં નહેરો બધાઓને તેની ઉપચારીતામાં ઉમેરે પ્યો હતો તેનું નામ પુતારૂપ જણાવવામાં આવ્યું છે. એ નામ પુરાણ જમાનામાં ઈસ્લામમાં થયેલા પ્રસારૂપ અને લોહસારૂપ નામના પેરાદાદી વગના સહેનગાહોના નામોને ઉચ્ચાગમાં મળત વાત છે તે ઉપરથી તે ઈસ્લામી હતો એમ જણાય છે. એસ. કે. હોડીવાલા (*Parsis of Ancient India*, p. 11) પણ એમ જ માને છે. ઉચ્ચ કુળનો ઈસ્લામી ખૌદ્ર ધર્મના અરોડના દરજામાં નોખો હતો હોય તો આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી.

એમની દહાણી ઉપર વર્ણવેલી પ્રગત્યો કરતાં ઘણી નીચળી અને વિચિત્ર છે. બાગન અત્યાર સુધી મોટે ભાગે વર્ણવાયેલી પ્રગત્યોનો શિકાર બનતો રહ્યો હતો, પરંતુ પારસી લોકો તે ગુજરાતની ભૂમિ ઉપર આશ્રય લેવા આવ્યા હતા. મજદૂર પ્રગત્યો વાયઝમ ખૂણામાંથી જમીન માર્ગે સપ્ત હાથે કામ લેતી આવી હતી, પારસી લોકો અમદ્ર માર્ગે પાણીના દેવતાને તેમની નાવડી સહીસલામત કિનારે ઉતારવા કાલાવાલા કગ્તા સૌરાષ્ટ્રની દક્ષિણે આવેલા દીવ બદરે ઉતર્યા હતા. તેમની કચ્છ વિગ્મવદાયક કથનીની કળી સાસાની વંશના છેલ્લા શાહ યજદગર્બની પડતી દસાથી શરૂ થાય છે.

કાદિસિયા (ઈ સ ૬૩૬) અને નેહાવંદ (ઈ. સ ૬૫૧) ની લડાઈઓમાં મજદૂર બાદશાહ યજ્ઞમર્દ - અરબોના હાથે હાગ ખાધી ત્યારથી પારસીઓની કમનસીયીનો કાળો દિન શરૂ થઈ ગયો. ઈરાનીઓનો સુવાસિન બનેલો, મુયક અરબોના કબજામાં ગયો અને ત્યાં અરબોનો જડો ફૂંકવા લાગ્યો. આક્રમણકારોએ પારસી સામ્રાજ્યને શીણવિશિષ્ટ દગી નાખ્યું. પારસીઓનો મત્સ્યવશ મુખ થયો. સત્ત્વ અરબા મત્સ્યપુર્યો, નેતાઓ, ધર્મ ગુરુઓ, કયા તો

એ જળારાયની પાળ તરી મઈ ત્યાં ચોકો ઉપર બારે આફત આવી પડી હતી. ગિયાવેજ મુજબ કદ્રમને કર ઉઘરાવવા સિવાય પોતે જ એ કામ કરવાનું માથું બીડુ, પગલુ રાતની આ પવિત્ર દિવાનન બગ આવી નહિ ત્યારે મુરીશાખ નામના પદ્મવેદ કુશળતા અને કામેવિયતથી એ બધ પહેલાની જેમ બધાઓ હતા. એનું મુજ નામ ગિયારક હોય એમ મળે છે. સિયાવન નામ જ્યાંની સમ્રાટોમાના કૈકાકમના પુત્ર પદ્મ હતા જેને કુસ્તમ પદ્મવને તાલીમ આપી હતી.

ઈ સ. ૧૮૮૪માં ડૉ. હાઉ દાદાએ એક પેપર જુનામદ વિરે વામ્ય હતા તેમાં તેમાં કહ્યું - સુવૌશાખ ફારસી સિયાવનનું સમૃદ્ધ છે અને એ આનર્ત અને સૌગંદો દાકમ હોય એમ લાગે છે (B B R S Journal, Vol VI, p. 114).

નામ જિનારના લેખોમાંથી બે ઈતીહાસના નામો મળે છે.

સગમભણુમા સૂતા કે અમ્ત-અસ્ત થઈ ગયા બાનજનેના અગમેની તરસી તવાગેએ ઇગિનના હજને નિદેશ પાગ્મી ઝઘોઝીઓનું લોહી પીયું

આગા પૂરે દાઉદ નામનો ઇગિનનો મચ્છ સાથે પવિત્ર ગાથાના પડે કડેના ફાગસી અનુવાદની પ્રનાવનામાં ખુદ મુમયમાન લોકોના ફાગસી હનિદામના આધારે કહે છે કે અગમેએ ઇગિનના માદશાહી કુટુંબી શાહઝાદીઓને પકડી બળબા ગુવામડીઓ તરીકે વેચી નાખી હતી.^૧

‘જે ઝઘોઝીઓ ઇસ્લામ અગીયાર કુગે તેઓના પ્રાણ બચગે,’ એ નાદ માજવાથી ન છૂટકે કેટલાક પોતાની વહાલી વગુઓના ગદ્ગદ્યાર્થે ધર્મ પનગે કયો, પરતુ કેટલા ધર્મમુક્ત દીનધર્મના અગ્રણીઓ માનમિત્રન અને ધન ધાન્ય છોડી પ્રાણ મચાવવા બ્યા નમાયુ ત્યા નાહા કેટલાક મીન તરફ ગયા ૨ કેટલાક ભયભીન થઈ ખુગસાનના પહાડો અને તોગીઓમા મિયો, સર્ગાનદાલા, ચાકગનક, દમ્પૂ અને મોમેનેલઈ ટોળાનધઝી વચ્યા તેઓ પોતે જ પોતાના વડા, પોતાના ગદ્ગદા, પોતાના ખેડો, કિશમી અને કારીયાર બનીને મુસનમાન ગભ્ય પગમર ન થયું હતું ત્યા નુધી ગલા પરતુ સો વગસ પૂગ ન ગાબ્યા એટલામા ત્યા પણ મુસનમાનોએ તેમને હેગન કર્યા કોઈ પણ સન્નેગોમા ધર્મ તો ખોવા તેમની તૈયારી ન હતી, તેથી અરમોના અવિધ્રાન્ત વિરોધી પગિશ્તો નેઈ તેઓ હોમૂઝના ટાપુ ઉપર જઈ ગલા ત્યા ફમ્ત પદ વગસ ગાબ્યા એટલામા ત્યા પણ ધાસ્તી લાગી તેથી નાસજાગ કગતા ગલા તે પાગસીઓ સિનાયના બાગીનાઓએ વહાણોમા મેસી કુટુંબ કમીયા સાથે લાગત તરફ પ્રયાણ કર્યું

મજ્દૂ સાથે આગા પૂરે દાઉદ જે અર્વાચીન ઇગિનના

૧ Introduction to the Holy Gatha—Preface, p 1 2

૨ આ બાબતમા એવું બન્યું હતું કે દેશ પ્રેમી હીનીઓએ પોતાના દેશને આજાદ કરવાને લક્ષ્યે મશિયો કરી અને તેઓથી લડાઈ સગમી હતી તેમા હીનીઓ હાર્યા અને અત્યોચ તેમને પીછે પકડયો એથી હવ બચાવના બ્યા નમાયુ ત્યા તેઓ નાહા

અશિદ્ધીન વર્ગના પ્રતિનિધી છે, જેમના કેવેલમાથી ગણિતના ટપક છે અને જેમના અભ્યાસનો મુખ્ય વિષય પ્રાચીન ઇગિપ્તી ઇતિહાસ, સાહિત્ય અને ભાષા શાસ્ત્ર છે, તે તેમની અનેક કૃતિઓમાં સર્વથી હૃદયસ્પર્શી કાવ્ય. 'ઈગિપ્તને ઇગિપ્તીઓના છેલ્લા મતમ અને તેમનું હિન્દ પ્રતિ પ્રવાણુ માં અગ્રેએ પ્રાચીન ઇગિપ્તી સાહિત્ય, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના પાગેના દાઢ વિશે પોતાનું હૃદય ઠાપવે છે. તે જણાવ છે કે આખરે પાગ્સીઓ એટલા નાસી ગયા કે કટાણી જઈને પોતાના ગમગમીનામાથી જે કાઈ પેલાયુ તે કેટલાક વદાણે મેકી તેમાં મગ્ન અને તેમાં કુટુંબ કુખીયા સાથે બેસી તેમણે 'પ્રુદાનું નામ વર્ષ સમુદ્રમાં વહાણો છોડ્યાં અને સહ ચઢાયા, પછી તો જે ચલાનું હોય તે ચાલ-

ચ શક્તિ કર જે કોલાક આંધ દિતેજ,
 વહમ બેશિકનદ કિસ્મી અજ આવલેજ ।
 મિલ રક્તન અદર દહાને નિહગ,
 બે અજ તાજિયો કુસ્તદ મક્તન વનગ ।
 અહૂરા મુબદ ચારે આવારગા,
 વદરિયા દિહન સ-ગરો પુસ્તર્વા ।

[સમુદ્ર વિશે અને વહાણોને મોઝામાં સમાવી લે તો પથુ થુ જુડ ?
 જે આનંદ વર્ષ અગ્રેના હાથે મગ્ન તેના કુત્તા મગરના મોમાં
 ગળાઈ જવું બહેત ?]

(જમીન ઉપર) પ્રુદા બહાવરા બટકતાનો સાથી છે સમુદ્રમાં
 તે જ લગત છે અને તે જ રક્ષક છે]

આખરે કાલિવાવાડની દક્ષિણે આવેના દીવ મેટમાં હોમુઝથી નીકળેના વહાણો લાગવામાં આવ્યાં ઇગિપ્ત સાથે ગુજગન સૌગંધનો પુગલ્યા જમાનાથી વધારા આવતો આવ્યો હતો તેથી એ મદદ વિશે તેમને માહિતી હતી એમણે સ વગસ ત્યાં ગયા પછી આગોહવા

ઉભુ] ઈશન અગ્નિસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૪૩

માફક ન આવનાથી^૧ વદાબુદ્ધાગ મધ દીરથી ઉપડી મનગતે દી
વગવગ ઈ સુ. ૭૭૨મા ઉતર્યો અગ્નિવ્યા માણસોને પોનાની બમી
ઉપર ઉતરેના ભેઈ ગમનના અમર-ગેએ તેઓને અટકારી તેમાંના
મુખીઓ અને દરૂગેને ત્યાંના ગત-કર્તા સમજા દાજી ક્યા જે ગાલા

૧ ક્રિસ્તમે મલન, પૃ. ૭૫, ૧૫

તેમ પણ કહેવાય છે કે અનુકારજી અંદરુ ઈ ને જુદા દમન-ગંધી
બલિષ્ઠવાણી કી હતી કે આ સ્થાન ઠાઠી શી? જડુ ચેન્ય છે (Mr
Donsabhai Framjee-The Parsees)

૨ Kanoyi and Munshi na Gujarati & its Literature (p. 211)
મા ઈ સુ. ૭૧૧ની સાલ છે પરંતુ શ્રી દોગવાતા મુજબ ઈ સુ. ૭૭૨ છે
(તેનો તેમ ' Jadh Ran and the Missal-Ganjan) ૨૧ સમય
વિશેનો મતભેદ ઈ સુ. ૭૧૬ થી ૮૩૬ ર્ષતનો નબાય છે

૩ શહેરમાં દાખલ થવા અગાઉ ત્યાંના ભાલ તરથી પૃ. ૫-૭ નામા
આવી ત્યારે જે જનામ નમઃ નામિક તે પત્ર મળત નો ભા ઈ
અને નાજા તરથી જે જનામ મળ્યો તે મેળમાં આપના ઇ અ શ્રોત્ર
નાજાને અક ફરારે કહી સભાગવતા અમ કહેરાય છે । તુ અમ ભા । છે
- પા સીઓ ને પોતાના વર્ષ તથા રીતગિનાતેની નાદિતી તે મનન મજાન
આપી હશે મન પાગળથી તેમજ સસ્કૃતના અભ્યાસ કરના માદના દને
તેથી તેમાંના પાઠ સસ્કૃત નિખળતે અ શ્રોત્રે રમ્યા હશે

એમ કહેનામ છે ૨ અ સ્થનાર ને આ વાર પારસી નહિ પાઠ માદાણ
હતો તે ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે પોતાનો ધર્મ હિંદુઓના ધર્મને
મળતો છે એમ દર્શાવી ગાળને ગુરા જના દરૂગેએ શ્રોત્ર તે બ્રાહ્મણ
પાસે ચાલ્યા હશે

આ શ્રોત્રોમાં પારસીઓના વર્ષ તથા રીત ગિનાતે રોગેનુ વર્લન
છે તે નોંધ યુક્ત છે તેથી આ પુસ્તકના અગ્રા પરિશિષ્ટમાં અનુના ગાથે
તે ગાપનામાં આવ્યા છે

વલિધાગેની બૂરોને કાગે ગેમા ઘણી બૂરો આવી મઈ છે રાપુગ

અને વિચારશીલ ગણાએ ત્યાં આવવાનું તેમને કાળુ પૂઠું પાગસી લોકોએ પોતાના સકોટાની કરેલું કંથની કહી સભાગારી પગી ચોક્કસ શરતોથી ગણાએ તેમને પોતાના ગંભ્યમા ગહેવાની સમતિ આપી પાગસીઓએ હથિયાળ ગમવા નહિ, ત્યાંની માતૃભાષા બોલવી, તેમની સ્ત્રીઓએ દેશી બીઓ જેવો પોશાક સગવો અને લગ્ન વિધિ સંધ્યા સમય દરમિયાન એ મુખ્ય શરતો હતી એ કમૂત ગામી તેઓએ કહ્યું મા હમદ્દ હિંદુસ્તોરા ચાર વાગીમ (અમે બધા હિંદુસ્તાનના મિત્ર થઈ ગઈશું). તે પછી સઘ સળણ શહેરમાં આ પો અને તેઓ ત્યાં નિગતે ગેના નાઆ? ત્યાં આતશગહેરામની સ્થાપના પણ કરી

સળણમાં તે લોકો ૩૦૦ વગસ મુઠ્ઠી સુખશાંતિથી ગયા તે પગી

કાવસજી હોડીનાનાએ દસ્તુર હોરાગ મેમોરિયમ વોલ્યુમમાં એ શ્લોકો વિશે નિમ્ન આપ્યા છે તેમાં તે જણાવે છે કે 'બાકરજી અને છંદની બાબતમાં એ શ્લોકોની જુદી જુદી હસ્તપ્રતોમાં જુદી જુદી બંતો જોવા મળ્યાં. પરંતુ સમુદાય હવે આગળ જે જે મોટી પાસે જે પ્રત મળી તે મને બધામાં ઉત્તમ લાગે તેનો આધાર આ નિબંધમાં લીધો છે'

એજ આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં એ આપ્યા છે અને તેનું ભારતર પણ એ નીચે આપ્યું છે જે મારા સહકાર્યકર અધ્યાપક શ્રી નાગરદાસ બાલકૃષ્ણાએ મને કરી આપ્યું છે એ માટે હું તેમનો ઉપકાર માનું છું.

૧. ફિરંગીએ સળણ ઈ સ ૧૫ માં નવસારીના એક મોબેદ બહમન કૈફખાદ હોરામજ્જ ચાર સળણને હાથે લખાવેલું પુસ્તક છે તેમાં આ કથા છે તેમાં દીવમાં ઉતર્યાની સાથે ઈ. સ. ૭૧૭ છે, પરંતુ આકાશમાં હેરફેર થઈને દોષ એમ સૂચવે છે અને તે ઈ. મ. ૭૭૧ને બદલે ૮૫૫ થયેલું દોષ એમ લાગે. ■ કાગળ કે તે જણાવે છે કે જુલમ ગુલરવાની રાજસાત યજ્ઞગર્દ ત્રીભાના ઈ. સ. ૬૫૨માં અવસાન થયા બાદ થઈ હતી. તે મુજબ લગતમજ સો નાસ પુ રસાનમાં આશય લીધો તે પછી હોર્નુજ દાપુ ઉપર પદર વગસ તથા આગળીસ વગસ દીવ એમ ૬૫૨ + ૧૦૦ લગતમજ + ૧૫ + ૧૯ = લગતમજ ૭૮૬ થાય. એમાં મુસાફીમાં લાગે સમય જતો તે પણ જણવામાં ન આવે.

૩૩] ઇસ્લામ અરબસ્તાનની પ્રખ્યાતોનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૪૫

ઈ. સ. ૧૧૪૭ ના^૧ અન્સારી તેઓ નવસારી^૨ ગયા તે જ મંદિરમાં તેઓ ત્યાં નજીક આવેલા વનિવાર અને પછી હાલ, અહલેશ્વર અને ખજાત ગયા તેઓ પછી સદીમાં સૂત પહેામ્યા હોય એમ લાગે છે કારણ કે નરીમાન હોશગની પહેલી નિવાસતમાં પાગીઓ વિષેનો ઉલ્લેખ છે કે મુમઈ પહેલા પારસીઓનું મથક સૂત હતું કે અગ્રેજોના હાથમાં મુમઈ ઈ. સ. ૧૬૬૧માં આવ્યું ત્યાંથી પાગીઓએ ત્યાં વસવાટ રાફે કર્યો હવે તો ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં દેરેકાણે તેઓ નોંરી ધધા અર્થ પ્રચરના છે

તેઓ શરૂઆતમાં ખેતી, દારૂનાડીનું વચાણ, વણાટકારો, વહાણ બાધવાનું કામ દલાવી અને વ્યાજ વટાવના ધધા કરતા હતા જે આજ પર્વત કેટલાક કુટુંબોમાં વશપર પરા ચાલી આન્યા છે તેમાં તેઓ નિખજાત પણ ગણાય છે એમના ધધા વિષે ઈ. સ. ૧૬૩૮ માં

૧ તવાગીએ નવસારી (પૃ. ૨૫)માં જણાવરામાં આવ્યું છે કે સોનકી વગના શિક્ષકાળની હમિયાળી બહાર વખતે તે સબ. ૧ પેાચો હતો ત્યાંના તા. ૧૧૦ પારસીઓ સાથે તેન બેગખાપ કનરી હતી તેથી તે નવસારી આવે ત્યારે ત્યાંના પાસી કાની નીવભાત બેઈ તે જગ થયા તેઓના આગેવાનોન મળી તેજે આનદ પ્રકરિત કર્યો અને તેગન નિર્મથ રહેનાવુ વચન થાધ્યુ

૨ મોશાખજી ૩ નચેજી દેમાંડ (તવાગીએ નવસારી, પૃ. ૧૦) જણાવે છે કે 'નવસારી' ઓરો તે સમયે નાનમ દર કહેવાનો હતો. પારસીઓને ત્યાંની આમોતુવા ઈગનમાં આવેલા અન્સુર્ડ પાણીની પામે કાસ્તિપયન સમુદની દક્ષિણે આવેલા નાકિફરાનગાના 'સાગી' નામના સહેરને મળતી ખુમતુમાં વાળી તેથી તેઓ 'નામન રજીને બદલે 'નવસારી' (એટલે કે નવી 'સારી') તે કરવા માટે જોનવા હાયા, પછી Historical Inscriptions of Gujarat (by G. V. Acharya) ના પ્રથમ ભાગ ઈ. સ. ૧૯૩૩)ના ઈ. સ. ૧૭૧ના લેખ નં. ૧૦૩, બીજા ભાગ (ઈ. સ. ૧૯૩૫)માં ઈ. સ. ૮૨૧ના લેખ નં. ૧૨૫ (બી) અને ઈ. સ. ૧૦૭૬ના લેખ નં. ૧૪૧માં નાગસાનિ શબ્દ નવસારી માટે છે

આવેયો જર્મન મુઝાફર આલ્પર્ટ ડી. માન્ડેવસો લખે છે કે ' પારસીઓ ધણાખગા કિનાગા ઉપર રહે છે. સ્વાસ્થ્ય સપથી કામ કરે છે. તમાકુની ખેતી અને તાડી દારૂની આવક ઉપર કેટલાક રહે છે. તેઓ વેપારવણજ, શગફી, દુકાનદારી અને ખીજા બધા ધધાઓમાં ગુથાયેલા હોય છે. ફક્ત લુહાર અને સોનીના ધધામાં તેઓ પડતા નથી કારણ કે આતશને છુઝાવવું તેઓ માટે પાપ છે.'

એમ કહેવાય છે કે જે કિનખાળ મરતનુ વખણાતું હતું તેની બનાવટમાં પારસીઓનો હિસ્સો વિશેષ હતો. સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ બંને તે વણવાનું કામ કરતા.

આક્રમકારી અરબો

ઈગિપ્તમાંથી મુસલમાનોએ ચડાઈ કરી તે અગાઉ અરબ મુસલમાનોએ ગુજરાત ઉપર હુમલા કરી છત્ર મેળવી હતી, પરંતુ પગ બાંધી રાજ્ય કગવા અહિં તેઓ ગહી શક્યા ન હતા.

અરબસ્તાનના ખીજા ખવીફા ઉમર બિન ખતાબે (ઈ સ. ૬૩૪-૬૪૩) હિસમાન બિન અબૂ આસ સફરીને બહરૈન અને હિમાનનો હાકમ નીમ્યો. તેણે પોતાના ભાઈ હકમ બિન અબૂ આસ સફરીને બહરૈન મોકલ્યો અને પડે હિમાન ગયો વમલી રાજા મુવસેન (ઈ સ. ૬૨૦-૬૪૦)ના અમલ દરમિયાન ઈ સ ૬૩૬ માં હકમ બિન અબૂ આસ સફરીની સરદારી નીચે હિસમાન બિન અબૂ આસ સફરીની

૧ અકબરની સર્વ ધર્મો વિષે હકીકતો જાણવાની વૃત્તિને લીધે પારસીઓના ધર્મ પ્રત્યે પણ એનું સ્વાભાવિક રીતે ધ્યાન ખેંચાયું તેનું કારણ તે વખતે ત્યાં વસતી પારસી પ્રબળ તેણે જોઈ તે હવ. તેણે પારસીઓનો ધર્મ સમજાવી શકે માટે નવસારીના મહેરજી રાણાને બોલાવ્યો હતો. તેનું કારણ એ હવ કે હથોસી ધર્મ પાદશાહને ખતાબર સમજાવી શકે એવી કોઈ વ્યક્તિ તે સમયે અસ્તિત્વ ન હતી. આ મુલાકાત ઈ સ ૧૫૭૩ના જન્યુઆરી મહીનામાં સૂરત શહેરમાં ગોપી વજાવ પાસે થઈ હતી.

૩૭૭] ઈરાન-આરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૪૭

આત્માથી આજના મુઝઈ^૧ પાસે આવેલા થાણા^૨ આગળ બારતમાં પ્રથમ વાગ મુસલમાનોની જગ સેનાએ દેખા દીધી છૂટ કરી અહિંથી એ ફોજ (વિજય વરી) પાછી ફરી હતી એ માટે ખલીફા ઉમરની પગવાનગી માગવામાં આવી ન હતી તેથી તેણે આ વાત જાણી ત્યાં તે બદલેનના હાથેમ ઉપર ક્રોધાવમાન થયો અને તેને લખ્યું કે ‘બિરાદર સહી! તે કાદમી કીડો મૂક્યો છે. પરંતુ અસ્લાહના કસમ! જો મારા માણસોમાંથી કાઠનું મૃત્યુ થયું હોત તો તારા કબીલામાંથી હું તેટલી જ સખ્યાની કતલ કરાવત.’^૩

વધાગમાં તેણે એવો પણ દુકમ મોકલ્યો કે હિંદુસ્તાન ઉપર ફરી ચડાઈ કરવામાં આવશે તો ચડાઈ કરનારાઓને સખત શિક્ષા કરવામાં આવશે.

એ જ વગસે થોડા સમય બાદ મજદૂર હકમ બિન અબૂ આસ સહદીએ ફરીથી લકઝ^૪ ઉપર ચડાઈ કરી તે વખતે ત્યાં ગુર્જર રાજા રૂદ બીજો ગાજ્ય હતો હતો એમાં પણ હકમને સારા લાભ મળ્યો હતો.^૫ એ લશ્કર વિશે ફક્ત એટલું જ જણાયું કે તે લડાઈ કરી મકગન તરફ ચાલ્યું ગયું હતું.^૬

ત્રીજી ચડાઈનો બનાવ ઉપગની પડી ૪૧ વરસ બાદ થોધામાં નોધાયો હતો. પ્રવાસી મોહમ્મદ સદીકિલ્લાહ થોધાની નોધ લેતા લખે છે કે ‘થોધામાં એક આગસ શિયા છે જેના પગ અગ્ની ત્રિપિમાં લેખ છે

૧ એ વખતે મુઝઈની હસ્તી ન હતી

૨ અગ્નીમાં ‘ગાના’. તે વખતે એ એક મહાન બદર હુવ નવમી સદીમાં અરબો એને લાટનું છેલ્લું બદર લેખતા હતા

૩ બયાહરી-કુલહુસ્તુદાન (Elliot, Vol I, p 116ના આવારે)

૪ બારમી પુસ્તકમાં લશ્કરને બદને મેટયેક કેડાણે ‘બરજ’ અને કેટલેક સ્થળે ‘બરસ’ લખવામાં આવ્યું છે તે વખતે એ બદર લાખ અને ગમી માટે પ્રખ્યાત હતું.

૫ ગિગને મોહમ્મદી, પૃ. ૨૭ (ઈ.ઈ.)

૬ મોધાના અબદુલ્લય-બાદે અધ્યામ, પૃ ૪ (ઈ.ઈ.)

તેમાં ત્રીએ મુજબ નખામ્યા આગ્યુ છે 'દિ મ પૃ (ઈ મ ૬૭૭)માં સેનાધિપતિ ઇન્દ્રાઈન એ- જાગવાન સેન્ય સાથે તેના ઉપર ઉતરી આ મે આદિના ગંગા નાથે દા હા મુદ્ધ થતુ જ ને પદ્મના પુષ્પળ માણુસો માર્યા ગયા જોગા સેનાપતિ ઇન્દ્રાઈન અને તેનો સરદાર યાદુળ મન્ની રોરે પથ મણુને મણુ થયા યોરાતુ નામ સામુ લગ્યુ છે ૧

સેનાધિપતિ ઇન્દ્રાઈન તો મરદાર હતો ? આ મુદ્ધ ની સ્થાથ થયુ હતુ ? વગેરે બાદિની હલુ મગતી નથી, પરંતુ ઇતિહાસો ઉપ થી જણાય છે કે એ સમય દ મિયાન અગમગ્તાનમાં અમીન મુથાનિયા (ઈ સ ૬૫૬-૬૮૦)ની ખિનારત હતી ને માગખ્દમાં વા પિપતિ શીનાદિત્ય ત્રીજો ગળ્ય મરતો હતો

આ મુદ્ધ વિષેનો હિસ્સેબ અ ની ઇતિહાસ-અથાની નેવ તેની નોવોમાં કાઈ કાણે જોવામાં આવ્યો નહિ

અગમગ્તાનના ઉમયા વરા ૥ ખરીફા વતી ૮૧૧ અગમગ્તાનેક (ઈ સ. ૭૦૫-૭૧૪)ના સમયમાં ઈ મ ૭૧૧માં મેહમ્મદ બિન મમિમે સિધ હતી નામ અને મગજ નવમ્થા મ્યા પછી તે જિામાન તફ ફોર્સ ત્રાના લાકો લાઈ વર્સ વગર (ઈ સ. ૭૧૦-૧૪મા) તામે ઇમ્મિયા ૩ મોદમ્મદ બિન મસિમને ઈ મ ૭૧૪માં પાછો મોન રી લેવામાં આવ્યો તે પછી મિધમાં એક પછી નીજે ગેમ આવેના હાકમો આન વિઘ્નોમાં એટલા ગમ્યા પમ્યા ગમ્યા કે તેઓ બિન્નમાન તેમજ મિધને પણ સજાળી રાખ્યા નહિ પશ્ચિમે સિધના ધણા જિલ્લા અરમોના હાથમાંથી જતા ગયા

તે પછી ઈ સ. ૭૭૫માં જવનન મિગ્નત જુનેન મિન

૧ મિરાતે મુસ્તફામાદ આ ૨ પૃ ૪-૫૦

૨ અતી અકબરશાહ ખુરાસાની-નવગિતે નાગ્મીએ ઈશન વ દિ પૃ. ૨૨

૩ બરાકરી ફુલ્દહ્મુદ્દાન (િ સર)

૪ આર. ૧ બ્રહ્મજગની પૃ ૬૨ ૬૩

૩૫) ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું સુખગતમા આગમન ૧૪૬

અન્દુરુહમાન મરીં સિંધનો હાકમ નિમાયો. આવતા વેન જ સિંધની
અરબ્યા દ્વારા બાદ તે એક મહાન લશ્કર લઈ મારવાડ ધઈ, માહન?
ઓ ધીજોરમા વિવધન જ ફકારનો ભર્ય પડેલો ત્યાથી
બહરીમ^૩ અને તે પછી હિન્દમાન^૪ ધઈ લૂટનો માન ધઈ તે સિંધ
પાછો ગયો.

એ વખતે ભર્યમા મૂજ^૧ રાજા જયભટ્ટ ત્રીજો અને વનભીમા
શીનાલિય છટ્ટો ગાન્ધ્ય ઝના હતા.

જુનહ પછી તમીમ અનગી અને હકમ બિન અવાના હાકમ
તરીકે આ પા પાતુ સુજરાત અને માળવાના છતાયેના લાગેા ઉપર
તેઓ દખ્ખે ગાખી રાન્ધા નહિ ઈ સ ૭૫૭ માં એને કે અખ્નાસી
ખનીફા મન્મર(ઈ સ ૭૫૪-૭૫)ના સમયમા એ હુમનો નોનાયો
છે એ વખતે હિશામ બિન ઉમર તગનગી સિંધના હાકમ તરીકે હતો.
તેણે ઉમર બિન જમનને નૌકાસૈન્ય આપી સુજરાતના બહાર ઉપર
આઈ ફવા મોખો ઉમર લાળખૂત પહોચ્યો બુના તેને વિગેય
હત પ્રાપ્ત ન ધઈ તેથી તે તરત જ લૂટમા ફરી પાછો ચાલ્યો ગયો.
હિશામના દિનને આટનાથી શાંતિ ન વળી તેથી પડે ઈ સ ૭૬૦-
૬૧ માં એ નૌકાસૈન્ય લઈ ગન્ધા^૫ મહ ઉપર હુમનો કર્યો વિજ્ય
મેગની ફટનો^૬ સમય ત્યા ગયો ત્યા બૌદ્ધોનો એક નિહા હતો તેને

૧ રિશમગામ નજીક

૨ પાપા નજીક

૩ મારવાળી સત્ત્રમા

૪ કુન્દુરુહમાન(ગાન્ધી પૃ ૧૪૬)મા જણાવનામા આવ્યું ૩૧ જુનહ
મિન્નમાન અને સુજરાતનો દેશ છતાં એનો અર્થ કનોજના પ્રતિદારિનો
દેશ ખરો તેઈએ.

૫ હાંતિદારો ઉપરથી જેમ લાગે છે કે અમાર નક મોક બહર ૮૫ તે
દોષા અને પીગમ ટાપુની સામે હવ

તોડી યાદગીરી કાયમ રાખવા એક મસ્જિદ બંધાવી.^૧ ગુજરાતમાં એ પ્રથમ મસ્જિદ ગણાય છે.

અરબો ગંધારમાં રહ્યા ત્યારે હકૂમત અને અરબો વચ્ચે કશું આનો નિકાલ થઈ ગયો. તે પછી તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા અને લગભગ પીસ વરસ પર્ષત અરબ વેપારીઓને અડીના રાજ્ય વિરૂદ્ધ કંઈ પણ ફરિયાદનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો નહિ. આથી અરબજતાન અને ગુજરાતના સબધો કોઈ પણ રીતે બમડા હોય એમ જણાતું નથી છતાં ઈ. સ. ૭૭૫ માં ખનીફા અબ્દમહદી અખ્મારીના સમય (ઈ. સ. ૭૭૫-૮૫)માં અરબોએ ગુજરાતના કિનારા ઉપર ચડાઈ કરી. તેમનો સરદાર અબ્દુલ્મલેક મિન અશ્શિદાખ હતો. ઈ. સ. ૭૭૬ માં એ ફોજ કાફલો ગુજરાતના કિનારાના સહેર બાહ્યુર^૨ આગળ પહોંચ્યો. અબ્દુલ્મલેક આ બંદર ઉપર ફળજો જમાવી કેટલોક સમય રહ્યો. ત્યાં લગભગ અઠાર વરસના ગાજે (જે બાદરવા અર્થાત્ અધિક બાદરવા આવે ત્યારે) એક મેળો ભરાયા કરતો હતો. તે મુજબ અબ્દુલ્મલેકના ગહેદાણુ દગમિયાન મેળો ભરાયો. ઋતુના ફેરફાર અને લોકોની હઠને લઈને કેટલીક વાર રોગ ફેલાય જાય છે. તે વખતે કાગળું ખેસતું અને તાડનું પડવા જેવું થયું. અરબ ફોજમાં રોગ ફેલાયો અને એક હજાર માણુમો મરણને શરણ થયા. પરિણામે તેમણે ત્યાંથી તુરત જ ઉઘાળા બાર્યા.^૩

આ વસવાટ દગમિયાન અરબ લોકોએ ત્યાંની જનનાને મર્તિ-પૂજનની મનાઈ કરી અને તેમની મર્તિઓ બાળી નાખી. લોકોમાંથી

૧ બલાઝરી-કુતુબુલ્લુખદાન, (Elliot & Dowson—History of India, Vol. I, p. 127 અને અરબો હિંદ કે તઅલ્હુકાત, પૃ. ૧૭ ના આધારે)

૨ અરબીમાં બારબુદ.

૩ હખન ખલ્ફન, ભા. ૩, પૃ. ૨૦૮

૪ અરબી જહાઝનાની પૃ. ૬૬

૫ હખન ખલ્ફન ભા. ૬, પૃ. ૩૫૯, પ્રેસ અલ્હાબાદ.

૩૦] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૫૧

પણ કેટલાકને બાગી નીકળ્યા આગ્રા તેમાં વીસ અઝમ મુસનમાનો
પણ માર્યા ગયા.^૧

ગુજરાતમાં મુસનમાની હકૂમત

ભારત ઉપર મુસનમાની હુમલાની શરૂઆત થઈ તે વખતે ઉત્તર
ભારતમાં ગુર્જર, પગિહાર, ચૌહાણ ચૌતુકચ (સોલંકી), તુગ, રાયડ
ચદેન, વાનેના અને છુદેન એ નવ રજપૂત ગણ્યવંશીના વંશજો
ગણ્ય હતા હતા

રજપૂતોમાં કુળાભિમાનની ખોટી મોટાઈ ધુસેરી હતી તેથી
ઉત્તર ભારતમાં એકબે-થી રતત ન એવા આ રજપૂત ગણ્યો વચ્ચે સગાન
ન હતું પરિણામે વિદેશી મુસનમાન આક્રમણકારોને ભારતમાં પ્રવેશ
કરવાનો અતે પછીથી ગણ્ય જમાવવાનો લાભ મળ્યો

તે વખતે ગુજરાતમાં અણ્ણદિનવાડના સોલંકી વંશના બીમદેવ
પ્રથમનું ગણ્ય (ઈ સ ૧૦૨૦—૧૦૭૨) હતું તે શરીર,
નીતિમાન અને ગણ્ય ચલાવવામાં અતિ કુશળ હતો તેના સમયમાં
સિંધ મુસનમાનોની સત્તા નીચે હતું ત્યાં નાના નાના મુસનમાન
ગણ્યો હતા એકમાં મહમૂદ ગઝનવી તરફથી હાકમ રહેતો હતો
સિંધની સગહના ઝગમગો અત આણ્ણવા બીમદેવે તે હાકમ ઉપર
ચડાઈ કરી તેને હરાવ્યો મહમૂદને બીમદેવની આ છતની ખમગ
પડી ત્યારે તેણે ઈ સ ૧૦૨૫ માં ગુજરાત ઉપર અચાનક ચડાઈ
કરી બીમદેવમાં આમનો કરવાની તૈયારી ન હતી તેથી તેણે હઠમાં
જઈ આગ્રા લીધા, મહમૂદે તેની પૂઠ પકડી તેથી બીમદેવ પહાડોમાં
છુપાઈ ગયો ૨ મહમૂદ તે પછી કાઠિયાવાડમાં આવેના સોમનાથ મહાદેવનું

૧ હન્ને અસીર કામિતુત્તવારીખ (Elliot & Dowson—History
of India, Vol II, P 246 ના આધારે.)

૨ મુસનમાન ઇતિહાસોમાં ખદહત કે ખદ્દના કિસ્સામાં ભગઈ ગયાના
વંદેઓ આવે છે તેમાં કરેવાનો ઉદ્દેશ કચકારનો કિસ્સો

મેંદુ દેવળ ભેગ દૂટી ચલાવી ઝેઠનું રજુ ઓળંગી મુનનાન પહોંચ્યા
એ જ વચના મુગલજ નીમ (ઈ સ. ૧૧૭૭-૧૧૭૯) ના

૧ મહમૂદના સમકાલીન મુનનાન એજકો ઉત્તમી અને અવગ્રહીની મોમનાય તોલ્યાનો ઉદ્દેશ ક્રતા નથી. ઉત્તમી મહમૂદનો મત્રી હતો. તેના મથળા આ વર્ણન નથી તેનું કાલ્પ એ હોઈ શકે કે તે મથ પુન ક તા પહેલા મરણ પામ્યો હતો. અવગ્રહીની મોમનાયનું વર્ણન કર્યું છે અને તોલ્યાનો માન સામાન્ય ઉદ્દેશ કર્યો છે ચર્ચાનું વર્ણન તેણે આપ્યું નથી.

ફર્કી ખિ (ઈ સ. ૧૦૩૭) ને મહમૂદ સાથે આવ્યો હતો તે મોમનાયની છતમાથી પાછા ર્ધા પછી એક કરીદો (પ્રસંગ કાવ્ય) એ નિમ્ય ઉપર લખ્યો હતો તેમા તે એ છે:—

ચૂ ગુત વેકદ અઝ ઓં જા ઓં માલોજર ચરદાસ્ત,
વદસ્તે છોશ ચ ગુતજાનહ દર ફિરન્દ બાજર ।

ચરદાસ્તો શ ચંદા કે શોદ સર યે ગુરીદ,
ગુરીદહ ઘેહ સરે ઓં વજ કુદા ચેતાબદ સર ।

.જે .લેને ફુલદ ફજ ઓં ગુતકદહ ચ દરિયા રાન્દ,
ચૂ મુર્લ લાલક શુદ બાધી ચૂ રાવ્ય સીતનર ।

[(મહમૂદ) મર્તિને ઉખેદ નાખી અને માવ અને સોનુ બહાર કાઢી વીડુ ત્યારે પોતાના હાથે મદિને આમ લગાડી.

જેટલા કાફલો મથ્યા તેમનો બાધાનો સિંચાઈ કર્યો, (કવિ કહે છે કે) ને મથના સીધા રસ્તાથી એ મોજે તેનું સિંચાઈ અપડુ ઉત્તમ ॥

આ કતવના લોટીથી તે મદિરમાથી ને ની વહેવડાવી તેણે લીટા ફેલીનાની મારક પાણીને લાવ લાગા ફેવ જેડુ ગડુ કડી દીડુ (ત્યાના ફેલીનામા એ ખાસિયત હોય એમ સંભવે ॥).]

રવાબિતે અદમીયે ઈન વહિદ, પૃ ૨૪ (ફારસી, કર્તા-નવી અકબર શાહી)મા જણાવવામા આવ્યું છે કે વીસ મિલિયન ફીનાજ જેટલી કિંમતની સોમનાયની દૂટ તે લઈ ગયા હતા.

૩૬૭-૧૬૭૧ના વચ્ચેના સમયમાં ગુજરાતમાં આગમન ૧૫૩

સમયમાં ઈ.સ. ૧૧૭૭માં શિલાણુદીન ધોરી ન્યુ ઝોળાંની ગુજરાત ઉપર ચડી આવ્યો, પરંતુ તેને પાઠો કાઢવામાં આવ્યો તે પછી બીમદેવ બીજા (બોલો બીજા) ગોવંદી (ઈ.સ. ૧૧૭૯-૧૨૪૩) ના સમયમાં ઈ.સ. ૧૧૯૪માં શિલાણુદીન ગોરીના સરદાર ડાહુદીન અયમેકે (જેને શિલાણુદીન પોતાનો નાયક બનાવી દિંદી મૂકી ગયો હતો તેણે) ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી તેનો વિજય થયો અને તે પાઠો ગયો એટલાથી તેને સતોષ થયો નહિ તેથી તેણે ઈ.સ. ૧૧૯૬માં ફરીથી ચડાઈ કરીને ગુજરાત ડાહુ અને ત્યાં પોતાનો નાયક મૂકી તે પાઠો ગયો ૨ તે પછી તેની પૂઠ ફરતા બીમદેવે ફરીથી અણહિવનાડનો કબ્જો લીધો.

આરી રીને મહમૂદ ગઝની, શિલાણુદીન ગોરી અને ડાહુદીન અયમેક વાઘા ૧ જેમ ચઢી આરી અને તેટલું નુકસાન કરી વટોગિનાની મારક નીકળી ગયા.

તે પછી વાવેના વસના ડાહુ વેનાનું મન્ય આવતું હતું ત્યારે અનાહિદીને ઈ.સ. ૧૨૮૭ની મર્યાદામાં ઉપગ્રાહ નામના એક સરદારના હાથ નીચે ફોજ મોકલી અને ગુજરાત સુમનમાનોની લૂટથી

૧ તુર્કી ભાષામાં 'અયમેક' અર્થ 'ચઢાયા' અને 'એકમેક' અર્થ 'મેક', 'માનિક' 'શેક' વાચ્ય છે. શિલાણુદીને પોતાના જમાઈ ડાહુદીનને બહાદુરીની કદર તરીકે એ ખિતાબ આપ્યો હતો.

૨ ઈ.સ. ૧૨૯૨-૧૨૯૩ના અનુસાર શિલાણુદીને ડાહુદીનને જાણાવ્યું કે વાર્ષિક ખરણી લેવાની રા તે લીમદેવ સાથે ગધી કરી ડાહુદીને તેમ જુલું અને પછી તે દિંદી પહોંચ્યો.

૧૫૪ ગુજરાતી પર અરબી ફારસીની અસર [૫

તાગજ થયું.^૧ પગિણામે ગુર્જર રજપૂતોના રાજ્યનો મૂર્ત હમેશ માટે અહીં અસ્ત થયો અને ઈ સ. ૧૩૦૦માં અણહિલવાડમાં મુસલમાન સત્તાનો ઉદય થયો.^૨

ગુજરાત કાયમાં આવ્યા પછી અવાહિદીને અનપખાનને^૩ ગુજરાતનો કાયમી સુમેદાર નીમી મોકલ્યો તે પછી એક પછી બીજો એમ નીચેના સુમેદારો દિલ્હીના સુનનાનો તકથી આવના રહ્યા —^૪

૧ હુસુખખાને એ વખતે જે મસ્જિદ અણહિલવાડ ગાજધાનીના બધાથી હતી (મૌલાના હકીમ સંયદ અનુદય-ચાહે અર્યામ, પૃ ૮)

૨ ઈ સ. ૧૨૬૮માં ગુજરાતના હિંદુ ગાજ્યનો અત આખો એમ મનાય પરાંત અહિંનો રીતસરનો મુસલમાની વહીવટ અનપખાન દિલ્હીથી સૂબા તરીકે આગા ત્યા થી એકને કે ઈ સ. ૧૩૦૦ થી રાજ થયો હતો.

૩ આ અવપખાન અવાહિદીનો સાથો હતો એને અને હુસુખખાનને એ જ વ્યક્તિ તરીકે માનવાની બૂન કેટલાક ઇતિહાસકારો કરે છે હુસુખખાન તો ખાદશાહનો ભાઈ થયો હતો મિરાતે અહમદી, તારીખે ફરિસ્તાહ વગેરે ઇતિહાસોમાં એ બૂન છે આ ખાખતમાં પ્રો મૌલવી અશ્ફ અફઝ નદવીએ ‘ગુજરાતનો પહેલો સૂબા’ એ વિષય ઉપર એક લેખ પુગતત્વ પુસ્તક ૪ માં (પૃ ૨૫૩-૨૬૨) અને આચાર્યશ્રી નિનવિજયજીએ ‘હુસુખખાન અને અનપખાન’ એ વિષય ઉપર એ જ બકમાં (પૃ ૨૬૩-૨૭૪) સવિસ્તાર લખી સાબિત કર્યું છે.

૪ બાધાની અસરની વિગતો વપાસતી વખતે આમાના કોઈ કોઈ રાજ્ય કર્તાઓના ઉલ્લેખો આવવાના હોવાથી તેમની નામવારી અહિં આપવી જરૂરી છે.

રિદ્દીમાં સુલતાન

ગુજરાતમાં વહીવટ

અલાઉદ્દીન ખલ્જી

(ઈ. સ. ૧૨૬૧-૧૩૧૬)

૧. ઉલુગખાન (ઈ. સ. ૧૨૬૭^૧)

૨. સરવરખાન^૨ (ઈ. સ. ૧૨૬૭-૧૩૦૦)

૩. અલખખાન^૩ (ઈ. સ. ૧૩૦૦-૧૩૧૬)^૪

૧ આ સાલ વિષે મિત્રોએ અહમદીમાં દિ. સ. ૧૯૬ (ઈ. સ. ૧૨૬૬) છે. તારીખે ફરિશ્તહ અને તખકાતે અકબરી વગેરેમાં દિ. સ. ૧૯૭ (ઈ. સ. ૧૨૬૭) છે, મુન્તાખુત્-તવારીખ (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૬)માં દિ. સ. ૧૯૮ (ઈ. સ. ૧૨૬૮) છે. કેટલાક અમેલ તેમજ ગુજરાતી ઇતિહાસોમાં બીજી ઈ. સ. ૧૩૦૪ છે. આથી તો સાત આઠ વરસનો ફેર પડી જાય છે.

૨ ગુજરાતની છત્ર પછી સરવરખાન નામની એક વ્યક્તિને ઉલુગખાને કામ અલાઈ વહીવટ સોંપ્યા હતા. તે સમયગ તથા વરસ આદ્ય જ્ઞો. તે પછી ગુજરાતીઓએ બલ્લે કયો ત્યારે અલખખાનને ગુજરાતના નાઝિમ (સુબદાર) તરીકે નીમવામાં આવ્યો.

૩ તારીખે ફરિશ્તહ અને મિત્રોએ અહમદીમાં વિગેલા અને નાઝિમ બને માટે ઉલુગખાન છે. તખકાતે અકબરીમાં બને માટે અલખખાન છે. અને એ જ બીજા અમેલ તેમજ ગુજરાતી ઇતિહાસોમાં થઈ છે. મુન્તાખુત્-તવારીખમાં નાઝિમનું નામ અલખખાન છે. જે ઉપર લખવામાં આવ્યું તે જ સરોધન ઉપરથી બરાબર માલુમ પડ્યું. એ બને વ્યક્તિઓ અલખ છે.

૪ તમામ ઇતિહાસકારો ઈ. સ. ૧૩૧૬ = દિ. સ. ૭૧૬ લખે છે પરંતુ અમીર ખુશરો, કવિના મહાકાવ્ય ‘દિવસનીઓ ખિજ્જખાન’માં દિ. સ. ૭૧૫ (ઈ. સ. ૧૩૧૫) છે.

ફીરોઝશાહ તમગક
(ઈ. સ. ૧૩૫૧-૮૭)

- ૧ નિઝામુલ્લમુલ્ક (ચાલુ-૧૩૬૨)
- ૨ ઝફરખાન (ઈ. સ. ૧૩૬૨-૬૯)
- ૩ દરિયાખાન ઉર્ફે ઝફરખાન બીજો
(ઈ. સ. ૧૩૬૯-૭૯)
- ૪ શમ્સુદ્દીન દામગાની^૧
(ઈ. સ. ૧૩૭૯-૮૦)
- ૫ મલેક મુફ્તુલ સુલતાની ઉર્ફે
ગમ્તીખાન (ફર્હુલુલ્લમુલ્ક)
(ઈ. સ. ૧૩૮૦-૮૭)

મોહમ્મદશાહ બિન ફીરોઝશાહ
(ઈ. સ. ૧૩૮૭ થોડો
સમય ગાદી પરથી પાડી.)

મલેક યાફુ સિકંદરખાન
(ઈ. સ. ૧૩૮૭-૮૮)

મિયામુદ્દીન બીજો (તમગક-
શાહ બિન ફત્તખાન બિન
ફીરોઝશાહ)
(ઈ. સ. ૧૩૮૮, ૭ માસ)

મલેક મુફ્તુલ સુલતાની (ફર્હુલુલ્લમુલ્ક
રાસ્તીખાન)
(ફરીથી નીમવામાં આવ્યો.)
(ઈ. સ. ૧૩૮૮)

અબૂ બક્ર બિન ઝફરખાન
તમગક બિન ફીરોઝશાહ
(ઈ. સ. ૧૩૮૮-૮૯;
૧૫ માસ)

મલેક મુફ્તુલ સુલતાની (ફર્હુલુલ્લમુલ્ક
ગમ્તીખાન)
(ચાલુ)

૧ દામગાન કાહિસ્તાન(ઈરાનનો પ્રાંત)માં આવેલું છે. એ ન્યાનો વતની હતો તે ઉપરથી દામગાની કહેવાયેલ. મિસને અડમદી અને તમકાતે અકબરોમાં દામગાની છે. ફરિસ્તહમાં દમગાની છે તે જાણવામાં આવેલ છે એમ સંભવે છે.

૩૭૭] ઈરાન-અરબસ્તાનની પ્રબળ્યોનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૫૬

મોહમ્મદશાહ તગલક (ખિન દીરોઝશાહ) (ઈ. સ. ૧૩૮૯-૯૩)	૧ મલેક મુફર્રહ મુલતાની (ફર્કુલ- મુલક રાસ્તીખાન) (યાતુ-ઈ. સ. ૧૩૯૦) ૨ ઝફરખાન ખિન વજીહુલ્મુલક (ઈ. સ. ૧૩૯૦-યાતુ)
--	---

અતાઉદ્દીન સિકંદરશાહ (ઈ. સ. ૧૩૯૩; એક મહિનો અને સોળ દિવસ)	૧ ઝફરખાન (યાતુ)
---	----------------------

મહમ્મદશાહ (ઈ. સ. ૧૩૯૩-૧૪૧૨)	૧ ઝફરખાન (યાતુ-ઈ. સ. ૧૪૦૩)
----------------------------------	---------------------------------

આમ લગભગ એ સદી પર્વત દિલ્હીના સુલતાનો ગુજરાતનો રાજ્યકારનાર વખતોવખત સુબેદારોની નિમણૂક કરી ચલાવતા રહ્યા. સુબેદારોને દિલ્હીથી ફરમાનો અને સૂચનાઓ મળ્યા કરતાં. નાના હકીરો તથા મરાસિયાઓ સુસજ્જમાન સત્તાની સામે થતા અને બળવા પશુ સળગતા. વળી એ સુબેદારોની બદલી પણ વારંવાર થયા કરતી. આથી કોઈનો અમલ સારી રીતે જામતો નહિ. કેટલીક વાર જૂનો સુબેદાર નવા આવનારની સામે થતો અને આમ લડાઈ ટંટા થયા કરતાં. પરિણામે રીયત સુખશાંતિમાં રહેતી નહિ.

એ સુબેદારોમાં મલેક દીનાર ઝફરખાન, તાજુદ્દીન જાફર, નિઝામુલ્મુલક અને દરિયાખાને એકંદરે સુલેહશાંતિ રાખવા પ્રયત્નો કર્યા હતા, એટલું જ નહિ, પરંતુ વેપાર રોજગાર અને રીનિનીતિની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ કરવામાં ઠીક ઠીક ભાગ લીધો હતો.

ગુજરાતના સુલતાનો

ઈ. સ. ૧૩૯૮માં તૈમૂર લંગે યજી આગી દિલ્હી છૂટ્યું અને

શિહાબુદ્દીન (ઈ. સ. ૧૩૧૬)
[શેહા મારામાં બરનક]
કુતુબુદ્દીન મુબારકશાહ
(ઈ. સ. ૧૩૧૬-૨૦)
ખુસરોખાન મુજગતી
(ઈ. સ. ૧૩૨૦)
[મારા માસ ગાદી ખયાલી ગખી]

સૈયદ કમાલુદ્દીન મુર્શિદનગર
(ઈ. સ. ૧૩૧૬)
ઐબુલમુન્ક મુલનાતી (ઈ. સ. ૧૩૧૬)
મલેક દીનાર અફરખાન
(ઈ. સ. ૧૩૧૮-૧૯)
મલેક હુસામુદ્દીન ગુજરાતી
(ઈ. સ. ૧૩૧૯-૨૦)
મલેક વહીદુદ્દીન^૨ અબુલમુન્ક
(ઈ. સ. ૧૩૨૦)
ખુસરોખાન મુજગતી (ઈ. સ. ૧૩૨૦)

તગલક વંશની સત્તા ગુજરાતમાં (ઈ. સ. ૧૩૨૦-૧૪૦૦)

દિલ્હીમાં સુલતાન ગુજરાતમાં નાઝિમ

ગિયાસુદ્દીન મલેક તગલક ગાઝી } મલેક તાજુદ્દીન તુર્ક બહર^૩
(ઈ. સ. ૧૩૨૦-૨૪) } (ઈ. સ. ૧૩૨૦-૨૪)

૧ મિગતે અહમદી અને તગલકે અબજરીમાં મલેક કમાલુદ્દીન છે.

૨ તગલકે અબજરી અને મુન્તખખુતવાગેખ મુજબ; પર તુ તાગેખે ફરિશત અને મિરાતે અહમદીમાં મહમુદુદ્દીન વાઝુમુલક છે. મિગતે મોહમ્મદી (૫. ૩૫) માં એવી જ નકલ છે.

૩ ક્રિયા બની, પૃ. ૨૨૮

પરંતુ તારીખે ફરિશતમાં II કે તેને શુબલાતમાં ફેબ્રુઆરી બની નીમી ગોડલનામાં આગે દતો (બા. ૧, પૃ. ૧૮૭).

દિલ્લીમાં મુલ્તાન

સુજ્ઞાનના નાઝિમ

મોહમ્મદસાદ નં.૩૬
(ઈ. સ. ૧૩૨૪-૫૧)

૧ મલેક મોહમ્મદ સરુલમુક
અવધવાન
(ઈ. સ. ૧૩૨૪-૩૯)

૨ મલેક નજ્મા
(મલેક મુફ્તિન નિઝામ-નાયબ
નાઝિમ) (ઈ. સ. ૧૩૩૬-૪૪)

૩ શેખ મુહમ્મદીન બિન અબ્દુલ્લીન
અબ્દુલ્લાહી
(ઈ. સ. ૧૩૪૪-૪૫)

૪ નિઝામુલમુક જૂના બદાયુન તુક
(ઈ. સ. ૧૩૪૫ થી માનુ).

૧ આ નામ વિશે મતભેદ છે; મિરાતે અન્દુલ્લી ઉફ (સુખર્ષ)માં 'બખ્તાયર' છે, ફારસી (મુબલ)માં 'બખ્તયા' છે, તખ્તિએ અકબરી (કલકત્તા, પૃ. ૨૧૫ અને નવલકિશોર, પૃ. ૧૦૮)માં 'બદના' છે. તાસેખ ફીરોઝશાહી (કિયા બર્ની, પૃ. ૫૦૧ કલકત્તા)માં 'નજ્મા' છે. કનિસતહમાં 'નજ્માન' છે. ફારસી લેખનમાં નુમા (બિદીઆ)ની દેરફેરને લીધે આમ થવા સંભવ છે.

૨ ઈલિહાસખાનેને 'નાઝિમ' અને 'નાયબ નાઝિમ'ના હોદ્દા વિશે ખત કરી છે. હબ્બ બનુતા, બર્ની, બદાયુની અને મિરાતે મોહમ્મદીમાં સુજ્ઞાતનો 'નાયબ વઝીર' લખવામાં આવ્યું છે. તખ્તિએ અકબરીમાં સુજ્ઞાતનો 'નાયબ' છે. ફરિસતહે સુજ્ઞાતનો 'વઝીર' લખાવ્યો છે. વઝીર અને નાયબ વઝીરના અર્થ અનુક્રમે નાઝિમ અને નાયબ નાઝિમ છે. હબ્બ બનુતાદ ખંશાતની હકીકતોનો ઉલ્લેખ કરતાં લખાવે છે કે મલેક મુફ્તિન તિલ્કની ત્યાંનો હાકેમ હતો. સંભવિત છે કે યોગે સમય ત્યાં એ હોદ્દા લપર રહ્યો હોય.

હાહાકાર વનાગો તેથી સતનતની જે બચેની મદત્તા હતી તે પણ માગી બેગી મળી ગઈ તા ૧૧ ગયા પછી પાગળી બનેલી સત્તાને લઈને દેરામાં અધાનુધી અને અન્યથા વ્યાપ્યા પ્રાતોના હાકેમાં આ લખ્તો લાલ નર્ રવત ન ગત્યમ્ના થઈ ૧૨ ગુજરાતનો સુખેદા જડખાન જે ઈ સ ૧૩૬૦ના નિમાયો હને તેજો પાટણમાં અનન પાશાહત મધાર્પી પગિણામ ગુજરાત અને દિલ્લી વચ્ચેનો સબધ તુચો હવે તેના પુત્ર તાતાગખાનમ દિલ્લી છૂટી ગત્ય વિસ્તાર મરનાની હૈશિ મતગી પરતુ દુદેશી અને મુસદ્દી બાપે તેને સમગ્રનો કે આપો માટે ગુજરાતની સત્તનત કાફી છે પછી જડખાન પામેથી રાજ્યમાસનની^૧ લગામ ઈ સ ૧૪૦૦માં તાતાગખાને પોતાના હાથમાં લીધી પરતુ એકાએક મોહમ્મશાહ ખિતાબધારી ૧ તાતાગખાન અતિ ૧૫ રાગખી હોવાથી ઉચ્ચ મધ ધનાથી ગાદીએ આવ્યા પછી ૧ મહિના અને થોડા દિનમમાં મરી ગયો જડખાને ત્રણ વગ્મ દી ગયો ગોખ પાગો તે પછી તેણે મધાના આગ્રહથી^૨ ઈ સ ૧૪૦૭ (હિ સ ૮૧૦)માં મુઝફ્ફરશાહ ખિતાબ ધારણ કરી રાજ્યન નામ પોતાને હસ્તક લીધું ઈ સ ૧૪૧૦ (હિ સ ૮૧૩)માં માળગીને લઈને ૧૦૫ અનાવવામાં અસકિતમાન થતા પોતાના પૌત્ર (એટલે કે તાતાગખાનના પુત્ર) અહમ્મશાહને તાતનશીન કરી તે નિહત થયે ૬ તે

૧ મિરાતે સિક્કદીના કર્નામ જ ૧૨ છે ૨ મુઝફ્ફરશાહે ગાશાવવામાં પ્રોવાના પુત્ર તાતાગખાનને ગાદી ૧ બેમાં થો અને પોતે નિવૃત્ત થયા પરતુ પાગળથી તે જ લખે છે ૩ ગુજરાતના લોખ એવ કહે ૪ કે ખોટા સનાહમદોના સડાવવાથી તાતાગખાને બાપને મદ કરી (પૃ ૨૦) ૧૧ ત્યની લગામ હાથમાં લીધી અન્ય ઇતિહાસોમાં મદ કર્યાની વાતને સમર્થન મળે છે

૨ તાતાગખાને અકબરી સા ૩ પૃ ૮૨ ૬૩

૩ એ ઇતિહાસોમાં મુઝફ્ફરશાહ પહેલાના નામે જાણખાવ છે

૪ તમામ ઇતિહાસોમાં હિ સ ૮૧૩ (ઈ સ ૧૪૧૦) છે કવિ હાલી શીરાઝીના કહેવા મુજબ મિરાતે સિક્કદીમાં પણ એમ જ છે (પૃ ૨૪ કારસી). તાગીએ ફરિસ્ટહ (સા ૨, પૃ ૩૧૮ લીલો)માં અનાવવામાં

૩૫૭] ઇરાન-અરણસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૬૧

પછી એક પછી બીજાં એમ મુજતાનો સબ્બ કરતા રહ્યાં. એ મુજતાનોની નામાવલી નીચે પ્રમાણે છે:—

ગુજરાતના મુજતાનો

અંક	નામ	ઈ. સ.	નોંધ
૧	મોહમ્મદશાહ પહેલો (તાનારખાન)	૧૪૦૩	એ માસ થોડા દિવસ
૨	મુઝફ્ફરશાહ પહેલો	૧૪૦૭-૧૦	
૩	અહમદશાહ પહેલો	૧૪૧૦-૪૨ ^૧	
૪	મોહમ્મદશાહ બીજો	૧૪૪૨-૫૧	
૫	ફત્તુલ્લીન અહમદશાહ (બીજો)	૧૪૫૧-૫૮ ^૨	

આબુ છે કે હિ. સ. ૮૧૪ (ઈ. સ. ૧૪૧૧)ના સફર મહિનામાં તે મહિ પડ્યો અને રખોડસૂયાની મહિનામાં મરી ગયા. આ સાથની બાબતમાં નકલ કરનારની ભૂલ હોય એમ લાગે છે. તખ્તતે અકબરી (ભા. ૩, પૃ. ૬૪-૬૫) માં પણ હિ. સ. ૮૧૩ (ઈ. સ. ૧૪૧૦) છે.

૧ ઈ. સ. ૧૪૪૭ બગબર હિ. સ. ૮૪૬ છે. અહમદશાહના અવસાન વિશે જુદા જુદા ઇતિહાસકારો જુદી જુદી સાલ આપે છે, જેમકે નીચે પ્રમાણે:—

મિરાતે સિફદરી (પૃ. ૪૫, ફારસી) હિ. સ. ૮૪૫ (ઈ. સ. ૧૪૪૧)
તખ્તતે અકબરી (ભા. ૩, પૃ. ૧૨૪) હિ. સ. ૮૪૬ (ઈ. સ. ૧૪૪૨)
તારીખે ફરિશ્તહ (ભા. ૨, પૃ. ૩૭૪, લીયા) હિ. સ. ૮૪૭ (ઈ. સ. ૧૪૪૩)

૨ ઈ. સ. ૧૪૫૮ બગબર હિ. સ. ૮૬૩ છે. તખ્તતે અકબરી (ભા. ૧, પૃ. ૭૪) અને ઝફરુલ્લાહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૪) મુજબ હિ. સ. ૮૬૨ (ઈ. સ. ૧૪૫૭)નાં જમાદીઠસૂયાનીમાં તેનું અવસાન થયું હતું. તારીખે ફરિશ્તહમાં એનું સમર્થન છે. મિરાતે સિફદરી (પૃ. ૬૮)માં હિ. સ. ૮૬૩ (ઈ. સ. ૧૪૫૮) અને મિરાતે અહમદી (ભા. ૧, પૃ. ૫૨)માં પણ એ જ પ્રમાણે છે. તખ્તતે અકબરી (ભા. ૩, પૃ. ૧૩૩)માં પણ હિ. સ. ૮૬૩ છે.

૬ દાઉદશાહ	૧૪૫૮	સાત દિવસ
૭ મહમદશાહ પહેલો (એમડો)	૧૪૫૮-૧૫૧૧	
૮ મુઝફ્ફરશાહ બીજો (હલીમ)	૧૫૧૧-૧૫૨૫	
૯ સિકંદરશાહ	૧૫૨૫	એક માસ અને સોળ દિવસ
૧૦ મહમદશાહ બીજો	"	ચાર માસ
૧૧ બહાદુરશાહ ગુજરાતી	૧૫૨૫-૩૬	

૧ તબક્કાતે અકબરી, ભા. ૩, પૃ. ૧૩૫ લખમખ મોઠા બાગના હતિહામોમા એ જ છે મિનાતે અહમદી (ભા. ૧, પૃ. ૫૩) મુજબ તેણે એક માસ અને સાત દિવસ રાજ્ય કર્યું હતું.

અરુણવાવડમા મુવતાન દાઉદશાહ 'બિન અહમદશાહ ને બદલે 'બિન કુતુબીન' લખવામા આવ્યું છે મિનાતે સિકંદરી (પૃ. ૬૬)મા દાઉદશાહ બિન અહમદશાહ બિન કુતુબીન છે. આ બંને બૂરો છે. કુતુબીનને જે પુત્ર જ હોત તો હજરત શાહઆલમ પામે તેને આશીર્વાદ મામવાની જરૂર જ ન પડત અને શાહઆલમે દિવાસો પણ શા માટે આપ્યા હોત કે 'નાનો બાઈ પુત્ર સમાન છે' ? હજીકત એવી હતી કે મુલતાન કુતુબીન નેના અત સમયની માદની ફરમિયાન હજરત શાહઆલમની પવિત્ર સેવામા એક દિવસ હાજર થયો. તેમની સાથેની વાતચીતમા એવો દરજેખ આવ્યો કે 'મુપુત્રો પોતાના કુટુંબનુ નામ લગ્નવળ કંઈ છે.' આથી કુતુબીને નિસાસો નાખ્યો, દિલમા એન કહીને કે 'આપ બુદ્ધા અને પણ કંઈ પરિવાર હોત તો કેવુ સારુ.' હજરતે તેના અદેશ ઉપરથી તેના દિવની વાત બહુ લીધી અને દિવાસો આપતાં કર્યું. 'નાનો બાઈ પુત્રની જગ્યા સાચવી રાકે છે. અલ્લાહની દયા દરો તે તે પદ એક મદદાન પાદશાહ થયે અને મુઝફ્ફરશાહના વશમાં પ્રાપ્ત દેશે.'

તબક્કાતે અકબરી ભા. ૩, પૃ. ૧૩૩, અરુણવાવડ ભા. ૧, પૃ. ૧૪

૨ મિનાતે અહમદી (ભા. ૧, પૃ. ૨૭) મુજબ એટલે જે મદિના અને સોળ દિવસ રાજ્ય કર્યું હતું અને હારીખે ફતિહ (ભા. ૨, પૃ. ૪૨૦ લીધો) મુજબ ત્રણ મદિના અને સત્તર દિવસ એનો સાસનડાગ રહ્યો.

૩૩] ઇરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું શુદ્ધરાતમા આગમન ૧૯૩

૧૨ મોહમ્મદશાહ (નીજે) ફારુકી ૧૫૩૬ એક માસ અને
૫૬૨ દિવસ

૧૩ મહમ્મદખાન (મહમ્મદશાહ ત્રીજે) ૧૫૬૨-૧૪

૧૪ અહમદશાહ ત્રીજે ૧૫૫૪-૬૦૩

૧૫ મુઝ્ફરશાહ ત્રીજે (નથૂ) ૧૫૬૦-૭૨

હેના સુન્તાન મુઝ્ફરશાહના ગળ્લસમયના હેના ભાગમા તેની નમગારીનો લાભ વધી અમીરોએ મન્નનતના ભાગ પાડી વહેંચી લીધા. પણ તેઓમા પણ મોહામાહે સુસપ હતો મોગન ગાદશાહ અકમળને શુભગતનો કમજો લેવાની મહત્વામદ્દા હતી તેથી ઇતિમાદખાન શુદ્ધરાતીના મોનાવવાથી અકમળે શુભગત યુદ્ધ અને ખાનના કુર્ તો પછી મુઝ્ફરશાહ ગમ તુ યવન મુઝ્ફરતો ગલો આખરે અકમળના સિપાઈઓએ તેને પકડ્યો પણ હલની હજતે જવાના મહાને એક

૧ તારીખે ફરિશત (ભા ૨, પ ૪૪૪ લીથો) મિતને મોહમ્મદી (પ ૧૨૩)મા સિતેર દિવસ છે મિતતે અહમદી (ભા ૧ પ ૫૬)મા પણ સિતેર દિવસ છે

૨ ઈ સ. ૧૫૩૬ (હિ. સ. ૪૮) મિતતે મોહમ્મદી મુજબ છે તારીખે ફરિશત (ભા ૨ પ ૪૪૪) મુજબ હિ. સ. ૯૪૪ (ઈ સ. ૧૫૩૭)મા એ ગાદીએ આ નો હતો

૩ તમામ હતિહાસોમા હિ. સ. ૯૬૮ (ઈ સ. ૧૫૬૦) છે, પણ તારીખે ફરિશત (ભા ૨, પ ૪૫૧ લીથો)મા અવસાનની માત્ર હિ. સ. ૯૬૬ (ઈ સ. ૧૫૬૧) છે

૪ મિતતે મોહમ્મદી (પ ૧૩૪)મા નહ છે અને મિતને મુસ્તશાહ (પ. ૧૦૭)મા પણ જેજ પ્રમાણે છે મીર અમુ તુગમના લખેલ ઇતિહાસ તારીખે શુભગત (પ ૧૦૧)મા નહ છે મિતને અહમદી (પ ૪) મા એને બદલે નામ છે તમુકે જહાંગીરી (પ ૨૧૬)મા નહ છે મયા સિરે મહીમી (ભા ૨, પ ૧૯૬) અને અકમળનામહ (ભા ૧, પ ૩૭૦)મા 'તારીખે શુદ્ધરાત' (મીર અમુ તુરાય કવ)ની જેમ જ નહ છે

પૂણામાં ભરાઈ તેણે ઈ. સ. ૧૫૯૧ માં આપવાન કર્યો. ૧

મુસલમાન સૂબાઓની સાકારી પૂરી થઈ તે પછીનાં એકમે સિતેરથી એંસી વચ્ચેના સુલતાનોના રાજ્યકાળ દરમિયાન ગુજરાતે રાજકીય બાબતમાં અધાધુધી જ અનુભવી. કોઈક વખતે ઘણો શક્તિશાળી સુલતાન આવીએ હોય તો થોડો વખત શાંતિ પ્રવર્તતી, પરંતુ મોટે ભાગે તો બાંહેબખેડાઓ, હુમલાઓ, નવી નવી ચડાઈઓ વગેરેને લીધે પ્રજા અશાંતિમાં રહેતી.

તે પછી લગભગ પોણી બસો વરસ પર્યંત ગુજરાત મોગલ બાદશાહોના તાબામાં રહ્યું. બાદશાહ તરફથી ગુજરાતમાં હકૂમન ચલાવવા મોગલ સૂબાઓની નિમણૂક થતી રહી. થોડો થોડો મુદતમાં તેઓની બક્ષી થતી કોઈ ટકીને રહી શાંતિથી રાજ્ય 'કરી શકતો નહિ કોઈ વખત તો બગાડની જેમ નવીન આવનાર સૂબા અને જૂનાની વચ્ચે ઝગડો જનમતો અને તેમાં પણ મુઠકની પાલખાઓ થતી. અમુક સમય દરમિયાન જ પ્રજા સુખશાંતિમાં હતી; જેમકે અકબર બાદશાહના સમયમાં પ્રજામાં શાંતિ મહી હતી; ગજદરબારમાં અને સમસ્ત દેશમાં હિંદુમુસલમાનો વચ્ચે સંબંધ વધ્યો હતો. નવા મંગળકારી યુગ મંગલવાનું આ એક ચિહ્ન હતું. અકબર પછી જહાંગીર, શાહજહાં, ઔરંગઝેબ વગેરે બાર બાદશાહો થયા તે દરમિયાન ગુજરાતમાં પદ સૂએદારો આવ્યા. અકબરની ડહાપણુગીરી તથા કાબેલ અને કુનેહકારી ગુજનીતિનો પડો પ્રતિશબ્દ ફક્ત મીરઝા અઝીઝ કોકા, અબ્દુરહીમ ખાનેખાનાન, શાહજહાં તથા દારા શિકોહની સુખાકારી સુખાગીરીમાં પડેલો જેઈ

૧ ગિરાતે સિકદરી પૃ. ૩૮૭.

તેની પાસે એ સમયે ચાબીસ દબર માખસો હતા. તેને અકબરના સિપાઈઓ દરબારમાં લઈ જતા હતા ત્યારે જ તેણે આપવાન કર્યો. [દબરોએ અનુવદ્ધ (ભા. ૧, પૃ. ૬) વસાનના સિપાહસાથે અબ્દુલ્લાહ લખેજ ઉપર અકબરે પત્ર લખેલો તેમાંથી].

૩૩૭] ઈસ્લામ અરબસ્તાનની પ્રજાઓ તુ ગુજરાતમાં આગમન ૧૬૫

શકાય છે

મોગલ સત્તા ઉત્તરેષ્ટ નમી પડતી મઈતેમ તેમ મગાડાઓએ ગુજરાતમાં વધારે ને વધારે પગપેચારો કર્યો. આખરે ઈ સ ૧૭૬૩માં ત્રીજા પેશ્વા બાનાડ (ઈ સ ૧૭૪૦-૬૪)ના લાઈ રધુનાથગવ અને ગાયનાડ દામાડગવ બીજાના સયુક્ત સૈન્યે અમદાવાદ લીધું અને મોગલોની જહીસી ચત્તાનો અત આણી (ઈ સ ૧૭૫૭માં) મગાડાનો જગલો ઝડો ઝગ્યો ગુજરાતના મોગલ સમા જર્ના- મહંમ્મદ ખાની મીનને ગધનપુર અને તેની આસપાસના પગણાની જાગીર આપી તેમણે મગાડાઓની સત્તા ગુજરાતમાં યથાપી ભરૂચ મુગલ, ખાલાન વગેરે જગાઓના નાના મોગલ ફેજલનરો આ દગમ્મદાન અધાલુડીનો તાજ લઈ ગયનત્ર નમામો થઈ ગયા

ગુજરાતમાં મુઘલમોનોના આધિપત્યના લગભગ સાડી ચાગ્મો વ સના અમલના ત્રણ ભાગ આ રીતે પડી રહ્યા —

(૧) દિગીના બાદશાહોનું આધિપત્ય —

ઈ સ ૧૨૬૭ થી-૧૪૦૩

(૨) અમદાવાદના સુનનાનોનું આધિપત્ય —

ઈ સ ૧૪૦૩ થી ૧૫૭૩

(૩) મોગલ બાદશાહોનું આધિપત્ય —

ઈ સ ૧૫૭૩ થી ૧૮૫૭

ભાગતમાં ઈસ્લામનો પ્રચાર

ઈની આરમીથી પશ્ચીમી તરી મુધીના મળ્યા મોટા ભાગના મુઘલ માન નતો, સુરીઓ, ફરિશ અને દરવંજો અગમસ્તાન તથા ઈસ્લામમાંથી અમુક તેમજ અફવાનિસ્તાનને ગતે પ્રસંગોપાત દક્ષિણ અને પશ્ચિમ ભાગતમાં આ રીતે વળ્યા હતા દરેક ગથમે તેમનો ખૂબ અપાવ થયો હતો એમનો એ વસનાટ વર્મપ્રચાર અર્થે હતો અને તેઓ તેમના

૧ શેખ ગુલામ મોહમ્મદ મિરાતે મુસ્તફાબાદ (ઈઈ) ૧૮૫૭

ઉદ્દેશમાં નહીં. યથા હતા તેના મુખ્ય કાન્સોમાં પ્રયાનકોનો ત્યાગ ઉન્નય ચાલિય અને જનિમય છત્રન હતા તદુપગત મોદમ્મદ પેગમ્મદે અરબી લગતી પ્રત્ય માટે અનાવેના રીના સાદા મિદ્દાને, માનવમાનવી સમાનતાના વિચારો તથા તેમની આમાજિક વિશિષ્ટતાઓ દર્શ વગી તે અનોખાના ધર્માખગ પ્રચારકાર્ય દ્વારા અને ઉપદેશ આપરામાં આને નિયુક્ત હતા.

એ પણ નોધના યોગ્ય છે કે ભાગના જે લોકોએ હયામતો અગીમર દર્શા તેઓમાનો મોગે ભાગ તો ભાગનીય વર્ણવ્યવસ્થાનો મોગ ખોની નાની હયામી અનાન ગતિઓતો હતો.

સફળતાના કાન્સોમાં એક એ પણ હતું કે હિંદુ ગામઓ પોતપોતાના ગત્યમાં હયામ મનના પ્રચારને પૂરુ આનંદ આપના હતા હયામ વિરુદ્ધ પ્રમપાન કે ધૂણાનો તો તે અમયે સભવ જ ન હતો શામકો વિશેના લેખો, તેમના હુમ્મો અને ફગમનો ઉપગ્રથી જાણાય છે કે તેઓ પોતાની હિંદુ અને નુમયમાન ઈશનને સમાન દષ્ટિથી નેના હતા, એટલું જ નહિ, પણ ગત્યશ મનમાં કોઈ પણ જાનનો ધર્મિક પક્ષપાત પોતાને માટે જ અહિનમર છે એવું પણ તેઓ માનના હતા.

ભાગના તમામ ભાગોમાં ધર્માત્મ થયેલા મુસલમાનોના મોટા ભાગનાઓને આ ખ્યાલતો લાગુ પડે છે.

ગુજરાતમાં હયામનો પ્રચાર

ગુજરાતના મુસલમાનોમાંનો થોડો ભાગ પદેશી લોકોના અંશ વાળો છે, પરંતુ બહુ મોગે ભાગ તો હિંદુમાંથી મુસલમાન થયેલાનો છે.

હયામના ઉપદેશકો પોતાની મેગે અથવા ગુજરાતના સૂનાઓ અને સુતાનોના નિમવણથી વખતોવખત અકો આવીને ઘણા હિંદુઓને હયામમાં મેળવી લેવામાં સફળ થયા હતા.

પોતાની મેગે આવેલા ઉપદેશકો

‘હિંદુ રામજોએ મુસલમાન ફકીરો તથા ઉપદેશમંત્ર

ટલુ] કરાન-અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૬૭

પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કર્યું હતું અને તેમને પ્રચારકાર્ય કરવા દીધું હતું. અગિયારમા સૈદાના અંતથી મંખ્યાબધ સતો આ તરફ જતારી આવ્યા હતા. પરિણામે વલોગ,^૧

૧ ગેઝટિયર તેમજ અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં પ્રથમ ઉપદેશકનું નામ મોહમ્મદ અલી (સમય ઈ. સ. ૧૧૩૭) કે મુહલા અલી લખવામાં આવ્યું છે. ટેટલાક અબ્દુલ્લાહ (ઈ. સ. ૧૦૬૭માં ગુજરાતમાં—*Tribes and Castes of Bombay Vol III, p. 72* અને સમમાજ પુ. ૧, પૃ. ૩૮૪) અને અહમદ નામ લખે છે. સંબંધિત છે કે આ નામની વ્યક્તિઓને પોતાની કોળે આવીને પ્રચારકાર્ય કર્યું હોય. પરંતુ તમામ હસ્માઈલી વહોગઓનાં પુસ્તકોમાં એકમતે જણાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રથમ અહમદ નામને રાખસ આવ્યા હતા અને તેને મકબરો ખજાનમાં છે, મોહમ્મદ અલીને નથી. તે મિસરથી યમન થઈ ખલાત આવ્યો. બેદિંદુ છાકાને ત્યાંથી મિસર લઈ ગયો અને ત્યાં રાક્ષસ આવ્યું ગુજરાતમાં પાંડા આવ્યા પછી એ બંનેની મારફત હસ્તામને પ્રચાર શરૂ કર્યો અને તેમણે સાતુ જીવન એમાં જ ખપાવ્યું એમાંના એકનું નામ નૂરુદ્દીન (તે અગાઉ રૂપચંદ) અને ખીનતુ નામ અબ્દુલ્લાહ (તે અગાઉ રામજી) હતા.

આ પ્રચારથી ધર્માતર પામેલા લોકો વહોસ કેમ કહેવાય એ બિગે એક માન્યતા એવી છે કે આ પ્રચારકના પ્રચારથી ચંપલા મુસલમાનો આવે વહોસ રાખતા હોવાથી તેઓ 'વહેવારી' યા 'વહોરા' કહેવાયા. પરંતુ આ માન્યતા બરાબર લાગતી નથી, કાંણું કે જૂની ગુજરાતીમાં 'વહેવારિયા'ને અર્થ 'વેપારી' થાય છે અને જૂની હસ્તલિખિત પ્રતોમાં એના સંસ્કૃત તરીકે 'વો' રાખે વાપરવામાં આવે છે એટલે આ 'વો' એ 'વહોગ'નું મૂલ્યક છે અર્થાત્ કે 'વહોરા' રાખ પહેરેથી જ ચારેય આવે છે. અત્યારે પણ કેટલાક દિલ્હીની 'વહોરા' એવી અટક હોય છે. એ જ એ એવી અટક જ કરી રાકાય કે કોઈ આવી વેપારીઓની અર્થાત્ 'વહેવારિયા' (= વહોસઓ)ની આખી કોમની કોમ ધર્માતર પામી હોય અને તેમણે એમનું જૂનું નામ ચાલુ રાખ્યું હોય.

મિરાતે અહમદીની પરિશિષ્ટમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ધર્માતર કાવનાર પ્રચારક મુલ્લા મોહમ્મદ અલીના સમયથી એ ધર્માતર પામેલા મુસલમાનો 'મોહરા' નામથી ઓળખાવે છે (પૃ. ૧૩૧-૩૨, ફારસી). એ જ પુસ્તકમાં એક એ પણ જણાવના જણાવવામાં આવી છે કે

તેઓ 'જોડરા' નામના પ્રયાગના હાથે મુસવમાન થયા હોય અને તે ઉપરથી એ નામ પડ્યું હોય એન વધુ બને

અમરનાસિંહ બિલ્લા (મિસરના આઠમા ક્ષતિથી હસ્માઈલી ખવીફાઈ મ ૧૦૩૬-૬૫)ના મોગા પુત્રનું નામ નિઝાર અને નાનાનું નામ મુસ્તાફી હવ મોગા પિતાના અવસાન પછી તખ્તનગીન થઈ સકયો નહિ અને નાનો વજીર અને સસરાની હિમાયતથી નવમો ખલીફા બની બેઠો નિઝાર આ મળે ॥ જોઈ ધુબાઈ ગયો હતો તેને હુકુમર તરીકે માનનાર આગાખાની ખોજ કે દુનાઈની શિયા કહેવાય છે અને મુસ્તાફીને માનનારા ફાટિહી અને સુલેમાની કહેવાય છે તેમનો છાત્રાએ એક અને ફાઈ' જુદા જુદા હોય ॥ આ પેલો થનાના કાર ૩૩ રિએ જાણવામાં આવ્યું છે કે હસ્માઈલી વહોરાનો નબધ ઈ સ ૧૦૬૭ મા અબ્દુલ્લાહ ખલાલ આવ્યો ત્યારે થયો ઈ સ ૧૨૫-૧૫૩ ના ગાગાના ગુજરાતમાં મુસવમાન રાજ્ય દરમિયાન વહોરાઓને મંદિરો સબધ થમન સાથે રહ્યો ઈ સ ૧૫૩૦માં થમનથી ધૂપુદ મિન સુલેમાન ભારતમાં આવ્યો અને તે સિદ્ધપુરમાં રહ્યો ઈ મ ૧૫૮૮માં તેના અનુગામી ફાટિહ બિન અજમરાહના અવમાન પછી વહોરાઓના બે પેલોએ તેના કતરાખિયારી કુળમાંહને ફાઈ તરીકે પસંદ કર્યો અને બીજાને સુલેમાનને સુલેમાનને જે ફરતાવેજ ફાટિહ બિન અજમરાહને આપ્યા હતા તે લઈ તેને ગુજરાતના નાઈ હોવાનો ફાવો કર્યો, પગ ધણી થાગ તેના અનુયાયી થયા તેમનો વસવાટ અમદાવાદમાં રહ્યો આથી ત્રીજે ફાટિહી અને સુલેમાની વહોરાઓના પેલો થયા

હમામ હસન અલીસાહ જે આગાખાન પ્રથમ કહેવાતો તે ભાગમાં ઈ સ ૧૦૩૮ મા આ પેલો હતો આગાખાની ખોજની જમાતનો નબધ તે અગાડથી ભારત આવે હતો જો સુલતાન મોહમ્મદ આગાખાનને નિઝારના વરાના મળી અત્યારના હમામ માનવામાં આવે છે તે આગાખાન ત્રીજો છે

સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયથી ગુજરાતમાં તેઓ વેપાર કરતા હતા રાજદ્વારી ખાતરીથી વિરક્ત રહી પોતાનું તમામ વર્ષ વેપાર ઉપર કેન્દ્રિત રાખતા હતા દિલ્હીમાં પણ વેપારમાં ભાગ લેતા હતા તેમના આ તિયા અમરતાન મિસર, સીરિયા અને હરાક પર્યંત પહોંચતા હતા દિલ્હીમાં મુસવમાનોના આગતિયા તરીકે અને મુસવમાનો દિલ્હીમાં આગતિયા તરીકે કામ કરતા હતા

૩૭] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૬૯

બોમ્બ, ૧ મેમલુર તથા મોમના^૩ વગેરે જાનિઓ ધર્મપ્રચારકોના બિદ્ધાતો પસંદ પડવાથી ઉદ્ભવી હતી.

મુસલમાન રાંતોમાં રાજ્યકર્તાઓની અડા

સોલકી મમયના ખરેખરા મધ્યાહ્ન સમયે^૪ પણ મુસલમાન

૧ બી.ત. હસ્તાર્થથી પ્રચારક પીર^૫ સફરુ નૂરુદ્દીને ઈ. સ. ૧૧૩૫-૪૦ માં પોતાની માન્યતાઓ અને આચનાનો કલુમી, ખાત્યા અને કાળી લોકોના હૃદયોમાં ઉતારી પોતાના પથમાં મેળવ્યા હતા.

એમના અનુયાયીઓમાંના એકના નસીબ પીર સફરુદ્દીને (જે ઈ. સ. ૧૪૩૦ માં બાગમાં આવ્યા હતા) પોતાના ધાર્મિક સાસન કાળમાં તેમના પથીંગને ખવાન (સરકાર)નો ખિતાબ આપ્યો ત્યારથી બોમ્બ મેમ વરીકે એ ચોકો પ્રકાશમાં આવ્યા

૨ મેમલુ કોમની પૂજા ઉત્પત્તિ બોહાલા કામમાથી સિંદના નગર કહા શહેરમાં થઈ હતી (અમગનુરુદ્દક-સેયદ અનીરુદ્દીન) મોવાતા અઝ્ઝુલ્લાહિર મીલાની નામના ખગલાના પ્રખ્યાત પીર (અ. ઈ. મ. ૧૧૬૫) ના વસંત સૈયદ ધૂમુકુદ્દીન (અ. ઈ. સ. ૧૪૨૧)ને હાથ તેઓ મુસલમાન થયા હતા. તે વખતે તેમનું નામ મૈમન (મગાગક) હવ. નેમંથી થયેલુ ૩૫ 'મેમલુ' છે. એ વેપારી મેમ છે.

૩ પિરાલુપાળા પીર હઝરત હમામશાહ મતિયા તથા પિગલુ પયના સ્થાપક હતા. સિંધી બોમ્બોયી કલાની (Bombay Gazetteer Vol II, p. 1) મુસ્તાન મકુર્દ મેમલાના મમયમા તે ગુજરાતમાં આવ્યા હતા એ મુવતાને નેમનો હર્ષપૂર્વક મલકાત કયો હતો એ તમે તથા એમના પયના પીરને હિંદુઓની ધણી જાતિઓમાંથી મોમને સિધા પથમાં ત્રાખવ કર્યા હતા. એ 'મોમના' કહેવાયા. એ અગમી રામ્દ 'મોમિન' (એટલે કે દસ્તામ ઉપર આસ્થા તખનાર, દસ્તામના વચનોને અનુકરણ-પૂર્વક માનનાર) કપરથી થયેલુ ૩૫ છે

૪ અનુરુદ્દીસી (મોમ્દો-ઈ. સ. ૧૦૭૦-૧૧૦૦) કહે છે કે નહુવાયા (એટલે કે અઝ્ઝુલ્લાહિર)મા મુસલમાન વેપારીઓ એવી સુખ્યામાં આવતા હતા હતા

વેપારીઓને તથા પ્રયાગકોને મળિંદો બાધીને કાઠપિણ્ય જાતની અડચણ વિના મન-મા રોવા દેવાની મહિષ્ણના ગુજરાતના સિદ્ધ ગામઓએ દર્શારી હતી ? તે પછી સુનાનો અને અમીગના ધાર્મિક વ્યવસ્થાથી પગદેશથી પણ અનેક મુમનમાન સતો ગુજરાતમા આવ્યા હતા ?

ગુજરાતના સુવર્ણાનોના સમયમા ગામન્ય-નક્ષત્રીનો સારો ભાગ સતોના અરણુમા જતો. ઝંઝૂખાન સુએદા થી માડી અગર ગુજરાત જીત્યુ ત્યામુધીના યુગમા મુમનમાન સતોની લાગવગ થતી હતી. ગુજરાતના સુનાનો તેમની ળવા નીચે આમળ વધ્યા હતા. ઝંઝૂખાનને ગુજરાતની ગાદી મળી તેમા હજગત મખદૂમે જલ્લાનિયાની સિદ્ધ વાણીનો પ્રતાપ

૧ જેમકે સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયમા રોષ અહમદ હરકાની નામનો શાહે પ થનો સત મહમથી આરી અણુહીનવાડ પાટણના મ્યો હનો (મિગને અહમદી-ખાતેમદ પૃ ૧૦૮) એના સમયમા આવેલા ખીમ પ્રચારકનો હકનેખ આમળ આવી ગયો છે

૨ તેઓ જુદે જુદે ટેકાને વસ્થા હતા પરંતુ વિશેરે કઠીને પાટણમા આવા પુરો પાણા હતા અને તે હપથી અનુ બીજું નામ પીગણપટ્ટણ છે (મિગને અહમદી ખાતેમદ, પૃ ૨૪) જે કે અણુહીનવાડ પટ્ટણુ ને નામ અહીની પપમા નજીવ નથી સંભવ છે કે પીગણપટ્ટણ = પીતાનપટ્ટણ નામે કે 'પીરાણુ શહેર' (મગલુ કે ફારસીમા પીરાન નામે 'પીગે' થાય છે) એવો અર્થ થાય છે તે સિદ્ધપુર પાટણુ ફારસી ફાતા હોય

પીગણપટ્ટણ નામ શીઆ વહોરાજોમા વિશેર પ્રચલિત છે (મોમિમે બહાર-આ પુસ્તકમા બારા ગુજરાતી અને નિરિ આગ્રી છે)

૩ એવી લોકવાયકા પ્રચલિત છે કે એક સમયે મખદૂમે જલ્લાનિયાના મક પર ધણા ફકીરા જમા થયા હતા તે વખતે તેમને આપવાને તેમની પાસે પૂગ ખાવાનું ન હતું આ વાતની ઝરખાનને નજીવતા તે ઘેગ ગયો. પછી ધરમાથી અને બજારમાથી ખાવાનું અને મીઠાઈ લાવી તે બનુ ફકીરામા વહેથી દીધુ તેથી તેમજે ખુશ થઈ 'અ શહેર અહમદ ને પોકા કર્યો એ સાદ હઝરતને કાને પહોચતા તેમજે તે વિશે તપાસ કરી અને સાચી

૩૫૭] ઈરાન-અરબસ્તાનની પ્રબલ્યોનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૭૧

હતો. સુલતાન અહમદશાહ પણ સંતસિંગમણિ શેખ અહમદ ખાંની સેવા કરવામાં પોતાનું અહોભાગ્ય સમજતો હતો. અહમદશાહ હંમેશાં તેની સલાહથી કામ કરતો. અમદાવાદની સ્થાપનામાં મુખ્ય ભાગ લેનાર એ ચાર અહમદોમાંના^૧ એકે હતા. મહમુદ બેગડો તો જેખર શાહઆગમની સહાયતા વિના ગાદી ઉપર આવી શકત જ નહિ. એ સુલતાનને મુસ્લિમ મહાત્માઓમાં અતિ શ્રદ્ધા હોવાથી તેમની જાગીર દર વર્ષે વધારતો રહેતો.

બહાદુરશાહ ગુજરાતની ગાદી હઝરત શેખજી (સૈયદ જહાંશ પિન સૈયદ મહમદ પિન કુત્બે આલમ)ની પ્રીતિથી મેળવે છે.

સુલતાન મહમુદ ત્રીજા વિશે^૩ કહેવાય છે કે તે ફકીરોનો મોટો મિત્ર હતો અને હંમેશાં તેમનાં દિલ ખુશ રાખવા તરફ તેનું વલણ હતું. તેણે તેઓ માટે આશ્રમો^૪ અને મકાનો બંધાવ્યાં હતા. ફકીરોને જે

વાતની માહિતી મળતા ઝડપીઆનને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે “જે બિગ્લ તે” ફકીરોને બહેચી આપ્યો તે બદલ હું તને આખા ગુજરાતની હકૂમત બસિસ કુતુ ખુ” (મિરાતે સિકદરી પૃ. ૮)

૧ બાઈના ત્રણમાં સુલતાન અહમદશાહ પોતે, મલેક અહમદ જેની કબર કાળુપુર ફરવાબ (અમદાવાદ)ની બહાર છે, અને મલે અહમદને બહીદો મલેક અહમદ જેની કબર પાટણમાં છે (મિરાતે અહમદી-ખાતિનહ પૃ. ૨).

૨ હઝરત મખૂમ્મિ જહાંનિયા જહાંમરતના પૌત્ર સૈયદ ખુદ્દાતુદ્દીન અમદુલ્લાહ પિન મહમુદ પાટણમાં આવી વસવાટ કર્યો હતો. અમદાવાદ બધાયુ ત્યારે તે ત્યાં આવી ગયા. તેમનો ખિતાબ “કુત્બે આલમ” હતો અને એમના પુત્ર સૈયદ સિરાતુદ્દીન મોહમમદને ખિતાબ “શાહઆલમ” હતો.

૩ મિરાતે સિકદરી પૃ. ૨૯૮

૪ એ આશ્રમોને તેણે ખાનકાહ નામે ઓળખાવતા. એની ઉત્પત્તિ વિશે કહેવાય છે કે મોહમમદ જેખરને કહ્યું હતું કે શલ્કફતો ફારૂરી (મરીખાઈ મારું જૈરુ છે). આમ કહી કહીને તેમના અવસાન પછી ૩૦ વરસનાં થણા ખાનકાહો મક્કા અને મદીનામાં સ્થપાયાં. તે પછી તો

જે ચીજો જોઈતી તે પૂરી પાડવાનું ફરમાન તેણે બહાર પાડ્યું હતું. આવી રીતે મુસલમાન સત્તા ગુજરાતમાં ફેક ફેકાણે પ્રસરી ગયા હતા. જ્યાં છન્ડે ત્યાં તેમને વજ્જા મળતા. મુવનાનો અને અમીરો તરફથી તેમને પુષ્કળ નજરાણા મળતાં.

એ ઉપરાંત પણા મફીઓ અને દરવેશો ઘર્ષિત ગયા છે જેમાના કેટલાકના ઓગમો તેમની દગ્ગાહના ગ્રંથો આજ પર્વત લગાય છે. કેટલાકની કબરો ઉપર ધૂમટો પણ ચલાયા છે. બગલખરીથી કરલામનો પ્રચાર.

તેમની સદીના અંતથી મોગમી સદીની શરૂઆત સુધીના સમયમાં મુસલમાન ગત્યકર્તાઓને કર વસ્ય કરવામાં અને ફોજ લગતી મેગવવામાં વધારે રોકાયેલા ગ્રંથો પડ્યા અને તેથી તેઓ મનપ્રચાર તરફ ઓછું ધ્યાન આપના, પરંતુ કોઈ કોઈ મુવનાનોએ ગણકીય અને એવાંજ ખીજ કાળોથી પ્રેરાઈને ઇસ્લામ મનતો પ્રચાર કરવા માટે પોતાના અધિકારોનો અપોગ્ય ઉપયોગ કર્યો હોય એના પણ એ સમય દરમિયાનના દાખલાઓ જરૂર મળે છે આ અમલિઅલ્લુના નાંત કે ઉમર અફરે દેખાતી તેનો આધાર ગત્યકર્તા કે તેના મુખ્ય અમલગારના મિગલ ઉપર હતો.

અલખખાન સુએદારે તેના મોગ વગ્મ (ઈ.સ. ૧૩૦૦-૧૩૧૬) ના વર્તીવટ દરમિયાન અણકીયવાડથી લગ્ન પર્વત પોતાની દફતમ વધારી ત્યાં હજ્યામનો પ્રચાર કર્યો અને. એ સમય દરમિયાન તેજે અણકીયવાડ પાટણમાં એક હિંદુ મંદિર મોગી મસ્જિદમાં ફેરવી નાખ્યું હતું. તે પડીના મુલાઓએ હજ્યામનો પ્રચાર કરવામાં વધારે ઉત્સાહ

ફારો અને દરવેશોની સખ્યા અમલગાર, તુર્કગાર અને હિંદુના ખાલી ન મોગી ઘર્ષ અને લાતમાં પણ એવી ખાનકાદો સ્થપાઈ જે ગુજરાત પર્વત આવી.

૩૩૫] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૭૩

દર્શાવ્યો ન હતો. પણ દુર્હિતુલ્યમુકે દેન્દ્રિય અકાગ્ર માથે મગવા કરી પોતાના પક્ષમાં લેવા હિંદુઓ તરફ સારું વર્તન દાખવવાને ઈ સ ૧૩૬૦ માં ઝફરખાનને સૂચના તરીકે મોકલવામાં આવ્યો તેણે નદનાં સોમનાથ વગેરે જાગો ઉપર ચડાઈ કરી અને સાથે સાથે હિંદુ મંદિરો તથા દેવાલયો પણ તોડ્યા તેણે સોમનાથનું મંદિર લૂંટી વેગન કર્યું, મૂર્તિને આગ લગાડી ત્યાં થાણું મેળાડ્યું અને નવા મુસ્લમાનોનો વસવાટ કરાવ્યો ?

તેના સમયમાં ખાસ કરીને ચિસ્તી પંથના મહી મોગી મજમામાં અહીં આવ્યા હતા તે ઉપરાંત ઈ સ ૧૩૮૫માં પ્રયાગદાર્જ માટે તેણે ઉત્તરમાંથી પશ્ચિમ નિમજ્યા હતા એમ ખાસ નોંધવામાં આવ્યું છે

ગુજરાતનાં મુસ્લમાનોમાં અહમદશાહ (ઈ સ ૧૪૧૦-૪૨) અતિ ધર્માધુ હતો ? હિંદુઓના મંદિરો તેણે તોડ્યા હતા તેણે ગજપૂત સ્ત્રીઓ સાથે લગ્નસંબંધ પણ ગાળ્યો હતો હિંદુઓને તેણે વગ્યા પાડ્યા અને તે વટનેરાઓના શિક્ષણ તરફ પણ લક્ષ્ય

૧ તખ્તગાંધી અકમલ શાહ ૩, પૃ ૮૨-૮૭

૨ તેણે ઈ સ ૧૪૧૫ માં સિંધપુરનું દેવળ તોડી ત્યાં અઠ્ઠાસ મંદિરો બંધાવી દીધાં મિરાતે સિંધદરીના એ વિશે શાખ ૮૫ની શિશીની શેર છે ૩ —

સજાવે મુતો મુતગરો મુતપરસ્ત,

મિમામો યતીવો મોમચ્છિન નિશસ્ત ।

[જે જગ્યાએ મૂર્તિ બનાવનાર અને મૂર્તિ જૂનનાર બેસતા હતા તે જગ્યાએ હમામ, ખતીબ, અને બાગી બેઠા] (મિરાતે સિંધદરી, પૃ ૩૨)

૨ મુલતાન અહમદશાહના સમયમાં આતરસૂળા, માદવા અને હજીરવાસ અને ઘોરાસરના અને જહાલક બીજા જમીનદારો આવીને પોતાના તાતુકાના બચાવના અર્થે મુસ્લમાનોં થયા મુલતાને દરવામના કારણે તેમના ગમો આવ્યા તેમની પાસે જહોવા દીધા અને વરસોવરસને પેશકશીને આકરો કરાવ્યો (મિરાતે અહમદી ખાતિમહ પૃ ૧૮૦)

આપ્યું હતું. તેણે ઈ. સ. ૧૪૨૪ માં જૂનાગઢ ઉપર ચડાઈ કરી હતી મેળવી મુસલમાનોને જાગીર આપી ત્યાં વસાવ્યા.^૧ એ રીતે સિંધી, અફઘાની, મુલતાની, કુરેશી, અફઘાની, અને ઘેરી મુસલમાનોનો વસવાટ એ ભાગમાં થયો હતો.

અહમદશાહના અત્યારકાર્ય જાનનામાં મિરાતે સિફદ્દીનો કર્તા નીચે પ્રમાણેની નોંધ લે છે.—

“ ઇતિહાસકારોથી જુનું ન રહેતું જોઈએ કે ગુજરાતનાં શહેરોનાં દર્પણમાંથી મૂર્તિપૂજા (કુદ)નો કાટ દિલ્હીના આદલાહ અલાઉદ્દીને પોતાની પાણીદાર તલવારની પાલિશથી કાઢ્યો હતો. પાટણથી તે ભરૂચના કિલ્લા સુધી ઇસ્લામની ગેરબી દેખાતી હતી, પરંતુ આસપાસના પ્રદેશમાં કુદનું અધારુ જે હતું તે રહ્યું હતું. આખરે ગુજરાતના મુસલમાનોની મહેનતથી ધીમે ધીમે સર્વત્ર પવિત્રતા થઈ ગઈ. મુસલમાન અહમદે કેટલાક મહાસોમાં ઇસ્લામ ફેલાવ્યો તેનું વર્ણન હવે પછી કરવામાં આવશે.”

મદમ્દ એગડો પણ ઘણો જ ધર્માભિમાની હતો. આર્થ સંસ્કૃતિના પ્રકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા એ પૃથક્ રચના કિરણુપી રૂપ અને ચૈવલ્યુચ માર્ગનાં સ્થાન ફારકા ઉપર ઈ. સ. ૧૪૭૩માં ચડાઈ કરીને વિશ્વવિખ્યાત જગત્તમદિરનો તેણે નાશ કર્યો. તેણે મંત્રસિક રાગ (ઈ. સ. ૧૪૩૩-૭૩)ને હાર આપી હતી જેણે આખરે મુસલમાન

• જે ૧૪૫૧નો ઇસ્લામમાં એવી રીતે આવ્યા હતા તેઓ ‘ઉપર પ્રાંતે સવામ’ (મૌલાને મિહુલમ અર્થાત્ ઇસ્લામનો માલિક) ખિતાબ નવાજવામાં આવ્યો હતો અને તે એ નામથી યોજાયા.

[ફાર્સ સમગ્રાણ બા. ૧, પૃ. ૩૪૩]

૧ રીવાન રજઝાહ—વારીએ સેપ્તક પૃ. ૪૮૦, (દસ્તખ્તખિત, ફારસી)

૨ મિરાતે સિફદ્દી પૃ. ૩૦-૩૧

૩ વારીએ ફરીશાહ બા. ૨, પૃ. ૩૧૩ (મુગ્ધ)

૩૭૭] ઇરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૭૫

થતુ ૫૬૫ હવુ.

તેના સમય (ઈ સ ૧૪૭૧)માં ઉવમાઓ પણ મોની સખ્યામાં ધર્મપ્રચાર અર્થે આવ્યા હતા અને સૌગંધ્રમાં ઇસ્લામનો સ્થાયી વખરાટ એ ૪ વર્ષમાં થયો હતો.

મુઝફ્ફરશાહ ખીજના ગજઅમન (ઈ સ ૧૫૧૧-૨૫) દરમિયાન ઇગિન, અરબસ્તાન અને દુર્કાન્તાનથી વણા વિકાનો ગુજરાતમાં આવી વચ્ચા હતા.

મહમ્મદશાહ ત્રીજો (૧૫૩૬-૫૩)ના સમયમાં ગુજરાતમાં ઇસ્લામ અતિ સત્તાધારી થઈ ગયો હતો.

મુઝફ્ફરશાહ પહેલો, અહમદશાહ પહેલો, મહમ્મદ મેગડો અને મહમ્મદ ત્રીજો એ ચાર સુનનાનોના સમયમાં હિંદુઓમાંથી જેઓ મુસનમાન થયા હતા અને શિરા દાઉદી વહોગઓમાંથી જેઓ સુન્ની થયા હતા તેમને લઈને સુન્ની વહોગઓની સખ્યા વધી ગઈ હતી.

અન્ય રીતે મુસલમાનોના વસવાટ

મગગજ ખીજ (ઈ સ ૧૧૭૭-૭૮) ના સમયમાં મોહમ્મદ શિહાબુદ્દીન ચોરીના લશ્કરને હાથ આપવામાં આવી ત્યારે ઘણા મુસનમાન કેદીઓ પચવામાં આવ્યા હતા તેમની બગાડ તપાસ કરી ગુજરાત અને ઔરાખૂની કેદનીક શાંતિઓમાં તેમને વહેંચી દેરામાં આવ્યા હતા.^૧

દૂકામાં શીઆ મુસનમાનો ઉપર ફીચુસ્ત સુન્નીઓએ જુનમ ગુજાર્યો તેથી તેઓએ પોતાના વતનમાંથી તેમની સહિતા પહેલા પચીમ વસ્ત દરમિયાન લાર્ગીને ભાગતમાં આવી જુની જુદી જગ્યાઓએ પશ્ચિમ ગિનાગ ઉપર વસનાટ કર્યો નવા આવેના હોવાથી 'નવાયત' (સગૂત) કહેવાયા હતા લોકવાયમ અનુસાર તેઓ ગુજરાતમાં ગરેબના

જેન લોકોને દગારી સત્તાનાન થયા, ચતુઃ નાવિકો હોનાથી તેઓ ધનનાન વેપારી થયા હતા ?

હયાદુખાનના ઝઝાનાતમાં દરિયાન પડ્યુ તે અમો ઈ સ ૧૨૫૦ અને ૧૩૦૦ ના ગાળામાં કેટલાક પાઠ્ઠીઓ ગુજરાતમાં આવી ગયા હતા

નૈમગના કુટુંબના મીરાજીઓ અને શાહજાદાઓનાં ત્રામમાંથી બચવા કાણુન અને કદલાગમાંથી કેટલાક મુસલમાનો ગુજરાતમાં આવ્યા હતા તેમને સુન્નાન બહારદુશાહે (ઈ સ ૧૫૨૫-૩૬) પ્રથમ અમદાવાદમાં અને પાઠ્ઠીથી ભરૂચ અને ગુજનમાં આશય આપ્યો હતો તેમના વશને આજ પર્વત છે ૧

પોર્ચુગીઝોએ અકબરનુ ખરુ બગ મમજી નઈ તેની સાથે મૈત્રીના સંદેશ મલાવ્યા અમ્મરે તેમને સત્કાર્યા અને તેમને જોઈતુ ફરમાન પણ ઈ સ ૧૫૭૩ માં તૈયાર કરી આપ્યુ આથી મક્કે હજ્જ કરવા જવાના પવિત્ર કામ માટે મુસલમાન લોકો સુગત બદનો ખૂન ઉપયોગ કરવા વાઝ્યા અને તેથી તે પછી એ બદગતુ નામ 'બદર મુમારક' ચાલુ થયુ

સત્તાની સદીમાં ખજાતનુ બદ ગુરૂપુ અને મમ્મતના અગમોએ હીવ બદ તાગજ ક્યુ ત્યાંથી સુન્નતનો મેજગાર વધતો જ ગયો અને તે સાથે મક્કે હજ્જ કરવા જનાર મુસલમાનોનાં ટોચેટાળા આવના વાઝ્યા કેમકે, ઔરંગઝેબ (ઈ સ ૧૬૫૮-૧૭૦૭) ધર્મચુસ્ત હોવાથી તેની મુસલમાન રૈયતનો કેટલાક ભાગ વિશેષ ધર્મચુસ્ત બન્યો તેણે

૧ The Book of Duarte Barbosa, edited by Dames, Vol. I, pp 116, 117 and n (Mandelso's Travels in Western India by M S commissariat, pp 7 & 8ના આધારે)

૨ ગુજરાતના ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગના ઘણા મોગલ કુટુંબો તેમના પેઢીનામાં અને દત્તકથાઓ ઉપરથી આ બાબત દેખાડે છે

Bombay Gazetteer Vol IX, Pt II, p ૩

ઉચ્ચ] ઈરાન અરબસ્તાનની પ્રજાઓનું ગુજરાતમાં આગમન ૧૭૭

સુગતને 'બાબુલમકા' ^૧ (મકાનો દરવાજો)નું નામ આપી મુસન્માનોમા ધર્મઝનૂન ઔર વધાર્થ પગિલાએ સુગતની ખ્યાતિ વધી સુગતથી મકા હજર કન્વા જનાગ લોકો મારે વહાણોમા પૂરો બદોમત ગપ્પો, મુસન્માન વેપારીઓ પાસેથી જકાતનો દર હવકો ફગી નાખ્યો, અને કેટલીક સુદત સુધી તો તેણે તેમની જકાત પણ બિવકૂન માફ કરી હતી

એબિસિનિયાથી આવેના મીદી મુસન્માનો સુમરધી ચાગીમ માઈમિ દક્ષિણે જહરામા ^૨ ગહેતા હતા તે મીળપુરના રાગન (ઈ સ ૧૪૮૯-૧૬૮૬)ની તામેદારી હાવતા હતા ત્રાઈમા એ સાદીઓએ દગો કીધાનો શક લાગવાથી તેના મીદી સગદાગને શિવાજીએ મારી નખા થો તેથી તેના વાગ્યો ઔરગઝેમની દગિયાર્થ ખાતાની નોકરીમા વાર્ષિક નશુ લાખ અપિયા લેવાની શરૂતે ઈ સ ૧૬૬૧મા સુગતમા આની વગ્યા

અરાગમા સિમામા અગમ બાહતી સૈનિન અને ઈગીની ગુજરીય આઝિનોનાં કેટલાક ટોળાની લગતી થઈ હતી તેમાના ખલાતના ઈરાની આઝિતો બામતમા કહેવાય છે કે અફધાનોએ ઈ સ ૧૭૨૩ મા તેમનો દેત છતી લીધો હતો ત્યારે તેઓમાના કેટલાક ત્યા આવતા ગયા હતા અને બીજા ઈ સ ૧૭૩૬ મા નાદિશાહે ઈગીનની ગાદી હાથ કરી ત્યારે નામી આન્યા હતા તે પછી ઈ સ ૧૭૩૯ મા નાદિશાહની ભાગત ઉપર ચાર્થ પડી તેનું લશકર ઈગીન પાછુ ગયું ત્યારે અહી કેટલાક ગયા હતા તેમાના હતા

૧ ગુજરાતીમા 'મકાનારી' શબ્દ વપગતો અલરિ મુસ્તમા 'મકાઈપૂત' તથા 'મકાઈ લાગળ' નામની જ યાઓ છે ત્યારથી હજર કરના જનારા મુસન્માનો મકા જવા વહાણોમા બેસતા

૨ મુસન્માનો જામેશા કિનારા ઉપર વસવાટ કરી રહેતા સીદીઓમા મઈ ચાલાક હશે તેણે ત્યા પોતાની નવામી પણ ચાલુ કરી દીધી હતી

*

*

*

*

આવી રીતે ગુજરાતમાં જુદી જુદી રીતે વસવાટ કરી રહેલી ઇરાનમાંથી આવેલી વિવિધ જાતિઓ, ગ્યાનિક પ્રજાની આર્થિક હાલત તેમજ અસાનતા, હિંદુ રાજ્યોની ધર્મ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા, મુસલમાન સ્ત્રી, અમીર, સરદાર અને ગત્યક્ષર્તાઓનો હિંદોજવાણે ત્રાસ, પદવી, હોદ્દા અને સત્તાલોભ, તથા સ્ત્રી અને મૌલવીઓના પ્રચારને લીધે ગુજરાતમાં ઇસ્લામ જડ ધાસી ગયો અને તેમની ભાષાની અસર અહીંની રચાનિક ભાષા ઉપર થઈ. એ પ્રભાવ કેવી રીતે કયા સંસ્તેશોમાં જુદા

પ્રકરણ ૪ થું

ગુજરાતી ભાષામાં વિવિધ ત્રિપયોને લગતા અરખી ફારસી શબ્દો

ભાષા પર અસર થવાનાં કારણો

ભાષાઓ એક બીજા ઉપર કેમ અસર કરે છે અને અમુક પ્રદેશની ભાષા આ અસરોથી કેમ ઘટાતી જાય છે તે ભાષાવિજ્ઞાનનો એક મહત્વનો વિષય છે

સમાજની અસર સાહિત્ય પર પડે છે તદુપગત સાહિત્ય અને રાજકીય ઇતિહાસમાં કંઈ ને કંઈ મળતાપણુ હોય છે તેથી એ બંનેની પગપગ અમગ થયા વિના ગ્રહે નહિ રાજકીય કે અન્ય કાંઈને કંઈને કાંઈપણુ મુદ્દામાં બે પ્રજાઓનો સમાગમ થાય છે ત્યાર જ પ્રજાની સંસ્કૃતિ વિશેષ ઉચ્ચ અને વિશેષ બળવાન હોય તેની અમગ બીજા પ્રજા પર પડે છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે એવું બને છે કે વિજયવત પ્રજા જ્યાં જ્યાં પોતાનો વિજયક કે વગાડે છે અને વિજયકેડા ફગાવે છે ત્યાં ત્યાં તેને અને- લોકોના ગાઢ સંપર્કમાં આવવું પડે છે, તેથી માહોમાહેના વ્યવહારમાં વિજયી પ્રજાની ભાષા પરાજિત પ્રજાની ભાષા ઉપર થોડી વણી પણ અસર કર્યા વગર રહેતી નથી વળી શામિત પ્રજા પોતાનું હવકું સ્થાન ગણીને પોતાના રાજ્યકર્તાઓને સ્પર્ધા અને નફવ કળા યોગ્ય સમજે છે તેમને તેમના રીતગિવાજ

અને આચાર વિચાર પણ અનુકૂળીય લાગે છે પાંચામે વિજેતાઓના ગ્રંથો કાશ્મી, ગૃહ્યવેદ, વાતસીન, ખોગક, કપડ, રમતગમન, મગીન અને કાગાની અચર શામિત પ્રગ્નતી અમૃતિ ઉપર પડે છે તે જ પ્રમાણે પોતાની ભાષા પણ ગામઝી ભાષા આગળ અશિષ્ટ માલુમ પડે છે અને દરિદ્ર અને પુન્ય લાગે છે, અને તેમની ભાષાના શબ્દો તેમની નજીકમાં ધણા શાનના અને ઉત્તમ દેખાય છે.

ભાગત પર મુસનમાનોનું વચ્ચે જોમ જોમ વધતું ગયું તેમ તેમ નાજકાણીમાં ફારસી ભાષા મહત્વ સાધતી ગઈ સમય જતાં તે સગારી અને દક્ષતરી ભાષા બની આમ કાગઝી ગજાભાષા થઈ છતાં તે સાગ ભાગની ભાષા બને એમ ન હતું તેથી આમ જનતાની મોનચાની ભાષા ધ્યાનિક ભાષાઓ જ ગદી મુસનમાનો જે જે સૂનામા ગયા ત્યાંની પ્રાતિક ભાષા એઓએ અપનાવી સાથે સારે ધાર્મિક, ગજકીય અને સામૃતિક બાબતો તેમજ કુખર, વેપાર, અને શાનની જરૂરિયાતોને લઈને ફારસી ભાષાના મેકડો હજારો શબ્દો તે સૂનાઓની ભાષામાં ગજકીય સબધે ઢાખન થયા મુસનમાનો ગુજરાતમાં આન્યા ત્યારે તેમની મજદૂર બાબતોને લગતા શબ્દો અહીંની નવી વસ્તુઓ હતી તેથી તેમના નામો અહીંની ભાષામાં વપગવા લાગ્યા અને તે ધીમે ધીમે રૂઢ થઈ ગયા, જેમકે મુસનમાનોએ નમાઝ પઢવા મકાન બધાવ્યું હોય અને તેને તેઓ મગિજ કહના હોય તો આતુ ભાષામાં તે જ શબ્દ પ્રચલિત થઈ ગયો, એ સ્વાભાવિક છે વળી સામાન્ય વ્યવહાર માટે સ્થાનિક ભાષા મોનની જ પડે, પરંતુ વિચાર બ્યખત કે વા પગદેશી લોકાથી પોતાની માતૃભાષાના શબ્દો જાણે અગમ્યે પણ વપગાય જાય છે, જેમકે પદેશમાં ગયેને ગુજરાતી ધર્મના સ્થાનને માટે 'મદિર' કે 'દેવધાન' શબ્દ જ વાપરી દેગે અને અમેજ તે માટે 'ટેપન' કે 'ચર્ચ' નો ઉપયોગ કરી દેગે. આવી જાનની એક દિનચર્ય વાત ધરિનના મચદર શાયર શેખ સાદીની બાબતમાં બની હતી પોતાની કૃતિ 'બોગ્ગાન'માં તેમણે મુસાફરી દરમિયાન સોમનાથ

પર્યાન આ-યાનુ જણાવ્યું છે મદિના થયેના અનુભવના વર્ણનમાં મેણુ મારો ફારસીભાષી પ્રજા મચજે તેમ જગ્યા યા તો પોતે જ જે પ્રમાણે નમજ્યો તે ગીતે શબ્દો વાપરવામાં આકાંક્ષા પીપળે અને પીપળાનુ આકાંક્ષે એની રીતે ફરી નાખ્યું છે કે લખાયું તે મુજબ જ સમજવામાં આવે તો તે કવિનુ અધૂરું જ્ઞાન હાથ ઉપગમે એવું કે ? મુજરી માટે પીગ, મુગ વગેરે શબ્દો વીધા બાહ્યજીને માટે 'આઝ-પઝન' 'મત્રાન' તથા 'ગમર' શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો, 'મત્રાન'નો અર્થ 'પાઠરી' થાય છે અને તે ગાયે 'આઝપઝન' એમ્લે 'આતશ પૂજ' તેને મનાયો એમ વખત 'મઠમન' (બાહ્યજી)નો ઉપયોગ પણ ફરી દીધો. ભર્તિને આગમપદ્ધતિની કહેરી જોઈએ તેને બદલે તે હાથીદાનની તેને માલુમ પડી અને આખને તેણે કુમાની જ્ઞી દીધી. પાન્નીઓ માથે સમઘ ધગવના અવગા ઝડ વગેરે શબ્દો ધર્મ-પુનઃ માટે વાપર્યા નાહીધોઈ પરિત્ર ધર્મને આ-યા એમ જણાવવામાં મુમનમાનોની નમાઝ અગાઉની પવિત્રતા પ્રાપ્તિનો શબ્દ 'વમ્' તેજે પસંદ કર્યો.

ફારસી શબ્દો કેવી રીતે પ્રવેશ પામ્યા ?

અમ- જ શબ્દોની સ્વીકાર ચાન ભારતમાં થાય અને અમુકનો ન યાય તે વિશે કોઈ નિયમ થી શકાય એમ નથી, પરંતુ એ બાબતમાં એટલું જ્ઞી જ્ઞાનય કે નરીન ગ્યના લોકોની અમુક ખાસિયતો ઉપર અમ- જ્ઞાનિય થરી જોઈએ અને તે લોકોના માનસની અમુક ખાસ દતાના અમને ઉદ્ભવી હોય તો જ નવી શકે, જેમકે આજે આપણે જોઈએ છીએ કે ઉપગ્રિય થોની પરિગ્રિયતિને લઈને ઝેરાન, કે વટ્ટન એગપેન ગ્મિમ, અટમનાળ ટેક, રેરાનિગ, કટ્ટોન વગેરે અમ્લે જ શબ્દો તત્વમ યા તદ્ભન રૂપેમાં અદ્ધાન લોકો પણ રાગજી શકે કે

કોઈ શબ્દોનો અલ્લાહ યા અગાઉ સ્વીકાર ન થયો હોય તેનું કારણ તો એ જ હોઈ શકે કે તે આમ જનતાની વિચારશક્તિ, યા

છત્રા યા અનુકૂળનાને મતોથી શક્યા નહિ હોય

નીચેના દષ્ટાંતથી એ બાતતો ખ્યાન ચારી રીતે ચારી શકે એમ છે —

જે સ્થળે અમલનાદ વમાવવામા આવ્યું ત્યાં અગાઉના મકાનો પુનાશી પાદાણુ, ગૌદ અને જેન હમે હતા તે પછી બાધણી મમનમાની આવી. પગિણામે તેને વગની સજાઓ ગુજગતી લાગામા હતી થઈ અને મિનારો^૧, સફીનર^૨, દીવાનર^૩, શુગર^૪, દગ્વાજો^૫, જિલ્લો^૬ વગેરે સખ્યાનધ શબ્દો પ્રચલિત થઈ ગયા.

વેપાગની ચીજોમાની કેટલીક તેમની સાથે નામો લાવી, જેમકે ઈગનમાથી શગન^૭, સુમો^૮ ગુનાબ^૯ મિસર અને અગમજાનથી કનઈ^{૧૦}, સીગિયાથી અતનસ^{૧૧} મિમનથી^{૧૨} તોપ^{૧૩} અને ગદુક^{૧૪}

૧ મિનારહ (અ)

૨ ફાસીજ (અ)

૩ દીવાર (રા)

૪ શુગ (અ)

૫ દગ્વાજહ (ફા)

૬ જિલ્લ (ગા)

૭ શરાબ (અ)

૮ સુરમહ (ફા)

૯ ગુલાબ (ફા)

૧૦ ફાગ્ગી (અ)

૧૧ અત્તરસ (અ). ગુજરાતીમાં અજરાતમા લારી એમાથી થયો નફો મેળવતા હતા, કારણ કે વજરો, અમીરો, રાજ્યના સ્તભરૂપ વગરો વગેરેને ખિલાત (માનનીય પેરાક) આપવાને પાદરાહો તે ખર્ચે તા

૧૨ મુવતાન મહમદના સમયમાં મિસરથી તોપ અને ગદુક ગાને ખુરાસાનથી ખજર વગેરે રાઓ પી આયાત થતી

૧૩ તોપ (ડ)

૧૪ ગુદુક (અ)

અને ખુરાસાનથી ખજા^૧ આયાત થતા તેમની સાથે એ નામો આવ્યા.

પાન આપણા હિંદુજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ છે, ૫૦૭ પાનદાન,^૨ ખાસદાન^૩ વગેરે મુસ્લિમ સંસ્કૃતિએ આપેલા શબ્દો છે.

હિંદુજ્ઞાન મુલક જગમ છે પદ્માડો ઉપગ્રથી બગદ્દાદ મગાવી મુસલમાનોએ પાણી દહુ કરી પીસતો રિવાજ શરૂ થયો વળી તેઓએ બાગણા ઉપર પડદા^૪ લટકાવી ઓઝોને સુક્ષિન ગખવાનું અહીં પણ ચાલુ કર્યું.

હિંદુઓ અતોથી અને સુખી હતા માગીના વાસણમાં ખાનાનું પકવતા અને સાદુ છાનન જાળતા હતા કેજ અને ખાખગના પાદામાં જમતા હતા મુસલમાનોએ આવી તેમને ત્યાં જે ગકામીદ, દેગ^૫, ખાના^૬, ખુમચા^૭ વગેરે વાસણો વપગતા તેમનો ઉપયોગ અહીં ચાલુ કર્યો. ગત્રે પ્રકાશ અને શેશની માટે અહીં લેવની નાની દોલદીનો વપગશ જોયો, તેમણે ફાનસો^{૧૦} લાવી લગાવ્યા મશાનચીઓ^{૧૧}એ મશાન^{૧૨} ધરી વેરી ગસ્તા જગમગાવી મૂક્યા.

૧ જાનનર (ફા)

૨ પાન + (ફા પ્ર) દાન

૩ (અ) જાસ + (ફા પ્ર) દાન

૪ લૂક (અ)

૫ પદ્મ (ફા)

૬ રકાબી (ફા)

૭ દેગ (ફા)

૮ પિયાલુ (ફા)

૯ જાનુલ (ફા)

૧૦ જાનુલ

૧૧ મશાલ (અ) + ચી (ઉ પ્ર)

૧૨ મશાલ (અ)

ધોડાની સવારી^૧ તો અહીં પુરાણા જમાનાથી ચાલુ હતી, પણ તેનો અગ્રમ એમણે પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે તૈયાર કર્યો

મુસનમાનોના સમાગમમા આવી ભાગતવાસીઓ કઈક વિનામી બન્યા, હોજર, કુવાગર, બાગર, બગીચા^૨ વગેરેનો ઉપયોગ કરના શીખ્યા બિરિયાની^૩, બેરબર, હલનાર, જામેરી^૪, બગી^૫ વગેરે મુમયમાન વાનગીની લહેજત માણવા લાગ્યા જામેરી^{૧૧}, જામેરી^{૧૨}, ખહેરણી^{૧૩}, ઇન્દુ, ^{૧૪}, પાવજામા^{૧૫} વગેરે કપડાં પહેરવા મહત્ત્વા પામેલ પહે તેવા સુદ્ધિપણી અને મુનાયમ પોશાક તરફ મન દોડ્યું અને આવી રીતે આપણી હમેશની ગેરણીદરણીમા એક પ્રકારની સમૃદ્ધિ થી

૧ છાતી (કા)

૨ હૌઝ (અ)

૩ કજારહ (અ)

૪ શાગ (કા)

૫ શાગ્ગહ (કા)

૬ બિરિયાની (કા)

૭ બિરજ (અ) એ ફારસી બિરિજનું અર્થીકરણ છે શરસીમા એનો અર્થ ચોખા થાય છે શુજાતીમા ની અને ખાડમા ખોના ચોખા થાજેલ 'બેરબર' શબ્દ વપાય છે

૮ હલના (અ)

૯ જાલીયા મા જાજલી (કા)

૧૦ ચર્ક (કા) ઉપરથી

૧૧ જામહ (કા)

૧૨ દગૂલહ (કા)

૧૩ પગરહન (કા)

૧૪ બિચાર (અ)

૧૫ પાવજામાહ (કા)

પરિણામે આપણે રાજ્યકર્તાના પ્રવાહમાં તબ્બાયા. આપણા વિચારો, આપણો ધર્મ, આપણી ચિત્રકળા, આપણું વિજ્ઞાન, આપણું રચાપત્ય, આપણું સાહિત્ય અને આપણી ભાષા-સારાંશ સમસ્ત ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર હસ્તાક્ષરની અસર આસ્તે આસ્તે વધતી જ રહી.

સાધારણ રીતે ગુજરાતી શબ્દસમૂહ નણુ ઐણિઓમાં વિભક્ત કરી શકાય:—

૧. ભારતીય આર્યભાષા પ્રકારના તત્ત્વમ તેમજ તદ્ભવ શબ્દો
૨. ભારતીય આર્યેતર ભાષાઓમાંથી ઊતરી આવેલા કે દેશી શબ્દો
૩. વિદેશી ભાષાઓના પાછળથી દાખલ થયેલા શબ્દો

ત્રીજી ઐણીના એટલે કે વિદેશી ભાષાઓના પ્રભાવના બે પ્રકાર પાડી શકાય:—

૧. મુસલમાની પ્રભાવ
૨. યુરોપીય પ્રભાવ

મુસલમાનો તથા અંગ્રેજો બંને યાસક હોવાથી મોટા શબ્દ-સમૂહ તેમની ભાષાઓમાંથી ગુજરાતીમાં આવ્યો છે, પરંતુ અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દોનું પ્રમાણ ફારસી ભાષાના શબ્દો કરતાં ઓછું છે, કેમકે અંગ્રેજોએ ઢગબગ દોઢસો સાત શબ્દ ક્યું તે દરમિયાન તેઓ રથાનિક પ્રગતિથી વિગ્નેષ અનજા રહ્યા હતા. તેમની મુગદ પણુ વસવાટની નહિ પરંતુ ફક્ત રાજ્ય કરવાની જ હતી, પરંતુ અરબી-ફારસી શબ્દોનું પ્રમાણ તો ઘણું મોટું છે, કારણ કે મુસલમાનો અને પારસીઓ સંકડેા વસતી વસવાટ કરી અહીં રહ્યા છે.

વિદેશી અરબી-ફારસી શબ્દોને બે મુખ્ય પ્રકારમાં વહેંચી શકાય:—

૧. વિદેશી સરકારનાં તંત્ર અને કાર્યો પરિણામે કચેરી, ફાજ, બાંધકામ વગેરે સાથે સંબંધ રાખનારા શબ્દો

■ વિદેશી પ્રજાના વ્યવહારને પરિણામે કપડાં, ખાણી, વેપાર, ધંધો, ગાયબીધુ વગેરેને લગતા મંદો

હવે ક્યા ક્યા કાગ્યોને વધેને એ શબ્દો લાગ્યા પ્રવેશ કરી શક્યા તે વિગતના નોંધે

ગાંધીયયમધ્ય

અમદાવાદના મુનશીનાના? સમયમા ગાંધીયયમધ્ય વધીવડ કેવી રીતે ચાલે તે વ્યવસ્થિત રીતે જાણવાનું મળતું નથી પણ દેખરેખ માટે વિવિધ ખાનાઓ ઉપર અમદાવાદ નીમનામા આવના એટલું તો સ્પષ્ટ છે

અકમળના ગાંધીયયમધ્યથી મોહમ્મદશાહના મૃત્યુ (ઈ સ ૧૫૫૬ - ૧૭૪૯) સુધી મોગન શામનના આ ચમત્કાર જસો વગસના ગાંધીમા સમગ્ર ઉત્તર ભાગ તથા દક્ષિણના મોટા ભાગમા એક સગમરી લાગ્યા, એક શાસનપદ્ધતિ, એક જાનના સિક્કા અને પાઠશાળા પુરોહિતો તથા ગ્રામજનનાને બાદ કરના ખીજા બધા વગેરે માટે એક સાર્વજનિક લાગ્યા હતા

આથી મોગન સામ્રાજ્યના નીચ સૂનામાં સગમરી હોવા અને પદનીઓમાં પણ એકના હતી તમામ સગમરી, વટકુકો, ફગમોનો સનદો, વેચાણસાદણ ને ગીરોના ખતપત્રો, માહોમાફેના કયાના,

૧ એ અમદાવાદ મોહમ્મદ તખત (ઈ સ ૧૩૨૪-૧૩૫૧)ના સમયમા હોવાનો કમ આ પ્રમાણે હતો ખાન, મનેક અમીર, સિપાહસારા અને જુદા (સિપાઈ)

ખાનના હાથ નીચે ૧૦૦૦૦ની ફોજ, મનેકના હાથ નીચે ૧૦૦૦ની, અમીરના હાથ નીચે ૧૦૦ની અને સિપાહસારાના હાથ નીચે તેનાથી પણ નાની ખાનના પગમા એ લાખ ટકાની જમીન, મનેકની ૫૦ કે ૬૦ હજારની, અમીરની ૩૦ કે ૪૦ હજારની અને સિપાહસારાની ૨૦ હજારની હતી

આ પદ્ધતિ તુર્કોનો વ્યવસ્થામાથી અપનાવનામા આવી હતી, જે કે એનો બરાબર અમલ થતો ન હતો [મસાવિકુલ્લઅબ્સાર બા ૨, મોહમ્મદ તખતકનું જતાત]

માફીપત્રો, ગહદારીના પરવાના, રસીદો વગેરેમાં એક જ ફારસી ભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

મોગલોની ગભરાવવસ્થામાં મહેસૂલી ખાતાનો વડો દીવાન^૧, ધરવાખગનો વડો ખાનેસામાન^૨, લશ્કરના પગાં હિસાબખાતાનો વડો બક્ષી,^૩ દીવાની અને ફોજદારી જ્યેષ્ઠખાતાનો વડો કાબૂ,^૪ ધર્માદા ડોના ખાતાનો વડો સદ્ર,^૫ તોપખાતાનો વડો મીરઆતશ,^૬ અને ધર્માધિકારી મુકતમિન^૭ કહેનાતો વજીરનુ^૮ કાઈ ખાતુ ન હતું તે પાદશાહથી જોતગતો સૌથી જીવો હોદ્દો મોગલનો.

મુઘલનો ઉપરી સુમેદાન^{૧૦} કહેનાતો ગુજરાતનો મુમેદાર અમદાવાદમાં ગ્રહેતો તેની ઘણીખરી કચેરીઓ અમદાવાદમાં જ હતી મુમેદાનની ગેરહાજરીમાં નાયબ^{૧૧} સુમેદાન કામ કરતો મુમેદારને મહેસૂલી અમલદાર દીવાનની મદદ ગ્રહેતી દીવાન આતગિર વહીવટ પણ મંજૂરતો.

૧ દીવાન (ફા સીમાથી અગ્નીપરખ)

૨ રાન્ (ફા)+સામાન (ફા)

સામાન ઉપર દેખરેખ ગખનાર વડો અમલદાર ગુજરાતીમાં ખાનસામાં શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે.

૩ બક્ષી (ફા)

૪ વાજી (અ)

૫ સદ્ર (અ)

૬ મીર આતશ (ફા)

૭ મુક્તમિન (અ)

પાર્શ્વિક અને આગિ ચમક જનન હોવાનું કહે તેની દેખરેખ મારેના ખાતાનો વગે એ હતો.

૮ વજીર (અ)

૯ સુબદ (ફા)

૧૦ સુબદાર ફારસી શબ્દ છે સમયના વહેણમાં ધમ્મતા પાળાથી એ અમલદાર મુઘલ નામથી મોઝખાસે.

૧૧ નાયબ (અ)

દીવાનને મદદ કરવાને મુન્સદી^૧ રહેતા જે અન્ય ખાનામાં પણ કામ કરતા. દીવાન સાથે ખમનગીર^૨ રહેતો.

સમકરતો મોટો અમલદાર 'મનસજદાર'^૩ કહેવાતો. તેની પામે તેના 'મનમગ' (હોદ્દા) મુજબ મોટેઅવાગેની ફગવેલી અખ્યા રહેતી સરેરાશમાં 'કોટવાવ'^૪ મુખ્ય પોલીસ અમલદાર હતો. તેના હાથ નીચે મિપાર્કઓની ટુકડી ગેટી. સરેરાશ ચકવાની^૫ ચોપીઓની તપાસ તે જ રાખતો. તેનું મુખ્ય કેન્દ્ર ત્ર્યગ અમૂનગે^૬ કહેવાનું. સરેરાશ પીગત અખૂતગ પશુ રહેતા. સરેરાશ બકાર પર્ગના જુદા જુદા ફોજદાર^૭ હતા. ફોજદારના હાથ નીચે નાયગ

૧ મુતમદી (અ.)

રાજઆતમાં બહુનો ઉપરી અમલદાર જે નામથી ઓળખાતો. રામય જતાં ફોઈપણ અમલદાર 'મુન્સદી' કહેવાતો અને તેમાં મહેસૂલી ખાતાના અમલદારનો પણ સમાવેશ થતો. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ફોઈપણ ખટપટમાં કુશળ એવો રાનપુરુષ થયો. ફેલ્ડીક વાગ અમેજી Politician કે Statesmanના સમ્બાર્થ તરીકે પણ એ વાપરય છે.

૨ છજાનૂવી (ફા.)

૩ મનમગ (અ.) + દાર (ફા. પ્ર.)

૪ દિંદીમાં 'કોટ'નો અર્થ 'કિલ્લો' થાય છે. મુસલમાનોએ તેમની અરબી-ફારસીમાં 'ક' ન હોવાથી તેનો 'ત' કર્યો.

જે રાજકીય કોટલાકનું એક મતથ્ય છે કે સૈનિકો ન્યાં તેમની બહુકો રાખે છે તે જગ્યાને 'કોતા' કહે છે અને 'વાલ' એટલે 'માલિક' થાય છે. તે ઉપરથી એ સમજનો અર્થ 'કોતાનો માલિક' થાય છે. જે દિંદીમાંથી બનાવેલો ફારસી રાજકીય શબ્દ છે (સુગાને સહી પૃ. ૪૬૭).

૫ ચક્લદ (ફા.)

૬ ચીકી (ફા.)

૭ ચવતરદ (ફા.)

૮ શહર (ફા.)

૯ ફોજદાર [ફવ્જ (અ.) + દાર (ફા. પ્ર.)]

ફોજદારો પણ કામ કરતા નાના કમના અને ગામોમાં દેખરેખ રાખનાર અમનદાર^૧ મુકદ્દમર હતો તે જ મહેસુલ ઉત્તરનાનું કામ પણ કરતો તેને પટવારી મદદ કરતો એ ઉપરાંત મુન્સફ,^૩ ફોજદારો,^૪ તહસીલદાર^૫ વગેરે અધિકારીઓ પણ હતા.

અમનદારોના હોજનાના કેટલાક નામો દેશી રાજ્યોમાં તેમજ બ્રિટિશ રાજ્ય દરમિયાન ફોજી ગણા હતા અને કેટલીક જગ્યાએ ભાગતમાં એમાંના ઘણા ખર્ચ આજ પર્ચાન ચાલુ છે ફોજી પ્રત્યયો અને ઉપસર્ગો વડે પણ કેટલાક ખર્ચની લેવામાં આવ્યા હતા એવા કેટલાક નામો નીચે પ્રમાણે છે -

કિલ્લેદાર,^૬ ચિટનીસ,^૭ તાનુકદાર,^૮ યાજ્ઞાદાર,^૯ નાકાદાર,^{૧૦} શિરેતદાર,^{૧૧} હવાલદાર^{૧૨} વગેરે

૧ અમલ્દાર [અમલ્ (અ) + દાર (કા પ્ર.)]

૨ મુકદ્દમ (અ)

૩ મુન્સિફ (અ)

૪ ફોજદાર (કા)

૫ તહસીલદાર [તહસીલ (અ) + દાર (કા પ્ર.)]

૬ કિલ્લેદાર (અ) + દાર (કા પ્ર.)

જ મગાડામાંના રાજ્ય દરમિયાન નવ દોહો એ નામનો હતો અને હવે પણ એ રાજ્ય એક દોહા માટે વપરાય છે ન હિસાબ ખાતાનો અમનદાર હતો કેટલાક માને છે કે મૂળ રાજ્ય ચીલ્લનવીસ છે પીસ (કા) ગોઠવે 'વસ્તુ અને નવીસ (કા) અટકે નખ ઉપરથી નીચળી ઉચ્ચામાં ફેરફાર થયેલો છે કેટલાક માને છે કે ન હિંદી રાજ્ય ચિટ્ટી સાથે ફોજી નવીસ મુકદ્દમથી બનેલો છે અને તે ચિટ્ટીનવીસનું 'ચિટનીસ થયું જ

૮ તાનુકલ્લેદાર (અ) + દાર (કા પ્ર.)

૯ યાજ્ઞાદાર છે [એમાં દાર (કા પ્ર.) છે]

૧૦ " [એમાં " (કા) છે]

૧૧ શિરેતદાર (કા)

૧૨ હવાલદાર (અ) + દાર (કા પ્ર.)

સૂનાના વિભાગો સંકાર^૧ કહેવાતા અને વ્યવસ્થાની સફળતા માટે સંકારને મદદન પરગણા^૨ તદ્દસીવ વગેરે નાના વિભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવતા, તેમાંના કેટલાક વિશેની વિગત નીચે મુજબ છે —

દેહાત —(૧) એ દેહ(ગામ)નું ફારસી બહુવચન છે ગુજરાતીમાં એ 'ગામ'ના અર્થમાં એકવચનમાં વપરાય છે

મહાલ :—(અ) મહાલ (મહલનું) બહુવચન છે પરંતુ એકવચનમાં વપરાય છે મુસ્લમાનોના સમયમાં કેટલાક જિન્દનાઓનો જથ્થો 'મહાલ' કહેવાતો નાના તાલુકાને 'મદદન' કહે છે. તેનો ઉપરી 'મદદનકરી' કહેવાય છે

તહસીલ :—(અ) આમ તો એનો અર્થ 'વસતી' થાય છે, પરંતુ કેટલાક ગામોનો જથ્થો મહેસૂલ ઉત્તરાવચની વ્યવસ્થા માટે અન્ય એક અમનદારના હાથ નીચે મૂકવામાં આવતો તેનું નામ પડી ગયું હતું બ્રિટિશ રાજ્યમાં એ ભાગ તાલુકો અને કેટલીક ગિયાસતોમાં 'તહસીલ' કહેવાતો. એનો ઉપરી અમનદાર 'તહસીલદાર' હતો

તાલુકો —(અ) તમ્મલુક એટલે કે સમધ ઉપગથી તમ્મલુકહ (તાલુકો) શબ્દ છે એનો ઉપરી અમનદાર 'તાલુકદાર' થા 'મામનદાર' કહેવાય છે જે તાલુકાનું મહેસૂલ ઉત્તરાવે છે આમાંથી 'તાલુકદાર' જાગીરદાર માટે જ હવે વપરાય છે, જ્યારે 'મામનદાર'નો હોદ્દો હજુ સુધી ચાલુ છે

જિલ્લો. (અ) મૂળ શબ્દ જિલ્લ છે કેટલીક તહસીલો સાથે મળે તો એ થાય છે વળી કેટલાક તાલુકા મળીને પણ જિલ્લા બનાવવામાં આવ્યા છે.

૧ સંકાર (૧)

૨ પરગનહ (૧)

૩ મુઆમલહ (અ) (સાથે મળીને માર્ગ કામ કરતે તે ઉપત્તી)

હલાકો — (અ) મૂળ એ જિલાલુદ્દ એટલે કે સનધ ઉપરથી છે થયું.
નિસ્વા મળીને થયેલો લાગ ધપાકો છે એ જ પ્રમાણે ‘મુમઠ’
‘મદ્રામ’ ને ‘બગાણા’ ધપાકા ધિટિરા ગન્યમાં હતા.

હિંદુઓની ફારસી ભાષા શીખવાની શરૂઆત

ગ્રામપચાયતો પુગણા જમાનાથી ચાલી આવતી હતી.^૧
મુસલમાન શાસન શરૂ થયું ત્યારે પણ આતંકિક વ્યવસ્થા એની એ જ
રહી હતી મહેસૂલી ખાતુ હિંદુઓના હાથમાં ગુપ્ત હતું^૨ ગન્યકર્તાઓ
મહેસૂલ નિયમિત આવ્યા કરે એટલું જ ધ્યાન આપતા હતા તેથી
કામ હિંદવી ભાષામાં જ ચાલતું હતું એ ખાતામાં ગોઠરી મેળવવા
ગન્યકર્તાની ભાષા ફારસી જાણવાની આવશ્યકતા ગંહેતી ન હતી.

પરંતુ હિંદુ ગોકરો અને હોદ્દેદારોમાંના મુખ્ય માણસો માટે ફારસીના
જ્ઞાન સિવાય ગન્યકર્તાના ગાઢ સંપર્કમાં આવવું એક દરે મુશ્કેલ ગંહેતું
હતે તેથી ફારસી જાણનારા હિંદુઓની એક નાનીસૂતી સંખ્યા મુસલ-
માન શાસનની શરૂઆતથી દર સમયે મોટાદ હતી^૩

સિકંદર લોદી (ઈ. શ. ૧૪૮૯-૧૫૧૭) ના સમયથી હિંદુઓએ
વિશેષ પ્રમાણમાં ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાની શરૂઆત કરી હોવાથી
એમ લાગે છે કેટલાક ઉર્દૂ પુસ્તકોમાં સિકંદર લોદી વિશે એક એવી

૧ Mathai-Village Government and British India, p. 5

૨ Jadunath Sarkar—Mughal Administration, p. 109

૩ નંમકે સુરતમાં ગોપીપુગ અને ગોપીતથાવનો બાધના મહેક ગોપી
ઉર્દૂ ગોપીનાથ (તારીખે ફરિસ્તહ ભા. ૨, પૃ. ૪૦૬, મુબઈમાં
ગોપાથ છે) ને મુલતાન મદમૂદ બેગલના સમયના છેલ્લા વર્સોમાં
દરગારી પદ પર્યંત પહોંચ્યા હતા અને સુલતાન સુલ્તુન બીબના સમયમાં
બે ત્રણ વર્સ વડે દગ્ગારી હતા તે ફારસી ઉપર ધોળ જ કાચ પ્રતાવતા હતા.

૪ અદખિયાતે ફારસી એ હિંદુઓમાં દિસ્સા (ઉર્દૂ) પૃ. ૨૩૩

વાન છે કે હિંદુઓને નોકરીમાં ગણવાનો તેને વિચાર આ ગેા તેથી તેણે કટનાક હિંદુઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને પૂછ્યું “તમાગમાં કોણ ફારસી જાણે છે ?” તમામે નકારમાં જવાબ વાળ્યો. તેણે બ્રાહ્મણોને ફારસી શીખવાનો અનુગ્રહ કર્યો, પરંતુ તેમણે એનો ઇન્કાર કર્યો તે પછી જૂઠ્ઠાઓને એ બાબા શીખવા આમંત્રણ કર્યો. તેઓએ પણ ના પાડી આ જ પ્રમાણે વૈશ્ય લોકો પણ તૈયાગ ન થયા હિંદુઓમાં ફક્ત કાયસ્થ નીકળ્યા જેમણે સુનતાનના કહેવાથી ફારસી શીખવાનું શરૂ કર્યું અને તેમના કટવાક ફારસીમાં નિમુષ્ઠ થતા સરકારી જાયા હોજા ઉપર પહોંચ્યા.^૧

બોચમેન (આઈને અમ્બરીનો અનુવાદક) આ બાબત ઉપર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતા જણાવે છે કે “ફારસી બાબા ઇન્વી સોળમી સદી પર્યંત હિંદુઓની અમુક શાખાઓમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, પરંતુ ફક્ત મોનચાન અને મામૂની લખાણ પર્યંત મર્યાદિત હતી, કાન્યુ કે અમ્બર (ઈ સ ૧૫૫૬-૧૬૦૫)ના સમય પહેલાં હિંદુ ઓમાંથી કોઈની પણ ફારસી કૃતિ મળતી નથી.”^૨

ગમે તેમ હોય પણ એમ જણાય છે કે સિન્દુ લોદી પછી હિંદુઓનાં એક સમુદાયમાં ફારસી બાબાની તાલીમની શરૂઆત થઈ હતી. શેરશાહ (ઈ સ ૧૫૪૫)ના સમયમાં એને વેગ મળ્યો હતો.

મામિરુલ્લિમગમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે “ઈગિનના તે સમયના સફરી બાન્સાહે હુમાયુને એની સલાહ આપી હતી કે હિંદુસ્તાનની હુમન કાયમ કરવાને ત્યાંના ગણ્યકર્તાએ અફરાનોને વેપારમાં અને અન્ય

૧ ઉમરાયે હુનુદ પૃ ૧૩૫

તારીખે ઝકાકલ્લાહ બા ૨ પૃ ૩૭

મઆઝિદ ૧૯૧૮ (૩૬૬)

૨ કલકતા ગિઝૂ, ૧૮૭૧, પૃ ૩૨૧

સુનેહશાતિના ધધામા ગ્રહી દેવા જોઈએ અને રજપૂતો સાથે મૈત્રી અથવા બાવવા જોઈએ હુમાયુન આ સિદ્ધાંતોને અમનમા મૂકે એટલું જીવ્યો નહિ "

પરંતુ તેના પુનઃ અકબરે તખ્તનશીની માથે જ ઇતિહાસનું એક નવું પાતું ખોલ્યું પોતાની હકૂમતની શરૂઆતથી જ તેને ખાતર પડી ગઈ કે ગજબીય બાગતો માટે હિંદુઓના દિનને શાંતિ ગઈ એ પ્રમાણે વર્ણન કરવું જોઈએ તે અમજી ગયો હતો કે વધુમતી પ્રામણ્ય બહુમતી કામના કાળકારમા વિરોધ રસ લેવો જોઈએ તેને માફમ પડી ગયું હતું કે તખ્ત અને તાજની મજમૂતી હિંદુ અને મુસનમાન બંનેની સયુક્ત વફાદારી ઉપર આધાર ગયો છે આથી એ નીતિ જ તેણે અખત્યાગ કરી અને તે સાથે ઈ.અ. ૧૫૮૨મા મહેસની પ્રધાન ટાકરમને હિંદીને બંને ફાસીને દફતરી (સરકારી) બાષા કઠગી^૧

ટાકરમના ઘડના આ ફત્વાનને લઈને હિંદુઓના એક બહોળા સમુદાયે આ ફેરફારનો લાજ ઉઠાવો તેમણે હિંદવીને બદલે ફારસી શીખી તેમા પ્રામ અરવાનું શરૂ કર્યું તેનું કારણ આર્થિક હતું તેઓની આખ એ રીતે ખૂની કે બ્યાંસુધી આપણે રાજ્યની સગકાગી બાષા શીખી નહિ લઈશું ત્યાંસુધી આપણને નોકરીમા જાયો હોયો મગશે નહિ

હવે એ બાપાના અભ્યાસની ખાસ જરૂર ગ્રહેવા લાગી કામ ધધે આનતા અંગેજોને પછુ ફારસી બાષામા જ વાત કઠગી પડતી મુસનમાન અમનદારોના હાથ નીચે હિંદુ મુત્સરીઓ (વસૂનાન

૧ તે અગાઉ શેરશાહના જમાનામા એક નકલ ફાસીમા અને એક હિંદવી બાષામા થતી હતી

૨ ટા. મ. ૧૫૮૨ ફાસી ન્યાપુતો હતો અને અકબરને દગ્ગારી થયો તે પહેલા શેરશાહના દરબારમા નોકરી કરતો હતો તે તો અતિ ચતુર હતો તેથી તેને ધાર્યું હતું કે ફારસીથી અજ્ઞાત રતી રાજ્યના કારભારમા સંપૂર્ણ રીતે બાજ લેવો મુશ્કેલ છે

ખાતાના અધિભરીઓ), સિન્તેંગો,^૧ કાકુનો રોગને ફાત્સી વાપામાં નામ કરવું પડતું વળી એ વાન તો વ્વાલાવિષ છે કે આ દેશના રીનગિરાન્થી વાકેમ્બા માણસોની વિશેષ જરૂર પડતી અને તે માત્ર હિંદુઓ જ હતા આનું પશ્ચિમ એ આ યુ કે ફા રી બાનાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા હિંદુઓને સગમરી નોકરી મળી જતી અને તેથી એ બાનાનો પ્રયાગ વિશેષ ને વિશેષ ધનો ગયો

ઈ સ ૧૫૭૩-૮૩ ના ગાગામાં ગુજરાત મોગલ સત્તાનતમાં અમાઈ ગયું ત્યારે રિંગેતાઓ કાય-થોને અહીં લાયા હતા અકબરે સુન્નતને માટે ખાસ મોડવજી ખરી હતી શહેર તથા તેની આસપાસના પરગણામાં^૨ વસુનાતન મામ નવામના માણસો નહિ પણ મુસ્લિમો (ગેટને કે ગળ્યના વસુનાત ખાતાના અધિભરીઓ) કરતા જેમને એ કામ સીધું કેન્દ્ર સરકાર તરફથી સોંપામાં આવતું હતું શહેરનો ગવર્નર કાયમ હોય એમ યાગતું નથી, પરંતુ અઠ્ઠારીસી (ગેટને કે સુન્નતની આસપાસના અઠ્ઠારીસ ગામો)નું મહેસુલ ઉતરાવનાનું મામ કાયમ મુસ્લિમોને જ સોંપામાં આવતું હતું ઈ સ ૧૮૬૮ પર્વત અંગ્રેજ સરકારના ગામ-ઓમાં અને ઈ સ ૧૮૮૫ પર્વત વડોદરા અઠ્ઠારીસી ગામ-ઓમાં ત્રિભાગી હિંદુ-ખાતાના કામ કરનારા અર્થાત્ મજમદારો ધણે ભાગે કાયમ જાતિના હતા^૩

૧ ગિરિતિ ગાહમદી ના કર્તા બની મોઝમ્મદખાનના હાથ નીચે મીઠાવાવ નામનો સિન્તેંગો કામ કરતો હતો તેની મદદ ન હોત તો 'મિસ્ત્રાત'નું પુસ્તક એ લાગરજ લખી શક્યો હોત એ પુસ્તક લખાણ હતું તે ૬૧ ગિરિતિ માધવાલ સુન્ની ગયા અને તેની ખોટ 'મિસ્ત્રાત'ના કર્તાને કેટલી પડી તેની નોંધ તે પોતે પ્રસ્તાવનામાં રોકાતું અને ગુલે હદને કરી ગયા ■

૨ અસલ સુન્નતના નવાખના તાગામાં આસપાસના અઠ્ઠારીસ પરગણા હતા તે ઉપરથી તે અઠ્ઠારીસનો સમૂહ 'અઠ્ઠારીસી' એના નામથી ઓળખાતો અમા ઘટાડો વધારા થયા કરતો તોપણ તે 'અઠ્ઠારીસી' જ કહેસાતો

૩ બોમ્બે ગેઝેટિયર વો લા ૧, ૫ ૬

દાયરથ

મૂળ એ ઉત્તર દિક્કુમાનની એક સાહિત્યિક ગતિ છે. તેઓમા મન્ત્રેગોને અનુદય થનાનો ખામ મુજ છે કદાચી, ચતુર્નાર્ અને સાદમમા એમનું ધ્યાન જીતુ છે મુમનમાનો ખાન્તમા આખ્યા ત્યાપછી પ્રથમ તેમણે અત્રેના આ જ્ઞાતિના લોકોનો જામ પીધો હતો આગળ જણાવનામા આવ્યુ તે મુજન કાયથોએ કાન્સી ભાષાનો અભ્યાસ કરનાની પહેન કરી હતી મોમન ગાન્યકર્નાઓને એમની પાસેથી મહેમની ખાનામાં પૂતી મદદ મળતી હતી એમનો વડીયોપાર્જિત ધધો લખવા લાયવાનો ચાનનો આવ્યો છે પાદશાહોની મુન્સીગીરી એમને મોપવામા આવતી ઉત્તર ભાગનાં મુમનમાનોની અમનદારીમાં મુલસ્ટીપણુ કાયથો અને ક્ષમશ્ત્રિયોએ^૧ મેગનુ હતુ. નાગડો.

ગુજરાનના નાગડો પણ કાયથોની જેમ મમવ બોગળી માન-ધાન નહેનારા, ચતુર અને ચાનાક હોનાથી તેમને પમને ચાની તેમણે પણ કાન્સી સીખનાનુ શકે થ્યું એનુ એક બીજુ લગણુ પણ છે એ લોકોને મતા અને હાદાનો મોહ અમનથી જ નહેનો આવ્યો છે પંજિણમે કાન્સી મજલાના સીખી સગકારી નોકરીમા તેઓ દાખન થના લાગ્યા અને ધીમે ધીમે તેમણે સગકારી ખાનાઓમાં જિયા હોદા મેગન્યા અત્મક્રત્રિયો.

કાયથો અને નાગડો ઉપાત ક્ષમશ્ત્રિય ગતિના લોકો પણ

૧ જૂનાગઢ, અમદાવાદ, ભરૂચ વગેરે સ્થળોમા વસતા ક્ષમશ્ત્રિયા કેળવણીમા આગળ પરતા રહ્યા છે અને જ્વમખાન અને સમશેગ્યાણમા તેમણે કુગમતા પ્રાપ્ત કરી છે તેઓ પાનમ બાજીથી ચાપાને ચઈને ગુજરાતમા આવરા હતા જેમ કહેવાય છે

મુજ III ગર્વસગહ (૫ ૭)મા કથા બાપવામા આવી છે કે પટ્ટામના સહારગાથી જાગણના પુત્રે બરેલા કત્રીપુત્રોના વશન ને ક્ષમશ્ત્રી છે.

ફારસી વિશેષ પ્રમાણમાં સીખતા હતા તેઓ પણ અકબરની સાથે જ અમદાવાદમાં આવીને વસ્યા હતા.

હિંદુ જાતિના અન્ય લોકો પણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ફારસીનો અભ્યાસ કરતા આવ્યા છે. મજહૂર ત્રણે કોમોની વ્યક્તિઓ તેમજ બાર્ગવ વાઘાણુ જાતિના કોઈકે ફારસીમાં લખેલા પુસ્તકો હસ્તપ્રતો રૂપે મળે છે.

લહિયાગીરી

મુન્શીગીરી, અખબારનવેસી (વકાઈનિગારી) અને લહિયાગીરી હકુમતના કારભારમાં અતિ ઉપયોગી હતી મુસનમાનો તો લહિયાના કામને પુગણા જમાનાથી ઉત્તેજન આપતા આવ્યા હતા. છાપખાનાનો પ્રચાર થયો તે અગાઉ પુસ્તકોનાં પ્રકાશન અને જ્ઞાનપ્રચાર માટે એ એક અદ્વિતીય સાધન ગણાતુ. અકબરે એ તન્દિ ધણુ જ ધ્યાન આપ્યું જેટલી પુસ્તકની મહત્તા તેટલી જ ખૂબી અને કાળજીથી પોતાના કિતાબખાના માટે આદિત્યપ્રેમી બાદશાહો, હકીમો^૧, અમીરો અને અમલદારો પુસ્તકોની નકલ કરાવતા એ ઉપગત મુસવમાન આધુસતોના ખાનકાદ(મં)માં પણ પુસ્તકાવય રહેતુ. આવી રીતે મુંદર લખાણનો પ્રચાર વધતો ને વધતો જ ગયો. વળી હિંદુઓમાં ફારસીનો પ્રચાર થયો તે અગાઉ હિંદુ લહિયા બાગ્યેજ મળી શકતા, પરંતુ તેઓનું વિશેષ ધ્યાન નોકરી તન્દિ હોવાથી અકબરના સમય પછી ઉપર્યુક્ત ત્રણે કાર્યો તેમજે ફારસી શીખી અપનાવ્યાં આ કાર્યો જાણનાગની આવશ્યકતા સંગઠાને ધાતી હતી,

૧ અકબરના સમયમાં અબ્દુરરહીમ ખાનેખાનાન ગુજરાતનો સુબેદાર હતો ત્યારે તેની એક મહાન લાઠપ્રેરી અમદાવાદમાં હતી જેમાં અપ્રાપ્ય કામતી અને સુદર પુસ્તકો હતા. તેમાં દસ્તખતો તૈયાર કરનાર, સુધારનાર તેમજ અધૂરી પ્રતો પૂરી કરનારની સંખ્યા મોટી હતી. તેમાં હિંદુઓ પણ કામ કરતા હતા.

કાગળ કે ગ્લુસગ્રામ અને દુમના બિનાયના કાર્યમાં મોગયોનું ગળ્ય
 “કાગળિયાંનું(કાગઝી)”^૧ ગળ્ય હતું. તેમણે આ વ્યવસ્થા માટે
 રિમૂન પાયા ઉપર પોતાનું ‘બેનુજા-શા’ (લેખન-શા) ખાતું
 ગણ્યુ હતું તેમાં જુદી જુદી ફગ્તે અદા કરવાને ક્યમધારી હિંદુઓ
 અને બહિયકાગ મુસનમાનો આવે ગ્દી બનાવત કામ કરતા હતા.

એ ખાતામાં અમલગારોને પુરૂષ ચોપડાં ગખવા પડતા, જેમકે
 પતની નર્યો, અમનદારોનાં કામોની નોધો, ખમરપત્રો, આવેનાં
 ફગ્માનો, મોકલેલા ફગ્માનો, હિસાબોની જે ત્રણ નર્યો વગેરે. પશ્ચિમ
 લહિયાની સખ્યા ઘણી મોગી ગ્હેની તેઓમાં વખાણની સ્વચ્છતા અને
 મુદ્દના બાચનનામાં ઘણી જ હગીફાર્થ યની, તેથી લહિયાનો ધધો
 ધીમે ધીમે એક દિનિત ફળાની કક્ષાએ પહોચી ગયો હતો.

હિંદુ બહિયાઓનું પ્રમાણ ધીમે ધીમે ઘણું વધી ગયું ઈસ્વી
 સત્તમી સદીના પાછા ભાગમાં ઘણાખગ અમીરો અને શાહઝાદા
 ફાગ્ગી ખનો લખવાને હિંદુ મુનશીઓ ગખતા થઈ ગયા
 સાવસ સ્વમાવના નસ મહેનતુ અને હોશિયાગ હિંદુઓ સારુ અને
 સગ્તુ કામ કરતા ઈગિનમાં જન્મેનો અને ઈગિનમાં શીળેનો મુસન
 માન મુનશી વિમેય કુશગ હોય અને તેની ભાસા પણ ગુદ્દ હોય એ
 બનના ન્તેગ હતુ, પરંતુ ભાગતીયો માટે એમને ગખવાનો શોખ ઘણો જ
 મોનો પડી જતો વળી ઈગિનમાં ગજગીય ખટપટને લઈને તેઓ પણ
 અત્તમી સદીના અતભાગમાં આવના બધ થઈ ગયા ભાગતમાં વસના
 મુસનમાનો આ કાર્થની કાગેનિયત ધગવના ન હતા પરિણામે હિંદુ
 મુનશીઓની સખ્યા વધી ગઈ

આ કાર્થમાં ગુજરાતી હિંદુઓ (નાગર, કાયમ્થ, બહ્મસત્રિય વગેરે)
 પડાન નહતા તેમણે નમ્વ ફરેના ઘણાં પુસ્તકો મળી શકે એમ છે
 એ ફક્ત લખવાનો જ ધધો કરતા એણે ન હતુ, પોતાના અભ્યાસ માટે

પણ ગાખના એટલે કે તેમનું વનસ્ત્ર માહિત્ય નરક હતું તેઓ
 ગેરે પશુ ગચ્છતા, અર્થાત્ શાયર પપુ હતો તેમાં ફેટનાક ગોખને માટે
 લખના તો ફેટનાક પોતાના પુત્રોના સિદ્ધાંત માટે પણ વખના
 કે લખાનતા માહિત્ય અર્થાત્ અર્થાત્ હાકેમો અને દોનતમદ નિદાનોએ
 પ્રથમ પોતાના અભ્યાસ માટે તેમની કામેનિયતો દાયદો ઉદાનો હતા
 એવી રાગ્યો હમ્મતો અમદાવાદમાં આવી હમ્મત પીઠ મોહમ્મદ
 શાહની દરગાહનું કુતુબખાનું, આપાગવ બોગાનાથ પુસ્તકાલય, ગુજરાત
 વિદ્યામંથાનું પુસ્તકાલય, મુઠ્ઠિ યુનિવર્સિટી નાલેરી ફાર્મ અમા
 લાયબ્રેરી વગેરે જગ્યાએ અદ્યપિ મળે છે

ધણા ગુજરાતીઓ જે ફારસી મુનશીઓ તરફ કામ કરતા તેઓમાં
 ખતનવીઓ (પદ લખનાર) પણ હતા જેઓ ગામડે ગેરે તે ઉપના
 શરે અને કસમાગોમાં તો સખ્યાનધ ગણતા નવાબ કે પાદશાહ—
 જેના ગામમાં પોતે ગેરે તેને ગામેમાંના અમાચાં પદ દારા પૂગ
 પાડવાનું કાર્ય ખતનવીઓનું હતું એકને બીજા ઉપર મારગ વખા
 આપવાનું કામ પણ તેમનું જ હતું કિંમત તરફથી બાદશાહો ઉપર અગ્ર
 થતી તેના ધનાં પણ તેઓ જ હતા

મોટા અર્થાત્ ઉમર વેળા મુનશીઓ પોતાના અમલદારોને નામે
 કે પોતે અન્ય ઉપર પડે લખના તે સાચી ગાખના તે પડી
 તેમની જિંદગી દરમિયાન કે તે માટે તે બધા એક સમુદાયે
 એકા દરવાખા આવના તે મચ્છનો દીવાલો લખનામાં આવતો
 આમ કરવામાં તેઓનો હેતુ હિન્દુની જનતા માટે એક અતિહાસિક
 અથ તૈનાં દરવાખો ન પણ હોય, પરંતુ તેમની શેની બીજાને
 બતાવી અભિમાન લેવાનો તેમજ આનંદાગિ બાદ અને પદવ્યવસ્થા
 શીખનાર માટે નમૂના તૈનાં દરવાખો તો જગ જ હતો તેઓ તે
 અન્યને વાચવા આપના અને તેની નમન તૈનાં કરવા પણ દેતા
 ફેટનીક વખત એ મુનશીઓના પુત્ર કે મિત્રો મદમની વાદગીરી

દાયમ નખના માટે તેમના પત્રોનો સમ્રહ તૈયાર કર્યા કે કરાવના સામાન્ય કારુનો પણ દર્શી અને ખાનગી પત્રોનો સમ્રહ પોતાના પુત્રા અને પૌત્રોને વડીલોપાર્શ્વિન ધર્મો શીખવનાના ઇગદાયી તૈયાર કરના મદ્રેસાઓના ઉચ્ચાદોની ખર્ચે પણ ફરમાનો, મનદો, ખનો, દસ્તાવેજો વગેરેની નખોનો સમ્રહ વિદ્યાર્થીઓને શીખવના ગ્રંથો.

હિંદુઓનો ફારની ભાષાનો ગોખ

ત્યાં જ્યાં નવાની હતી ત્યાં ત્યાં રાગી પણ જાં ધાતી મેરી હતી. અમદાવાદ, મુગન અને ભગ્યનો હિંદુ મુસદ્દી વર્ગ ફારનીમાં પ્રવીણ હતો. પ્રિટિંગ ગત્ય દરમિયાન લોકો અગ્રેજી શીખના અને હવે હિંદી ગીમે છે તેમ તેઓ તે અગ્રેજી ફારની શીખના મુનશીઓ અને આપુદગ્યો શીખનાગને જે જઈને અગ્ર તેમને પોતાને પુત્ર મોનાનીને શીખવના.

ફારની શીખનાનો પ્રયાગ એટલી હદે પહોંચ્યો હતો કે એક કદેનન પણ ગુજરાતમાં પ્રચલિત થઈ ગઈ હતી કે ‘પહે ફારની, વેચે તેન, જુઓ એ કુદરતના ખેન ૨ ફારની શીખેના માણુમને જ્ઞી હવકો (તેન વેચવા જેવો) ધધો કરવો પતો ન હતો અને એવું ધાય તો આશ્ચર્યની વાન હતી અથોત્ ફારની જ્ઞાન ધરાવનાર ભાગ્યેજ મેનાર ગ્રંથો હતો.

ગુજરાતીઓમાંનો અમુક સમુદાય તો ફારનીના હતો તેઓમાં

૧ ટાન્વાભાઈ પીતામજ દાસ દોસરી કૃત સાહીના સાહિત્યનું દિ દર્શન (પૃ ૧)માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે “અનેક-મે-અભારા, આપુદગ્ય કા પેટ નગારા, અનેક-મે દુવા, આપુદગ્ય કા મગ ગયા જુવા” આવી લીટીઓ દાની દાની મસદ્દોમાં ભાવાલી.

૨ એ કહેવત ઉર્દૂ કહેવત પહે ફારની વેચે તેલ, યહ દેલો કુદરતકા સેલ નો અનુવાદ છે.

કેટલાક તો ઇન્ચામી રગમા રગાયેના હતા તેમાં નાગમે ફારમી પાળળ એટલા બધા લઈ હતા કે કેટલાકે પોતાના નામોને પણ ફારસીનો ઝોપ આપ્યો હતો મુસ્તના મુસ્તફીઓમા એકા કહેનકાનતા ગયછ^૧ કુદુમના કેટલાક ગૃહસ્થોએ પોતાના અસન નામો ફારસીમય કરી મિન્લસગયર, આહેમગય વગેરે ગમ્યા હતાં^૨ એ ઉપરાંત નાગરોમા આવા પ્રકારના ખુશાવગય^૩, દોનનગય ગુનાનરાય, હિંમતરાય, ન્યામનગય,^૪ ચમનનાન,^૫ નાજુકયાન ગુલામશકર વગેરે નામો છે એમાના ઘણાં હવે અન્ય ન્યાતના લોકોમા પણ સામાન્ય થયાં છે એ ઉપરાંત ગુજરાતીઓમા ગરીમદાસ, મુસ્તાકગય, હકીમચદ,^૭ વખતચદ, બાણભાઈ, ઉમેદભાઈ, બચુભાઈ,^૮ અમીચદ^૯ વગેરે અગમી-ફારસીની અસરવાળાં નામો છે નાગર, કાવચ, બ્રહ્મ ક્ષત્રિયોમાં આ અસરવાળા નામો વિશેષ હોય છે ગજપૂતોમા અજનાથ, ઉમેડસિંહથ, ખાનમિંહથ, ભેગવગસિંહથ, રતેહસિંહથ, તખતાથ, હિંમતસિંહથ બહાદુરસિંહથ, વખતાથ વગેરે જેવાં હોય છે ઉત્તર ગુજરાતમા સ્ત્રીઓનાં નામોમા અવન (અવન ઉપરથી), મીરા (‘મિરાત’ ઉપરથી સહવે) હોય છે

૧ ને મુસ્તમા નાગરોનુ એક કુદુબ છે (‘વટનગગ નાગરો’ પૃ ૧) એ કુદુબ સાડી નણસો આગસો વરસથી મુસ્તમા છે (‘વ’નમરા નાગરો પૃ ૬)

૨ સાચો ઉચ્ચાર ‘મિન્લસ’ હોવો એઈએ

૩ અકબર હિંદી કવિતા રચતો હતો તેમા તેણે હિંદુ તરફ વલણ રાખતુ ‘અકબરનાય’ તખલુસ રાખ્યુ હલ (Smith Akbar p 421)

૪ જુગ્ન-દાલ ઉપ થી

૫ ને મત’ ઉપરથી, બેનો અર્થ ‘મહેબ્બાની’ થાય છે

૬ તેમાથી હવે ચિમનનાન પણ છે

૭ એમા ‘ચદ ચદ્ર ઉપરથી છે એને ફારસી શબ્દ ‘ચદ’ (અર્થાત્ કેટલાક) સાથે કઈ રુબધ નથી

૮ વચ્ચદ (શ) ઉપરથી

૯ અમીન (અ) ઉપરથી.

મનુષ્ય સાહેજગય વિશે એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની સંખ્યા પણ ફારસી ભાષામાં કરતો હતો.^૧ તેનો સ્વભાવ અતિ દોષી હતો. પાતવાતમાં તેનો પિત્તો ખસી જતો, તેથી ગુજરાતીમાં કંઈ સીધી વાત કદાચ તેને આછી પડી ગયે એમ મમણ તેનો ગોર મહાગજ સુધ્યાન તેની સાથે ફારસીમાં હતો હતો વિદવળ ધઈ વાન કર્નો.^૨

સુરતના જાણીતા દીવાનજી કુંડમના એક વાર્તા મીઠાસામે અ બક (નાસિકે નહક)ના ગોગના ચોપડામાં પોતાનાં કુંડમનાં માણમેના નામદામ ફારસીમાં લખી આપ્યાં હતાં

ગ બ દાલાભાઈ મુજગમ દાદીના દાદા ચિમનવાસ દાદી જો કે કામ કરતા તો આપુદણ (શિકર)નું, તોપણ હતા છતિદાસકાર. કવિ નર્મદાગકરને 'સુરતની મુખ્તેસર હકીકત'^૩ માટે એમણે જ બધી હકીકત આપી હતી પોતે હતા મગીમ પણ દાર બકુ ગખના તેથી એમને સૌ 'દાદી' કહેતા એમની પામે ફારસી પુગલે ધણા હતા અને તેમને ઉદ્ધ કરડી ન ખાય માટે પોતે ગિવાડી પાડતા. એ ગિવાડીને ખવડાવવા રાહથી જોઈએ તે પોતે તો ક્યાથી કાટે? તેટલા માટે

૧ જીવનચરિત્ર, નર્મદાશકર, પૃ. ૪૬

૨ એક નાગર અમલદાર વિશે કહેવાય છે કે બાપનું આજ્ઞ કરાવતી વખતે ગોરે પિંદ ગોઠવ્યા હતા તે ખસી ગયા, આથી મજબાન ગુસ્સામાં આવી જઈ બોલ્યા —

માદરવહ્ત પિઠો કુજા મી રવન્દ^૩

ગોર ફારસી બોલતો હતો અને ડાબર જવાની હતો. તે બોલ્યા—

ચ મયા નમી રવન્દ ચ મકા મી રવન્દ ।

આ ઉલ્લેખ શ્રી. રત્નમણિરાવ ભોમનવ ભેટ તરફથી મળ્યો છે.

એમાં માદરવહ્ત ને બહાને માદરવહ્તતા શબ્દ હોવો જોઈએ. તે ઉપરાંત

પણ ફારસી શબ્દતા એમાં જળવાઈ નથી

તેમને ત્યાં 'શીખવા આવતા વિદ્યાર્થીઓને મહેતાજીની 'શીખ' માં રોટલી લાવવાનો હુકમ હતો.^૧

વાલ્મીકી કાવ્યરચ દર કુટુંબના દાકરલાલ મુંદરાલાલ નામના એક સદગૃહસ્થ ફારસીમાં ઘણી કવિત્વશક્તિ ધરાવતા હતા. તે દર વરસે એક કર્સાદો (પ્રશંસા કાવ્ય^૨) દિલ્હી મોગલ બાદશાહને મોકલતા.

રાવસાહેબે આર. જે. દેસાઈ^૩ (હાલોલ)એ મને જણાવ્યું હતું કે “મારા મલ બાઈલાઈ કહેના કે સંખ્યા તેઓ ફારસીમાંથી પાંચીને શીખ્યા હતા.” વધુમાં તેમણે એ પણ લખ્યું હતું કે “મહારાં માતૃશ્રી ફારસી સાહિત્યનાં અભ્યાસી હતાં અને ઉર્દૂમાં કવિતા પણ રચતાં.”

સાદીના સાહિત્યના પ્રદર્શન^૪માં પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે “પરસી-ગ્રીસ વર્ષ ઉપર નાગરમાં ફારસી અને ઉર્દૂનો સાગે અભ્યાસ કરેલી સમારોઓ ધરાધરી હતી.”

અભેરામ નામના કાવ્યરમણે પોતાના ફારસી બાળના તાનની બારે તુમાખી હતી. નવાબ સાહેબ આગળ એક વખત પ્રશ્ન મુદાયો કે “હજૂરે વાલા ! આદિરામનું નામ ‘આઈન’^૫થી લખાય કે ‘અસિફ’^૬થી ? નવાબ સાહેબ જેવા શરીરે સ્પૂસ હતા તેવા જ બુદ્ધિના ગ્વાહ હતા.” તે જોવાયા: “ખિલાશક, ‘આઈન’થી. મારા દીવાનનાં ધરમાં મામૂસી ‘અસિફ’

૧ મધ્યકાલીન સાહિત્ય પ્રવાહ પૃ. ૨૦૭

૨ સુરત સાહિત્ય પર્વિક (ઈ. સ. ૧૯૦૭)ના પ્રદર્શનમાં એક ફારસી કસીદો. એમનો રચયેલ એમના કુટુંબી માધવદાસ બજવાનદાસ તરફથી મુકવાનાં આવ્યાં હતાં.

૩ અવસાન તા. ૧૨મી એપ્રિલ ૧૯૫૦ ને રોલ.

૪ પ્રકાશન ઈ. સ. ૧૯૧૧, પૃ. ૭

૫ ફારસી વર્ણમાળામાં એક વર્ણ છે.

૬ “ “ “ “

વપનાય નહિ” અભેગમે કયું કે “બુદાવન્દે નેમના આદિનગમન્ને પૂઠા આદિય એટલે સુધી - તે હિંદી શબ્દ એટલે ‘આઈન’ થી રાદ ના જ થાય” આદિનગમ આત્મા, નવામ આહેમે પ્રલ પૂઠો પ્રસન્ની લલણ ઉપગ્રથી મુલમદ્દને માલુમ પડ્યું કે નવામ સાહેબને ‘આઈન’ થી રાદ ફગવવું છે પોતાને કાન્થી ભાષાના વિપ્લવર્મા-સાંદીનું વેળુ યાદ આનું -

“દેગે મન્યહતઆમીઝ મિદ અઝ ગન્ન ફિનાર અગીઝ”
[અર્થાત્ આફત ઝબી કરે એના સત્ય કન્ના હલાપશુમરેહ “દુહ ઉતમ છે.]

વળી ફારસીમાં છે કે -

“આઝ રહ રઝન મુલ શબી હમ્ત,
એમાયદ શુક્તન ઝગ માહો પર્વિન”

[અર્થાત્ ને પાદમાદ દિવમ માટે ને કે રાત છે તો તેને ઉત્તર આ જ વાગેલો મુદે કે હા! જરૂર ગત છે ને પેયો ચદ્ર અને પેત્ર કૃતિમ નદાન]

તેમણે જવામ આપ્યો - “મજા ફગાતે દે, જહાપનાહ! બન્દે ના નામ ‘આઈન’ સે શુક કિયા બના હૈ” નવામ સાહેબે મૂછે તાવ દીરો - “બાન દીમ! ચોપદાગ! મર્મદા દો ચેહ મુઝીમ સીડીમે” અભેગમ નારો તેણે ના ફરી ફારસી ગામત બહાવ મારી કે ના ફરી ફરમારમાં મો બના મુઝે

કાયસ્થ નાગર પ્રલક્ષનિય વગેરે કોમોની વ્યક્તિઓના હોદ્દા

અકમળના સમય બાદ ગુજરાતમાં કાયસ્થ નાગર પ્રલક્ષનિય

૧ રામ્તીયે જોઈએ

૨ ફિલ્મ જોઈએ

૩ નદશર્હ-જનન ચરિત્ર પૃ ૫૦

આ વાતમાં ફારસી અને હદ વાક્યોમાં ઉચ્ચાત્સુદોષ છે, પરંતુ મે ફક્ત નકલ જ કરી છે સુધારીને કોઈ શબ્દ મૂક્યો નથી, કાગળ કે વાચકો સમજી શકે એવું જ એ છે

વગેરે કામોના લોકો મોગી સાખ્યામાં ફારસી ભાષા શીખી તેમાં પ્રતીલુના મેગની નોકરીમાં લખન થતા કેટલાંની નોકરી વશપર પરાયી થાતી આવતી અને કેટલાં નીમે ધીમે ઉન્નતિ કરતા દીનાનપદ મુધી પહોંચી ગયા હતા તેઓએ વકીલ^૧ મહીર દફતરમાં તેમજ પેશકારના^૪ હોદ્દા પ્રાપ્ત થયા હતા તે પછી તેમના ફારસીના જ્ઞાનને નીચે જ^૫

હિંદુઓમાં ફેલીક ફારસીની અસરનાળી મહત્વની અટકે

ગુજરાત અને ઔગણ્ટ્રમાં ખાસ કરીને અટકો એમ કુટુંબને વફા રીતી વગગી ગહેતી હોય એમ લાગતુ નથી થોડીક પેઢીઓ સુરી એક અટક ચાલ ગહે અને પછી કોઈ કમળુને લઈને એ બદનાઈ જાન છે સ્થળ બનાવાને મરણે એક ગામમાંથી બીજા ગામમાં આ મા હોય તો જૂના ગામના નામથી ઓળખાતી અટક કેવીય વાગ પડે છે ધન દોનનની તુમાખીમાં અટકો નની નાખવામાં આવી છે અને આવે છે મશ્હરી કે મટાક્ષમાં પાડેના નામો ઉપરથી પછી એમાં ફેરફાર થાય છે, પરંતુ નિશો રીતે એકાં વ્યક્તિ કઈ અમાધારણ કાર્ય કરે તો આખુ કુટુંબ નરા નામથી ઓળખાય છે તેમજ ધધા, નોમરી

૧ વકીલ (અ) - જેન્ટ જે બીજા સક્તનત^૨ હાથ નીચેની રિયામતમાં ગહેતો

૨ વક્ષાઈ (ફ) - એ પગા ખાતાનો અમલાર હોતો તમામ અમલદારોના પગા મિલ એણે મજૂર કમ્યાના થતા

૩ દફતરદાર (દા) એકાઉન્ટન્ટ જનરલ જેવો એ હોતો હતો દેશી ગણ્યની રસિદોસ્તીમાં મિટિશરોએ એ ખાતાના અમલદારનું 'દફતરદાર' નામ રખ્યુ હોય એમ લાગે છે દેશીએ માટે તે દિવસોમાં મિટિશ ગણ્યમાં એ લિયામાં લિયા હોતો ગયાનો

૪ પશકાર (ફ) - (પશ = આગળ કાર = કામ) અર્થાત્ પોતાના ઉપરથી અમલદાર આગળ કામ તૈયાર કરીને મૂકનાર અર્થે ઃ મત્રી

૫ જે વિશે મે મામ પુસ્તક 'ખામરોનુ ફા સી બારા' અને સાહિત્યનુ ખેગલ મા વિચલવાર લખ્યુ છે

અને હોદ્દા ઉપરથી ફેટવીક અટકો પડી ગય છે. આની રીતે હિંદુઓ મુસલમાનોના સબંધમાં આવવાના કારણે અગ્ની-ફારસી શબ્દો અટકોમાં એક યા બીજા કારણને લઈને આવ્યા છે.

હજીત મોટે નીચે ફેટવીક અટકો અને તે પડવાના કારણો આપવામાં આવ્યા છે —

અમીન (અ.)

અગ્ની ફારસીમાં એનો અર્થ ‘વિશ્વાસુ’ થાય છે એ મહેમદી ખાતા અને કૈયત વચ્ચે સલાહ સમાન રહેતો ગામડાઓમાં ખેડૂતોને જોઈતી સહાયની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેનું હતું તમાવી મારફત હજી બજાર બી વગેરે મોટે સગદારી મદદ તે મેળવી આપતો અને બીજા વગસના પ્રથમ હપ્તામાં તે વસૂલ કરી લેતો.

પાગીદારોમાં એ અટક મળે છે કુટુંબની કોઈ એક વ્યક્તિ એ કામ કરતી હોય ત્યાંથી તે કુટુંબની એ અટક ચાલુ થઈ હોય.

અલમોલા (અ.)

અરબીમાં ‘મૌલા’ નો અર્થ ‘માયિક’ તેમજ ‘ગુલામ’ થાય છે વાક્યમાં મુકુર વસ્તુના નામ આગળ અંગ્રેજીમાં The આવે છે તેમ અગ્નીમાં ‘અલ્’ આવે છે મુમયમાન ઉપરી અધિકારીને ‘મૌલા’ યા ‘અલ્-મૌલા’થી સંબોધતા કોઈ નોકરિયાત હિંદુ ‘અનમૌલા’ નું ઉપનામ પાડ્યું હોય અને પાછળથી તેના કુટુંબમાં એ અટક ચાલુ થઈ હોય એ બનવા જોગ છે.

કોઈ મુસલમાન અમીને ત્યાં નોકરી કરતો હિંદુ ‘અનમૌલા’નું ઉપનામ પાડ્યું હોય અને તે પછી તેના કુટુંબમાં એ અટક ચાલુ થઈ હોય એમ પણ સંભવે છે ભરૂચ બાજુના સાન્સવત સાહ્યોમાં આ અટક છે.

કાજી (અ.)

મૂળ ઉચ્ચાર કાજી છે મુસલમાની અમલ દરમિયાન હજીમાંના

ધાર્મિક-સિદ્ધિ અને ગૃહીય કાર્યોમાં નિષ્ફાળ વ્યક્તિઓને કચેરીમાં ઇન્ચાર્જ આપના એ પછી ઉપ- નીમવામાં આવતી પશ્ચિમ કોઈ પગ દિન્દુ કાજ તરીકે નિમાતો નદિ આથી કોઈ મુત્તયમાન કાજના હાથ નીચે સિગ્નેટરી, મગફની કે કોઈ એવી નોમરીમાં કામ કરનાર દિન્દુઓના કુટુંબમાં પોતાના ઉપરીના આ હોદ્દાને વર્ષને એ અટક આવી હોય એ સંભવિત છે

વળી ગુજરાતીમાં એવી કહેવત છે કે, ‘મજલ દૂનગા કમો’^૧ તો મહે ‘ગાગ ગામકી દિગ’^૨ એ રીતે ગ્રામી પાઠવી પચાત કરનારને ‘કાજનું ઉપનામ મળ્યું હોય અને તે પછી એ અટક તે કુટુંબમાં ચાલુ થઈ હોય એ પણ સંભવિત છે

કાનૂનો (કા)

એનો મત્તદાર્થ “(પ્રચારમાં આવના) મહોનો ચાનનો સન્દેશ” થાય છે ગામડાના મહેસૂલી અમલદારે પોતાના હાથ નીચેના ભાગના મહેસૂલ વિશેની તેમજ અન્ય તમામ વાવડા કાનૂની માહિતીઓથી નાકફ ગહેના અને તેમનું પનક ગખના જે કોઈ કુટુંબની કોઈ એક” વ્યક્તિએ એ હોદ્દો ભોગ પે હો તેમાં એ અટક ચાલી આવી છે ખામ કરીને પ્રત્યક્ષનિરોમાં એ મળે છે

દીવાન

નાગરોના કોઈ કુટુંબમાં એકાદ વ્યક્તિએ આ હોદ્દો ભોગવ્યો હશે તે ઉપરથી તે કુટુંબમાં આ અટક ચાલી આવી છે” કોઈ વ્યક્તિની અટક ‘દીવાન’ સમ્બંધે છેડે ‘જી’ સંમોધનમાં વિશેષ માન દર્શાવના ઉમેરવામાં આ પે હશે અને તે પછી તે જ સમ્બંધ એટલે કે ‘દીવાનજી’ સમ્બંધમાં વપરાતો થયો હશે નાગ

૧ આ કહેવત હર્દમાંથી આવી છે

૨ પ્રો. વિનોદિની નીવક-ગુજરાતી અકોનો ઇતિહાસ, પૃ ૮૩

૪થુ] ગુજરાતી ભાષામાં અરબી ફારસી શબ્દો ૨૦૭

ગામાં 'દીરાન' તેમજ 'દીરાનછ' અટકે ધગવનારા કુટુંબો મળે છે

ખટ્ટી (કા)

અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું તેમ ખટ્ટી નામનો હોતો મૂળમાન ગાળ્ય હાથિયાન હતો ફારસી અનુનાદને જ આ નોકરી મળી શકતી થયેા નાગરોએ ખટ્ટી તરીકે કામ ખું હતું તેમનામાંના ધણીખનાના કુટુંબોમાં એ અટક ચાલી આવી છે

બાદશાહ (કા)

કોઈ કુટુંબનો એનાદ માણ્ય બાદશાહની ખાનગી નોકરીમાં હો અને તે ઉપરથી એ અટક પડે હોય એમ યાગે છે આગસ્ટ મંત્રસૂતે ગુજરાતીમાં કદાચ અને મરમરીમાં 'આગસ્ટ બાદશાહ' કાનામાં આવે છે એની કોઈ એ બ્યખિતુ એ ઉપનામ પડ્યું હોય અને પછી તે સમદ અટક રૂપે ચાલુ થયો હોય એ સંભવિત છે વગેરે પોતાની સિદ્ધિ દગ્તા વિગેરે હાથી કોઈ અટક નહેનારને લાકો 'બાદશાહ' મળતા હોય અને તે પછી તે કુટુંબમાં એ અટક ચાલી આવી હોય એ પણ બનવાખ્યા છે^૧

અમદાવાદમાં સામેદરા નાગરનું એ કુટુંબ એ અટક ધરાવે છે એમ મારી જણુમાં છે, પરંતુ તે કુટુંબની એ અટક સાથી પડી છે એ નક્કીપણે કહી શકાય નથી

મજમૂદાર (કા)

(મન્મૂદાર અર્થાત્) એમાં મન્મૂદનો અર્થ "ઉપગતેનુ યા એમું કરેનુ એવો થાય છે એ દીરાની (મહેસૂલી) હિઆમખાતાનો અમનદાર

૧ મુસ્લિમ દેશમાં વસતી અનાવિવ શાદાણુ કામ ખાવાપીવામાં અને રહેણી-રહેણીમાં ઘણી મોજાવી ચલાય છે, તેથી તેમને માટે 'અનાવિવ બાદશાહો' જે-તે વાર વાત વાતમાં બાપરવામાં આવે છે

હતો જેને અંગ્રેજીમાં 'રેકર્ડ' આદિસર' કહી શકાય આ અટક નાગ, કાયરથ તેમજ બ્રહ્મજ્ઞિયોમાં છે એ અટક પણ હોદ્દાની રૂબે જ પડી છે મુનશી (અ.)

આ શબ્દ એક સમયે સામાન્ય રીતે 'માસ્તર' કે 'શિક્ષક' ના અર્થમાં વપરાતો હતો તે અગાઉ પાઠ્યાહો તેમજ ઉમરાવો એક મત્રી ગણતા, જે મુનશી કહેવાતો. તેનું કામ ઇન્સા (અ) અર્થાત લેખનનું હતું ફારસીમાં કામેવિયન ધગવનાં કોઈપણ હિંદુ કે મુસ્લમાનને એ જગ્યા મળી શકતી નાગરો તેમજ અન્ય જાતિના હિંદુઓએ એ જગ્યા ઉપર કામ કર્યું હતું તેમના વશજેમાનો ધણાએ એ અટક ચાતુ ગણી છે

વકીલ

કોઈ કુટુંબમાં પુરાણા જમાનાથી 'વકીલ' અટક ચાલતી આતી હોય તો 'વકીલ'ના ઉપર જણાવેના હોદ્દાને લીધે છે, પરંતુ અદાલતમાં વકીલાત કરતી એકાદ વ્યક્તિના ધણા ઉપરથી તેના પુત્રોએ શોડા સમય અગાઉથી જ અપનાવેલી પણ એ અટક છે

સૈયદ (અ)

મુસલમાનોના પેગમ્બર મોહમ્મદની પુત્રી ફાતિમાના વશજે સૈયદ કહેવાય છે સૈયદનો અર્થ 'સગદા' થાય છે ગુજગતમાં મુસલમાની સત્તનત દરમિયાન કચેરીમાં જે માણસો કામ કરતા તે મોટેભાગે પોતાના ઉપરી અમનદારની અટકે જ ઓળખાતા આ રીતે કોઈ એક સૈયદ મુસલમાન અમનદારના હાથ નીચે કામ કરનારા 'સૈયદ'ના ઉપનામથી ઓળખાતા તે પછી તેમના વશજેમાં એ અટક ચાતુ થઈ હતી અત્યારે અમદાવાદમાં નાગરોના કેટલાંક કુટુંબ આ અટક ધગવે

હઝરત (અ.)

એ પવિત્ર પુરુષો માટે મુસલમાનોમાં માનવાચક શબ્દ છે એ શબ્દ અટક તરીકે પણ નાગરોમાં વપરાયો

આવી રીતની ઇનામદાર,^૧ કિનારીવાસી,^૨ કિનખાખવાસી,^૩ ખમ્મનચી,^૪ દોસનખદા,^૫ ફોજદાર,^૬ મારફતિયા,^૭ મુનસફ, રગરેજ,^૮ શરાફ^૯ વગેરે કેટલીએ અટકો અરબી-ફારસીના પ્રભાવવાળી ગુજરાતીઓમાં ચાલુ છે. ખાસ કરીને નાગર, કામગ્ય અને ધ્વજશુનિય કોમોમાં એ વિશેષ છે. તે ઉપરાંત મુસલમાન અને પારસીઓની અટકો મોટે ભાગે અરબી-ફારસીની હાયાવાળી હોય છે.

ફારસી ભાષાના જ્ઞાનની આવસ્યકતાને લઈને સરકારી કચેરીમાં કામ કરતા નોકરોનાં મોં ઉપર અરબી ફારસી શબ્દો ચડી ગયા હતા. માતૃભાષામાં તેના સમાનાર્થ શબ્દો મળતાં ન મળતાં, મોંએ ચડેલા શબ્દો પોતાની ધરગથ્થુ સામાન્ય વાતચીતમાં પણ તેમનાથી વપરાઈ જતા. તે ઉપરાંત જેમ બ્રિટિશ સત્તા દરમિયાન અંગ્રેજી શબ્દો જરૂરી થા બિનજરૂરી રથાને વાપરવાનો કેટલાકને ચસકો હતો અને આજ પર્થત છે તેમ કેટલાક હિંદુઓને ફારસી શબ્દો બાબતમાં હતું. વળી જે ભોકોને ધણો સમય ફારસી શીખવામાં ગયો હતો અને તેમાં તેમને પ્રવીણતા સાંપડી હતી તેમનાં લખાણોના બાવો અને વિચારો ફારસી-મય થયા હતા. જેમ આજના અંગ્રેજી અભ્યાસીઓનાં લખાણમાં અંગ્રેજિયત હોય છે તેમ તેઓની બાવાનો બાલ સિખાસ ગુજરાતી હતો, પરંતુ વર્ણુનશીલી, વાકચર્યના, શબ્દોની બનાવટ વગેરેમાં ફારસીની ઝલક

૧ કિન્નુઆમ (અ.) + દાર (ફા. પ્ર.)

૨ કિનારી (ફા.) ઉપરથી

૩ કમ્મલાબ (ફા.) [કમ્ = જોડા + લાબ = લાંબી] ઉપરથી

૪ દોહત્ત (અ.) + જાદહ (ફા.)

૫ મઝ્ફરિફત (અ.)

૬ રગરેજ (ફા.)

૭ સરાફ (અ.)

રહેતી. આના પરિણામે વખત જનાં કેટલાએ ફાદસી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રવેશ પામ્યા અને તેનો સમલ શબ્દકોશનો એક ભાગ બન્યો.

રાજ્યવ્યવસ્થા, કચેરી, કોર્ટદરબાર અને મહેસૂલ ખાતું

અખત્યાર	મિલ્તિયાર	(અ.)
અજતરકે	અજતરફે[અજ(ફ.)+તરફ(અ.)]	
અદા		(અ.)
અદાલત	અદાલત	(અ.)
અદાવત	અદાવત	(અ.)
અમલદાર	અમલ+દાર	(અ.)+(ફ.)
અરજ	અરજ	(અ.)
અરજી	અરજી	(ફ.)
આગમ	આગમ	(અ.)
આપદે	આપદે	(ફ.)
આમદની	આમદની	(ફ.)
અગત	અગત	(અ.)
અગતે	અગતે	(અ.)
અનસાફ	અનસાફ	(અ.)
ઉફે	અફે	(અ.)
ફતલ	ફતલ	(અ.)
ફતલો	ફતલો	(અ.)
ફતલો	ફતલો	(અ.)
ફસમ	ફસમ	(અ.)
ફસમો	ફસમ	(અ.)
ફાજી	ફાજી	(અ.)
ફાજી	ફાજી	(અ.)

કાપડો	કાગિરદ	(અ.)
કારકુન	કારકુન	(ફ.)
કાગમાર ^૧	કાગોશ	(ફ.)
કાસડ	કાગિર	(અ.)
કેદ	કેદ	(અ.)
કેદખાનું	કેદખાન	(અ)+(ફ.)
કેળી	કેલી	(ફ.)
કેફિયત	કેફિયત	(અ.)
ખાત	ખાત	(અ.)
ખાસ	ખાસ	(અ.)
ખિનાજ	ખિનાજ	(અ.)
ખુવામો	ખુવામ	(અ.)
ખૂન	ખૂન	(ફ.)
ખૂની	ખૂના	(ફ.)
ગીરો	ગીરો	(ફ.)
ગુનેગાર	ગુનેગાર	(ફ.)
ગુનો	ગુન	(ફ.)
ગુમાસ્તો	ગુમાસ્ત	(ફ.)
ચક્રો	ચક્ર	(ફ.)
જપતી	જપતી	(અ)+(ફ.)
જનિયા	જનિયા	(અ.)
જમાર	જમાર	(અ.)
જમાદાર	જમાદાર	(અ)+(ફ.)
જમીન	જમીન	(ફ.)

૧ મસ્જીદમાં કાગિરદ શબ્દ વાપરેલો છે.

૨ બારતીય ફારસી છે.

જમીનદાર	જમીનદાર	(ફા.)
જમીનદારી	જમીનદારી	(ફા.)
જરાયન	જિરાઅત	(અ.)
જલ્લાદ	જલ્લાદ	(અ.)
જાગીર	જાગીર	(ફા.)
જાગીરદાર	જાગીરદાર	(ફા.)
જામીન	જામિન	(અ.)
જાહેરાત	જાહિરાત	(ફા.)
તખ્ત	તખ્ત	(ફા.)
તખાવી	તખાવી	(અ.)
તપસીલ	તપ્સીલ	(અ.)
તપસીલવાર	તપ્સીલ	(અ.) ઉપરથી
તાકીદ	તાકીદ	(અ.)
તાજ	તાજ	(અ.)
તારીખ	તારીખ	(અ.)
તુમાર	તુમાર	(અ.)
દગો	દગા	(ફા.)
દફતર	દફતર	(અ.)
દરખાસ્ત	દરખાસ્ત	(ફા.)
દરખાસ્ત	દરખાસ્ત	(ફા.)
દલીલ	દલીલ	(અ.)
દસ્ત	દસ્તખત	(ફા.)
દસ્તૂર	દસ્તૂર	(અ.)
દસ્તાવેજ	દસ્તાવેજ	(ફા.)
દાખલ	દાખલ	(અ.)

આતમી	વાત્વિ+મી (અ) + (ફી. ૩)
આનમીનગ	આતિન, લી અને દાર (અ.), (ફી. ૩) અને (ફી.) ઉપરથી
બાદશાહ	બાદશાહ (ફી.)
મહેસૂલ	મહેસૂલ (અ.)
માફ	મુઆફ (અ.)
માફી	મુઆફી (અ.)
મુકદ્દમ	મુકદ્દમ (અ.)
મુકદ્દમો—મુકદ્દમો	મુકદ્દમહ (અ.)
મુચલવહ	મુચલવહ (ફી.)
મુત્તલી	મુત્તલી (અ.)
મુત્તી	મુદ્દા ^૧ (અ.)
મુત્તમ	મુત્તમ (અ.)
મુત્તલી	મુત્તલી (અ.)
મુત્તસદ	મુત્તસિફ (અ.)
મુત્તસદી ^૨	મુત્તસિફ+મી (અ.)+(ફી. ૩)
મુદ્દા	મુદ્દા (ફી.)
રકમ	રકમ (અ.)
રસાલદાર ^૩	રિસાલદાર (અ.)+(ફી. ૩)
રસાલો	રિમાલદાર ^૪ (અ.)
રુખસત	રુખસત (અ.)
રુશન	રિશ્વત (અ.)

૧ હાક, હમ્મલ

૨ ફારસીમાં અર્થ ‘આય’ અને ગુજરાતીમાં ‘અધિકાર’

૩ બારતીય ફારસીનો શબ્દ છે

૪ બારતીય ફારસીમાં અર્થ ‘અવાગેની રકમ’ થાય છે

સિરગ્તેનાર	ગરિસ્તહદાર	(ફા.)
મુબેદાગ	મુબહદાર	(ફા.)
મુબો	મુબહ	(ફા.)
હક	હક્ક	(અ.)
હકૂમન	હુકુમત	(અ.)
હજૂર	હુજૂર	(અ.)
હપતો	હક્તહ	(ફા.)
હગામી	હગામી	(ફા.)
હાકેમ	હાકેમ	(અ.)
હિસાબ		(અ.)
હિસાબ કિતાબ	હિસાબકિતાબ ^૧	(અ.)+(અ.)
હુકમ	હુક્મ	(અ.)
હુકમનામું	હુકમનામહ	(ફા.)

કાયદા તેમજ કોર્ટ દરવારની ભાષાના સગલગ મોટા ભાગના પાશ્વિભાષિક શબ્દો અરબી થા ફારસી છે. ખુદ ‘કાયદો’ અને ‘કાનૂન’ શબ્દો પણ અરબી છે તે ઉપરાંત વિચારો અને ભાવોને બધાએસના કોર્ટ અદાલતના કેટલાક શબ્દો અને શબ્દસમૂહો અરબી ફારસી શબ્દોની મદદથી ગુજરાતીમાં બનાવી લેવામાં પણ આવ્યા છે.

અબગામ ન દાવા રમ્વા (અ.) ઉપરથી

અવલ કારકુન અવ્વલ અને કારકુન^૨ (અ.) અને (ફા.)

૧ એ બંને અરબી શબ્દ છે, પરંતુ અગ્રણીમાં એનો ઉપયોગ થતો નથી, ફારસીમાં થાય છે.

૨ ફારસી રચના કારકુને અવ્વલ છે. અહીં નોંધવા યોગ્ય છે કે ફારસી રચનામાં વિશેષણ વિશેષ પછી આવે છે જ્યારે ગુજરાતીમાં ચાલુ રૂઢિ પ્રમાણે વિશેષણ પહેલું આવે છે. ઉપર જણાવેલા કેટલાક શબ્દસમૂહો ફારસી શબ્દોને ગુજરાતી રૂઢિ પ્રમાણે વાપરવાનાં હતાહરણે અહીં સમાય

અન્ય પેદાશ	મગવલ અને વણદાબિદા ^૧	(અ) અને (ફા.)
આસન કેદ	ઠાસાન અને કૈદ ^૨	(ફા.) અને (અ.)
એકતરફી ફેંચેચા	તર્ફી અને કમગદ	(અ.) અને (ફા.)
કમતાનનામુ	કમૂલિયત અને નામહ	(અ) અને (ફા.)
કાપદાખાલ	કાઝિદહ અને શાચ	(અ) અને (ફા.)
કાપરેમર	કાઝિદહ	(અ.) ઉપરથી
ખર્ચીખત	જારીખી અને જાખ	(ફા.) અને (અ.)
ગુલામગીરી	ગુલામ	(અ) ઉપરથી
જમાખેધી પદ્ધતિ	જમૂલૂદી	(ફા.)
જવાપદારી	જવાબ, દાર અને જીર (અ), (ફા પ્ર.)	અને (ફા. પ્ર.)
જગમ મિલકત	મિલકિયત	(અ) ઉપરથી
જાહેર ખાતો	જાહિર અને જાહર	(અ.) અને (અ.)
જાહેરનામુ	જાહિર અને નામહ	(અ) અને (ફા.)
જુદ્દમી અધિકારી	જુલ્મ	(અ) ઉપરથી
જુદ્દમીગલ	જુલ્મ	(અ.) „
દાવા અગર	દાવા અને અરજી	(અ.) અને (ફા.)
નજરકેદ	નસર અને કૈદ	(અ) અને (અ.)
નામદાર અગર	નામદાર અને સરખાર	(ફા.)
નેક નામદાર	નેક અને નામદાર	(ફા.) અને (ફા.) „
ફેંચદારો	ચદલ	(અ) ઉપરથી
ખાનાખત	ચેઆનહ અને રાત	(અ.)
ગિનજવાપદાર	જવાબ અને દાર	(અ) અને (ફા. પ્ર.)
મનાઈ હુકમ	મનૂઅ અને હુકમ	(અ) અને (અ.)
મુસ્લમીગીરી	મુતમદી, મીર અને જી (અ), (ફા.)	અને (ફા. પ્ર.)

૧ પગદાબિદો જામ્બલ ફારસી રચના

૨ કૈદે ઠાસાન ફારસી રચના

૩ જવાબદારી બેઈએ જવાબદાર શબ્દ ફારસીમાં વપરાય છે

‘ખમો’ યા ‘થામો’ તે બદલે ‘ખામોશ’ મોમાથી નીકળી પડે
વગેરે ફારસી શાબાની અપદ્ધ અસર અકત કરે છે

પનોમા નડીયોના નામ આગળ ‘મુગબી’ સમ્મ મુખ્યામા
આવે કે તેનું મગ્ધ પલ્લુ એ જ છે તે ઉપગત ‘માનમ થાપ ક
‘વહાના મિન’, ‘તાબેદાર’ સેવક’ અને ‘નમ્ર સેવક’ એ મઅલ્લમ
શબ્દ કિ, હોમ્તે મજીજ શબ્દ પરમાન શરદાર અને શદમ લાક્ષારના
અનુક્રમે અનુવાદ છે શમ્મિદમતનો અનુવાદ સેવામા, મકબુલે હુકમનનો
અનુવાદ ‘ગજમાન’ અને ગ્યાદહ ચ નવીસમનો ‘વિશેષ શુ
નખુ’ છે મગકારી અગ્લઓમા ‘સાહેમની જનામમાં અગ્લ એ
કે’ (મજ મી શબ્દ નો અનુવાદ) વગેરે પલ્લુ ફારસી અસરને
નર્ધને છે તે ઉપગત સગકારી પગ્મિનોમા ‘આજમ’^૨ ‘હજતઆસા’^૩
‘મોજો’^૪ ‘સનામ સાથે’ વગેરેમા અગ્મી ફારસી શબ્દો તેમજ ગ્યનાઓ
અઘાપિ આનુ છે

નહુપર્ગત નીચે મુજમના જેવા માનસાચક શબ્દો પાનચીન
તેમ / લખાણમાં વપરાય છે તે પડુ ફારસી તેમજ ઉર્દૂ ભાષાની
અમરને નર્ધને જ છે

‘મુનન

સુદાવદ

(૫૧)

જનામ

(૫૨)

૧ ગુજરાતીમા તાબેદાર મુખ્યથી જે આવ સૂચવાય છે તે જ અરબી શબ્દ
તાબિબના અર્થ છે ફારસી તેમજ ઉર્દૂ મા તાબિબશાર શબ્દનો મોટી રીતે
કપાલગ વ્યાપક થયો છે અને તે કપરથી ગુજરાતીમા પણ અમલમાની
obedient servant ત્યાજિ સખીન કહેવાની રીત છે
અમલ્લમ મોમ અમલદારના નામ આમ ગાન નામ મંદી મોમો અર્થ
કરવે છે

૩ અિવત ભાવત—મુજવાનીમા અ કપરથી ગાલગ વાસાગે પાલસમો
નિસાગના નદેલાઈ’ અમ લખાય

૮ મોજમ

તપ્પી માફ	તપ્પીન (અ) અને મુઆફ (અ)
મુમાન્ક નામ	નામે મુબારક (ફારસી ગ્યના)
	નામ (ફા) + મુબારક (અ)
મુમાન્કખાલી	(ફા)
શરીફ	(અ)

તે ઉપરાંત 'નામ્ન કનમ (તા ક)'^૧ 'આન મુમાન્ક'ના પત્રો વગેરે શબ્દ સમુદાયમાં ફારસીની ઝાપ છે

લઝઝતનાં શબ્દો

ઈગનીઓ પુગણા જમાનાથી જ નાની વયથી જાગે ઇનિક તગોકે કામ કરતા આવ્યા હતા ફથી ૨૦ વર્સની વય પર્વતના છેકના બેગા મગીને તીગ^૨ માગ્યા, અને ગવોયા^૩ ફેકના વગેરેની તારીમ યેના ઘોડો પૂર નેશમા દોડતો હોય ત્યારે નિશાન^૪ તાકવાનુ શીખવવામા આવતું બઝાઈના હથિયારોમા તેઓ તીગ, કમાન,^૫ ઉપરાંત શમશેર^૬ નેન્જહ^૭ વગેરે વાપરતા દ્રુદી સમજે મિયાનમા^૮ ખોસી સિપાઈ કમરે^૯ લટખનતો પેદન^{૧૦} મિપાઈઓને ખાત્ર કરીને મખ્ખર આપનામા આવતું તીગદાળેનો દગ્ગે પેદન લશ્કરથી જોતો હતો પાછળથી ત્યા

૧ તાવહ (ફા) + કલમ (અ)

૨, તીર (ફા)

૩ શુલ્લહ (ફા)

૪ નિશાન (ફા)

૫ કમાન (ફા)

૬ શમશેર (ફા)

૭ નેજહ (ફા)

૮ મિયાન (ફા)

૯ કમર (ફા)

૧૦ પિયાદહ (ફા)

નમનો	નમૂવહ	(૬૧)
મનસી	મુનસી	(૨૫)
મેજ	મેજ	(૬૧)
ગીદ	સીદ	(૬૧)
ગુફો	ગુફાહ	(૨૫)
રોગાન	રોગન	(૬૧)
રોગાનાઈ	ગીશન	(૬૧) ઉપ-૧૧
નિકોફો	નિકાફહ	(૨૫)
શાહી	મિયાહી	(૬૧)
શાહીચુસ	મિયાહી	(૬૧) ઉપ-૧૧

પત્રનેપનગા તેમજ કોર્ટ-માગના કામગિયામાં અદાપિ અગ્ની નાગ્ની શબ્દોનું પ્રમાણુ વિશેષ છે કંટનાટ નમ્મમદો તે કાગ્નીના અનુવાદો છે તદુપરાન વાતચીતમાં આવના વિનયના ગ્રન્થ પણ અગ્ની કાગ્ની માફી ગણા છે, જેમકે ચદ્દહ^૧ શબ્દ પોતાને માત્ર નમ્રતા અને વિનય દર્શાવવા કાગ્નીમાં વપરાય છે ગુજરાતીમાં એ ઉપગ્રી 'બ દો' હજુ હન્તી ધરાવે છે પરંતુ એના અર્થમાં નમ્રતાને બદલે બહાદુરિ મૂલ્ય થાય છે,

કાગ્નીમાં ઘઈ જાપમનરી માથે વેવાની મમનિ દર્શાવવા જરૂર મન (માગ માથા ઉપર)નો વાતમાં ઉપયોગ થાય છે એ માટે ગુજરાતીમાં કહેવાય છે કે 'આપની વાત માથે ચાલુ છું' કેઈ આત્મગીય વ્યક્તિ સાથે મુલાકાત થઈ જાય ત્યારે 'નમગકા' વા 'નમમ્તે' ને મદલે 'સનામ સાહેમ' કહેવું, વાત વાતમાં 'મહેગમાન' 'મહેગમાની' 'સાહેમ,' 'સાહેમજી,' 'રુઆવવુ' વગેરે વાપરવું મોતના મોવનાં

૧ કાગ્નીમાં જૂથ એ જ અર્થમાં વપરાય છે, પરંતુ મિયાહીજૂથ શબ્દ વપરાતો નથી

૨ સંસ્કૃતમાં પણ આમ કહેવાનાં કદંતિ છે, છતાં આમ માનવાની રીત તાત્કાલિક કાગ્નીમાંથી પાડી આવી દોષ મને સ્ખલ્ય

અગ્નિ મુગ્ધમાનો આવ્યા તેઓ જ્ઞાનમા આવ્યા ત્યાં તેઓના અગ્નિ
જ્ઞાનના તેમજ ઈગ્નિમા પુરાણ જ્ઞાનાથી વપગતા આવેનાં મજક
રાત્રોમાના કેટલાંક રાત્રો અને કેટલાંકનાં નામો માથે લાવ્યા

તેમણે વચ્ચેની તેમની કળાનો શુજરાતમાં પણ ઘડો પ્રચાર કર્યો.
તેઓ ફાજની બગી કળા તેમાં કેઈ પણ જાનનો ભેદભાવ ન હતો,
હિંદુઓને પણ છૂટથી લેવામાં આવતા હતા ? તેઓ કામ પણ સારું આપના
હતા જે કુટુંબોનો ધંધો બદલાવો હતો તેમાંથી બહુધા બગી કળાની હતી ?
સિપાઈઓના જીવનનિર્વાહ માટેની મગવણી પણ મુંઝ જોગવાઈ
હતી તેમને અર્ધા પગાની જગીર અને અર્ધા પગાના રોકડા પૈસા
મળતા હતા આ રીતે વડાદાદા સેનિકો મુલકમા પેદા થતા પગદેશી
પેદાશથી પણ તુફી, દબ્બી, બલ્લી મોગવ, અગ્નિ વગેરે ફાજોમા
રહેતા અને તેઓ ધ્યાનિક હિંદુઓ સાથે ભેગા મળી કામ કરતા
ફાજોમા રાત્રો પૂરા પાડવા અમદાવાદમા કાગળાનું જોડવામાં આવ્યું
હતું તેમાં તીર, તનવાર, ખજા વગેરે તૈયાર કરવામાં આવતા હતા

વચ્ચેના હથિયારોમાં બહુ અને તાપનો પણ ઉપયોગ થતો બહુ
યમનના ગ્રંથે જ્ઞાનમા સોયી પ્રથમ શુજરાતમાં આવી હતી એનો
ઉપયોગ છેલ્લા મુગ્ધમા મુગ્ધમાદના મિનિસ્ટ્રી છેલ્લા સમય દરમિયાન
થયો હતો તેની પાસે જાન દમન બહુથીઓની એક ફાજ હતી ૪

૧ ફાજોમા હિંદુઓને પૂરો હિસ્સો આપી બચી કરવારે અહમદશાહ
શુજરાતી પ્રથમ બાદશાહ હતો મોહમદશાહ ખાનના સમયમા નારાયણગ
અને નરદામ નામના જે ફોજ બમનદાર હતા તેઓએ ઈરની લડાઈમા
નાગ લીધો હતો મરાઠર રાજ્યસ્થભોમા તેઓની ગણતરી થતી હતી
(મિરઝાનન ગુમુલ પૃ ૬૨ હસ્તલિખિત).

૨ મુગ્ધક દલીમે માગવાની લગઈમા બીજી તીર દાખોની ફાજ માથે ગઈ હતી

૩ મુદુક (અ) + જી (તુ પ્ર.)

૪ ૩ પુવાવલ પૃ ૫૬૮, ૫૬૯

તોપ ગુજરાતમાં^૧ સુન્તાન અહમદશાહ પહેલાના સમયમાં આવી હતી તેણે તેનું એક ખાતું ત્યાંપુ હતું સુન્તાન મહમદ પહેલા (મેગડા)એ તોપખાનામાં^૨ વણી પ્રગતિ કરી હતી સુન્તાન મહમદ બીજા પાસે ઉચ્ચ કોટિનું તોપખાતું હતું સુન્તાન મહાદુશાહને તોપોનો વણો ગ્રામ હતો, તેણે તરહ તરહની તોપો એઝી મરી હતી કેટલીક તો તેમાં એરી હતી કે તે અગાઉ કદી ખેવામાં આવી ન હતી તેના નામ ઉપરથી નીકળેની મહાદુશાહી તોપ પશુ ચાતું હતી

હુન્તખૂન (કોન્સ્ટન્ટિનોપલ)નો સુન્તાન મુરેમાન પાગા ઈ સ ૧૫૩૮ માં રિંગીઓ સાથે વગિયાઈ નાઈ નાચો ત્યાર મુરેમાની તુર્કી તોપો ખાસ ત્યાં ગવીને તે ના પે હવે નાનું થેગ મુરેમાને ઉમરી નીધો ત્યારે નિાગ પગની પોતાની નરી ભારી તોપો તેણે ત્યાં જ પતી મૂકી હતી તેમાંથી કેટલીક ખદાવદખાન તુર્કીએ^૩ મુગમ્મા નાની ત્યાના ઈ નાઓમાં ગો વી હતી

૧૬૬૬ અને તોપોનો વપગર મુખ્યત્વે મીને મોગનોના સમયમાં આખા ભારતમાં વણે ત્યાં પામ્યો હતો

શરોને વગના શબ્દોમાં ગોનલજ^૪ એક ૩ જે માણસ તોપની નળીમાં દાદે કરવાનું કામ કરે તે એ નામથી ઓળખાતો

૧ કહેવાય છે કે પ્રથમ એ શસ્ત્રની શોધ અરબ નો ૧૧ સ્થાનમાં હિજરી પાંચમાં (ઈસ્વી અનિયાસ્માં) સહીમાં કરી હતી આસ્વામાં સૌથી પ્રથમ એ અવાકીન ખનજના સમયમાં આવી હતી અને ધીમે ધીમે ગારા ફેરામાં એને પ્રચાર થયો હતો

૨ તાપ્ (૫) + ચાલદ (કા)

૫મી નસ્રુમાં ત્યાં સાથે મકવાન્ન આવી હોય તે જગ્યાને મલકમાં અત્યા તોપખાતું કહેવામાં છે

૩ અરબમાં કહેવાનો પ્રત્યક્ષ નુકા હતા

૪ ખેલદાર (કા)

અમુક નિશાન એની આહોશી ગણાતી. એનું ૯૮ બીચું નામ 'તોપચી' ૧ હતું. જે સ્થળે પછી તોપોની જમાવટ કરવામાં આવતી તે 'તોપખાનું' કહેવાતું. એનો ઉપરી અમલદાર 'મીર આનસર' કહેવાતો. એ શસ્ત્ર ઉપર ધગા 'ફૂલી' કામ કરના. જે ગાડી ઉપર તોપ મથાવવામાં આવતી તેનું નામ 'અરાબો' ૪ હતું. શત્રુની સામે રક્ષણ માટે દુર્ગને બદલે એની પરિભ્રમણને શબ્દ 'ફિરોજ' ગુજરાતીમાં આવું થયો.

રાત્રિના સમયે શત્રુની માટે મથાલો ૬નો ઉપયોગ થતો.

ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દોની પગિભ્રાવાના આ તથા એવા અન્ય શબ્દો અરબી ફારસીમાંથી આવી પ્રચાર પામ્યા.

લશ્કરી સરંજામ વગેરેને લગતા શબ્દો

કમરખંધ	કમરબંદ	(ફા.)
કવાયન	કાશિદહ ૭	(અ.)
કુદો	કુન્દહ	(ફા.)
ચાબુક		(ફા.)
જગ		(ફા.)
જામગીરી	જામગી	(ફા.)
જામસ	જાતુન	(અ.)

૧ તોપચી (ઉ.)

૨ મીર આનસ (ફા.)

૩ ફૂલી (ઉ.)

૪ અરાબ (ફા.)

૫ કિલ્અહ (અ.)

૬ મશ્અલ (અ.)

૭ કાશિદહ (કાશિદો) નું બહુવચન

ગમહસી	ઝાસૂમ્ + બી	(અ.) + (ફા. પ્ર.)
જીન	જીન	(ફા.)
ઝૂલ	ઝુલ	(અ.)
તમેલોર	તવીલહ	(અ.)
તમચો	તમચહ	(પ્ર.)
તંગ		(ફા.)
તંબૂ		(ફા.)
તીંગ		(ફા.)
તેગ	તેગ	(ફા.)
દારખાનુ	દાર + જાનહ	(ફા.) + (ફા.)
દારગો, દરોજો	દારગહ	(પ્ર.)
દુરમન	દુરમન	(ફા.)
નગારું	નક્કારહ	(અ.)
નોક	નઝૂલ	(ફા.)
ખાદા	પિવાવહ	(ફા.)
ફાજદાર	ફાજ + દાર	(અ.) + (ફા. પ્ર.)
ખખતર	ખતર	(ફા.)
ખહાકુર		(ફા.)
મનસુખદાર	મનસુદા	(ફા.)
મેદાન	મૈદાન	(ફા.)
મેસખ	મોહસુલિલ	(અ.)
રકાબ	રિકાબ	(અ.)
રવાઝ	રહવાર	(ફા.)
લગામ		(ફા.)

૧ મેઘી બાલ્લી

૨ પૂલ અર્થાત્ લખાઈ ઉપરથી, લાગી દેરી જેનાથી ઘોડાના પગ બાધવામાં આવે છે અને તે ઉપરથી જે મકાનમાં ઘણા ઘોડા બાધવામાં આવે તે.

૩ કાં ઉપરાવનાર અને તે ઉપરથી સરકારના હુકમથી તેડવા આવેલા બેલીફ.

૪ ફારસી શબ્દનો અર્થ 'રવાઝ' થાયે આવનો ચોટો થાય છે.

લસકર		(કા.)
શામિયાનો	શામિયાનહ	(કા.)
સરદાર	મરુદાર	(કા.)
સવાર		(કા.)
સિપાઈ	ગિપાહી	(કા.)
સિપાહસાધાર	સિપાહસાલાર	(કા.)
સિખંદી	સેબન્દી	(કા.)
શુલેદ	શુલ્લહ	(અ.)
હગેળ	હરાવલ	(કુ.)
હુકમ	હુક્મ	(અ.)

ધનામે, બક્ષિસો, જાગીરો : ... રૂંડે વિદ્વાનો, સૂફીઓ અને મુગ્ગિદના ધર્માગોને દેકેકેકાણે મુસલમાન બાદશાહોએ આપ્યા

૧ મહેમૂલ ઉવગવવા માટે જે સિપાઈઓની બન્તી કરવામાં આવતી તેમને એ નામે આજખતા, જે(=તખ) અને બન્દી (=બંધાયેલા) ઉપરથી એ શબ્દ છે. જેમને ત્રણ મહિના પછી પગાર મળતો. એમ પણ કહેવાય છે કે એમની પામે ત્રણ હથિયાર હાલો, તરવાર અને ખજર મળતા તે ઉપરથી એ નામ પડ્યું. ખાલજથી મુસ્લિમ રાજવાડાના સિખંદી જમાદારોની હુકમીઓ રહેતી. મુખ્ય કામ રહેતોના દરવાજાઓની ચોરી કરવાનું એમને રજુ હતું. રાત્રી પછટો થયા (ઈ. સ. ૧૬૪૭) ત્યાંસુધી માંખરાજમા કેસરી અચકદ અને રણભેરની ઠોસ સાક્ષાત કેડ ઉપર વાદળી ફુપટો અને આમગત પટ્ટામાં તલવાર નેમજ હાથમાં બાજા સાથેનો આ સૈનિક ખૂબ સોશીતો લાગતો.

૨ વજીફદ (અ.)-મુલતાન મહમૂદ ત્રીબના વજર દરિયાખાન વિરો કહેવાય છે કે તેણે શુભશતમાં ઘણા વજર ખેતનમાં આપ્યા હતા. જેમને નહિ મળ્યા હોય એવા દરવેશોની રાખ્યા ઘણી નાની હતી. સિપાઈએને પણ નજીરો ઉપરાંત વજર મળ્યા હતા. એમ કહેવાય છે કે તે મુલતાન તરફથી મહાર સાથે રાખ્યા ધ કરમાનો તૈયાર રાખતો હતો જેમાં કરમાન સેનારનું નામ અને નખીનનો નળર તે ખાલી રાખતો હતો.

હતા વચ્ચે? અને તમાગેનો કાચો દુધના માણસો ઉભાવતા. જાગીરો મે પ્રકાશની હતી. વચ્ચે પરા અને વચ્ચે પરા નહિ એવી કામેવિષય અને લાયકાત પ્રમાણે વચ્ચે પરા મિલકત (જાગીર) સિપાઈઓ અને મજ્બૂતોના ઇમામો અને ગેજેનો આપવામાં આવતી રે

એ જ રીતે મજ્બૂતો, મદ્રેસા, ફાખાના, હાદઓ વગેરે માટે ગામો માનમાં આપવામાં આવતાં વચ્ચે શહેરના હાકોમો અને ગામના મુખીઓને પણ આપવામાં આવતા

હિદુ મજ્બૂતોને પણ જાગીરો અને મા- જમીન આપવામાં આવતી હતી ૪

હિદુઓને પણ પિતામો મળતા 'મયેગયાન' જવા પિતામો સાથે અમુક ગ્રામની જાગીર પણ આપવામાં આવતી અવસાન થાય અગર બગતર હવામાં આવે તો જાગીર સરકાર નક્કી પાછી નઈ લેવામાં આવતી નાસેનો તે ઉપર હક નહેતો નહિ

- ૧ મુગલ ગિલ્લામાં વસાહતી પામે હાત નામન બધ નાનુ નામ જ નમા ૧૬ મહોલ્લાનુ નામ વચ્ચે નક્કી થયું છે તમા સ્થેતા લોકોના બાપદાદાઓમાના માર્કેને આલે વચ્ચે મજબૂત હશે ન કીમતી એ નામ મયમ નક્કી હતો
- ૨ મુનતાન કુલુનીન અહમદશાહના સમયમાં ગુજરાતના બે ભાગ ગિલ્લા ગિલ્લા મમલમાં હતા અને અક લાયક મજ્બૂતોના ઇમામો, મજ્બૂત ગરી ૧૧ મને વિદ્યોને તમે લતા (મિરાન મિકદરી પૃ ૧૦)
- ૩ જેમ મુવતાન મુજ્બૂત રહેતાના સમયમાં જીલ્લામાં ખરી અને પ્રયાગદાસ નામના મે મહાન જગદીર જગત્તન મને ને પિતાન મજબૂત હતો
- ૪ મોગન બાદશાહોએ જમ્મીનો અને મદ્રેસન જાગીર ગામોના દશાતો મોજુદ છે જેમકે અમલવાદમાં આવતા અસરવામાં તોસ વીવા જમ્મીન રવા સાથે વર્તમાન પૂરુ સતીપાસ (સાતિપાસ) અને સુદાપાસ અને તેના પુરોને આખાનુ માર્કેલનુ કમાન મળે છે

ગાંધારોહણ^૧ તેમજ પુનપ્રાપ્તિ જેવા પ્રસંગોએ ગાંધ્યકર્તાઓએ ગંગાન માટે ખાનનો ખોના વજરા તેમજ અમીરોને ખિતામો અપાના તુર્કી, ઇંગ્લી અને અગ્રી ઘોડા તેમજ કીમતી ખિનાત, કમરબંદ, રત્નજડિત ચળકાટ ભાગતી રમંગેગે વગેરે પણ બહિસોમા આપવામા અનતલ

મુસલમાન ગાંધ્યકર્તાઓએ પોતાના હિંદુ ખાત્રિયા ગમ્મઓ તેમજ અમીરોને અગ્રી ફારસી શબ્દોવાળા તેમજ ફારસી અગ્રી સમૃત શબ્દો વાળા ખિતામો આપ્યા હતા તેવા મિલિશ સત્તા દરમિયાન પણ ઘોડાનણા ફેરફાર સાથે અપાતા રહ્યા હતા એવા ફારસી છાયાવાળા કટનાકે ખિતામો નીચે પ્રમાણે છે —

ખાન બહાદુર ^૨	ખાન (પુ) + બહાદુર (ફા)
ખાન સાહેબ ^૩	ખાન (પુ) + સાહેબ (અ)
ફરજદ ખાન ^૪	ફરજદ (ફા) + સાસ (અ)
ગાંધ બહાદુર	બહાદુર (ફા) ઉપગ્રી
રાયેગવાન	હિન્દી શબ્દોની ફારસી રચના
ગવ બહાદુર	બહાદુર (ફા) ઉપગ્રી
ગવ સાહેબ	સાહેબ (અ) ઉપગ્રી
શમશેર બહાદુર	શમશેર (ફા) + બહાદુર (ફા)
સેના ખાસ ખેન	{ શિહનમે સાસ સૈલ શિહનહ (અ) + સાસ (અ) + સૈલ (અ)}

૧ મહમૂદ બેગડાએ વિદ્વાનો અને ફકીરોને એક કરોડ રૂપિયા વહેંચ્યા હતા (તખ્તોતે અકબરી ભા ૩, પ ૧૩, ફારસી).

૨ હિંદુઆ સિવાય બીજાઓને

૩ મુગલમાનોને

૪ બે એક શાનજોને નિકટોવિયા ઘરથી એ મળ્યા હતા

૫ એમા શિહનહ નેા અર્થ ‘વડો પોવિસ અમલદાર’, સાસ નેા અર્થ ‘મુખ્ય’ અને સૈલ નેા અર્થ ‘પાયદળ અને હથેળી ટુકડી થાય છે.

એના ખાસ ખેનનો ખિતાબ વડોદરાના ગાયધનાડ ગામ સાથે (ઈ સ. ૧૭૦૮-૧૭૪૮) ને મોગન માદરાદે આપ્યો હતો પાઠગમી તેને ઈ સ. ૧૭૧૨મા 'સમગ્રે મદાદુ'નો પાત્ર મળ્યો હતો.

આંકડામ

અધિમમને વગના અગ્ની ફાગ્ની શબ્દો ગુજરાતી વાપામા મોટા પ્રમાણમા મળે છે એનું કારણ એ છે કે જાણેજ કોઈ એવો મુનનાન ગુજરાતમાં થયો હતો કે જોયે પોતાની નજર આગળ હમાગ્તોમા યદિ ન કરી હોય તેમને હમેશા વસ્તીનો ખ્યાન ગહેતો તેઓ ફતેહની^૧ તેમજ પુનપ્રાપ્તિ^૨ વગેરેની યાદગીરી લખ્ય ગમવાને પણ વડનાટ કરાવના ગહેરોના બાધમમમા મહેનો, મિના, મગ્નિદ વગેરેનો સમાવેશ થતો અમીગ પણ જમીન પમદ કરી મમનો.

૧ જમકે મુઝફ્ફરનાબ પહેવાજ પાટા પામે એક મામ હતપુર નામનુ રસાનુ હતુ

૨ મુલતાન અહમદે પોતાના પુત્ર મોહમદસાહનના જન્મસ્થળ નજરનાર નજીક મુલતાનપુર નામનુ શહેર વસાવ્યુ હતુ

૩ જોડકે મુલતાન અહમદ પહેવાજ અમદાવાદ વસાવી તેને પાપત મત ગતાવ્યુ તેમા કિત્તા ઉતાવ સખ્યાબધ સાટી નહેતો (ધાર્યા હતા બલાને મહેતેની હાગમા જદ્રથી મા ૧ સામગમતી પર્યંત પહોચી હતી. ગહેરમા તેો જીમામસ્તિદ થા. બધાવી હતી મુનતાનામાદ પણ નેજે વસાવ્યુ હતુ (મિતે અમની બા ૧, પૃ ૪૭) કુલુગીનના સમયમા પણ અમદાવાદમા નહેતો બધાવાહતા, મસ્તિદો બધાઈ હતી, મકગિયુ તથાવ મોદાયુ જે લોને જગી (કુલુદીનનો દો ૮) નામે જોળખાવ હતુ (નિરાતે મિક્કડગી પૃ ૬૧) અમલથી ભરેલી કાગીરરી અને કળાઓના નમૂના સામાના ધણાખરા મહમદ મેગલા સમયમા મુસલ માન દેગામાથી જોવાવાલા પ્રતીત કારોબરના તૈયાર કર્યા હવા તે સમરે ગુજરાત જામે વાલુ ગંદ મમદસ્થાન થયુ હતુ કિત્તા મહેનો અને મગ્નિદો માથે વાસ રો નેજે બધાવાહતા તેમા ગિનાન નજીક મુસ્તદાગાદ (જનાગ) મહમુદખાન (આગનુ મહેમદખાન) અને મોહમદખાન (આપાનેર નજીક)નો સમાવેશ થતો હતો તે દિશાદસ્ત જનાગ જનાગમા અમદાવાદ અને સામાગમા સાપાનેગમા મહેનો.

બધાવના અને તેમાં તમેના, નોકરોને ગહેવાની જગ્યા, કુવાગવાળા બાગ, મરિજા, કષ્ટનાન વગેરેની વ્યવસ્થા રહેતી આસપાસ સફીવધી તે જગ્યાને ઘેરી લેવામાં આવતી

મન્જિરોની ઇમારતોની ખાસિયતોમાં ખમાન, ધૂમટ, મટેગમ, ફરવાગ, દોજ, મિનાગ વગેરે હતા

એન્જિનિયરો,^૧ ચિત્રકારો અને કળાકારોમાં કોઈ ઈગિની અને તુર્કી પણ ગેરતા મુસલમાનોએ અગળતાન અને ઈગિનના બાધકામની ચીજો આવી દાખલ કરી તેની સાથે તેનાં નામો પણ અહિં આવ્યા અનેના મજૂરો મુસલમાન મજૂરો અને કારીગરો સાથે કામ કરતા તેને લઈને બાધકામને વગતી બામતોના તેમના શબ્દો ગુળગમમાં પ્રવ્યનિત થતા ગયા અને તે બાજબર્થન બાપામાં મ્યાન ધગવે છે *

ઇમાનત	ઝિમારત	(અ.)
ઇમાગની		
ઓગળ	બજાર	(ફા.)
કાગજ	કારીજ	(ફા.)
કારીગર	કારીગર યા કાર્ગર	(ફા.)
ફિરો	નિગ્ગા	(અ.)
ખાનું	ચાનહ	(ફા.)
મળીકૂચી	ફૂચહ	(ફા.) ઉપરથી
ગુળજ, ધૂમટ	ગુબહ	(ફા.)
ચક્રો	ચક્લહ	(ફા.)
જીનો	જીનહ	(ફા.)
જમીનદોળ	સમીનુદુસ્તરે	(મ.) ઉપરથી

૧ છ. વિશ્વકોશ વાંચતા (ઈ. સ. ૧૨૪૪-૬૬)ના સમયમાં “કલક તજાવ” બાધવામાં આવ્યું હતું તેમાં મુસલમાન એન્જિનિયરો ૧ કામ કર્યોના દાખલો મળે છે

સંપદ અથવા અરુ નદી—તા. ૧૫ મે ૧૯૧૭ પ. ૧૭

૨ દુસ્તુન અંગે “સોલુ ઉપરથી

તકિયો	તક્યહ	(ફા.)
દરવાજો	દર્વાજહ	(ફા.)
દીવાનખાનું	દીવાનખાનહ	(ફા.)
દીવાલ	દીવાર	(ફા.)
દોલાબ, ફુલાબ	દોલાબ ફુલાબ	(ફા.)
દોલાબ		(અ.)
નખેલો	તલોમદ	(અ.)
તાકું-તાકો	તાક	(અ.)
નહેર ^૧	નદર	(અ.)
ખાપો	ખાચહ	(ફા.)
ખીજરુ	ખંજરદ ^૨	(ફા.)
ખુલ		(ફા.)
ખેચ		(ફા.)
કુધારો	કાળવારહ	(અ.)
બખરચીખાતુ	બાચરવીનસ્વાનહ(તુ.)	(ફા.)
છુરજ	ચુર્જ	(અ.)
મકાન		(અ.)
મજલો (માળ, મેડો)	મજિલહ	(અ.)
મગૂર	મુજૂદ્દર, મુજૂદર	(ફા.)
મગમન	મરમ્નત	(અ.)
મસ્જિદ	મસ્જિદ	(અ.)
મહેલ	મહલ	(અ.)
મહાશ્વો	મહકહ	(અ.)
મિતારી	મિતાર	(અ.) ઉપગ્રંથી
મિનારો	મનારહ	(અ.)

૧ અરબીમાં નહેરનો અર્થ ' નદી ' થા ' દરિયાની સાખા ' થાય છે. ભારતમાં એનો અર્થ એ અર્થમાં લાગતો વાપરીને છીએ તે થયો છે.

૨ મં. વિજર

મેખ	મેલ	(ફા)
મોરી		(ફા)
રગરોગાન	રગ+રોગન	(ફા)+(ફા)
રદો	રદહ	(ફા)
સફીન	ફસીલ	(અ)
શહેર	શહર	(ફા)
શહેરપનાહ	શહરપનાહ	(ફા)
સાયમાન	સાયમાન	(ફા)
હદ	હદ	(અ)
હમામખાનું	હમ્મામર	(અ) ઉપરથી
હિમિયો	હર્મી	(અ) ઉપરથી
હોજ	હોજ	(અ)

લોકકથાઓનાં કાર્યો

મુસનમાન બાદશાહોએ ઉફારતા અને ગહનના કાર્યો લોકકથાઓ માટે કર્યા હતા તેમાં મુસાફરખાનાં ૩ સરાઈ, ૪ પુન,

- ૧ લોકકથા કીસુ કરવાનું મોભર
- ૨ હમ્મામનો અર્થ જ નાહવાની જગ્યા
- ૩ અહમદશાહ પહેલાએ અમદાવાદ વસાવ્યું ત્યારે એક મુસાફરખાનું અલગ બધાંથી હવે મુનતાન મહમૂદ પહેલા (બેગડો)ના સમયમાં બે મહાન આલીશાન મુસાફરખાના બંધાવવામાં આવ્યા હતા એ જ સમય આવમ ખાન ગુજરાતીએ પણ એક મુસાફરખાનું બંધાવ્યું હતું
- ૪ અમદાવાદમાં એક સરાઈ કોટ બહાન શાયપુર અને સારગપુર વચ્ચે "સરાય અફઝલખાન નામની અફઝલખાન બજારનીએ બંધાવી હતી અમદાવાદના નાના કિલ્લામાં નકારખાના નજીકના દરવાજા ખાસે આવમખાન નામે ગુજરાતના મૂળાએ સાહજહાનના સમયમાં એક બંધાવી હતી એ જ પ્રમાણે હાતિમાદખાનની સરાઈ, સિફદરની સરાઈ વગેરે ઘણી સરાઈઓ હતી મેન્ડેલ્સો ઈ. સ. ૧૯૩૮માં અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે ઇસનપુર (વટવા નજીક)માં કારવાનસા હ હતી [Mandelson's Travels in Western India p. 19]

કિનાબખાનાં,^૧ રસ્તા, લંગરખાનાં^૨ વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. અમીર ઉમરાવો અને ધનિકો પણ પોતાના તરફથી લોકોનાં મુખસગવડ માટે એવી વ્યવસ્થા કરતા હતા.

મુસાફરખાનાં બાંધવાનો રિવાજ મુઝફ્ફર પહેલાના સમયથી જ પુરો હતો. વિશેષ કરીને એ કામ મસ્જિદો અને મંદિરો મારફત લેવામાં આવતું હતું. તેમના વંદામાં દેટલાક ઓરડા બંધાવવામાં આવતા હતા.

પૂણે પણ પુષ્કળ બનાવવામાં આવતા હતા.^૩ પરિણામે નદી નાળા ઉપર આવળવની પ્રગતિ રાહત રહેતી.^૪ રસ્તાની જરૂર સામાન્ય રીતે પ્રગતિ વિશેષ હોય છે તેથી સુઝરાતોએ એ બાબત પણ ધ્યાનમાં લીધી હતી.^૪

૧ કિનાબખાનાનો તો પાર ન હતો. મસ્જિદ, મહેસા અને ખાનકાહોમાં ડેર ડેર પુસ્તકાલયો હતાં.

૨ મરીઓ અને મુસાફરો માટે ડેર ડેર લંગરખાના પણ હતાં. એમાંનું એક સુલતાન આહમદના મકબરા પર હતું. સુલતાન મહમૂદ બેખસના જમાનામાં કુશળ પડ્યા ત્યારે સુલતાનના ફરમાનથી લંગરખાનું ચાલુ કરવામાં આવ્યું હતું. એવી જ રીતે બહાદુરશાહના જમાનામાં અનારજિને લર્ડન મોટાં લંગરખાનાં મરીઓ માટે બંધાવવામાં આવ્યાં હતાં. એ ઉપરાંત મહેસા અને ખાનકાહોમાં એનો બદોબસ્ત રહેતો (મિરાતે આહમદી, પરિશિષ્ટ પૃ. ૭૦, કશકતા). તે ઉપરાંત અમીર ઉમરાવો અને ધનિકો પણ પોતાના તરફથી સ્થાપતા હતા.

૩ જેમકે એક પૂણ સાબરમતી નદી ઉપર અમદાવાદમાં બંધાવવામાં આવ્યો હતો, બીજો પૂણ સુલતાન મહમૂદ પહેલાના સમયમાં મહેલ અપાજે દીવ બેટ પર તૈયાર કરાવ્યો હતો.

૪ જેમકે સુલતાન આહમદે અમદાવાદ વસાવ્યું ત્યારે દરેક જગ્યાએ પહોળા રસ્તા બંધાવ્યા હતા. તારીખે ફરિસ્તહમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'અમદાવાદના રસ્તા એટલા પહોળા છે કે દસ ગાડી આસાનીથી એક સાથે તે ઉપરથી પસાર થઈ શકે છે' (ભા. ૪, પૃ. ૩૫૧ હિદરાબાદ). મહમૂદ પહેલાના સમયમાં એક મોટા રસ્તો પાટણથી વડોદરા પૂર્વ ત તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેની બંને બાજુએ છાંયકા માટે ઝાડો લેખાવવામાં

એ ઉપરાંત દવાખાનાં પણ ઘણાં હતાં. મરકારી દવાખાનાં ઉપરાંત દકીમો અને વૈદ્યોએ પણ પોતાનાં દવાખાનાં લોકોપયોગ અર્થે ખોલ્યાં હતાં. મદ્રેસા સાથે જે જાગ્રણો ગ્થાપવામાં આવતાં હતાં ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને માટે દકીમો અને વૈદ્ય નીમવામાં આવતા હતા.

અનાય ગાળદો માટે યતીમખાનાંની ઉત્તમ સગવડ હતી.

તે ઉપરાંત દમામો પણ સુક્ષ્માનેએ બંધાવ્યાં હતા.^૧ પરિણામે આ સર્વ કાર્યોને સજતા ધણા અરબી ફારસી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રચાર પામ્યા.

કિનાબખાનું	કિતારખાનહ	(ફા.)
કનાર	કિતાર	(અ.)
ખુરકી	ગુરુદી	(ફા.)
જહાઝ		(ફા.)
પુષ		(ફા.)
મહેમાન	મેહમાન	(ફા.)
મહેમાનખાનું	મેહમાનખાનહ	(ફા.)
મુસાફર	મુસાફિર	(અ.)
મુસાફરી	મુસાફરત	(અ.) ઉપગ્રંથી
મુસાફરખાનું	મુસાફિરખાનહ	(ફા.)
મિસ્તખાની	મેસજાની	(ફા.)
મજિલ્લ ^૨	મજિલ	(અ.)
મજિલ્લાહ	મજિલ્લાહ	(ફા.)

આખ્યાં હતાં. મહમુદ ત્રીબના મમયમા અમદાવાદથી મહેમદાવાદ પર્યંત એક સડક તૈયાર કરાવવામા આવી હતી તેની બન્ને બાજુએ ફકાનો હતી. (અમીન ગાઝી-હકુત ઇક્લીમ, પૃ. ૮૭, કલકત્તા).

૧ અબ્દુલ્લેમ ખાનેખાનાને ઈરાની પ્રકારના હમામો ગુજરાતમા બંધાવ્યાં હતા જેમનો ગરીબ લોકો પણ લાભ લઈ શકતા હતા.

૨ આ શબ્દ ફારસીમા પણ વપરાય છે, પરંતુ એમા માહ (જગ્યા બતાવનાર પ્રત્યય)ની જગ્ નથી. મજિલમાં જગ્યાનો અર્થ આવી જાય છે. એમાં

રસ્તો	રાસ્તદ	(ફી.)
સંગરખાનું .	લગ્નખાનદ	(ફી.)
સફર	સફર .	(અ.)
સગઈ		(ફી.)
સવાર		(ફી.)

આરોગ્ય, રોગ અને ઔષધ સંગ્રહી

અરક	અરક	(અ.)
કાંઠાજ	કાંઠાજ	(અ.)
કામગિયાત	કામગિયાત	(અ.)
કામતેરી	કામતેરી	(ફી.)
ખૂન	ખૂન	(ફી.)
ચરબી	ચરબી	(ફી.)
જાંખમ	જાંખમ	(ફી.)
જાંજાળ	જાંજાળ ^૧	(અ.)
ઝેર	ઝેર	(ફી.)
તખીજ		(અ.)
તાકત	તાકત	(અ.)
દરદ	દરદ	(ફી.)
દરદી	દરદ ઉપરથી	(ફી.)
ફમ		(ફી.)
ફવા		(ફી.)
ફાડ		(ફી.)
નજલો	નજલદ	(અ.)
નજલ	નજલ	(ફી.)
નાનુ	નાનુ	(અ.)

સાદ્યાતનો મે સ્થગસ્ત્રુક છે. અને નજલનો અર્થ 'ઘટરુ ને' થાય છે
 ૧ ગુલામનું અરબી ઉપ છે. ગુલામના પાંદડાં ખાવાથી દસ્ત સાફ આવે છે.

એ ઉપગત દવાખાના પણ વધુ હતા. સગમરી દવાખાના ઉપગત હામીએ અને વૈદ્યોએ પણ પોતાના દવાખાના નોકોપયોગ અર્થે ખોલ્યા હતા મદ્રસા સાથે જે ઇત્તાનયો રચાવવામાં આવતા હતાં તાના વિદ્યાર્થીઓને માટે હામીએ અને વૈદ્યો નીમનામાં આવતા હતાં અનાય બાળકો માટે યતીમખાનાની ઉત્તમ સગવડ હતી.

તે ઉપગત હામીએ પણ સુન્નાનોએ બધાવ્યા હતા ? પશ્ચિમી આંસર્વ કાર્યોને કમના ધણુ અરબી ફારસી શબ્દો ગજરાતી ભાષામાં પ્રચાર પામ્યા.

મિતાબખાનું	કિતાવખાનહ	(ક)
ખનાર	કિતાર	(અ)
ખુશખી	શુરહી	(ક)
જહોર્મ		(ક)
પુન		(ક)
મહેમાન	મેહમાન	(ક)
મહેમાનખાનુ	મેહમાનખાનહ	(ક)
મસાફર	મુસાફિર	(અ)
મુસાફરી	મુસાફરત	(અ) ઉપગતી
મુસાફરખાનુ	મુસાફિરખાનહ	(ક)
મિન્જાની	મેજવાની	(ક)
મજિલ્લ	મજિલ	(અ)
મજિલ્લાહ	મજિલ્લાહ	(ક)

બાબ્યા હતા મહમૂદ ત્રીજના મમયમાં ગામદાવાદથી મદદમદાવાદ પર્યંત નક સરક તૈયાર કરાવવામાં આવી હતી તેની બાજુએ ફૂંકનો હતી. (અમીન ૧મી હસ્ત ઇફ્લીમ, ૫ ૮૭ કાપ્તા)

૧ અમદુલ્લીમ ખાનેખાનાને દરતની પ્રકારના હામીએ ગુજરાતમાં બધાબ્યા હતા જેમનો ગરીબ લોકો પાસુ નામ લઈ શકતા હતા.

૨ તા શામ્ ફારસીમાં ખલ વપરાય છે, પરંતુ અગા ગાદ (જાયા બતાવનાર પ્રત્યય)ની જગ નથી. મજિલના જગ્યાનો અર્થ આવી બધ છે નમા

દે માર્ધ જર્ધ ગ્રીષ્મસતુના ૨૮, ૧૧૨ રૂપને ગિન્ય અને સ્યામન બનાવી મૂકે છે

અહીંના જોડેથી સુનામ જળનના માર્ધ પણ દેશમાં થતો નથી તેમાથી અસર બનાવનામાં આવે છે કાશ્મિરન સમુદ્રને મિનારે આવેલુ માસ્ક મેદાન એક ગમીયા જેતુ છે ત્યા ખેતીની પેદાશ ખૂબ થાય છે ઈરાનના જેવા ઉનાળામાં થતા સર્વોત્તમ મેપ, નાસપાતી, ખજૂર તાજા અને જળાનુ જળનમાં નીજે ક્યાંય થતાં નથી જેતૂના ત્યા પુષ્કળ ઝાડો જોગે છે તેથી રસમના કીડા ઉછેરી રશમ કાઢવામાં આવે છે અગર પુષ્કળ થાય છે તેમાંથી સરામ બનાવવાનો ઉદ્યોગ પણ ચાલે છે ઉનાળાની મોસમમાં જ્યા જુઓ ત્યા મેવો જ મેવો નજરે પડે છે ૨

સરુ વગેરે ઝાડો જેમના ઉપમાં અને ઉપક શાપરીમાં વાગવા આવે છે તે અનુર્જ પહાડના જંગલોમાં ગાદ પ્રમાણમાં જોગે છે

ભાગ્યના મુસનમાન બાદસાહેબે ઈંગતી (એટલે કે ઈગિનમાં

૧ કાશ્મિરન સમુદ્રની દક્ષિણે આવેલો માઝિસ્તાન (પુરાણ હરનિયા) પ્રાત એટલે કુળપ હતો કે રૂટેમો જણાવે છે કે એમ કહેવાય છે કે હરનિયામાં ફરેક દાક્ષિણ સાત ગેન દાર અને ફરેક અશરતુ ઝાડ મેલુ માપ અશર આપે છે

Strabo II 14—(Translation by Hamilton and Falconer) (Sykes A History of Persia Vol 1, p 2 ના આધારે)

રૂટેમો ઈ સ. પૂર્વે પ્રથમ સદીમાં થઈ ગયો

- ૨ સુરત જિલ્લાના વનસાડ તથા પારડી તાલુકામાં લગોદ, હરિયા, હમરસાડી, પનસાણા વગેરે જાગેલા મે જૂનમાં મરી સિવાય બીજુ કંઈ નજરે પડતુ જ નથી તેવી જ સ્થિતિ ઈરાનના કુળદુર લા પ્રમા કુળકળાદિની છે
- ૩ રીરાજશાહ તમરકે દિલ્હીની આજુબાજુ ૧૨૦૦ બાગોના પાન તૈયાર કરાવ્યા હતા તેમાં નવ નવની અગર હતી

નુમખો	નુસલ્લહ	(અ)
ખલ્લખી	વદ્દલ જમી	(ફા)
નિમાગ	વીમાર	(ફા)
મેહોશ		(ફા)
મનમ	મહિમ	(અ)
માંદ	માન્દહ ^૧	(ફા)
લગ્વો	લક્વહ	(અ)
શરદી	સરદી	(ફા)
હકીમ		(અ)
હજમ	હજમ	(અ)
હોશ	હોશ	(ફા)

ખેતીનાડી —

કારસી શાયરોએ ગુનામોના મગીયા-૩૫ ઈગિનના દક્ષિણ જાગમા આવેરી જમિનેર જગતમા અમર જનારી મૂકી છે ત્યા લીના ધાસરી જવારેનાં મનોહર મેદાનો છે ધીઓવીય ખાડીઓની વચ્ચે ગુનામ નાવો સર્વન વેગઈ ગલા હોય છે વસતના આગમન અને મીઠમ સ્વતુની શરૂઆત સમયે પર્વત પર પડી ગડેનો જરફ પીગળી નદીઓને લગપૂર કરી મૂકે છે ત્યારે જળનતાના નીત્રાં પાછા ફરતી રિખૂમિત ની ચોમેર પ્રજા પ્રસરાની મૂકે છે ત્રાસકુળે જુનજુનોના અવિરામ અને અતૂટ ગીતાથી ગુણ રહે છે અને મેદાનો મનોહર મગીયાના રૂપમા

૧ થાકેનો

૨ મરાહર સાદી અને હાકિંચની જન્મનૂમિ શીસજ પર ત્યાં જ છે

૩ મો એ એમ મૌવવી (એમ એ) એ હી સ ૧૯૩૮મા ઈરાનની તેમની મુસાફરીનું વર્નિંગ મોર્ન ઈરાન નામના પુસ્તકમા થયું છે નેમા તે (પૃ ૭) કહે છે એમના કીમતી પુસ્તકો નામગ તમામ મુવરલી ભાષાઓમા ઉતારવામા આવ્યા છે એવા હાકિંચ અને સાદીની આ રમઝૂય જમિએ પોતાનો અગત ગૌરવ્ય જપજા નવરી રા ના છે તેના બાદ રગ જૂ અને સામગ્રી રચાણ છે જે જુવજના હાકિંચ અને સાદીને હાવમસ્ત કરી મૂકતા હતા તે આજે સ. ગુનામોમા તેમને મધુર કિનકિલાટ આલાપી રલા છે

ત્યાંથી મગાવી અહીં તે ઉગાડ્યાં હા પ્રગસાનથી નિષ્પન્ન કારીગરો અને મજૂરો ખોલાવી ત્યાંની ઢોળે જાગને ગળિયામણો બનાવતો એ રીતે ઝાડોમાં અનાન, અંજીર, કાકળાં, અમૂર, સુશામ, બદામ વગેરે ઇંચિન તરફથી લાવી રોપાવવામાં આવ્યાં તે ઉપરાંત તેમાં દેશી ઝાડો તેમજ છોડોનો પણ ઉપયોગ કરાવવામાં આવતો. આગો તંપાઠ કરવામાં ફરીફાર્થ આવતી હતી. મદદ ફળવાળા ઝાડો રોપવા માટે દહેરો પણ પિટાતો.

૧ એમ કહેવાય કે પ્રગસાનના એક રાખે સુવતાન મહમૂદ (મંગલ)ને અરજ કરી કે “હું બાગો બનાવવામાં અને ઇમારતો બાંધવામાં અતિ કુશળ છું તેથી મને કંઈ જગ્યા આપવામાં આવે તો હું ત્યાં એક બગીચા બનાવીશ અને જો જોઈને સુવતાનનું હિજ બાગ બાગ થઈ જાય.” મુલતાને કહ્યું કે “રાહેબની આસપાસ જે જગ્યા તને કીક બાગ તે પસંદ કર” તે પછી અમનદારોને નેત્ર કરમાવ્યું કે “જે જે ચીજો મને લઈએ તે આપવી.” તે રાખે સુફર બાગ, નેની વચ્ચે એક ખૂબસૂરત પાવન, આમતેમ અલ્લયની ઉપજાવે જવા કુવારા તથા નદરો વગેરેની ચના મગી ખૂબીવાળી કરી અને કળા ગુજરાતમાં તે સમય ન હતી મને થઈ સુવતાને તેને ઇનામો આપ્યા મિરાને સિદ્દી ૫ ૧૦૬ ૧૧૦)

તે જ મમથે મીનુ નામના ગુજરાતી કારીગર સુવતાનને અરજ કરી કે “જો આપનો હુમ હોય તો આના જ જગ્યા એક બાગ બનાવું” સુવતાને કહ્યું કે “જો તારાથી બની શકે તો શા નાદે નહિ?” થોડા જ સમયમાં પેલા બાગ કરતા પણ સરસ તેજે બનાવના સુવતાન આ બાગ જોઈ ધમ્મો જ ખુશ થયા તેને પૂછ્યું “ગુજરાતના લોકો આ કાગાઓથી વાકફ નથી તો તું એ ક્યાંથી શીખ્યો?” તેણે જવાબરૂપે “પ્રગસાનને માત્રાસ બાગ બનાવતો ત્યાં પોતાનું કામ ને ધારી મગી છપી રીતે કરતો અને બાગની આગપાગ એ કાગના જાણકારને જવા દેતો નહિ. હું પોતે અત્તાત મજૂરના જેવો દેખાવ કરી અદર મગો થોડું તેને કામ કરતો જોઈ તમા થોડું માગી અકલ હોશિયાગીથી એ જગાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરું” મુલતાને ખુશ થઈ તેને ઇનામો આપ્યા (મિરાતે સિદ્દી ૫, ૧૧૦). આજના હાલોવ સ્થળે એ બાગ હતો (મિરાતે સિદ્દી ૫ ૧૧૦)

બનાવવામાં આવતા તેવા) બાગો બનાવવાનો સોખ રહ્યો હતો તેમણે એ કળાની ખિનવણીમાં ઘણો ગ્સ લીધો હતો એ બાગો ઘણે બાગે ઉત્તરગણનાળી જગ્યામાં બનાવવામાં આવતા તેમાં પાણી નહેરો મારફત વહેતુ અને ધોધ પણ બનાવવામાં આવતા

ગુજરાતના સુલતાનોને^૧ પણ બાગોમાં અતિ રસ હતો તેથી તેમણે એ પ્રવૃત્તિ સારા પાયા ઉપર ચલાવી હતી.

ગુજરાતમાં વાડીઓ બનાવવાનું અને ખેતી ગ્વાનું કામ તો પુરાણા જમાનાથી ચાલુ હતું, પરંતુ ઈગન બનુચિન્તાન અરધાનિન્તાન વગેરે થયોએ જે કૃષી અને ગેવા ચતા તે ન હતા સુલતાનોએ

૧ સુલતાન અહમદે અમદાવાદનો પાગો નાખ્યા ત્યાર સાદી મહત્તો માથે સાથે ફેટવાએ બાગો તૈયાર કરાવ્યા હતા ખબતમાં ફરિયાનિરે મેક તૈયાર કરાવેા હતો જહા પીર ગુજરાતમાં ઈ. સ ૧૬૧૭ માં આવ્યા અને મમુદ જેવા ખબત ગયા ત્યાર તે એ જ બાગમાં ઉત્તર્યા હોનો અને સમુદ્રમાં સહેલ કરી હતી (મિત્રાને અહમદી બા ૧, ૫ ૪૦૧, સુબર્ જિ ને મોહમ્મદી પૃ ૧૬ હકમાનનામગ જહાગીરી પૃ ૧૦૬)

સુલતાન કલ્લુદીને જે બાગો તૈયાર કરાવ્યા હતા તેમાંથી અમદાવાદમાં મરાઠર નગીના વાડી અવારિ હ (જા સીમાં શાગ મગીનહ ઈ મગીનહ નો અર્થ 'વાડી અથવા વાડીમાન નગ યાથ હ કાકરિયા સરોવરની વાગીનુ આ બાગ નગ હત)

મમુદ મેગાને જગિ અને બાગોનો ધો સોખ હતો તાજ પીને સડને નેના સનચમાં સાસ પ્રદેસ બાગ બાગ જેવો લામનો હોનો તોરડ તરેહના બાગો નવ તૈયાર કરાવ્યા હતા મગબાગી માગે ઈરાની નિમ્નાના પાસે તેણે કામ લીધું હત

ગમીની જગુમાં ખ ખુચા પાકતા ત્યારે મદેમદાસદ જતો અને મે ૪ મુ નહિના ત્યા રહેનો (મિત્રાને સિક્કદગી પૃ ૧૨૬)

તેરે બાગનેર વસાનુ અને બાગો પાન ત્યા બનાવવાના કામ કરી તેમાં બનાવે અજગ જલન, રાસફા બજર વો બાગે તખાવવામાં આવ્યા હતા (મિત્રાને સિક્કદગી પૃ ૧૦૮)

આવા બાગોની વાદી મિગતો અહમદીમાં વિગન સાથે આપ વામાં આની છે ?

આમ ઈગિપ્તુસ્તાન મગયિમ્માન અને અફઘાનિસ્તાનમાં થતાં જાંડોનો ગુજરાતમાં પણ પ્રચાર થયો ત્યારથી ફારસી ભાષાના નામો એ જાંડો સાથે આવ્યાં અને ગુજરાતી ભાષાના બાગમાં પ્રવેશ પામ્યા, તે બાગ પર્યંત ખીની ગયા છે તે ઉપરાંત વાદનવ્યવહારની સગવડને લઈને તાજ તેમજ મુકા મેવા અને ફળો અગી-ફારસી નામો સાથે વનારે ને વધારા ગુજરાતમાં આવના ગયાં છે અને ખાવામાં અને ખોવામાં તેમનો પ્રચાર ચાલુ છે

૧ એમાંથી અફ ગુનામવાડી નામનો બાગ હતો જેમાં ઊંચેના ગુનામમાંથી ગુનામજળ ખાગ ઔરગજેમ બાફમાહને માટે ખેતવામાં આવડ તેના દ્વેષોનું નૂર વગેરે તે માટે ઉપાસ લેવા બાફમાહી ફરમાન હતું

અફ રનાનવરત્નોમાંના અફઘનિસ્ટાન ખાને ખાતાને સરખેજમાં પોતાની ફતેહની યાફગીરી માટે વાગા ફત્તહ (ફતેહબાગ અત્યાર ફતેહ વાડી) નામે અફ બાગ બનાવેલો હતા જહાંગીરના સમયમાં તેની પુત્રી ખૈરુન નિમા તેમાં રહેતી હતી ઈ સ ૧૧૧૭માં પાલખર નવુમાં મીલુ અને કાગલ ની ફળા વડે બાહારનો દેખાવ તથા કમની તમા તરે જહાંગીરના મત્કાર કર્યા હતા બાગમાં કાખલ થતા અમાઈ પાલખર નિલાળી આવેલો જહાંગીર વમતનો આનંદ અનુભવતા હિંચ થઈ ગયા હતા ઈ સ ૧૧૩૭માં આવતા નર્મન ગુલાફઝ આલમર્દ ડે મેન્ડેલ્સો (Albert De Mandelso) મુક્તકંઠે એ બાગના વખાણ કરે છે—આ હિંદુસ્તાનનો મોટામાં મોટા અને સુદરમાં સુદર બાગ છે જ્યાં અતિ જાતીયાન મકાન છે તેમાં ફળાઉ વૃક્ષો બહુ ■ ■ ■ રંગ નાગચી, અનાર ખજૂર બદામ, આબવી, શેનૂર, આળા, નાજિર વગેરે ઘણી વૃક્ષો રાઈ જાંડો છે

(M S Commissariat Mandelso's Travels in Western India, pp 47-48)

મોગલોને પણ બાગોની પ્રતિ પ્રત્યે દિવ્યસ્પી^૧ હતી. બાગરે ઈની દમના ઘણા બાગો તૈયાર કરાવ્યા હતા. અદ્યત્તે હિંદો અને ઈરાની ટમોનુ મિશ્રણ કર્યું હતું મોગલ બાદશાહોએ કાશ્મીર, આમ્રા, દિલ્હી, બાહોર, ઉદેપુર વગેરે સ્થળોએ એના મુદ્દા બાગો બનાવ્યા હતા. ૨ અમદાવાદમાં પણ ઈની તેમજ મોગલાર્ક દમના બાગો નેઓના અમલમાં તૈયાર થયા હતા. ૩

મોગલોની પસંદગીનાં ઝાડોમાં સરુ, નુવાન, વાયા, નગિસ, નાગી, લીજુ, અલ્હર, અનાર, અફજન, આંગા વગેરે હતા.

ગુજરાતના સુતનાનો અને મોગલ બાદશાહોની નકન કરી તેમના અમીર ઉમરાવોએ પણ પુષ્કળ બાગો પોતાની જમીનના સ્થળોએ તૈયાર કરાવ્યા હતા. એ પ્રતિ મોગલ સંસ્તનના અત્ત પર્યંત ગ્રહી હતી એ લોકો પોતાના જીવન દરમિયાન તેમાં બધાવેના આવીશાન મકાનોમાં ગહેતા અને જીવનના અત્ત પછીના સમય માટે પણ ત્યાં જ પોતાનું આગમચળ મુકવું ગમતા.

૧ મૌલાના હકીમ મૈયુ અબ્દુલહક-ચાહે અધ્યામ, પૃ. ૨૦

૨ બકમ બાદશાહના સમયમાં શાહબદા મુરાદબાદ પોતાના પુત્રમીર્ઝા ટુસ્તમ ના નામથી ટુસ્તમબાગ તૈયાર કરાવ્યો હતો. એ બાગની નજીકમાં શેખ ગિક દાની હવેલી હતી. તેના બાગમાં અતિ સ્વાદિષ્ટ અછર થતા, બાન્સાહ જહાગીરે તે પોતાના હાથે તોડીને ખાધા હતા. તે એ વિશે લખે ॥ કે “હાથે તોડીને ખાવામાં કંઈ ઓર મજા આવે ॥ જુરાનપુર કરતા અમદાવાદના અછર ચડિયાતા છે” (તુલુકે જહાગીરી ૫ ૪૨૨-૨૪)

૩ તેમણે એક શાહીબાગ છે જે શાહજહાની સૂબાગીરી (ઈ સ ૧૬૧૭-૨૨) દરમિયાન સાબરમતીને કિનારે ઈ. સ. ૧૬૨૧-૨૨ માં તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં એક હવેલી અને બાગનો સમાવેશ થતો હતો.

ગુલાબ	ગુલ	(ફા.) ઉપરથી
અમન		(ફા.)
અિયગોત્ર	ચિલ્ગોત્રહ	(ફા.)
જરદાલુ	જરદ આદ	(ફા.)
જલ્લ	(અ.) તેમજ	(ફા.)
જુલ્લ	ચીરહ	(ફા.)
જામૂથ	સરુચુડ	(ફા.)
ફરખત	ઢરખત	(ફા.)
ફાલ્લીની	દાર્લીની	(ફા.)
નરગિષ્ત	નરગિષ	(ફા.)
નહેર	નહર	(અ.)
નારંગી		(ફા.)
નાસપતી	નાનાપતી	(ફા.)
પિસ્તાં	પિસ્તહ ^૧	(ફા.)
પિરાજ	પિયાજ	(ફા.)
(પોસ્તોદામા) ખાત	પોસ્ત ^૨	(ફા.) ઉપરથી
ફાલસાં	ફાલસહ	(ફા.)
ફુદીનો	ફુદીનહ	(ફા.)
ફુવારો	ફંઝવારહ	(અ.)
ઘાઘ	ઘાઘાન	(ફા.)
ઘામ	ઘામ	(ફા.)
ઘાગાયન	ઘાગત (ફા.અ.અબ્બીની રીતે)	
ઘાગાયતી	" " "	ઉપરથી
મસાલો	મસાલિહ ^૩	(અ.)

૧ મૂળ મીઠા શબ્દ પરફા ઉપરથી ફારસીમાં પિસ્તહ

૨ ઘામની અર્થાત્ ઊંડું

૩ મસાલત (મસાલ) નું બહુવચન. ફારસીના બે "સામાન" અર્થમાં પણ

બાગ, ડળદળાદિ અને સાલો પાવો, મને, મમાવો

અનાર		(૩૧)
અમમૂત	અસ્ત્રોલ	(૬૧) ^૧
અગૂર		(૨૧)
અગૂર		(૬૫)
આલ		(૬૧)
કદુ	કદુ	(૬૧)
મિસમિસ	મિશ્મિશ	(૬૧)
ખ મૂચ	ખરબુચહ	(૬૧)
કન		(૬૧)
ગન	ગુલકદ	(૬૧)

૧. અમમૂતનું જન્મસ્થાન તો મૂળ હિંદુન છે એ રા. ૬ ફારસી અસ્ત્રોલ ફારસી છે અને અર્થ 'તો કાન' [અસ્ત્ર (૬૧) રો. ૧ + શાલ (૧) કન] થાય છે. ઇસખ વના બીના આકાર આનેબખ. ૧ના કાન જેવા હોય છે તે ૧૦૮ અનુ ઉગનમા એ નામ ૧ ૧ કુરા. મેના છે. લગમમ એક કૂટ પિયા હોય છે ઇસખ મલન વાવન મારનમા ૬૬ માતમા મરૂ ચડુ તેની આક્રસ માકિતી મળી રાજી નથી. તાતમા અનુ વાવતર ઉતર ૧/૧૦૦ સિવાય બીજે થવ નથી. છસ અને વરિયાળીની માંક ત્યાં અનુ વાવેતર મદ મોદા ને ધધાદાગી પ્રમાણમા થાય છે તવપદી બાસમા એને ઘો. ૧૭૨ કદે છે ખાસ કરીને શિદ્ધપુર પારાલ તરા પાલાપુર તાલકામા એનું વાવેતર બદુ પ્રમાણમા થાય છે ઉતર ગુજરાતમા સત રસમયજ બનાવવાના જગમ. ૫૬૨ મોટા કારખાનાના છે જેને મોટા નામ શિદ્ધપુરમા જ બીજી નાની ફેક્ટરીના લગતવ રીસ જેમલી જ એ ઉવાગ મરિ શિદ્ધપુર એક મોટું અને અમરનુ નેન્દ્ર છે.

૨ એનું મૂળસ્થાન અમસ્તાન છે અફઘાનિસ્તાન બહુસ્તાન અને કારમીરમા તુતાના બજવાળી મળીમા મોટા પ્રમાણમા ૧ થાય છે.

गुनाम	गुल	(३१) उपर्या
यमन		(३१.)
वियगोग	विद्रुषोद्ध	(३१.)
ज्जलपु	जर्द आद	(३१)
जप	(अ.) तेभन	(३१.)
जु	जीरह	(३१)
ज्जुअ	तरुज	(३१.)
ज्जुत	तरुत	(३१)
जाययानी	जान्चीनी	(३१)
नगिअ	नरागस	(३१.)
नहे	नर	(अ)
नाजी		(३१)
नासपती	नासपती	(३१)
पिस्ता	पिस्तह	(३१)
पिनाज	पिनाज	(३१)
(पिस्तहोआमा) पाल	वास्त	(३१.) उपर्या
काससा	वालसह	(३१)
कुदीनो	पूदीनह	(३१)
कुवाशे	फव्वाह	(अ)
गाम	वादा	(३१.)
गाम	वादा	(३१)
गामायन	वागस (अ. अ. नीती रीते)	
गामती	" " "	उपर्या
मसाओ	ममालिह	(अ)

१ मूल श्रीक गण्ड वस्तु उपर्या क्षरसीभां पिस्तह

२ गामगि अर्थान् जाड

- मस्तह (मवाह) नु अद्वयन. क्षरसीभा नी "सामान" अर्थभां पल्ल

મેથે	મેવહ	(ફા)
લાના	લાલહ	(ફા)
યોગાન	નુવાન	(અ)
મેત્ર	શાહતૂત	(ફા)
અકરકદ, અરિયા	શકરકદ ^૧	(ફા)
અકરજન	શકરજલ	(અ)
સમજી	મરૂલી ^૨	(ફા) ઉપરથી
અન્કો	સિરકદ	(ફા)
અરુ	સર્ગ ^૩	(ફા)
મેપ	સેવ	(ફા)

જીવજીવ અને પશુપક્ષીઓ

અમમ	શરૂલક	(અ)
કમન		(ફા)
મમ	કિરમ	(ફા)

વપરાય છે એવી એ વસ્તુ છે કે જેનાથી ગર્ભ અન્ય વસ્તુ સુધરી જાય લાકડા, ઈંટ, ચૂનો વગેરે ચીજોને બાધકામનો મસાનો પહેવામાં આવે છે તેવી જ રીતે ધાણા છુ મગમાં વગેરે શાકનો મસાનો કહેવાય છે

૧ કદ એ કદ (મ) ની મારસી ના છે અને કદ મે કદ (ફા)નું અરબી-કરણ છે

૨ શબ્દાર્થ લીસાગ છે

૩ એ જાડ સીડુ, સોટા જેવું નાજુક ટાળીઓવાળું અને ગચ્છમધ પાનોવાળું હોય છે દેખાવમાં તે સુદર હોય છે ઈંતનમાં બેસા કદની ચીજો ખૂબસૂરત ગણાય છે અને તેથી ફાગ્સી ગ્રાહિત્વકારો મુદતવાના વર્ણનમાં આ જાડની ઉપમા આવે છે

મુનતાગોના નમાનમા નિમનિન અમનનામે ખાસ પોશાકમા
હાજરી આપના ઉત્તમ બોજનો પીગસાતા અત્ત-^૧ શુન્દરાલી જગ્યા
મહેડ મહેડ થઈ ગયેલી બોજનમાંથી કાઢેય થના નમાન બગતો લોકોને
ખિનાગોર અને ખિનાતોડ તેમજ કુનામોડ અને મગિમો,^૫ હોના^૬

આદમી હના નેને મિજબાની આપનાનો ધણ એખ હના તના યાજેવા
હત્યેવો નાસ આકર્ષક હતા શાહબંદામો પાલ નમા હાજરી આપતા
તેના ધના નરનની રાત્રિ ને દરબેદારના કૂચ બનરમાંથી લાનરામ અવળા
ને જ રાત્રે અન્ય મહેને કૂચની જગ્યા પડી તે મળી રાખતા નહિ
(નિરાન સિકદરી પૃ ૧૮૧)

મહમૂદ નીબના સમયમા તેનો વજર હમિયાખાન લતમવ-કુન્દરાલીની
અવી ના અવળા કુના મલેનારા અનાક થઈ જતા નેના નિ । મિરાને મિકદરી
(પૃ ૧૬૦) મા જાણવામા ગાળ્યુ છે કે મુનતાન મુઝફ્ફરના જનાનખાનાની
બાઈ અપા (કારસીમા ખાઈ) હાથ લખવામા આવ્યું છે પરંતુ અપા નામ
હરો ગામ લા ૧ છે) કહતી ને અક ફિરસ ખાન મને મલામ બના
આવ્યા અને તેજે તેના જમન નીખવા મન મામ ત્રામ આપ્યુ મે નેના
જમનની જ યા હાર મગ મુકયો ત્યાર ત્યાના અત ની પુરામોઅ મને જાળ
મેરેગા કરી નૂખી અને નળી જમનના રનમગી અને તર તરફની
બાનો તથા મહેડોના શબ્દગારના કેમ તથા ચિત્રમાંથી હુ અનર્થ બર્ડ
દ મુનતાન મુઝફ્ફરના જનાનખાનાની કી હતી અને મુનતાન મેને ગણ
આવી બાબતોનો ગાખીન હતા તોખબ ને । મહેડી બઈ આવી
મજલિસ મને યાદ નથી.

- ૧ અિત્ર (અ)
- ૨ હિતાથ (અ) મર્યાત્ બાદશાહ તરફથી મેન પ્રતિ પરચયક નામ
- ૩ હિલ્લૂત (અ) અર્થાત માનનીય પોશાક
- ૪ અિનૂઆમ (અ)
- ૫ વરાશિગ (ફા)
- ૬ ઓહદહ (અ)

અને લાયકાત^૧ પ્રમાણે અર્પણુ થતા આખરે પાનગુલાબ ચર્મિદગાર
અરખારન થતો^૨ રાત્રિએ આનશયાછ^૩ ગેસની^૪ વગેરે પણ આનદ-
નો એક ભાગ હતો.

આવી જલસા^૫ અને જરનો^૬ સુખતાનો તરફથી નખતનશીની
વખતે અને સામાન્ય રીતે પુનના જન્મદિને તેમજ મોટા તહેવારા
વગેરે આનદોના પ્રસંગોએ થોળવામાં આવતા અને જનકત ૭ ગોડતી

ગિકા^૮

ગુજરાતના સુખતાનોને^૯ શિકાર કરવાનો અતિ મોખ હતો.

૧ લિયાક્ત (અ.)

૨ જહાગીર છ. રૂ. ૧૬૧૭માં અમદાવાદમાં આવ્યો હતો ત્યારે ‘રાખે બ ગત’
(રાચ રાત્રિ અને વરાત ભાગ, હક. રાખાન નામના મુસલમાની મહિનાની
૫૮મી રાત્રિ વિશે મુસલમાનો માને છે કે અ રાત્રિએ જુદાના હુકમથી
ફરિશ્તા મદુખ્ય ભતિના જીવનનો દિવાળ કરે છે અને જરગિયાતનો હિસ્સો
વહે એ છે અને તે વરને ડેલવા જન્મશે, કેટલા મરશે વગેરે નક્કા કરે છે, એ
રાત્રિ મુસલમાનો આન દથી ઠાળે છે.) ની રાત્રિએ કાકરિયા લગાવતી આસ
પાસના બધા મનનામાં ભાતભાતની મોડવણી કરી ગમેતની દીવાઆની
રોમની કરવાનો તેમજ હુકમ કર્યા હતા અને આતશખાછ કરાવી હતી. એમાં
બાદશાહને એટલો આનદ થયા હતા કે બીજા સાથે પણ ફરીથી રારાની
કરાવી હતી. આવી રીતે તેણે ધણીવાર અમદાવાદમાં કરાવ્યું હતું (ટામ્લક
જહાગીરી પૃ. ૨૩-૨૩૬ ફારસી)

૩ આતશવાજી (ફ.) ૬ જદન (ફ.)

૪ રૌશની (ફ.) ■ જિયાકત (અ.)

૫ જલ્સહ (અ.) < શિકાર (ફ.)

૬ અવાઝીન હસન બદ્મની ગુજરાત જતવા આવ્યો હતો ત્યારે તલસાગી

નદીઓનાના લાગે લીનાઠન અને કૃષ્ણદુષ હાવાથી પુગણા જમા નામાં ત્યા શિકાર માટે ધણા જનનરો ગહેતા સૌરાષ્ટ્રના જંગલો તેમજ ઈન્ડ નવમારી, મહેમદાનાદ, ચાપાનેર નજીકના મોગઆમની વગેરે અથોએ સુનતાનોના શિકારગાહો હતા

સુનતાન અને અમીરો હાથી ઉપર મેસી શિકાર ખેનવા નીકળતા શિકારી જનવરોમા બાજુ, શકરાડ, ચિત્તા, હાથી અને ફતરા વપગતા ફૂતગ અને ચિત્તા ધજજીથી ગાધેના ગખવામા આવતા માજને આપે પાટો માધી હાથ ઉપર મેસાડી રાખવામા આવતો શિખર માદ ઊભી વખતે અધારી કાદી નાખવામા આવતી ચિત્તાને બધે ગાડીમા ગખવામા આવતો અમય આવે બાગજુ ખોની શિકાર તમ્ક

નજીક હરિયાગા બીટો અને તેમા શિકાર કરવા લાયક જીનવરો તોઈ વાળે સમય ત્યા ગહેવા લવચાચો હતો (કૃષ્ણદહ બા ૨, ૫ પકર રિથો, મબઈ) સુનતાન અહમદશાહ પહેનાના સમયમા ગુજરાતમા શિકારખાદ પ્રણ જ વ્યવસ્થિત હજ મહમૂદ જેમગના સમયમા ચાપાનેર નજીક આવેવા મોગઆમની, જામીપજા અને સૌરાષ્ટ્ર વગેરેસ્થળોએપણ શિકારખાદો હતા મુઝફ્ફરશાહ ખીએ શિકાર કરવા મહેમદાવાદ અને સૌરાષ્ટ્રમા જતો સુનતાન મહમૂદ નીલબે મહેમદાવાદને રાજખાની હસવી હરખેના શિકાર માટે ત્યા મેટો બાગ તૈયાર થાબેો હતો ત્યા તે ધણે સમય મોજમત્રા મા ગહેને (મિરાતે સિફદરી ૫ ૩૬૪) [ફારસીમા બે માટે આહખાન૬ (મુઝમેદાન શા હક્કલવાડો) શબ્દ છે] મિરાતે સિફદરીનો કર્ના નખે છે કે તે પોતાની ખરી બેવી પ્રિયનમાબે અથે ત્યા મસાયન ક્હેતો (૫ ૨૦૦)

- ૧ શિકારગાહ (ફા)
- ૨ ઘાજ (ફા)
- ૩ શિખરહ (ફા)
- ૪ જન્વીત (ફા)

ધશાગે ૬ વામાં આવતો ચિત્તો સિકાર પડી શિકારી આગળ મકતો તીરથી પણ જાનવરનો શિકાર કરવામાં આવતો

નુસ્તાનો અને અમીગિને જોઈને અન્ય ધનિકો પણ શિકાર જોતા અને એની રીતે શિકારને વખતા તેમના શબ્દો જેવા કે જાછ, જાનવર, ૧ શેર, ૨ બજ, ૩ બાજ, રાંધે, શિકાર શિકારી શિકારગાદ વગેરે ભાષામાં પ્રચાર પામ્યા

અમલ

પ્રથમ પ્રકરણમાં જણાવનામાં આવ્યું છે તે મુજબ મૂળ ગત ૪૪ ની અમલ ભાગમાં હતી, પરંતુ વિચિત્ર કથની તો એની મની કે ઈંગાનમાં અને અંગરસ્તાનમાં મધ્યે તેથી એમાં વધવાતા ગાછ અને દાનાના નામોનું અગી-ફારસીકરણ થયું હશે તો એની બની છે કે એના મગ જન્મસ્થળ સાથેનો એનો સમય જોઈએ તેની અદ્ય રીતે દેખાતો જ નથી

૧ જાનુવર (૬૧)

૨ શેર (૬૧)

૩ બજર (૬૧)

૪ શતરજ (૬૧)

૫ ધણા બાદશાહો, અમીરાં, રજારા અને વિદ્વાનો એ અમલના ગાખીન તાતા ઉપરથી ખલીફાએમાં મઝીદ બિન અબ્દુલમનેક અને હિરામ અમ્માસી એમાં હાફનરસીદ બન તના બને પુત્રો અમીન અને મામૂન, ગત્તવીજોના મહમૂદ, ફતિમીઆમાં અહમુસ્તનરિખ બિ-વા મોમનોમાં તેમજ લગ અને જવાહરદીન અકમર વગેરેને એ અમલ અમલનો અતિ મોહ હતો

શાદી		(ફા)
શાહ		(ફા)
શિકાગ?		(ફા)
શેનગ જર	શત્રુજ	(અ)
સગથ	સર્જીક	(ફા) ઉપગી
મરનસ	શહુરગજન	(ફા)
સવાગ		(ફા)

- ૧ હોળી સમગ્રાવવાના અગાઉના મેનલુ દિવસથી છપી ગેને બાળનાના લાકડાં બેગા કરવા હાકરાઓ મારી રહે છે અને કાઠિના પુરાણા બારણા, વાઈકના નામનાં પારિયા અને કાઠિના જૂના દાદર અને ખાલ્યાઓ ઉપાડી લાવે છે. જે વર્ષ માટે 'શિકાર કવાનો' રૂઢિપ્રયાગ થાયુ થઈ ગયો હતો. મ્હલા નગ્નો અગાઉ મુરતમા ના જિવાન પૂર જોસમા ચાનુ હતો અને ન શબ્દ પછુ બહુ વખરાતો હતો હરે નો ગે જો- જોડ થયુ છે
- ૨ મ્હલા કહે છે કે આ અમલ સદનરન (સદ=મો અને રજ બેટલે ફા) ઉપગી છે. એમા ઘણી નઅવઓ હોય છે અને તે ઉપગી એ નામ પડ્યુ છે મ્હલા કહે છે કે એ જુદ રજ (ફા થયુ) ઉપગી છે, વાગ્યુ 'એમા રમનારને બારીકાઈથી 'ચાન આપવાનુ હોય છે મ્હલા નમ પાનુ કહે છે, કે એ શશરગ (અર્થાત્ છે ગ) ઉપગી છે, પામ્મ ક નમા (૧) શાહ, (૨) વછર (ફાર્જીન), (૩) ઘોડો (ફારસ), (૪) હાથી, (૫) રાખ અને (૬) પ્યાદ હોય છે

પાનુ એ મૂળ સસ્તુત શબ્દ 'ચતુ-મ' છે એટલે કે ચતુરના ચાગ અગ હાથી, ઘોડા, રથ અને પામરજ અને આ ઉપગી અગમેરો શત્રુજ મ્હુ હોય એમ સભવે છે.

- ૩ મરજ બેટલે લીધુ. એ ઉપગી સર્જી બેટલે લીધાય. જામના ઘદરા બીલા રોય છે તેથી જામને બિદીમા 'સર્જી' કહે છે.

માફી		(ફી.)
મુગ્મા ^૧	મુસ્મહ	(ફી.)
હનાઈ ^૨	હવા	(અ.) ઉપગ્રંથી
હેના	હિના	(ફી.)
હુકો	હુકુફ	(અ.)

સંગીત

ઈરાની સંગીતનો ઇતિહાસ ઈ.સ. પૂ. ૬૦૦ વર્ષ ત કે તે અગાઉ પણ જાણ છે. અરબોનો સૌથી પુરાણો બાગ (ગાથા) મંત્ર કહે ગાવામાં આવતો મહાન દાગ (ઈ.સ. પૂ. ૫૨૧-૪૮૫) ના મહેલમાં ૩૨૯ નાયનારી હતી.૩ સાસાની ગળખો પણ સંગીતના શોખીન હતા.

ઈરાનીઓ પામે આ કાળથી પુરાણા જમાનાથી જ સંગીતના મશ્હૂર વાજિત્રો છે તેમાં ચમ, તખ્ત, શન્જાર, બર્મન વગેરેનો સમાવેશ થતો આવ્યો છે. ફાર્સ પ્રાંતમાં અગાઉ ચમ અને બર્મનનો વધારે રિવાજ હતો. તત્કાલિન અને દેશમના તખ્તો અને ખુરાસાનમાં ચમ લોકો વિશેષ વાપરના બટકતુ ઊવન ગાળનાગ અરબોને શરૂઆતમાં અંગીત પ્રત્યે કંઈ આકર્ષણ ન હતું તેઓ ઈરાનીઓના સપર્કમાં આવ્યા ત્યાંથી અંગીત તરફ તેમનું વલ્લ્ય ખેંચાયું અને તેમણે તે શીખવા માંડ્યું, આથી તેઓમાં ઈરાની સંગીતનો પ્રચાર થયો અને તેમનાં માંથી પુરાણા વાજિત્રોમાંનું એક ગણાય છે.

૧ અગમ્યાન અને ફીનાની ગીતો પોતાની જાણ અને પાપણ ઉપર કાળો મુગ્મા લગાડે છે.

૨ અર્થાત્ હવા ગળધી. એ અરબ નવલતુ દારૂખાતું છે.

૩ A. M. A. Shushitery Outlines of Islamic Culture, p. 208

૪ મીર્સ જહાન્નુલ-હકીમ-તારીખે અફઝિયાતે દિઆન. ભા. ૨, પૃ. ૧૦૦

મુસલમાન-રાજ્ય પ્રમિયાન કુર્તી^૧ રમાતીર અંત યોગાનંદ ખેલાતું. મુસનાનો તેમાં રસ લેતા, એટલું જ નહિ, તેમાં ભાગ પણ લેતા હતા. ત્રીઓ પણ યોગાન ખેલતી.

રમત ગમત, રાખ અને આનંદવિલાસની ત્રીજો સંમધી

અગ્ર	ગ્રાન્ક	(અ.)
અતાર	અિત્ર	(અ.)
અતગદાની	અિત્રદાન	(ફા.) ઉપરથી
અળર	અળ્લર	(અ.)
આતશખાહ	આતશ્ખાશી	(ફા.)
ફંફ	ફેફ	(અ.)
ઐન ઘેન ^૪	ઐન-ગૈન	(અ.)-(અ.)
ખુરાબો	સુશ્વો	(ફા.)

૧ કુર્તી (ફા.)

૨ મિરાંત સિદ્દીનો કર્તા મુઝફ્ફરસાહ બીબલ વિગે લખે છે કે સુલતાન તેના સમયના એ રમતના નિષ્ણાતોમાં પણ ઉત્તમ લેખાતો (પૃ. ૧૭૮).

૩ મજફ્ફર કિતાબનો કર્તા લખે છે કે સુલતાન મહમૂદ ત્રીજાને યોગાન રમવાની મંજૂર થતી ત્યારે બદના મેદાનમાં રમતો.

પોરો રમવાના બેઠને ‘યોગાન’ કહે છે, પરંતુ એ રમત માટે મેદાનની ખાસ જરૂરિયાત હોય છે ને ઉપરથી એનો અર્થ ‘મેદાન’ થયો.

૪ ઐમા ઐન નો અર્થ ‘આખ’ થાય છે અને ઐન નો અર્થ ‘અધિકાર’ થાય છે, એવી એક રમત ગુજરાતમાં બાબકો રમે છે.

ગણેડો	ગજીપદ	(કૃ.)
ગુનામ		(કૃ.)
ગનામદાની ^૧	ગુલાબ્દાન	(કૃ.) ઉપરથી
<u>અનમર</u>	વિલમ	(કૃ.)
એગાન	ચૌગાન	(કૃ.)
નમો	જલસદ	(અ.)
ગનકત	ચિયાપ્ત	(અ.)
નામતો	તપ્તસદ	(કૃ.)
નમાક	તથાક	(કૃ.)
દાવન	દાઘત	(અ.)
નગો	મગદાદ	(કૃ.)
ફીન	ફીલ	(કૃ.)
પાદુ	પિત્તાદ	(કૃ.)
માણ	વાર્જી	(કૃ.)
મિત્રમાની	મગધાના	(કૃ.)
રામન		(અ.)
રાગમ	શરૂત	(અ.)
મદાન	માત	(અ.)

૧ ગુજરાતી રૂપ છે

૨ નિર્દિષ્ટતામાં વસતો કારસી ગામ છે દેસાત, મામુવ અને કદદારના
સ્થાન વિષય કહ્યું છે

૩ પાના મોડા બહાર વડે રમતી મતેને

શાફી		(૬૮)
શાહ		(૬૧)
શિકાન્		(૬૧)
ગેનગર	શત્રુજ	(૨૫)
સમજ	સવખીં	(૬૧) ઉપરથી
અવસ	શહગલ્	(૬૧)
સરા		(૨૧)

૧ હોળી સમાવવાના અમાઝના મનન દિવસથી છપી રીત જાળવાના શાકના ભેગા કરવા છાકરાગે મટી કહે છે અને મહિના પુરાણ ખાસના, મહિના નામના થાટિયા અને કોઠીના જૂના દાડ અને ખાટનાઓ ઉપાડી ભાવે છે ન કાર્ય માટે 'શિકાર કમ્પાનો' શિક્ષણ આપે છે થઈ ગયો હતો. નાક વગેરે અમાઝ મુસ્તમા । વિાજ પૂરે ભેશમા નાન હતો મને । શબ્દ પણ બહુ વપમનો હતો હવે તે અલગ ગાડ થયું છે

૨ અમાઝ કહે છે કે એ અમન સદરજ (સદ=મેા અને રજ એટલે ફા) ઉપ થી છે અમા ધમી । અમાઝ હોય છે અને તે ઉપરથી તે નામ પડ્યું છે કેટલાક કહે છે કે એ શુદ રજ (ફા થયું) ઉપ થી છે ગામ । એ અમા રમનાગન ખારીકાઈથી ખાત આપવાનું હોય છે કે નાક નામ ।। કર ૧, એ શશરમ (અર્થાત્ ૭ ગા) ઉપરથી છે, બરા । અમા (૧) શાહ (૨) વજર (કરજીન) (૩) રોગ (ફરસ) (૪) હાથી (૫) ડુબ અને (૬) ખાદુ હોય છે

પરંતુ એ મૂળ સંસ્કૃત શબ્દ થતુ એ છે અને ૨ ૧૨૨ના આદ અગ હાયો, ઘોટા, રથ અને પાયલન અને એ ઉપરથી અગેનો શત્રુજ કહ્યું હોય મેમ સબવે છે

૩ સજ્જ એટલે લીલ અને ઉપરથી સજ્જો એટલે લીલાશ ભાગના પાદ । લીલા હોય છે તેથી ભાગને લિ લીમા 'સજ્જી' કહે છે

નાફી		(ફા)
સુઝમા ^૧	સુરમદ	(ફા)
હનાફ ^૨	હવા	(અ) ઉપગ્રંથી
હેના	હિના	(ફા)
હફો	હુકફ	(અ)

સંગીત

- ઈરાની સંગીતનો ઇતિહાસ ઈ. સ. પૂ. ૬૦૦ પર્વત કે તે અગાઉ પણ જન્ય છે અરબીનો સૌથી પુરાણો ભાગ (આથા) મહુ કહે માવામાં આરતો મદાન દાગ (ઈ. સ. પૂ. ૫૨૧-૪૮૫) ના મહેનમાં ૩૨૮ નાચનારી હતી કે સાચાની ગજબો પણ સંગીતના શાખીન હતા

ઈગનીઓ પામ આ ગણથી પુગણા જમાનાથી જ સંગીતના મશ હુ વાજિતો છે તેમાં ચગ નજરો, ચ જુઈ ખર્મત વગેરેનો સમાવેશ થતો આવ્યો છે માર્સ પ્રાતમાં અગાઉ ચગ અને ખર્મતનો વધારે ગિરા હતો તમગ્ગિનાન અને દેનમના તજુગ અને ખુરાસાનમાં ચગ બોકા વિષ વાપગતા હદનુ હવન ગાળના । અરમેને શર્યાતમાં અગીત પ્રતે નઈ આકર્ષણ ન હત તેઓ ઈરાનીઓના સપર્કમાં આવ્યા ત્યાગી સંગીત તરફ તેમન લલ્ય ખેચાય અને તેમણે તે શીખવા મા.યુ^૪, આથી તેઓમાં ઈગની સંગીતનો પ્રચાર થયો ૫ તેમના સૌથી પુગા નાજિ રોમાન એ ગણાય છે

૧ અરબગાન અને ઈરાની ત્રી ૥ પોતાની આખ જન પાપણ ઉપગ મળે સુઝમા હમારે છે

૨ અર્ધાત હવા રાખધી અ બક બતતુ મરજાનુ છે

૩ A. M. A. Shushtery Outlines of Islamic Culture, p. 208

૪ મીર્ઝા જનાહુદીન તારીખે અદગિયાતે ઈસ્લામ ભા. ૨, પૃ. ૧૦૦

મૂકીઓનો એક ભાગ વાજિત્રો ઉપર વગાડવાનું પસંદ કર્યું હતું જ નહિ, પણ તેઓ સર્જનદાગ્ને પ્રેમપૂર્વક અભોધવામાં ગાતા અને નાચતા પણ ખરા.

ઈ. સ. ૧૦ મી અને ૧૮ મી સદી સુધીમાં એવી પ્રગતિ ધણી થઈ.

સિંધની જૂત પછી મુસલમાનો ભારતમાં મગીન આવ્યા હતા કેટલાક ગગો ભારતમાં હતા તેમાં મુસલમાન ગર્વિયાઓએ મગીનમાં ચાલના ગગોનું મિશ્રણ કર્યું અને તેમાંથી અન્ય ગગો જોડા કર્યા* મુસલમાન અવાહિદીનના દગ્ગારીઓમાં એક અમીર ખુસ્રુ નામનો કવિ હતો તેણે આવી રીતે સિનાર વાજિત્ર અને તગણાના ગાણામાં હિંદી હોયો આણી હતી. વાજિત્રોમાં પણ સુધારો વધારો થયો હતો અને નવા નામો પોતાના તરફથી આપનામાં આવ્યાં હતાં, જેમ કે સાગીમાં સિનાર અને તજ્જાનું મિશ્રણ છે મોહમ્મદશાહ તગવડના જમાનામાં થઈ ગયેલા સાગખાને એ પ્રમાણે કર્યું હતું અને પોતાના નામ ઉપરથી એનું એ નામ આપ્યું હતું.

મુસલમાન ગગઓના દગ્ગારમાં ગાનારા અને નાચનારા હમેશા ગહેના મોચમ, દિવસ અને ગાનના અમય પ્રમાણે ગાયનેા ગવાતા.

ટકમાં હિંદી શૈલી અને ફારસી શૈલીનો સુખમ નયોમ એ મુખ્ય માની જમાનાના મંગીતનું મુખ્ય અક્ષર છે શિષ્ટ સંગીતમાં કેટલાક પ્રકારને ફારસી નામો મળ્યા અને તગણા, ગઝલ, કેખતા, કવાલી વગેરેના નામો થયા.

ગુજરાતના મુસલમાનો^૧ સંગીતના રજૂા ગોખીન હતા મોગયોના

* મુસલમાન અહમદશાહ પહેલાના અમયમાં મગદ્દૂ ગરિન મુકુર્ગ ઉચ્ચત રોખ અહમદ ખટ્ટુન કવાલી સાબરવાનો થતા જ રોખ હતો તેના સમયમાં સંગીતનો ગુજરાતમાં ઘણો જ પ્રચાર હતો વિવિધ ભવના રાજિત્રો આહી તૈયાર થતા હતા. ગયાનની ખાસ ખપન હતી. મહમૂદ બેગડ

સમયમાં એ સંગીત ઉન્નતિને શિખરે પહોંચ્યું હતું. ગોળમી મદીની શરૂઆતમાં સંગીત શાસ્ત્રનો પ્રચાર સાગ દેશમાં હતો.^૧

ઈરાનમાં અને મુસલમાન દેશોમાં વપરનાં વાલિજોનો પ્રચાર આવી રીતે ગુજરાતમાં થયો. આ કારણને વધીને ધણા ફારસી શબ્દો આ વિષયને લગતા ગુજરાતીમાં છે.

મદિ ગ્લાબ ખાસ નૈઘાર કરવામાં આવ્યા હતા (મિર્સાતે સિક્કદરી પૃ. ૧૧૧). મુઝફ્ફર હલીમ પણ એક મોહબો આદમી હતો, તેને સંગીત ધણું જ પ્રિય હતું. તે ગ્લાબ મુઝ્ફર વગાડતો હતો (મિર્સાતે સિક્કદરી પૃ. ૧૭૬). મુલતાન બહાદુરશાહના સમયમાં સંગીત ઉન્નતિના શિખરે પહોંચ્યું હતું. ઉત્તરમાં તેગજ ખાનગી રીતે મુઝ્ફર અવૈયા હમેશા ગાતા. સદાઈના મેદાનમાં પણ બહાદુરશાહ તેને માથે રાખતો બહાદુરશાહની રફાઈતાને લઈને હોમતુ વખતુ વાલિજ અને મંગીત તરફ વિશેષ યથુ હતું. મહમૂદ ત્રીબ્લનો વછર દરિયાખાન એવા ના બાછબો અને 'ઝદી' હતો કે સંગીતની મૂળમાં વછરપદના કામથી પણ નારાય રહેતો હતો. ગુજરાતમાં તે મમયે સંગીતકારો મોટી માત્રામાં હતા, તેના દરબારના અઢિતીથ ખુબગુરત શાન્ના જમા થઈ ગઈ હતી. વાપાનેશમાં તેને છિદ્દી હાજ નથી ત્યાં પાચરો તો ગાનારી રમણીઆ વકરવામાં આવી હતી. એના ઉત્સવોનો દર-માઝ ધણી જ રાનકદાન અને રાનદાઝ રહેતો (મિર્સાતે સિક્કદરી પૃ. ૪૪૬). અના સમયમાં હિંદુ તમજ મુસલમાન મંગીત-નિષ્ણાતો જમા થઈ ગયા હતા, જેવા કે નાયક અખ્તો, નાયક બાપાળ, નાયક હુસૈની, નાયક અમુ, ગંગખાન, મદલી, નાયક સુનેશ, હેન હરમન, મોહનશાય, ગંગાય વગેરે. આ તો ફક્ત દશાવર છે. એવા તો ધણા હતા. ગુજરાતના હલવા બાદશાહ મુઝફ્ફર નન્દના સમયમાં “કાના” નામનો એક સંગીતકાર હતો. તેની પુત્રી લાલકુવર (લાલકાર) નામની મહાન નૃત્યકાર અને ગાનારી હતી. એના બાપની કળાનુ તેણે સરોવન કરી તેમાં વિશેષતા પેદા કરી હતી.

૧ બાકબર, બહાલીર, શાહજહાં અને છિદ્દો મોગલ બાદશાહ મોહમ્મદશાહ (ઈ. સ. ૧૭૧૯-૪૮) સંગીતના સેવકો હતા.

વાર્જિતો મંબંધી

કવાલી	કબ્જાલ	(અ) ઉપગ્રથી
અગ		(ફા.)
હફ	દફ	(ફા.)
હોપડ	ટુલુલક	(ફા) ઉપગ્રથી
હોસફ	”	(ફા) ”
તમયગ્રી ^૧	તવલ	(અ) ઉપગ્રથી
તમતુ	ત્સહ	(ફા) ”
તગણો	તરાનહ	(ફા)
તખૂરો	તંબૂર, તબૂરહ ^૨	(અ)
નાઉમડે		(અ)
તાસુ	તાસ અને તાસહ (ફા) અને	(અ) ઉપગ્રથી
તુનતુની ^૪	તન્તનહ	(અ) ઉપગ્રથી
દિબરુખા		(ફા)
દમામા	દમામહ	(ફા)
નગારુ	નફ્કારહ	(અ)
અર્મત	અર્મત	(ફા)
રમાન	રયાન	(અ)
શગણાઈ	શહનામી	(ફા)
સરોદ યા સરોદો	સુરોદ	(ફા)

૧ એમા સ્ત્રી ઘૂર્જા છે અને કર્તૃવાચક પ્રત્યય છે

૨ એ ટુમ્બરહ (ફા) [ટુમ્બએ + હરહ (ટુમ્બહ = ખાસ કરીને ઘેટાના બચ્ચાની ઘૂછડી + હરહ ઘેટાનું બચ્ચું)] નું અરબી ક લુ છે

૩ તાઉસ પેટને મોર એ વાજિત્રનો આકાર મોર જેવો હોય છે તે ઉપગ્રથી

૪ ફારસીમા દિલ+ગુલા છે ગુલાનો અર્થ ‘આકર્ષનાર’ થાય છે તે ઉપગ્રથી ‘દિલને આકર્ષનાર’ ‘આશક’ યા ‘પ્રિય વસ્તુ’ એવો એ શબ્દનો અર્થ ફારસીમા થાય છે જ્યારે અરબીમા એ વાજિત્રનું નામ છે

સિતાર^૧

(ફા.)

કેળવણી

ગુજરાતના સુવ્રતાનોએ પોતાની રાજસતાના એકસો સિતારથી એસી વરસના ગાળામાં તેમનાં જ્ઞાન અને વિદ્યાને ઘણું ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તેમનાં એ કદરવાની અને ઉત્તેજનને વધારે ઈશાન, યમન, મિસર તથા હિન્દુ (મક્કા મદીના)થી ચુનંદા વિદ્વાનોએ ગુજરાતમાં આવી વસવાટ કર્યો હતો.

તે સમયે બધી જ કેળવણીની સંસ્થાઓ અત્યારની પેઠે અવગન હતી. ઉસ્તાદો મસ્જિદમાં આવી બેસતા અને તેની આસપાસ શાગિદોનો દાયરો જામતો. એ જ રીતે ખાનકાદો (મંદીરા)માં પણ શિક્ષણ આપાતું. તેમાં ખાસ કરીને તેમનાં ધાર્મિક શિક્ષણ ઉપર જ વિશેષ ભાર હતો. ઠેર ઠેર મદ્રેસાઓ પણ હતી.^૨

૧ ‘આબકલ’ (તા. ૧ લી ડિસેમ્બર ૧૯૪૬ દિલ્હી) નામના અખબારમાં ‘હિંદુસ્તાની મિસીકી’ (ભારતીય સંગીત) વિષય ઉપરના લેખમાં શાહેક અહમદ સાહેબે જણાવ્યું કે સિતારની શોધ અમીર ખુસરો કવિએ કરી હતી, પરંતુ એ વાતમાં સત્યનો અભાવ છે. એ વાત પુરાણો જમાનાથી વપરાતું આવ્યું છે.

૨ શેખ હસમને (મૃ. ઈ. સ. ૧૩૬૧) અમદાવાદ નજીક ઉસમાનપુર વસાવ્યું હતું તેમાં તેણે એક મદ્રેસા પણ બનાવી હતી. મોહમ્મદસાહે તેમાં પુસ્તકોની મદદ કરી હતી.

અણહીલવાડમાં ખાન સંસેવર નામનું તળાવ હતું તે ઉપર એક મદ્રેસા હતી. તેના ઉસ્તાદોમાં એક મૌલાના કાસિમ ગુજરાતીનું નામ મળે છે.

અણહીલવાડમાં શેખ હુસામુદ્દીન મુલવાનીની મઠાર હતી તેની નજીક પણ એક મદ્રેસા હતી.

એક મહાન મદ્રેસા અમદાવાદ નજીક સરખેજ ગામમાં પણ હતી.

અત્યારના જેવા વિસ્તૃત પાયા પર મોગલ રાજ્ય સમયે દુનિયાના કાઈ દેશમાં રાજ્ય તરફથી પ્રગ્નની રીતસરની કેળવણીનો બદોબસ્ત ન હતો. મોગલ સમ્રાટોએ એ ખોટા પૂરવા માટે આખા સામ્રાજ્યમાં હજારો વિદ્વાનો પડિતો અને મૌલવીઓને પાઠશાળા અને મકતબો શરૂ કરવા અને ટકાવી રાખવા માટે જમીનો અને જાગીરો બક્ષિય આપી હતી. અનેક અંગ્રેજ મુસાફરો સ્વીકારે છે કે એ સમ્રાટોના ઉદાર પ્રોત્સાહનના પ્રતાપે તે સમયે સમસ્ત બારતમાં શિક્ષિતોની સંખ્યાનું પ્રમાણ દુનિયાના કાઈપણ દેસ કરતાં વિશેષ હતું.^૧

એ સમયે હિંદુ તેમજ મુસલમાનો એક જ જગ્યાએ કેળવણી પ્રાપ્ત કરતા. હિંદુ તેમજ મુસલમાનોની મિશ્ર શાળા ચાલતી હતી. એ સંસ્થાનતની પડતી પછી પણ એ જ પ્રથા ચાલુ હતી. કાઈ એક શિક્ષક પોતાના કે બાકાના મકાનમાં એક મદ્રેસા ખોલી લેતો. તેમાં લોકો પોતાના બાળકોને શિક્ષણ માટે મોકલતા. મિશ્ર શિક્ષણની વ્યવસ્થા મસ્જિદમાં પણ હતી.^૨ હિંદુઓએ ફારસી બાબા અપનાવી ત્યારે મુસલમાનો સાથે મસ્જિદમાં પણ કેળવણી પ્રાપ્ત કરવા પોતાના બાળકોને મોકલવામાં તેઓ દીલ કરતા ન હતા. સામાન્ય રીતે ફારસીની મકતબો મુસલમાન મિયાંજી યા તો કેટલીક વાર હિંદુ શિક્ષકોના હાથ નીચે ચાલતી.^૩

અમદાવાદમાં વજીદુદ્દીનની મદ્રેસ મસાદર હાજી. તેમાં વિદ્યાર્થીઓને શાખ્યવૃત્તિ પણ મળતી.

નવાબ સૈફખાને ઈ. સ. ૧૬૬૨ માં અમદાવાદમાં એક મદ્રેસા બંધાવી હતી (સૈયદ અબ્દુલ હક-ચાંદે અગ્ચામ પૃ. ૭૩).

સુલતાન મહમૂદ બેગરાએ મોટી મોટી મદ્રેસાઓ સ્થાપી હતી (મિરાતે સિકંદરી પૃ. ૭૫).

૧ Beniprasad—History of Jahangir pp. 92-93.

૨ મુસલમાનોમાં મસ્જિદ દરમિયાં શિક્ષણના પ્રચારનું સ્થાન રહ્યું છે.

૩ અફઝિયાતે ફારસીમાં હિંદુઓના દિસ્સદ, પૃ. ૨૩૮-૩૯.

શિક્ષણને લગતા શબ્દો

આપ્રુંદજી	આબુદ	(ફા.) ઉપરથી
આલિમ	આલિમ	(અ.)
ઉસ્તાદ		(ફા.)
જગાન	જબાન	(ફા.)
તવારીખ	તવારીખ	(અ.)
તારીખ	તારીખ	(અ.)
તાલીમ	તાલીમ	(અ.)
દફતર ^૧	દફતર	(અ.)
બાદબાકી ^૨	બાકી-બાકી	(અ. + અ.)
મકતબ	મકતબ	(અ.)
મદ્રેસા	મદ્રેસા	(અ.)
મુદ્દન	મુદ્દલલ	(અ.)
શાગિર્દ ^૩		(ફા.)
સરવાળો	સરમાયદ	(ફા.)
સરવૈયુ	સરમાયદ	(ફા.)
સરાસરી	સરાસર	(ફા.) ઉપરથી
હરક	હરફ	(અ.)
હિસાબ		(અ.)

૧ ફારસીમાં 'રનિક્તર' 'ફેરોય' એવો અર્થ થાય છે. ગુજરાતીમાં છાકરાંચીની ચોપરીએ રાખવાની થેલી થાય છે.

૨ ફારસીમાં એ શબ્દ વપરાતો નથી પરંતુ વજૂદ (=પણી) અને બાકી (=રહેલું) ઉપરથી, 'સેવટે બાકી રહે જો' એવો એનો અર્થ થઈ શકે.

૩ એ ઉપરાંત કીમિયા-અ.; મૂળ એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે.) દિલસફી (ફલ્સાફા-અ.; મૂળ એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે.), નૂરૂમી (નૂરૂમી-અ.), રમલ (રમલ-અ.) વગેરે શબ્દો પણ એ વિષયને લગતા છે, જે ગુજરાતીમાં પ્રચાર પામ્યા છે.

વહાણુવદ્*

પુરાણુ જમાનાથી ભારત સમુદ્રમાર્ગેના વેપાર માટે ખ્યાતિ ભોગવે છે, તેથી ભારતવાસીઓ માટે વહાણુવદ્ નવી વસ્તુ ન હતી, પરંતુ પારસીઓ આખ્યા^૧ ત્યારે તેમણે વહાણુ બાંધવાના ધંધાને પોતાની રીતે ખીલવ્યો. વેપાર માટે કાફલા તૈયાર થતા. તે પછી ગુજરાતી બાદશાહોને વેપાર ઉપરાંત સંજ્ઞાણુ માટે દરિયાઈ કાફલા રાખવાની જરૂર લાગી હતી.^૨

સુરતમાં વેપારી વહાણુ બાંધવાનો ઉદ્યોગ પણ સારી રીતે ખીલ્યો હતો. તેમાં હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, અરબ, તાતાર, વગેરે અને આર્મેનિયાના લોકોનો ફાળો હતો, પરંતુ ખાસ કરીને પારસીઓ આગળ પડતા હતા.^૩ દવાસીનો ધંધો વાણિયાઓના હાથમાં હતો. પરદેશીઓ દલાલ વગર માલ વેચી કે લઈ શકતા નહિ.

૧ તે પછી બહાદુરશાહના જમાનામાં જહાજો બનાવવાનાં કારખાનાં યોધા, ખંભાત અને સુરતમાં મોટા પ્રમાણમાં થયાં. તેના જમાનામાં દરિયાઈ કાફલો એવો મજબૂત હતો કે તેવો આખા ભારતમાં કોઈ પાસે ન હતો. મહમૂદ ત્રીજાના સમયમાં દીવજેટ પોર્ચુગીઝો પાસેથી ખાજી લેવા માટે જે જ થી તૈયારી કરવામાં આવી હતી તે માટે જહાજો ખાસ ગુજરાતમાં જ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં.

૨ ગુજરાતમાં સૌથી પ્રથમ દરિયાઈ લડાયક કાફલો તૈયાર કરાવનાર અહમદ-શાહ પહેલો હતો. ખંભાતનું બંદર એ માટે કેન્દ્ર સ્થળ બનાવવામાં આવ્યું હતું. મહમૂદ બેગડાએ દરિયાઈ કાફલાને ધણે જ મજબૂત બનાવ્યો હતો. જહાજો તૈયાર કરવા માટે તેણે પણ ખંભાત બંદર જ નહીં ઠરાવ્યું હતું. દરેક જાતનાં લડાયક સરેન્દ્રમયી કાફલાને સજ્જ કરવામાં આવતો હતો. એ જ બાદશાહના સમયમાં લડાયક જહાજો ઉપર તોપ ચડાવવામાં આવી હતી. સોળમી સદીમાં એ કાફલામાં વિશેષ પ્રગતિ થઈ હતી. તુર્ક અને પોર્ચુગીઝો પ્રકારનાં મહાન જહાજો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યાં હતાં. દીવનો યાત્રુ એ માટે કેન્દ્ર તરીકે નહીં કાવ્યામાં આવ્યો હતો.

ઝોગણીસમી સદીમાં મુઘલ વધવાથી ગુજરાતનો વપાર ઝોછો થયો, પણ કિનારા ઉપર દેશી રાજ્યો આવેના હોવાથી કેન્દ્ર સૌગંધ્યનું વહાણવડુ અમલ ધ્યુ દેશી કારીગરોને હાથે વહાણ બધાથી અરમસ્તાન, ઈરાન વગેરે દેશો સુધી ગુજરાતના વહાણો આવતા જતા હતા વેપાર પારસી, ખોળ, વહોગ અને હિંદુ વગેરે ગુજરાતીઓના હાથમાં રહ્યો. ધીમે ધીમે અદરના લોકોનો પણ જહાજો સાથેનો સબધ વધતો ગયો પરિણામે વહાણવટાને લગતા શબ્દો ભાષામાં પ્રચાર પામ્યા,^૧ જેવા કે —

અસમાન	અનુવાદ	(અ)
કમાનર		(ફા)
કાફલો	કાફિલફ	(અ.)
ફિસ્તી	ફિસ્તી	(ફા)
ખરામો	સરાવહ	(ફા)
ખવાસીર	ચિલાસી	(અ.)

- ૧ ખલાત વગેરે બહોળે, વહાણવગીઓ પોતાનું વહાણ મજબો કે હોડીને સડી જમ્યા પછી પાણીમાં ઘરતા કરવા મા પાણીમાંથી ડાબે કિનારા ઉપર ચડાવવા મટિ ઇમદુ જોર કરતી વખતે જે ચીત ગાય છે તેમાં જમરોદ, કુસ્તમ વગેરે પુરાણા જમાનામાં ઈરાનમાં મઈ અથવા મહાન વીરાના નામો અપાપિ વાપરે છે
(આ ઉદાહરણ થી રત્નમણિરત્ન જીમતાવ જોડે વરણી મળ્યા છે)

૨ માપ તેવા મટિ સૂચ સાથે તેનો સબધ હોય છે

- ૩ ‘ખવાસી’ નો વિચિત્ર શબ્દ છે ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘વહાણ ચલાવ નારો’ થાય છે અરબીમાં ‘ચલત’ નો અર્થ ‘કાળા ધોળા વાગનું મિશ્ર યુગ’ થાય છે એ ઉપરથી જે જામકની મા કાળી અને ખાપ પોરો હોય અથવા જેને બધા કાળો અને મા ગોરી હોય તેને ચિલાસી કહે છે, અર્થાત્ કે મિશ્ર હોડીની પ્રત્ય મટિ એ શબ્દ છે અરબોના જહાજોમાં

હલકા નોકરોમાં હુળસી હોસા હતા અને અરબો હુળસી સ્ત્રીઓને ઘોડા તરીકે સાખતા હતા. તેનાથી- જે છોકરા થતા હતા તેમને જહાજના કામમાં વળખાવવામાં આવતા અને તે છિલાસી કહેવાતા હતા. ઉપર જણાવેલ સ્ત્રલમ અને જે મૂળ ઉપગ્રી સ્ત્રલાસ, સુત્રાસહ, સ્ત્રાલિસહ વગેરે શબ્દો જન્યા છે તેમાં ફેર છે. છિલાસીના મૂળ પલસ માં અરબી હીન વર્ણ વપરાય છે અને આ બીજા સ્ત્રલાસ, સુત્રાસહ, સ્ત્રાલિસહ વગેરે શબ્દોમાં સ્વોદ વર્ણ વપરાય છે. એમાં મૂળ 'પલસ' નો અર્થ અરબીમાં 'સમાપ્ત હોવું તે', 'હુદારો', 'શુદ્ધ હોવું તે', 'ચોખ્ખું હોવું તે' વગેરે થાય છે. જે ઉપરથી 'સ્ત્રલાસ' નો અર્થ 'સમાપ્ત હોવું તે', 'પૂરું થઈ જવું તે', 'હુદારો' એવા થાય છે. બી (જે વર્ણસ્વર ધારીને) સ્ત્રલાસી શબ્દ પશું ફારસીમાં એ જ અર્થમાં વપરાયો છે (જે કે જે બાકરજીની દૃષ્ટિએ ખોટો શબ્દ છે).

સ્ત્રલસ ('શુદ્ધ હોવું' અથવા 'કૌશલ્યથી વચરનું હોવું') ઉપરથી સ્ત્રાલિસહ 'કેવળ એકનો બધિકાર ધરાવતી વસ્તુ', 'પાદરાહતી જમીન', 'જે જમીનમાં સરકાર વિના કોઈ બીજાનો હક ન હોય તે', 'ગોતાની કુદ માલિકીનું', 'સરકારી' એવા અર્થમાં વપરાય છે. તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'ખાલસા' ઉચ્ચાર થાય છે જે ઉપરનો અર્થ ધરાવે છે.

ગુરુ નાનકે (મૃ. ઈ. સ. ૧૫૩૬) સહ કરેલી શીખ સંપ્રદાયની નીતિરીતિમાં ફેરફાર કરી ગુરુ ગોવિંદસિંહે (મૃ. ઈ. સ. ૧૭૭૮) જે નવું વિધાન પ્રવર્તાવ્યું તેને માનનારા 'ખાલસા' કહેવાયા. એ શબ્દ પણ મજહર અરબી શબ્દ (અર્થ પવિત્ર) ઉપરથી જ છે અને તેથી 'એનો સગેત 'ગોવિંદનું નૃપત્વ' અથવા 'શીખો પવિત્ર હોય છે' એવો થાય છે [Joseph Davey Cunningham-History of the Sikhs, pp. 70-71 નોખ].

પુત્રામહનો ફારસીમાં અર્થ 'કોઈપણ વસ્તુનો ઉત્તમ ખાત' એવો થાય છે. તે ઉપરથી 'ખાલસો', 'સાર' એવો પણ થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો ઉચ્ચાર 'ખુવાસો' થયો અને અર્થ 'સ્વખોડરજી' 'ચોખ્ખા' એવો થાય છે એટલે કે ફારસીમાં એ દૂધી ખાખતનું સૂચન કરે છે જ્યારે ગુજરાતીમાં નો સૂચિતાર્થ ગૂંચળ કહે છે.

ગુરાબ ^૧	ગુરાબ	(અ.)
ગરકબું	ગર્ક	(અ.) ઉપરથી
ગોદી ^૨	ગોદ	(ફા.)
અરખીચ	અરખદ	(ફા.) ઉપરથી
જગાત	જગાત	(અ.)
જહાજ	જહાજ	(અ.)
ગૂતક	ગૂતી ^૪	(ફા.) ઉપરથી
તોફાન	તૂફાન	(અ.)
દરિયા	દરિયા	(ફા.)
નાખુદા ^૫	નાખુદા	(ફા.)
ફતેહમારી ^૬	ફતહ ^૬	(અ.) ઉપરથી
કુરગે	કુરગદ	(અ.)
બંદર		(ફા.)

૧ અરખીમાં એનો અર્થ 'કાગડો' થાય છે. એ પક્ષીના જેવા એના આકારને લઈને એ નામ પડ્યું હોય. એ અતિ ઝડપી જહાજ હોય.

૨ ગોદનો અર્થ 'ખાડો' થાય છે તે ઉપરથી એક ખાડામાં પાણી ભરી વહાણને સહીસલામત લવાવવામાં આવે છે તે સ્થળ.

૩ સુકાન ભાડવવા માટે હોય છે.

૪ અર્થાત્ વહાણનો એક પ્રકાર

૫ નાય (ખાદ) + ખુદા (માલિક) ઉપરથી અર્થ નૌકાધિપતિ

'નાખુદા' અને 'નાલમ' શબ્દો પંદમી સદીમાં લખાયેલા 'શીપાળ ચરિત્ર'માં છે.

(ગુજરાતનું વહાણવટ, પૃષ્ઠ ૩૩)

૬ 'ફતેહમારી' નામનું એક નવનું વહાણ અગાઉ લડાઈમાં કામમાં વપરાતું. એની આડે ઝડપી ત્રેલી. એ ૧૮મી સદીમાં વપરાસમાં હોવાના દાખલા મળ્યા છે.

માલમ	મુઝમિમ	(અ.)
મિનાગેર	મનારહ	(અ.)
મોળું	મોઝ	(અ.)
લંગર		(ફી.)
સફર	છકર	(અ.)
સરંગ યા સારંગ	મરૂફ	(ફી.)
સુકાન	સુકાન	(અ.)
સુકાની	સુકાન	(અ.) ઉપરથી
એના વેપારને લગતા શબ્દો		
હવાલો	હવાલહ	(અ.)
તુકસાન	તુકસાન	(અ.)
માલ		(અ.)
વીમોઝ	વીમહ	(ફી.)
સામાન		(ફી.)
હવાલો	હવાલહ	(અ.)

૧ નંદ લોકો ગુજરાત ઉપરાંત ઈરાન વગેરે દેશોનાં વહાણોમાં માલમનું કામ કરતા હતા (Bombay Gazetteer vol. I, pt. 1, p. 493).

એ અરબી શબ્દ અલિમ (તેણે જોયું) ઉપરથી છે. ફારસીમાં તેનો અર્થ 'નાવિક', 'સુકાની' એવો કરવામાં આવે છે. ગુજરાતીમાં પણ એ 'વહાણને ફોરનાર પાઇલટ'ના અર્થમાં વપરાય છે.

૨ જમીનથી પચીસ પચાસ માર્કફ દૂર સમુદ્રમાં ખડકની ટોચ ઉપર કે કોઈ ટાપુ ઉપર એક મિનારો બનાવવામાં આવતો. ત્યાં એક અમલદાર રહેતો. તે રાત્રે લાકડાં વડે રોશની કરતો જે દૂર દૂરથી વહાણવટીઓ જોઈ શકતા અને તેમને તેનાથી રસ્તાની ખબર પડતી, ગુજરાતીમાં એ માટે 'દીવાદાંડી' શબ્દ પણ છે.

૩ વહાણનો મુખ્ય ટહેલ

૪ પ્રા. રાધાકૃષ્ણ જણાવે છે કે ખાતવાઓની બૂલથી વહાણને કે માલને તુકસાન પહોંચે તો તેનો બદલો વહાણ કે માલના માલિકને ખાતવાઓ

મુસલમાનોના વસવાટ

ઈરાનમાંથી આવેલી ક્રામોનો વિગતવાર હેવાલ આવી ગયો છે. તેઓમાંના અરબો, પારસીઓ અને મુસલમાનો અહીં વસવાટ કરીને સુલેહસંપત્તિ રહેવા લાગ્યા, પછી વિવિધ રીતે તેઓ ગુજરાતીઓના સંપર્કમાં આવતા રહ્યા. શરૂઆતમાં વેપારી અરબોની વસ્તી કિનારા ઉપર જ હતી. પારસીઓ પણ કિનારા ઉપર જ રહેતા હતા. ધીમે ધીમે તેઓ અંદર જતા ગયા. દિલ્હીના ખલ્જી અને તગલક રાજ્યકર્તાઓના તરફથી આવેલા સૂચનાઓના સમયમાં મુસલમાનોની સંખ્યા ગુજરાતમાં પ્રમાણમાં ઘણી જ ઓછી હતી અને તેમાં પણ મોટા ભાગના તે ફાજી લોકો હશે, કારણ કે સુલેહશાંતિ બાબતે એમના ઉપર જ રાજ્યકર્તાઓ ભરોસો રાખતા. તેમની સાથે બજારથી વગેરે જે માણસો રહેતા હતા તે પણ મુસલમાનો હતા. સૂચના ઉલ્લેખોને ઉત્તેજન આપતા હતા. તે ઉપરાંત કાઝી, મુફતી, તબીબ અને અન્ય અમલદારો પણ મુસલમાનો જ રહેતા. તેમાંના કેટલાક તે પાછળથી ગુજરાતમાં જ વસવાટ કરી રહ્યા હતા. સાથે સાથે ધર્માતર થયેલા મુસલમાનોની વસ્તી પણ વધતી ગઈ. આ રીતે જોતાં ગુજરાતના મુસલમાનોને મુખ્ય બે વર્ગમાં વહેંચી શકાય: (૧) જેમનામાં પરદેશી લોકો છે તે અને (૨) જેઓ સ્થાનિક હિંદુઓમાંથી મુસલમાન થયેલા તેમના વંશજો.

પરદેશી લોકોવાળા મુસલમાનો તુર્કી, ઈરાની, પંજાબ અને અરબ લોકોની નસલના છે. તે ઉપરાંત સીદીઓ પણ છે.

ચિસ્તી, શુખારી, કાદરી તથા શીરાઝી ઉપરાંત તિરમિઝી, રિકાઈ વગેરે ઘણા પંથોના ગુજરાતમાં વસે છે. તેમના પૂર્વજો પુરાણ

આપે એવું મનુસ્મૃતિમાં લખાણ છે એ બાબતને 'વીમો' કહે છે (Indian Shipping, p. 61).

ફારસીમાં વીમનો અર્થ 'દર' છે. વીમની પદ્ધતિ ઈરાનમાં ચાલુ થઈ હતી અને ત્યાં એ ઉપરથી વીમહ અને તે ઉપરથી ગુજરાતમાં 'વીમો' શબ્દ બન્યો હોય એમ પણ સંભવે છે.

જમાનામાં અવી અ.ી વસવાટ કરી રહ્યા હતા; જેમકે ચિસ્તી સૈયદના આદિ પ્રચારક ખાન મોઈનુદ્દીન ચિસ્તી ભારતમાં રચાયેલી વસનાર ખ્યામી ઉપદેશકોમાંના એક (ઈ. સ. ૧૧૬૫) હતા. શુખારીઓના પૂર્વજ સૈયદ શુરહાનુદ્દીન કુતમે આવમ ઈ. સ. ૧૩૬૭માં દસ વરસની વયે ઉત્તર ગુજરાતમાં તેમની મા સાથે આવી પાટણમાં રહ્યા હતા અને અમદાવાદ વધુ ત્યારે ત્યાં આગ્યા હતા. ઠાઠરી પંથીઓના પૂર્વજોમાં ભારતમાં પ્રથમ આવનાર હજરત અબ્દુલ્લાહિર ગીનાનીના વંશજોમાના છે. ઈ. સ. ૧૫૩૦માં ગુજરાતના સુબાન બહાદુરસાહના જમાનામાં તેઓ ગુજરાતમાં આગ્યા હતા. શીરાઝી સૈયદો મોગલ શહેનશાહ હુમાયુનના સમયમાં ઈ. સ. ૧૫૩૫-૩૬માં ગુજરાતમાં આવીને વસ્યા હતા.

શુખારી, ઠાઠરી, ચિસ્તી, અને શીરાઝી પંથીઓની માતૃભાષા ઉર્દૂ છે. સૈયદો તેમના જોયા ખાનદાનની નિશાનીરૂપે તેમનાં નામ પહેલાં 'સૈયદ' અથવા 'મીર' ઉમેરે છે અને જોયા કુળની સ્ત્રીઓ નામ પાછળ 'એગમ' 'ખાન' અથવા 'ખાનુ' શબ્દો વાપરે છે.

મોગલો^૧ ઇનીની કે તુર્કી હોય છે. ઈરાની પુરુષો પોતાનાં નામ પહેલાં 'મિરજા' અને તુર્કી નામ પાછળ 'એગ' અને સ્ત્રીઓ તેમના નામ પાછળ 'એગમ' અથવા 'ખાનમ' ઉમેરે છે.

'રોખ' અંગ્રેજી અફઘાણ (ગુજરાતીમાં રા. રા. કે શીમાન) ને મળતો સામાન્ય સમ્બતામયક શબ્દ છે. ભારતમાં પરદેશી મુસલમાનો તેમજ રચાનેક હિંદુઓમાંથી ધર્માતર થયેલાઓ માટે તે એકસરખી રીતે માનાર્થે વપરાય છે.

પદાણો મુખ્યત્વે લરકરી સિપાઈઓ અને વેપારી તરીકે આગ્યા હતા તેઓ તેમના નામ પાછળ 'ખાન' ઉમેરે છે.

૧ તેઓ વિશેષ કરીને સિપાઈગીરીનું કામ કરે છે.

કાણુની લોકો ફાજ તેમજ વેપારી પણ હોય છે.

અરમોરે બહારથી જાતી સમુદ્ર કિનારાના ભાગ ઉપર જવેરાન અને ચામડાં વગેરેનો વેપાર કરે છે.

એ ઉપરાંત નાનીકોમોમાં 'નાયતા' થા 'નવાયત' વેપારીઓ હોય છે, કુર્શી, કસાતીએ વગેરે ખેડનો હોય છે, અને બહુલી અને મકગણી^૧ વગેરે નોકર વર્ગમાં હોય છે.

એ તમામ કોમોમાની કટલીક તો ધર્મમાં તેમજ બહાર ઉર્દૂ બોલે છે. કટલીકનો પહેરવેશ મિઝકુલ મુસલમાની હોય છે, પરંતુ અહીંના લોકોના સપકને કાઢીને તેમાં ફેર પણ પડ્યો છે.

ગુજરાતમાં સિયા પયના લોકોની મોટી સંખ્યા વસન અને

૧ તેઓ સૂદા મેલો, જામ કાપડ અને ઘોડા વચવાનો કામ કરે છે. કટલાક પૈસાની લેબુરેલુ કરે છે.

૨ વસત્રાટ કરી રહેલા અન્નો મિટિ બાગેશુરત અને વડોદરામાં રહે છે. પહેલા તેઓ સિપાઈ ટીરી કરતા, હવે પડાવાળા તેમજ પહેરાવાળાનું કામ કરે છે. તેઓ 'સ' ને બદલે 'શ' બોલે છે અને 'અ' ને બદલે અનાના બેટાણુમાંથી 'અ' ઉચ્ચાર કાઢે છે. તેમ જ ભૂમિયા [કમિયલ્લ રૂઠ (જમ્મ અર્થાત્ 'ખાતુ' ઉપરથી)] નામનું ઉચિયાન હાથેગા સાથે રાખે છે.

૩ ફાજ લોકોને સુલતાનોના જમાનામાં જમીન મળી હતી તેઓ કસબામાં મટી ખેતી કરતા હતા. તે ઉપરથી તેઓ કસાતી કહેવાયા છે. તેઓ ઉર્દૂ બોલે છે, પરંતુ તે ગુજરાતી ઉર્દૂ હોય છે. તેઓની સ્ત્રીઓ પણ ઉર્દૂ જ બોલે છે.

૪ તેઓ મકગનના કિનારા ઉપરથી આવેલા કોમ છે અને પહેરાવાળાનું કામ કરે છે.

એક કોમ મકવાણા નામની પણ છે એ જતનમાં ધર્મોત્તર થયેલા કોળી અને અપૂત ઉત્તર ગુજરાતમાં આવેલા કસીમાં રહે છે તેઓ ઉર્દૂ બોલે છે. તેમના છાંદરાઓ મુસલમાન, મકવાણા કે કોળી કુટુંબમાં પરણે ■ અને તેઓ તેમની પુત્રીઓ મુસલમાન, મકવાણા કે જામી કુટુંબમાં આપે છે માફલુ તેમની લગ્નનિધિ કરાવે છે.

મિમરના ઉપદેશોના મોટાથી ધર્માત્મ થયેલી છે ઉપદેશકોએ વેપારી કેન્દ્રો પકડ્યા હતાં તેઓ તથા કેટલાક સુત્રી ઉપદેશકો ગામડાં સુધી પહોંચ્યા હતા મુનનામાન સુનાઓનું દિન અને રાજકીય ક્રિય શાન્ત પણ અસકત નાગરિક વેપારીઓ કર્તા મદાલાતમાં વસતા અસકત ગામડિયાઓને ધર્મના દાખ ન કરવામાં વિશેષ સમાયેલું હતું

ધાર્મિક કામોમાં જુદી જુદી જાતના અથવા જમાનના ફકીમ પણ હોય છે વિશ્વાસિતિ આદરતી આ લગભગ સધળી કામો રખડતું જીવન માગે છે અને તેમની જમાતોમાં ભારતના લગભગ બધા જ પ્રાંતના અને જાતના માણસો હોય છે તેઓ ઉદાર અને સખી લોભાની પ્રશસ્ત કરી કબૂલોને વખોડી ધૂમ મચાવે છે જૂન, પરીન તથા જન કાદનાગ જૂતાઓ જે પ્રકારનાં ગાયનો મોને છે તેવી ગજનની જાતીમાં કટલાક ગાય છે કેટલાક (જેમકે અન્દાની)^૧ દોલક વગાડે છે અને ધાર્મિક ગાયન ગાય છે કેટલાક (જેમકે નકશાદી) તેમના સતની પ્રશસા કરે છે

ફારીગરો:—એમાં ૨૨ વર્ગ છે^૨—(૧) રેશમ બાંધનારા બંધારા, (૨) અનાજ રોકનાગ બાજૂળ, (૩) સુનરાહિ કપડાં છાપનાગ છીપા, (૪) રેશમી કપડાં છાપનાગ અને રગનારા ચૂદડીગર, (૫) ચૂનો બનાવનારા ચુનારા, (૬) ચૂડીઓ મનાવનારા ચૂડીગર અથવા ચૂડીવાળા, (૭) ધાત્રી, (૮) કાગળ બનાવનાગ કાગદી, (૯) ઈંચિ બનાવનારા કચિયા, (૧૦) કમાઈઓ, (૧૧) ખગાફી, (૧૨) ખાટકી, (૧૩)

૧ એવી માન્યતા છે કે પદ્ધતિસરની એક અદરશ બ્યવસ્થા છે તે મુજબ દુનિયામાં ચાળીસ અબ્દાલ (જેટને કે અબેજમાં આવનારા થા પ્રતિનિધિઓ) છે ‘અબ્દાલ’ એ ‘બદલ’નું બહુવચન છે એ ચાળીસમાંથી કોઈપણ બ્યક્તિનું અવસાન થાય તો તેને બદલે કોઈબીગે તેની જગ્યા લે છે, પરંતુ કુલ સંખ્યા ચાળીસથી વધતી ઘટતી નથી. એ ‘અબ્દાલ’ શબ્દ ઉપરથી એ પયના અનુયાયીઓ ‘અબ્દાલી’ કહેવાય છે તેમાના કેટલાક ગાંધા બન્નવવાનું કામ કરે છે

લુહારો, (૧૪) હાથીદંતનું કામ કરનાર મણિયાગ, (૧૫) કપડાં વણનાર મોમના, (૧૬) મુવતાની મોચીઓ, (૧૭) નાળખધે, (૧૮) કપડાંનિ આર પાનારા પાંજણીગરા, (૧૯) રગરેન્ને^૧, (૨૦) પધ્યગ ધડનારા સલાદો, (૨૧) સોની અને (૨૨) તાઈ

વેપારી —વેપારીઓમાં વહોરા, ખોળ, મેમસો વગેરે છે શિયા ઉપદેશકોને (ઈ સ. ૧૦૬૭માં) અણુદીવવાડના દિંદુ ગળગ્યોએ ઘણી માયાથી સ્થાપી વમવા દીધા હતા. તેઓ મુખ્યત્વે અગત્યનાં વેપારી કેન્દ્રોમાંથી લોકોને ઇસ્લામમાં લાવ્યા હતા

વધારાના —(૧) બહુરૂપિયા, (૨) નાચ, ગાયન અને નટનું કામ કરનાર લાંડ (૩) બટી, (૪) જવેવા, (૫) ગધેર્વ, (૬) કમાલિયા, (૭) મદારી, (૮) મીઠ અથવા મીરાસી, (૯) ગાનાર વગાડનાર તાસચી, (૧૦) લસકરી નોકરી અને ચોટ્ટી કરનાર સિપાઈઓ, (૧૧) ખાનગી નોકરી કરનારા છુર્કાં હગ્ગો, (૧૨) ભોઈ, (૧૩) બિસ્તી વિગેરે

એમાંના ઘણાખગ તો પોતાની એક જ કામમાં લગ્ન કરે છે અને કેટલાક બીજા મુસવમાન કામમાં પણ કરે છે

વહોરાઓની સ્ત્રીઓ મુઝો આગે છે, દત્ત ઉપર મિત્રી લગાવે છે અને હેનાથી હથેલી અને પગના તળિયા રમે છે.

બધારા, સલાદો, રગરેન્ને, મણિયારો, કસાઈ, ખરાદી, કાગદી, કડિયા વગેરેમાંના કેટલાક કુરાન પટે છે

બધાગ, સોની, મુવતાનીઓ,^૨ રગરેન્ને વગેરે કેટલાકની માતૃભાષા ઉર્દૂ હોય છે છીપા, ચૂદીગગ, ચૂડીનાળા, કડિયા, કસાઈ, પાંજણીગરા જેવા કેટલાક લોકો ઘરમાં ગુજરાતી તેમજ ઉર્દૂ બોલે છે.

૧ તેઓ ખત્રી હિંદુઓ નામની વણકર સ્થાતિમાંથી મુસવમાન થયેલા કહેવાય છે.

૨ તેઓ મૂળ મુવતાનમાંથી મુસવમાનોના હુમલાને લઈને ગુજરાતનાં આબજા હતા મહમૂદશાહ બેગડાના સમયમાં તેઓ વટલાયા હતા સિપાઈ, દરજી, મોચી વગેરેના તેઓ ધધા કરે છે તેમજ નોકરી પણ કરે છે

એમાંની કેટલીક કેમોમા બાપાનુ અમાન હોવાના કાગ્જે વ્યક્તિઓના અરબી બાપાના શબ્દોવાળા નામોના અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ થાય છે; જેમકે વહોરા, પિજરા અને ધાચીઓમાં ધાયાહીમને બદલે અબરામ અથવા ઇમવા, મોહમ્મદને બદલે મામદ, મુસદ્દને બદલે ઇસમ અથવા જુસમ, ફાઝિયને બદલે ફદલા અને સ્ત્રીઓના નામોમા ફાતિમાને બદલે ફતુ, ફતવી અથવા ફત્તો બોલાય છે એ જ કાગ્જને લઈને વહોગઓના કોતરતા વર્ગોમાં સાધારણ મુસલમાન નામોને વિચિત્ર રીતે મચડી નાખેના હોય છે તેઓ ખાતૂનને બદલે ખાતુ અથવા ખતલી, ખદીજહને બદલે ખતીજ અને આયશહને બદલે આશુ અથવા આહલી બોલે છે

સમયના વહેણે ધર્મોત્તર થયેનાઓને મુસલમાન આવમમાં ભેગવી દીધા. પગિણુમે તેમના ખોરાકમાં ફેર પડ્યો, લગ્નના રીતરિવાજોમાં મિશ્રણ થયું; ધર્મક્રિયાઓ બદલાઈ, ઇસ્લામના તહેવારો અપનાવવામાં આવ્યા; પોશાક પણ કેટલકનો હિંદુ ન રહ્યો, મૃતદેહો કબ્રસ્તાનમાં જવા લાગ્યા, અને તેમની ઉત્તગક્રિયામાં પણ મુસલમાની તરફ આગ્રહ, પરંતુ આખરે તો તેઓ ગુજરાતી જ રહ્યા જે સાતિમાંથી તેઓ ધર્મોત્તર થયા તે તરફ કેટલોક સમય તો તેમની મહોબ્બત ગઈ અને તેની સાથે સબધ પણ ગઈ તેથી રથાનિક ગુજરાતી બાપા બોલ્યા વગર તેમને છૂટકો ન હતો જે સાથે મુસલમાનોના સપર્કમાં ગહેવાનું હોવાથી તેમની બાપામાં અરબી ફારસી શબ્દો વધતા ગયા

ગુજરાતમાં મુસલમાનો પોતાના ઘરમાં જે ઉર્ફ બોલે બોલે છે તે મોટે ભાગ ખિતડન અશુદ્ધ હોય છે તેને “ગુજગતી ઉર્ફ” કહેવામાં કાઈ વાંધો નથી હિંદુઓ સાથેના વહેવારમાં તેમની ગુજરાતી બાપામાં અરબી ફારસી શબ્દોનું પ્રમાણ શરૂઆતમાં વિશેષ હતું તે પછી સપર્કને લઈને તે ઓછું થતું ગયું, પરંતુ ગુજરાતી બાપામાં ઘણા શબ્દોએ એ દગમિયાન પોતાનું સ્થાન બઈ વીધું હતું

આ કારણોને લઈને વિવિધ જામતોને લગતા ગુજરાતી બાપામાં પ્રચલિત પામેલા શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે -

ધંધાદારી લોપે

કાઠગિર	કાલગીર	(કા.)
કાઠ	કાસાવ	(અ.)
કાગદી	{ કાગજ (અ.) ઉપરથી કાગર (કા.) ,	
કારીગર	કારગર, કારીગર	(કા.)
ખરાદી	ચરાતિ, ચરાદ	(અ., કા.) ઉપરથી
ચામર		(કા.)
તમનચી	તપન	(અ.) ઉપરથી
તબોળી	તંબૂલ	(કા.) ઉપરથી
દનાન	દલાલ	(અ.)
દાપા	સાયદ	(કા.)
દુકાનદાર	દુકાનુદાર	(કા.)
નાનમાઈ	નાન+વાચિત્ર	(કા+અ.) ^૧
નોખ	નોકર	(કા.)
પહેરેગીર	પહરગીર	(કા અને કા.) ઉપરથી
ફગસ	ફરાંગ	(અ.)
બકાલ	બકાલ	(અ.)
બાગમાન	બાગ્યાન	(કા.)
મજૂર	મુજ્દુર, મુજદૂર	(કા.)
મહેતર	મેહતર	(કા.)
રગરેજ	રગરેજ	(કા.)

૧ સંબંધિત છે કે જે નાન+વાચી ઉપરથી હોય નાન નો અર્થ ફાટડો મા ફાટલી થાય છે અને જ્યાં નો અર્થ સેરવો થાય છે તે બંને ચીજ વચનાર તે 'નાનવાચી' એમ હોય પરંતુ જે ઉપરના ઉપર જણાવેલ બ્યુરોસિની ખસુ તેટલી જ સંજ્ઞાવના લાગે છે એમા નાન અટલે ફાટલો કે ફાટી અને વાચિત્ર એટલે વચનાર છે

હમમ ^૧	હજમ	(અ.)
હમાલ	હમ્માલ	(અ.)
હલવાઈ	હલ્વાશી	(અ.)

૨૭૧૨

આસમાની	આગ્માની	(ફા.)
દિરમશ	દિરમશી	(અ.)
ખાખી	ચાકી	(ફા.)
ગુયાખી		(ફા.)
નારંગી		(ફા.)
લાલ	{ લાલ લ અલ	(ફા.) (અરબીકરણ)
સફેદ	સફેદ	(ફા.)
સુરખ	સુરખ	(ફા.)

વેપાર ધંધો

આમદાની	આમદની	(ફા.)
કરજ	કારજ	(અ.)
કરજદાર	કારજદાર	(ફા.)
કરાર	કારાર	(અ.)
કિંગમું	કિંગમહ	(ફા.)
કીમત	કીમત	(અ.)
ખરીદ		(ફા.)

૧ હજમ (અ.)નો અર્થ 'રૂમઝી મૂકવી' થા 'વહેતર કરવું' (સર્જરી) થાય છે. અસલ હજમ લોકો Cupping (વહેતર મૂકવાનું) ઓપરેશન કરતા. એ જ એમનો ધંધો હતો. તે ખજી તેમણે બાલ કાપવાનો ધંધો અપનાવ્યો.

૨ 'રંમ' પણ ફારસી સજ્જ છે. સંસ્કૃતનો 'રંમ' એ જુદો જ સજ્જ છે.

ખર્ચ ()	સર્વ (ફા.)
ખુરદો ^૧ ()	સુરદહર (ફા.)
જમા ()	જમૂઝ (અ.)
જુમેદાર ()	જિમ્મદાર (ફા.)
તલંગર ()	તલાગર (ફા.)
દામ ()	(ફા.)
દુકાન ()	{ દુકાન (અ.)
()	{ દુકાન (ફા.)
દોલત ()	દૌલત (અ.)
દોલતમદ ()	દૌલતમદ (ફા.)
નગદ ()	નકુદ (અ.)
નફા ()	નફૂઝ (અ.)
નુકસાન ()	નુફસાન (અ.)
પરવાનો ()	પરવાનહ (ફા.)
ફાજલ ()	ફાઝિલ (અ.)
ફુજૂય ()	ફુઝલ (અ.)
ફાયદો ()	ફાઝિદહ (અ.)
ખુજાર ()	શાસાર (ફા.)
ખરાખર ()	(ફા.)
બાકી ()	બાકી (અ.)
બિયાનું-આનું ()	બેઝાનહ (ફા.)
મફત ()	મુફ્ત (ફા.)
મામૂલી ()	મામૂઝ (અ.) ઉપરથી
મારફત ()	માઝૂરિફત (અ.)
માન ()	(અ.)

૧ નાણાંનું ખરૂદણું

૨ ચીનનો દુકાનો

માલિક		(અ.)
મિત્રકૃત	મિલકિયુત	(અ.)
મુનીમ	મુનીમ	(અ.)
મહોર	મુદ્દર	(ફ.)
રસીદી		(ફ.)
રોજગાર	રોજગાર	(ફ.)
રોજનામું	રોજનામહ	(ફ.)
રોજી	રોજી	(ફ.)
વાયદો	વાઝદહ	(અ.)
સરાફ	સરાફ	(અ.)
સોદાગર	સોદાગર	(ફ.)
સોદો	સોદા	(ફ.)
હકસાર્ધ	હક્કુસસમીર	(અ.)
હરીફ		(અ.)
હવાલો	હવાલહ	(અ.)
હિસાબ		(અ.)
હિસ્સો	હિસ્સહ	(અ.)

શબ્દરચીલું અને ઘરના સામાનને લગતા

આયનો	આબીનહ	(ફ.)
કેરબો	કહરુબા	(ફ.)
કેચી	ફેચી	(ફ.)
ખુરસી	ફુરસી	(અ.)

૧ એ શબ્દ ને અર્થમાં ભાસ્તમાં વપરાય છે તે અર્થમાં ઇરાનમાં વપરાતો નથી;
ત્યાં એ જુદી રીતે વપરાય છે.

૨ મહેનતના હકનું-મહેનવાણું; કમિશન

ગલેફ	પિલાલક	(અ.)
ગાવીયો	ચાલીચહ	(ફા.)
ગાવ તકિયો ^૧	ગાવુતકિયહ	(ફા.)
ચાદર		(ફા.)
ચેરાગ	ચિરાગ	(ફા.)
છખી	ઘાધીહ	(અ.)
જામ		(ફા.)
ઝાડુ	ઝારુહ	(ફા.)
તકિયો	તકિયહ	(અ.)
તગારુ	તગાર	(ફા.)
તરાજુ	તરાજુ	(ફા.)
તસવીર	તસવીર	(અ.)
ફરતો	ફસ્તહ	(ફા.)
પાદો	ફદહ	(ફા.)
ફરશ	ફાર્શ	(અ.)
ફાનસ	ફાનુસ	(ફા.)
ખિઆરો	ખિસ્તર	(ફા.)
ખોરી	ખોરિયા	(ફા.)
મેજ	મેઝ	(ફા.)
રગઈ	રઝામી ^૨	(ફા.)
રોશની	રોશની	(ફા.)
શીશ	શીશહ ^૩	(ફા.)
શેનર છ	શત્રુજી	(ફા.)

૧ એ બાંગ્લાદેશ ફારસી છે. એ ચીજ માટે ઈરાનમાં ખીતે શબ્દ છે.

૨ બારતીય ફારસી છે. રજા નામના માણસે એ પ્રથમ બનાવી હતી તે ઉપરથી.

૩ ફારસીમાં શબ્દાર્થ 'કાચ' છે.

સંદૂક	સંદુક	(અ.)
સાખૂ	સાવૂન	(અ.)
સુઝની	સોઝની ^૧	(ફા.)
સંધવાનાં તેમજ અન્ય વાસણો અને તેની જરૂરિયાતની ચીજોને લગતા		

આગખોરો	ઘાસૂરહ	(ફા.)
કંઝઈ	ક્કલગી	(અ.)
ફૂંજો	ફૂઝહ	(ફા.)
ખુમચો	પાનૂચહ	(ફા.)
ચમચો	ચુમ્ચહ	(ઉ.)
ચાકૂ	ચાફ	(ઉ.)
ચાદાની	ચામ્દાન	(ફા.)
જામ		(ફા.)
ડોખો	દખ્ખહર	(અ.)
ડોચ	દલ્ચ	(અ.)
તખફ		(અ.)
તાસ		(અ.)
તાસક		(ફા.)
દસ્તરખાન	દસ્તરખાન	(ફા.)
દેગ	દેગ	(ફા.)
દેગડીઝ	દેગ	(ફા.) ઉપરથી
પ્યાલી	પ્યાલહ	(ફા.) ઉપરથી
પ્યાલો	પ્યાલહ	(ફા.)

૧ એમાં સોઝનનો અર્થ 'સોય' થાય છે.

૨ અરબીમાં એનો શબ્દાર્થ ધી તેલ વગેરે રાખવાનું ચોમણનું વાસણ છે.

૩ 'લખ્ખર'નો પ્રત્યય 'ડી' લાગીને એ શબ્દ બન્યો છે. 'ડી'ના જેવો ફારસીમાં ચહ પ્રત્યય છે જે લાગી ફારસીમાં એ અર્થનો દેગચહ શબ્દ છે.

ખમ્બ	વણલ	(ફા.)
ખદન		(ફા.)
ખાજૂ	વાજૂ	(ફા.)
ખાદો	મિઝુદહ	(ફા.)
રંગ		(ફા.)
રેડ		(અ.)
લખ		(ફા.)
શિકેત	શક્ત	(અ.)
સર		(ફા.)
સીનો	સીનહ	(ફા.)
સૂત		(અ.)

મનુષ્યનાં પ્રકૃતિ, ગુણ, લાગણી, સ્વભાવ તેમજ શરીરની અવસ્થા

ઈમાનદાર	બીમાન્દાર	(ફા.)
ખુશ	જુન	(ફા.)
ખૂબસૂરત	જૂબસૂરત	(ફા.)
ગરમ	ગરમ	(ફા.)
ગરીબ	ચરીવ	(અ.)
ગાફિલ	વાકિલ	(અ.)
જઈફિ	અઝીફ	(અ.)
જુવાની	જવાની	(ફા.)
તાકાત	તાક્ત	(અ.)
દગાયાબ	દયાવાજ	(ફા.)
દિલગીર	દિલ્ગીર	(ફા.)
નરમ	નરમ	(ફા.)
નાજૂક	નાજુક	(ફા.)

જર	જર	(કે)
જવાહિર		(અ)
જવેગત	જવાહિરાત	(અ)
નીનમ		(અ)
બિયોર	બિયોર	(અ)
બિલોરી	બિલ્ગોર	(અ) ઉપરથી
લાલ	સાલ, લાલ (કે, અ)	

નાકનાં

શુનાખ	શુનાક	(ત)
-------	-------	-----

પગનાં

?

ઝાઝર	ઝઝીર	(કે)
તોડો	તોદહ	(કે)
લગરિયુ	લગર	(કે) ઉપરથી
લગરી	,	" "

હાથનાં

ખાજૂમધ	ખાજૂવદ	(કે)
--------	--------	------

માથાનાં

કલગી	કલ્ગી	(ત)
તોરે	તુરેહ	(અ)

તોલ-માપ

કદમ	કદમ	(અ)
ગજ	ગજ	(કે)

નહે	નહર ^૧	(અ.)
ખરફ	ચરફ	(ફા.)
બંદર	બદર	(ફા.)
મુલક	મુલ્ક	(અ.)
મેદાન	મૈદાન	(ફા.)
સરદી	સરદી	(ફા.)
સરહદ	સરહદ	(ફા.)
હવા		(અ.)

સમય અને ઋતુઓ

ખરીફ	શરીફ	(અ.)
તારીખ	તારીખ	(અ.)
નવરોજ	નવરોઝ	(ફા.)
ફસલ	ફસલ	(અ.)
બહાર		(ફા.)
મહિનો } માહ }	માહ	(ફા.)
મેસમ	મૌસિમ	(અ.)
મેહરમ	મોહરમ	(અ.)
રમઝાન	રમઝાન	(અ.)
રોજ	રોઝ	(ફા.)
વખત	વક્ત	(અ.)
સદી		(ફા.)
સાલ		(ફા.)

હપતો

દફતર^૧

(ફા.)

પોશાક

ભાગ્યમાં મુસલમાનોના પોશાકમાં સફેદ કે પટ્ટાવાળો પાય-
નમે, કુર્તો, પહેરણુ અને સુરવાનનો સમાવેશ થાય છે અગાઉ
શિયાળામાં મખમલ કે બનાતનો કપ્પો પણ તેઓ પહેતા અને હજુ
પણ કેટલાક પહેરે છે

તવગઝ કુટુબની સ્ત્રીઓના ધરનાર પહેરવેશમાં પેશવાળ, કુર્તો
અને ઇન્નર હોય છે સામાન્ય રીતે તેઓ પઝામા રહે છે

સારા કુટુબની મુસનમાન સ્ત્રીઓ શુરબો નાખીને દિવસના
સમયે બહાર નીકળે છે .

૧ અર્થાત્ અકવાડિયુ

ગુજરાતમાં એનો મૂળ અર્થ દરેક અકવાડિયે અપાતો શકમનો કાઠી
પણ ભાગ મેલે થતો. પણ નિયમિત રીતે આપવાનો અર્થ પણ હિસ્સો
એનો અર્થ થયો

૨ સ્ત્રીઓની બાળતમા મુસલમાનોએ હિંદુ સમાજનું જ થઈ અનુકરણ કર્યું
જ પોશાક પરિણામ રાણમાર, સામાજિક રીતરિવાજો વગેરેમાં ભારતનો મુસ-
માન સ્ત્રીવર્ગ હિંદુ સ્ત્રીસમાજની અસર હેઠળ પોતાનું જીવન બદલીત કરે છે
તેમના ઘન અંગેના રિવાજો સ્પષ્ટ રીતે હિંદુ રીતરિવાજોમાંથી અપનાવવામાં
આવ્યા છે 'નિસ્વાત', 'હુલ્લી' તેમ જ 'બાત' બદલા 'કગન' 'સેડરા'
'માડવા' વગેરે રિવાજો હિંદુઓ પાસેથી જ તેમણે મહણ કરેલા છે તેથી
એમના રિવાજોને લગતા ફારસી શબ્દો બહુ ઓછા પ્રમાણમાં ગુજરાતીમાં મળે
છે, તેમ છતાં કેટલીક બાકાત બલિબાના લે ન પ્રસંગોમાં વદા, 'સલામી'
વગેરે ખાસ રિવાજો હોય છે જેમાં 'વદા (વદામ) અને
'સલામી' અરબી ભાષાના શબ્દો છે 'શાદી (ફા) શબ્દ પણ ગુજરાતીમાં
બલિ પ્રચલિત ■

પાગરીઓ ધગમા મુગવાન મદરો અને હમેશાં (કમરે) કસતી પહેરી રાખે છે સદગ ઉપર બદન પણ પહેરે છે સ્ત્રીઓના પોશાકમા રેશમી ધનરનો પણ સમાવેશ થાય છે

મુસલમાન રાજ્ય દરમિયાન હિંદુઓ દરબારમા જના ત્યારે તેમને અમુક જ પ્રકારનો પોશાક પહેરવો પડતો દેશી રાજ્યોના રાજાઓ પાધડીમા કનગી ખોસતા તે સુવર્ણનોના તાજની નકલ હતી તે ઉપરાત જેમ બ્રિટિશ સલ્તનત દરમિયાન અંગ્રેજી પોશાક જીયા સરકારી હોદ્દા ધગવાનાગ મોટેભાગે પડેતા તેમ પ્રેટનાક હિંદુઓ પણ મુસલમાન સત્તા દરમિયાન અને તે પછી મુસલમાન દેશી ગભગભા આર્થિક તાબો તેમજ અન્ય કારણોને લઈને મુસલમાની પોશાક પહેરતા હતા મોગનોના પોશાકની અસર પણ હિંદુઓમાં હતી હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો દરબારમાં જમો પહેરીને જતા પગિણામે લામો જમો અને લામી મોગનાઈ પાવડી પહેરવાનો વિવાજ ગુજરાતના લોકોમા પણ આનુ ધર્મ ગમે હતા

લિનાસમાં એક વસ્તુ નામ 'નીમો' હતું 'નીમ' એટલે ફારસીમાં 'અર્ધો' થાય છે તે ઉપરથી અર્ધો (પૂરો નહિ તે) પોશાક તે 'નીમો' કહેવાતો પુસ્તકોમા એ શબ્દ મળે છે, જો કે હવે એનો ઉપયોગ

૧ ઉપર હિંદુસ્તાનમા હિંદુઓ પોશાક બાજતમા મુમત્તનોની એવી ખૂમીથી નકલ કરતા કે એજબત પણ મુસ્લેલ થઈ જાય જેમકે લખનૌમા નવાબી રાજ્ય દરમિયાન કોઈ ' બડા હમામવાગ 'મા મોહરખના મહિનામા લીલા પોશાક વિના જઈ શકત ન હતા, તેથી હિંદુઓ લીલા રંગના કપડા પહેરીને ત્યાં જોવા જતા.

૨ જો એટલે લામો રહેનો કે માથુ અને પગ સિવાય સરીગનો તમામ ભાગ એનાથી ઢકાઈ જતો તે પહેલો પણ ધણે રાજવામા આવતો તેથી સીવવામા ધણ કાપડ વપરાત હતું પણ કેટલીક જાતિઓમા વસાવતને લામો જમો પહેરાવવાનો વિવાજ ચાલુ છે

નથી. યડોદરા રાજ્યમાં સાધારણ દરબાર ભરાતા ત્યારે જે પોશાક પહેરવામાં આવતો તે 'નીમ દરબારી', કહેવાતો.

પોશાક અને પહેરવા ઝોઢવાનાં કપડાં સંબંધી

અસ્તર	આસ્તર	(ફા.)
આસીન()		(ફા.)
ઇંજર	અંજાર	(અ.)
ઇંજરખંધ	અંજારખંધ	(ફા.)
કફની	કાફની	(ફા.)
કબા	કાબા	(અ.)
કમરખંધ	કમરખંધ	(ફા.)
કિનારી		(ફા.)
કુમાશ	કુમાશ	(અ.)
કુલાહ-કુલેહ	કુલાહ	(ફા.)
ફૂલું-ફૂલું	ફૂર્નહ	(ફા.)
ખમીસ	કમીસ	(અ.)
ખિલાત	શિલ્અત	(અ.)
ખીમુ	ફીસહ	(ફા.)
ગદુઅંધ	ગુલુખંધ	(ફા.)
છાગો-છાગું	ચૂગા,	(ગુ.)
જબ્બો	જુબ્બહ	(અ.)
જામો	જામહ	(ફા.)
જેમ	જેબ	(અ.)
ડગલો	દગલ્લ ^૧	(ફા.)

તોગા	ઘુર્રહ	(અ.)
દરજી	દરજી	(ફી.)
દામન		(ફી.)
નેફા	નેફાહ	(ફી.)
પનો	પદ્ના	(ફી.)
પહેરણુ	પયરહન	(ફી.)
પાયખમો	પાયખામહ	(ફી.)
પેશવાજ	પેશવાજ	(ફી.)
પોત	પૂદ	(ફી.)
પોશાક		(ફી.)
પોસ્તી	પોસ્તીન	(ફી.)
ખખિયો	ચલ્લહ	(ફી.)
ખદન ^૧	ચદન ^૨	(ફી.)
ખદિયાન	ચદન	(ફી.) ઉપસ્થી .
ચુકચો-અકચો	ચુક્તહ	(ફી.)
ચુરખો ^૩	ચુરકઅ	(અ.)
મોણું	મોજહ	(ફી.)
રફ	રફ	(અ.)
ફમાલ	ફમાલ	(ફી.)

૧ શરીર ઉપર પહેરવાનું એક પ્રકારનું વસ્ત્ર

૨ શરીર

૩ મુસલમાનો પોતાની સ્ત્રીઓને પદદામાં રાખે છે. બારતમાં ત્યાં ત્યાં મુસલમાનોનાં જાન્યો હતા ત્યાં ત્યાં તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં પદદાનો રિવાજ એક ચા બીજા કારણને લઈને દાખલ થયો હતો જે થોડે ધોળે અરો અધાપિ ચાલુ છે.

રેન્ને	રેન્નહ	(ફા.)
લખાચો	લખાદહ	(ફા.)
સિખાસ	લિખાસ	(અ.)
શાક		(ફા.)
સદરો	મુદ્રહ	(અ.)
સરપેચ	સરપેચ	(ફા.)
સુરવાલ	સુવાલહ, હાલ્વાર	(ફા.)

ખાદ્યપદાર્થો અને ખાણીપાણી

મુસલમાનોનાં દરતરખાન ઉપરની ગેરંજ પુષાવ વગેરે વાનીઓ-માંની કેટલીકની બનાવટ ગુજરાતીઓએ અપનાવી અને કેટલીકનાં નામો ગુજરાતી ભાષામાં આવ્યાં. બનાવટમાં થોડો ઘણો ફેર પડે એ ગ્વાભાવિક છે. તકુપરોન સરખન, પાપુદા અને બરફના પાણીની લહેજત પણ સ્વભાગ સારા ભારતનાં લોકોનાં મોં અને ભાષામાં કાયમ રહી.

મોમલોને વિવિધ પ્રકારની મીઠાઈઓની નવીન વાનગીઓ અતિ ભાવતી હતી, તેથી તેમનાં નામો તેમની ગળજતાના સમય દરમિયાન ભારતમાં પહોંચી હતાં. આથી કદોઈની^૧ ફકાનની ચીજોનાં ઘણાંખરાં નામો ફારસી ભાષાનાં છે અને ચીજો ભારતની હોવા છતાં કેટલાંક સ્વરૂપો અને ભાતો ઉપર હજારો સંસ્કૃતિની અસર છે.

અમીરી ખમણ	અમીર	(અ.) ઉપરથી
આચાર		(ફા.)
કયાબ		(ફા.)

૧ કદ (ફા.) ઉપરથી કદ (અંગ્રીકરણ) અર્થાત્ ‘ખાદ’ ઉપરથી ખાંદ, ગોળ વગેરેના ઉપયોગ વડે થતી ગળપણની ચીજો બનાવનાર અરબીમાં કન્નાદ કહેવાય છે. કન્નાદમાંથી ગુજરાતીમાં ઉચ્ચાર ‘કદોઈ’ થયેા દોષ એમ લાગે છે; ને કે સંસ્કૃત શબ્દમાંથી ફારસીમાં કન્દ શબ્દ આવ્યો છે.

કાનો	કઢવહ	(અ) ૧
ડલફી	કુફ્લર	(અ) ઉપરથી
ખમીર	સમીર	(અ) ।
ખોરાક	સ્વાક	(ફ)
અલકદ	ગુલ્કદ	(ફ)
ગોસ્ત-ગોસ	મોસ્ત	(ફ)
શુબાખ્શાલુ	શુભાવ	(ફ) ઉપરથી
ચપાતી	ચપાતી	(ફ)
ચરથી	ચર્થી	(ફ)
ચા	ચાય	(ફ)
જગદો	નર્દહ	(ફ)
જગેમી	જલ્પમી, જલીવા	(ફ)
જાફરમાની	જાફરમાને	(અ) ઉપરથી
ખનીર		(ફ)
પુનાવ	પલાવ	(ફ)
ફાતુદા	ફાલદહ	(ફ)
બગફી	બરફ	(ફ) ઉપરથી
મેગ જ	વિરિન, વિરિંગ	(અ, ફ)

૧ કાશીના ઉકાળા ઉપરથી

૨ અર્થાત્ તાલુ " ઉપરથી

૩ અર્થાત્ કેસર

૪ ઈરાનમાં મુસાફરી દરમિયાન ઠેર ઠેર એ મને છે

૫ શેખા અને નાસના મિશ્રણથી બનાવવામાં આવે છે મુસલમાનો લખ વખતે એ ખાસ કરીને રાત્રે છે

૬ ઈરાનમાં વિરિંગ (અ) નો અર્થ શેખા થાય છે એ શબ્દ ગુજરાતીમાં થી અને ખાદ્યમાં રાધેલા શેખાને માટે વપરાય છે

ગિરિયાની	ગિર્યાની	(ફા.)
મયાઈ	ચાત્રાઈ?	(ફા.)
મિસરી	મિસર ^૨	(અ.) ઉપરથી
મુરખો	મુરખા	(અ.)
મેરો	મદ્દદ	(ફા.)
ગકગપાગ ^૩	દાકરફારહ	(ફા.)
શરગત	દારગત	(અ.)
શીરો	શીરહ ^૪	(ફા.)
સરો	સિરુક	(ફા.)
હરીંગ	દરીગદ	(અ.)
હયરો	દહા	(અ.)

હુન્નર કથા

વિશિષ્ટ પ્રકારના વણાટનું કામ પાગરીઓ ગુજરાતમાં લાગ્યા હતા તેમાં કેશમ તેમજ કેશમ અને સુત મિશ્ર વણવામાં આવતું. દોડીપ, ગણ, અયાવયો (કે ઇમાવયો) વગેરે લાથથી સફાઈદાર વણાતાં બાનભાતના રંગોગંગી કસત્રી દ્વારા કાપડના પોતની અંદર પાડવામાં આવતાં.^૬

- ૧ ભારતીય ફારસી છે.
- ૨ જેલે કે નિસર ચા ઇજિપ્ત જ્યાંની ખાડ મરાહુ છે.
- ૩ દાકર (સાકર ચા ખાડ) મ્વારહ (દુકડો) ઉપરથી છે, છતાં ગુજરાતમાં લોટમાં ખાડને બદલે મીઠું નાખી બનાવવામાં આવે તેપણ તેને 'સાકપાગ' કહે છે અને જુદાખણે દર્શાવના 'ખાગ સાકપાગ' નામ આપે છે.
- ૪ ફારસીમાં કોનો અર્થ કોઈ વસ્તુને પીસીને કાઢવામાં આવેલો ચર્ક ચા રાખત ચા ખાડની આસપાસ થાય છે.
- ૫ એ દોડી ઈલાન, અગરતાન અને એનિસિનિયા જતી.
- ૬ જેવી રીતે બનેલું કાપડ તુર્કસ્તાનના સુલતાનના અને ઈરાનના શાહના દરબારમાં વપરાતું.

કિનખામ સુતમાં વણાના કાપડોમાં અનુપમ હતો તે ઉપર મેનેરી તથા રૂપેરી કમળની દિનારીઓ આવતી.

સુતમાં મશરૂ^૧ સુદ જનતુ અને શા ૧૨ પણ વણનામાં આવતી.
ગ્રીણી મવમન મુત તેમજ નવમારીમાં વણાતી

મુસલમાન સુનાનોએ દુબર ઉલોગને ઉત્તેજન આપવા ધણા પ્રયત્નો કર્યા હતા^૨ જુદી જુદી જાતનાં સેકડો કારખાના કામ કરતાં હતાં થોડા સુનારો કંઘા ઈગન તેમજ ખીજ દેશોમાંથી પણ કારીગરો ખોવાવવામાં આવના હતા

સુવતાન મહમૂદ ખેગડાના સમયમાં કારીગરો અને દુબરી લોકો અમદાવાદમાં આવી બેગા થયા હતા તે વખતે કિનખામ, ઇલાયચો, મખમલ, ચિકન કામ અને કાગ્યોનીનું વણાટ કામ અહીંની માફક

૧ મુસલમાનોમાં ધર્મ તરફથી પુરોપાને રેશમના કપડાં પહેરવાની મનાઈ છે, તેથી સશ્ચિત મુજબ છટ હોય એવું વિશેષ સુતર અને બોગા રેશમનું વણાયેલું કાપડ વણવાની બ્યવસ્થા થઈ અને તે ઉપરથી તેનું નામ ‘મશરૂ’ (જોટમે કે સશ્ચિતથી મજૂર થયેલું, સશ્ચિત પ્રમાણેનું) પડ્યું

ઈ. સ. ૧૯૩૪માં મેન્ડેલ્સો નામનો જર્મન મુસાફર અમદાવાદમાં આવ્યો ત્યારે એ કાપડ આમ લોકોને પહેરવાની મનાઈ હતી જાન્યકર્તાઓએ પોતાના ઉપયોગ માટે જ એ ખામ મર્યાદિત રાખ્યું હતું (M. S. Commissariat—Mandelso's Travels in Western India pp 26-27)

૨ ઈગનના અમુક ભાગમાં વરસાદની વાણીને લઈને લોકો દોર ઉઠેરવાનો ધર્મો કરે છે, તેથી ત્યાં ઘેટા અને જાકતના ડિનમાંથી સરસ બાતવાળા હાથવણાટના માનીયા ચોતરજી તથા સાલ તૈયાર કરવામાં આવે

૩ મિતતે અલમદીના પરિશિષ્ટ (૪ ૧૨, ૧૫ અને ૧૬, કલકત્તા)માં જણાવવામાં આવ્યું ■ કે એક સમયે અમદાવાદમાં આવેલા ઉસમાનપુરામાં દશ હજાર મકાનો ફક્ત કારીગરોના હતા

આબોહવાને લીધે ગંગદયમાં ભારતમાં સર્વોત્તમ બનવા મંડ્યાં દર્તા.^૧

એમ કહેવાય છે કે નયુ તાર કસળી-સોના રૂપેરી, રેશમી અને સન-હાઉ હિપર અમદાવાદ જવતું. મળિયાળી, અનવસ, મરાઠ અને મુઝમ રંગપોતવાળો કિનખાખ તો અમદાવાદનાં જ વખાણનાં. અતવસ એવો મુંદર દતો કે પાદશાહો ખિયાતરે

૧ ગિરાતે અહમદી—ખાતિમહ, ૫. ૭ (ફારસી)

૨ સ્ત્રિજલ્લ (અ.)

ચઢાર કુવશનને કત્તા લખે છે કે ગુજરાતમાં દુતર હાથીઓ રેશમ, જરી, જરીનું ભરતકામ, મખમલ, કિનખાખ, મરાઠ, રામરોગ, જામધર (કઠાર), તીંગ, કમાન, મેતલી, ખરવાળાં વગેરે ચીજો તત્તી (દસ્તસિખિત, દિ. સ. ૧૧૭૩ની નકલ—મી. સેમદ જનુ ૩૬૨ નંબરીની કૃતિ, તારીખે તમદ્દને ગુજરાત-ઉર્ફ દસ્તખતના આધારે).

હરીકુશલ્લીમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે જે સૂળામાં કારીગરો પેટી, કમદાન, જરીનું કાપક, કમરનખ, કિનખાખ, જરીનું ભરતકામ, મરાઠ, ટાફેટા, અને મખમલ ધણ જ સુધર બનાવે છે.

અમલુકમલ જણાવે છે કે ખુદ અહમદે જાને રેશમના દુતરને પરિશ્રમપૂર્વક અભ્યાસ કર્યા તતો ચીન અને બીજા દેશોમાંથી કારીગરોને ખાલાવીને નોકરીમાં રાખ્યા હતા સાહોર, આમા, ફનેદપુર તેમજ અમદાવાદમાં તેણે રાજ્યના ખર્ચે મોટા મોટા કારખાનાઓ ખોલાવ્યા હતા.

ગિરાતે અહમદીમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સરેર વસ્ત્રા પછી પીંમે પીંમે કાનીગરો અને કોગા થવા અને કિનખાખ, મખમલ વગેરે તતો અર્દાના દવાખાણીના ગુલુને લીધે રંગરંગમાં ભારતના સરંગા ભાગો કરતા મરસ થવા મળી. ફનિયામાં ગુજરાતી કામના બદલા વખાણુ થવા લાગ્યાં કે ઉરાન, વરાન, મિસર અને સિરિયા વગેરે દેશોમાં અમદાવાદ પ્રસિદ્ધ થયું (ગિરાતે અહમદી—ખાતિમહ ૫. ૭)

સાદજહાએ પોતાની સૂળામીરી દરમિયાન અહીંની કારીગરો જેઈ એક કારખાનું ખોલ્યું, તેમાં તેણે હીરા અને રત્નજડિત વસ્ત્ર દરા લાખ

બનાવનામા ત્રાપગતા ^૧

મઈમદાનાદ અને બરુચરેનુ માફતાનું કાપડ મશહૂર હતું ખભાતમા જાજમ સુદર બનતી હતી અને સુતર તેમજ બિનની નાની મોડી શેતરુડ ત્યાં વણાતી હતી.

અમદાનાદમા શિયા વહોરાઓના મુલ્કા દાઉદ મજેહ સાહેબનું સાબૂનુ કાગખાનુ હતું

જામુસરેમા તેમજ અમદાવાદ નજીક આવેલા સરખેજમા નીની(ગળી)ના કાગખાના હતા.

ખભાત અખીકની કારીગરી, પ્યાલા, તાલીજ, વીંગીના નગીના વગેરે માટે અમલથી જ પ્રખ્યાત છે

પગલુ તમામ ઉદ્યોગોમા ઉત્તમ તે કામગીરી હતો એ કળા મૂળ સ્ત્રીનમા હતી ત્યાંથી સમરકંદ તન્ક અને તે પછી ઈરાન અને પશ્ચિમમાં તેનો પ્રચાર કરનાર મુસનમાનો હતા આ કારણથી એનું મૂળ નામ

રૂપિયાના ખર્ચે પોતાના પિતાને નજીબુલ્લા તરીકે આપવા તૈયાર કરાવ્યું હતું (મૌતાના હુકમ સૈયદ અબ્દુલ્લહ-ચાહે અથ્વામ પૃ ૨૩)

દિલ્લીના કિન્ને મિઅલ્લા (સાદ કિન્ને) અને તખ્તે લાકસ તૈયાર થયા ત્યાર પછી દિ. સ ૧૦૪૪ (ઈ સ. ૧૬૩૪)મા દરમાર બરાયો ત્યારે એક જરોમી બરડો સામિયાનો ગેફલાખ રૂપિયાની કોમલનો અમદાવાદના કાગખાનામા તૈયાર થયો હતો તેમા મખમલનો સાયમાન અને યાબલા હપર રોના આદીના વચગાંઈ અને કાલરમામ અમદાવાદના કારીગરોએ તૈયાર કર્યા હતા.

૧ તુરુફે જલ્દાગીરી, પૃ. ૧૯૦

૨ M S Commissariat—Mandelso's Travels in Western India (ઈ સ. ૧૯૩૮), p 15

૩ M S Commissariat—Mandelso's Travels in Western India (ઈ સ. ૧૯૩૮), p 15

‘કાગદ’ ઈરાની છે એ ઉદ્યોગ દેહ ગુજરાત પર્યંત આપ્યો હતો અને અમદાવાદ એ ઉદ્યોગનું કેન્દ્ર બન્યું હતું એ ઉપગત પાટણ અને ખંભાતમાં પણ તેના કારખાના હતા પાટણ (પટણ) ઉપગ્રથી ત્યાંના કાગળનું નામ ‘પટણી’ પડ્યું હતું બત્તમી રગના કાગળનો ઉપયોગ ખાસ કરીને વેપારમાં રોજનામાં અને આવકગનકના હિસાબ માટે થતો હતો.

કાગળ વેચનાગએને ‘કાગદી’ (કાગઝી) ફારસીમાં કહેવામાં આવે છે તે ઉપરથી ઘણા કુટુંબોની અટક એ પડી ગઈ છે એ લોકોનો અમદાવાદમાં એક ખાસ મહોલનો હતો જે ‘કાગદી મહોલના’ના નામે પ્રચલિત હતો.

ઉપર જણાવેલ કારખાનાઓમાં હિંદુ તેમજ ફારસીભાષી મુસલમાન કારીગરો સાથે રડી કામ કરતા તેથી હુલર કળા, કપડાની ભાતભાતની જાતો તથા તેમને લગતા ફારસી શબ્દો લોકોમાં પ્રચાર પામતા ગયા, જેવા કે —

અનનસ	અતલસ	(અ)
અવાયઓ	અલાપદ	(ણ)
કમ્મ	કમ્મ	(અ)
કામદાની ^૧	કામ્દાની	(કા)
કિનખાન	કમ્લાવ ^૨	(કા)
કુમાર	કુમાર	(અ)
ગલિયાણી	ગણ	(કા) ઉપગ્રથી
ગટ	ગઢ	(કા) ઉપગ્રથી

૧ બાતનામાં જે કેટલાકના કાપનું નામ છે એ શબ્દ ઈરાનમાં વપરાતો નથી.

૨ કમ્મથી કુ, નકારાત્મક પ્રત્યય અને લાવ=૩વાટા. એ કાપડમાં ૩વાટી દોતી નથી તેથી એનું એ નામ પડ્યું.

માર્ગીયો	માર્ગીચહ	(ફા.)
ચિકન	ચિકિન	(ફા.)
ચારખાની ^૧	ચારખાનહ	(ફા.)
કારચોખી	કાર્ચોચ	(ફા.)
જરી	જરીન	(ફા.)
જાજમ	જાજમ	(ઉ.)
જામદાની ^૨	જામ્દાની, જામહ્દાની	(ફા.)
તાકો	તાકહ	(ફા.)
તાકતો ^૩ -ટાકેટો	તાફ્તહ	(ફા.)
દોડી	દોતહી	(ફા.)
બનસ	બુનસ	(અ.)
બાકતા	બાક્તહ	(ફા.)
મખમલ	મખ્મલ	(અ.)
મશરૂ	મશ્રૂફ	(અ.)
રેશમી	શામેશમી; રેશમી	(ફા.)
શેતર છ	શતરઝી	(ફા.)
શામનમ ^૪	શામનમ	(ફા.)
શાલ		(ફા.)

૧ એ શબ્દ ફક્ત ભારતમાં વપરાય છે, ઉદાહરણમાં વપરાતો નથી.

૨ એ શબ્દ ફક્ત ભારતમાં વપરાય છે, ઉદાહરણમાં વપરાતો નથી.

૩ જર્મન મુસાફર મેન્ડેલ્સોન અમદાવાદમાં (ઈ. સ. ૧૯૩૮) આવ્યો ત્યાં તાકતા અને મખમલ બુદા બુદા રંગમાં વણાતાં તેણે જોયાં હતાં.
(M. S. Commissariat, M. A.—Mandelso's Travels in Western India.

૪ ફારસીમાં એનો અર્થ 'જાડળ' થાય છે. ભારતમાં એ ઝીણું અને મૃદુ મખમલના કાપકના અર્થમાં વપરાય છે.

અન્ય ચીજો

અડીક	અફીક	(અ.)
કાગળ	{ વાગ્ગદ કારાચ	{ (ફા.) (અરબીક-લુ)
કાગડી ^૧	{ વાગ્ગડી વાગ્ગડી	{ (ફા.)
ખરાદી	{ ચરાંદ ચરાંત	{ (ફા.) (અ.)
ખુરસી	કુર્સી	(અ.)
તાવીજ	તાબીજ	(અ.)
નગીનો	નગીનહ	(ફા.)
નીસ		(ફા.)
પાલો	પિયાલ્હ	(ફા.)
મેજ	મેજ	(ફા.)
સાખૂ	સાબૂન	(અ.)

મહેમાનગીરી

પરદેશી લોકોએ લખેલા સફરનામાંઓ તેમજ ઇતિહાસ અને જૂઓળનાં પુસ્તકો ઇંગ્લીઝોની મહેમાનગીરીની સાક્ષી પૂરે છે. મોટા

૧ એ ઉપરથી કાર્મજ જેવી પાતળી ઊલવાણ.

ખાસ કરીને પાતળી ઊલવાણ લીધું મટિ એ રાખ્દ વપરાય છે.

૨ એ રાખ્દનો ઉપયોગ ફારસીમાં થતો નથી, પરંતુ એમાના મેહમાન તેમજ ગીર રાખ્દો મૂળ ફારસીના છે. ફારસીમાં એ મટિ મેહમાની અને મેહમાનદારી રાખ્દો છે. એમાં મેહ = મોટો અને માન = જેવો એટલે કે જે વ્યક્તિને મોટી તરીકે ગણવામાં આવે તે.

કેટલાક એની બહુપત્તિ બાજી રીતે કરે છે. તેઓ કહે છે કે મેહ = ચંદ્ર+માન = જેવો અર્થાત્ ચંદ્રમાં જેવો વહાવો જેને ગણવામાં આવે તે.

મોટા ફારસી પ્રયોગો અને કવિઓએ ઇરાનીઓને મુસાફરીની વાતોમાં પ્રથમ દસ્તરખાન^૧ ઉપર ખસેડ્યા. તેમ સા'દીના મશહૂર પુસ્તક 'શુબિહાન'માં એક વાત છે કે તેમાં એક પાદશાહ ગતો ચૂપી જાય છે ત્યારે રાત્રિ દરમિયાન કોઈ ખેડૂતને ત્યાં પહોંચે છે ત્યાં પશુ પ્રથમ વાન આ જ છે કે 'જે કંઈ હતુ તે આગળ લાની મુક્યુ' મહેમાનગીરી અને જાફત^૨ ઇરાનમાં સાધારણ બાબત છે એ જ કાનૂની જે કોઈ તેમના ઘરમાં દાખલ થાય તેને માટે માનસૂચક શબ્દો ઘણા છે તદુપગત મહેમાનનો અર્થ જ (મહ્ = મોટો + માન = જેવો) એ હકીકતનો સ્પષ્ટ છે જે કોઈ ઘરમાં આવે તેને મોટા તરીકે તેમણે ગણવાનું હોય. મેજમાન (મેજ = દસ્તરખાન + માન = વાન)ની ફરજ જ સત્કાર માટે સગવડ કરવાની હોય છે.

આજે પણ ઇરાની લોકો મહેમાનનું આગમન ખુદાની બરકત ગણે છે. આ જ કારણથી ત્યાં પન્દેરી અને અનુપયા લોકોને મુસાફરીમાં પણ મુરકેલી નહતી નથી વળી તેમના મકાનમાં પણ મહેમાન માટે ઊતરવાની સગવડનો^૩ પ્રથમ ખ્યાન ગાખવામાં આવે છે.

ઇરાનમાં મહેમાનગીરીનું મહત્વ વિશેષ હોવાથી તેને લગતા ઘણા મહાવગ અને રૂઢિપ્રયોગો ત્યાંની આમ જનતામાં પ્રચલિત છે, જેવા કે ચુશ આમદીદ (સ્વાગતો મેલાવો), કદમ રન્જહ ફરુગ્હીદ (તકલીફ લીધી), તદ્દરીફ આવીદ (પધારો), જન્મત વફીરીદ (તકલીફ લીધી) વગેરે વગેરે.

અગમે ઇરાનમાં આવ્યા અને ઇરાનીઓ મુસરમાન થયા, આથી તેઓમાં મહેમાનગીરીનું મહત્વ આવું થયું પાગસીઓ અને મુસરમાનો

૧ દસ્તરખાન (૬૧)

૨ હિગાકન (અ)

૩ મહેમાનખાનુ = મેહમાનખાનહ (૬૫)

ગુજરાતમાં આવ્યા તે પછી આ વિષયને લગના ઘણા શબ્દો ગુજરાતીમાં પ્રચલિત થયા, ફારસી કે ગુજરાત પણ એ બાબતમાં કમ નથી.

ધર્મભાવના

મુસલમાનોની માન્યતા મુજબ અલ્લાહ એક છે. તેઓ તેના ફરિસ્તાને, તેણે મોકલેલા પેગમ્બરોને અને કલામતના દિવસને માને છે. ધર્મનુસ્ત મુસલમાનો દિવસમાં પાંચ વાર નમાઝ પઢે છે. તેઓ ગરીબોને ખેંઠાત^૧ ફરે છે, રમઝાન મહિનામાં રોઝા રાખે છે, અને જે સંબંધો માફક હોય તો મફકે હજજ કરવા પણ જાય છે. કુશને શરીફ તેમનું ધર્મપુસ્તક છે. રમઝાન ઈદ અને કુરબાનીની ઈદ તેમના મોટા તહેવાર છે. મરિજ તેમનું બદગી કરવાનું સ્થળ છે. બાંગીની બાંગ સાંભળી મુસલમાનો નમાઝ પઢવા જાય છે. ઈદની નમાઝ શહેર તેમજ ગામની આસપાસનો મુસલમાનો ઈદગાહમાં પઢે છે.

એ ઉપરાંત તાબિયા, બારાવફાત^૨ વગેરે તેમના તહેવારોથી હિંદુઓ વાંદે છે.

૧ ધાર્મિક મુસલમાનો પેદાશનો જે આળસમી ભાગ સખાવતમાં વાપરે છે તેને 'જકાત' (સદાકાત) કહેવામાં આવે છે.

૨ પેગમ્બર મોહમ્મદના અવસાનની તિથિ બાબતમાં થોડી ગૂંથ છે. બારતમાં એ દિવસ સામાન્ય રીતે 'બારાવફાત' નામથી ઓળખવામાં આવે છે. 'બાંગ' એ હિંદી શબ્દ છે. 'વફાત' અરબી છે જેનો અર્થ 'આયુષ્યનું પૂર્ણ થવું તે' થાય છે. જે દિવસે તેમનો જન્મ થયો તે જ તારીખે પ્રાણોત્થ થયો હતો એમ કેટલાક માને છે. બારતમાં જન્મ અને મરણ માટે એક જ તિથિ મનાય છે, પરંતુ ખાસ કરીને જન્મને લઈને જ ઉત્સવ મનાય છે. મહંમ મૌલવી મહેગપ્રસાદજી (બનારસ યુનિવર્સિટીના ફારસીના પ્રોફેસર)એ ઈરાનની મુસાફરી કરી હતી. તેમનું કહેવું હતું કે ઈરાનમાં સ્પષ્ટપ્રમાણસભી ૧૭મીએ પેગમ્બર મોહમ્મદનો જન્મ મનાય ■ અને સફર મહિનાની ૨૮મીએ મરણતિથિ ગણાય છે.

પારસીઓના તહેવારોમાં ખોરફાદ સાલ, જમશેદી નવરોજ અને વરધોસ્તના ફિસાનો સરકારી રમ્યોમાં સમાવેશ હોય છે તેથી તેમનાથી પણ સામાન્ય રીતે લોકો વાકિફ છે.

ધાર્મિક રીતરિવાજ સંબંધી

અગન	અજાન	(અ.)
અઝાહ		(અ.)
ધખાદત	શિવાદત	(અ.)
ધમામ		(અ.)
ધદિ	મીદ	(અ.)
ઓલિયો	બૌલિયા	(અ.)
કશમોર	કલિમહ	(અ.)
કાફર	કાફિર	(અ.)
કાખા	કઝૂબહ	(અ.)
ફિખ્લો	ફિરલહ	(અ.)
ફુરખાન	ફુરબાન	(અ.)
ફુગાન	ફુરમાન	(અ.)
ખુતખો	શત્રુબહ	(અ.)
ખુદા	સુદા	(ફા.)
ખેગાન	શિરાત	(અ.)
જકાન	જકાત	(અ.)
જનિયા	જિઝૂબહ	(અ.)

૧ અરબીમાં વહી (સંતપુરેષ)નું બહુવચન.

ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી 'ઓલિયો' થા 'ઓલિયું' થાય છે જેનો અર્થ બોળું થા નિઝપટ છે અને તે વિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

૨ જેનો અર્થ કુરાનનું મૂળ સૂત્ર, ઇસ્લામનું હીક્તવાક્ય એવો થાય છે.

૩ એ વફૂર ઉપરથી છે જેનો અર્થ છુપાવણું, દાંકણું એવો થાય છે. એ ઉપરથી કાફિર એટલે છુપાવનાર, દાંકનાર એટલે કે સત્ય અર્થોત્ અસ્વાહને છુપાવનાર છે.

જહાનમ	જહન્નમ	(અ.)
ઝિન	ઝિન	(અ.)
જુમા	જુમ્અહ	(અ.)
તાજિયો	તઝ્ઝિયહ	(અ.)
તાઝન	તાઝુન	(અ.)
દરગાહ	દરગાહ	(ફા.)
દરવેશ	ફરવીશ	(ફા.)
દીન		(અ.)
દુઆ, દુવા	દુઆ	(અ.)
દોઝખ	દોઝખ	(ફા.)
નખી		(અ.)
નમાઝ	નમાઝ	(ફા.)
પરી		(ફા.)
પીર		(ફા.)
પેગમ્બર	પેગમ્બર *	(ફા.)
ફકીર	ફકીર	(અ.)
ફિરસ્તો	ફિરિસ્તહ	(ફા.)
બાંગ		(ફા.)
બિદિસ્ત		(ફા.)
શુતપરસ્તી		(ફા.)
મજહૂબ	મજ્હૂબ	(અ.)
મુલ્લા	મુલ્લા	(અ.)
મોહરમ	મોહરમ	(અ.)
રમઝાન	રમઝાન	(અ.)
રસૂલ	રસૂલ	(અ.)
મેનાન	શૈતાન	(અ.)

હજ

હજ્જ

(અ)

હદીસ

(અ)

મુસલમાનોની દંડનક્રિયા

મુસલમાનો મૃત દેહને જમીનમાં દાટે છે અને તે ઉપર ચણત કરે છે જેને તેઓ 'કમર' કહે છે

ઉપદેશકો (ઓલિયા, પીરો) અને મહાન અને પવિત્ર પુરુષોનું અવસાન થાય ત્યારે તેમની કમર ઉપર હમાગત ખાંવવામાં આવે છે જેને તેઓ 'દગ્ગાહ' યા 'શાન્ને' કહે છે સતોના બનેલા જોવા રોગની નિવારણે લોકો આજ પર્વત જાય છે અને કેટલાકના મૃતદિને ત્યાં ઓગસ બગાય છે

રોગ જેની કેટલીક જગ્યાનું નામ 'હજરો' પણ છે, જેમકે અહમદશાહના રોગને હજરો કહેવામાં આવે છે ?

૧ હજરો શબ્દ હજીરહ ઉપરથી છે. એનો અર્થ 'કમસ્તાનનો વડો' અથવા 'કમર ઉપરનો ધૂમટ' થાય છે શબ્દકોશોમાં એ બંને અર્થ દોષ છે આર્કિયોલોજિકલ સર્વેમાં ડૉ. બર્નેસ પણ એમ જ જણાવે છે

કેટલાક કહે છે કે "અહમદશાહના રોગની દક્ષિણે લગરખાનું (લગરખાનહ=સાતતથહ) હજ અને ત્યાં ગરીબોને ખીચડી વહેંચાતી હતી લગરખાનામાં હાજરી (ખાવાનું) અપાય છે તે ઉપરથી એનું નામ 'હજરો' થયું હશે અને તે ઉપરથી અમદાવાદમાં 'રોગ' ને 'હજરો' કહેવાનો સાચા પડ્યો હશે "

૫૦૬ હજીરહમાં અરબી વર્ણ જોય આવે છે અને તેમાં હજરનો અર્થ 'કોઈ વસ્તુની આસપાસ વાટ બનાવવી' અથવા 'આવરો બનાવવો' ઉપરથી વાડ કે દીરાણથી બનાવેલું કપાઉન્ટ એવો એવો અર્થ થાય છે કબરની આજુગાજુનો ભાગ ઘેરી લેવામાં આવતો અને તે ઉપરથી તેને હજીરહ કહે છે અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'હજરો' ઉચ્ચાર છે

ખાસ કરીને પાદશાહ, ઇમામ, પીર વગેરેને દફનાવવાની જગ્યાને મકબરો^૧, મકરમો, તેમજ મુકરમો ગુજરાતીમાં કહે છે. ગુજરાતી પાદશાહોના મકબરા જુદાં જુદાં સ્થળોએ બાંધવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં દિવસ દરમિયાન અમુક સમયે નોખતર^૨ વગાડવાનો ચાલ પડ્યો હતો. હવે તો કોઈક જ ઠેકાણે એ ચાલુ છે.

દફનાવવાની આવી જગ્યાને 'કબસ્તાન'ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

મરનારના આત્મા માટે પ્રાર્થના કરવાની ક્રિયાને "ફાતિયા"૩ પદવા" કહે છે.

મુસલમાનોના સંપર્કને લઈને આ સર્વને ઘગતા ફારસી અરબી શબ્દો ગુજરાતીમાં પણ પ્રચાર પામ્યા.

તે ઉપરાંત પારસીઓના વસવાટને લઈને તેમના એ બાબતને લગતા કેટલાક શબ્દોથી પણ ગુજરાતીઓ વાકેફ છે; જેવા કે ઇખમુક, બરતુ^૪ વગેરે.

દાંજીરીમાં જુઓ છે. તેથી એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જન્યો હોય એમ સ્પષ્ટ થાય છે.

૧ અમદાવાદમાં આવેલા મોલ્લીચોકમાં અહમદશાહનો મકબરો છે જે અહમદશાહના હજીસ નામે મશહૂર છે. ત્યાં અત્યંત નોખત વાગે છે. એ મકબરામાં બાપની જગાણી બાજુએ તેના પુત્ર મોહમ્મદશાહ (બીન)ને દફનાવવામાં આવ્યો હતો. તેના પુત્ર કુતુબુદ્દીનની દફનક્રિયા તેના દાદાની દામી બાજુએ કરવામાં આવી હતી. આ ત્રણે કબરો મકબરાના મધ્ય ભાગમાં છે. રોમ અહમદ ખટ્ટનો મકબરો સરખેજ (અમદાવાદ નજીક)માં આવેલ પર્યંત કબાકરોની દિશાએ મહત્વનો છે.

૨ નૌવત (ગ.)

૩ ફાતિહ (અ.)

૪ દસ્તગદ (ફ.)

૫ વિદિસ્તા (ફ.)

દેશક્રિયા અને તેને લગતા શબ્દો

ઉરસ, ઝોરસ	ઝુર્સ	(અ.)
ઠેકન	{ ઘફન	(અ.)
	{ ઘફન	(ફ.)
ઠપર	ઠપર	(અ.)
ઠપ્પસ્તાન	ઠપ્પસ્તાન	(ફ.)
જનાજો	જનાજહ	(અ.)
જારત, જિયારત	જિયારત	(અ.)
દફન	દફન	(અ.)
દરગાહ	દરગાહ	(ફ.)
ફાતિયો	ફાતિહ	(અ.)
મકબરો	મકબર	(અ.)
મોત	મોત	(અ.)
રોજો	રોજહ	(અ.)
હજરો	હજીરહ	(અ.)

સિનેમા

બોમ્બેમાં ચલ્લ ચિત્રોમાં મોટે ભાગે તો ઉર્દૂ બોલા જ વપરાતી આવી છે. ઉર્દૂ એ અરબી ફારસી શબ્દોના બાહુલ્યવાળી હિંદી બોલા છે. સિનેમાના શબ્દોની મધુરતા બોનાજનોના કલ્પમાં એવી તો ગુંજ રહે છે કે તે છૂટતાં તેઓ ગાયનો લલકારતા જ બહાર નીકળે છે. તે ઉપરાંત તેમની બોલા પણ તેમની જીભ ઉપર સવાર થઈ જાય છે અને દિમાગમાં તેમના પગ્યા ચાલુ જ રહે છે. એમાં ખાસ કરીને પ્રેમ અને મનોબળતના કિસ્સાઓની છબીઓ તો તેમનાં દિવ્ય ચક્ષુ સામેથી ખસતી જ નથી, પરિણામે એ વિચારને લગતા તેમજ સામાન્ય વ્યવહારના અરબી ફારસી શબ્દોનું પ્રમાણ ગુજરાતીમાં ઘણું વધી ગયું છે.

ઈન્દિલાબનું પરિણામ

મહાત્મા ગાંધીજીએ વખતોવખત ઉપાડેલી ચળવળોને અંતે થયેલી મહાન ક્રાંતિ અને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલી આઝાદી દરમિયાન ઉત્તર ભારતના હિંદી તથા ઉર્દૂભાષી દેશનેતાઓનાં પર્યાટનો અને ભ્રમણોમાં તેમણે કરેલાં ભાષણો તેમજ મીઠા અને મધુરા, નેરોડા અને ત્રિપ્લ અનેલા પોકારોમાંના અરબી ફારસી શબ્દો (જેવા કે ઇન્દિલાબ, ઝિંદાબાદ, મુર્દાબાદ, ખનરનાક, જેહાદ, શહીદ વગેરે) ગુજરાતી પ્રજાના કાન ઉપર ઉપરાઉપરી પડતા રહ્યા, અખબારોમાં તેનું પુનરાવર્તન થતું ગયું, અને સાહિત્યકારોએ પણ તેમને પકડી પકડીને પોતાનાં લખાણોમાં વેચ્યાં. પરિણામે છેલ્લાં થોડાં વરસોમાં તો એમનો જથ્થો ગુજરાતી ભાષામાં ઘણો વધી ગયો.

તે ઉપરાંત સ્થળાતરને પરિણામે સિંધી નિર્વાસિતોએ ગુજરાતીમાં વસવાટ કર્યો તેથી તેમની ભાષામાંથી ગુજરાતી ભાષામાં ફારસી અરબી શબ્દો વહેવાથી રહેલી કસર પૂરી થતી આવી છે.

* * * *

પાછલાં પ્રકરણોમાં દર્શાવેલાં કાગળોને લઈને વિવિધ વિષયોના અરબી ફારસી શબ્દો^૧ ગુજરાતી ભાષામાં સમયના વહેણ સાથે પ્રવેશ પામ્યા. તેમાં ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ થતી ગઈ. ઉપર ફક્ત દૃષ્ટાંતો રૂપે અતિ પ્રચલિત શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે. આધારે અને કાગળો ધ્યાનમાં રાખી વિષયો અનુસાર વ્યવસ્થિત રીતે એ શબ્દો ગોઠવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે એ યાદીઓ વિશે નીચેની બાબતો સ્પષ્ટ કરવાની આવશ્યકતા જણાય છે:—

૧. પ્રમાણનો અંદાજ તથા ખ્યાલ આપવા માટે એ છે. એ પરિપૂર્ણ નથી દાવો નથી.

૧ દુ. ‘અરબી ફારસી ગુજરાતી શબ્દકોશ’ તૈયાર કરી રહ્યો છું, તેમાં શબ્દો વિશે વિશેષ માહિતી આપવાનો પ્રયામ કરું છું.

૨. મોટે ભાગે મૂળ શબ્દો લખ્યા છતાં તેમાંથી વ્યુત્પન્ન થયેલા શબ્દો જણાવવાનું જ્યાં આવશ્યક ન લાગ્યું ત્યાં કેટલીક વાર જતા કરવામાં આવ્યા છે.
૩. એક વિષયની યાદીમાં આપેલા શબ્દો બીજા વિષયની યાદીમાં આવી શકે એવા હોય તેમ છતાં પુનરુક્તિ કરવાને બદલે કેટલેક ટેકાળે જતા કરવામાં આવ્યા હોય એવું પણ જાણ્યું છે.
૪. ગુજરાતીમાં વપરાતા શબ્દો આપી તેઓની જોડણીમાં ફેરફાર હોય ત્યાં તેના તત્સમ શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે.
૪. જે શબ્દોનાં મૂળ ઉચ્ચારણો કાયમ રહ્યાં છે તે તત્સમમાં જણાવવામાં આવ્યાં નથી.
૫. ગુજરાતી શબ્દોના ઉચ્ચારણ, અર્થ વગેરે બાબતોમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠ શબ્દકોશનો મોટે ભાગે ઉપયોગ કર્યો છે.
૬. ઉપરના પ્રકરણમાં અમુક શબ્દસમૂહ એ અમુક એક વસ્તુ અથવા સિવાજની સાથે સાંકળીને આપેલો છે. તેમ કરવામાં માગે ઉદ્દેશ એ કહેવાનો નથી કે તે શબ્દો ફક્ત એ રીતે જ પ્રચારમાં આવ્યા હોય, પણ એટલું જ જતાવવાનો છે કે શબ્દો એ અર્થ અને વસ્તુથી સંકળાયેલા હોઈને તેઓને એ રીતે સમજવા એ 'કલ્ચર' Culture (સંસ્કૃતિ)ના અભ્યાસની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું છે.

પ્રકરણ ૫ મું

ગુજરાતી ભાષા પર ફારસીની અસર

ફારસી અને સંસ્કૃત શબ્દોમાં સામ્ય

આર્યોની ટોળીઓ જુદી પડી પડી ઇરાની અને સંસ્કૃત ભાષાનો વિકાસ અલગ અલગ અને સ્વતંત્ર રીતે થયો. ઇરાની ભાષાના વિકાસની વિગતો આવી ગઈ. હવે પ્રથમ એક જ મૂળમાંથી ઊતરી આવેલી અર્વાચીન ફારસી અને સંસ્કૃતના શબ્દોનાં ઉચ્ચારણમાં અઘાપિ કેટલે અંશે સામ્ય સચવાઈ રહેલું છે તે જણાવવા થોડી વિગત છે. તે સાથે સાથે કેટલાક ગુજરાતી શબ્દો જે ગૂણ વા વિકૃત રૂપમાં તેમનો નિર્દેશ કરે છે તે પણ આપવામાં આવ્યા છે.

સમાધિવાચક શબ્દો

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
સુમુર	ચયુર	સસંગે
જ્ઞાદર	સ્વર્ણ	(જાહેન)
દામાદ	આમાદ	જમાઈ

દુષ્તાર ^૧	દુહિતૃ	દીકરી
વિશર	પિતૃ	પિતા
પૂર	પુત્ર	પુત્ર
વિરાદર	ભ્રાતૃ	ભાઈ
માદર	માતૃ	મા

આ જ રીતે શરીરનાં કેટલાંક અંગોને લગતા શબ્દો પણ સમાન છે; જેવા કે :—

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
ધમ્	ધ્મ	ભમર
ધંગુસ્ત (આંગળી)	મગુષ્ઠ (અંગૂઠો)	
કરા	કરિ	કૂખ
મિતી	મીઠા	
ગુલ્લ	ગલ્લ	ગળુ
ચરમ	ચક્ષુ	ચક્ષુ
જવાન	જિહ્વા	જીભ

૧ દૂધ નો અર્થ સંસ્કૃતમાં 'દૂધ દોહણ' થાય છે. પુરાણો જમાનામાં અપરિણીત (તેમજ વિધવા) છોકરીઓનું કામ પરમાં દૂધ દોહવાનું હશે તેથી તેમને દુહિતા કહેતા (મોહમ્મદ દુસેન આગ્રાદ-સુખનફને ફાર્સ, પૃ. ૧૪).

ફારસીમાં પણ દૂક્તનનો અર્થ 'દોહણ' થાય છે અને એ ઉપરથી દુષ્તર શબ્દ બન્યો છે. ફારસીમાં એક શબ્દ દોશીજહ (અર્થાત્ કુવારી છોકરી) છે. અમારું નાની છોકરી માટે એ જ શબ્દ વપરાતો. એ દોશ (ખમા) ઉપરથી બન્યો હતો. ખમા ઉપર લઈને ફરી રાકાય એટલી નાની ઉમરની છોકરી માટે એ શબ્દ વપરાતો. તે પછી મોટી છોકરી માટે પણ એ દોશીજહ શબ્દ જ વપરાતો રહ્યો.

જાનૂ ^૧	જાલુ	(ગંગા)
દન્દ ^૨	દન્ત	દાંત
દસ્ત	હસ્ત	હાથ
દોશ (ખભો)	દોખર (હાથ)	(હાથ)
નાહુન	નલ	નખ
નાક	નાભિ	નાભિ
પાય	પાદ	પગ
પુસ્ત	પુટ	પીર
બાજૂ	બાહુ	બાહુ
માલ (પક્ષીઓની પાંખ) માલ (મિલાળા)		વાળ
મુસ્ત	મુષ્ટિ	મૂઠી
શર	શિર	શિર
મુરીન	મોનિ	(નિતબ)

ફારસી બાજતોને લગતા શબ્દો

આતશ	હુતાશન	હુતાશન
આશ	અપ્	(પાણી)
ગર્મી, ગર્મી	ગર્મ	ધામ
જાનીન	ફ્યા	જમીન
દોશ (પાછળી રાત્રિ) દોશ (રાત્રિ)		
વાદ	વાત	વા
માદ	માસ	માદ, માસ
શવ	કવ	(રાત્રિ)

૧ એનો અર્થ 'પૂટણ' થાય છે, પરંતુ કેઈક વાર 'જાંચ'ના અર્થમાં પણ વપરાય છે.

૨ હવે એનું બહુવચન દન્તાન એકવચનમાં વપરાય છે.

શામ	સાયમ્	સાંજ
સર્દ (ઠંડું)	શરદ (ઠંડું)	શરદી
દૂર	સૂર	સૂજ

કેટલીક જીવંત વસ્તુઓનાં નામો

જાસ	જામ	અંધ
જુરુર	જુરૂ	જીંટ
કપી	કપિ	(વાંદરો)
કુલાવ	કાક	કાગડો
જર	જર	અર
જૂક	સૂકર	સવર (ડુંકર)
ગાવ (બગદ, ગાય)	ગો (બગદ, ગાય)	ગાય
જાન	જાનિ	(પત્ની)
નર (પુરુષ માટે અને માદૃહ સ્ત્રી માટે)	નર (પુરુષ માટે અને 'નારી' સ્ત્રી માટે)	નર
મગજ	મક્કિલા	માખી
મૂશ	મૂશક	(ઉદર)
મેશ (ધેડું)	મેવ (ધેડો)	(મેંદુ)
શાગલ } શાપાલ }	શૂગલ	શિયાળ
સગ	શુનક	(ફતેરા)

સંખ્યા

ફારસી		સંસ્કૃત	
પૂર્ણાક્રમેધક	ક્રમેવાયક	પૂર્ણાક્રમેધક	ક્રમેવાયક
ચક	ચક્રમ	એક	
દો	દુવમ	દ્વિ	(દ્વિતીય)

૧. ફારસીમાં મૂશકનો અર્થ વાગેળ (ચામાચિથિયું) થાય છે.

સેદ	સેડમ	ત્રિ	(તૃતીય)
ચઠાર	ચઠારુમ	ચતુદ્	ચતુર્થ
પજ	પજુમ	પચ	પચન
શશ	શશુમ	યદ્	યદ્
હજન	હજતુમ	સપ્ત	સપ્તમ
હરત	હરતુમ	અષ્ટ	અષ્ટમ
નોહ	નોહુમ	નવ	નવમ
દહ	દહુમ	દશ	દશમ્
બીસ્ત	બીસ્તુમ	વિંશતિ	વિંશતિતમ
સી	સીમુમ	ત્રિંશતિ	ત્રિંશતમ
ચિંશ્ત	ચિંશ્તુમ	ચત્વાર્વિંશતિ	ચત્વાર્વિંશતમ
પજાહ	પજાહુમ	પચાશત	પચાશતમ
શસ્ત	શસ્તુમ	ષષ્ટિ	ષષ્ટિતમ
હપ્તાદ	હપ્તાદુમ	સપ્તતિ	સપ્તતિતમ
હશ્તાદ	હશ્તાદુમ	અશીતિ	અશીતિતમ
નવદ	નવદુમ	નવતિ	નવતિતમ
સદ	સદુમ	શત	શતતમ
હજાર	...	સદ્દશ	...

ફારસી

સંસ્કૃત

ગુજરાતી

મીમ

મેમ

મીમ

ત્રીજે થોડાં સામાન્ય ક્રિયાપદો દર્શાવે છે અને આપવામાં આવ્યાં

છે જે ઉપરથી મૂળ તેઓ એક જ હશે એવો ખ્યાલ આવે છે—

ત્રીજો પુરુષ એકવચન

આમદન આવતુ

આવદ્

આવતિ

ફર્દન કરવું

ફર્દદ્

ફર્દતિ

ગિરિકરન ગ્રહવું

ગીરદ્

ગીરતિ

તપીદન	તપવું	તપદ	તપતિ
દાદન	દેવું	દેદદ	દદાતિ
મુર્દન	મરવું	મીરદ	મિયતે
શિમીદન	મથવું	શિનવદ	દૃષ્ટોતિ

ફારસી અને સંસ્કૃતના શબ્દોના બિન ઉચ્ચારોનું સમીકરણ સાધી શકાય છે. તે બતાવવા નીચે કેટલાંક દૃષ્ટિ આપવામાં આવ્યાં છે:—

જ

ફારસીમાં જ વધુનો ઉચ્ચાર કઠોર-કઠર્યાની છે. એ ગળાના જોડાણમાંથી ખોખરા અવાજે બોલાય છે. એ ઉચ્ચાર ભારતની પ્રાતિક ભાષાઓમાં નથી, તેથી આપણા કંઠ પર જેવો એ બની જાય છે.

ફારસી ભાષામાં એ વધુ કેટલાક શબ્દોમાં બદલાયો છે, જેમકે જમાન નું કમાન થયું છે.

એ સંસ્કૃતમાં કેટલાક શબ્દોમાં ક હોય છે :

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
જાશાક ^૧	કુશા	કુશ
જુમ	કુંમ	કુંબ
ચરજ	ચક	ચક
જ ફારસીમાં	જા સંસ્કૃતમાં	
જુદક	જુલક	સૂકું
જૂન	જોન	(લોહી)
જૂવ	જુમ	જુલ

૧ એમ લાગે છે કે ફારસીમાં અસલ શબ્દ જાશાક હતો અને પાછળથી સંબંધક થા અર્થદીન ક લાગીને જાશાક થયો છે. ફારસીમાં અતના હોનો બા જેવો ઉચ્ચાર થાય છે તે તે સામાન્ય નિયમ છે.

પ ક્રાંતીમાં	સ સંસ્કૃતમાં	
જ્વાલ	જ્વાલ	સ્વપ્નું
જુલ	જ્વાલ	(ગોતે)
જુલ	સૂર	(સરજ)
જુલ	સ્વલ	(બહોન)
જુલ	સ્વલ	સ્વલ (પસીના)

ગ

ગ ક્રાંતીમાં	ઘ સંસ્કૃતમાં	
ગુગુલ	ગુગુલ	ગુગુલ
ગેલ	કેલ	કેલ
મગલ	મલિષ	માખી
ગ ક્રાંતીમાં	ઘ સંસ્કૃતમાં	
ગર્મ, ગર્મ	ઘર્મ	ધામ

નોંધ:-ક્રાંતીમાં 'ગર્મ' વિરોધી છે અને સંસ્કૃતમાં ઘર્મ નામ છે.

ઘ

આ ઉચ્ચાર ભારતમાં સામાન્ય નથી તેથી ભારતવાસીઓના મોંમાંથી એને બહાર ના કાઢી નીકળે છે.

ક્રાંતી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
દાપ	દાપ	દાપ
મેલ (વાદળ)	મેલ	મેલ
મૂલ	મૂલ	(મૂસરી)
મૂલ	મૂલ	મિલાળ

જ

એ વર્ણ ફારસીમાં પણ કેટલાક વર્ણો સાથે બદલાઈ ગય છે; જેમકે નારંગ અને નારગ (નારંગી), જહાન અને મીહાન, એ જ પ્રમાણે સંસ્કૃત બાષાના શબ્દોમાં પણ એને સ્થળે અન્ય વર્ણો આવે છે; જેમકે:-

જ ફારસી	ય સંસ્કૃત	
જવ	યવ	જવ
જવાન	યુવા	જુવાન
જૂઝ (યૂઝ)	યુગં	મુંસરી

ભારત ભૂમિ ઉપર જ નો ઉચ્ચાર મોટે ભાગે જે થયો છે. તે ઉપરાંત અન્ય વર્ણોથી પણ એ બદલાયો છે :

જવાન	જિહ્વા	જીભ
જન	જાનિ	(પત્ની)
જલ્લ, જલ્લક	જલોક્ષ	જળો
જાનૂ (ધુંટયુ)	જાનુ	(ભંગ)
જીરહ	જીર, જીરક	જીરું
જ ફારસીમાં	ય સંસ્કૃતમાં	
સૂઝન	સૂચી	સોઈ
જ ફારસીમાં	હ સંસ્કૃતમાં	
જાહુ	જાહુ	ખાહ

ઙ

એ ખાસ ધરિની ઉચ્ચારણ્ય છે, અરબસ્તાન તેમજ ભારતમાં નથી. ધરિનમાં પણ એ અન્ય વર્ણોથી બદલાતો રહ્યો છે; જેમકે—
જઙ્ગ = કજ = વાંકું

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
સામ્રાટ	અગ્ર	અગ્ર
અગ્ર	અગ્ર	અગ્ર
	દ	

આ બધાની ધરિન અને અસરસ્તાનની જમિમાં નથી. અરબો અને ધરિનીઓના મોંમાંથી એને બહાર ત ઉચ્ચાર નીકળે છે, આ ફારસીમાં—

સંસ્કૃત	ફારસી	ગુજરાતી
અગ્ર (અગ્ર)	અગ્ર (અગ્ર)	
અગ્ર	અગ્ર	અગ્ર
અગ્ર	અગ્ર	
અગ્ર	અગ્ર	અગ્ર
અગ્ર	અગ્ર	અગ્ર

નોંધ:—ઉપરનાં શબ્દોમાં સંસ્કૃતમાં મૂળ નથી પણ તે ફારસીમાં તાલબ છે.

ત અને દ

ફારસીમાં ત નું વલ્લુ દ તરફ વિશેષ હોય છે, જેમકે તત્ત અને તત્ત બંને શબ્દો 'સેતુ' માટે વપરાય છે. સંસ્કૃત અને ફારસીની બાબતમાં પણ એવું જ છે; જેમકે:—

સંસ્કૃત	ફારસી	ગુજરાતી
દાહ	તાહ	ધરાખ

કેટલીક વાર સંસ્કૃતનો ત ફારસીમાં લોપ પામે છે.

૧. લુબા 'ન'.

૨. દાહનો વેલો

સંસ્કૃત	ફારસી	ગુજરાતી
પુત્ર	પુર	પૂત

દ

ઉદ્ગમગ્ધાન નજીક ધગવના વણી સાથે એ ફારસીમાં પણ બહલાયો છે, તે જ રીતનો તફાવત —

દ ફારસીમાં	ત સંસ્કૃતમાં	
અદર	અતર	આદર
બીદર	બલ	અહીં
જાદ	જાન	જાત
દન્દ ^૧	દન્ત	દાત
પિદર	પિતૃ	પિતા
માદર	માતૃ	મા
મુર્દદર ^૨	મૃતક	મક, મડક
છદ	છત	સો

ઘ

ફારસી બાષામાં ઘ વર્ણ નથી, પરંતુ સંસ્કૃતમાં છે —

દ ફારસીમાં	ઘ સંસ્કૃતમાં	
ગન્દક, ગન્દિશ	ગંધક	ગંધક
ગદુન	ગોધૂન	મહિ
દાયદ—દાયા	ધાત્રી—ધાવ	
વદ	વધ	નધ

૧ ફારસીમાં મેનું બહુવચન દદાન થાય છે જે હવે બેકવચન તરીકે વપરાય છે.

૨ જુઓ 'દ'

ક

ફારસીમાં એ 'વ' સાથે બહુવાર છે; જેમકે સફેદ તેમજ સવેદ અને શબ્દો વપરાય છે. એ બે પ્રમાણે:—

ક ફારસીમાં	ક મંદુતમાં	
કાક (કીણ)	કાક (કફ)	
ક ફારસીનો	વ મંદુતનો	
આફગાન ^૧	અફઘાન	આફઘાન
કાક	કાક	કાક
નીલકાલ ^૨	નીલોત્પલ	નીલકમળ

ચ

ચ ફારસીમાં	ચ મંદુતમાં
ચાર (સમય)	ચાર (દિન)
ચાક	ચાક
ચિતાર (ખયારી)	ચિતાર (પહેલાઈ વગેરે)
ચન (ખેતી, બાગ)	ચન (જંગલ)

ય

ઉદાહરણ નજરે હોવાના કારણે ફારસીમાં ય અન્ય વર્ણો

- ૧ એ ઉપરથી અરબોએ આફઘાન કહ્યું છે. આફઘાન પુરાણી ફારસી ભાષાનો શબ્દ છે.
- ૨ એ મતે ફારસીમાં નીલકમળ, અને નીલકાલ શબ્દો પણ વપરાય છે. અરબોએ એનું નીલકાલ કહ્યું છે. મંદુતમાં નીલ એક પ્રકારનો રંગ છે અને શુભલનો અર્થ 'કમળ' થાય છે એટલે કે નીલોત્પલ નો અર્થ 'નીલા રંગનું કમળ' એવો થાય છે.
- ૩ કિયાપદનું આશય ૩૫ છે અને 'રહેવાનો' સંકેત કરે છે.

સાથે બદલાયો છે. તે મુજબ ચૂષ તેમજ જૂષ નો અર્થ ફારસીમાં બળદની ખાંધ ઉપર મૂકવાની ઝૂંસરી થાય છે.^૧ ફારસી શબ્દના યની જગ્યાએ સંસ્કૃત શબ્દમાં પણ જ હોય છે; જેમકે:—

ફારસી	સંસ્કૃત
ચાર (મિત્ર)	જાર (ઉપપતિ)

એ જ રીતે:—

ચ ફારસીમાં	દ સંસ્કૃતમાં	
પાયર	પાદ	, પગ
પાય્વદ	પાદવદ	પાખંદ

સંસ્કૃત શબ્દમાં ચ હોય છે અને ફારસીમાં તે લોપ પથ્ય પામે છે:—

સંસ્કૃત	ફારસી	
કાર્ય	કાર	(કામ)
	દ	

કેટલીક વાર ફારસી શબ્દોમાં 'ર' હોતો નથી અને સંસ્કૃત શબ્દોમાં હોય છે:—

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
સૂક	સૂકર	સૂવર (કુકર)
ગામ	ગ્રામ	ગામ
તિરનહ	તૃણા	(જંખના)
શકર	શર્કરા (ખાંડ)	સાકર

૧ જુઓ 'જ' વર્ણ.

૨ ફારસીમાં કેટલીક વાર ફક્ત 'પા' વપરાય છે.

ફારસી }
શબ્દો }

શબ્દો

વિધાન

શ

શ ફારસીમાં
અગ્રણ (અંગણી)
ભુરુર
દોષ (પાઞ્વી ગત્રિ)
મારા (મગ)
મૂશ
મુશ

પર સંસ્કૃતમાં
અગ્રણ (અંગણી)
મુષ્ટ
દોષ (ગત્રિ)
માયક (અડક)
મુદક
મુષ્ટ

બિંદ

(ઉદર)

મી, મં

શ ફારસીમાં
આસ્તી (સુનેદ્યાતિ)
શામ્
શીર

શ સંસ્કૃતમાં
આસ્તિ (અગની)
શામ્
શીર-પીરુ

(સાંજ)

(દૂધ)

સ

ફારસીમાં એ અન્ય વર્ણો સાથે અદ્ય-અદ્ય થાય છે; જેમકે
ફિરિસ્ટદ તુ ફિરિસ્ટદ થયુ. તે જ પ્રમાણે:—

શ ફારસીમાં

શ સંસ્કૃતમાં

અફેદ

અવેત

અફેદ

સર

શિરસ

શિર

સદ

શત

સો

અફદ (હક)

શરદ (અશુ)

શબ્દી

સરુન	શૂન	શિંગડ
સિયાહ	શ્યામ	શ્યામ
સગ (પથ્થર)	સાળ (સરાથુનો પથ્થર)	

ઉદ્ગમસ્થાન નજીક હોવાના કારણે ખુદ ફારસીમાં હ ધણા વર્ણો સાથે બદલાયો છે; તે જ પ્રમાણે:-

હ ફારસીમાં	જ સંસ્કૃતમાં	
હુવૈદા	હૃદય	
હસ્ત	જટ	આઠ
હ ફારસીમાં	ઙ સંસ્કૃતમાં	
હીરહ	હીરક ^૧	હરુ
નાહ	નાહક	નાણું
મુર્દહ ^૨	મૃતક	મરૂ, મરુદુ
હ ફારસીમાં	શ સંસ્કૃતમાં	
કોરહ	કોશ	કોસ (માઉ)
દહ	દશ	દશ
પહલ	પાર્શ્વ	પાસું
હ ફારસીમાં	સ સંસ્કૃતમાં	
ગિયાહ (ધાસ)	ઘાસ (કોળિયો)	
મહ ^૩	નિમ્ (ઉપસર્ગ ^૪)	(ન)
માહ	માસ	મહિનો, માસ
હાત	સાત	સાત

૧ જુઓ 'જ'.

૨ જુઓ 'દ'.

૩ નહાર અર્થમાં

દય	સમ	સાથે
દૂર	સૂર	(સૂરજ)
દોમ	સોમ	સોમ

સંસ્કૃતમાં હ હોય અને ફારસીમાં નથી હોતો એવા શબ્દો પશુ છે:—

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
અંગુલહ	હિંગુ	દિંગ
આતશ	દુતાશન ^૧	દુતાશન

એવા થોડાક વિશેષ શબ્દો:—

ફારસી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
અરફ	અધુ	આંધુ
આશાસ	અમ	અમ (આરંભ)
આરામ (વિશ્રાંતિ)	આરામ (બગીચો આનંદ માટે)	આરામ
આશ (પીવાનો ખોરાક)	આશ (ખોરાક)	
આમ	આમ	અમી
આફ	કાફ	(ધાસ)

૧ સંસ્કૃતમાં એનો અર્થ ‘હોમેથી વસ્તુને ખાનાર’ થાય છે. સુખનદાને ફારસીના કર્તા શાલમદ દુર્ગન આજાદ (પૃ. ૧૦) લખાવે છે કે “એક શાદેઝ (બખ્શિ) હદ, પહેલવી, અને સંસ્કૃતથી વાદફ છે તેમણે કહ્યું કે ‘દુતાશન કૂખ દોમમાં વપરાય તે બા અગ્નિને કહે છે અને ‘આતશ’ શબ્દ સામાન્ય અગ્નિને મદિ વપરાય છે. તેમણે એમ પણ લખાવ્યું કે આતશ હદ (કહેવાનો બાવાર્થ અવસ્થા) બાષામાં આતરશ છે. કેટલોક પાર દા વપરાતો પશુ નથી અને બાષી ગદેલા બામ આતરનું બાસર થયુ છે. એનો અર્થ પણ અગ્નિ થાય છે.”

વિરુપાસ (૩)	કાર્પાસ	કપાસ
કિર્મિ	કૃમિ	કૃમ
કુત્તલ	કુલ્લલ	(કુંભાર)
કૂપલ	કુષ્મલ	કૂંપળ
ગંજ	ગંજ	ગંજ
ચર્મ	ચર્મ	ચામડું
જંગલ	જંગલ	જંગલ
તન	તનુ	તન
તાપ	તાપ	તાપ
તર્સ	ત્રાસ	ત્રાસ
તીર	તીર	તીર
તેજ (તીક્ષ્ણ)	તેજસ્ (પ્રખસ)	તેજ
દર	દાર	ખાર
દરાજ	દાર્જ	દીર્ઘ
દહ્નીજ	દેહ્લી	ડેલી, ડેહુ
દામ (બાગ)	દામ (દોરી)	
દાર	દાર	(લાકડું)
દેવ (સેતાન)	દેવ (દેવતા)	દેવ
દેવદાર	દેવદાર	દેવદાર
નજ્દ	નેદ	નજ્ક
નામ	નામ	નામ
નાવ	નો	નાવ
નીલ	નીલી	નીલ
નીસ્તી (નદિપણ, અભાવ)	નાસ્તિ (નથી)	

પસ	પસાત્	પાછી
પારીનહ	પુરાણ	પુરાણ
પાલ્કી	પલ્ચંક	પાલખી
ચાલા (ઉપર; કદ)	ચાલા (જુવાનીના ઉઠાવમાં હોય)	એરી ઠાકરી)
મય	મથ	મઘ
મિહર	મિહિર	(મૂર્ખ)
મેહ ^૧	મહાન	મહાન
રંગ	રગ	રંગ
વાય	વાપી	વાય
શાણ	શાણ	શાખા
સતન (સપ્ન)	સયત (મજબૂત)	
મનન (ધર્મિનમાં એક)	સુમનસ (૧૫)	
ફૂનું નામ જેને		
ગુજરાતીમાં		
'ભઈ' કહે		
છે)		
સાયદ	છાયા	છાંપડા
હલાહલ	હલાહલ	હલાહલ
હુકક	હિવા	હટકી-હેડી

ભાષામાં પરિવર્તન

મુસલમાનોનું આગમન થયું તે અગાઉ વિદેશીય મતિઓ દેશગત

૧ મેહમાંથી 'મેહમાન' જેવા શબ્દો ફારસીમાં જન્યા છે. એમાં માન એ માનિસ્ત (ને મળવા દો) નું આસાર્યરૂપ છે. 'જેને મદદન માણસ' જેવા અભુવાગા આવે છે તે વ્યક્તિ 'જેવો મેહમાન નો અર્થ થાય છે.

મહા ઉપરથી મહાગન, મહારાગ, મહામ્મા વગેરે શબ્દો સંસ્કૃતમાં જન્યા છે.

જાતિઓની સાથે એટલે સુધી મિત્ર થઈ જતી કે એ મિત્રલુને લઈને વિજ્ઞાણ પ્રકારની નવી જાતિઓ ઉદ્ભવતી આપણી પ્રાકૃત ભાષાઓના વિદ્યાસમાં એમનો પણ હિસ્સો હતો.

મુસલમાન સમય દરમિયાન વસ્તુસ્થિતિ જુદા પ્રકારની હતી. મુસલમાન લોકો આત્મા તેમનો સિદ્ધાંત બીજાઓને મુસલમાન બનાવ્યા પછી જ એમની સાથે એકરૂપ થવાનો હતો, તેથી તેમનો હિંદુ પ્રજાઓની સાથે મેળ તો ન જ થઈ શક્યો. આપણે જોયું કે લખવાના પ્રયત્નો તો ગુજરાતમાં મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓ તરફથી ઘણા થયા હતા, પરંતુ તેમાં તેઓને ખાસ સફળતા મળી નહિ, આ બધાં કારણોને લઈને રાજ્યકર્તા મુસલમાનોની ફારસી ભાષાની અસર આપણી ભાષા અને સાહિત્ય પર થઈ તે મોટે ભાગે બાહ્યરૂપની છે. ફારસી અને તેની મારફત અરબીના શબ્દોએ મોટા પ્રમાણમાં આપણી ભાષામાં પ્રવેશ કર્યો. આપણી ભાષાની પ્રયોગશૈલિઓમાં, વ્યાકરણમાં તેમ જ તેની સ્વરૂપસાધક ધટનામાં મુસલમાન સંસર્ગથી જે કંઈ પરિવર્તન થયેલું જણાય છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

ઉચ્ચારણબેદ

ગુજરાતી ભાષામાં પ્રવેશ પામેલા શબ્દોમાં થયેલો ઉચ્ચારણબેદ—

જીવતી ભાષામાં ઉચ્ચારણોની વ્યવસ્થા ન જ રહી શકે. જે ભાષા નિગંત્ર જોડવાના પ્રવાહમાં વહેતી હોય અને જેને સ્ત્રીઓ વદો અને અત્યંત લોકો વાપરના હોય તે પરિવર્તનના વહેણમાં પડ્યા વિના ન જ રહી શકે.

હરકોઈ એક જ ભાષા અનેક કારણોને લઈને અનેક શાખામાં ફેલાઈ અનેક વિભાગોમાં વહેચાઈ જાય છે; એમાં મહત્ત્વનો ફેરકાર ઉચ્ચારણોને લગતો હોય છે. એ વિકાર પેદા થવાનાં ઘણાં કારણો છે. તેમાં કાળબેદ, સ્થાનબેદ, વિજ્ઞનીય સંપર્ક, ભૌગોલિક અને રાજનૈતિક પંચિચ્ચિનિઓ, સ્વરજળ, ધીમતા, અજ્ઞાન ઉપર્ગન સામાજિક સંસ્કૃતિ,

સાંભળવાની બૂન, શુદ્ધ ઉચ્ચારણના આગ્રહની ખામી અને અગતિનો સમાવેશ થાય છે. મનુષ્ય સ્વભાવ સાથે સળધ રાખનારી અનેક પ્રતિભાઓ છે જે ઉચ્ચારણોમાં પરિવર્તન કરે છે, જેમકે શબ્દોમાં મધુરતા લાવવી, તેમને મુગ્ધ બનાવવા, સુગમતાથી તેમનું ઉચ્ચારણ કરવું, શબ્દોમાં રૂપની સમાનતા સાથે અર્થની સમાનતા જેઈ તેમાં ફેરફાર કરવો વગેરે જેવા ઉચ્ચારણોમાં ફેરફાર થવાના ગમે તેટલા પ્રયત્ન કાગ્યો હોય તોપણ એક બાબત તો નક્કી જ છે - શબ્દો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડતા નથી. ઉચ્ચારણોમાં વિપર્યાસનો પ્રસાદ મનુષ્ય રીતે વહેતો હોય છે તોપણ વિપરીત ઉચ્ચારણોમાં પ્રાચીનનમ વદનરૂપના મૂળની પેઠે તે તે શબ્દો મુશ્કેલ દેખાયા હોય છે જ.

અરબો ઈગિપ્તમાં આવ્યા ત્યાર ઈગિપ્તી લોકોની પાસે અમુક [તેમના આઠ વર્ણો હે, હે, સ્વોદ, જ્વોદ, તોષ, જોષ, જૈન અને કાફ ના.] ઉચ્ચારો ન હતા. ઈગિપ્તીઓ પોતાના દેશના ઉચ્ચારો પોતાની ભાષામાં હિતાગતા હતા. અરબોએ ત્યાં વસવાટ કર્યો અને, જેમ આપણે દાગ્સી અને અરબી શબ્દોનું કડીએ છીએ તેમ, ઈગિપ્તીઓના શબ્દો પોતાની લિપિમાં લખવાનું તેમણે શરૂ કર્યું જે ત્યારે ઉચ્ચારો ઈગિપ્તીઓ પાસે હતા તે અરબો પાસે ન હતા. અરબોએ તે પાંચ [વ, જ, હે, ગાફ વર્ણો વડે] મનાવી લીધા. તેમાં પહેલાં ત્રણમાં પોતાના અક્ષરોની આકૃતિ કાયમ રાખી 'નુજ્જા', એટલે કે બિદાઓની સગવડ તેમની પાસે હોવાથી તેમને ઉપયોગ તેમણે કર્યો અને ગાફ માટે કાફ વર્ણ ઉપર એક લીંગ વધારે એવી લીધી. પરિણામે વેખન અને વાંચનમાં ઉચ્ચારણોનો ભંગ વધ્યો.

ઈગિપ્તમાંથી અગ્રી-ફારસી જોનાનારી પ્રભુ ભાગતમાં આવી ત્યારે તેમને સ, ષ, છ, જ, ટ, ઠ, ઢ, ઢ, જ ધ, ઘ, ફ, મ અને ઙ ઉચ્ચારણો વધાવનાર અગ્રણ્ય મળ્યા.

પછીથી તે લોકો ભાગતમાં વિસ્તરતા લાગ્યા, વખત જતા ગુજરાત પર્યંત પહોંચ્યા અને ધીમે ધીમે તેના સાગ વિસ્તારમાં દ્વાર્ધ

ગયા. તેમના અરબી-ફારસી ભાષાના શબ્દો ગુજરાતી લોકો પોતાને અનુકૂળ થાય તેમ બોલવા લાગ્યા તેથી કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચારણોમાં ફેર પડ્યો. ગુજરાતી ભાષામાં આવેલા એ શબ્દોમાંના કેટલાક તત્સમ રૂપમાં અને ધણાખરા તદ્ભવ રૂપમાં છે. અમુક શબ્દોના ઉચ્ચારમાં તેમજ અર્થમાં પણ ફેરફાર થયો છે.

ગુજરાતીમાં અરબી ઉપરાંત કઘમી, કાબૂ, ખાન, ચમચો, ખેગ, ખેગમ વગેરે કેટલાક તુર્કી શબ્દો પણ ફારસી ભાષા દ્વારા આવ્યા છે. તેમાં કેટલાક એવા છે જે તેમના અરબી યા તુર્કી મૂળ ઉચ્ચારો સાથે આવ્યા નથી, ફારસીમાં તે દાખલ થતાં જે કંઈ પરિવર્તન તેમાં થયું હતું તે જ પરિવર્તન રૂપમાં તે ગુજરાતીમાં આવ્યા, વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ગુજરાતીઓ માટે એ શબ્દો અરબી કે તુર્કી નહિ પરંતુ ફારસી ભાષાના છે.

ફારસી અને ગુજરાતીના મોટા ભાગના વર્ણોના ઉચ્ચારણમાં સમાનતા છે, પરંતુ કેટલાક વર્ણો ફારસીમાં એવા છે જે ગુજરાતીમાં નથી તેથી કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં ફેર પડે છે. અર્વાચીન માહિત્તિક હિંદીમાં અરબી અને ફારસી તત્સમ શબ્દોનો પ્રયોગ વધી ગયો છે. તેમાં આવેલા તત્સમ શબ્દોનાં અમુક ઉચ્ચારણો માટે વર્ણો ન હોવાથી દેવનાગરીમાં નીચેનાં પરિવર્તન લિપિચિહ્નોનો ઉપયોગ થાય છે:—

ક, છ, જ, ઝ, અને ફ

અર્થાત્ અમુક વર્ણો નીચે ‘નુકતો’ યા ‘ગિંદી’ મૂકી અસલ ઉચ્ચારણ કાવમ રાખવા માટે આ યોજના કરવામાં આવી છે.

ગુજરાતીમાં આવતા અરબી અને ફારસી તત્સમ શબ્દોનાં ઉચ્ચારણોનું તેમ નથી, તેમને સ્થાને ગુજરાતી નિકટવર્તી ઉચ્ચારણોનો ઉપયોગ પૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી થાય છે.

આ પ્રકરણમાં ફારસી તત્સમ ઉચ્ચારણો દર્શાવવા નાગરી લિપિને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને જોઈ પ્રકરણોમાં પણ આવશ્યકતા

અનુસાર એ જ પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી છે તેથી નુકસાવાળા વર્ગોનાં ઉચ્ચારોનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યું છે:—

જ:—આ ઉચ્ચાર અરબી-ફારસી છે. એનું ઉચ્ચારણ નિઃશ્વાસીય છે. હામના મળતે કાકાના નજીકના ભાગના 'તાળવાના પાછલા ભાગને અડીને બારી ઊંડા અવાજ ઊંટની જેમ ગદાર કાઢવામાં આવે છે; જેમકે ક્રમ, કમ, માકી, રક્ત વગેરે શબ્દોમાં.

એવા શબ્દો ગુજરાતીમાં આવતાં તેમાંના કનો ઉચ્ચાર 'કપડાં' 'કાન' વગેરે શબ્દોમાં આવતા 'ક' ના જેવો થઈ ગયો છે. કેટલાક શબ્દોમાં એનો ઉચ્ચાર 'ખ'માં ફેરવાયો છે, જેમકે:—

અશ્લક (અ.)	અમશ્લખ
કવીષ (અ.)	ખમીસ
મક્ત (અ.)	વખન
વરક (અ.)	વરખ
ગોક (અ.)	ગોખ

કેટલાક શબ્દોમાં એનો ઉચ્ચાર 'ગ'માં પરિવર્તિત થયો છે:—

તમાલી (અ.)	તમાલી
તમાલી (અ.)	તમાલી
નમત્તરહ (અ.)	નમારું
નમદ (અ.)	નમદ
મકદર (અ.)	મગદર

ગ:—આ ઉચ્ચાર અરબી-ફારસી છે. હિપ્ર પ્રમાણે કની પ્રક્રિયાએ ઉચ્ચારિત થાય છે, જેમકે ચરાબ, ચૂન, ચરર, ચુદા, વહીલ, તારીર વગેરે શબ્દોમાં.

એવા શબ્દો ગુજરાતીમાં આવતાં તેમાંના ચનો ઉચ્ચાર 'ચુખ' અને 'લેખક'માં વપરાતા 'ખ' જેવો જ થઈ ગયો છે.

ઘ:—આ ઉચ્ચાર અરબી-ફારસી છે. એ ક તેમજ ચની પ્રક્રિયાએ

ઉચ્ચારિત થાય છે; જેમકે ગુલામ, ગરીબ, ગમ, વાપ, દિમાપ, મણ્દર વગેરે શબ્દોમાં.

એવા શબ્દો ગુજરાતીમાં આવનાં તેમાંનાં કેટલાકમાં જ નો ઉચ્ચાર 'ગામ' અને 'ગાય'માં વપરાતા 'ગ' જેવો જ થઈ ગયો છે. કોઈકે શબ્દોમાં એનો ઉચ્ચાર 'ક'માં પરિવર્તિત થયો છે; જેમકે મઘ્લાનું 'મમયક'.

એનો ઉચ્ચાર કોઈકે શબ્દોમાં 'ધ'માં પરિવર્તન પામ્યો છે; જેમકે 'ધેન' (તૈન વાદળું ઉપરથી), 'ધોધાટ' (લોભા ઉપરથી)

જ — આ ઉચ્ચાર અરબી-ફારસી છે અંગ્રેજી Z ની જેમ જીમની અણી ઉપસા જડાના આગવા દોતના મૂળની પાછળ રાખી કવ્વાથી આનો ધ્વનિ નીકળે છે. એને દત્ત-તાક્ષ્ય કહી શકાય. ફારસીમાં જાલ, જે, સે, જોવ અને જોય વર્ણોના ઉચ્ચારણોના હિંદુસ્તાનમાં ઝાઝો ફેર પડેતો નથી. જે કે એમાં ભેદ તો છે જ, તેમ છતાં એ બધાનો ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જ ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. ફારસીમાં બાવાજ, જવાન, હજાર વગેરે શબ્દોમાં જે વર્ણ આવે છે તે ગુજરાતીમાં 'જમના' અને 'જમફ' શબ્દોમાં આવતા 'જ' જેવો ઉચ્ચારવામાં આવે છે.

કોઈકે શબ્દોમાંનો એ ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં 'ચ'માં બદલાઈ ગયો છે; જેમકે તરબુચ નું 'તખ્ચ' થયું છે.

કેટલાકે શબ્દોમાંનાં જોયનો ઉચ્ચાર પણ ગુજરાતીમાં 'ચ'માં પરિવર્તન પામે છે; જેમકે ચલીજ નું 'ચલીય' થયું છે.

ખ — આ ઉચ્ચાર અરબી-ફારસી છે એનું ઉચ્ચારણ અંગ્રેજી P ના ઉચ્ચારણની જેમ હોઈને ઉપરના દાંતની પકિત સાથે આકાવીને કરવામાં આવે છે. એને દંત્યોષ્ઠ્ય કહી શકાય. એનો ધ્વનિ હોઈ અને દંતિની વચ્ચેથી ધસાઈને નીકળે છે, જેમકે કાફીર, શાફ, વફાદાર, ફના વગેરે શબ્દોમાં.

એવા શબ્દો ગુજરાતીમાં આવનાં તેમાંના ક્ર નો ઉચ્ચાર 'ફળ' અને 'ફલ્સ' શબ્દોમાં વપરાતા 'ફ' જેવો જ થઈ ગયો છે કેટલાક શબ્દોમાંના એ ક્ર નો ઉચ્ચાર 'પ'માં પરિવર્તન થયો છે, જેમકે —

કલક્ર (ફા) (ચલેગા ઉપગતો)	કનપ (વાજગમનાની બનાવટ)
તપ્તસીલ (અ)	તપસીય
સંજાક્ર (ફા)	સંજપ ^૧ (દપડાંની કોર)
ફકતદ (ફા)	ફપતો

આ ઉપરાંત અરબી ફારસીમાં એક જન વર્ણ છે એ અતિ કઠરથાની હોઈ એનો ઉચ્ચાર ગગામાથી ભારી અવાજે કરવો જોઈએ મૂળ અરબી-ફારસી ખ્વનિ હોઈ નાગરીમાં એ માટે બિંદીવાળો વર્ણ અ યોજવામાં આવેલો છે, જેમકે જબ વગેરે શબ્દોમાં

આ જન વર્ણ અરબી-ફારસી શબ્દોમાં જ્વનન અ માટે છે એ વર્ણવાળા અરબી ફારસી શબ્દો ગુજરાતીમાં આવનાં તેમાંના જ નો ઉચ્ચાર 'અન્ય' અને 'અમર' શબ્દોમાં આવતા 'અ' જેવો થઈ ગયો છે, જેમકે અજબ નું 'અજમ', આદત નું 'આદત', મામ નું 'મામ' વગેરે.

પરંતુ કેટલાક શબ્દોમાં જ નો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં 'આ' (અર્થાત કાના)માં પરિવર્તન પામ્યો છે, જેમકે અરબ નું 'આરબ', જમ્ઝ નું 'જમા', મજરિફત નું 'માફત', અમદ નું 'આદ' મલ્ક નું 'મના', મલ્કઅલ નું 'મશાન', ફક્ર દફ્ફ્ર નું 'ફકાદફા', સિલઅત નું 'ખિલાત' વગેરે એ કેટલાક શબ્દના અંતમાં આવે છે ત્યારે ગુજરાતીમાં એનો 'ઓ' ઉચ્ચાર થાય છે, જેમકે તાવિજનેનું 'તામો', મૌક નું 'મોકો', સિઅ નું

૧ એનો ઉચ્ચાર 'સબળ' પણ થાય છે

૨ સંજાક્ર તથા અમરિંદા વસ્ત્રથી બેઠામાં અપાતો માનનીય પોશાક જેમાં ફેટા, કમરપટ્ટો અને મોંઢા નાનાનો સમાવેશ થતો

૩ અરબી ફારસીમાં સામાન્ય ન મ થા વિશેષજ્ઞ વરીકે વપરાય છે ગુજરાતીમાં —

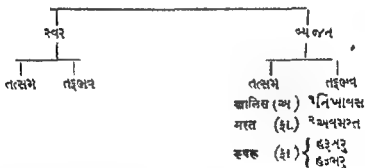
‘ગિલ્લો’. જિ અને જનો ગુજરાતીમાં ફેટ્યાક શબ્દોમાં ‘ય’ ઉચ્ચાર મળ્યો છે, જેમકે જતાઝિદ નું ‘કયાયન’, કાઝિદદ નું ‘કાયદો’, મુશાબરહ નું ‘મુશાયરો’, મઝદદ નું ‘વાયદો’, વિરાઝની ‘વિદાય’.

ઘણા અરબી ફારસી શબ્દોના ઉચ્ચારો ગુજરાતીમાં બદલાઈ ગયા છે, ફેટ્યાક પૂર્વગ નષ્ટ થયા છે, અને ફેટ્યાક શબ્દોમાં છેડે અંગ્રેજી વ્યંજન ઉમેરાયા જતા છે, વગી ફેટ્યાક શબ્દો અધિક પરિવર્તનો સાથે ગુજરાતી ભાષામાં વપરાય છે.

ઉચ્ચાણમાં જે વિકારો થયા છે તેમને સામાન્ય વિકાસોમાં વહેંચી જોટલે અંગ્રેજી ઉમેર્યું લોપ વગેરે જોવામાં આવે છે તેમનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે કર્યું છે.

૧ પૂર્વગ :—

ફેટ્યાક શબ્દની શરૂઆતમાં સ્વર યા વ્યંજન ઉમેરાયો છે

એ બાનવાચક નામ તરીકે વપરાય છે

- ૧ ફારસીમાં ‘નિખાવસ’ શબ્દ નથી, પરંતુ ઘણી તરફ અક્ષર લો. નિખાલસ એવો ગળદ પ્રયાગ કરે ■ ‘નિખાલસ’ ગુજરાતીમાં વપરાય છે.
- ૨ હર્મમાં અ પ્રમાણે વપરાયેલ છે તેવાથી જ ગુજરાતીમાં આવ્યો છે મસ્ત ફારસી છે. તેને બલ અરબીનો લાગેલો છે જે મુક્કર-સૂચક પૂર્વગ છે

મધ્યગ

અવર		વ્યજન-અનુવાગ ^૧	
તસમ	તરમ	અકુર (અ.)	અકુર
ભિસ્મૂર ^૨ (અ.)	ઇસમ	હુમૂર (અ.)	ઉમર, ઉમર
અફાલ (અ.)	અકલ ^૩	ફીનહ (ફા.)	ફિનો
અરુફ (અ.)	અરક	કીમત (અ.)	કિમત
અફલાતૂન (અ.)	અફલાતૂન	નફર (અ.)	નફર ^૪
આમદની (ફા.)	આમદની	માત (અ.)	અહાત
હુમૂર (અ.)	ઉમર	વફૂર (અ.)	વફૂર
કારૂર (અ.)	કસર	હુમર (ફા.)	હુમર
શરૂમ (ફા.)	શરમ		
ફિફૂર ^૩ (અ.)	ફિકર		
મરૂફ (ફા.)	મરફ		
શુરૂજ (અ.)	શુરૂજ		
હુવ્મ (અ.)	હુકમ		

ઉપર જણાવેલ ઉમેરણોની માન્યતા હવે એ નિયમ દ્વારા થઈ ગયો છે અને તેથી મધ્ય અને અતે વધુ પ્રચલિત ન જોવે ફારસી-અંગ્રેજીમાં ઉચ્ચાર હોય ત્યાં વ્યજન ખોડો ન ચખતા જકાત ઉમેરીને જોડણી

- ૧ વચ્ચે 'અ' ભળ્યા પછી અ જ વ્યજન કે અનુવાગનું ઉમેરણ થાય છે.
- ૨ ખિસ્મ નો અર્થ અંગ્રેજીમાં 'નામ' થાય છે, 'ફિનહ' નો અંગ્રેજીમાં અર્થ વ્યક્તિ થાય છે.
- ૩ 'વિચાર' અર્થ ફારસીમાં હોય છે, 'ચિતા' અર્થ અંગ્રેજીમાં હોય છે.
- ૪ શુરૂજ નિહાળવા તરફના લોકો નોકર વર્ગ માટે હવેલ રાખે 'નકશા' વાપરે છે તે બદલાયે છે ઉપરથી જ હસી અને વળી 'નકશા' શબ્દ પણ આવી સાથે સુબધ પ્રસારિતો હોય એમ સમજાય છે.

વખવામાં આવે છે, જેમકે —

તત્સમ	તદ્ભવ
અસુબારૂ (અ)	અખાયાગ
અફઝાતૂન (અ)	અફઝાતૂન
અરફી (ફા)	અરફી
ફુદરત (અ)	ફુદત
સુગ્મ (ફા)	પ્રુશમે
તફ્ફુદ (અ)	તકરાર
તસવીફ (અ)	તસીર

અનુગ

સ્વર		અનુગ	
તત્સમ	તદ્ભવ	તત્સમ	તદ્ભવ
શુર્ક (અ)	ઉર્ફ	શુમરા (અ)	ઉમરાવર
શરીફ (ફા)	ખરીદી ^૧	કમ (ફા)	કમતી
શાસ (અ)	ખાસુ, ખાસી	જમ્મ (અ)	{ જમાવડ
યુગ (ફા)	ગૂરુ		{ જમાવટ
સરુદ (અ)	જવદી	તરાજ (ફા)	ત્રાજુ
જાહોનલાલ (ફા)	જાહોજ્યામી	તાવિઝ (અ)	તામેદાગ ^૪

૧ શુભરાતીમાં 'ખરીદ' પણ વપરાય છે

૨ શુમરા અરબીમાં અમીર પુંજહવચન છે, પરંતુ શુભરાતીમાં 'ઉમરાવ' એક-વચનમાં વપરાય છે

૩ શુભરાતીમાં પ્રક્રિયા થઈને 'જમવુ' થઈને 'જમાવટ'.

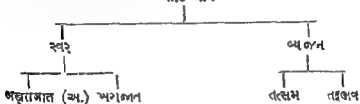
૪ તાવિઝદાર ઉર્દૂમાં પણ વપરાય છે એ ઉપરાંત સાબિત થાય છે કે એ ઉર્દૂ મારફત શુભરાતીમાં આવ્યો છે એ ખેટી પ્રમાણ છે, કારણ કે તાવિઝ નો જ અર્થ 'કળગે', ફગાવે બરદાર' એવો છે

વિસ્તાર	(ફા.)	ખિસ્તારો	કુમા	(અ.)	{ કુપા
હર	(અ.)	ફરી			{ કુવાઈ
સત્ત	(અ.)	ખાતુ	હોચ	(ફા.)	હીચડો

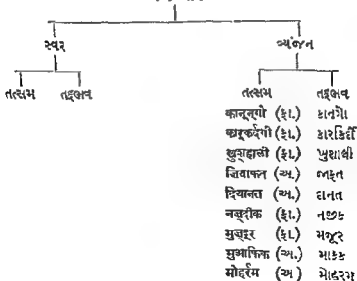
(૨) લોપ:—

એ ઉમેરણથી ઊભરું છે. એમાં કઈક લોપ થાય છે; શબ્દના આદિ અથ્થ કે અંત ભાગમાં સ્વર યા વ્યંજનનો લોપ થાય છે.

આદિ-લોપ

અથ્થ-લોપ

હુ	નો	અ
હુસુર	(અ.)	કમર
હુકૂમત	(અ.)	હકૂમત
હુ	નો	બી
કાલ્લુદ	(ફા.)	કાલખૂદ
હુ	નો	ઓ
હુષ	(અ.)	ઓરસ
તુર્રદ	(ફા.)	તોરે
શૂ	નો	અ
કાનૂમ	(ફા.)	ફાનસ
શૂ	નો	ઉ
તુમાર	(અ.)	તુમાર
ચાફૂ	(પુ.)	ચાફૂ
શૂ	નો	ઓ
તુશહ	(ફા.)	ફાઓ
તુફાન	(અ.)	તોફાન
પૂચ	(ફા.)	પોચું

(૪) વર્ણોની સ્થાનબદલી:—

ફેટલાક શબ્દોમાં વ્યંજનોનાં સ્થાનો અદ્વિતીય થયાં છે. એ થવાનું ફારસી ફેટલીક વાર સુગમતા અને ફેટલીક વાર ઉચ્ચારણન મંજૂરનો અભાવ હોય છે :

તત્સમ	તદ્વંશવ
અમાનત	(અ.) અનામત
તુગ્લી	(ફા.) ફૂલી

૧. જો તત્સમ જોઈએ તો 'અ' માથે પાડ્યું એ સ્પષ્ટ છે.

ફસીલ	(અ.)	સફીલ
સરે નવ	(ફા.)	નવેસર

(૫) સ્વરોની સ્થાનબદલી:—

એ જ પ્રમાણે કેટલાક શબ્દોમાં સ્વરોનાં સ્થાનોની અદલાબદલી થઈ છે; જેમકે:—

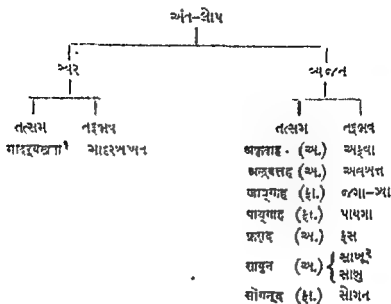
તત્સમ		તદ્ભવ
ઐવજ	(અ.)	અવેજ
બોદ્દહ	(અ.)	હોદ્દો
જાનૂર	(ફા.)	જનાવર
પર્વરિશ	(ફા.)	પરવરશી
મજ્લિસ	(અ.)	મિજલસ
વાગિમ	(અ.)	વાગખી-ચાગખી

એ પ્રકારના શબ્દોમાં કેટલાક એવા છે કે જેમાં આવતો બદ્ ઉચ્ચાર ‘અહે’માં બદલાયો છે :

મેહનત	(અ.)	મહેનત
મેહમાન	(ફા.)	મહેમાન
મેહર	(ફા.)	મહેર
મેહરાબ	(અ.)	મહેરાબ

કેટલાક શબ્દોમાં બહુ નું ‘અહે’ થયું છે એટલે કે બહુ આવતાં વિગત મેં થવાનું વધાર્યું છે; જેમકે:—

દહસત	(ફા.)	દહેસત
રહમ	(અ.)	રહેમ
શહર	(ફા.)	શહેર
નહર	(અ.)	નહેર

(૩) સ્વરવિકાર:—

સ્વરભાર વધારે એટલે લાખવાળી સ્વરવિકાર પણ શબ્દોમાં થયો છે; જેમકે:—

અ	નો	આ
અસામી (અ.)		આસામી ^૩

- ૧ ફારસીમાં એ નક બાળ છે, જેનો અર્થ “(તારી) મા બ્યઝિયાસ્તી” એવા થાય છે, પરંતુ શબ્દાર્થ “મા ગુનામાં” છે.
- ૨ ગુજરાતીમાં સામાન્ય રીતે એ અત્યંત ‘ઉ’ સાથે વપરાય છે, જે કે તત્સમ ‘અ’ સાથે પણ લખવામાં આવે છે.
- ૩ અરબીમાં અસ્મ (અર્થાત્ ‘નામ’) નું બહુવચન અસ્મા છે અને તેનું બહુવચન અસામી છે.

અ	નો	ઉ
સવાની (ફા.)		જુગાની ^૧
બા	નો	અ
આવાજ (ફા.)		અવાજ
સાલીચા (ફા.)		મધીચો
ચારામ (ફા.)		બદામ
દારોપાહ (ઉ.)		દરોગો
બા	નો	એ
સારીચ (અ.) (દિવસ)		તેરીખ (વ્યાજ/નો દર)
અિ	નો	અ
આશિક (અ.)		આશક
કાફિર (અ.)		કાફર
સાલિમ (અ.)		મલકમ
દાઘિલ (અ.)		દાખલ
હાસિર (અ.)		હાજર
મિ	નો	ઈ
મિરો (ફા.)		ગીરો
જામિન (અ.)		જમીન
પુરવિસ (ફા.)		પુરસોસ
મી	નો	એ
જુમીદ (ફા.)		ઉમીદ-ઉમેદ
દીદાર (ફા.)		દેહ

૧ 'જુગાની' ગુજરાતીમાં નામ તરીકે વપરાય છે અને તેનો અર્થ 'સાક્ષી' થાય છે, સવાની ફારસીમાં વિશેષણ છે અને તેનો અર્થ સવાન (અર્થાત્ 'અસ') ઉપરથી 'અસ સાથે સબધ સંબંધનાર' એટલે કે 'મૌખિક' થાય છે.

કેટલાક શબ્દો એવા છે જેમાં હ લુપ્ત થાય છે અને મહાપ્રાણ સ્વર આવે છે; જેમકે:—

કાઝર	(અ.)	કેર
કહરુવા	(ફા.)	કેરમા (કિપરથી કેરમો એકવચન)
સઠર	(ફા.)	જેર-ઝેર
જવ્હર	(અ.)	જવેર-ઝવેર
જનુહ	(અ.)	જખે-ઝખે

કેટલાક બીજા એવા શબ્દો છે કે જેમાં છિપરની વિધિયાને બદલે માત્ર ‘આ’ થાય છે; જેમકે:—

કરુષહ	(અ.)	કાવો
કહમ	(અ.)	કામ, ફામ (રમરથ; યાદ)
ચેફહમ	(ફા.)	ખેફામ (સમજા વગરનું; હકાપણ વિનાનું)

અરબી ફારસી શબ્દોમાં લાક્ષણિક રીતે ‘ચે’ (વધુ) સ્વરનું ઉચ્ચારણ ‘અચ્’ જેવું છે તેનો હ્રસ્વ વિકૃત ઉચ્ચાર થાય છે; જેમકે:—

તત્સમ	તદ્ભવ
ઐન (અ.) (અન્ન)	એન (ચોકખું)
ઐબ (અ.) (અંબ)	એબ
કદ (અ.) (કત્ત)	કેદ
કાફ (અ.) (કાફ)	કેફ
કાવ (અ.) (કાવ)	કેવ
કાદ (અ.) (કાદ)	કેદ
કેદા (ફા.) (કેદા)	કેદા
મેદાન (અ.) (મયદાન)	મેદાન
વગૈરહ (અ.) (વગૈરહ)	વગેરે

તસમ	તદ્ભવ
દેરાન (અ.) (દયરાન)	હેરાન
દેવાન (અ.) (દયવાન)	હેવાન

એ જ પ્રમાણે 'વાવ' (વર્ણ) 'સ્વાનુ' ઉચ્ચારણ 'ભવ' જેવું છે તેના પણ દ્વિત્વ વિટન ઉચ્ચાર થાય છે :

તસમ	તદ્ભવ
કૌલ (અ.) (ક્લુલ)	કૌલ
કૌલત (અ.) (ક્લુલત)	કૌલત
નોવર (ફ.) (નવર)	નોવર
મૌત (અ.) (મવત)	મૌત
મૌસમ (અ.) (મવસમ)	મૌસમ

નીચેના શબ્દોમાં "ઓ" સાંકડે થાય છે.

કૌજ (અ.) (ક્લુજ)	કૌજ
------------------	-----

(૧) જે અખી-ફારસી શબ્દોમાં છે તે જ આવે છે તેમાં તે ૧૫: વિસર્ગના જેવો ઉચ્ચારિત થાય છે. ગુજરાતીમાં તેનું ઉચ્ચારણ ક્ષિપ્ર માટે 'ઓ' અને નપુસક સિંગ માટે 'ઉ' માં પરિવર્તિત થાય છે :

અહ	નો	ઓ
તસમ		તદ્ભવ
ફનારહ (ફ.)		ફિનાર
ફીનહ (ફ.)		ફીનો
સિજાનહ (અ.)		ખગનો
ચરીતહ (અ.)		ખરીતો
પલીતહ (ફ.)		ખલતો
પલ્લહ (ફ.)		ગલોલો
પાલીજહ (ફ.)		{ ગાલીચો ગલીચો

ચરમહ	(ફા.)	ચરમો (ચરમુ)
જામહ	(ફા.)	જામો
જનાનહ	(ફા.)	જનાનો
તકિયહ	(અ.)	તકિયો
તરાનહ	(ફા.)	તરાનો-તરાણો
દારોપહ	(તુ.)	દારોગો-દરોગો
પલીતહ	(ફા.)	પલીતો
મનારહ	(અ.)	મિનારો
માલીદહ	(ફા.) (મસજિદુ)	મસીદો
શૌચહ	(અ.)	શૌચો
મયદહ	(ફા.)	મેદો
બહ	તુ	ઉ
જ્ઞાનહ	(ફા.)	ખાતું
હારહ	(અ.)	ખાસું
જોરહ	(ફા.)	જુરુ
દલમહ	(ફા.)	દખમુ
નામહ	(ફા.)	નામુ
પલ્લહ	(ફા.)	પાલું
પિયાહ	(ફા.)	પ્યાદુ
પિયાલહ	(ફા.)	પ્યાલું

કેટલાક ફારસી શબ્દોમાંના અન્ત્ય છાદનો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં 'એ' થાય છે, જેમકે બાદિસ્તહ તુ 'આસ્તે', રક્તહ રક્તહ તુ 'રક્તે રક્તે' વગેરે.

(૬) ફારસીમાં આવતા કેટલાક આકારના શબ્દો ગુજરાતીમાં આકારાત થઈને એકવચનમાં વપરાય છે.

તાલ્લમ	તલ્લમ
દરિયા (ફ.) (મહાનદ, સમુદ્ર)	દરિયો (સમુદ્ર)
દાન્ય (ફ.)	દાનો (ઘણો)
મલ્વા (ફ.)	બગવો
મીના (ફ.)	મીનો

જે ફારસી શબ્દોને અંતે જાનફ આવે છે તેમની છેડેનો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં 'આણું'માં પરિવર્તન પામે છે. એવા શબ્દો અર્થમાં ખાસ કરીને પૈસા સાથે સંબંધ ધરાવે છે; જેવાકે:—

ચૈમાનફ (ફ.) (ચૈમ અ. વેચવું)	ખિયાણું
ગચ્છરાનફ (ફ.) (નજર અ. ઉપરથી)	નજરાણું
મેહનતાનફ (ફ.) (મિહનત અ. ઉપરથી)	મહેનતાણું
સાલિયાનફ (ફ.) (સાલ ફ. ઉપરથી)	સાલિયાણું

(૮) ધંધાદારી લોકોનું કાર્ય કરતાં અરબી કાર્પાચક નામે જેમને ખીન્ને અક્ષર ઉચ્ચારમાં બેવડાય છે તે એકવડો કરી ગુજરાતીમાં એકાચ છે. બામ થવાથી ઉચ્ચારથી સરળ થઈ જાય છે; જેમકે:—

તલ્લમ	તલ્લમ
કાબ્લાલ (અ.)	કવાલ
જુલ્લાલ (અ.)	જુલાળ
દક્કાલ (અ.)	દસાલ
દુકાન (અ.)	ડુકાન
બવકાલ (અ.)	બકાલ
સરફા (અ.)	સરફ
સુક્કાન (અ.)	સુકાન
હમ્માન (અ.)	હમાન
હમ્માલ (અ.)	હમાલ

(૯) ઉચ્ચારથી કરવામાં સુમતના માટે અથવા ફારસી બાષાના

માનને અભાવે વર્ણો બદલી મન ફાવે તેમ ટેલવાક શબ્દો શરૂઆતમાં બોલાયા હશે તે પછી તે તેજ પરિવર્તિત રૂપમાં રૂઢ થઈ ગયા છે તેમનું વિનય નીચે પ્રમાણે ઉદાહરણ માટે આપવામાં આવ્યું છે —

ક	નો	ખ
ચાકી	(ફા)	ખાખી
ગ	નો	ક
ગદગી	(ફા)	ગદકી
જ	નો	ઝ
જણ્હર	(અ)	ઝનેર
જુનૂન-જનૂન	(અ)	ઝનૂન
જુલ્લ	(અ)	ઝૂન (કિનારી)
દ	નો	ત
કવાઝિદ	(અ)	કવાયન
કાઝુદ	(ફા)	કાનખૂન (કાનખૂન પશુ થાય છે)
હુદાવદ	(ફા)	ખુદાવત
હુશામદ	(ફા)	ખુશામત
પલીદ	(ફા) (અપવિત્ર-અશુદ્ધ)	પલીન (ખૂનમેત)
દ	નો	ડ
કરીલ ^૧	(અ)	કરીન
દલ્લ	(અ)	ડખલ

૧ આ શબ્દ અરબીમાં 'મોઝર્લ' એટલે કે પરમાપામાથી લઈને અરબી બનાવેલો બહાવ છે સબવત તે અંગ્રેજી Candle સાથે સખધ ધરાવતો હોય ગુજરાતીમાં 'કરીલ' શબ્દ સીધા Candle ઉપરથી થયો હશે કે અરબી 'કરીલ' ઉપરથી થયો હશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે

દગ્ધ	(ફલ.)	દગ્ધો
દગ્ધ	(ફલ.)	દગ્ધ
દગ્ધ	(ફલ.)	દગ્ધો
દાગ્ધ	(અ.)	દાગ્ધો
દ	નો	ધ
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો, દાગ્ધ
દગ્ધ-વર્તી	(ફલ.)	દગ્ધ-વર્તી
દગ્ધ-વર્તી	(ફલ.)	દગ્ધ-વર્તી
દ	નો	દ
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
દ	નો	ધ
દિગ્ધ	(અ.)	દિગ્ધ
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
		(દાગ્ધની નરજ)
દાગ્ધ	(અ.)	દાગ્ધો
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધ
દાગ્ધ	(અ.)	દાગ્ધ
દ	નો	ધ
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
દ	નો	ધ
દાગ્ધ	(અ.)	દાગ્ધ
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધો
દાગ્ધ	(ફલ.)	દાગ્ધ

જન્ત	(અ.)	જપન
તત્તર	(અ.)	તત્ત્વ
હ	નો	હ
કારોબાર	(ફા.)	કારબાર
વિદિસ્તા	(ફા.)	વિદ્યુ
સ્વરૂ	(ફા.)	હરૂરુ
તાર-ન-તાર	(ફા.)	સરબાર
બ	નો	બ
સાવીત	(અ.)	ખતીસ (ખરાબ, એ ઉપરથી એક થોડાં)
પરમાવ	(ફા.) (ઉંડું પાણી, ગરકાવ (મથગૂસ) પાણીની બમરી; વમળ)	
દરબાન	(ફા.)	દરવાન
દગીર	(ફા.)	વગર
વિસાત	(અ.)	વિસાત
ધીમહ	(ફા.)	ધીમે
દૂ	નો	ડૂ
જવદ-દાર	(ફા.)	ખમડદાર
ચરબુજા	(ફા.)	ખાણ્યુ
તરબુજા	(ફા.)	તડબુજ
પરદહ	(ફા.)	પરદો-પડદો
મુરદહ	(ફા.)	મુડ્ડુ
ર	નો	લ
દીવાર	(ફા.)	દીવાલ
મદદમ	(અ.)	મથમ

સૈર	(અ.)	સહેલ
દરકારહ	(ફા.)	દલકારો
રહ્વાર	(ફા.) (ઘોડો; ઘોડા- ની એક પ્રકાર- ની યાત્ર)	આથ (એક પ્રકારની યાત્ર) રેવાલ
સ	નો	ળ
નહલહ	(અ.)	નજબો
બલવા	(ફા.)	બજબો
કા	નો	સ
કમરકસ	(ફા.)	કમરકસ
કશાકશ	(ફા.)	કસાકસ
કિશ્મિશ	(ફા.)	*કિસમિસ
ગુમાસ્તહ	(ફા.)	ગુમાસ્તો
ચાદાની	(ફા.)	ચાસથો
નાશિતહ	(ફા.)	નાસ્તો
પુસ્તિશ	(ફા.)	પુસ્તીસ
ફિરિદતહ	(ફા.)	ફિરિસ્તો
ષરૂદાક્ત	(ફા.)	બગદાક્ત
ચારૂકશ	(ફા.)	બારકસ
માલિશ	(ફા.)	માલિસ
શકૂલ	(અ.)	સિક્કલ
શામેલ	(અ.)	સામેલ
સીતાન	(અ.)	સેતાન
સિફારિશ	(ફા.)	સિફારસ
સ		સ
ચર્ચક	(અ.)	ચરાફ

(૧૦) આ ઉપરાંત કેટલાક શબ્દોમાં એનાર્થી પણ વિશેષ પ્રમાણ-
માં પરિવર્તન થયું છે. પરિણામે કેટલાક શબ્દો દૂંધા થયા છે અને
કેટલાક લાંબા થયા છે. કેટલાકમાં એક અક્ષરને બદલે તે અક્ષર અનુ-
સારનો બીજો અક્ષર આવી ગયો ■ અને કેટલાકમાં ઉપર જણાવેલામાંના
એકથી વિશેષ ફેરફારો એક જ શબ્દમાં થયા છે. નીચેના શબ્દો
બારીકાથી તપાસનાં એ બાળત સ્પષ્ટ થશે :

તત્સમ	તદ્ગત
અમ્મારી (અ.)	અંબાડી
બલા હિદહ (અ.)	અલાયદું
અહમદાબાદ (ફા.)	અમદાવાદ
શાકિરહદી (અ.)	અકલમરો
મિસ્તિરામ (અ.)	અખતરો
મિસ્તિફામત (અ.)	અસ્કયામત
શાન્વહ (ફા.)	ખૂમચો
શોયા (ફા.)	ધોંધાટ
શુબદ (ફા.)	ધુમટ, ગુંબજ
સાર્દહ (અ.)	જરાઈ
અર્ધશાલાક (ફા.)	{ જડમે સલાક જડમેસલાખ

૧ મૂળ અરબી છે અને એ નામ છે. એનો અર્થ ‘જાલજી’ થાય છે.
ગુજરાતીમાં ‘જરા’ વિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

૨ જર્વ (અ.) (ફટકો)+એ (નો)મશાલક (દ.) (ચાણક) = ચાણકનો ફટેકો. ગુજરા-
તીમાં ‘જડમે સલાક’ શબ્દ ■ જરાજર કરી નાંખવું કે જેથી કંઈ ફેરફાર
‘એમાં થાય નહિ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે. આ શબ્દોનો સંબંધ તો છે,
પરંતુ અર્થ કેવી રીતે ફેરવાયો તે કહેવું મુશ્કેલ છે; સિવાય કે એનો અર્થ
કરીએ કે ■ ચાણક મારી સરખો કરી લેવું ■ જે ઉપરથી માણસને કોઈપણ
રીતે દબાવીને સરખા કરવાનો અર્થ નીકળ્યો હોય.

દસ્તખત	(ફા.)	દસ્કત-દસ્કત
નિતાર	(અ.)	નિઝાવજ
ફઝીહત	(અ.)	ફઝેલી
ફર્દનવીસ	(ફા.)	ફરંદવીસ ^૧
બુરિયા ^૨	(ફા.)	બોરો
મમ્મઅ	(અ.)	બબો
મઅ રિકત	(અ.)	માઅત .
મહમૂદાવાદ	(ફા.)	મહેમદાવાદ
મુબાદલહ	(અ.)	મો અફલો
મોજ	(અ.)	મોજુ (પાણીનું)
રહમત	(અ.)	રહેમિયન
ઝફઝા	(અ.)	ઘઘેજત, ઝિઝિજત
ઝિયાકત	(અ.)	ઘાષકાત
સુહૂલન	(અ.)	સફસિયન
શાલ્વાર	(ફા.)	શુરવાલ
ફૂવફૂ	(ફા.)	આબેફા

અંકરશ્ચ

નામવિચાર

(૧) ફારસી ભાષાનાં આક્રમ્યમા એક એવો નિયમ છે કે સામાન્ય નામ તેમજ વિશેષણને છેડે ‘ચે’ વર્ણ (‘ઈ’ ઉચ્ચાર દર્શક) મૂકવામાં આવે તો ભાવવાચક નામ બને છે. એવાં સામાન્ય નામો, વિશેષણો

૧ મરાઠાઓના રાજ્ય દરમિયાન એક હોદ્દો એ નામને લેતો. એ દિસાબી ખાતાનો અમલદાર હોતો. મહાવ વઘેરેમાં એ મોટા અમલદારનો પ્રથમ કારકુન હોતો. એમાં ફર્દનો અર્થ “દસ્ત” થાય છે અને મરીફ એ નવેદન (અર્થાત્ ‘લખણ’) ઉપરથી આણર્થ ૩૫ છે.

૨ બુરિયા=સાદમી; બોરો=બનૂસ.

તેમજ તે ઉપરથી બનેલાં ભાવવાચક નામો મોટા પ્રમાણમાં ગુજરાતીમાં આપ્યા છે; જેવાં કે:—

સામાન્ય નામ	ભાવવાચક નામ
કારીગર	કારીગરી
જહાંગીર	જહાંગીરી
દવાય (અ. દલાલ)	દવાઝી (દલાલી)
દોસ્ત	દોસ્તી
ફકીર (અ. ફક્કીર)	ફકીરી (ફક્કીરી)
બાદશાહ	બાદશાહી

નોંધ:—એ નિયમને આધારે ‘માસ્તર’નું ‘માસ્તરી’ અને ‘બાઈબિધ’નું ‘બાઈબધી’ ગુજરાતીમાં કરવામાં આવતું હોય એવી સભાવના લાગે છે.

વિશેષણ	ભાવવાચક નામ
નાદાન	નાદાની
નેક	નેકી
બદ	બદી
બહાદુર	બહાદુરી
તદુસ્ત (તંદુસ્ત)	તંદુસ્તી (તદુસ્તી)
સફેદ	સફેદી

‘અખાયખ’ (અ. અજામિય જે બગીચાનું બહુવચન છે) અને ‘ખાનદાન’ (ફા. અર્થાત્ કુટુંબ) ફારસીમાં નામ તરીકે વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તે વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને ઉપના નિયમ

૧ આવો એક અરબી શબ્દ ‘શાહેદ’ છે. તે ઉપરથી અરબીમાં ભાવવાચક નામ ‘શહાદત’ છે, પરંતુ ઉર્દૂમાં શાહેદી વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં પણ ઉર્દૂ ઉપરથી જ શબ્દ આવ્યો છે.

અનુસાર તેમાંથી 'અખયખી' અને 'ખાનદાની'ના ભાવવાચક નામોનો ઉપયોગ થાય છે.

(૨) ફારસીમાં કોઈ શબ્દને છેડે વિસર્ગ જેમ ઉચ્ચારિત 'હે' વર્ણ આવે તો તે 'હે' ને બદલે મી મૂકી તેમાંથી ભાવવાચક નામ બનાવવામાં આવે છે. આ નિયમ અનુસાર બનેલા ઘણા શબ્દો ગુજરાતીમાં આવ્યા છે; જેમકે —

મધ	તદ્ભવ
ગદહ	ગદગી
જિદહ	જિદગી
તાજહ	તાજગી
પરવાનહ	પરવાનગી
ચદહ	ચંદગી
માંદહ	માદગી
રવાનહ	રવાનગી

આ નિયમના આધારે ગુજરાતીમાં પણ કેટલાક મૂળ ફારસી શબ્દોને છેડે મી લગાડી ભાવવાચક નામો બનાવવામાં આવ્યા છે; પરંતુ ફારસીમાં તે શબ્દોના ભાવવાચક નામો એ નિયમ અનુસાર બનતાં નથી.

દેણુ	(અં દેન)	દેણુમી
પસદ		પસદમીર

(૩) ફારસીમાં કેટલાક વિશેષણોને વિસર્ગ જેમ ઉચ્ચારિત 'હે'

૧ ફારસીમાં જે અર્થમાં રાખ્તાદાન શબ્દ વપરાય છે તે અર્થમાં એ ગુજરાતીમાં વપરાતો નથી. ફારસીમાં એનો અર્થ 'કુદ્દુલ' થાય છે; એટલે કે એ સામાન્ય નામ તરીકે વપરાય છે; ગુજરાતીમાં એ વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને તેનો અર્થ 'પ્રતિગ્ધિત' થાય છે.

૨ ફારસી પસંદીદગીનું ગુજરાતીમાં ફક્ત ૩૫ થયું હોય એમ સૂચવિત છે.

વર્થુ લગાડી નામ બનાવવામાં આવે છે ગુજરાતીમાં તેનો ઉચ્ચાર
'ઓ' મા બદલાઈ ગય છે, જેમકે —

છરાય-છરાવહ	ખગમો
સફદ-સફેરહ	સફેદો

(૪) અરબી નામ કે વિશેષણને છેડે મિશ્રિત ઉમેરવાથી પણ
ભાવવાચક નામો મને છે —

મૂળ	તદ્ભવ (ગુજરાતી)
મિન્સાન (ના૦)—મિન્સાનિયત	ઇનસાનિયત
સૌતાન (ના૦)—સૌતાનિયત	રોનાનિયત
હૈવાન (ના૦)—હૈવાનિયત	હેવાનિયત
કાવેલ (વિ૦)—કાવેલિયત	કામેલિયત

નોંધ:—એ નિયમને આધારે અગ્રંથી મિન્કાર શબ્દ ઉપરથી
ગુજરાતી પ્રયોગ 'ઇન્કારિયત' છે, કાલ્લ ઉપરથી કાલ્લિયત અરબીમાં
થાય છે અને ગુજરાતીમાં તે ઉપરથી 'કાલ્લિયાત' વપરાય છે તે જ
પ્રમાણે કાફૂર ઉપરથી અરબીમાં કાફૂરિયત થાય છે પરંતુ ગુજરાતીમાં
'કાફૂરત' અને 'મખૂનાત' વપરાય છે અરબીમાં સર્વ ઉપરથી
કરજિયત થાય છે તેને બદલે ગુજરાતી પ્રયોગ 'કર્તિયાત' છે જે નામ
તરીકે નહિ પણ વિશેષણ તરીકે વપરાય છે તે ઉપરાંત અગ્રંથી છૂદ્દલત
અને રહ્મત ઉપરથી ગુજરાતીમાં સદ્નિયત અને 'મહેમિયત' શબ્દો
મનાવવામાં આવ્યા છે જે ફારસીમાં વપરાતા નથી

(૫) ફારસીમાં લઘુનાવાચક પ્રત્યયો લાગીને કેટલાં નામો બન્યા
છે તેમાંનાં પણ થોડા ગુજરાતીમાં વપરાય છે

(અ) મગ્નૂતમાં ક લઘુનાદર્શક પ્રત્યય છે, જે લાગીને બનેલા
શબ્દોમાંથી 'બાગક' 'બાટક' વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે

૧ સરસ્વતીમાં શલ ઉપરથી શાલક લઘુરૂપ થાય છે

ફારસીમાં પણ એ પ્રત્યય લઘુના દર્શાવે છે; જેમકે:—

મૂલ	તત્સમ
વત - વત્તક	ખતક

(ખ) લઘુતાવાચક ફારસી પ્રત્યયો 'ચહ' અને 'હીચહ' ગુજરાતીમાં 'ચો' અને 'ઈચો' બની જાય છે.

મૂલ	તદ્ભવ
ગાલીચહ = ગાલી (ગેરછ) + ચહ = ગાલીચો	
છાનૂચહ = છાનૂ (યાળ) + ચહ = ખૂમચો?	
દીવાચહ = દીવા (એ નામનું)	
	રેશમી કાપડ) + ચહ = દીવાચો?
વાણૂચહ = વાણ	+ ચહ = બગીચો

નોંધ:— 'ચમચો' તુર્કી શબ્દ હુમ્મચહ ઉપરથી છે. અને ઉપર જણાવેલા ચહ પ્રત્યય સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી

- ૧ ગુજરાતીમાં એ શબ્દ લઘુરૂપ તરીકે વપરાતો નથી. પરંતુ એ મોટા કદના વાસણ મટિ અને એ ઉપરથી નાના કદના વાસણ મટિ 'ખુમચો' વપરાય છે.
- ૨ દીવા એક જાતનું જરી ખુટીના વણાટનું બારીક રેશમી કાપડ છે. તે ઉપરથી દીવાચહ શબ્દ છે. ખુસલા જમાનામાં દીવાનો બનાવેલો એક પ્રકારનો ચર્ચો જમો ખાદશાહો વહરો અને અમીરો પહેરતા. એ સૌથી ઉપર પહેરવામાં આવતો. તે ઉપર ઝવેરાતની સંભવત રહેતી. જેમ દીવાનો જમો પહેરવાથી પહેરનારના લખકામા વૃદ્ધિ થાય, તેમ પ્રસ્તાવનાથી પુસ્તકની સોભામાં વધારો થાય છે, તેમ જ પ્રસ્તાવના મટિ દીવાચહ શબ્દ ફારસીમાં વપરાય છે. પ્રસ્તાવના ચા ભૂમિકામાં પુસ્તકની તારીખ, પુસ્તક લખવાનું કારણ, નામ, જેના કહેવાથી લખાણ હોય તે વગેરે જાળતો પુસ્તકનો એક કીમતી ભાગ હોય છે અને અગાઉના જમાનામાં હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં તે સુસોમિત રીતે લખવામાં આવતી અને જેનું દીવા ઉપર કરવામાં આવે તેનું કામ તેના ઉપર સોનેરી પાણી વડે કરવામાં આવતું તેથી તેને માટે દીવાચહ શબ્દ વપરાયો.

(૧) ફારસી રથગવાચક પ્રત્યયો યાગીને બનેલા ફારસી નામે ગુજરાતીમાં મોટા પ્રમાણમાં આવ્યા છે; જેના ક્રે:-

બાવાદ:-

મહમદાવાદ ઉપરથી હવે 'અમદાવાદ' બોલાય છે.
મહમૂદાવાદ ઉપરથી હવે 'મહેમદાવાદ' બોલાય છે.

નોંધ:-એ નામો સ્થાપકના નામ ઉપરથી પડેલાં છે.

સ્થાનક:-એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'ખાનુ' થયું છે.

મૂળ	- તદ્દિબવ
કારુખાનહ	કારખાનું
કિતાબુખાનહ	કિતાબખાનું
કેદુખાનહ	કેદખાનું
તોપુખાનહ ^૨	તોપખાનું
દવાખાનહ	દવાખાનું
પાયુખાનહ	પાયખાનું
બદીખાનહ	બદીખાનું

બાવાસંકર:-આ પ્રત્યય ગુજરાતી શબ્દો સાથે મળીને 'લુગારખાનું' 'બઠિયારખાનું' 'બારખાનું' 'જૂનખાનું' 'દાથીખાનું' વગેરે બન્યા છે.

માહ:-

બારામગાહ	આરામગાહ
ઝીરગાહ	ઈંદગાહ
દરગાહ	દરગાહ; દરગા-દરયા
પાયુગાહ	પાયગા

■ ગુજરાતીમાં એ બધી તદ્દપુરુષ સમાસવાળાં પદો કહેવાય છે, પણ ફારસીમાં તે એ પ્રત્યયો જ છે.

૨ એમાં તોપ શબ્દ બાપાને સબ્દ છે.

સાર:—ગુજરાતીમાં ‘જર’ યર્ષ ગયું છે.

મૂલ	તદ્ભવ
ગુલ્જાર	ગુલ્જર
જાજાર	ખજર

દાન:—એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘દાની’ તેમ જ ‘દાનિયું’ પણ વપરાય છે.

મૂલ	તદ્ભવ
ઝિત્તરવાન	અત્તરદાની
કલમ્દાન	કલમદાન; કલમદાનિયું
ગુલ્દાન	ગુલદાન

બાષાસંકર:—ધૂપદાની, પાનદાની, પિકદાની, ફૂલદાની, મચ્છર-દાની, થૂંકદાની.

શન:—

ગુરુશન	ગુરુશન
--------	--------

સ્તાન કે સિસ્તાન:—

અફઘાનિસ્તાન
ગુલિસ્તાન
કબરસ્તાન
હિંદુસ્તાન

નોંધ:—ફારસી અને સંસ્કૃત બાષાઓનું મૂળ એક જ હોવાથી ‘સ્તાન’ અને ‘સ્થાન’ મૂળ એક જ છે. વાસ્તવમાં વપરાતા શબ્દો સાથે ‘સ્થાન’ પણ આવે છે. ‘હિંદુસ્તાન’ને બદલે ‘હિંદુસ્થાન’ પણ ક્યાંક ક્યાંક જોવાય છે તેમ જ લખાય છે. ‘રાજસ્થાન’ સંસ્કૃતોત્થ નવો છે.

(૭) એ ઉપરાંત ફારસીમાં અન્ય રીતે બનેલાં સમુક્ત નામોનો ઉપયોગ પણ ગુજરાતીમાં થાય છે. તેમાં એક ગુજરાતી અને એક ફારસી એમ સાથે યર્ષને બનેલા બાષાસંકર શબ્દો પણ ગુજરાતીમાં મળે છે:—

૧ મૂળ અિજાન-ચાટ અિજાનો અર્થ ‘સેરવો’ થા ‘સુપ’ થાય છે.

એ નામો સાથે મૂકવાથી :—^૧

શાહ (મુખ્ય; ઉત્તમ, મહાન) + કોઈ બીજું નામ

શાહ + શાહ (રસ્તો) : શાહશાહ શાહગઢ

શાહ + નામો (વાસ) : શાહનામી શરણાઈ

શાહ + તૂત^૨ : શાહતૂત રોતર

નોંધ :—ફારસીમાં શાહમુગ માટે શુરુરમુગ શબ્દ છે. શુરુરનો અર્થ ‘ઝંટ’ અને મુર્તનો અર્થ ‘પક્ષી’ થાય છે. એ પક્ષી ઝંટના જેવું હોય છે તેથી એનું એ નામ પડ્યું. એ ઉપરથી ઉચ્ચારમાં પરિવર્તન પામી ગુજરાતીમાં એ શબ્દ વપરાતો હોય એમ સંભવે છે. આ તો શુરુરમુગ નું કોઈએ સંસ્કૃતીકરણ કરી ‘શાહમુગ’ બનાવ્યું હોય એમ લાગે છે.

સર (‘માથું’, ‘વડા’ ઉપરથી ‘મુખ્ય’) + કોઈ બીજું નામ :—

			ગુજરાતી
સર + કાર (કાર્ય)	સરકાર		સરકાર
સર + પેચ (વળ)	સરપેચ		સરપેચ
સર + નામહ (સખાણું)	સરનામહ		સરનામું
સર + સૂઝ (મોઝા; માત)	સરસૂઝ ^૩	*	સગસો

આપાસકો —અરપંચ

કોઈ બીજું નામ + પનાહ (અર્થાત્ ‘આશ્રય’)

આલમ્ (દુનિયા) + પનાહ : આલમપનાહ આલમપનાહ

શહર (શહેર) + પનાહ : શહરપનાહ (કોટ) શહેરપનાહ

જહો (દુનિયા) + પનાહ : જહોપનાહ જહોપનાહ

૧ ગુજરાતીમાં આ પક્ષી તરુરનું સંસ્કરણ શબ્દો છે.

૨ તૂત અર્થાત્ રોતરનું ફળ

૩ ફારસીમાં વપરાતા ન હોય એવા ફારસી ધાયાના ગુજરાતીમાં લેતા થયેલા શબ્દો આ ચિહ્નથી સૂચવવામાં આવ્યા છે.

છર (અધેડા) ઉપરથી છર^૧ + ગોત્ર (કાન) = ‘અધેડાના ગોત્રા કાન-વાળું પ્રાણી’ એટલે કે ‘સસળો’.

પાય (પગ) ઉપરથી ‘પાયખાનું’ (ફા. જાનહ); ‘પાયગા’ (ગાહ ‘જખ્યા’); ‘પાયગમો’ (ફા. જામહ); ‘પાયનખત’ (ફા. તખ્ત) વગેરે.

આગળ કોઈ નામ + નામહ (મંધ. પુસ્તક, ચિદ્રો, પત્ર, લખાણ) ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘નામું’ :—

રોજ (દિવસ) + નામહ	રોજનામહ	રોજનામું
મુલ્તાર ^૨ + નામહ	મુલ્તારનામહ	મુલ્તારનામું
વસિયત + નામહ	વસિયતનામહ	વસિયતનામું
મોગદ + નામહ	મોગદનામહ	મોગદનામું

એ ઉપરાંત નજર + ફંદ ઉપરથી^૪ ‘નજરફંદ’* ગુજરાતીમાં વપરાય છે. છત્ + ઘુરુદી = તંદુરસ્તી, શકર + પારહ = ચકરપારો વગેરે.

ભાષાસંકર:—રાજદરગાર, બાજરબાવ (બાજાર ઉપરથી) વગેરે.

૧ છરનો અર્થ ‘ખેડું’ પણ થાય છે, એ ઉપરથી છર+મુજહ (એક નતતું મીઠું ગોળ ફળ, ગુજરાતીમાં ‘ખડખડ-ટીંડી’) છે.

૨ કેટલાંક ગુજરાતી વ્યાકરણોમાં ‘મુખત્યાર’ શબ્દમાં ‘ત્યાર’ ને પ્રત્યય તરીકે લખવામાં આવે છે, પરંતુ એ ભૂલ છે તે ઉપરના શબ્દથી જણારી. મુલ્તાર અરબી શબ્દ છે એ સ્પષ્ટ (‘પસદગી આપવી’ ‘પસદ કરવું’) ઉપરથી બન્યો છે.

૩ અરબીમાં મુલ્તારનો અર્થ ‘સત્તાવાળો’ ‘શક્તિવાળો’ ‘પસદ કરેલો’ ‘સ્વતંત્ર’ એવો થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો ઉચ્ચાર ‘મુખત્યાર’ થયો અને તેની આગળ ‘સર’ મૂકી ‘સરમુખત્યાર’ શબ્દ બનાવવામાં આવ્યો, તેમજ એને ‘શાહી’ લગાડી ‘સરમુખત્યારશાહી’ શબ્દ પણ બોલવામાં આવ્યો છે.

૪ એ શબ્દ ફારસી ભાષામાં વપરાતો નથી, પરંતુ એને બદલે નજરફંદ શબ્દ વપરાય છે. તે ઉપરથી બાવવાયક નામ નજરફંદી થાય છે. એ અને ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘નજરફંદ-ધ’ અને ‘નજરફંદી-ધી’ શબ્દ છે.

(૮) નામની આગળ મુખ્યા મુખી:—

વદન + દય (પ્રત)	વદારવાય	મારપાઈ
દો + ભાવ (પાળી)	દોખાવ	દોઅ. ન
મે + ભાર	મિત્તર	સિનાર

નામને ક્રિયાપદનું અગ્રાર્થ ૩૫ લગાડવાથી:—

એ માટે જુઓ કેટલાક નામો અને વિગેરજનાં દૃષ્ટાંત.

ક્રિયાપદનાં જ્ઞાતક, ત્રીજા પુરુષ, એક વચનનાં ૩૫ને અગ્રાર્થ ૩૫ લગાડવાથી:—

એ માટે જુઓ ક્રિયામુપક વા ક્રિયા ઉપગ્રી મયેર્લા નામો.

જુદા જુદા અર્થનાં જે નામોની વચ્ચે—

(અ) ફારસી વચ પર્જ (ઉચ્ચાર 'ઓ', અર્થ 'અને') મુખી જોવાથી:—

બાઈ + ઓ + દવા = બાઈદવા = આમેદવા

દિસ્ + ઓ + જામ = દિસોજામ = દિયોજાન

કાર + ઓ + વાર = કારોવાર = કારોમાર-કારવાર

મામ + ઓ + મિસ્તાર = મામોમિસ્તાર = નામનિસ્તાર

(બ) તેના તે જ અર્થવાર્તા એટલે કે એક જ અર્થનાં જે નામોની વચ્ચે ફારસી વચ પર્જ (ઉચ્ચાર 'ઓ', અર્થ 'અને') મુખી જોવાથી પણ સમુક્ત નામ ફારસીમાં બન્યાં છે, પરંતુ એવા કેઈ શબ્દો ગુજરાતીમાં આવ્યા નથી.

નોંધ:—અકબરના સમયમાં થઈ ગયેલા મદાન નિદાન અગત્ય

૧ ગુજરાતીનાં આ લઘુ સમાસના શબ્દો છે.

૨ અર્થાત્ 'પાળી'

૩ ગુજરાતીમાં જે વિશેષજ્ઞ તરીકે વપરાય છે.

૪ 'વાર' ફારસી અને 'માર' ગુજરાતી એક જ અર્થ પ્રસાવે છે.

ફક્ત લખેલાં ફારસી પુસ્તકોમાં ઉપર બહુવેળ (૫) પ્રકારના શબ્દોનો ધણો ઉપયોગ થયો હતો અને તે પછી તે એ પદ્ધતિ લાંગો સમય રહી હતી. આવા શબ્દો ગુજરાતીમાં પણ ધણા બન્યા છે, પરંતુ તેમાં વચ્ચે જો (ફારસીમાં શબ્દો વચ્ચે અને અર્થમાં 'અને' સ્વયં)નો ઉપયોગ થતો નથી એટલે કે વચ્ચે 'અને' અભ્યાસર રહે છે; જેવા કે:—

અકલહોશિયારી	અકલ (અ.) + હોશિયારી (ફ.)
એસઆરામ	એસ (અ.) + આરામ (ફ.)
દવાદાર	દવા (ફ.) + દારૂ (ફ.)
દંગા ફિસાદર	દગલ (ફ.) + ફગાદ (અ.)
માસમિલકત	માસ (અ.) + મિલકિયત (અ.)
રફ માતલ	રફ (અ.) + માતલ (અ.)

પ્રથમ પદ ગુજરાતી અને દ્વિતીય ફારસી (વા અરબી) હોય એવા

શબ્દો ગુજરાતીમાં બન્યા છે:—

કાવાઈદાવા	(દાન ફ.)
કોલકિલ્લા	(કિલ્લા અ.)

એનો ફારસીમાં 'દવા' અર્થ થાય છે.

૧ 'દંગાફિસાદ'માં 'દંગા' ફારસી દગલ (અખાડો) ઉપરથી 'પાંપલ મસ્તી' મળે પછી વપરાય છે. 'ધાપલ' દગલ ઉપરથી દરો અપભ્રંશમાં ધંધોલિય = ધમિત છે.

૨ એવા સહેજ ફરક સાથે એક સબ્દ 'અમનચમન' છે. તેમાં અમનનો અર્થ 'આરામ' 'સાતિ' થાય છે અને ચમનનો અર્થ 'બાગ' થાય છે. ગુજરાતીમાં આ બંને શબ્દો એકે મૂકવામાં આવે છે ત્યારે જેવા એનો મહુરો ઉચ્ચાર, તેનો જ મહુરો અર્થ (ગોળમંડા) થાય છે.

૩ 'દોહાને ગોળ ચકર ફેરવવું તે' એવા 'કાવા'નો અર્થ થાય છે. એનો અર્થ 'પુલિ' પણ થાય છે. 'દાવ'નો અર્થ 'સુઆદ' 'રમતની ચાલ' 'પુલિ પ્રપુલિ' થાય છે.

ખેતનમાયા	(તમાગા અ.)
દુઝામરકરી	(મસ્ખૂર્મી ફા.)
ધનદોલન	(દોલત અ.)
બાગબેરી	(બોર ફા.)
બાલબચ્ચાં	(બચ્ચા ફા.)
બેટસોગાત	(સોગાત ઘુ.)
માનમરતબો	(મરતબદ અ.)
રીનરિવાજ	(રવાજ અ.)
વગવસીલો	(વસીલત અ.)

પ્રથમ પદ ફારસી થા અરબી અને દ્વિતીય ગુજરાતી:—

કાગળ (કાગલ અરબીકરણ)	+ પત્ર = કાગળપત્ર
નોકરી (નોકરી ફા.)	+ ધધો = નોકરીધધો
માયા (માયદ ફા.)	+ મુઝી = માયામુઝી
સાહેદી (સાહેદી અ.)	+ પુરાવા = સાહેદીપુરાવા

એક ખીજની વિરુદ્ધ અર્થના બે અરબી થા ફારસી શબ્દોથી બનેલા સમાસો પણ ગુજરાતીમાં પ્રચારમાં છે. ફારસીમાં તે ‘વાવ’ વર્ણ (જો ઉચ્ચાર અને અર્થમાં ‘અને’ સૂચક) થી બનેલા છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તેમ નથી; જેમકે:—

જમઝ (અ.) + ચાવે (અ.)	= જમાખર્ચ
નફઝ (અ.) + મુક્તાન (અ.)	= નફેનુક્તાન
નર (ફા.) + માદદ (ફા.)	= નરમાદા
નરમ (ફા.) + ગરમ (ફા.)	= નરમગરમ
સવાલ (અ.) + જવાબ (અ.)	= સવાલજવાબ

સહેજ ઊંચ અર્થનાં બે પદો જેમાં પ્રથમ ફારસી (થા અરબી) પદ અને દ્વિતીય ગુજરાતી :—

સૂન (ફા) + મરકી = ખૂનામરકી
 સેલી (ફા) + મદી = તેજમદી
 દાનહ (ફા) + પાણી = દાણોપાણી
 નક્ક (અ) + નોટો = નક્કોનોટો
 મીવહ (ફા) + મીઠાઈ = મેચામીઠાઈ

સર્વનામવિચાર

કેટલાક ફારસી સર્વનામોનો ઉપયોગ પણ ગુજરાતીમાં થાય છે
 બીજા પુરુષ એમ્બયન માટે ફારસીમાં 'તુ' સર્વનામ છે અને
 ગુજરાતીમાં 'તુ' વપરાય છે એ સામ્ય વિચારણીય છે

નોંધ:—ફારસી અને ગુજરાતીની વડીન માતા એક જ હતી
 એનું આ નિર્દર્શન છે

અવાચક સર્વનામ — ફારસી સ્વવાચક સર્વનામ 'તુ'નો ઉપ
 યોગ ('તુ') ગુજરાતીમાં થાય છે

અનિશ્ચિત સર્વનામ — ફારસીમાં વપરાતા અનિશ્ચિત સર્વનામોમાં
 ની કેટલાક ગુજરાતીમાં વપરાય ■

એ ઉપાત કુલો ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'ફનાશો' વપરાય છે
 ફારસી 'હર'નો ઉપયોગ ગુજરાતીમાં પણ થાય છે તેની સાથે સાથે
 એ ઉપરથી 'હર' જે શબ્દ ફારસીમાં નામયોગી અધ્યય તરીકે 'અહર'
 'મા'ના અર્થમાં વપરાય છે તે પણ ગુજરાતીમાં 'પ્રત્યેક'ના અર્થમાં
 વપરાય છે, જેમકે 'હરરોજ' 'હરમદિને' 'હરખખત' 'હરસાય'
 વગેરે હર ઉપરથી ફારસીમાં હરક અને ગુજરાતીમાં 'હરેક' અને
 ઉપર જણાવેલા 'હર' ઉપરથી 'હરેક' પણ વપરાય છે

એ ઉપરના 'તમામ' (અ) અને 'કુલ' (કુલ અ) નો વિશેષ
 અને 'ચદ' (રા) અને 'અકસર' (અક્સર અ) નો કોઈક વાર
 ઉપયોગ થાય છે.

લિંગવિચાર

ફારસીમાં જીવંત વસ્તુઓ માટે જ પુર્લિંગ અને સ્ત્રીલિંગ વપરાય છે. નિર્જીવને નપુંસકલિંગમાં ગણવામાં આવે છે. અંગ્રેજીમાં વિશેષણ કે ક્રિયાપદ જ્વલિત પ્રમાણે બદલાતા નથી. ફારસીમાં પણ તેમ જ છે.

જે ફારસી નામો ગુજરાતીમાં આવ્યા છે તેમનો ઉપયોગ ગુજરાતી નિયમ અનુસાર તેમાં જ્વલિત બાજતનો ફેરફાર કરી કરવામાં આવે છે; જેમકે:—

	નર	નારી
ઘાહજાદહ (ફા.)	શાહજાદો	શાહજાદી
મુર્દી (ફા.)	મરઘો	મરઘી

ફારસીમાં પુર્લિંગ માટે જનવરોનાં નામની આગળ કે પાછળ નર અને સ્ત્રીલિંગ માટે આગળ કે પાછળ માદહ મૂકવામાં આવે છે; જેમકે:—

નર શૌર યા શૌર નર અને માદહ શૌર યા શૌર માદહ

આ નિયમ ઉપરથી ગુજરાતીમાં પણ જ્યાં નરમાદાવાચક શબ્દો રાખ્યા નથી હોતા ત્યાં જ્વલિત ફેરફારવા 'નર' અને 'માદા' શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

નર કચ્છન	માદા કચ્છર
નર બાક	માદા બાક

અરખી નામોનું સ્ત્રીલિંગ કરવા માટે પુર્લિંગ નામને છેડે 'હે' વર્ણ મૂકવામાં આવે છે તે વિસર્ગના જેવો ઉચ્ચારિત છે. એનું ગુજરાતીમાં ઉચ્ચારણ 'આ' થઈ જાય છે. એવા અરખી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં આવ્યા છે; જેમકે:—

૧ અર્થાત્ 'પક્ષી'. સામાન્ય પક્ષી ઉપરથી ગુજરાતીમાં અણુ એક જાતના પક્ષીનું નામ રાખવામાં આવ્યું છે.

પુર્વિગ

શ્રીવિગ

સુન્નાત

સુન્નાત - સુન્નાતના

સાહેબ

સાહેબ - સાહેબા

તુર્કી નામો માટે શ્રીવિગ પ્રત્યય મ છે જે પુર્વિગ નામને લગાડવા-
માં આવે છે.^૧ એના ગુજરાતીમાં આવેના શબ્દોમાં નીચેનો છે —

વેગ

વેગમ

અન્યનવિચાર

ગુજરાતી ભાષામાં જે અગ્રી ફારસી અનાગત નામો આવ્યા છે તેમનું બહુવચન ગુજરાતી નામોની જેમ જ ‘એ’ પ્રત્યય લગાડીને થાય છે, જેમકે.—

તત્સમ	એકવચન	બહુવચન
લીસ	(ફા) લીજ	લીજો
મકાન	(અ) મકાન	મકાનો
ભિમારત	(અ) ઇમારત	ઇમારતો

પરંતુ અરબી ફારસી જાકાગત એકવચન નામોને ગુજરાતીમાં એકવચનના ઉપયોગ માટે એકાકારત ક્રમાંમાં આવે છે, જેવા કે —

દરિયા	(ફા) દરિયો
મીના	(અ) મીનો

તેજ પ્રમાણે અંતમાં વિસર્ગ ઉચ્ચારિત નામોનું પણ છે, જેમકે —

કિનારો	(ફા) કિનારો
શાહજાદો	(ફા) શાહજાદો

૧ ગુજરાતીમાં નામની જાતિના મુસવમાન વિશેષનામોમાં ‘બૂ’ આવે છે, જેમકે મરિયમ બૂ નામ વિના એકત્ર પણ ‘બૂ’ પ્રયોગ્ય છે એ વૂ રાજ્ય તથા રૂ છે એવી જાહેરના અર્થમાં વપરાય છે તે માનવાચક માન્ય છે વૂ એ સ્ત્રીઓની વાતચીતમાં પ્રયોગ્ય છે

અરબી બહુવચનનાં કેટલાક નામો ગુજરાતીમાં એકવચનમાં વપરાય છે. તેમાં કેટલાંકના ઉચ્ચારણમાં પણ ફેર પડ્યો છે; જેમકે:—

મૂળ	તદ્ભવ
એકવચન	બહુવચન
અમીર	શુમરા
શાજીવ	અજામિવ
ચપર	અચવાર
ઘાસ થા ઘાસફ	ઘવાસ
જવ્હર	જવાહિર
તારીખ	તવારીખ
દેહ (ગામકું)	દેહાત
ફોહ	અફ્લાહ
મીલા	મવાલી
છક્કા	છક્કાખ
ચલદ	અગ્લાદ
વલી	અગ્લિયા
હાત	અહેવાત

એ ઉપરાંત અરબી એકવચન અને બહુવચનનાં રૂપો સાથે મુજી બહુવચનનો ભાવ દર્શાવતાં નામો પણ મુજગતીમાં પ્રચાર પામ્યાં છે; જેવાં કે:—

તદ્ભવ	તદ્ભવ
અમીર + શુમરા	= અમીરશુમરા
તરીખ + શુરશ	= તરીખશુરશ
હાત + અહેવાત	= હાતઅહેવાત

એમાં સરેજ વિચારનું સૂચન થાય છે.

ફેટલાંક અરબી એકવચનનાં બહુવચનનાં બહુવચન એટલે કે એવડાં બહુવચન અને છે; જેમકે:—

એકવચન	બહુવચન	એવડું બહુવચન
બિસ્મ	હસ્મા	બસામી
જય્હર	જયાહિર	જવાહિરાત

એવાં એવડાં બહુવચનના નામોમાંના ફેટલાંકનો ઉપયોગ ગુજરાતીમાં એકવચન તરીકે થાય છે; જેમકે:—

બસામી	આસામી	આસામીઓ
જવાહિરાત	જવેરાત	

આમાં ‘જવેરાતનું’ ગુજરાતી બહુવચન નથી થતું, કેમકે એમાં સમૂહનો અર્થ ગુજરાતીમાં પણ સ્વયંવાય છે.

વિશેષણ વિચાર

ફારસી ભાષાનાં ઘણાં વિશેષણો ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે. તેમાં અકારાન વિકાર પામના નથી, પરંતુ આકારનાં તેમ જ અતે વિસર્ગ ઉચ્ચરિત હ વર્ણવાળાંનાં વિકાર થાય છે; જેમકે. —

	નર	નારી	નાન્યતર
જુદા ઉપરથી જુદા	અનુક્રમે ‘જુદો’	‘જુની’ અને ‘જુદું’	
તાજહ „ તાજ	„ ‘તાજો’	‘તાજી’ અને ‘તાજી’	
સાદહ „ સાદ	„ ‘સાદો’	‘સાદી’ અને ‘સાદું’	

આપણા દેશની તમામ ભાષાઓમાં વિશેષણ વિશેષ્યની પૂર્વે આવે છે, પરંતુ ફારસીમાં એ ગ્યનામા પ્રથમ વિશેષ્ય અને પછી વિશેષ્ય મુકવામાં આવે છે અને એ બેનો સંગ્રહ વિશેષ્યના અંત્યાક્ષરને ‘એ’ (જેર નામની મંત્રાથી ઉપરિચય થાય છે) લગાડી બાંધવામાં આવે છે; જેમકે ‘હક બાષા’નો અનુવાદ ફારસીમાં જમને સહ થાય છે તે જ પ્રમાણે ‘દીવાને આમ’ ‘તખ્તે તાહિસ’ ‘દીવાને આસ’ વગેરેમાં

એ જ ન્યના છે ?

‘નવ બહાદુર’ ‘ખાન બહાદુર’ ‘ગાન બહાદુર’ વગેરે ખિતાબોમાં પણ એમ જ છે એનો ઉપયોગ સરકારી દફતરી લખાણોમાં વિશેષ થયો છે અને ફારસી રાજભાષા હતી ત્યારથી આજ પર્વત વત્તાઓના પ્રમાણમાં ચાલ્યો આવે છે.

ફારસીમાં સંયુક્ત વિશેષણો વિવિધ રીતે રચે છે તેના ધણા વિશેષણો ગુજરાતીમાં વપરાય છે અને એ રીતે ઢેઢવાક શબ્દો બાવાસકર પણ બન્યા છે —

(૧) બે નામો જોવાથી —

પરીસૂત (ફા + સૂ)

સગદિન (ફા + ફા)

(૨) નામની આગળ વિશેષણ મૂકવાથી —

વદ્ ઉપરથી — મદનામ^૫, બદસિકત^૬, બદસૂત^૭, બદનસીમ^૮, બદમખત^૯, બદમાશ^{૧૦} વગેરે

તે ઉપગત જમગદ્ગત^{૧૧} વગેરે

બાવાસ કર — મદ્યાલ

૧ ગુજરાતી ઇતિહાસોમાં ‘પહેલો બીમદેન’ ને બદલે ‘બીમદેવ પહેલો’, ‘બીતે બાજીરાવ ને બદલે ‘બાજીરાવ બીતે’ વગેરે લખવામાં આવે છે તે તો અમેજનો અનુવાદ માત્ર છે

૨ આગાના સૌર ગા, લે (યા લી) અને લા પૂર્વગોવાળા શબ્દો ગુજરાતીમાં નવું તત્પરૂપ સમાસના બહાવ છે

૩ ગુજરાતીમાં જે બદુખીલિ સમાસના શબ્દો છે

૪ વદ (ફા) ૫ નામ (અ) ૬ શબ્દ (અ) ૭ સૂત (અ) ૮ નસીબ (અ)

૯ શબ્દ (ફા) ૧૦ મઆશ (અ) અર્થાત્ ‘રોજ’, ‘જીવનનિર્વાહ’.

૧૧ અર (ફા) અર્થાત્ ‘નાશવંતલો’, ‘લપગનો’ ૧૨ જમ (અ)

(૩) નામને ક્રિયાપદનું આત્મર્થ ૩૫ લગાડવાથી—

આ માટે જુઓ કૃત્વાચક વિગેશોના દાખલા

(૪) વિગેશને ખૂદદંત લગાડવાથી—

‘હરામખાનુ’^૧

(૫) ‘જા’ (ફ્રા. ‘સાથે’) સંદયોગી અન્ય નામની આગળ મૂકવાથી—

બાહોશ.^૨

(૬) ‘રે’ યા ‘જી’ (ફ્રા. નિગેઢ, વિના, વગર—સચક) સંદયોગી અન્ય નામની આગળ મૂકવાથી—

એઅખત્યાર^૩, એઆમફ^૪, એમજાત^૫, એઈમાન^૬, એકાર^૭,
એકાર^૮, એખમર^૯ એવફૂ^{૧૦}, એશમા^{૧૧}, એહાવ^{૧૨},
એહોશ^{૧૩}, બીગાર^{૧૪} વગેરે

ભાષાસક^{૧૫} —મેડાળ, એટમ, એટગ, એભાન, એશુક, એસમજ,
એચુકું, એભાલ, એસ્વાદ વગેરે

(૭) ના (ફ્રા. અભાવસચક) પૂર્વગ-વિગેશજી ક્રિયાવિશેષણ, ક્રિયાપદના આત્મર્થ ૩૫ કે કેઈ અન્ય સંદની આગળ મૂકવાથી—

૧ હરામ (અ.) ન જાવહ (ફ્રા.) જાએજુ. ૨ જા + હોશ (ફ્રા.)

૩ મિજીતેનાર (અ.) ૪ બાલુ (ફ્રા.) ૫ મિજીજા (અ.)

૬ ઈમાન (અ.) ૭ કરાર (અ.) ૮ કાર (ફ્રા. અર્થાત્ ‘કામ’)

૯ જવર (અ.) ૧૦ કુલુક (અ.) ૧૧ જુમાર (ફ્રા.) ૧૨ હાલ (અ.)

૧૩ હોશ (ફ્રા.) ૧૪ ચારહ (ફ્રા.)

૧૫ એ ઉપરથી ‘એફકાર’ ગુજરાતીમાં બન્યો છે. ફારસીમાં ફરકાર નો અર્થ
‘ઉપરથી’ ‘જરૂરી’ એવો થાય છે.

નાઇરા^૧, નાહિમેદર^૨, નાખુગ^૩, નાચા^૪, નાચી^૫, નાદાન^૬,
નાદાર^૭, નાપાક^૮, નામદ^૯, નાનાયક^{૧૦}, નાહક^{૧૧} વગેરે.

(૬) એક જ શબ્દ મેં વખત લઈ વચ્ચે અલ્પિક સ્વર (ઉચ્ચાર આ)
મુકાથી —

મરાન^{૧૧}, ગમગમ^{૧૨}, માયામાય^{૧૩} વગેરે.

(૧૦) કમ (ફા થોડું, ખરાન, ઓછું તેમજ અભાવ દર્શાવનાર)
પૂર્વગત ઉપયોગથી —

કમઅક્રન^{૧૪}, કમકોવન^{૧૫}, કમજવાન^{૧૬}, કમગન^{૧૭},
કમજો^{૧૮} વગેરે

બાવસિકર — કમતોન, કમઆવ, કમસમન વગેરે

(૧૧) શર (અ સિનાય, નિષેન, અભાવ, ખોટું-મુયક) ઉપરથી
ગુજરાતીમાં ‘ગેર’ —

ગેરકાયદે^{૧૯}, ગેરવાજબી^{૨૦}, ગેરહાજર^{૨૧}, ગેરવસ્તુ^{૨૨} વગેરે.

૧ ઝિલાજ (અ) ૨ ખુમીદ (ફા) ૩ હુશ (ફા) ૪ ચીલ (ફા)

૫ (ફા) દાનિસ્તન (અર્થાત્ ‘બહુત’) ઉપરથી દાન આશાય^{૧૫} ૧૫ ॥

૬ ફારસી દાદાનન (અર્થાત્ ‘ની પાસે હોત’) ઉપરથી દાદ આશાય^{૧૫} ૧૫ ॥

૭ વાક (ફા) ૮ મદ (ફા) ૯ લાઝિક (અ) ૧૦ હક્ક (અ)

૧૧ શર (ફા) અર્થાત્ ‘અતી’ બગન ‘નજક’, ‘ગોઠ’ ૧૨ શરૂમ (ફા)

૧૩ માલ (અ) ૧૪ અકૂલ (અ) ૧૫ કુશલ (અ) ૧૬ સવાન (ફા)

૧૭ જાત (અ) ૧૮ જોર (ફા) ૧૯ કાઝિદદ (અ)

૨૦ ફારસી નિયમ પ્રમાણે શરૂવાતિવ શબ્દ હોવો જોઈએ અરબી વાનિષ
શબ્દનો અર્થ થોડાં થાય છે શરૂવાતિવ ઉપરથી ઉચ્ચારમાં પરિવર્તન
થઈને ગુજરાતીમાં ‘ગેરવાજબી’ શબ્દ વપરાય છે ૨૧ હાજિર (અ)

૨૨ વિલાનો અર્થ ‘ચાલુ’ ‘એક પછી બીજું કામ કરવું તે’ એવા
અરબીમાં થાય છે સિનસિનો તરે તો કામ અન્યવસ્થિત થઈ જાય તે
ઉપરથી ગુજરાતીમાં એ શબ્દ બન્યો છે

ભાષાસકર — ગેરસાવધ, ગેરઉપયોગી^૧ વગેરે.

(૧૨) સા (અ અભાવવાચક) ઉપગ્યા —

સાદનાજર, સાચાગર, સાધરવાર વગેરે

(૧૩) હમ (ફા સમાનાર્થ) ઉપગ્યા:—

હમદીન^૨ વગેરે

નોંધ:—એ રીતે બનેલા વિશેષણો નહિ પરંતુ તેને બી (ફારસીમાં એ વર્ણ) લાગીને બનેલા કેટલાક ભાવવાચક નામો ગુજરાતીમાં આવ્યા છે, જેવા કે હમદીન^૩, હમ-નાહી^૪ વગેરે

ઉપર જણાવેલા વિશેષણોમાં ઘણા એવા છે જેમને એ વર્ણ-વર (બી ઉચ્ચાર) લગાડીને બનેલા ભાવવાચક નામો ફારસીમાં વપરાય છે અને તે ગુજરાતીમાં પણ પ્રચલિત પાયા છે, જેવા કે ખાહોશી, નાપાકી, જમ-દસ્તી, હમ-જેરી વગેરે.

૧ ‘ગેર’ પૂર્વજ ગુજરાતી શબ્દોને લાગીને ઘણા નામો સકર થયેલા ગુજરાતીમાં મળે છે, જેવા ૨

ગેરરીતિ, ગેરલાભ, ગેરસમજૂતી, ગેરવ્યવસ્થા, ઇત્યાદિ એ ઉપરાંત એ ફારસી શબ્દોને લાગીને પણ કેટલાક ભાવવાચક નામો ગુજરાતીમાં બન્યા છે જે ફારસીમાં વપરાતા નથી —

ગેરઆખર (ગેરનિર્માણ)

ગેરમાહિતી (સંદર્ભમાહિત્ય અ. કોઈ વસ્તુનું વાસ્તવિક તરવ, ઝાણ મા સ્વરૂપ)

૨ મિલાજ (અ.)

૩ ચારહ (ફા)

૪ પરવા (ફા) અર્થાત્ ‘આન’, ‘વતણું’

૫ દીન (અ.) અર્થાત્ ‘ધર્મ’

૬ દર્દ (ફા.)

૭ રાહ (ફા). ફારસીમાં હમરાહી ભાવવાચક નામ તરીકે વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં એનો સામાન્ય નામ તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

કારસીમાં મીન, મદ, નાક, વાર અને વર પ્રત્યયો વાળું-સૂચક, સ્વામિત્વવાચક યા તો પૂર્ણતાવાચક છે. તે જે કાઈ નામને લાગે છે તેનું વિશેષણ રૂપ બનાવે છે. એવાં ઘણાં વિશેષણો ગુજરાતીમાં આપ્યાં છે. ગુજરાતી નામોને કટલાક પ્રત્યયો મળવાથી સંકર સંજ્ઞા પલ્લુ ધંધા છે:

મીન:—મમમીન (મમ અ. અર્થાત્ 'દિક્ષીતીરી')

નાક:—ખતરનાક (છતર અ. અર્થાત્ 'હર', 'આકૃત')

ખોફનાક (છોફ દા. અર્થાત્ 'હર')

ગળખનાક (ગલ્લ અ. અર્થાત્ 'કર', 'ઓચિતી આકૃત')

મદ:—અમ્લમદ, દાનિસમદ, દોલનમદ, ફતેહમદ વગેરે.

વાર:—ઉમેદવાર, તકસીરવાર.

વર:—નામ્વર ઉપરથી 'નામવર'.

[સ્પષ્ટ 'વર' શુદ્ધ જ છે; જેમકે સરોવર, તરુવર, કવિવર વગેરે]

કારસીમાં નામને છેડે વે (ઉચ્ચાર બી) મૂકી સંબધવાચક વિશેષણ બનાવવામાં આવે છે. એવા ઘણા સંજ્ઞા ગુજરાતીમાં આપ્યા છે; જેવા કે:—

અમલ	(અ)	અમલી
અરબ	(અ)	અરબી

૧ ગુજરાતીમાં 'મદ' વિશેષણ તરીકે આવે તો 'કમ' અર્થ સૂચરે છે જે સ્પષ્ટ જ છે; તે આ 'મદ'થી ભિન્ન છે.

૨ દાનિશ (દા.) ૩ ફત્તહ (અ.)

૩ એ જ પ્રત્યય વાળીને મુજ્જ (દા. મજ્જી) નવર=મુજ્જદાર ઉપરથી 'મજ્જર' રાજ બન્યો છે.

૪ દ્વાત્ અરબી રાજ છે. તે અરબી-કારસીમાં નામ તરીકે વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તે વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને તે ઉપરથી દ્વાત્ કારસીમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં નામ તરીકે વપરાય છે.

શાસમાન (ફા.)	શાસ્માની આસમાની
ચણદાદ ^૧ (ફા.)	ચણદાદી બમદદી
મુલ્તાન (અ)	મુલ્તાની સુલ્તાની

નોંધ:—ફારસી અને ગુજરાતી એક જ વડીલ માતાની બે ફીકરીઓમાંથી કોતરી આવેલી ભાષાઓ હોઈ ગુજરાતીમાં પણ બી સંબંધવાચકનું સૂચન કરે છે; જેમકે:—

પહાડ	—	પહાડી
પાપ	—	પાપી
વયસાડ	—	વયસાડર

ફારસીમાં નામ ઉપગ્રથી વિશેષજ્ઞ બનાવવા માટે બીજ પ્રત્યય વપરાય છે. એ રીતે બનેલાં ધણાં વિશેષજ્ઞો ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે; જેવાં કે:—

રામ (ફા.)	રમીનડ - રમીન
શૌક (અ.)	- શૌકીન - શોખીન
સમ (ફા.)	સમીન - સમીન

નોંધ:—આવે નિયમ સંજ્ઞામાં પણ છે; જેમકે:—

પ્રામ ઉપગ્રથી પ્રામીન.

ફારસીમાં નામને છેડે (વિસ્તર્ગ ઉચ્ચરિત) બદ્દ હોય તો તેનું

૧ ચાણદાદ એમાં દાદનો અર્થ ન્યાય છે. બચદાદ સહેજ ન્યા આવેલું છે તે સ્થળે વિશે એવું કહેવાય છે કે ઈનને. મરાઠ્ઠર ન્યાથી પાદરાદ નૌરોરવાન તે સ્થળે આવી લોકોની ફરિયાદ સાંભળી ઇન્સાફ આપતો. ત્યાં તે વખતે ફક્ત એક બાબ હતો અને તે વાગે દાદ અર્થાત્ 'ઇન્સાફનું ઉપવન' નામથી ઓળખાતો. સમય જતાં તેને ઉચ્ચાર 'બચદાદ' થઈ ગયો.

૨ વયસાડી આફઝ મેરો અતિ મરાઠ્ઠર છે.

૩ ઉર્દૂમાં શૌકીન શબ્દ વપરાય છે, ફારસીમાં વપરાતો નથી.

ગી કરી નાખવાથી વિશેષજી બને છે. એવા શબ્દો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે; જેવા કે:—

જ્ઞાનહ^૧ ઉપરથી જ્ઞાનગી — ખાનગી.

ફારસીમાં જ્ઞાનહ, યોગ્યના સ્વયંક વિશેષજીનો પ્રત્યય છે. તે નામનો જ્ઞાનહવાથી વિશેષજી બને છે. એવા શબ્દો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે; જેવા કે:—

દેવર + જ્ઞાનહ. ગુજરાતીમાં એ માટે ‘દીવાનો’ શબ્દ એકવચનમાં વપરાય છે.

ફારસીમાં બેની સરખામણી માટે વિશેષજીને તર પ્રત્યય જ્ઞાનહવામાં આવે છે જે એકમાં બીજા કરતા અધિકતા સૂચવે છે. એ પ્રત્યય લાગેલાં કેટલાંક વિશેષજી ગુજરાતીમાં આવ્યા છે; જેમકે:—

જદ્^૨ ઉપરથી જદ્તર બદ્તર

વિહ^૪ ઉપરથી વિહતર બહેતર

મેહ^૫ ઉપરથી મેહતર મેહતર.

નોંધ:—સંસ્કૃતમાં પણ આ પ્રકારનો પ્રત્યય તર જ છે; જેમકે:—

દ્યુમતર, લઘુતર વગેરે શબ્દોમાં

એ ઉપરાંત કેટલાંક વિશેષજી ફારસીમાં એવાં છે જેને નામની આગળ તેમજ પાછળ મુકવામાં વાધો નથી. તેમાંનાં જવ (નવું), મેક, અને વીર (જૂઠું) ધણાં સામાન્ય છે. ફારસીમાં તેમની સાથે અમુક નામો વિશેષ પ્રમાણમાં વપરાય છે તે બંને મળીને બનેલા શબ્દસમૂહોનો ઉપયોગ ગુજરાતીમાં ઘણો થાય છે; જેમકે:—

૧ (ફા.) અર્થાત્ ‘ધર’

૨ (ફા.) અર્થાત્ ‘સેવાન’

૩ અર્થાત્ ‘ખરાબ’

૪ અર્થાત્ ‘સાફ’

૫ અર્થાત્ ‘મોડું’.

મણ્ ઉપરથી	મવજવાન	નવજુવાન
મણ્ ઉપરથી	નવ્તોજ	નવરોજ
નેફ ઉપરથી	નેફનામ	નેફનામ
નેફ ઉપરથી	નેફગન	નેફખત

સંખ્યાવાચક વિશેષણો.

‘હજાર’ એ ફારસી હજાર ઉપરથી જ છે.

જેમ સંસ્કૃતમાં પ્રથમ, પચ્ચમ, સપ્તમ, અષ્ટમ વગેરે મ આગીને ક્રમવાચક સંખ્યાવાચક વિશેષણ બને છે તેવી જ રીતે ફારસીમાં પણ છે. સંખ્યાવાચક વિશેષણને ક્રમવાચક બનાવવા માટે ફારસીમાં કુમ લગાડવામાં આવે છે, જેમકે જહારુમર, પન્નુમર, દહુમર વગેરે.

જમીનના પ્રકારોમાં પાઞિબાષિક સમૂહ તરીકે ‘અબ્વસ’ અને ‘દોખમ’ વપરાય છે, તે ‘પહેલુ’ અને ‘બોશુ’ ના જ વાચક છે, એમાં ‘અબ્વસ’ અબ્વસ (અ.) ઉપરથી છે અને ‘દોખમ’ દોખુમ (ફ.) ઉપરથી છે.

વિભક્તિ અને વાક્યાંશવિચાર

‘ફારસીના પ્રજાવમાં અન્ય વિભક્તિઓ ન આવતા કેવળ છઠ્ઠી જ આવી છે. ગુજરાતીમાં એ વિભક્તિના પ્રત્યય તરીકે ‘નો’ ‘ની’ ‘નુ’ કે ‘ના’

૧ લાખ (ફારસીમાં સ્વક કે સક) અને કરોડ (ફારસીમાં કહર) મૂળ સંસ્કૃત ભાષાના સમૂહ છે. ઈરાનીઓ કૌસમાં જણાવેલા ઉચ્ચારથી એ વાપરે છે, પરંતુ ફારસીમાં ‘લાખ’ની ક્રિયતમાં ફેર છે. કેટલાક કહે છે કે ઈરાનીઓ એકસો હજાર બરાબર ‘લાખ’ જણે છે અને કેટલાક કહે છે કે તેઓ ‘દસ હજાર’ બરાબર લાખ જણે છે, પરંતુ મુખ્યત્વે ઈરાનીઓ ઈરાન સાથેના વેપારમાં એનો અર્થ ‘એકસો હજાર’ કરે છે.

૨ અર્થાત્ (અ.) ‘થાથો’

૩ અર્થાત્ ‘પાંચમો’

૪ અર્થાત્ ‘દસમો’

વપગય છે ફારસીમાં એ માટે ચિહ્ન છે જેની સાથે સબ્ધે બતાવવાનો હોય તેના છેડેના અક્ષર ઉપર માના (ફારસીમાં જર નામની સરા વપગય છે જેનાથી 'એ' ઉચ્ચાર ઉપરિચિત થાય છે) મુજી તેના ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે, જેમકે —

મુરતનો નિસ્લો — ચિત્તમ મુરત (ગુજરાતીમાં 'નિસ્લો મુરત')

પાગડીનો ત તુકો — તજલુકો પારઢી (ગુજરાતીમાં 'તાલુકો પારડી')

બાગડાનુ બદર — બદરે માગલા (ગુજરાતીમાં 'બદર બાગડા')

એ ઉપરાત ફારસીની અસરથી 'મોજો' બમોદ 'મેદાને જગ' 'બુનબુનેર ફિદ' 'કૈસરેઝ ફિદ' 'કિસ્લે પારડી' વગેરે મોઢામ છે તેમાં જ્યાં મબ્દ બતાવવામાં આવે ત્યાં ફારસી ગ્થનાનો ક્રમ અનુસર વામાં આવે છે આવો ઉપયોગ ખામ ઢરી સખરી અને દફતરી લખાણોમાં પુષ્કળ થતો અને તે પછી પશુ ચાલુ ગયો

ફારસીમાં નામિજનેનો ઉપયોગ છઠી વિભક્તિની ન્યના માટે કરનામાં આવે ત્યારે એ વિભક્તિની સરાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી જેમકે નામિજ સૂબદાર, નામિજ દોગન, નામિજ વચોર વગેરેમાં છે

૧ મયુસઅ (અ.) અર્થાત્ 'ખામ

૨ મુલ્લુલ (અ.)

૩ કૈમર (અ.) બાગડનો જન્મ આપતી વખતે એ સ્ત્રી મરી જાય અને તેનું પેટ ચીરી બાગડને કાઢી લેવામાં આવે તો તે બાગડને રોમન ભાષામાં Cauda કહે છે અને તે ઉપરથી અંગ્રાજીમાં કૈસર ઉચ્ચાર થયો એવગરસ પ્રથમનો જન્મ એવી રીતે થવા દતો તેથી તેને એ નામથી સંબોધવા

૪ મુરત નિસ્લામાં એ નામનો કર્યો છે

૫ અ નવર ('કોઈની જગ્યા ઉપર કામ કરવું 'કોઈની નજીક રહેવું')

ઉપરથી અધિકતા દર્શક નામ મળ્યાજ છે એનો અર્થ 'કોઈની જગ્યા ઉપર દરથી વધારે ઝેનદ' થાય છે અ ઉપરથી કદૂ મા તેમજ ગુજરાતીમાં 'નવાન' ર ૭૬ આવી છે મુરતમાન રાજ્યકર્તા મરિ અ રાજ વપગય છે,

ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી ‘નાયન’નો ફારસી શબ્દો માથે એ જ પ્રમાણે ઉપયોગ થાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગુજરાતી શબ્દો માથે પણ એને એવી જ રીતે વાપરવામાં આવે છે, જેમકે ‘નાયન વધા પ્રધાન’ વગેરે શબ્દસમૂહોમાં હાય છે.

પુત્ર પિતાનો સબ્બ દર્શાવવા તે મનેના નામો વચ્ચે અગ્રણીને અનુમરી ફારસીમાં બિન (પુત્ર) મુકવામાં આવે છે. ધાર્મીમાં બિન ને બદલે વલદ પણ વપરાય છે. ફારસીમાં કેટલીક વાગ એ શબ્દ ઉઘારી પણ દેવામાં આવે છે, જેમકે અબ્દુલ્લ બિન મોહમ્મદ યા અબ્દુલ્લ વલદે મોહમ્મદ ને બદલે અબ્દુલ્લ મોહમ્મદ લખી કે મોલી લખાય છે. ગુજરાતીમાં પુન પત્રી પિતાનું નામ મુકવામાં આવે છે તે આ ફારસીની અસરથી હાય.

ક્રિયાપદવિચાર

ગુજરાતી બાપામાં કેટલાક ફારસી ક્રિયાપદો પણ અમુક રીતે આનાં છે, જેમકે ‘વેચાણુ નેવુ’ માટે ‘ખરીદુ’ (ખરીદન ઉપરથી) અને ‘અર્પણુ’ માટે નવાજણુ (નવાજ જે નવાજતન નું આત્મર્થ રૂપ) નો ઉપયોગ થાય છે.

કેટલાંક ફારસી ક્રિયાપદોએ નવાં ક્રિયાપદો ગુજરાતીમાં જોવા ક્યાં છે એમનો એટલો બધો ઉપયોગ થાય છે કે એમને જેમની જગ્યા લીધી તે અમલ ક્રિયાપદો તો ગૂંચ જેવાં થઈ ગયા છે.

ફારસી ક્રિયાપદોનાં સામાન્ય રૂપ યા આત્મર્થ રૂપમાંથી ક્રિયાપદોનાં કેટલાંક સામાન્ય રૂપ મળ્યાં છે, જેવા કે —

આત્મર્થ રૂપ	સામાન્ય રૂપ	ગુજરાતી રૂપ
જાણમાય	જાણમૂદન	અજાણવુ
ગુજાર	ગુજાસ્તન	ગુજાવુ
ચર	ચરીદન	ચરવુ

ફરમાય	ફરમૂદન	ફરમાવતું
વરદા	વરસીદન	બક્ષવું

નોંધ—‘ગુજરવું’ના ‘મન્વું’^૧ અર્થ ઉપરથી ગુજરાતીમાં તેનો ‘વીતવું’ અર્થ પણ થાય છે.

સામાન્ય રૂપનો અંત્યાક્ષર ઉઝાવી છઠ્ઠી નીચે પ્રમાણે ક્રિયાપદ બને છે:—

આસાર્થ ^૨ રૂપ	જૂનકાળ, ત્રીજો પુરુષ, એકવચન
-------------------------	--------------------------------

છર	જરીદ	ખરીદવું
----	------	---------

ક્રિયાપદ સિવાયના શબ્દોમાંથી પણ ક્રિયાપદનાં સાધારણ રૂપો ગુજરાતીમાં બન્યાં છે:—

મિન્કાર	(અ.)	છનકારવું
ફવૂલ	(અ.)	કબૂલવું
જરૂચ	(અ.)	ખરચવું
સોજ	(અ.)	ખોજવું
ગરુક	(અ.)	ગરકવું, ગડકવું
ગુમ	(ફા.)	ગુમાવવું
ફાણ્ણ ^૨	(અ.)	ફસકવું (અર્થાત્ ‘વચનભંગ’ કરવો; ‘ડરી જવું’)
ઘજા	(ફા.)	બખ્ખવવું
ચફલ	(અ.)	બદલવું

૧ ગુજર શબ્દના આ અર્થ વિશે ઉર્દૂમાં એક કવિએ કહ્યું છે:—

મુझे तो रास्ताह चलने में जी जब खोफ़ छाता है ।

મુના હે જબ સે મર જામે કો વફતે હૈં ગુજર જાના ॥

૨ અર્થાત્ ‘કમબેશ થવું’; ‘છાતો બદલવો’; ‘પુરાણ થવું’

રંજ	(ફા.)	રંજતું, રંજતું
નંગર	(ફા.)	લંગરતું, નાંગરતું
દિજરત	(અ.)	દિજરતું
દેવત	(અ.)	હેવકતું, દમકતું

ફિખરોગો

ગુજરાતીમાં ફિયાપદોનાં સાધારણ રૂપોની આમળ ફારસી રાખેલા સાથે બનેલા ફિખરોગો :—

ફારસીમાં જૂદન (અર્થાત્ ‘ખાતું’) સાથે બનેલા

કસમ	(અ.)	જૂદન	કસમ ખાવા
ચમ	(અ.)	”	મમ ખાવી
રિસ્વત	(અ.)	”	રુસવત ખાવી
સોમદ	(ફા.)	”	સોમદ ખાવા
હવા	(અ.)	”	હવા ખાવી

આ તો ફક્ત હર્ષાતરે છે, આવા તો ધણુ ફિખરોગો ગુજરાતીમાં આવે છે.

જર્વાયક નામો

જર્વાયક નામનાં પ્રત્યયોવાળાં મળ્યાં નામો ગુજરાતીમાં આવ્યા છે. તે પ્રત્યયો વડે કેટલાંક ભાષાસકથ થયેલા છે.

કાર (ફા.)—પેશકાર,^૪ સલાહકાર^૫ વગેરે.

૧ ફારસીમાં બેના અર્થ ‘હવા લાવવાનો’ ‘સાત્વન આપણું’ થાય છે.

ગુજરાતીમાં બેને અર્થ ‘મનને ફેરવવું’ ‘ખામોશ ગ્રહણ’ થાય છે.

૨ ગુજરાતીમાં એ દ્વિતીયા વત્તુએ સમાસના રાખે છે.

૩ સંસ્કૃતમાં આ જ અર્થમાં કાર છે જેમકે ‘કુમ્મ-કાર’

૪ પેશ (ફા.)

૫ સલાહ (અ.)

નોંધ —આવા કેટલાક કૃત્ત્રિયક નામો ગુજરાતીમાં આન્યા નથી, પણ તેમને છી લાગીને ફારસીમાં અનેના લાવવાયક નામો આન્યા છે; જેવા કે જનાકારી,^૧ મીનાકારી^૨ વગેરે.

ગર (ફા.) —ખિદમતગાર,^૩ ગુનેગાર,^૪ પરવગિયાગ^૫ વગેરે

ગર (ફા.) —કલાઈગરો,^૬ કારીગર,^૭ કિમિયાગર,^૮ જાદૂગર,^૯ મૂંગર,^{૧૦} મોદાગર^{૧૧} વગેરે.

નોંધ.—એ ઉપરથી અનેના લાવવાયક નામો પણ ગુજરાતીમાં આન્યા છે, જેવા કે કાગીચરી, કીમિયાચરી, જાદૂચરી, મોદાચરી વગેરે

બાષાસકર —ચૂડાગ કે ચૂડીગર, ચૂદીમર.

ચાન — હુમાન^{૧૨} ગેજમાન,^{૧૩} પાસમાન^{૧૪} ઇત્યાદિ

નોંધ —એ ઉપરથી અનેના ‘નિગાહમાની’,^{૧૫} ‘મેજમાની’ વગેરે જેવા લાવવાયક નામો પણ ગુજરાતીમાં વપરાય છે

સમૂહમાં એ પ્રકારનો શબ્દ પ્રત્યય છે તે ઉપરથી ‘ગાદીવાન’ ઇત્યાદિ શબ્દો ગુજરાતીમાં છે

ફારસી ઉપરથી બાષાસકર —પાસવાન, બાગવાન ઇત્યાદિ

જો —એ તુકો પ્રત્યય છે

એ લાગીને અનેના ખમનચી,^{૧૬} તગવચી,^{૧૭} તોપચી^{૧૮} નગારચી,^{૧૯} મસાવચી^{૨૦} વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે

૧ સિના (અ.) બેબિચાર ૨ મીના (અ.) ૩ સિદમત (અ.)

૪ ગુનહ (ફા.) ૫ પરવર્દ (ફા.) ૬ કલગી (અ.)

૭ જાદૂગર ઉપરથી ૮ પરવ કારૂચરી થઇ નથી ૮ કીમિયા (અ.) મૂંગ પૂનાની

૯ જાદૂ (ફા.) ૧૦ રજ (અ.) ૧૧ છોલ (ઉ.) ૧૨ દર (ફા.) ૧૩ મેસ (ફા.)

૧૪ પાસ (ફા.) ૧૫ નિગાહ (ફા.) ૧૬ સિચાનહ (અ.)

૧૭ હર્ફમાં વપરાય છે ફારસીના વપરાતો નથી એ તુલ્ક (અ.) ઉપરથી ૩

૧૮ તોપ (ઉ.) ૧૯ નક્કારહ (ફા.) ૨૦ મન્ગત (અ.)

એ ઉપરાંત ફારસીમાં ક્રિયાપદનો ધાતુ જે આત્માર્થ રૂપ હોય છે તે નામને લાગીને દેટલાક નામ થા વિશેષજી બને છે. એવા સંખ્યાબધ નામો અને વિશેષજો ગુજરાતીમાં આવ્યા છે^૧ અને ફારસી આત્માર્થ રૂપો ગુજરાતી શબ્દોને લાગીને દેટલાક ભાષાસંકર થયેલા શબ્દો પાણુ ગયે છે:

અદાબ (ફા.) ‘ફેક’ ઉપરથી (ગુજરાતીમાં ‘અંદાજ’ ઉપરથી):—

ગોલફ (ફા.) + અદાબ = ગોલફાજ

તીર (ફા.) + અદાબ = તીરંદાજ

ભાવર ‘લાવ’ ઉપરથી:—

કલ્ફ (અ.) + ભાવર = કલાવર

જોફ (ફા.) + ભાવર = જોગવર

દિલ્ (ફા.) + ભાવર = દિલાવર

કશ ‘ખેચ’ ઉપરથી (ગુજરાતીમાં ‘કસ’ ઉપરથી):—

તાર (ફા.) + કશ = તારકસ

ચાર (ફા.) + કશ = બારકસ

છર ‘ખા’ ઉપરથી (ગુજરાતીમાં ‘ખોર’ ઉપરથી):—

અક્ષ + છર = અક્ષખોર

સુપુલ (ઉ) + છર = સુમતીખોર

દણ (ફા.) + છર = દણખોર^૨

મસ્તી^૩ (ફા.) + છર = મસ્તીખોર^૪

૧ ગુજરાતીમાં એ ઉપપદ સમાસના શબ્દો છે.

૨ એ શબ્દ ફારસીમાં વપરાતો નથી.

૩ ફારસીમાં એનો અર્થ ‘નરાની અવસ્થા’ થાય છે. ગુજરાતીમાં એ ‘ધાંધલ અથવા ‘તોફાન’ અર્થમાં વપરાય છે.

૪ એ શબ્દ ફારસીમાં વપરાતો નથી.

નફ્રૂ (અ.) + સૂર = નફાખોર^૧

દરામ્ (અ.) + સૂર = દરામખોર

હલાલ્ (અ.) + સૂર = હલાલખોર.

બાષાસંકર:—અગમખોર, હટ્ટાખોર, ધધિલખોર, દિસાખોર ઇત્યાદિ.

ગોર 'લે', 'શ્ત' ઉપરથી:—

ગારે (ફા.) + ગોર = ગાગીર

દિલ્ (ફા.) + ગોર = દિલગીર

બાષાસંકર:—ઉઠાવગીર

દાન 'ગાથુ' ઉપરથી:—

કદર (અ.) + દાન = કદરદાન

કાઝિદદ (અ.) + દાન = કાઝિદદદાન

કાર (ફા.) + દાન = કારદાન

દાર 'રાખ' ઉપરથી 'વાળું' અર્થે ગુજરાતીમાં:—

અમલ (અ.) + દાર = અમલદાર

ચકીન્ (અ.) + દાર = આકીનદાર^૨

ચોર્યા ચૂર્ (ફા.) + દાર = ચોખદાર

જમીન્ (ફા.) + દાર = જમીનદાર

રોનક્ (ફા.) + દાર = રોનકદાર^૪

દખ્લા (અ.) + દાર = દાખાદાર

તહ્સીલ (અ.) + દાર = તહ્સીલદાર

ફોજ્ (અ.) + દાર = ફોજદાર

૧ એ શબ્દ ફારસીમાં વપરાતો નથી.

૨ અર્થાત્ જમ્યા.

૩ એ શબ્દ ફારસીમાં વપરાતો નથી.

૪ " " " = "

મગ્ગ (અ) + દાર = મગ્ગદાર

દુક્કાલ (અ) + દાર = દુક્કાલદાર

નક્કા (અ) + દાર = વક્કાદાર

ભાષાસંકર:—ગોડીદાર, છડીદાર, જોડીદાર, યાજુદાર, નાદાદાર, અમદાર, પગારદાર, દબાદાર, પૈસાદાર, ગુલ્છેદાર, રસદાર, પાણીદાર
પ્રત્યાદિ.

નશીન 'એસ' ઉપરથી.—

તગ્ગલ (ફા.) + નશીન = તખ્તનશીન

પદ્દલ (ફા.) + નશીન = પૂડેનશીન

ભાષાસંકર:—ગાદીનશીન

પરસ્ત 'પૂજ' ઉપરથી:—

આતશ્ (ફા.) + પરસ્ત = આતશપરસ્ત

સુદા (ફા.) + પરસ્ત = સુદાપરસ્ત

સુત્ત (ફા.) + પરસ્ત = સુતપરસ્ત

જા 'સઈ ન' ઉપરથી.—

દિલ્ (ફા.) + જર = દિલ્જર

વગ્ગામ્ (ફા.) + જર = વેગ્ગામર

રાદ્ (ફા.) + જર = રાદ્જર

બંદ 'બાધ' ઉપરથી (ગુજરાતીમાં 'બધ' ઉપરથી):—

બિજાર (અ) + બંદ = બંધબંધ

કમર (ફા.) + બંદ = કમરબંધ

નચર^૧ (અ) + વંદ = નચરખમે અને 'નચરખી'
ગુજરાતીમાં વપરાય છે

વાઝ (ફા) + વંદ = વાઝુમમે

મિલ્કિન્હ (અ) + વંદ = મિલ્કસિદ્દામમે^૨

વાચ 'ખે' ઉપરથી (ગુજરાતીમાં 'વાજ' ઉપરથી) —

બાજ (અ) + વાચ = અબ્કડમાજ^૩

• મિલ્કિતરા I (અ) + વાચ = અખતમાજ^૪

કાઝ (અ) + વાચ = કાઝમાજ^૫

કાઝિરહ (અ) + વાચ = કાઝિમાજ

ફરતી (ફા) + વાચ = ફરતીમાજ

દવાઈ (અ) + વાચ = દવાઈમાજ

દવા (ફા) + વાચ = દવામાજ

નલરા (ફા) + વાચ = નખર્ગમાજ

નલ્ગહ (ફા) + વાચ = નરામાજ

નિશાનહ (જા) + વાચ = નિશાનમાજ^૬

૧ ગુજરાતીમાં એ માટે 'નજરકેદ' શબ્દ વપરાય છે ગુજરાતીમાં નચરવંદ ઉપરથી 'નજરમખી' શબ્દ વપરાય છે જેનો અર્થ = નફૂથી લોકોની આખને છુટાવામાં નાખવી તે 'નચર' થાય છે ગુજરાતીમાં 'નજરકેદ'નો અર્થ 'નજર આમળથી ખસે નહિ તેટલા પૂતી કેદ' થાય છે જે અર્થમાં 'નજરમખી' ગુજરાતીમાં વપરાય છે તે અર્થમાં પણ ફારસીમાં નચરવંદ વપરાય છે

૨ ફારસીમાં સિલ્સિલફૂંદી વપરાય છે સિલ્સિલફૂંદ પ્રચલિત નથી

૩ ફારસીમાં એ શબ્દ વપરાતો નથી

૪ " "

૫ " "

૬ ફારસીમાં એને બદલે નિશાનહ એમ્દાજ (એમ્દાજ અર્થાત્ 'ફેક' ઉપરથી) શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે

ભાષાસંકર—ચાવળાણ, ઠંડાળાણ, રંડીમાણ (આ ત્રણે શબ્દ ફારસી ધાતુ ઉગરણે વપરાય છે, જેકે ‘રંડીમાળ,’ પણ ચાલુ છે.)

માન ‘મળતો રહે’ ઉપરથી—

આસ (ફા.) (ધટ્ટી) + માન = આસમાન (ધટ્ટીની માફક ફરનાર)

મેદ (ફા.) (ખોટો) + માન = મહેમાન

માલ ‘ધસ’, ‘રગડ’ ઉપરથી—

પા (પાલ પાલ) (ફા.) + માલ = પાલમાલ

રુ (ફા.) + માલ = રૂમાલ

રુબા ‘ખેચ’ ઉપરથી—

દિલ્ (ફા.) + રુબા = દિલરૂબા

કહ (ફા.) + રુબા = કેરબો^૧

રેસ ‘રેડ’ ઉપરથી—

ચૂન (ફા.) + રેસ = ખૂનરેસ ઉપરથી ‘ખૂનરેશ’
ભાવવાચક નામ વપરાય છે

રગ (ફા.) + રેસ = રગરેસ

નોંધ.—આવા નામો યા વિશેષણોને મી ભાગીને થતાં ભાવવાચક નામો, પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે, જેવા કે:—આતશખાણ (આતશવાસી), કદગદાની, જહાગીરી, ^૨ જાગીરી, ^૩ તખ્તનશીની, દિલગીરી, કુકાનદારી, પાલમાલી, મહેમાની ઇત્યાદિ.

૧ કહ (પાલ) + રુબા (ખેચ)

૨ ‘ફુનિયાની છત’ ‘જહાગીરીને લગત’ એવો ફારસીમાં અર્થ પાલ છે, ગુજરાતીમાં લાક્ષણિક અર્થ ‘આપણું,’ ‘જેહુકમીશયુ’ એવો પણ ફરવામાં આવે છે

૩ ફારસીમાં જો શબ્દ વપરાતો નથી.

બાપાસઠર — ચાવનાજી, દહાનાજી, વેગણનાજી,^૧ દિસાખેરી, ઉઠાવગીરી, દાદાગીરી વગેરે.

ક્રિયામૂલક એટલે કે ક્રિયા ઉપરથી બનેલા શબ્દો.

૧ ફારસીમાં ક્રિયાપદના આત્મार्થરૂપને બિન્ન વગાડવાથી એ બને છે એવા ઘણાં નામો મૂળ યા વિકૃત રૂપમાં ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે --

આત્મર્થ રૂપ	અર્થ	ફારસી	ગુજરાતી
આસ્માય	= અજમાવ	ઉપરથી આસ્માયિશ	= અજમાયસ
આરાય	= આરામ લે	ઉપરથી આસ્માયિશ	= આસાએશ
ફોશ	= પ્રયત્ન	ઉપરથી ફોશિશ	= પ્રશિશ
ચાહ	= ઇચ્છા કર	ઉપરથી ચાહિશ	= ખાહેશ
પરવર	= પાળ	ઉપરથી પરવરિશ	= પરવગશ, પગવગશી
પુર્સ	= પૂજ	ઉપરથી પુર્સિશ	= પુરસીસ ^૨
ફરમાય	= ફરમાવ	ઉપરથી ફરમાયિશ	= ફરમાસ

૨ ફારસીમાં ક્રિયાપદના ભૂતકાળ, ત્રીજા પુરુષ, એકવચનનાં કેટલાંક રૂપ નામ તરીકે વપરાય છે. ગુજરાતીમાં મૂળ યા વિકૃત રૂપમાં એનાં નામો આવ્યાં છે.

જરીદ	(તેણે ખરીદ્યું)	ખરીદ, ખરીદી
દરખાસ્ત	(તેણે ઇચ્છા કરી)	દરખાસ્ત યા દરખાસ
મરજાસ્ત	(તે ઝીમો થયો)	ખરખાસ્ત

- ૧ હવે તો હોળીના તહેવારોમાં થતાં તોફાનો ઘટી ગયાં છે. પચાસેક વરસ પહેલાં એ દિવસોમાં બિન્બ સિન્બ ભવના તોફાનો થતાં 'વેગણનાજી' તેમનાં એક પ્રકાર છે એમાં એક હોળીના છેકરાએ બીજી હોળીવાળા સાથે અવારનવાર માતામારી પશુ કરતા કેટલીક વાર ખાફેલા વેગતો વડે જુદી જુદી હોળીના હોળીયાળી માતામારી થતી એ તોફાન સુરવયા વિરોધ હતું.
- ૨ ફારસીમાં મુઆલ્લેનો અર્થ 'પૂછવું તે' 'વિનંતિ' વગેરે થાય છે. ગુજરાતીમાં 'સવાન'નો અર્થ 'પ્રશ્ન' થાય છે.

ચરદાશત (તે ઉઠાવી ગયો) બરદાસ્ત; બરદાસ્ત યા બરદાશ^૧
રસીદ (તે આવી પહોંચ્યો) રસીદર

ફારસીમાં ક્રિયાપદના આશાર્થ રૂપને હ લાગીને ઘણાં નામો બનેલાં છે. તેમાંનાં પણ ઘણાં ગુજરાતી ભાષામાં આવ્યાં છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં ફક્ત ઉચ્ચારમાં સહેજ ફેર પડ્યો છે. છેડેના હ નો ઉચ્ચાર 'ઓ' જેવો એકવચનમાં થાય છે અને એના બહુવચનના નિયમ મુજબ જ તેનું બહુવચન થાય છે; જેમકે બલીશ (વિચાર કર)ને હ લાઆથી બલીશહ થાય છે અને તેનું ગુજરાતીમાં 'અદેશે' એકવચનમાં અને 'અદેશા' બહુવચનમાં થાય છે.

આશાર્થ રૂપ	અર્થ	ફારસીમાં નામ	ગુજરાતી
સુસ્તુર	મૂંડ	મુસ્તરહ	અસ્તરો
કૂબ	ફેટ	કૂબહ	ફૂંખો
ગુજાર	પસાર કર	ગુજારહ	ગુળગે
ચદ	બધ કર	ચદહ	બદો
રેજ	રેડ; વેર; છૂંડું કર	રેજહ	રેજો

નોંધ:—નામનો અર્થ 'નામ ગણ' થાય છે. તે ઉપરથી નામહતું ગુજરાતીમાં 'નામો' ન થતાં 'નામુ' થાય છે. તે જ પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં આશાર્થ રૂપને બાક લગાડીને બનેલા નામો પણ આવ્યાં છે; જેવાં કે ખોરાક (ખૂરાક), ખોરાક વગેરે.

ફારસીમાં જુદાજુદા વિશેષણ કે નામ તરીકે વપરાય છે. ગુજરાતીમાં એવા પણ કેટલાક સબ્બો આવ્યા છે અને તે વિશેષણ યા નામ તરીકે પણ વપરાય છે; જેમકે:—

ગુમાસ્તહ (મોકલેલો) ઉપરથી ગુમાસ્તો

૧ 'ફારસીમાં ચરદાશતનો અર્થ 'ધીરજ રાખવી તે' 'કાઈ વસ્તુ ઉઠાવવી તે'

એવો થાય છે, ગુજરાતીમાં એનો અર્થ 'ચાકરી', 'સલાજ' એવો થાય છે.
૨ Receipt માંથી આ નીકળ્યો નથી.

સુનીદહ (પસદ કરેનો)	ઉપરથી સુનદો ^૧
માલીદહ (ધમેલો)	ઉપરથી મલીદો
માન્દહ (થાકેલું)	ઉપરથી માંદુ
મુરદહ (મરેડું)	ઉપરથી મુદ્દુ

ફારસીમાં કાઠ ક્રિયાપદના જૂનાણ, ત્રીજા પુરુષ, એકવચનના રૂપને તેનું જ આસાર્થ રૂપ લગાડીને નામ બનાવવામાં આવે છે એના નામો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે, જેમકે—

ગુફત (તેણે કહ્યું) + ગૂયા જો (કહે) ઉપરથી ગુફતગૂયા ગુફતજો અને ગુજરાતીમાં 'ગુફતજો'

જુસ્ત (તેણે શોધ્યું) + જૂયા જો ઉપરથી જુસ્તજૂયા જુસ્તજો અને ગુજરાતીમાં 'જુસ્તજૂ'

નામને જનકૃદતનુ રૂપ લાગીને બનેના શબ્દો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે, જેમકે—

જાદન (જન્મનું) ઉપરથી જનકૃદન જાદહ ઉપરથી

શાહ + જાદહ = શાહજાદો^૨

પીર + જાદહ = પીરજાદો

હરામ + જાદહ = હરામજાદો

ક્રિયાપદના આસાર્થરૂપને તે જ રૂપ નકારવાચક મના રીને બગાવાથી બનેલા નામ પણ ગુજરાતીમાં આવ્યા છે, જેવું કે—કશીદન (ખેડનું) ઉપરથી આસાર્થ રૂપ કશ અને તે ઉપરથી કશ-મકશ અને ગુજરાતીમાં 'કશમકશ' છે

એક જ ક્રિયાપદનું આસાર્થરૂપ બે વાગ મૂકી તેમને ફારસી વર્ણ

૧ ફારસીમાં સુનિન્દહ. અર્થ 'પસદ કરનાર' નો 'સુદનાર', 'વીજનાર'

અર્થ થાય છે

૨ ગુજરાતીમાં એ વર્ણી વ્યવસ્થા સમામ જણાય છે

‘અવીર’ (એટલે કે જા ઉચ્ચાર)થી ભેડીને બનેલાં નામો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે; જેવું કે કશીદન (ખેતવું) ના આસાર્થક કશ ઉપરથી કરાકશ અને ગુજરાતીમાં ‘કસાકસ’.

અરબી નામો

અરબીમાં પ્રાય તમામ શબ્દો કાઠી ને કાઠી ધાતુમાંથી બનેલા હોય છે તેમાં અમુક અક્ષરો ઉમેરાઈને અમુક જાતના વિકાર પેદા થાય છે અને વિવિધ વિવિધ રીતે સાધિત થાય છે. અરબી શબ્દમાં આ ઠાણથી જે અક્ષરો હોય છે તે મૂળ અને ઉમેરાયેલા એ જે પ્રકારમાંથી હોય છે. અરબી શબ્દોમાં મૂળ અક્ષરો ત્રણથી ઝોઝા અને પાંચથી વધારે હોતા નથી એટલે કે શબ્દોમાં ત્રણ, ચાર કે પાંચ મૂળ અક્ષરો હોય છે.

મોટા ભાગના શબ્દો અરબીમાં ત્રણ મૂળ અક્ષરના બનેલા ધાતુ ઉપરથી હોય છે. તે સૂતકાળ, ત્રીજા પુરુષ એકવચનમાં હોય છે તેમાં પહેલા અક્ષરને જા અને બીજાને ઝિ મા એ સ્વર લગાડવાથી કર્તૃવાચક નામ બને છે, જેમકે—દુકમ (તેણે દુકમ કર્યો)માં આદિ હ ને જા લગાડી અને દ્વિતીય અક્ષર ક ને ઝિ મા એ લગાડી હાકિમ થા હાકેમ શબ્દ કર્તૃવાચક નામનો બને છે.

એ જ પ્રમાણે બીજી રીતે વિકાસ કરવા માટે ધાતુની આગળ જ મૂકી બીજા અક્ષરને જૂ સ્વર લગાડી કર્મવાચક શબ્દ બનાવવામાં આવે છે, જેમકે અજેક (તેણે ધડા ઢરી) ઉપરથી મઝ્જૂક કર્મવાચક નામ બને છે, જેનો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં ‘માચક’ થાય છે.

જન ૮૦ ત્રીં ૫૦ એં ૫૦ કર્તૃવાચક ગું ૩૫ કર્મવાચક ગું ૩૫
જક્કલ (તે ઝાલો હતો, આકિલ (આકેવ) મઝ્જૂલ (માફૂવ) તે સમજ્યો)
જમેલ (તેણે કામ કર્યું) આમિલ (આમેલ) મઝ્મૂલ (માનૂલ)
જલેમ (તેણે જાંબુ) જાલિમ (આલિમ) મઝ્જૂમ (માદૂમ)

અશેક	(તેણે ઓળખ્યું, તેણે પ્રેમ કર્યો)	આશિક (આરાક)	મઅશક (માશક)
ક્તલ	(તેણે કતલ કરી)	ક્તિલ (કાતિલ)	— ૧
ફદર	(તે શકિતવાન હતો)	ફાદિર (કાદર)	મફદર (મકફર)
ફસદ	(તેણે ધગદો કર્યો)	ફાસિદ (કાસદ)	મફસૂદ (મઅસૂદ)
દાલક	(તેણે પેદા કર્યું)	દાલિક (ખાલિક)	—
દાલત	(તેણે શુદ્ધ કર્યું)	દાલિસ (ખાલિસ)	—
સફર	(તેણે યાદ કર્યું, તેણે ખ્યાન કર્યું)	—	મસફર (મઅફર)
સબન	(તેણે મળખૂન -યુ)	—	મસૂબત (મળખૂત)
જમેન	(તેણે જોખમદારી લીધી તે જામિન ગયો)	જામિન (જામિન)	મસૂમન (મળખૂન)
સલમ	(તેણે જીનમ ર્યો)	સાલિમ (જાલિમ)	મસલૂમ (મળખૂમ)
તાલ	(તેણે શોધ કરી)	તાલિમ (તાલિમ)	—
નજર	(તેણે જોયું)	નાજિર (નાજર)	મનજૂર (મજૂર)
દાલ	(તેણે મેળ યુ)	દામિલ (દાલિમિન)	મદાલૂલ (મદસૂન)

આવી રીતના પણ શબ્દો તત્સમ કે તદ્દભવ રૂપે ગુજરાતીમાં આવ્યા છે

આવી રીતે ત્રિવર્ણ ધાતુમાથી ક્રિયાર્થક નામોના બીજા રૂપો પણ બને છે જેમ કે ત્રિવર્ણ ધાતુની આગળ મ મૂકીને રચવાયેલ નામો અગળીમાં બનાવવામાં આવે છે એવાં નામો પણ ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે, જેવા કે —મદસૂ (મદરસહ), મજનિસ (મજલિસ) મજિલ (મજિલ), મસજિદ (મસજિદ) વગેરે

ત્રિવર્ણ ધાતુઓમાથી અધિકાંશરો લગાડી બનેલાં અન્ય પ્રકારનાં નામો પણ ગુજરાતીમાં તત્સમ યા તદ્દભવ રૂપમાં આવ્યાં છે, જેવાં કે

મન્સાફ, કમળ (કમલ), જફર (જહર), જહાદ, તકલીફ (તકલીફ), તખલ્લુસ, તરફી (તરફી), તરફીય, તદ્દસીલ, મારફત (મઝરિફત).

અવ્યયવિચાર

૧. ફારસીમાંથી ગુજરાતીમાં આવેલા ઘણા રાખેલા ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય તરીકે તત્સમ કે તદ્દભવ રૂપમાં વપરાતા મળે છે :

અરબી-ફારસી

અસખત	અસલત	(અ.)
આખરે	આછિર	(અ.)
આખદે	આઝદહ	(ફ.)
આરતે	આદિન્નહ	(ફ.)
એકાએક	અલિયક	(ફ.)
કુલ	કુલ	(અ.)
જરા (એ ઉપરથી) 'જરી', 'જગી', 'જરીક' અને 'જગી જગીમાં')	જરાદ	(અ.)
જહર	જહર	(અ.)
જલ્લી	જલ્લી	(ફ.)
જુલુ જુલુ	જુલુ	(ફ.)
નકીલ	નકીલ	(ફ.)
ફરજ	ફરજ	(અ.)
બગાબર બગાબર	બગાબર	(ફ.)
બગ	બગ	(ફ.)
બાદ	બાદ	(અ.)

૧ અરબી ફારસીમાં એ નામ તરીકે વપરાય છે.

૨ ફારસીમાં જલ્લી નામ તરીકે વપરાય છે.

ખિસકુલ	ચિલ્કુલ	(અ.)
ખહેતર	ચેતાર	(ફી.)
ખેલાસક	ચિલાન્સક	(અ. + અ.)
ખેશક	ચેશક	(ફી. + અ.)
રફતે રફતે	રફ્તહ રફ્તહ	(ફી.)
વગેરે	વગયૂરહ	(અ.)
હરમિજ	હરમિજ	(ફી.)
હમેશાં	હમેશહ	(ફી.)

નામની આગળ ફારસી હર મૂકીને:—^૧

હરદમ	દમ	(ફી.) ઉપરથી
હરરોજ	રોજ	(ફી.) ઉપરથી
હરસાલ	સાલ	(ફી.)

આ હર ને બાદે ગુજરાતીમાં ‘હર’ પણ વપરાય છે.

બાબાસકર — હરધડી

નોંધ.—‘હમેશ’ અવ્યય આગળ ‘હર’ મૂકીને ‘હરહમેશ’ અવ્યય ગુજરાતીમાં બન્યું છે. એ બને મૂળ ફારસી શબ્દો છે, પરંતુ ફારસીમાં એનો ઉપયોગ થતો નથી, ફક્ત ગુજરાતીમાં બાર દર્શાવવા એ વપરાય છે.

ફારસીમાં એકનો એક જ શબ્દ બે વાર લઈ વચ્ચે બે વર્ણ (જ ઉચ્ચાર) મૂકીને પણ ક્રિયાવિશેષણ બનાવવામાં આવે છે. તે જ ‘ઓ’માં

૧ આ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયોમાં ‘ખેલાસક’, ‘ખેશક’, ‘હરમિજ’, ‘હરદમ’, ‘હરરોજ’, ‘હરસાલ’ અને ‘હરવખત’ ગુજરાતીમાં અવ્યયીભાવ સમાસના શબ્દો છે. એવો જ એક શબ્દ ‘ખેશમ’ ગુજરાતીમાં વપરાય છે. તે વેફહમ (વે=વગર + ફહમ સમજ) ઉપરથી છે પરંતુ વેફહમ ફારસીમાં વપરાતો નથી. એ ઉપરથી ‘ખેશક’ બાબાસકર છે.

વક્ત્ર વ વક્ત્ર વખતોવખત^૧
ગજાર વ ગજાર નગરોનગર

ફારસી શબ્દો (નામ કે વિશેષણ) ઉપરથી સાધિત થયેલાં પણ કેટલાક ક્રિયાવિશેષણો ગુજરાતીમાં છે; જેવાં કે:—અટપસર, કાવડેસર,^૨ માફકસર,^૩ વખતસર,^૪ હોંશબેર^૫ વગેરે.

નોંધ.—ફારસીમાં કેર ક્રિયાવિશેષણ અબ્ધય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તે નામ તરીકે સ્ત્રીલિંગમાં વપરાય છે.

નકારવાચક અબ્ધય

ન અને ન ફારસી તેમજ ગુજરાતીમાં નકારવાચક અબ્ધય તરીકે વપરાય છે. ફારસીમાં ‘ન’ આત્મર્થ ક્રિયાપદો સાથે જ વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં પણ તેમ જ છે.

વસ્તુતઃ ન ઉચ્ચાર જ એવો છે કે તેમાં નકારની અસર છે, તેથી ધણી ભાષાઓમાં તે વડે નકારનું સ્થાન થાય છે. ફારસીમાં ન, નહ અને નય છે.

નામયોગી અબ્ધય

ફારસીમાં વપરાતાં નામયોગી અબ્ધયો તથા કેટલાક નામો ગુજરાતીમાં નામયોગી અબ્ધય તરીકે વપરાય છે. ફારસી / રચનામાં નામયોગી અબ્ધયો જે નામોની સાથે સંબંધ ધરાવતાં હોય તેમની

^૧ રોસ વ રોસ ઉપરથી ‘રોસ જ રોસ’માં મૂળ રચના સ્વચાલી રહી છે.

‘રોસ રોસ’ પણ ગુજરાતીમાં વપરાય છે.

^૨ કાઠિવદ્દ ^૩ મુવાફિક ^૪ વક્ત્ર ^૫ હવસ

^૬ સરફમાં ન અને મા બને છે.

આગળ આવે છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તે પાછળ જ આવે છે. ગુજરાતીમાં વપરાતાં એવાં ટેટવાંક નીચે પ્રમાણે છે:—

અંદર	બદર	(ફા.)
ખાનગ	સ્થાતિર	(અ. ના.)
તરફ	તરફ	(અ. ના.) ^૧
તરીકે	તરીકદ	(અ. ના.)
દરમિયાન, દરમ્યાન	દરમિયાન	(ફા.)
બહાર	બહાર	(અ. ના.)
બાહ્ય, બહાર	બાહ્ય	(ફા.)
ખાસ	ખાસ	(ફા. ના.)
ખાદ	ખાદ	(અ.)
ખાવત	ખાવત	(ફા.)
માફક	મુલાકાત	(અ.)
માફક	મુલાકાત	(અ. ના.)
મુજબ	(ય)મુજિર	(અ.)
નજીક	નજીક	(ફા.)
લાયક	લાયક	(અ.)
વગર	વગર	(અ.)
વાગ્દે	વાગ્દે	(અ. ના.)
સિવાય	સિવા	(અ.)

નોંધ.—આ સંખ્યા મોટી છે તેનું કારણ એ કે એનો ઉપયોગ મુલાકાત વહીવટમાં થતો હતો.

ઉલ્લાસાન્વયી અવ્યય

ફારસીમાંથી વધુ ઉલ્લાસાન્વયી અવ્યયો ગુજરાતીમાં આવ્યાં છે અને તેમનો ઉપયોગ હેર હેર થતો જોવામાં આવે છે.—

૧ ફારસીમાં મોટે ભાગે એનો ઉપયોગ તરફ થાય છે.

અગર (અથવા)	બગર	(ફા.)
અગરને	બગરૂંદ	(ફા.)
ઉફે	લુફે	(અ.)
અફે	વલ્ફિ	(ફા.)
બાફી	શાફીર	(અ.)
મગર		(ફા.)
યા (યા...યા)		(ફા.)
યાને	ચઝૂની	(અ.)
લેકિન		(ફા.)

ફારસીમાં ‘વ’ (અર્થાત્ ‘અને’) અને સંસ્કૃત ‘વા’ (અર્થાત્ ‘અથવા’) માં ઘણીવાર ગરબા અને કમ થઈ ગય છે. એનો ઉપયોગ ખાસ કરીને સમાચોમાં થાય છે. ફારસીમાં ઉચ્ચારણની સુગમતા અને કાવ્યમાં પ્રાસ માટે પૂર્વ શબ્દમાં એ ‘વ’નો જો ઉચ્ચાર કરી મેળવી દેવામાં આવે છે. તેવા શબ્દસમૂહો અને નામો ગુજરાતીમાં તેમ ને તેમ જ આવ્યા છે; જેવા કે:—આખોદવા, હિતોજન, નામોનિશાન ઇત્યાદિ.

ઉચ્ચારણની અગત્ય ‘ક’ ફારસીમાંથી જ આવ્યો છે. ‘ક’ની જગ્યાએ જૂની ગુજરાતીમાં ‘કે’ શબ્દ વપરાતો હતો જેનું મૂળ સંસ્કૃત થઈ છે, જેનો અર્થાત્મક ગુજરાતીમાં જત પશ્ય છે; જેમકે જત લક્ષવાણ લે। પારસી લોકો આજે પણ ખોલવામાં ઘણેવાએ ‘ક’ને બદલે ‘કે’નો ઉપયોગ કરે છે. સુરતી લોકોનું પણ એમ જ છે; જેમકે:—‘તે કહેવા લાગ્યો કે’

૧ અર્થાત્ ‘પ્રચલિત’.

૨ વિરોધણ વરીકે વપરાય છે.

૩ અથવાવાચક ‘ક’ ગુજરાતી છે અને ખટપૂરખાઈ ‘કે’ પણ ગુજરાતી છે; જેમકે:—

‘વાહલા માદારા જ દાવન દે, ચેલ ક’

નાસિદ મહેતો

ફારસીની અસરથી અસ્પષ્ટ ગ્રહેના સાહિત્યમાં ગુજરાતી ઉત્પાન્વયી અન્યપ 'કે' પ્રચલિત ન હતો તેને બદલે 'જે' વપરાતો આથી એમ અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે કે મુસવમાનો સાથેના સસર્ગને લઈને તેમની ફારસી ભાષાની અસરને પશ્ચિમ 'કે'એ ગુજરાતીમાં પ્રવેશ કર્યો હતો પણ 'જે'નો ઉપયોગ બિનકુલ નાશ પામ્યો નથી

કેવળપ્રયોગી અન્યપ

કેવળપ્રયોગી અન્યપો હર્ષ, ગોક, લય દચ્છા, શબ્દ દત્યાદિ લાગણીઓને લઈને ઉત્પન્ન થયાં છે અંગ્રેજીમાં Oh God! ફારસીમાં યા અહાહ ! ઓહ છુદા ! છુદા છુદા ! અને ગુજરાતીમાં 'ગમ નામ !' વડે લોકો પોતપોતાની રીતિ નીતિઓ અને ધર્મ અનુસાર સર્વ શક્તિમાન પ્રભુનો વ્યાસો લે છે એ સર્વનો બાવ એક જ છે, પરંતુ સમ્બોમાં ફર છે એવી રીતની લાગણી દર્શાવવા વચ્ચાખરા ફેરોના કેટલાએ સમ્બોમાં સામ્ય છે સન્નેગોવસાત્ મનુષ્યોના મોમાંથી હર્ષ શોકાદિ વગેરે લાગણીઓના સમ્બો નીકળી પડે છે આ જ ફારસીમાં આહ ! એહ ! એહ ! આ ! એ ! એ ! અરે ! હાપ ! વગેરે સમ્બો થયું ભાષામાં મળે છે, પરંતુ એ ફક્ત બાવ સ્વરૂપે છે નીચે જણાવેના સમ્બો જે અરબી યા ફારસી છે અને ગુજરાતીમાં પ્રચાર પામ્યા છે તે અર્થહીન ઓર્ચિના ઉચ્ચાર્યો નથી, તે બાવ ઉપરાંત અર્થમયક સમ્બો છે

અફસોસ અફસોસ (ફા)	ખૂન છૂન (ફા)
અવબતા જલ્લતાહ (અ)	ખેર હેર (અ)
આફરીન જાફરીન (ફા)	ફિદા ફિદા (અ)
કમાન કમાલ (અ)	વાહ વાહ (ફા)

૧ આ વિશે વિગતવાર ચર્ચા નરસિંહરાવે કરી છે, જુઓ —

N II Divatia, B A—Gujarati Language & Literature,
Vol I, pp 14 20

ખખરદાર સમરદાર (ફા.)

શાખાચ શાવાચ (ફા.)^૧

હોશિયાર હોશ્યાર (ફા.)

પૂર્વગા અને પ્રત્યયો

ભાષાના બાહ્ય રૂપના વિકાસમાં અનેક શબ્દોના મેળથી સ્વતંત્ર શબ્દો બની જાય છે. પુરાણા શબ્દોના સાદૃશ્ય પર પ્રાચીન શબ્દોમાં આવનારા પ્રત્યયો નવા શબ્દોમાં જોડવામાં આવે છે અથવા તો સ્વતંત્ર શબ્દોના યોગથી નવા શબ્દો બનાવી લેવામાં આવે છે. ઉચ્ચારણમાં પરિવર્તન પામેલા યા ન પામેલા ધ્વણીએ શબ્દો આવી રીતે યોગથી બન્યા છે. ઉચ્ચારણનું પરિવર્તન અને તેણે ધારણ કરેલું નવું રૂપ અન્ય ભાષાના શબ્દોને યોતાની ભાષાનું રૂપ આપવામાં કે સ્પષ્ટ વ્યુત્પત્તિવાળા શબ્દોની રચના અસ્પષ્ટ કરવામાં કારણરૂપ બને છે.

હવે અરબી ફારસી શબ્દો ગુજરાતીમાં આવતાં ઉપલી બાજતના જેવા ફેરફાર થયેલા તે દર્શાવવા નીચે યોગ્ય દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યાં છે :

ગુજરાતી પૂર્વગા

અણ (નકાર અને નિષેધવાચક) :—

આણકસખી,^૨ અણહક,^૩ છત્યાદિ.

નોંધ:—‘અન’ ઉપરથી ‘અનહદ’.

આપ (યોતાયણુ દર્શક) :—

આપઅખત્યાર,^૪ આપખુદ,^૫ આપખુદી, આપમતલબિયો,^૬ આપમુખત્યાર^૭ છત્યાદિ ઉપરથી.

૧ એ શાદ (સુખી; સુચ) + શાસ (રહે)નું દ્વંદ્વ રૂપ છે.

૨ કમ્બ (અ.) ૩. હક્ક (અ.) ૪. અિત્તિયાર (અ.) ૫. મુદ (ફા.)

૬. મત્સબ (અ.) ૭ મુહનાર (અ.)

ચો (અર્થાત્ 'ચાર') :—

ચોતરફ.^૧

ક ('અયોગ્ય' અર્થસૂચક) :—

કમોત,^૨ કમોસમ,^૩ કવખત.^૪

ગુજરાતી પ્રત્યયો

અણ (નારીજાતિ સૂચક) :—

કારભાર (કરોવાર ફા.) + અણ = કારભારણુ

કસબ (કસૂજ^૧ અ) + અણ = કસબણુ

આઈ (બાવવાચક નામનો પ્રત્યય).—

ગરીબ (ગરીબ અ.) + આઈ = ગરીબાઈ

નરમ (નર્મ ફા.) + આઈ = નરઆઈ

મના (મન્ઝ અ.) + આઈ = મનાઈ

મરદ (મરદ ફા.) + આઈ = મરદાઈ

સખત, સખત (સખત ફા.) + આઈ = સખતાઈ, સખતાઈ

આળ (જે 'વાળ' સૂચવે છે) :—

ખરચાળ,^૬ ડગમાળ^૭ વગેરે.

૧. તરફ (અ.) ૨. મૌત (અ.) ૩. મૌસિમ (અ.) ૪. વજૂત (અ.)

૫. અરબીમાં 'કમાણી કરવી' 'રોજ મેળવવી' એવો અર્થ થાય છે. ફારસીમાં તે ઉપરથી 'કુમર' 'કળા' 'અવસાલ' અને ઉર્દૂમાં 'વેશ્યાવૃત્તિ' 'વેશ્યાની કમાઈ' એવા અર્થો થાય છે.

ફારસી અને ઉર્દૂમાં કસૂજોના અર્થ 'ચોટાના પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરેલી કબેલિયત' થા 'કળા'; (લા.) 'વૈશ્ય', 'રઠી' વગેરે થાય છે.

૬. છાજ (અ.) ૭. શરમ (ફા.)

ઈઝા (ખનાવનાર કે વેચનાર—સૂચક) :—

અકીકિયો,^૧ અતરિયો^૨ વગેરે.

ઈયું (વાળું, લગનું, યા ટેવવાળું દર્શક પ્રત્યય) :—

અદાવતિયું,^૩ અજસિયું,^૪ કચગિયું,^૫ કકીલિયું^૬ (અહીં લઘુના—સૂચક નામ યયું), મક્સતિયું^૭ વગેરે.

ઈલુ (સ્વામિત્વવાચક પ્રત્યય) :—

મોજલુ,^૮ જોશાલુ,^૯ ઝેરીલુ^{૧૦} વગેરે.

કારક ('કરનાર'નો અર્થ ખનાવનાર પ્રત્યય) :—

અસગકારક,^{૧૧} ફાયદાકારક,^{૧૨} નુકસાનકારક^{૧૩} વગેરે.

ડી. (લઘુતા, પુરુષના, લાલિત્ય કે પ્રેમનો સૂચક) :—

મરીમડી,^{૧૪} શુભામડી,^{૧૫} ચાકરડી,^{૧૬} દેગડી,^{૧૭} નાજુકડી,^{૧૮} હજામડી^{૧૯} વગેરે.

વાર ('ખમાણું' કે 'અનુસાર' સૂચવે છે) :—

તરેફવાર,^{૨૦} આસામીવાર^{૨૧} વગેરે.

વત કે વાન ('વાળું'ના અર્થમાં) :—

અક્સવાન^{૨૨} કે અક્સવત, મગજવાન^{૨૩} કે મરજવત, નસીખવાન,^{૨૪} દોલતવાન^{૨૫} વગેરે.

૧. અકીક (અ.) ૨. અિલ (અ.) ૩. અદાવત (અ.) ૪. અજીર (ફા.) ૫. કચર (અ.) ૬. કિન્દીલ (અરબીકરણ) ૭. મક્સલત (અ.) ૮. મોજ (અ.) અર્થાત્ મૂન, વિચારક. ૯. જોશ (ફા.) ૧૦. ઝદર (ફા.) ૧૧. અસર (અ.) ૧૨. કામિદાહ (અ.) ૧૩. નુક્સાન (અ.) ૧૪. મરીય (અ.) ૧૫. શુભામ (અ.) ૧૬. ચાકર (ફા.) ૧૭. દેગ (ફા.) ૧૮. નાજુક (ફા.) ૧૯. હજામ (અ.) ૨૦. તરફ (અ.) ૨૧. અસામી (અ.) જે અસ્મનું બહુવચન છે. એનો ખોટી રીતે કપયોગ થાય છે. ૨૨. અક્ષ (અ.) ૨૩. મગજ ૨૪. નસીવ (અ.) ૨૫. દોલત (અ.)

કેટલાંક દ્વિત્વરૂપો ગુજરાતી ભાષામાં વપરાય છે. તેમાંના મુખ્ય શબ્દો અરબી-ફારસી ભાષાના છે, જે સૂચવે છે કે એ શબ્દો એટલા બધા રૂઢ અને પ્રચલિત થઈ ગયા છે કે એ દ્વિત્વરૂપોમાં પણ વપરાતા થઈ ગયા છે. એવાં કેટલાંક રૂપો નીચે પ્રમાણે છે:—

અદલઅદલ,^૧ અવકમલક,^૨ અલાખલા,^૩ ખમરખંતર,^૪ ખાલી-ખમ,^૫ ગપસપ,^૬ દરદાવો,^૭ અર્સ્યાંબર્સ્યા^૮ વગેરે.

કેટલાક વાક્યાંશ પણ ફારસીમાંથી ગુજરાતીમાં આવ્યા છે; જેવાં કે:—

અજતરફે (જગ તર્ફે) 'થી + તરફ' ઉપરથી

નવેસરથી (જગ સરે નવ) 'થી + છેડે + નવે' ઉપરથી

કમાગમ^૯ (રજા વર કસા) ઉપરથી

ફક્કફક્કા (ફાકફ^{૧૦}) ઉપરથી

હરામના હમેલ (ઉર્દૂ 'હરામ'^{૧૧}ના હમલ^{૧૨} ઉપરથી)

કબાખ^{૧૩} અને હફી (ઉર્દૂમાંથી)

૧. ચલ (અ.) ૨. મુલ્ક (અ.) ૩. ચલા (અ.) ૪. જવર (અ.) ૫. જાલી (અ.) ૬. ગપ (ફ.) ૭. ફાવો (અ.) ૮. ચલા (અ.)

૯ સૂત્રોમાંના રજા વર કસા નો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. તેઓ ઉચ્ચારની ધ્રુષ્ટા ઉપર તમામ આખત ઘટી દે છે. રજા (અ.) નો અર્થ 'ધ્રુષ્ટા' થાય છે અને કસા (અ.) નો અર્થ 'નિર્માણ' 'તકલીફ' એવો થાય છે. ગુજરાતીમાં તે 'મોત' મા 'રૈની કોપ' 'આદત' એવા અર્થમાં વપરાય છે.

- ૧૦ શ્રવણ અગતી શબ્દ છે. એનો અર્થ 'તળી' 'જૂઝિયાત' 'જૂખ' અથવા 'એક દિવસનો અપવાસ' થાય છે. ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી 'ફાકાનો' અર્થ 'તળી' મા 'અનશન' થાય છે.

- ૧૧ હરામ (અ.) ૧૨ હમલ (અ.) ૧૩ કબાવ (ફ.)

કાદોકદમી (કચ્છા ન કદ્દર) ઉપરથી
સરિયામ (શારિએ^૧ આમ^૨) ઉપરથી

અર્થભિદ્ધ અને અન્ય પરિવર્તન

શબ્દો સામાન્ય રીતે તો હવાઈ મોજાં છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે નિશ્ચિતપણે નક્કી થયેલી વસ્તુઓ છે. તેમણે જીવન પણ ઇતિહાસ ગ્રાપ એવું છે બીજી વસ્તુઓની જેમ તે ઉત્પત્તિ યાત્ર છે, પ્રગતિ પામે છે યા પડતીને પણ ભેટે છે. વળી તે સફર કરે છે અને પક્ષીઓની જેમ રંગ પણ બદલે છે. તેઓની પરિસ્થિતિ, આલ્સ, પરિવર્તન વગેરે ધ્યાનપૂર્વક તપાસવામાં આવે તો માલુમ પડે છે કે જેવી રીતે જાતિઓના ઇતિહાસ વાચવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવી જ રીતે એ પણ આપણાં દિલ અને દિમાગને માટે મનોરંજક અને આનંદદાયક હોય છે. વળી શબ્દોના મુકાબલો અને મેળાપથી જાતિ જાતિઓના અને કામ કામોના સબધો સ્થાપિત થાય છે.

જે રીતે જાતિઓ વધે છે, ચડે છે, ઢળે છે, પડે છે, પડી અને પડશે, તે રીતે ભાષામાં પણ પરિવર્તન થાય છે. તેમાં નવા શબ્દો બને છે. તે પરદેશમાં સફર કરે છે. તેમનાં વર્ણો, જોડણીઓ અને અર્થોમાં ફેરફાર થતા ગ્રહે છે તે પણ વધે છે, ચડે છે, ઢળે છે, પડે છે અને મરી પણ જાય છે.

રાજ્યોના ઐતિહાસિક, ધર્મ, કૃષ્ણવણી વગેરેને લઈને શબ્દોના ઉત્પત્તિ, પ્રગતિ અને વિનાશની ક્રિયા પણ અદ્વિતીય રીતે ચાલુ રહે છે.

શબ્દોમાં નીચે પ્રમાણેના જેવા વિવિધ ફેરફારો મંત્રગોવિદ્યાત્થવા છે અને થાય છે—

૧ શારિજ (અ.) રાજ્યમાર્ગ

૨ આમ (અ.) સામાન્ય

કેટલાક શબ્દો સફર કરતા કરતા અન્ય દેશોમાં જાય છે ત્યારે ત્યાં અપમાનિત પણ થાય છે; જેમકે ‘ગુલામ’^૧નો અર્થ તેના મૂળ દેશ અરબસ્તાનમાં ‘છોકરો’ થતો હતો, ઈરાનમાં તેનો અર્થ ‘નોકર’ થયો; ત્યાંથી એ ડાઘ લાગ્યો તે ન તો ભારતમાં ગંગા જમનામાં ધોવાયો કે ન ગુજરાતની નર્મદા, તાપી કે ગંગાજીમાં.^૨ એ જ પ્રમાણે મેહતરનો અર્થ ફારસીમાં ‘વિશેષ મહાન’ થાય છે. અકબરની નજરે એક દિવસ નકે સાફ કરતો બંગી પડ્યો દયાળુ પાદશાહને થયું કે ખીજું કંઈ નહિ પણ એને મેખોધવા માટે આદરસચક શબ્દ તો વપરાવો જોઈએ; આથી તેણે બંગીને મેહતર કહેવાનું ફરમાન બહાર પાડ્યું.

કેટલાક શબ્દો ઊંચું સ્થાન પણ પામે છે; જેમકે અરબીમાં મહજ્જનો અર્થ ‘ઊંચવાની સામાન્ય જગ્યા’ છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં સામાન્ય રીતે ગંગા સિવાય કોઈના પણ મહાનને ‘મહેલ’ કહેવામાં આવતું^૩ નથી.

મહમૂદ ગઝનવી ભારતમાં આવ્યો અને ફેરી ખાધી ત્યારે તેને અમૂત જેવી લાગી,^૪ પરંતુ નામ સાંભળ્યું ત્યારે તેના કાનને કંઠાર અને વિચિત્ર લાગ્યું. આવી મુંઝવણ વગ્તુનું નામ તેને અયોગ્ય લાગ્યું. તેણે કયું “એ તો બુલ્લમ છે કે આવું સ્વાલિહ ફળ અને તેનું આવું અગાધ નામ ! જેવો ગુલુ તેવું નામ એનું હોવું જોઈએ અને તે ગાલક (બહુ જ ઉત્તમ વગ્તુ) હોઈ શકે.” એ શબ્દ ઈરાનમાં પ્રચાર પામ્યો.

૧. ઈરાનીઓ ખાસ કરીને ‘છોકરા’એને ગુલામ (એટલે કે નોકર) તરીકે ખરીદવાનું પસંદ કરતા, તેથી ‘ગુલામ’નો અર્થ ‘છોકરા’ને બદલે ‘નોકર’ થઈ ગયો.

૨. સુરત નિહાના પાણી તાલુકામાં એક નાનો નદી છે જેને તેની આસપાસના લોકો અતિ પવિત્ર માને છે.

૩. ‘મહેલ’ની વ્યુત્પત્તિ ‘મહાલય’ માંથી કેટલાક કરે છે, પરંતુ આ મહજ્જ કબરથી છે.

૪. મોહમ્મદ ફુસૈન આઝ્ઝ-સુઅનદાને ફાર્સ, પૃ. ૧૦.

પણી વાર એવું બને છે કે કોઈ ભાષાનો એક શબ્દ વિકૃત કે પરિવર્તિત થતાં જે કોઈ એક રૂપ ધારણ કરે છે, તે રૂપ અત્યંત શબ્દ ગણાય છે અને તેના મૌલિક સંબંધ વણી વાળ અપ્રેરિત હોતો નથી. એવા શબ્દોના પ્રયોગો બિન બિન અર્થમાં થાય છે આના શબ્દોમાંથી નવા શબ્દો પણ મનાવી લેવામાં આવે છે.

આ ફેરફારો માટે ખાસ કોઈ કાળજી નિશ્ચિનપણે આપી શકાય નહિ, પરંતુ એ વાત સર્વ સામાન્ય છે કે નવા વાતાવરણમાં આવવાથી મનુષ્યસ્વભાવ ઉપર અસર થાય પણ છે અને નથી પણ થતી તેનું જ શબ્દોનું પણ છે નવા વાતાવરણમાં તેનામાં અમુક પ્રકારનો ફેર પડે છે અને ફેરવાક પોતાની મૂળ સ્થિતિમાં રહે છે.

આ વિષય માટે જીવિત ભાષાઓના લક્ષણોમાંનું એક ધ્યાન ખેંચે એવું એ છે કે તેઓ અન્ય ભાષાઓના શબ્દોને વધ તેમને પોતાની પ્રકૃતિને અનુરૂપ બનાવી દબાવ કરી લે છે, જેમકે ફારસીમાં વપરાતો અરબી શબ્દ મસાન્દિ ઉર્દૂમાં 'મસાના' થયો અનુગતીમાં 'મસાલો' બન્યો એની જ રીતે ફારસીભાષીઓએ ફેરવાક હિંદી શબ્દોને એવું રૂપ આપ્યું છે કે આકાર ઉપરથી દેખાવમાં ફારસી અરબી હોય એમ લાગે છે એવા એક શબ્દ કનોજ છે ફારસીમાં તે કાનોજ ઉચ્ચારાય છે સંસ્કૃતના લઙ્મુલને ઉર્દૂ ભાષાઓએ ઘસુલ બનાવ્યો છે.

શબ્દોની એક એ પણ ખાસિયત છે કે કોઈ એક વખત એક શબ્દ દર્શાવે છે ત્યારે તેની આગળ તે જ અર્થનો અસલ શબ્દ જાણી પડી જાય છે અને આખરે ભુવાઈ જાય છે વગી કોઈ એવો સમય પણ આવે છે જ્યારે એ નવો શબ્દ પણ પોતાનું ધ્યાન છોડી દે છે અને પોતાના અસલ દેશમાં જઈ ગઈ ત્યાંના પોતાના અવધાર અને આપારથી સંતોષ માને છે એવું વસ્તો પછી ગુજગતી ભાષામાં પ્રચાર પામેના અમુક અંગ્રેજી શબ્દોનું હવે પછી બનશે.

શબ્દોની ખાસિયત મુજબ એક બીજી ઘટના પણ બની છે તેનો એક

દાખલો 'ક્યાક' છે એનો ગુજરાતી અર્થ '૬૦ મિનિટનો સમય' છે એ અંગ્રેજીમાંના 'ક્યોક' (વડિયા) મૂળ ઉચ્ચારણમાથી પરિવર્તન પામી આવ્યો છે અને એ રીતે જે સાધનથી સમય માપવા પડે છે તેનાથી જ 'સમય' સ્થાપાય છે એની જ રીતે એક ફારસી શબ્દ ઘોગાનતુ પણ ગુજરાતીમાં મન્યુ છે એ શબ્દ મૂળ ઘોલ (અર્થાત્ 'વાળેલું') અને ગાન (સંગ્રહવાચક પ્રત્યય) મળીને બનેલો છે હોકી તેમજ પોલીની અત સમવામાં વપરાય છે તેવી છેડેથી વાંકી લાકડી માટે એ શબ્દ વપરાય છે ગુજરાતીમાં એ શબ્દ જે જગ્યા ઉપર એ સમત ગ્રામ્ય તે માટે વપરાય છે અને 'ખુસ્તી લાગી પહોળા જગ્યા' યા 'ખુસ્તુ મેદાન' એવો એનો અર્થ થાય છે

ફારસી ભાષામાં અરબી ભાષાના શબ્દોની વારમા વારમા વિશેષ છે તેનું કાગલુ આપણે આગળ જોઈ ગયા સામાન્ય રીતે ઘણા ઉત્તમ ફારસી નેખકાનાં તેમજ કવિઓના પુસ્તકોમાં ફારસી કરતા અરબીના શબ્દોનું પ્રમાણ વિશેષ છે તેમાં મમય જતા કેટલાક અરબી મૂળ શબ્દોના અર્થ ફારસી ભાષામાં બદલાયા છે, જેમકે એક નો અરબીમાં સામાન્ય રીતે અર્થ 'જીવન' 'જિંદગી' થાય છે અને ફારસીમાં તેનો અર્થ 'મોજમજ' 'આનંદ' એવો થાય છે 'તારીફ'નો અર્થ અરબીમાં સામાન્ય રીતે 'વ્યાખ્યા' થાય છે અને ફારસીમાં એનો સામાન્ય રીતે અર્થ 'પ્રશંસા' થાય છે કેટલાક એવા ફારસી, અરબી અને તુર્કી શબ્દો ગુજરાતીમાં ફ્રંધ અને આકરની માફક મળી ગયા છે અને અસલ ભાષાનો તેમનો અર્થ પણ ગુજરાતીમાં ગુમાવી બેસ્યો છે, યા તો વ્યા કાગલુની રીતે જોતાં પણ યહુ જ પરિવર્તન પામ્યા છે ત્રીજી રીતે કહીએ તો ગુજરાતી ખગદ ઉપર ચઢી રૂપ ગગ અને ઢગમાં ફેરફાર સાથે ગુજરાતી ભાષાના મેદાનમાં ફરતા થયા દષ્ટાન માટે નીચે થોડા શબ્દો વિશે માહિતી આપવામાં આવી છે —

અખત્યાર — 'સત્તા' 'અધિકાર' એવો અર્થ ગુજરાતીમાં થાય

છે અગ્નીમાં ચિહ્નિત્વાર શબ્દ છે જેનું મૂળ સ્વર (પસદ કન્તુ) ધાય છે એ જ પ્રકારનો સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં શબ્દ “અધિકાર” છે^૧

અખખાર—ગુજરાતીમાં એ શબ્દ ‘જાણુ’ ‘વર્તમાનપત્ર’ ‘સામયિક’ એવા અર્થમાં પ્રચલિત છે એ અગ્ની શબ્દ સ્વર (સમાચાર)નું બદલવત છે અને એ જ અર્થમાં ફારસીમાં વપરાય છે ગુજરાતીમાં એનો શબ્દાર્થ ‘સમાચારો’ હોવાને કારણે ઉપર જણાવેલ અર્થમાં વપરાય છે, પણ ‘જાણુ’ અર્થમાં એનો ઉપયોગ ફારસીમાં થતો નથી એ માટે તેમાં રોજનામદ શબ્દ વપરાય છે

અફરાતફરી—અગ્નીમાં ચિહ્નિત્વારનો અર્થ ‘પ્રમાણ કરતા ધણુ વધી જવું તે’ થાય છે, અને તફરીતનો અર્થ ‘પ્રમાણ કરતા ધણુ ઓછુ ધવું તે’ થાય છે એ બંને શબ્દો મળીને ઉચ્ચાગમાં પરિવર્તન પામેલો શબ્દ ‘અફરાતફરી’ ગુજરાતીમાં ‘જીથવપાથવ’ ‘નાનમેન’ એવા અર્થમાં વપરાય છે

૧ કેટલાક ‘અ તાલ્લ’ અને ‘ઇન્તિખાવ’ને એક જ માને છે ગુજરાતીમાં અ તકાજ એના મૂળ વિશે જુલાવામાં નાખે એવો મત છે ચિન્તિત્કાલ મૂળ અરબી શબ્દ છે એ નકલ (ખસેડક) ઉપરથી બનેલો છે ફારસીમાં એનો અર્થ ‘મરણ’ થાય ■ સર,તમા જગત (છંડો)+કાલ (સમય) એવા જ સ્વરૂપમાં છે જેનો અર્થ ‘પણુ મોત’ થાય છે કેટલાક ભૂલથી ચિન્તિત્કાલ અને અતકાલ ને એક જ ગણે છે

એ જ પ્રકારનો શબ્દ ‘દાહદ’ છે કેટલાક એનો ઉચ્ચાર ‘દોહદ’ કરે છે એ પચમહાલ નિસ્વામાં એક તાલુમ અને કરખાનું નામ છે બાલ સામ્યને લઈને એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કેટલાક ‘દો’ન(હદ) કરે છે, એટલે કે ‘ન્યાયે હદ મળેલી હોય તે જગ્યા ગુજરાત અને માળવાની હદ ઉપર એ આવેલું છે તેથી એ ‘દોહદ’ કહેવાય છે એમ દલીલ કરવામાં આવે ■ સ્વ હ. હ. મુવે ખુદ્દિખાસ (૧૮૮૩-૧૯૧૧)માં એની વ્યુત્પત્તિ આ રીતે કરી છે—દધિવદ પ્રાકૃત = દહિવદ = દહલદ દાહદ તે વધારામાં જણાવે છે કે ‘દોહદ’ શબ્દ તો પાઠ્યથી દૈનિમ વ્યુત્પત્તિની અનુકૂળતાએ થવામાં આવ્યો છે

અકલાતન — પ્રખ્યાત વિદ્વાન પ્લેટો માટે અગ્નીમાં એ શબ્દ છે એ એરિસ્ટોટલનો ગુરુ અને મોક્રેટિસનો શિષ્ય હતો કાન્સીમા પણ અકલાતન શબ્દ વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં પણ અર્થમાં તેમજ ઉચ્ચારમાં મધક પન્વિર્તન સાથે એનો ઉપયોગ થાય છે ‘અકલાતન’ ગુજરાતીમાં ‘અતિ મુજ’ થા ‘મુજ ઉત્તમ’ એવા અથવા ‘કાષ્ઠક આશ્વર્જનન’ ચીન’ અર્થમાં વપરાય છે

અદીશુ — અગ્નીમાં મિષ્ટાનુ છે એરિયા માઇનોરનુ અદીશુ માગમા મૈત્રી પર્યંત ગણીતું હતું ભાગતમાં એ મુસનમાનો સાથે આનુ, હિંદીમાં એનો ઉચ્ચાર જાગ્રીમ થયો અને ગુજરાતીમાં ‘અદીશુ માં પન્વિર્તન પામ્યો

અમલો — મળ અમ્લ છે એનો અર્થ ‘આદિસ’ ‘આદિસનો ન્દાક મમ કરનાગ એવા થાય છે એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘અમલો’ છે જે ‘મેળવી બાધકામ ના અર્થમાં વપરાય છે તે ઉપરાંત ‘અમલો’ ‘મકાન’ એવા અર્થો પણ એના થાય છે

અશન્દી — મિસરના પાદશાહ અનગનેકુઅનગ્દ (હિ. મ. ૮૨૫-૮૪૧ ઈ સ ૧૪૨૧-૩૭)ના નામ ઉપરથી તેણે પકાવેનાં મોતાના સિક્કાનું નામ અશન્દી પડ્યું હતું એ ૧૦ માસા વળનનો સિક્કો હતો એમ પણ મનાય છે કે એ સોનાનો સિક્કો બધા કરના શરીફ (અર્થાત્ ઉમદા) હતો તેથી એ નામ પડ્યું હતું એ દિકુસ્તાનમાં પ્રચલિત હતો અને ગુજરાતના સાહિત્યકારો એ નામથી વાકેફ છે

વગી ચામડી ઉપર ચાકાં પડે એના એક દર્દ માટે આ શબ્દ અભાનમાં વપરાય છે

અસમામ — અગ્નીમાં એ ‘સગન’ (કારણ)નું બદલવન છે કાન્સીમાં એ અગ્નીમાંના અર્થ ઉપર ‘સામગ્રી’ તેમજ ‘સા

સામાન 'ના' અર્થમાં પણ વપરાય છે. ગુજરાતીમાં પણ એ ફારસીમાં થતા અર્થમાં જ વપરાય છે.

અસલ:—મૂળ શબ્દ અરબીમાં જન્મ્યું છે. ફારસીમાં એ 'જલ' 'મૂળ' વગેરે અર્થમાં નામ તરીકે વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં એનો ઉપયોગ વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણ તરીકે થાય છે. એ મૂળ શબ્દ ઉપરથી ફારસીમાં જન્મી વિશેષણ તરીકે વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં પણ 'અગાઉના સમયના' એવા અર્થમાં એ ઉપરથી 'અસલી' શબ્દ વપરાય છે.

'અસલ' ઉર્દૂમાં નામ તરીકે ફારસીની જેમ અને વિશેષણ તરીકે ગુજરાતીની જેમ વપરાય છે, તેથી એમ જણાય છે કે એ શબ્દ ઉર્દૂ મારફત ગુજરાતીમાં આવ્યો હશે.

અસીલ:—એ અરબી જન્મ્યું ને 'જડ', 'મૂળ' વગેરે અર્થમાં વપરાય છે તે ઉપરથી છે. 'અસીલ'નો અર્થ અરબીમાં 'શરીફ' 'આદરણીય' વગેરે ને પોતે જ લેણદેણ કરે તે માણસ' એવો થાય છે. તે ઉપરથી ફારસીમાં એનો અર્થ 'મૂળ માણસ' થાય છે.

એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં એનો મુખ્ય અર્થ 'વકીલને કેસ સોંપનાર' એવો થાય છે. એવું કારણ એમ લાગે છે કે એ કેસ લાનાર એટલે કે જેને માટે વકીલ કેસ લડે છે તે 'મૂળ માણસ' ('અસીલ') છે.

આબ્બાદ:—એ શબ્દ મૂળમાં બાવ + બાદદ્દ હોતો. એમાં બાદદ્દ સંબંધવાચક પ્રત્યય છે; જેમકે વ્યાદદ્દમાં પણ છે. બાવ નો અર્થ 'રાત્રી' થાય છે તેથી 'નવું વસાવેલું (શહેર)' માટે 'આબ્બાદ' શબ્દ પ્રયોજાયો.

એનાથી જિલ્લો શબ્દ 'ખિયાળાન' છે. તેમાં વીનો અર્થ 'વગર' અને બાવ નો અર્થ 'પાણી' થાય છે; એટલે કે એ 'પાણી વગરનો પ્રદેશ' યા 'રણ' છે. એમાં હોડના જાનનો અર્થ 'વાળું' થાય છે.

ઉદ્ભવતી.—એ જૂદ (અ.) નામના કાળા મુગધીદાર લાકડા ઉપરથી છે. એ લાકડું આગ ઉપર બાળવાથી ખુશબો બદાર નીકળે છે. ગુજરાતીમાં એને ‘ અગર ’ કહે છે. એનાં ઝાડ સિંધામ તરફ પુષ્કળ થાય છે. બારતવમાં એ બિલકુલ યનાં નદનાં તેમ છતાં ધીંગાનમાં એ જૂદે હિન્દી (હિંદુનું જીદ) નામથી મશહૂર છે તેનું કાગળ એ કે ઇસ્લામી દેશોમાં આ વસ્તુ હિંદમાં થઈને ગઈ હતી. અખૂદ્દુલ્લા ‘ આઈને અકબરી ’માં કહે છે કે ગુજરાતના અગાઉના રાગઓએ એ ઝાડ મંગાવી ચાંપાનેરમાં રોપાવ્યું હતું.^૧

આ ‘ ઉદ્ભવતી ’ શબ્દ વિશેષે કરી મરાઠી બાષામાં અગરબત્તીના અર્થમાં વપરાય છે. ઉદ અને ચદન એ ઝાડો જુદા પ્રકારના છે. ઉદનું લાકડું કાળું હોય છે અને ચદનનું સફેદ પીળાસ પડતું હોય છે. ‘ આઈને અકબરી ’માં પણ એમના ઉલ્લેખો જુદા જુદા^૨ કરેલા છે તેમાં ચદન વિશે લખ્યું છે કે ‘ ચદન શબ્દનું ફારસી ચદલ છે અને તે ઉપરથી અગ્નીમાં લલ્લ શબ્દ બનેલો છે, ’ ફારસી કે અરબીમાં જ ઉચ્ચાર નથી.

કમાન.—એનું ફારસીમાં મૂળ કમાન છે. કમ (અર્થાત્ વાક, વાળેલું) ઉપરથી એ છે. કમાનનો આકાર વક્રિ હોય છે તે ઉપરથી એનું એ નામ પડ્યું હતું. એમાંથી પ્રચલિત થયેલો કમાન શબ્દ ગુજરાતીમાં આવ્યો છે.

ફારસ્તાન.—ફારસીમાં એ ફારિસ્તાન શબ્દ છે. એમાં સ્તાન રથજસ્યક પ્રત્યય છે. ‘ ફાર ’નો અર્થ ‘ કાર્ય ’ થાય છે ગુજરાતીમાં ‘ સ્તાન ’ને માટે મં. ‘ સ્થાન ’ શબ્દ વપરાય છે. ફારસીમાં ફારિસ્તાનનો અર્થ ‘ કાર્યની જગ્યા ’ થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘ પ્રપંચ તેમજ લુચ્ચાઈનું કામ ’ એવો થાય છે.

કિંદ્રાયત.—અરબી ફારસીમાં કિફાયતનો અર્થ ‘ પૂરતું હોવું

૧ લા. ૧ પૃ. ૬૫ એમાં ‘ ચદન ’નું ઝાડ મૂળ ચીનનું છે એમ લખાયું છે.

૨ લા. ૧ પૃ. ૬૬

તે', 'પૂતાપણ', 'ફાયદો ઉઠાવવો' એવો થાય છે એનું વિશેષણનું રૂપ કાઢી છે ગુજરાતીમાં 'ફિદાયત' શબ્દ 'સગત' યા 'ફાયદા પડતું' અર્થમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે

ખમીઠ — ફારસીમાં એનો અર્થ 'કાદવારોવેલો આટો' યા 'ખરાશવાળું ઉભરણું' થાય છે ગુજરાતીમાં એ શબ્દ એ ઉપગત 'જેશ' 'તાદાત' એવા અર્થમાં પણ વપરાય છે

ખરાદી — અગ્રીમાં મૂળ સ્વર્ત (લાઝાનો ઘાટ ઉતાવો) શબ્દ છે એ ઉપગતી તે ભાષામાં સ્વર્ત શબ્દનો અર્થ 'સધાડિયો' થાય છે ફારસીમાં સ્વર્ત નું સ્વર્ત થયું ઉર્દૂમાં સ્વર્ત 'સધાડો' અર્થમાં વપરાય છે કેટલાકે એનો ઉચ્ચાર સ્વરૂપે પણ કરે છે અને એ ઉપગતી સધાડિયા માટે સ્વર્તી શબ્દ છે ગુજરાતીમાં 'ખગદ તો અર્થ' 'સધાડો' અને તે ઉપર કામ કરનાર 'સધાડિયા માટે 'ખગદી' શબ્દ પ્રચલિત થયો

ખલાસ — એનો ફારસીમાં 'છુટકારો' અર્થ થાય છે તે ઉપગતી ગુજરાતીમાં એનો અર્થ 'સમાપ્ત' થાય છે

ખસમ — એ અગ્રી શબ્દ સ્વરૂપે (અમડો કરનાર) ઉપગતી છે જેનો અર્થ ફારસીમાં 'કુશ્મન' અને 'ધણી' થાય છે ગુજરાતીમાં ફક્ત 'પતિ' અથવા 'ધણી ના અર્થમાં એ 'ખસમ' શબ્દ વપરાય છે ઉર્દૂમાં પણ એનો એ અર્થ એ ઉચ્ચારથી થાય છે તેથી એ ઉર્દૂમાંથી ગુજરાતીમાં આવ્યો છે એમ જણાય છે

ખાતર — અગ્રી-ફારસીમાં સ્વાતિર ઉચ્ચાર છે જેનો અર્થ 'હૃદય' 'મસ્જી' એવો થાય છે એ ઉપગતી 'ખાતર' ગુજરાતીમાં 'માટે'ના અર્થમાં વપરાય છે ઉર્દૂમાં પણ સ્વાતિર એ અર્થમાં વપરાય છે એ ઉપગતી એ ઉર્દૂ માગફત ગુજરાતીમાં આવ્યો છે એમ જણાય છે

ખેરાત — મૂળ શબ્દ સ્વરૂપે અગ્રી છે જેનો અર્થ 'ખનાઈ' થાય છે આપણે ગુજરાતીમાં જેમ 'કીકે' શબ્દ વાપરીએ છીએ તે જ

રીતે ઉર્દૂમાં પણ ચૈરનો ઉપયોગ થાય છે. એને કાત લગાડી તેનું બહુ-વચન અરબીમાં ઘસાત કરવામાં આવે છે જેથી તેનો અર્થ 'બહાઈઓ' થાય છે, પરંતુ ઉર્દૂમાં એ શબ્દ 'સખાવત'ના અર્થમાં એકવચનમાં વાપરવામાં આવે છે અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં તે એ જ પ્રમાણે એકવચનમાં વાપરવામાં આવે છે.

ગરીબ:—અરબી-ફારસીમાં એ 'અજલવેયો' અર્થમાં વપરાય છે. ગુજરાતીમાં આવતાં એનો અર્થ બદલાઈ જાય છે અને 'રોક' 'નિર્ધન' અર્થમાં એ વપરાય છે. ઉર્દૂમાં પણ એ જ અર્થમાં એ વપરાય છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ ઉર્દૂ મારફત ગુજરાતીમાં આવ્યો છે.

ગુલાબ:—ફારસીમાં એ ગુલ્-આબ છે. ગુલ નો અર્થ સામાન્ય કોઈ પણ ફૂલ થાય છે. તે ઉપરાંત એ એકલો શબ્દ ગુલ વાક્યમાં વપરાય તો જે 'એક પ્રકારનું' મચ્છર લાલ ફૂલ' હોય તે અર્થમાં પણ લેવામાં આવે છે. જાવનો અર્થ પાણી થાય છે એટલે ગુલાબનો અર્થ 'ફૂલનું પાણી' એવો થાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં મચ્છર લાલ ફૂલને 'ગુલાબ' નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

ગુસ્સો:—ફારસીમાં વિશેષે કરીને ગુસ્સહ (અ.) નો અર્થ 'દિલગીરી' થાય છે, એટલી દિલગીરી કે ગળું ઘૂટાઈ જાય. ક્રોધક વખતે એનો અર્થ 'રોષ' થાય છે, પરંતુ ઉર્દૂમાં એ 'રોષ'ના અર્થમાં હમેશાં વપરાય છે અને ઉર્દૂમાંથી ગુજરાતીમાં એ એ જ અર્થમાં આવ્યો છે.

ગલોલ અને ગલોલો:—એ ફારસી શબ્દ (અર્થાત્) 'ગોળા' ઉપરથી છે. ગુજરાતીમાં પથ્થર ફેંકવાના એક પ્રકારના સાધન માટે 'ગલોલ' શબ્દ વપરાય છે અને એ ગલોલ વડે મારવાના ગોળ પથ્થરને 'ગલોલો' કહે છે.

ચરમાં (ફા. ચરમહ):—ફારસીમાં એનો મૂળ અર્થ 'ઝેર' 'નાજી'યા 'પાણીનું વહેણ' થાય છે. તે ઉપરાંત ચરમ (અર્થાત્ 'આખ') ઉપરથી ચરમહ (અર્થાત્ 'આખને જોવામાં મદદ કરનાર સાધન')

શબ્દ બન્યો છે. ફારસીમાં ચરમાં માટે ચરમફ તેમજ અરખી-ફારસી મિશ્ર શબ્દ જૈનફ વપરાય છે જેમાં ક લઘુનાવાચક પ્રત્યય છે. ઉર્દૂમાં ચરમફ અને ગુજરાતીમાં ‘ચરમાં’ ‘ઉપનેત્ર’ વા ‘આંખને જોવામાં મદદ કરનાર સાધન’ના અર્થમાં વપરાય છે. પંદરમી સદીના મધ્ય ભાગમાં હાપેલા લખાણે ચરમાંની માંગ ઉપસ્થિત કરી સોળમી સદીમાં ઉત્તર ઈરાકી અને દક્ષિણ જર્મનીમાં એનો વેપાર ધમધોકાઠ ચાલુ થયો.^૧ ઈરાનમાં એનો ઉપયોગ લગભગ ઈ. સ. ૧૪૭૮ અને ૧૪૯૦ વચ્ચે ચાલુ હતો.^૨ ઈ. સ. ૧૫૭૬માં લખાણેલી પુનાણી ગુજરાતી કવિતામાં એ શબ્દ વિવિધ રીતે વપરાયો છે.^૩ આ

1 Encyclopaedia Britannica Vol 21, pp 177-78

૨ મુલકા નુરુદ્દીન અબ્દુર્રહેમાન જામી તેના ‘સલામાન-વ-અખસાવ’ નામના રૂપક-કાવ્ય (લખાયેલુ ઈ. સ. ૧૪૭૮ અને ૧૪૯૦ ઈરગિયાન)નાં ‘ચરમાં’ ને લગતો નીચે પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ કરે છે—

‘અરઝ દો ચરમે મન નબાવદ હીચ કાર,
અરઝ ફરંગી શીશહ નાગસ્તહ ચહાર.’

[મારી જે આખોથી કઈ કામ થઈ નથી, ન્યામુધી ફિરંગી (યુરોપીય) કાચ વડે જે ચાર ન થાય.]

૩ Casimā-Sabda-Satīrthī Swādhyāya by Somavimālsūri.

‘Two Important Literary References bearing on the History of Spectacles—Dr. B G Sandesara’s Paper at the 15th Session of the All India Oriental Conference, Bombay

નવરૂપ પુસ્તકમાં કાવ્યની અભિચારમાં લીટીમાં છે—

ચસિ મા મિત્ર, જીવે તુલ મળડ
ચસમાં ઘરી નહ વાંચે ધળડ ।

જે ઉપસૂત દો. સોગીવાય સરેસરાએ અખાની અખેગીતા (ઈ. સ. ૧૬૪૬)માં ખજૂ એક ચરખુમાં ચરમાનો ઉપયોગ બતાવ્યો છે—

જેમ ચરમાના પદ વિશે રોષ ન પામે દટ ।
રેજ અધિકુ પોવે આસને, તેમ અળિમી પ્રવ્યસ ॥

ઉપરથી નાગે છે કે અકારના ગળ્ય સમયના સફ્યાનના ભાગમાં ઈરાનના વપારીઓ એ ભારતમાં વાવ્યા હતા અને ગુજરાતમાં પણ એનો પ્રચાર શરૂ થયો હતો.

જઠાત —અરબીમાં જઠાત છે ઇનામમાં ફરજિયાત પાત્ર સ્તબ સિદ્ધાંતોમાંનો એક છે કુળને શરીરમાં ‘તમે જઠાત આપો’ એવો મુસનમાંનો તેનો અમન ક્રયા વારવાર આવે છે એ ધાર્મિક વેશ છે મુસનમાંની ગળ્યોમાં એ ઉગરી ગરીબોને દાન યા મદદ તરીકે વહેચવામાં આવે છે એની હદ આવડે ૪૦ મો ભાગ બતાવવામાં આવી છે.

ગુજરાતીમાં એનો ઉચ્ચાર ‘જઠાન’ અને ઠેકલીક વાગ ‘જઠાન’ ક્રયામાં આવે છે અને અર્થ પણ ‘દાણ’ ‘વેરો’ ‘નાકાવેરો’ એવો થાય.

જનામ —અરબી શબ્દ છે એનો અર્થ ‘ફિનારો’ ‘પડોશ’ ‘કપાલિ’ એવા થાય છે ફારસીમાં એનો અર્થ ‘હિજર’ થાય છે મુગલ્લા જમાનામાં ઈરાનમાં બાદશાહના હિજર ઉપર ચુબન કરવાનો નિવાજ હતો, કારણ કે બાદશાહ વસો જ દૂર અદલ તખ્ત ઉપર બેસતો હોવાથી ચુબન કરવા તેની નજીક જવું મુશ્કેલ હતું એ ઉપરથી માન આપવા ‘જનામ’ શબ્દ ફારસી તેમજ ઉર્દૂમાં વપરાતો થયો ગુજરાતીમાં પણ મુસનમાં ગૃહસ્થોનો હિ વેળ ક્રતાં ‘શી ને ગ્યાને’ ‘જનામ’ સામાન્ય રીતે બોલાય યા લખાય છે.

જગ —મૂળ અગની ચર્હ શબ્દ છે જેનો અર્થ ‘ગરકણ’ થાય છે એ ઉપરથી ‘જગ’ ગુજરાતીમાં ‘ચોડ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે.

એ જ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘જગદ’ ‘જરી’ વગેરે શબ્દો પડ્યા છે.

જહાંગીરી —એ અહામ્મદી ઉપરથી બનેલો છે ‘જહાં નો અર્થ’

‘દુનિયા’ થાય છે. ‘ગીર’નો અર્થ ‘લે’ કે ‘જીત’ ઉપરથી ‘લેનાર’ કે ‘જીતનાર’ થાય છે. આમ જહાંગીર નો અર્થ ‘દુનિયાને જીતનાર’ થાય છે. એને બી પ્રથમ લાગતાં એ ભાવવાચક નામ બને છે અને ‘દુનિયાનું રાજ’ ‘દુનિયાની જીત’ એવો એનો અર્થ થાય છે. અકબરના પુત્ર સંસીમનું નામ જહાંગીર (ખાદશાહ) હતું. એ ‘જહાંગીર’ શબ્દને ‘ઈ’ લાગતાં વિશેષજ બને છે અને અર્થ ‘જહાંગીર સાથે સંબંધ ધરાવનાર’ થાય છે. ગુજરાતીમાં ‘જહાંગીરી’ નો લાક્ષણિક અર્થ ‘જોડકમી’ ‘આપખુદી’ એવો થાય છે. એનો જહાંગીર ખાદશાહ સાથે કંઈ સંબંધ નથી, પરંતુ પ્રથમ અર્થ એટલે કે ‘દુનિયાની જીત’ સાથે સંબંધ છે.

જાજર:—દેખાવમાં એ ફારસી શબ્દ છે, પરંતુ ઈરાનમાં એ શબ્દ વપરાતો નથી. ઉર્દૂમાં એ બીઓની લાપામાં જાયે જરૂર (અર્થાત્ ‘જરૂરી જગ્યા’) છે. એમાં જાય ફારસી શબ્દ છે અને જરૂર અરબી શબ્દ છે. એની રચના ફારસીની છે. એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં એનું દ્રંક રૂપ ‘જાજર’ બની વપરાય છે.

જીલખમે:—‘જી + લખમેક’ વડે એ બનેલો છે. એમાં ‘જી’ સામાન્ય રીતે ગુજરાતીમાં ખુશામતવાચક હકાર અર્થમાં વપરાય છે તે છે. લખમેક એ અરબીમાં લખ્મો લક બલ્લાવવ (અર્થાત્ હાજર હું-તારે માટે-સારી રીતે) નું દ્રંક રૂપ છે. હાજી લોકો મક્કા, મદીના હજ કરવા બધે છે તે વખતે પહેરાતાં હજનાં ખાસ કપડાં (પહરામ) પહેર્યા પછી લખમેક શબ્દ બોલ્યા કરે છે. શેઠ પોતાના નોકરને બોલાવતો હોય અને નોકર ‘હું આ રહ્યો’ ‘હું આ આવ્યો’ કહે એવા અર્થમાં એ વપરાય છે. ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી ‘જીલખમે’ અતિશય તાબેદારી મૂલ્યવતો ઉદ્ગાર છે. ‘જીલખમે કરવું થી’ ‘જી જી કહીને પડતો બોલ ઉઠાવી લેવો’ ‘ખુશામત કરવી’ એવો ભાવ સ્થવાય છે.

‘જુખાની’:—ફારસી જવાની ઉપરથી છે. ‘જીલ સાથે સંબંધ

ધગવનાર' એવો એનો અર્થ થાય છે. ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી 'જુગાની' શબ્દ 'સાદીએ આપેલા મજદૂર'ના અર્થમાં નામ તરીકે વપરાય છે.

જાનવર:—ફારસીમાં એનો અર્થ 'જેમાં જીવ હોય તે વસ્તુ' થાય છે તેમજ એ 'પશુ પક્ષી'ના અર્થમાં પણ વપરાય છે. ગુજરાતીમાં એ 'પશુ' માટે વપરાય છે આ શબ્દના ઉચ્ચારમાં પરિવર્તન પામી બનેલો 'જાનાવર' શબ્દ પણ ગુજરાતીમાં પ્રચલિત છે. સુરત વિસ્તારમાં અને સૌરાષ્ટ્રમાં 'સાપ'ના અર્થમાં પણ એ શબ્દ વપરાય છે.

જાવદાદ:—જાદશાદ તરફથી અમીરોને અપાતો જમીન યા ગામ એવો અર્થ એનો થાય છે. ધીમે ધીમે એનો અર્થ 'જમીનદારી' થયો. ફારસીમાં એનો દ્ર કે ઉચ્ચાર 'જદાદ' પણ વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં તો મૂળ 'જાવદાદ' જ રહે છે.

જેખ:—શબ્દકોશમાં 'ખીસા'ના અર્થમાં છે. એ અરબી શબ્દ જૈવ ઉપરથી છે જેનો મૂળ અર્થ 'છાતી' તેમજ 'દિવ' થાય છે. તે ઉપરથી કોશર માટે એ શબ્દ વપરાવા લાગ્યો, કારણ કે તે છાતીના ઉપરના ભાગમાં હોય છે. કેટલાક શબ્દકોશોમાં એ શબ્દ જૈવ અર્થાત્ 'ઠાપતું' ઉપરથી નીકળેલો જણાવવામાં આવ્યો છે. કોશર ઠાપેલો હોય છે તેથી તેનું નામ જૈવ ગણવામાં આવ્યું એમ મનાય છે. અરબ લોકો ઝખ્ખા અને કુર્તાના કોશરની અંદર અથવા નીચે એક થેલી ગણતા અને તેમાં વસ્તુઓ મૂકવા કરતા. સમય જતાં તેનું નામ પણ જૈવ પડ્યું. તે ઉપરથી પહેરવાના કપડાના કોઈ પણ ભાગમાં જે થેલી મૂકવામાં આવી હોય તેને માટે પણ એજ શબ્દ વપરાતો થયો. ઈરાનમાં એ થેલી કોશરથી બિતરી કમર નીચે આવી ગઈ અને નામ જૈવ રહ્યું. હવે તો ખીસા ધડિયાળોના શોખીન લોકોએ તેને છાતીના ડાબા ભાગમાં પણ સ્થાન આપ્યું અને ટાપ પાડવાનાઓએ કર્ચાથી કર્ચા પહેંચાડ્યું, એમ છતાં નામ

એ જ જૈન છે અને અગમતાનમાં તો દોઢ માટે પણ જૈન રાખે જ
ચાતું છે ભારતમાં એ શબ્દ ઈંગ્લેન્ડમાંથી આવ્યો.

ઝાડુ — મૂળ ફાર્સી જાસ્વ ઉપરથી છે જા (જાગ્યા) + સ્વ
(સુક્ષ્મ વાળું) ઉપરથી) એ શબ્દ બન્યો છે ‘જેનાથી વાગવામાં
આવે તે વસ્તુ’ એવો એનો અર્થ ફાર્સીમાં થાય છે એનું દ્રુક્કે રૂપ
જાદુ પણ ફાર્સીમાં વપરાય છે બાંતમાં એનો ઉચ્ચાર ‘ઝાદુ’ થયો
અને તે ઉપરથી ‘ઝાડુ’ પણ ક્રિયાપદના સામાન્ય રૂપ તરીકે
ગુજરાતીમાં વપરાય છે એ એ જ ઉપરથી ‘ઝાટો’ ‘વિગ’, દસ્ત’, ‘ટટ્ટી’
એવા અર્થમાં વપરાય છે દસ્તનું કામ પેટ ખાદ્ય કરવાનું હોય છે તેથી
એ શબ્દ એ અર્થમાં પ્રચલિત થયો.

તકરાર — અગ્ની-ફારસીમાં એનો અર્થ ‘પુનરુક્તિ’ થય છે
ગુજરાતીમાં એ ‘ઝવણ’ ના અર્થમાં વપરાય છે ઉર્દૂમાં પણ એ જ
અર્થમાં એ વપરાય છે, જે કે પારસીમાં એને મૂળ અગ્ની-ફારસીના
અર્થમાં પણ વાપરે છે.

તમાશો — અગ્નીમાં મૂળ શબ્દ તમાશી છે જે સાથ ચાલતું
‘ફરવા જતું તે’ ના અર્થમાં વપરાય છે ફારસીમાં એ ઉપરથી તમાશા ના
‘મહેલ’ ‘જાખથી જતું તે’ ‘જયસો’ ‘ખેન’ એવા અર્થ થાય
છે ગુજરાતીમાં એ ‘રમન’ ‘ખેન’ એના અર્થમાં વપરાય છે.

તરફેણ — અગ્નીમાં તરફ (ખાજૂ) ઉપરથી દિવચન તરફેણ
(બને ખાજૂ) થાય છે, પરંતુ ઉચ્ચારમાં પર્વિર્તન પામેનો ‘તરફેણ’
શબ્દ ગુજરાતીમાં ‘તરફેણી’ ‘પક્ષ’ એના અર્થમાં વપરાય છે
અને ‘એક તરફે’ અર્થ સ્વયં છે.

તાબિઅત — એમાંના અગ્ની તાબિઅમાં જ તામેતગને જે
ગુજરાતીમાં ભાવ અચ્ચવાય છે તે આવી જાય છે તેમાં ફારસી જદ-
ગહેતી નથી, પરંતુ ફારસી તેમજ ઉર્દૂમાં આ ખોટો શબ્દ તાબિઅદાર
વપરાય છે અને તે ગુજરાતીમાં પણ વપરાય છે.

નાયદેહ — અગ્રી સખ્દ તામિલ્લહો અર્થ ' હુકડી ' ' સમુદ્ર ' ' મરણ ' એવો થાય છે ગુજરાતીમાં એનો અર્થ એ ઉપરાંત ' ગાવા બાગવવાનું કામ કરનાર ગમગણી અને તેની સાથેનો સમુદ્ર ' થાય છે

તેગ — ફારસીમાં મુગ સખ્દ તેજ છે તરવાર નામના હથિયારનું એ નામ પણ તેનું ફારસી એ હતુ કે તે તેજ અર્થાત્ તીક્ષ્ણ હોય છે ગુજરાતીમાં પણ એ હથિયાગનું તેમ નામ ફારસીમાંથી આવ્યુ છે

તોફાન:—મળ અરબી છે જેનો ઉચ્ચાર તૂજાન છે એનો અરબી-ફારસીમાં અર્થ ' અતિઘણિ ' ' વટાળિયો ' ' અનિશંચ પાણી ' ' ઝેર ' વગેરે છે ગુજરાતીમાં એનો ઉચ્ચાર ' તોફાન 'માં પરિવર્તિત થઈ ઉપગના ઉપરાંત ' ઉઘન વર્તન ' ' મસ્તી ' ' ધીંગાણું ' વગેરે અર્થમાં તે વપરાય છે

દહીં — ફારસીમાં દર્દ નો અર્થ ' પીડા ' થાય છે અને તે ઉપરથી દર્દી નો અર્થ ' એક પીડા ' થાય છે ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ' આગર ' થાય છે

પ્રાખરો — અગ્રી સખ્દ દાખિલ્લહ છે જેનો અર્થ ' આતરિક ' થાય છે ફારસીમાં ' ખાનામાંની નોંધ ' તેમજ ' માનની રસીદ ' ' પેસાની રમીદ 'ના અર્થમાં એ વપરાય છે ગુજરાતીમાં એ 'Precedent'ના પર્વાય તરીકે તેમજ ' પુરાવો ' ' દૃષ્ટાંત ' એવા અર્થમાં વપરાય છે

દામ — એક સમય એવો હતો ત્યારે ઓક વિજેતાઓ સમગ્ર એશિયા ઉપર પથગાઈ ગયા હતા તેઓ મિસર, સીરિયા અને ધરાકથી માંડી ઇગાન અને હિંદુસ્તાન પર્યંત પહોંચ્યા હતા ત્યાં ઓક ફરમાનો અને મિકા ચાલના હતા અને તે સિકાનાં ધનાની (ઓક) નામો લોકોની જીભ ઉપર ચઢી ગયાં હતા ધનાનીઓના ચાંદીનાં ઓછી કમીતના સિકાનું નામ drachmas હતું અગ્રીમાં તેનું ' દિર્દમ ' થયુ ફારસીમાં એનું ' દિમ ' (રૂપાનો સિકો) થયુ અને હિંદુસ્તાનમાં તેનું

‘દામ’ થયું સરફતમાં દ્રમ્મ સ્વીકારાયો છે. એ શબ્દ યુરોપમાં ‘ડામ’ થયો અઠમગના સમયમાં તામાના સિક્કાનું નામ ‘દામ’ આપવામાં આવ્યું હતું જેને હવે પૈસો કહે છે આજે જે ‘દામ’ શબ્દ ‘પૈસા’ અથવા ‘દીમત’ના અર્થમાં વપરાય છે તે એજ છે અને તે ઉપરથી ‘દમડી’ શબ્દ પણ વપરાય છે.

દુલાખ } —અરબીમાં દુલાખ અને ફારસીમાં દોલાબ ઉચ્ચાર
દોલાબ } છે ઉર્દૂમાં દોલાબ છે ગુજરાતીમાં ‘દુલાખ’ છે. અરબી-ફારસીમાં એ ધણા અર્થમાં વપરાય છે, જેમકે ‘રેટ’ ‘પૈકું’ ‘ગરગડી’ ‘પાણીનો કુળો’ ‘ફુકાન’ ‘ખાનાવાગુ બીતમાતું તાકું’ વગેરે ગુજરાતીમાં એ છેલ્લા અર્થમાં વપરાય છે ઉર્દૂમાં ફક્ત ‘રેટ’ અથવા ‘ગરગડી’ના અર્થમાં વપરાય છે હમારતને લગતા ધણા અરબી ફારસી શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે તેમાંનો આ એક છે

નકલ —અરબીમાં નક્લ નો અર્થ ‘કાંઈ વસ્તુને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવું’ થાય છે એ ઉપરથી અરબી તેમજ ફારસીમાં એ ‘અનુકરણ કવું’ ‘વાતા કહેવી’ ‘ગિપોટ’ કરવો’ ‘ઇતિહાસ લખવો’ વગેરે ધણા અર્થમાં વપરાય છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ફક્ત ‘ઉતારો’ ‘અનુલેખન’ કે ‘અનુકરણ’ કવવામાં આવે છે ઉપરાંત એ ‘ગીખગ’ ‘મશ્કરી’ના અર્થમાં પણ પ્રયોગાય છે

નજર —એ અરબી નસર ઉપરથી છે એનો અર્થ ‘દષ્ટિ’ થાય છે ગુજરાતીમાં એ ‘દેખરેખ’ના અર્થમાં પણ આવે છે તદુપગાં ગુજરાતીમાં એ ઉપરથી ‘નજર લાગવી’ અર્થાત્ ‘ખગમ દષ્ટિની અસર થવી’ એવો રૂઢ પ્રયોગ મળ્યો છે

નસિયત —અરબી શબ્દ નસીહત છે તેનો અર્થ ‘શિખામણ’ થાય છે એ ગુજરાતીમાં આવતાં ઉચ્ચારમાં પર્ગિર્વાન પાળ્યો છે અને આમાન્ય રીતે ‘શિક્ષા’ ‘સમ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે

પ્રાસો — એ શબ્દ ગુજરાતી બાવામાં પ્રચલિત છે કાચના, પિત્તળના કે કાંઈ પણ માનના કે વાકાના અમુક પ્રકારના આકારના વાસણને એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે મૂળ એ ચીની શબ્દ છે ચીની બાવામાં Pei નો અર્થ 'પીરાનો કપ' થતો હતો જે પુરાણા જમાનામાં લોકપ્રિય ન હતો અને Lei નો અર્થ કાચના જેવો અર્ધપાત્રીક પદાર્થ હતો એ પદાર્થમાંથી પ્રથમ ચીનમાં લગભગ ઈ સ. ૪૨૪ માં કપ નવાવસામાં આવ્યો હતો^૧ તે વખતથી Pei-Lai શબ્દ ત્યાં ચાલુ થયો.

ધ્રુગનમાં એનો ઉચ્ચાર વ્યાજહ થયો જેનો અર્થ ત્યાં પણ 'નાનો કપ' થાય છે.

ગુજરાતીમાં નાના કપને 'પ્યાનો' કહેવામાં આવે છે અને તે વાટના એક ખાસ પ્રકારના મોટા વાસણને 'પ્યાની' નામ આપવામાં આવ્યું છે હવે તો એ ઉપરથી 'પ્યાણું' 'પવાણું' 'પવાયો' વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમાં વપરાય છે.

ખજાર — ફારસી શબ્દ શાજાર છે એને માટે કહેવાય છે કે એ શાજનખારનો બનેલો છે શાજ (ફરીને ફરીને) ખાર (જાણ્યું 'લાવવું' તું આશાય રૂપ) એટલે કે 'ફરી ફરીને લાવવું' એ ઉપરથી શાજારનો અર્થ 'જ્યાંથી લાગવાર ઉપયોગ માટે વસ્તુઓ લાવવામાં આવે તે જગ્યા એવો થાય છે કેટલાક કહે છે કે એ મિશનખારનો બનેલો છે મિશર નો અર્થ 'મેરવો' 'સૂપ' જેવા થાય છે અને જાર અથવા અથક પ્રત્યય છે આમ એનો અર્થ 'સેવના રેવરાની જગ્યા' થાય છે અને તે ઉપરથી 'સોડું' 'પીકું' 'તળી', 'હાટ' નો બાવ એનાથી સૂચવાય છે.

૧ H. A. Giles—A Chinese-English Dictionary, London 1892 [Journal of the University of Bombay, 1919 September p 112 ના નાવારે]

૨ ફારસીમાં મિશર એ જોરવાનું દેક રૂપ છે જે ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'શેરવો' શબ્દ છે.

ખુગસાન અને તુક્ટાનમાં અસરથી અમુક ગામોમાં અવાડિયામાં એક કે બે વાગ બગરો ભગતા આપ્યા છે આસપાસના ગામોમાંથી લોકો ઘોડા ગધેડા વગેરે ઉપર કે પગપાળા સવારે વહેવા જિંડી ત્યાં આવે છે, જન વરો, અનાજ ધધાદારી લોકોએ મનાવેલી વસ્તુઓ, ફળફળાદિ વગેરે માવના વિનિમય અને વેચાણ ત્યાં થાય છે બગરના દિવસે કોઈ વ્યક્તિ પોતાના ધંધી નીકરો અને સામે કોઈ બગરથી આવતી વ્યક્તિને પૂછે “શું બગર છે બગરની ?” તો જવાબ મળે કે “જાઓ, જાઓ, ગરમ કે” ગોડુ થઈ ગયું હોય તો કહે “વટવાની તૈયારી છે” કોઈ કહે “મગર તેજ છે,” કોઈ કહે “બગર નરમ છે” ફારસીમાં બગરને ભગતા આના રૂક પ્રયોગ નહીં છે

ગુજરાતમાં જ્યાં મુસન્માન મુનતાન યા ઉમગવે સ્થળ વસાવેલું હોય ત્યાં પણ મગર ભરાવાનો ગિવાજ તેણે ચાતુર્યો હતો તે ઉપરથી બીજા અંગ્રેજોએ પણ દાખલ થયેનો

મગર ભગવાનું તો મુસન્માનોના આગમન અગાઉ પણ અહીં ચાતુર્યે કરે પગલું મુસન્માનો સાથે જ્યાં જ્યાં સબધ છે ત્યાં એ માટે ફારસી શબ્દ ‘બગર’ વપરાય છે, ‘હાટ’ વપરાતું નથી ?

૧ શુક્રવારનો દિવસ મુસન્માનોનો ફરીનો દિવસ હોવાથી તેમજ તે દિવસે જુમા મસ્જિદમાં નમાજ પઢવાને લોકો ભેગા થતા હોવાથી જૂના વખતથી શુક્રવારના સુલતાનોના સમયમાં અમદાવાદ શહેરમાં ભદ્રની દરવાજાની સામે નહુ ફરવાજ કુધીના રસ્તા પર શુક્રવારી બગરે ભરાતું હતું તે દિવસે આસપાસના દસ દસ પદર પદર ગેસ ફૂરના કસબા અને ગામડાઓમાંથી લોકો આવતા અને માનતું વેચાણ સાટાણ કરતા એ સાથે જુમાની નમાજ પઢવામાં પણ તેઓ દાખલ થઈ જતા આ રિવાજ ઔર ખજેબના સમય સુધી ચાલુ હતો તે વખતે એક નાજિમ (ચર્ચર્)ના અધિકાર દરમિયાન કોઈ અમુક કારણને લઈને એ બગર મગરવારે (કે જે પણ ફરીનો દિવસ હતો) ધરવાનું નહીં થયું મુસન્માનોને નમાજ માટે ભેગા તો થતું જ પડે એ વાત ધ્યાનમાં લઈ નાજિમના નામજ અન્દુલ્હમીદખાને (હિ રા ૧૧૩)

વળી ગુજરાતી બાણમાં પણ ઉપગના જેવા રૂઢ પ્રયોગ પ્રચલિત પામ્યા છે તે પણ ફારસી ઉપરથી મુસનમાનોના બળગને લઈને જ હશે.

તે ઉપગત નોધયુક્ત એ છે કે ગુજરાતીમાં જે ‘ગુજરી’ શબ્દ પ્રચલિત છે તે ફારસી ગુજર (અર્થાત્ રસ્તો) ઉપરથી છે જેનો અર્થ ‘બજારના સ્થાની બાજુએ પાછના પહોરે વેચનારા આવીને ખેસી લાય છે તે જગ્યા’ એવો થાય છે.

ખિરજ (અ).—એ ફારસી શબ્દ પિરિજનું અગ્રીમશ્ચ છે ફારસીમાં એનો અર્થ ‘ઝોખા’ થાય છે ગુજરાતીમાં એ ધી અને ખાંડમાં ગંધેના ઝોખા માટે જ ખાસ મર્યાદિત અર્થમાં વપરાય છે.

જુરખો.—એ અરબી શબ્દ જુર્ખ ઉપરથી છે માથાથી પગ સુધી આપુ શરીર દઢાઈ લાય એવા એક પ્રકારના સીવેના વસ્ત્રનું એ નામ છે ભારતમાં એ વસ્ત્ર સાથે શબ્દ આ થો અને ગુજરાતમાં ઉચ્ચારમાં પરિવર્તન સાથે ‘જુખો’ શબ્દ પ્રચલિત પામ્યો. મુસનમાનોના આગમન પછી ઘણું કરીને જુખા ઉપરથી મૂમટાનો ગિવાજ પણ દેગેર આનું થયો તે આજ પર્વત છે.

એસિતમ.—ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ખુફા થાય છે, પરંતુ ફારસીમાં એ અર્થમાં એ વપરાતો નથી, ફારસીમાં જ અથવા જે એટને ‘સાથે’ અને સિતમ એટને ‘જુનમ છે એ ગીતે આખા શબ્દનો અર્થ ‘જુનમથી’ યા ‘જુનમ વડે’ એવો થાય છે એ ઉપરથી એ ઉચ્ચારમાં પરિવર્તન પામી બન્યો હોય તેમ સજાવે છે. મીઠા એક સજાવના ચેત્તર ઉપરથી હોય એવી છે, જે ચેશ (વધારે)નું વૃત્તના દર્શાવનાનું રૂપ છે અને અધિકતા સૂચવે છે.

ઈ સ. ૧૭૧૭ પર્વત) સાક વરસ મુખી જે દિવાન આદુ દત્તો તબાવ કરી મ બગવારને જાહેર મુકવારનો દિવસ ન મળે નહીં કર્યા.

[મિરાતે અદ્મદી બા ૨, ૪ ૧૩ (ફારસી)]

એ દિવાન આજ પર્વત આદુ છે, પાદ સ્થળ જાહેરાતુ છે

મજદૂર:—અરબી મજ્જૂર ‘આગળ જણાવેલું’ અર્થમાં વિશેષણ તરીકે વપરાય છે. ગુજરાતીમાં એ ‘હેવાલ’ ‘હકીકત’ એવા અર્થમાં નામ તરીકે વપરાય છે.

મજલ:—અરબીમાં શબ્દ મન્જિલ છે જેનો અર્થ ‘મુસાફરીમાં’ ‘ઝિતરવાની જગ્યા’ ‘પકાવ’ ‘ઘર’ એવો થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘એક દિવસની મુસાફરી’ ‘સામાન્ય ટપ્પો’ યા ‘મુસાફરી’ થાય છે.

મજલો:—અરબીમાં મન્જિલહ છે જેનો અર્થ ‘ઝિતરવાની જગ્યા’ ‘મકાન’ એવો થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘માળ’ ‘મેડો’ એવો થાય છે.

મહાવરો:—મૂળ અરબીમાં મુહાવરહ શબ્દ છે. અરબી-ફારસીમાં એનો અર્થ ‘વાતચીત’ ‘તેમજ’ ‘રૂઢિપ્રયોગ’ થાય છે. ઉર્દૂમાં એ ઉપરાંત ‘અબ્યાસ’ ‘વહીવટ’ ‘આદુ કામ’ ‘ટેવ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે અને ગુજરાતીમાં પણ આ પાછલા અર્થમાં એનો ઉપયોગ થાય છે.

મંડીલ કે મંદીલ:—અરબીમાં એનો ઉચ્ચાર મિન્દીલ થાય છે અને અર્થ ‘રૂમાલ’ ‘ટુવાલ’ એવો થાય છે. ફારસીમાં પણ એ જ ઉચ્ચાર રહે છે અને અર્થ ‘રૂમાલ’ ‘પાથડી’ ‘કેડે બાંધવાનું લુગડું’ એવો થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘કસબી બારીક વણાટની પાથડી કે ફેટો’ એવો થાય છે.

માતબર:—અરબીમાં મુત્તાતબર છે. એનો અર્થ ‘જેનામાં લોકો વિશ્વાસ કરે એવો વિશ્વાસ’ થાય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ ‘ધીમત’ ‘બળવાન’ ‘સમૃદ્ધ’ થાય છે.

મિજબાની:—મૂળ એ ફારસી મેજ (મેજ) ઉપરથી બન્યો છે. એનો અર્થ ‘જમવા માટે પાથરવામાં આવતું કપડું’ હતો. પછીથી ટેબલ ઉપર લોકો જમવા લાગ્યા તેથી ‘મેજ’નો અર્થ ‘ટેબલ’ થયો. જમે ઉપરથી ફારસીમાં મેજવાન (મહેમાનગીરી કરનાર) શબ્દ છે.

એ ઉપરથી ભાવનાયક નામ મેજ્જાની છે જે ઉપરથી 'મિજ્જાની' નો ગુજરાતીમાં થયો ઉપયોગ થાય છે.

મિનારો. —અગતીમાં મૂળ મનાર છે એમાં મરઘાસૂચક પૂર્વગો છે અને નૂરન નો અર્થ 'રોશન થવું' 'અકાશ આપવો' છે આ ઉપરથી 'પ્રગટાની જગ્યા' એવો મનારનો અર્થ થાય છે એ જગી જગ્યા હોય કે જ્યાં દીવો સગાવવામાં આવે છે મોગી મસ્જિદોમાં જોયા થાત્યા નાજૂ ઉપર ગમ્બવામાં આવતા જે ઉપર ગરે દીવા સગાવવામાં આવતા મોટા કપાડિડની મસ્જિદોમાં આજ પર્વત એ જોવામાં આવે છે એ ઉપરથી મિનાગનો અર્થ 'દીવાદાડી' પણ થાય છે મસ્જિદોમાં જોયો વૃમ્મટ હોય છે જ્યાંથી નમાઝ માટે અઝાન પોકાવામાં આવે છે તેને 'મિનાગ' કહે છે એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં થાકના આકારના એકે જાતના બાધકામને 'મિનારો' નામથી જોળખવામાં આવે છે.

મિત્રી. —જે મૂળ 'મિત્ર' ઉપરથી છે જે એક જાતનું હથિયાર, સાધન હોય છે અરબી સત્ર એટલે 'લીંગ' ઉપરથી એ શબ્દ બન્યો છે એ સાધનથી લીંગો સીધી કરવામાં આવે છે પોથીઓ લખાય ત્યારે એક જગ્યા કાગળ ઉપર માપીને દોરીઓ સમાતર બાધેની હોય તે ઉપર વખવાનો કાગળ મૂકી લીંગો ઉપસાવવામાં આવતી હતી સમારતોમાં દીવાનોનું સીવાપણું નક્કી કરવા માટે જે સાધનનો ઉપયોગ કરતા તે પણ 'મિત્ર' કહેવાતો એ ઉપરથી જે એનો ઉપયોગ કરે તે હિંદુસ્તાનીમાં 'મિત્રી' કહેવાયો એ શબ્દ હવે સામાન્ય રીતે ગુજરાતીમાં 'સુધાર' 'કાઠિયા' 'લુદાર' વગેરે માટે વપરાય છે એ લોકા હમેશાં સીધી લીંગ માટે દોરીનો ઉપયોગ કરે છે.

મુન્દમો } —અગતીમાં એ મુન્દમદ છે જેનો અર્થ 'આગળ
મુન્દમો }

કરેલું,' 'આગળ કરેલી વસ્તુ' થાય છે. અરબી-ફારસીમાં એના ઘણા અર્થ થાય છે; જેમકે 'આગળ જનાર' 'લશ્કરની આગળ ચાલનારી ઢુકડી' 'દાખાઓ' 'કેસ' વગેરે; પરંતુ ગુજરાતીમાં એ કોર્ટના દાવાના અર્થમાં જ વપરાય છે.

મુર્ગિ:—ફારસી (મુર્ગ)માં એનો અર્થ 'પક્ષી' થાય છે. એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં નર જાતિ માટે 'મરધા' અને નારી જાતિ માટે 'મરધી' શબ્દો ફૂકડા માટે જ મર્યાદિત અર્થમાં વપરાય છે. ઉર્દૂમાં પણ એ જ રીતે એ વપરાય છે.

મુથરકો:—એ તુર્કી શબ્દ મુચ્છલ્કહ ઉપરથી છે. ફારસીમાં એનો અર્થ 'પ્રતિષ્ઠાપત્ર જેમાં બાવિખ્યમાં કોઈ અયોગ્ય કામ ન કરવા તથા કોઈ કરાવેલ વખતે અદાલતમાં ઉપરિચિત હોવાની બાહેધરી ગુનેહગાર તરફથી આપવામાં આવે છે તે' થાય છે. 'ફરીને કરું' અથવા મુદતે હાજર ન થાઉં તો જે દંડ કે શિક્ષા થાય તે ભોગવું' એવો ગુનેગારે કરી આપવાનો લેખ એમાં હોય છે. ગુજરાતીમાં એનો અર્થ (ગુનેગારનું) 'જામીનખત' થાય છે.

મુસલમાન:—મૂળ અરબી શબ્દ મુસ્લિમ છે. એવું ફારસી બહુવચન મુસ્લિમાન છે. એ શબ્દ મુસલમાન ઉચ્ચાર સાથે ફારસીમાં પણ એકવચનમાં વપરાય છે. તે ઉપરથી ઉર્દૂ તેમજ ગુજરાતીમાં પણ એ રીતે જ એનો ઉપયોગ થાય છે.

મોજી } :—મૂળ શબ્દ મોજહ છે. એનો અર્થ કપડાંના એક મોજડી } જાતના જોડા થાય છે. વરરાજાને જે પગરખું પહેરવામાં આવે છે તે કપડાંનું હોય છે. તેથી તેને 'મોજડી' કહે છે અને તે ઉપરથી નાના ધાટના ચામડાના જોડા પણ 'મોજડી' કહેવાય છે. હાથ પગનાં ગૂચેલાં ઢાંકણને મોજહ ઉપરથી એકવચનમાં 'મોજી' અને બહુ વચનમાં 'મોજો' કહે છે.

મોસલ:—અરબી મોસલિલ ઉપરથી છે. એનો અર્થ ‘ઉધરાવનાર’ થાય છે. ‘એક મોડું’ રાત્રી નાના રાત્રી ઉપર જેની સાથે હુકમ મોડેલે તે વ્યક્તિ’ એવો ‘મોસલ’નો ખાસ અર્થ ગુજરાતીમાં છે; તેનો ખર્ચ નાના રાત્રી ઉપર થકે છે.

રૂમાલ:—જે અર્થમાં એ શબ્દ ગુજરાતમાં બોલાય છે પા લખાય છે તે અર્થમાં હિંદમાં જ વપરાતો હતો. ફારસીમાં એ માટે ક્ષ્માક શબ્દ છે, પરંતુ હવે ત્યાં પણ અહીં જે અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં ક્ષમાલ શબ્દ વપરાવા લાગ્યો છે.

રોજગાર:—એનો ઉચ્ચાર રોજગાર છે અને અર્થ ‘દુનિયા’ ‘સમય’ એવા થાય છે. ગુજરાતીમાં એ નોકરી ધંધાના અર્થમાં વપરાય છે. ઉર્દૂ મારફત એ ગુજરાતીમાં આગ્યો છે.

રોશન, રોશની, રોશનાઈ:—ફારસીમાં ‘રોશન’ના અર્થ ‘પ્રકાશિત’ ‘અમશદાર’ ‘વિદિત’ ‘પ્રકટ’ ‘જાહેર’ એવા થાય છે. ગુજરાતીમાં પણ એ એ જ અર્થમાં વપરાય છે. એ શબ્દ ઉપરથી ફારસીમાં લાવવાયક નામ ‘રોશની’ છે જેનો અર્થ ‘પ્રકાશ’ ‘અજવાળું’ ‘જ્યોત’ ‘તેજ’ છે, પરંતુ ઉર્દૂ અને ગુજરાતીમાં તે ખાસ કરીને ‘દીપમાળાનો પ્રકાશ’ ‘ધણી દીવાઓનો પ્રકાશ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે; જે કે ફારસીમાં જે અર્થમાં એ વપરાય છે તેમાં પણ સામાન્ય રીતે એનો ઉપયોગ થાય છે.

‘રોશનાઈ’ એ ‘રોશન’ ઉપરથી ભારતમાં જાનેસો ફારસી શબ્દ છે. એનો અર્થ ‘પ્રકાશ’ થાય છે, પરંતુ ઉર્દૂમાં અને તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં એ ‘લખવાની સાદી’ના અર્થમાં વપરાય છે. ગુજરાતીમાં ‘રૂશનાઈ’ ઉચ્ચાર પણ પ્રચલિત છે.

૧ એ અર્થમાં વૈષ્ણવ સપ્રદાયમાં ‘રોશની’ અને ‘રોશનાઈ’ કે ‘રૂશનાઈ’ શબ્દો જલ સામાન્ય છે.

લાલ —મૂળ ફારસી શબ્દ છે એનું મુઅર્જન એટલે કે અરબીમાં બનેલું રૂપ લઘુલ છે એ ગતા રગતુ એક પ્રત્યયનું પ્રસિદ્ધ રત્ન એટલે કે ‘માણેડ’ છે ગુજરાતીમાં એ ‘લાલ’ શબ્દ ‘માણેડ રગતુ’ એટલે કે ‘રાતુ’ના અર્થમાં વિશેષજી તરીકે વપરાય છે

વરખ —અરબી—ફારસી વસ્ક (અર્થાત્ ‘ચોપડીનું પાતુ’ ‘પાતરુ’) ઉપરથી ગુજરાતીમાં પરિવર્તિત થયેલો એ ઉચ્ચાર છે અને ગુજરાતીમાં એ ‘સોનાના તેમજ રૂપાના પાતળા પતરા’ ના અર્થમાં વપરાય છે

વિલાયત —ફારસીમાં એનો અર્થ ‘રાજ્ય,’ ‘દેસ્તી,’ ‘ગવર્નરનો હોદ્દો’ ‘દેશ’ થાય છે મોગલ સમયમાં ઈંગ્લીશો ઇરાનથી આવતા ત્યારે ‘અમે વિલાયતથી આવ્યા’ એમ કહેતા એમાં કહેવાનો ભાવાર્થ પોતાના દેશમાંથી આવ્યાનો ગહેતો તે ઉપરથી અંગ્રેજો માટે પણ એ શબ્દ એ અર્થમાં ચાલુ રહ્યો અને પશ્ચિમમાં ગુજરાતીમાં વિલાયતનો અર્થ ‘હજીરે’ દરવાખા આવે છે મૂળ ‘વિનાયત’નો અર્થ ‘અદેશ’ છે પણ ગુજરાતીમાં ‘વિનાયતી’ ‘પરદેશી’ અર્થમાં વપરાવા લાગ્યો જેમકે ‘વિનાયતી માલ’ સૌ કોઈ સમજે છે

વીસા —એ મૂળ ફારસી ‘વીમ’ (۱۳) ઉપરથી છે એ દપાનની નવી રીત હતી ‘લુગાતે ફિગારી’ નામના ફારસી શબ્દકોશમાં વીમહ ના અર્થ માટે જણાવવામાં આવ્યું છે કે વીમહ શબ્દ ચોર ટાંટના બપોને લઈને શાહુદાગને માનના ચેકડા પેસા પડેલા નાને જે કંઈ મહેસૂન આપવામાં આવે અને તે તેનો જીર્મદાર ગહે એ રીત માટે વપરાય છે વીમહ ઉપરથી ગુજરાતીમાં ‘વીમો’ શબ્દ છે

શરખત —અરબી ફારસીમાં એનો અર્થ ‘કોઈ પણ પીણું’ યા ‘પીવાની વસ્તુ’ થાય છે ગુજરાતીમાં વીણુ નાગગી વગેરે ફળોનો રસ સાફ આ વર્ગેના પ્રવાહી સાથે મેળવીને મનાવેલી વસ્તુને જ ‘શરખત’ કહેવામાં આવે છે

શરાબ—મુગ અરબીમાં એનો અર્થ ‘ખીવાની વસ્તુ’ યા ‘પ્રવાદી પીણું’ થાય છે. ફારસીમાં એનો અર્થ ‘મદ્ય’ થયો. તે ઉપરથી ગુજરાતીમાં પણ ‘મદ્ય’ અર્થમાં એ વપરાય છે.

શાહુ—ઈરાનમાં શાહો અતિ દાઢથી રહેતા. પાદશાહો માટે ખુબ જ શાન અને શોકતવાણું રહેતું, તેથી દાઢી પણ વસ્તુની મહત્તા અને મોટાઈ વધારવા તેના નામની વ્યાગળ ‘શાહ’ મૂકવાની પદ્ધતિ પડી ગઈ હતી; જેમકે ‘શાહરાહ’ ‘શાહબન’ વગેરે. વગેરે એક વખત જહાંગીર કાબુલમાં હતો ત્યારે એક દેકાણે ઉત્તમ પ્રકારનાં આલૂ તેની નજરે પડ્યાં. જેઈને ખુશ થઈ તેણે નામ તેણે ‘શાહઆલૂ’ આપ્યું.^૧

શાહી—એ ‘શાહ’ ઉપરથી ફારસીમાં સંબંધદર્શક વિશેષણ છે. એ આ શબ્દ ઉપરથી ગુજરાતીમાં વપરાય છે; એનો અર્થ ‘શાહ સંબંધી’ ‘સામ્રાજ્યને લગતું’ થાય છે. એનો એક બીજો અર્થ પણ ગુજરાતીમાં થાય છે. ફારસીમાં સિયાહી (અર્થાત ‘કાળાશ’) શબ્દ છે. તેનો ઉચ્ચાર ગુજરાતીમાં ‘શાહી’માં પરિવર્તન પામીને જેને લખવાની રીતનાઈ કહેવામાં આવે છે તે અર્થમાં તે વપરાય છે. અગાઉ સામાન્ય રીતે કાળી રોશનાઈનો ઉપયોગ થતો. તે માટે ‘સિયાહી’ ઉપરથી ‘શાહી’ શબ્દ લેકોને મોઢે ચડી ગયો હતો. પછી તે નીચી લાલ વગેરે વિવિધ રંગોની પણ બની, પરંતુ તે સર્વ માટે અગાઉનો પ્રચલિત થયેલો શબ્દ ‘શાહી’ જ કાયમ રહ્યો.

સહી—અરબી શબ્દ સહીહ (અર્થાત ‘ખરું’) છે. વાજબી રીતે લખાયેલી બાબત ઉપર તેમ કરાવનારનું નામ લખવામાં આવે છે. તે ઉપરથી ‘સહી’ શબ્દ ગુજરાતીમાં ‘હસ્તાક્ષર’ યા ‘મતું’ના અર્થમાં વપરાય છે.

૧ ગુજરાતીમાં અટક તરીકે જે ‘શાહ’ અથવા ‘શાહ’ આવે છે તે સંસ્કૃત ‘સાધુ’ (એટલે કે ‘વેપારી’ યા ‘વાણિયા’) ઉપરથી છે.

સાહેબ:—અરબીમાં એનો અર્થ 'સાથી' થાય છે. ફારસીમાં એનો અર્થ 'માલિક' થયો. તે પછી સંબોધન માટે એ માનવાચક શબ્દ બન્યો; જેમકે અમીર સાહેબ, મિર્જાસાહેબ વગેરે.

ઈરાની લોકો ધણા વિનયી હોય છે. મહેમાનગીરીમાં એમની તોલે કોઈ પ્રજા ભાગ્યેજ આવી શકે. એમના સાહિત્યના અભ્યાસથી ગુજરાતીમાં વિનયના ધણા શબ્દો દાખલ થયા. 'શરીફ'નો તો સાધારણ ઉપયોગ થાય છે, પરંતુ આદરાર્થે જાલુવચનમાં બકિતવાચક અને અધિકારવાચક નામ પછી 'સાહેબ'નો ઉપયોગ ધણો જ સામાન્ય થઈ ગયો છે; જેમકે શાસ્ત્રી હોય તો 'શાસ્ત્રી સાહેબ', પંડિત હોય તો 'પંડિત સાહેબ' વગેરે વગેરે. ખુદ સસ્કૃતના કેટલાક પંડિતો પણ સામા જાહેશ્વર શેઠને સંબોધતાં 'સાહેબ' જ શબ્દથી નવાજે છે.

મહારાજની સાથે તો સાહેબનો ઉપયોગ ઉપરનાં કારણોને લઈને થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ અરબી સાહિત્ય (સાહિબ ઉપરથી નારી જાતિનો શબ્દ) વાપરવાને બદલે ગુજરાતીમાં મહારાણી સાથે 'સાહેબ'નો જ ઉપયોગ થાય છે અને તે જ પ્રમાણે 'મેમ સાહેબ' પણ બોલાય છે. વળી સૌરાષ્ટ્રમાં તો કેટલાક દોકોર કુટુંબોમાં સ્ત્રી સર્ગા વહાલાના શબ્દો સાથે પણ 'સાહેબ' શબ્દ બહુમાન દાખવવાને જોડી દેવામાં આવે છે; જેમકે 'મા સાહેબ', 'ભાણી સાહેબ', 'મામી સાહેબ' વગેરે.

ધધાનાં નામોની સાથે પણ એ શબ્દ સંયુક્ત થાય છે; જેમકે માસ્ટર સાહેબ, દાક્ટર સાહેબ વગેરે અંગ્રેજી શબ્દોમાં અમલદારોને સંબોધતાં અથવા તેમના વિશે વાતો કરતાં હોદ્દાના નામ સાથે આ માનવાચક શબ્દ વપરાવા લાગ્યો; જેમકે પ્રિન્સિપાલ સાહેબ, કલેક્ટર સાહેબ, મામલતદાર સાહેબ વગેરે. એ તો દીક, પરંતુ એ સખ્ટે હિંદુ ધર્મમાં પણ પગ પેસારો કર્યો છે મુરતથી દસ માઇલ દૂર બીમપોર^૧ ગામમાં

૧ ભાદરવા સુદ ચૌદસી તેમજ આષાઢ મહિનાના દરેક રાત્રિવારે મુરતના લોકો મુરતીઓ તથા આજીઆજીના લોકો ત્યાં જાય છે. આજાડ એકા નામની

ફારસી શાબર હાફિઝ (મૃ. ઈ. સ. ૧૩૮૯) તેની એક મશહૂર ગઝલમાં એ શબ્દ 'કાળા' અર્થમાં વાપરે છે.

બગર ઔ તુકે શીરાઝી 'બદસ્ત બારદ દિલે મારા ।

બસાલે હિદુયશ વક્ષમ સમરકંદો સુઝારા રા ॥

[જો પેલી શીરાઝી તુકે (માથક) મારું દિલ છતી દે તો હું સમરકંદ અને સુખારા તેના ગાલના કાળા તલને ખાતર સમર્પી દઉં.]

ફારસીમાં 'હિંદુ'નો અર્થ 'ગુલામ' પણ થાય છે અને એ અર્થ-માંથી જ એના અર્થના અધઃપતનની પ્રક્રિયા સમજી શકાય છે. એમ જણાય છે કે ઈરાની મુસલમાનો સીમાડા ઉપરના લૂંટ કરનારા અથવા લડાઈમાં પકડાયેલા હિંદુઓને ગુલામ તરીકે પોતાના દેશમાં વેચતા હશે. આ ગુલામોને તેઓએ કાળા અને ચોર કલા હશે. ગુલામી-માં પડેલા માણસો એવા થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે. બીજી મંભાવના એ પણ છે કે આપણા દેશના કિનારા ઉપર ચાંચિયામીરીનું પ્રમાણ ધણું હતું. પરિણામે અરબ અને ઈરાની વેપારીઓ ધણા હુગન પરેશાન થતા હતા. તેથી ડાકે શબ્દ 'હિંદુ' માટે આરોપાયો હોય એમ પણ બને.

એક જ સીમાડાવાળા ભાગોમાં લોકોમાં એકબીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને રખડાં હોય છે. તે પણ આ અર્થના અધઃપતનનું કારણ હોય. બાકી રીતે એ શબ્દ ખરાબ અર્થમાં વ્યંજક થયો, પણ મુસલમાન રાજ્ય હિંદમાં થયું અને ત્યાંના હાકિમો અહીંની પ્રજાના કોંચા વર્ગના પરિચયમાં આવ્યા તે પછી પાછો આ શબ્દ સામાન્ય કોમવાચક થયો. તેમાં 'હિંદ' દેશનું જ નામ છે અને એવી રીતે 'હિંદુ' શબ્દ વપરાયો છે. હિંદુઓએ એ શબ્દ અપનાવ્યો પછી તિરસ્કારની વ્યંજના એમાં રહી નથી.

મુસલમાનો અહીં આવ્યા ત્યારે તેમણે આ દેશની ભાષાને 'દિલી' કે

‘હિંદવી’^૧ કહી મલેકે મોહમ્મદ જયસીએ ‘પદ્માવત’^૨ માં ‘હિંદવી’ નો ઉપયોગ બગાવર કર્યો છે —

તુર્કો અરવી હિન્દવી માયા જેતી બાહો ।

જામે મારણ પ્રેમ કા સવે સરાહે તારી ॥

સામાન્ય રીતે ‘હિંદી’ નો ઉપયોગ ‘હિંદનો રહેવાસી’ અથવા ‘હિંદની ભાષા’ના અર્થમાં થાય છે એ ભાષા અમુક સ્વરૂપમાં રૂપાંતરે તેમજ ખરીબોલી નામથી પણ ઓળખાતી હતી, પરંતુ કહેવાય છે કે શાહ-આલમ પહેલાં કાઠિ અને ચોકસણે ઉર્દૂ નામથી ઓળખતું ન હતું. અદારમી અને ઓળણીસમી સદીમાં અગ્રેનેએ ઉર્દૂભાષા તરફ બગાવર ધ્યાન આપ્યું અને એનું નામ ‘હિંદુસ્તાની’^૩ ગણ્યું.

હિન્દસહ શબ્દ ફારસી-અરબીમાં ભૂમિતિ અને એન્જિનિયરિંગ માટે વપરાય છે. એ હિન્દનું (સ. સિન્ધુનંજ) ઉપરથી છે. જા નો અર્થ જન્મેલું છે તેથી આખા શબ્દનો અર્થ ‘હિંદમાં જન્મેલું’ થાય છે અને અરબીમાં ફાલ (જ માટે) વર્ણ અને જ (જ માટે) વર્ણ એક શબ્દમાં પાસે પામે આવના ઉચ્ચાર કાઢવામાં મુશ્કેલી હોવાથી જે નો ઉચ્ચાર સીન (જ માટે) મા બદલવામાં આવ્યો. પશ્ચિમમાં શબ્દ હિન્દસા થયો અને આખરે અરબોની રીતનો હિન્દસહ થયો.^૪

૧ ‘હેરાત’ને લગત ‘હરૂવી’ તેમ હિંદને લગત ‘હિંદવી’ ફારસીમાં પ્રચલિત છે તે ઉપરાંત એજ અર્થમાં ‘હિંદી’ પણ વપરાય છે, જેમકે હિંદની તરવાર માટે તેને હિંદી નો ઉપયોગ થાય છે.

૨ લખવાની રાવ્યાત ઈ. સ. ૧૫૪૧

૩ એ શબ્દ પ્રથમ ઈ. સ. ૧૭૮૭માં ડૉ. ગિલ્કિસ્ટે વાપર્યો હતો.

૪ આકકડા મૂળ ભારતના હતા. તે અરબસ્તાનમાં પ્રવ્રતિ કરી યુરોપમાં ગયા હતા અને તેથી યુરોપમાં અને પછી પશ્ચિમની દુનિયામાં એ એરેબિક આકકડા તરીકે ઓળખાયા. અગ્રેજી ભાષામાં જે આકકડ આપણે વાપરીએ છીએ તે એજ છે.

દનુમાન જે તે ' બીમગોરિયા દનુમાન ' મળી ' બીમપાગિયા સાહેબ મહેંગાન ' બન્યા છે વળી સુગ્ગ મહેંગાં એ પાતાન દનુમાન છે જે ' પાતાળી માહેન ' મહેંગા છે તે ઉપરાંત જોનામાં પણ માનનીય અને પૂત્તીય નિજિઓને માહેન સાથે સંબોધવામાં આવે છે, જેમકે જોન માધુઓને ' મહાગજ સાહેન 'થી સંબોધન કરવામાં આવે છે

હમામ — મળ અગ્ની ગન્ધ દમ્મામ (ગન્ધ પાણીથી નાદવાની જગ્યા) જે જે દમ્મામ (ગન્ધ યતુ) ઉપરથી છે વળી અગ્નીમા દમ્મામનો અર્થ ' ગળામા પટાવાળુ કોઈ પણ પદ્ધતી ' થાય છે, જેવું કે ' દમ્મામ ' ગુજરાતીમા દમ્મામ ઉચ્ચાર નેબદને ' દમામ ' કરનામા આવે છે અને તે મજદૂ પહોંતી અર્થ (' રનાનાગાર)માં વપરાય છે દમામ ઈગિનની એ ખાસિયત છે અને મોજા આ જીવનનું એ આવશ્યક અંગ છે ત્યાં જાદુ દમામખાનાં હોય છે અને તેમાં મોટા ઓગળ હોય છે ધુમ્મટ અને તીવાલો ઉપર વિવિધ ચિત્રો વગેરે સુદર દશ્ય હોય છે તેમની સાધારી પણ આગેઅની દૃષ્ટિએ હોય છે

ભારતમાં ઈગિની રીતના દમામનો વિચાર અકમળના સમયમાં અબ્દુરહીમ ખાનખાનાને (યુ. ઈ. સ. ૧૬૦૭) ચાતુ કરો હતો ગુજરાતમાં પણ તેને તેની શરૂઆત કરી હતી.

હરકેત — અગ્ની કાગસીમા એનો અર્થ ' હિલચાલ ' થાય છે ગુજરાતીમાં એ ' અચળ ' અર્થમાં સામાન્ય રીતે અને ' મહેંગા ના અર્થમાં પ્રચલિત વપરાય છે

હિંદ, હિંદુ અને હિંદી — આ ત્રણે શબ્દો આપણા દેશને લાગુ પાડવામાં આવે છે, પરંતુ એ પગેથી શબ્દો છે અને પછીથી

એક બળદની ઠમણી જેવી નાની ખાસ ગાદીઓમા તેઓ જતા તે પછીથી વિદેશિયા કે સમસમ પાલ વપરાતા અને હવે મોટેરો જાય છે થી કનૈયાલાલ મુનશી ' વેરની વસૂલાત મા " કહોગ જેટલો એકો અને બકરી જેવો બળદિયા એક હાસ્યરસિક વર્ણન મજદૂર એકા વિરો કરે ■

આપણી ભાષામાં ૩૬ થયેલા છે. જર્મની વિશે પણ આમ જ થયેલું છે. 'જર્મન' અને 'જર્મની' શબ્દો જર્મન શબ્દો નથી.

'હિંદ' જમિનો સૌથી 'પુગલો' ઉલ્લેખ મારા ખાન્ડાદ (ઈ. સ. ૫૦૫-૫૮૫) ના શિક્ષાલેખોમાં ઉલ્લેખ થયેલો જણાય છે. ત્યાં 'હિંદુ' (દેશ) શબ્દ સિંધુ પ્રદેશ માટે વપરાયેલો છે.^૧ સંસ્કૃત 'સ' અવસ્થામાં હ છે તેથી તે હ થયો છે. એનો એ શબ્દ અલ્પનીરની (મ. ૧૦૪૮) તેના પુસ્તક કિતાબુલ્લહ માં આખા ભારત માટે વાપરે છે.

ફારસી સાહિત્યના મધ્યકાળમાં આ શબ્દના અર્થનું અધઃપતન થયું; જોકે નિઝામી મન્જવી (મ. ઈ. સ. ૧૨૦૩) નામનો ઈરાનનો ફારસી શાયર 'દક્ત પૈદર'^૨ નામની તેની મસ્નવી (મદ્રાસ)માં બહેરામ ગોર માટે મહેલ બાંધવાનો કાન્દાકદ જેને આપનામાં આવ્યો હતો તે સિમનાર નામના ફારીશ્તી કાબેલિયતનો ખ્યાલ આપનાં નીચેની શ્લોકો છે તેમાં 'હિંદ' ડાકુના અર્થમાં તેણે વાપર્યો છે:—

હમિયો હિંદુવાને^૩ વીશમે જ.

ચીનિયો રીઝદ્દીને તીશમે અ ॥

[રામનો તેના ધધાના "ડાટ્ટો" છે. ચીની ભેટો તેના વાસતાથી પડેલા ટૂકડા પીચુનાગ છે અર્થાત્ રામન અને ચીની ફારી-ગો તેમની આગળ હિસાબમાં નથી.]

૧ પર્સિયોલી, હમદાન અને નકશે રુસ્તમના બિચારોની શિક્ષાલેખોમાં ઈરાનના નામો ગણાવવામાં આવ્યા છે તેમાં હિંદુ (દેશ) શબ્દ વપરાયેલો છે.

Select Inscriptions, Vol I (edited by D. C. Sircar)

૨ નવલકિશોર આશ્રિત, ૫-૧૯

૩ એમાં હિંદુવાન શબ્દ હિંદુ બહુવચન છે.

ફારસી શાબર હાફિઝ (મૃ. ઈ. સ. ૧૩૮૯) તેની એક મશહૂર ગઝલમાં એ શબ્દ ' કાળા ' અર્થમાં વાપરે છે

અમર હૈં તુઝે શીરાજી બદસ્ત આરદ દિલે મારા ।
પચાલે હિંદુવરા વક્ષમ સમરુકદો સુહારા રા ॥

[જો પેલી શીરાઝી તુઝે (માથક) મારુ દિલ છતી લે તો હું સમરુકદ અને સુહારા તેના ગાલના કાળા તવને ખાતર સમર્પી દઉં]

ફારસીમાં ' હિંદુ ' નો અર્થ ' ગુલામ ' પણ થાય છે અને એ અર્થ- માંથી જ એના અર્થના અધ પતનની પ્રક્રિયા સમજી શકાય છે એમ જણાય છે કે ઈરાની મુસલમાનો સીમામાં ઉપરના લૂટ કરનારા અથવા લડાઈમાં પકડાયેલા હિંદુઓને ગુલામ તરીકે પોતાના દેશમાં વેચતા હશે આ ગુલામોને તેઓએ કાળા અને ચોર કલા હશે ગુલામી મા પડેલા માણસો એવા થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે બીજી મંભાવના એ પણ છે કે આપણા દેશના કિનારા ઉપર ચાચિયાગીરીનું પ્રમાણ થણું હતું પરિણામે અરબ અને ઈરાની વેપારીઓ થણા હેમન પરેશાન થતા હતા તેથી ઠાકે શબ્દ હિંદુ માટે આરોપાયો હોય એમ પણ બને.

એક જ સીમાડાવાળા જાગોમાં લોકોમાં એકબીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને સ્પર્ધા હોય છે તે પણ આ અર્થના અધ પતનનું કારણ હોય આની રીતે એ શબ્દ અગળ અર્થમાં વ્યવ્રજ થયો, પણ મુસલમાન રાજ્ય હિંદમાં થયું અને ત્યાંના હકિમે અહીંની પ્રજાના ઊંચા વર્ગના પરિચયમાં આવ્યા તે પછી પાછો આ શબ્દ સામાન્ય કામવાચક થયો તેમાં ' હિંદ ' દેશનું જ નામ છે અને એરી રીતે ' હિંદુ ' શબ્દ વપ ગયો છે હિંદુઓએ એ શબ્દ અપનાવ્યો પછી તિરસ્કારની અજના એમાં રહી નથી

મુસલમાનો અહીં આવ્યા ત્યારે તેમણે આ દેશની બાબતે ' હિંદી ' કે

‘હિંદવી’^૧ કહી મનેક મોહમ્મદ બખ્ષીએ ‘પચાવન’^૨ માં ‘હિંદવી’ નો ઉપયોગ બગાડર થયો છે —

તુર્કો અત્વી હિન્દવી ભાષા જેતી બાહો ।

જામે મારગ પ્રમ જા રાં મરાદૈં તાહી ॥

સામાન્ય રીતે ‘હિંદી’ નો ઉપયોગ ‘હિંદો ગૃહેવાસી’ અથવા ‘હિંદી ભાષા’ના અર્થમાં થાય છે એ ભાષા અમુક સ્વરૂપમાં રૂપાંતરે તેમજ ખડીમોલી નામથી પણ ઓળખાતી હતી પરંતુ કહેવાય છે કે સાદા આલમ પહેલાં દાઈ એને ચોક્કસપણે ઉર્દૂ નામથી ઓળખતું ન હતું અદામી અને ઓગણીસમી સદીમાં અંગ્રેજોએ ઉર્દૂભાષા તરફ મગામગ્યાત આપ્યું અને એનું નામ ‘હિંદુસ્તાની’ કે ગરબુ

હિન્દસદ શબ્દ ફારસી-અગ્નીમાં જ્વલિત અને એન્ડ્રિનિયર્ગિંગ માટે વપરાય છે એ હિન્દ (સ સિન્ડનજ) ઉપરથી છે જા નો અર્થ જન્મેયુ છે તેથી આખા શબ્દનો અર્થ ‘હિંદમાં જન્મેલું’ થાય છે અને અગ્નીમાં દાહ (દ માટે) વર્ણ અને જ (જ માટે) વર્ણ એક શબ્દમાં પામે પામે આવના ઉચ્ચાર કાદનામાં મુકેલી હોનાથી જ નો ઉચ્ચાર હીમ (સ માટે) માં મદનવામાં આ પેા પગિણામે શબ્દ હિન્દસા થયો અને આખરે અગ્નીની રીતનો હિન્દસદ થયો.^૪

૧ ‘હેગલ મે લગલ’ ‘હરૂલી તેમ હિંદને લગલ’ હિંદવી ફારસીમાં પ્રયોગાય છે

તે ઉપરાંત એ જ અર્થમાં ‘હિંદી’ પણ વપરાય છે જેમકે હિંદી તરવાર માટે લેગે હિંદી નો ઉપયોગ થાય છે

૨ લખવાની શરૂઆત ઈ સ. ૧૫૪૧

૩ એ શબ્દ પ્રથમ ઈ સ. ૧૭૮૭માં ડૉ. ગિલ્કિન્ડે વાપર્યો હતો.

૪ આકાદા મુજબ બારતના હતા તે ચારણસ્તાનમાં પ્રગતિ કરી યુરોપમાં ગયા હતા અને તેથી યુરોપમાં અને પછી પશ્ચિમની દુનિયામાં એ એરબિક આકાર તરીકે ઓળખાયા અંગ્રેજી ભાષામાં જે આકાર આપણે વાપરીએ છીએ તે એ જ છે

ટુકેટ:—એ અસર ચીની શબ્દ છે. એ Huo-Kuo અથવા Ho-Ko^૧ શબ્દ છે જેનો અર્થ 'સગદી' થાય છે. મુખ્ય પદ એમાં Kuo છે જેનો અર્થ 'રાંધવાનું વાસણ' થાય છે. કેટલાક શબ્દકોશોમાં એ Kwo પણ લખાયું છે. 'ક' નહિ બોલના ક ઉચ્ચાર તરફ ટુકેટનું વલણ વધારે હોય છે તેથી તેમણે Kwoનો ઉચ્ચાર કાઢ્યો. પહેલું પદ Huoનો અર્થ 'આગ' થાય છે જેનો ઉચ્ચાર કેટલાક શબ્દકોશોમાં Hwo યા Ho છે. ટુકેટમાં એ હુ થયો.

આ રીતે ચીની શબ્દ Huo-Kuo યા Hwo-Kwo યા Hoko ટુકેટમાં દુબદ્ધ થયું. સંસ્કૃતમાં એ સાધનનો ઉપયોગ ચીનમાં ખુશખોદાર અર્ક કાઢનારે કર્યો અને તે પછી તંબાકુ પીવાની ચૂંચી તરીકે એ વપરાયું ટુકેટ લેખકોએ ફારસીમાં પણ લખ્યું છે. આથી આ શબ્દ ફા.સીમાં વપરાવા લાગ્યો અને તે પછી અરબીમાં ગયો.^૨ અમેરિકામાંથી તંબાકુ તો સોળમી સદીમાં હિંદુસ્તાનમાં આવી. અફીણનો ઉપયોગ તે અઘાઉથી પણ ચાલુ હતો અને ખુશખોદાર અર્ક કાઢવાનું સાધન તો તે અઘાઉથી વપરાતું હતું^૩ પરંતુ ટુકેટનો રિવાજ ભારતમાં ઈ. સ. ૧૬૧૯ (હિ. સ ૧૦૨૯)માં જહાંગીરના સમયમાં શરૂ થયો.

કહેવતો

દુનિયાની દરેક ભાષામાં ઓછીવત્તી કહેવતો તો હોય છે. એ કહેવતો દાગ પ્રગળા અનુક્રમ અને ઝઠાપણ બહાર પડ્યા

૧ ચીનમાં તંબાકુ એક પ્રકારના નાના વાસણ મટિ એ શબ્દ વપરાય છે જેમાં વચ્ચે થોડા સ્થગતા કોણસાથી બરેલી નાની સગદી સખવામાં આવે છે જેને લઈને ખોરાક ગરમ રાખી રાકાય છે.

૨ શબ્દકોશોમાં સામાન્ય રીતે : એને અરબી ભાષાનો શબ્દ જણાવવામાં આવ્યો છે.

૩ Journal of the University of Bombay, 1949 September, p. 110

છે અને એમ માણ્યને મોટી બીજા માણ્યને મોટ એમ એમ જમાનાથી બીજા જમાનામાં વાગ્યા તરીકે ગણના આપ્યા છે તરીકે વખતે કે આમાન્ય નવલકામાં મોટી સિદ્ધાન્તો અમુકામુક ગીતે ગૂંટી દેવા હોય ત્યાં એ કહેવતો ઘણી કામ આપે છે “બોજનને માટે એમ નિમક તેમ મોતીને માટે કહેતી” હોય છે

ગુજરાતી ભાષામાં મહેનતોનો ભડોળ નાનોમનો નથી, બધે સાગ બાંધા છે એમાંની કેટલી કહેવતો ફાગમી ભાષામાંથી આવેલી છે અને કેટલી ફાગમી મહેનતોનો શબ્દશ અનુવાદ છે

દેવેલી કહેવતોમાં સામ્ય પણ હોય છે જેમકે ગુજરાતીમાં ‘એમો પેમાને વવારે’ અને માગસીમાં જર રા જર કશદ છે^૨ એમાં ફક્ત ભાષાનો જ ફર છે, પરંતુ અમુક કહેવતો અમુક દેશની ભાષાની જ હોઈ શકે એવી હોય છે ત્યાંના લોકો બીજા દેશમાં જઈ વસનાર

૧ જમશેદજી નસીવાનજી ખીલીત-કહેવત નાના ભા ૨, ૫ ૫૬

૨ જર રા જર કશદ । કહેવત વિશે ફાગમી શાપર નિઝામી અન્વયી (ઈ ૨ ૧૧૧ ૧૨૦૭) : પોતાના મહાકાવ્ય સિક્કાનામગિ બર્ગી (૬ ૧૬-૨૦ ફરીમી નેસ મુબઈ)માં એ એક તસિક વાત કહી છે તે આ છે એક બેકાત બટકાત પુરુષના હાથમાં એક દીનાર આવી તે વખતે કોઈપાસેથી સાબરોની વાત તેને માલ આવી ? પેસો પસાને અન બકાર બકારને બેચે છે દીનાર વગેરે દીનાર બેચવાને તે બાનર તરફ ધપડગો કાઢ્યેક કવરીનો ફૂકાને જઈ પહોંચ્યા ત્યાં તેને કઠી નહિ લેવેના એવા પેસા બેચા ત્યાં માટેડો કમલો બેચવાને તેણે પોતાની દીનાર (કમના તરફ) ફાંટી તે કવરીના કમલામાં જઈ બેઠી એમની સો ક વામાં પોતાની એક પણ હાથમાંથી ગયેલી જોઈ તે ત્યાં કલ્પાન અને કનકલાટ કવચ લાગ્યા ? મહા મહેનતે મે એ મેળવેલી હતી મે મૂખાગિ એવુજ માન્યું કે પસાની પાસે પેસો મૂકો તો તે બેચા લાવે છે પરંતુ મારી દીનાર તો રેડીમાં બેચાઈ અહ કવરી તો ખડખડાટ હસવા લાગ્યા તેને કહ્યું કે ‘મલા ! વનુ બોલ તરફ નવર એ સો તરફ આવે સો એક તર નહિ

કરે તેમની મારફત ત્યાંની ભાષાઓમાં તે પ્રચાર પામે છે. તે તેના રૂપ, રંગ, સ્વર તેમજ અન્ય બાબતો ઉપરથી અસલ પરદેશી મૂળની છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે; જેમકે ઇરાનમાં વસુઓનો ઉપદ્રવ વધારે હોય છે. એ જનવર કુચ્ચાઈ માટે અતિ પ્રચલિત હોવાથી ત્યાં કહેવત પડેલી છે કે—

ફારસીમાંથી આવેલી કેટલીક કહેવતોમાં ફારસી શબ્દો કાયમ રહ્યા છે, પરંતુ કેટલાકમાં તે થોડી વણી ફારસી રચના પણ આવી ગઈ છે; જેવી કે ‘દિમ્મતે મર્દી’ તો મદદે ખુદા માં ‘દિમ્મતે મર્દી’ એ ફારસી રચના છે. ગુજરાતીમાં ‘મરદોની દિમત’ એવો અર્થ થાય છે. ‘મદદે ખુદા’ નો અર્થ ‘ખુદાની મદદ’ થાય છે.

ગુજરાતી કહેવતોમાંની કેટલીક પારસીઓના વસવાટને લઈને ફારસીમાંથી થયેલા અનુવાદોની પ્રચલિત થયેલી છે. તેમાં કેટલાક ઉચ્ચાર પણ તેમના જેવા જ છે. તે માટે ભાગે પારસીઓમાં જ વપરાય છે; જેવી કે:—

૧ ખોદાની લાકડીને અવાજ નથી.^૨

૨ ખોદા આહે તે કરે.^૩

૩ એક દરવાજો બંધ તો ખોદા સો ઉપાડે.^૪

કેટલીક કહેવતો ઉર્દૂ ભાષા આગૂત આવેલી છે, જેવી કે:—

ખલક કી જાન ખોદા કા નકારા^૫ [૫૫ ખોલે તે પગમેશ્વર]

૧ ‘મર્દ’નું ફારસીમાં બહુવચન ‘મર્દી’ છે.

૨ જમશેદજી નસરવાનજી પીતીત-કહેવતમાં; ભા-૧, પૃ. ૧૧૭
એ માટે ફારસીમાં નીચેની છે—

જોયે	ખુદા	સદા	ન—દારદ ।
લાકડી	ખુદા(ની)	અવાજ	ને—નથી

૩ જમશેદજી નસરવાનજી પીતીત-કહેવતમાં; ભા-૧, પૃ-૧૧૫
એ માટે ફારસીમાં નીચેની છે—

દર	ચેદ	ખુદા	સ્વાસ્ત	હર્ના	મી—શુવદ ।
દરેક	જે	ખુદા(એ)	ધચ્છા કરી	તેજ	થાય—છે

૪ એ માટે ફારસીમાં નીચેની છે —

મક	દર	વસ્તદ	વ	હજાર	દર	ત્રા ।
એક	દરવાજો	બંધ	અને	હજાર	દરવાજો	ઉપાડા

૫ જમશેદજી નસરવાનજી પીતીત-કહેવતમાં; ભા-૧, પૃ-૫૬

કેટલીક કહેવત ફારસીમાંથી ઉર્દૂમાં અને ઉર્દૂમાંથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ થઈને આવી હોય એમ સામ્ય ઉપરથી લાગે છે. કેટલીક મુસલમાનોનાં શિવાળે, ખાસિયતો, ગુણો વગેરેને લગતી હોય છે તે તેમની મારફત આવી છે; જેમકે (મુસલમાન) સૈયદો સામાન્યનઃ સત્યવ્રતા, પ્રામાણિક અને દરેક હોય છે અને તે સાથે સાથે સુસ્ત, વિવાસી અને ખર્ચાળ પણ હોય છે. તેમની આ ખામીઓને તેઓ 'તવફફુલ' અર્થાત્ "અસ્લાહની મરજીને તાબે થવા" બરાબર ઓળખાવે છે. તે ઉપરથી કહેવન છે કે :—

'દોસ્ત મિલે તો મીર, નહો તો ફકીર, મરે તો પીર' અર્થાત્ 'પૈસા મળે તો અમીર, નહિ તો ફકીર, અને મરે ત્યારે પીર.' એ ઉપરથી ગુજરાતીમાં 'મળે તો મીર નહિ તો ફકીર' કહેવન પ્રચલિત છે.

તે ઉપરાંત બીજી એક કહેવન આજ ફારસીમાં અનેથી છે તે આ છે :—

'હોય તો ઈ નહિ તો રોગ' યા 'ઈ પછી રોગ.'

આવી રીતે ફારસી બાપા અહો રાજબાપા થઈ અને તે પછી ગુજરાતી લોકોએ આ પૂર્વનાં પ્રકરણોમાં જણાવેલાં ફારસીને લઈને તેનો અભ્યાસ કર્યો તથા મુસલમાનો અને પારસીઓ સાથે તેઓ સમૂહમાં રહ્યા તેથી મોટા ભાગની કહેવતો આવી છે. તે ઉપરાંતની કેટલીક કહેવતો એક યા બીજા ફારસી રગથી રગાથેલી માલુમ પડે છે તેનું કારણ પણ એ જ છે.

ફારસીમાંથી આવેલી કહેવનોમાંથી થોડીક નીચે ઉદાહરણ મળે આપવામાં આવી છે. ડાબી બાજુએ ગુજરાતી લિપિમાં અનુવાદ તરીકે કે ફરફાર સાથે જે કહેવતો ગુજરાતીમાં પ્રચલિત છે તે આપવામાં આવી છે અને જમણી બાજુએ ફારસી બાપામાં વપરાતી અસલ કહેવતો નાગરી લિપિમાં લખવામાં આવી છે.

આઈને નહિ લાગે, ને દાઈને લાગે. } દાયદ્ અસ માદર મિહરવાન-ત્તર ।
દાઈ ના કરનાં આ(આઈ) લાગણી વધારે
ધરાવનાં

- ધરક આધિજો છે. { આશિક્ત ફૂર શાશદ ।
આશક અધિ છે
- ધદ પછી રાગ્ન. { આયદ રોજી, નયાયદ રોજદ ।
'હોય તો ઈદ નહિ તો રાગ્ન. { આવે રાજી ન આવે રાગ્ન
- એક અનાર, સો બીમાર { ચક અનાર, સદ વીમાર ।
એક દાઝમ સો બીમાર
- એક દમ, ને હગ્ગર ઉમેદ. { ચક દમ, હજાર હુમીદ ।
એક કોઠે એકાવન ઉમેદ. { એક દમ હગ્ગર ઉમેદ
- એક મિયાનમાં બે તલવાર { દો શમશેર વર ચક
ને તલવાર અંદર એક
નહિ માય. { નિયામ ન ગુન્જદ ।
મિયાન નહિ માય
- એક મુશકમાં બે પાદશાહ નહિ { દો પદશાહ વર
સમાય. { બે પાદશાહ અંદર
મિક્લીમી ન ગુન્જદ ।
એક મુશક નહિ સમાય
(શેખ સાંદો)
- એક સાથે બે તરખૂસ ? નહિ { ચ ચક દસ્ત દો તરખૂસ ન
બેચકાય { થી એક હાથ બે તરખૂસ નહિ
હવાં શરદાસ્ત ।
શકાય બેચકી
- ધરક, ફેરાક, મુશક, ખાસી, { બિરક વ મુશક પિનદાં
ખૂન, એહર, મધ્યાનઃ { ધરક અને મુશક છપાં
એ તો છપ્યાં છપ્પે નહિ, { નચી માનદ ।
મગદ હોય નિધાન, { નહિ ગહે
- ફેરાની પૂછડી વાંટી ને વાંટી જ. { કુમે ઘગ રાસ્ત ન શર્વદ ।
પૂછડી ફેરા(ની) સીધી ન થાય

ખસક કી જ્ઞાન ખોદા કી { જવાને યલક, નગરમે સુદા ।
નકારા. જ્ઞાન ખલક(ની), નગરુ ખુદ(તી)

ખુશામન ખારી નહિ લાગે. { યુશામદ હા કે રા ગુફતી
ખુશામન ખુદાને ખારી. { ખુશામન દોષ ને ને કહી (કરી)
સુસા આમદ ।
પસંદ આવી

ખોદા કરે તે થાય. { જાલમે સુદા રા ચાહ નીસ્ત ।
ખુજા ખુદ(ની)ને ખુલાજ નથી

ગઈ વાત ગુજરી. { ગુજલ ભાંચેહ ગુજલ ।
ગઈ ગુજરી સંભારતી નહિ. { યઈ ગયું ને કઈ યઈ ગયું

ગધેડા ઉપર સાતીનું ઝન. { સર ધર ગુઝે અલ્લહ મુશ્કર
ગધેડા ઉપર અંખાડી. { ગધેડા ને મૂલ સાતીન(નું) પહેરે
સર અસ્ત ।
ગધેડા છે

ગળ પ્રમાણે ખર્ચ કરવો. { સર્વ થ અન્દાસમે દલ્લ પ
ખર્ચ માં પ્રમાણુ લીપજ(ના) :

તકદીર આગળ તદખીર { તકરીર હું સારિક અસ્ત તર
નહિ ચાલે. { તકદીર ન્યારે આગળથી છે તદ
વેહ શવદ ?
શું થાય

તોખમે તાસીર ને સોખતે અસર. { તુલમ તાસીર સોહગત અસર ।
બી અસર મોખન અસર

દરદીની વાત દરદી બાલે. { હ દર્દ કદી રસદ હે
ગન બાનહીગો દરદી દરદી કી. { આગળ દરદ તે પહેલે
-ત્રેમસાગર દર્દા દાદ ।
તદ ને-છે

દરદ હોય ત્યાં દવા હોય. { હા દર્દ રા દરમાની મુર્દર
દર માનવી-દુ દોષ દરદ ને દવા નિયુક્ત

દીવાલને પણ કાન હોય છે.

{ દીવાલ હમ મોશ દારદ ।
દીવાલ પણ કાન ને-હોય છે

દુનિયા ખાતર દીનને વેચવું.

{ દીન રા ચ દુનિયા ન વાયદ
દીન ને ખાતર દુનિયા ન જોઈએ
ફરુક્તન ।
વેચવું

દોરડી બળે પણ વળ ન ગય.

{ રોસમાન સુલ્તહ લેકિન
દોરડી બળી પણ
કજીશ વીસ્ત ન રફતહ ।
તેનો વળ બદાર ન ગયે

ધણીધણિયાણી રાજ ત્યાં શું
કરે કાજ ?

{ જન રાજી, શાહર રાજી
ધણિયાણી રાજ ધણી રાજ
કો જાતે કાજી ?
ક્યાં બજબજરી કાજ(ની)

નાદાન દોસ્ત કરતાં દાનો
દુશ્મન બનેા.
મુરખ મિત્ર કરતાં દાનો દુશ્મન
સારો.

{ દુશ્મને દાના વેદ બસ
દુશ્મન ડાલો બહેતર ના કરતાં
દોસ્તે નાદાન ।
દોસ્ત નાદાન ।

નાપાક શેતાન પર લ્યાનત હજો.

{ સજ્જનત ચ કારે શેતાન ।
લ્યાનત પર કાર્ય શેતાન(ના)

પાણી પડેલાં મોળા ઉતારવાં.

{ બાવ ન વીરહ મોસહ કસીદન ।
પાણી ન જોયે મોળુ ખેચવું

ભયાનું બહું થાય, બૂડાનું બૂંકું
થાય.

{ નેકી નેક રા વરી શદ રા ।
ભલા બલાઈ ને બૂંકું બૂડા ને

ભાગ્યમાં હોય એટલું જ મળે.

{ જોએહ મસીબ અસ્ત વહમ મી રશદ ।
જે કઈ ભાગ્ય હોય મળે

બૂડાની સાથે બલાઈ કરવી ને
ભયાની સાથે બૂંડાઈ કરવી
બરાબર છે.

{ નેકઝી વા ચદાં કર્દન ચુનાં અસ્ત
બલાઈ સાથે બૂડા કરવું જોમ છે
કેહ શદ કર્દન ચ જાયે નેક મદાન ।
કે બૂંડું કરવું એ જગ્યા બલા લેડા(ની),

માઝા કરતાં મરતું બધું.

{ દર નીત્તી મુર્દન વેદ કેદ
માં મરખી મરતું વધારે સારું કરતાં
હામત લેશે કસી મુર્દન ।
જરૂરિયાત આગળ હાઈ લઈ જતી
વ્યક્તિ

મુરખી વડે મુરખો ખવાય.
મુરખી વગર કંઈ મુરખો
ખવાય ૧૧

{ મુરખી વેવાર વ મુરખદ મુસૂર ।
મુરખી લાવ અને મુરખો ખા

રંગનો બહનો ગજ.
રંગનું ગજ.

{ નાવુર્દહ રંગ ગંજ મુયસ્સર
નહિ વેકતું સંકટ જાંડાર ખાપ્ત
નમી શવદ ।
નહિ થાય

વગર તેડે ખુદાને ઘેર પછી
ન જવાય.

{ ના છાન્દહ વ છાન્દે
નહિ તેડે માં ઘેર
ખુદા ન તર્વા રપ્ત ।
ખુદા (ના) ન શકાય જઈ

હરકતમાં ખરકત

{ અચ ત હરકત
તરકથી તું ક્રિયા
અચ રુદા ચરકત
તરકથી ખુદા ખરકત

આ કહેવતોમાંની મોટા ભાગની પારસીના તૈયાર કરેલારે સંપ્રદર્ભાથી લેવામાં આવી છે. તેથી એમાંની મોટા ભાગની પારસીઓમાં વધારે પ્રચલિત હોય એમ લાગે છે. થોડી પારસી સિવાયના લોકોમાં પ્રચલિત છે.

૧૧ એ નાગર થા કાચગોએ ભારતમાં બનાવી હોય એમ લાગે છે. ઈરાનમાં એ ચાલુ નથી.

૨ જમશેદજી નસરવાનજી પીલીત-કહેવત માળા, ભા-૧ અને ૨

તે ઉપરાંત ‘ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ’ને પણ આધાર લેવામાં આવ્યો છે.^૧

આ ઉપરાંત કેટલીક ઉર્દૂ કહેવતો પણ ગુજરાતીમાં આવી છે. ઉર્દૂ ભાષાનું મૂળ હિંદી છે. ફારસી ભાષાના પ્રખર ભાવથી હિંદીએ ઉર્દૂનો જન્મો પહેર્યો હતો. ફારસીની પ્રખળ અસર ગુજરાતી ઉપર હોવાથી તથા ઉર્દૂભાષી મુસલમાન પ્રજાના ગાઢ સંપર્કમાં આવવાથી આપણી ગુજરાતી ભાષામાં ઉર્દૂ કહેવતો પણ પ્રચલિત થઈ ગઈ છે. એમાં કોઈકે કોઈએ ચુલ્દોમાં તેમજ ઉચ્ચારણમાં ફેર પડે એ સ્વાભાવિક છે. દૃષ્ટાંત માટે નીચે થોડીક આપવામાં આવી છે:—

અધેકી ગાવડીકા અલ્લા રખેવાળ.

અધેકી જોરકા ખુદા રખેવાળ.

આખૂનજી લકડી તોડશે તો કહે વો તો કાફરકા કામ અને આખૂનજી ખીચડી ખાશે ? તો કહે બિસ્મિલ્લાહ.

કમજોર ગુસ્સા ખજોત વો માર ખાનેકી નિશાની.

કાજી દુખલે કયું કે સારે ગામકી ફિકર.

જર આહે સો કરે.

દ્રંક ગરદનિયો મહાપાપી

દ્રંકી મર્દન દ્રંકી પીશાની, વો હરામખાદેકી નિશાની.

દ્રંકી ગરદન લખે કાન, હરામખાદેકા નિશાન.

દગા કિસીકા સગા નહીં.

દામ કરે કામ, લોડી કરે સલામ.^૨

નાદાનકી દોસ્તી જોર જીવકા જાન.

ખૂંસે બગડી હોજરે ન સુધરે.

૧ ૨૫. આસાસમ ફરીચ દ સાહ—ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ; વિ. સ. ૧૯૭૬-૭૭ સને ૧૯૭૩ (બીજી આવૃત્તિ)

૨ ઉર્દૂમાં છે કે હામ કરે સવ કામ, ચીમી કરે સલામ.

મા, મે લના કે મેરા બાઈ, તો દહે એક દે. ઐઁ દુસરા કસાઈ
લેને ગઈ પૂત ઓર જો મેકી ખસમ
દાન જાય, દવાન જાય, મદદ ખ્યાન ન જાય

કેટનીક કહેવતો ઉર્દૂ ઉપરથી ગુજરાતી ભાષામાં આવી છે તેમાં ફા સી શબ્દો પણ મોટા પ્રમાણમાં રહી ગયા છે તેમાંની થોડી નીચે પ્રમાણે છે તેમાં એ ભાષા જોનાનાગઓનાં ગીતરિવાજોની યા તેમના મુજોની યા તેમની માન્યતાઓની યા કાઈ એવી અન્ય અસર અપેક્ષા રીતે જણાઈ આવે છે અને 'કેટનીકમાં ફારસી અરબી શબ્દોનું બાહુલ્ય છે —

ગપ્પીને ઘેર ગપ્પી આન્યા સાલજો ગપ્પીછ, બાગ હાથનુ ચીમહુ
ને તેગ હાથનુ જી

ગૂઝે મારી ગપ

જમીન આસમાનનો ફગફ

જમીન જોડુ ને જર એ જણુ દજિયાના ધર.

જગ કરાવે વેર

જશ તો જનગરે છે

જાણીતો સિપાઈ રે ફારુ વવારે મારે

જુવાન વડુ ને જુહો લાડો એનો રાજ જીતીને ભવાડો

નગારખાનામાં વડીનો અવાજ શો સલજાય

નવાનનુ નગારુ ત્યા પૂજિયાનુ તગારુ

પીરનો મદિમા મુજવગ વધારે

જુકી વોડી લાન લગામ ચડનેવાલા મે જવાન

એ આખની શગમ

મકતનુ ખાલુ અને મસીદે મુલુ

૧ ઉર્દૂમાં છે કે જમીન આસમાન का फर्क ।

૨ એ સિયાનગર ઉપરથી છે એનો અર્થ 'હાનિગરક' થાય છે

લડે સિપાઈ નામ સગદારનું ^૧
 લાગે તો તોગ નહિ તો તુકો ^૨
 શેક ગયા તો ચાડગને મત્રા
 હગમનો માય પચે નહિ
 હરામનો માય હગમમા જાય
 હનકુ લોહી હવાનદારનું
 હનકા અને હવાનદારી મળી
 હિસાબ કોડીનો ખસિસ લાખની
 હીગની કીમત ઝવેરી કરે

કહેવતો પ્રજના સાચા વિચારો અને ખાસિયતોના દર્પણ સમાન
 હોય છે અને તેમની ભાષા પણ સામાન્ય રીતે શુદ્ધ હોય છે. યા તો
 હોવી જોઈએ, પરંતુ ફારસી ભાષાના પ્રચલ પ્રભાવને લઈને ગુજરાતી
 ભાષાની કહેવતોમાં પણ અરબી ફારસી શબ્દો પ્રચલિત થયા છે. એવી
 કેટલીક કહેવતો નીચે પ્રમાણે છે જે ઉપરથી જણાશે કે તેમાં અરબી
 ફારસી શબ્દોની અગ્રભાગ કેટલે અશે છે —

એક નર ને સો હુત્તર
 કોઈએ પોતાનું નસીબ વગી ખાધું છે ^૧
 ગળ પ્રમાણે ખર્ચ કરો
 ગધેડાને ડહાણા અને તેજને ઝરાણો ^૩

૧ હુદ્દામાં લટકે સિપાઈ નામ હો સરદાર વા !

૨ „ તોર નહીં તો તુકા હી સહી । ફારસીમાં તુકહ નો અર્થ ‘બૂકુ
 તોર’ થાય છે

૩ ફારસીમાં જે વાક્યના બીજા ભાગ માટે નીચેની કહેવત છે —

અકિલ રા બિશારત વસ જસ્ત ।

પણા ને દરારો જસ છે

ગરજો ગધેશને બાપ કહેવો પડે.

ગરમીને ગરમી મારે.

ધરમાં હાથમાં કુશતી લડે તે બહાર તો લાલચ મથિયાર.

ચોરીની ચોરી ને સામે સિરજોરી.

ચોરી ઉપર સિરજોરી.

ટોકરો ખાતાં હોશિયાર થવાય

તાજો માલ તુગત ખરો.

ચોડે નદી બહોળો વેપાર.

દરદ ગયું કે વેદ વેરી.

નક્કલમાં અક્કલ નહિ

નસીબમાં હશે તે ચરો

નસીબ કોઈનાં વેચી ખાધાં છે ?

બાવો બેઠ્ઠો બગલમાં હામ.

બરમ બારી ને ખિસ્સા ખાલી.

મરૂતનાં મરી તીખાં લાગે !

શતો જમ તે મૂઆની ખુખર લાવે.

શકને ચાકર થણા તો ચાકરને હાકર થણા.

મોઢું દર્વામાં મળ.

મેહને મહેમાન કેટલા દલાલ ?